

TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK UNIVERSITETI

TARJIMASHUNOSLAR
FORUMI - 2022
ФОРУМ
ПЕРЕВОДОВЕДОВ - 2022
TRANSLATION
FORUM - 2022

XALQARO FORUM TO'PLAMI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK UNIVERSITETI

TARJIMASHUNOSLAR FORUMI – 2022

(Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari) 2022-yil 10-12- dekabr, Toshkent

ФОРУМ ПЕРЕВОДОВЕДОВ – 2022

(Материалы международной научно-практической конференции) Ташкент, 10-12 декабря 2022 г.

TRANSLATION FORUM – 2022

Proceedings of the international scientific conference December 10-12, 2022. Tashkent

1-KITOB

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

www.oriens.uz

"TARJIMASHUNOSLARI FORUMI – 2022" (Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari). 1-KITOB. –Toshkent: TDSHU, 2022. – 447 b.

Ushbu toʻplamdan Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 7-martdagi 101-sonli Farmoyishining 1-ilovasiga muvofiq 2022-yilning 10-12 dekabr kunlari Toshkent davlat sharqshunoslik universitetida "Tarjimashunoslar Forumi – 2022" **Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman** ishtirokchilari, ushbu ilmiy yoʻnalishda tadqiqotlar olib borayotgan respublika OTMlarining professor-oʻqituvchilari, mutaxassislar va yosh tadqiqotchilarning tarjima tarixi, nazariyasi, amaliyoti va tanqidi, sinxron tarjima, shuningdek, xalqaro jurnalistikaga oid mavzular yoritilgan maqolalari oʻrin olgan.

Tuzuvchi va mas'ul muharrir: filol.f.d., dotsent **Xayrulla Hamidov Konferensiya tashkilotchilari**:

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti huzuridagi Konfutsiy nomidagi oʻzbek-xitoy instituti

Tashkiliy qo'mita:

Prof. G.Rixsiyeva - rais

dots. X.Hamidov dots. N.Xodjayeva dots. R.Sharipov dots. M.Saliyeva

dots. v.b. N.Ismatullayeva

Tagrizchilar:

dots. Ergash Ochilov dots. Nilufar Xodjayeva

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti Kengashining 2022-yil 03-noyabrdagi 4-sonli qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

Muallif fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin.

Toʻplamdan oʻrin olgan maqolalarning saviyasi, sifati va ilmiy dalillarning haqqoniyligi hamda mazmuni uchun mualliflar mas'uldirlar.

- © Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
- © TDSHU huzuridagi Konfutsiy nomidagi oʻzbek-xitoy instituti

December 2022

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti rektori Gulchehra Shavkatovna RIXSIYEVAning KIRISH SO'ZI

Hurmatli Oʻzbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi hamda Oliy va oʻrta maxsus ta'lim vazirligi vakillari!

Muhtaram O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi vakillari!

Hurmatli anjuman ishtirokchilari!

Avvalambor, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti jamoasi nomidan "Tarjimashunoslar forumi-2022" xalqaro ilmiy anjumanining barcha mehmonlariga oʻz minnatdorchiligimni bildiraman.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti, davlatimiz rahbari Shavkat Miromonovich Mirziyoyev rahnamoligida mamlakatimizda barcha sohalar qatorida ilm-fan taraqqiyoti sohasida ham qator islohatlar olib borilmoqda.

"2022-2026-yillarda Oʻzbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yoʻnalishi boʻyicha Harakatlar strategiyasi"da ta'lim, madaniyat, fan, adabiyot, san'at va sportni rivojlantirish, yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish muhim vazifa sifatida belgilab qoʻyilgan.

Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 7-martdagi 101-F-son qaroriga muvofiq oʻtkazilayotgan "Tarjimashunoslar forumi-2022" xalqaro ilmiy anjumani, Oʻzbekistonda tarjimashunoslik sohasini rivojlantirishga xizmat qiladi hamda mahalliy va xorijlik olimlar, Turkiya, Hindistion, Rossiya, Qozogʻiston, Tojikiston, Ozarbayjon va boshqa mamlakatlardan kelgan xorijiy olimlarning ilmiy gʻoyalari va tajribasini birlashtiradi.

2012 yildan buyon respublika miqyosida oʻtkazib kelingan va bugunga kelib xalqaro ilmiy-amaliy anjuman darajaiga koʻtarilgan ushbi forum oʻzbek tarjimashunoslida oʻziga xos brend boʻlib xizmat qilmoqda. Oʻtgan 11 yil mobaynida forum tarjimashunoslik masalalari, tarixi va nazariyasi, tarjima amaliyoti va tanqidi muammolari, tarjimashunoslik fanlarini oʻqitish va boshqa masalalarni qamrab olgan xalqaro maqomga ega boʻldi. Oʻzbekiston tarjimashunos olimlari tomonidan koʻplab ilmiy maqolalar, darslik va oʻquv qoʻllanmalari nashr etilib, tarjimashunoslik fanining rivojiga katta hissa qoʻshmoqda.

Tarjima asarlari milliy adabiyotimizning muhim bir boʻlagini tashkil etayotgan bugungi kunda ana shu ma'naviy boylikni asrash, uni e'zozlab, kelajak avlodlarga yetkazish, shuningdek, adabiyotimiz orqali xalqaro

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

aloqalarimizni yanada kuchaytirish universitetimiz oldida turgan muhim vazifalardan sanaladi.

Jahon adabiyoti namunalarining tarjima orqali madaniy hayotimizga kirib kelishi tarjimashunoslik va chogʻishtirma tilshunoslik sohalarining rivojlanishiga ham oʻz ta'sirini koʻrsatmoqda. Yuz yillar davomida dunyo xalqlarning milliy madaniyati, an'analari, urf-odatlari, dunyoqarashi, hayotni anglash falsafasi, badiiy tafakkuri, qolaversa, yashash tarzi haqida tasavvur hosil qilishda tarjima muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda. Millatimizning badiiy tafakkuri oynasi boʻlmish adabiyotimiz durdonalarini xorijiy tillarga tarjima qilish ishini keng miqyosda amalga oshirish esa bugungi kunda yanada dolzarb masalaga aylanganligini Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti va Hukumati tomonidan qabul qilingan bir qator farmon va qarorlar, tarixiy hujjatlar tasdiqlab turibdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-vil 16-apreldagi "Sharqshunoslik sohasida kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va ilmiy salohiyatni oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4680 sonli muassasamizga koʻra ta'lim universitet maqomi Sharqshunoslik sohasida xalqaro standartlarga muvofiq kompleks bilimlarga ega malakali kadrlar tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash, ilm-fanni jadal rivojlantirish, professor-o'qituvchilarning salohiyati, pedagogik mahoratini uzluksiz oshirib borish, talaba-yoshlarni sharqona qadriyatlar tarbiyalashni takomillashtirish maqsadida bir qator dolzarb vazifalar belgilab berildi. Ular orasida yangi ta'lim yo'nalishlari va magistratura ma faoliyati bilan bogʻliq yangi gid hamrohlik va tarjimmutaxassisliklarini ochish masalasi ham bo'lib, bu o'quv yilidan aynan tarjionlik, xalqaro jurnalistika, sinxron tarjima boʻyicha mutaxasssislar tayyorlash ishlari boshlandi. nazariyasi amaliyoti kafedrasi yoʻnalishlari kengayib, va ham Tarjimashunoslik va xalqaro jurnalistika deb nomlandi, talabalar kontingenti xalqaro munosabatlar koʻpaydi. Bularning barchasi borayotgan bugungi kunda sharq tillari boʻyicha tarjimon mutaxassislarga bo'lgan katta ehtiyojdan tashqari, ushbu yo'nalishda ilmiy tadqiqotlarni kuchaytirish, ularning soni va sifatini oshirishga qaratilgan keng qamrovli ishlar bilan bogʻliq, albatta.

Ushbu forum universitet oldiga qoʻyilgan vazifalar doirasida faoliyatimizni tanishtirish, ayniqsa, tarjimashunoslikning barcha yoʻnalishlarida kadrlar tayyorlashning muhim jihatlarini muhokama qilish, oʻzbek dabiyoti namunalarini sharq tillariga va jahon adabiyotining yetuk

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

asarlarini oʻzbek tiliga tarjima qilish masalalari yuzasidan mutaxassislar va olimlar bilan fikr almashish uchun katta bir ilmiy maydon boʻlishi shubhasiz.

"Tarjimashunoslar Forumi - 2022" toʻplamining ushbu soni taniqli adabiyotshunos olim, Oʻzbekistonda xizmat koʻrsatgan fan arbobi, Xalqaro Bobur mukofoti sovrindori, filologiya fanlari doktori, professor, ijodkor, mudarris va murabbiy, Oʻzbekistonda tarjimashunoslik faniga asos solib, oʻziga xos maktab ham yaratgan ustoz Gʻaybulla Salomov tavalludining 90 yilligiga bagʻishlangan boʻlib, undan bugungi anuman ishtirokchilari hisoblangan taniqli tarjimonlar va sohaning eng koʻzga koʻringan olimlari hamda TDSHU "Tarjimashunoslik va xalqaro jurnalistika" kafedrasida ushbu yoʻnalishda tadqiqotlar olib borayotgan professor-o'gituvchilar, mutaxassislar va yosh tadqiqotchilarning tarjima tarixi, nazariyasi, amaliyoti va tanqidi, sinxron tarjima, shuningdek, xalqaro jurnalistikaga oid dolzarb mavzular yoritilgan ilmiy maqolalari oʻrin olgan.

Respublikamiz va undan tashqarida tanilgan adabiyotshunos, tilshunos va tarjimashunos olimlarning ushbu Forumga ishtirok etish uchun ma'ruza mavzulari va maqolalarini tashkiliy qoʻmitaga yuborganliklari anjumanning nufuzi va saviyasini koʻrsatmoqda. TDShU professorlari, dotsentlarining forum tashkiliy qoʻmitasiga yuborgan ilmiy maqolalari ham shular jumlasidandir.

Bugungi anjumanga ishtirok etayotgan muhtaram mehmonlar, aziz ustozlar va oʻzbek tarjimashunosligining jonkuyarlari boʻlgan taniqli olimlar va tadqiqotchilarga Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti rahbariyati va jamoasi nomidan minnatdochilik bildirgan holda, anjuman ishiga muvaffaqiyat tilayman.

Fursatdan foydalanib, barcha ishtirokchilarga va hamkor tashkilotlarimizga samarali va konstruktiv hamkorlik uchun, Toshkent davlat sharqshunoslik universitetining Tarjimashunoslik va xalqaro jurnalistika kafedrasi jamoasiga ushbu anjumanni tashkil etish va oʻtkazishdagi mehnatlari uchun oʻzimning samimiy minnatdorligimni bildirmoqchiman.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

O'ZBEKISTONDA XIZMAT KO'RSATGAN FAN ARBOBI, XALQARO BOBUR MUKOFOTI SOVRINDORI, FILOLOGIYA FANLARI DOKTORI, PROFESSOR G'AYBULLA SALOMOV TAVALLUDINING 90-YILLIGIGA BAG'ISHLANGAN MAQOLALAR

QIYOSIY ADABIYOTSHUNOSLIK TIZIMIDA TARJIMASHUNOSLIK

(professor G'aybulla Salomov ilmiy faoliyati misolida)

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-7-17

Akmal SAIDOV.

akademik, yuridik fanlar doktori, Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Spikerining birinchi oʻrinbosari, Inson huquqlari boʻyicha Oʻzbekiston Respublikasi Milliy markazi direktori. Tel: +998 71 239 13 58. zpom@parliament.gov.uz. 100035. info@nhrc.uz 100029.

Annotatsiya: Qiyosiy adabiyotshunoslik sohasi rivojida tarjimachilikning tutgan oʻrni va ahamiyati haqida soʻz yuritilgan. Birinchi navbatda, "qiyosiy adabiyotshunoslik" tushunchasining kelib chiqishi va mazmun-mohiyati talqin etilgan. Qiyosiy adabiyotshunoslikning tarjima sohasi bilan uzviy aloqadorligi oʻzbek tarjimashunosligi maktabi asoschisi professor Gʻaybulla Salomovning ilmiy-amaliy faoliyati misolida ochib berilgan.

Kalit soʻzlar: komparativistika, xalqaro adabiy aloqalar, adabiy gʻoya va talqinlar migratsiyasi, qiyosiy-tarixiy uslub, badiiy tarjima, oʻzbek tarjimashunoslik maktabi.

Аннотация: Обсуждается роль и значение перевода в развитии области сравнительного литературоведения. В первую очередь, разъясняется происхождение, сущность и содержание понятия «сопоставительное литературоведение». Неразрывная связь сравнительного литературоведения со сферой перевода раскрывается на примере научно-практической деятельности профессора Гайбуллы Саломова, основоположника узбекской школы перевода.

Ключевые слова: компаративистика, международные литературные связи, миграция литературных идей и интерпретаций, сравнительно-

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

исторический метод, художественный перевод, узбекская переводоведческая школа.

Abstract: The role and significance of translation in the development of the field of comparative literature is discussed. First of all, the origin, essence and content of the concept of "comparative literary criticism" is explained. The inseparable connection of comparative literature with the field of translation is revealed on the example of the scientific and practical activities of Professor Gaibulla Salomov, the founder of the Uzbek school of translation.

Key words: comparative studies, international literary relations, migration of literary ideas and interpretations, comparative historical method, literary translation, Uzbek school of translation studies.

Qiyosiy adabiyotshunoslik — adabiyot tarixining xalqaro adabiy aloqalar va munosabatlarni, turli mamlakatlardagi adabiy-badiiy voqeahodisalarning oʻxshash va farqli jihatlarini oʻrganuvchi mustaqil yoʻnalishidir [1]. Bu maktab namoyandalari, bir tomondan, asosiy e'tiborni adabiy oqimlar, milliy va xorijiy adabiyotlar, obraz va syujetlar oʻrtasidagi oʻxshash hamda farqli xususiyatlarni aniqlashga qaratadi. Boshqa tomondan esa, adabiy gʻoya va talqinlar migratsiyasini, ya'ni bir xalq adabiyotining boshqa xalq adabiyotiga ta'siri va oʻzaro oʻzlashtirilishini jahon adabiy taraqqiyotning muhim omili deb qaraydi.

Qiyosiy-tarixiy adabiyotshunoslik sohasi ilm-fanda «komparativistika» deb ham nomlanadi. Bu lotincha atama «qiyoslamoq» degan ma'noni anglatadi. Ushbu maktab XIX asrning ikkinchi yarmida Yevropada paydo boʻlgan.

Qiyosiy adabiyotshunoslik sohasiga germaniyalik filologlar, xususan, Iogann Gotfrid Gerder (1744-1803) asos solgani e'tirof etiladi. U oʻzining adabiyotni tarixiy-qiyosiy oʻrganish uslubini «Eng yangi nemis adabiyoti xususida. Parchalar» ("Fragmente zur deutschen Literatur", Riga, 1766-1768) va «Tanqid oʻrmonzori» ("Kritische Wälder", 1769) asarlarida bayon etgan.

Ma'lumki, I.G.Gerder adabiy jarayonni har bir xalqning tarixiy va ma'naviy taraqqiyoti bilan uzviy bogʻliqlikda oʻrgangan. Olim adabiyotshunoslikda qiyosiy-tarixiy uslubning ahamiyatiga e'tibor qaratar ekan, bunda dunyodagi turli xalqlarga mansub adabiy yodgorliklarning oʻziga xos xususiyatlariga alohida urgʻu beradi. Uning qayd etishicha, qiyosiy

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

adabiyotshunoslik sohasining shakllanishida birinchi navbatda xalqaro tarixiy-iqtisodiy aloqalar muhim omil boʻlgan.

Keyingi davrda bir qator taniqli adabiyotshunos olimlar qiyosiy adabiyotshunoslik sohasini izchil rivojlantirishga munosib hissa qoʻshgan. Rossiyalik adabiyotshunos olimlar A.N.Veselovskiy, V.M.Jirmunskiy va N.I.Konrad; Fransiyadan — F.Baldansperje va P.van Tigem; AQShdan — V.Friderix va R.Uellek, Germaniyadan — K.Vays shunday olimlar sirasiga kiradi.

Qiyosiy adabiyotshunoslikning asosiy vazifasi jahon adabiyoti xaritasining rang-barang milliy manzaralarini ilmiy-ijodiy talqin etishdan iborat. Milliy adabiyotlarni oʻzaro qiyosiy oʻrganish asosidagina jahon adabiyoti rivojining asosiy mezonlari va rivojlanish qonuniyatlarini aniqlash mumkin. Shu nuqtai nazardan, qiyosiy adabiyotshunoslik bizga ham oʻzbek adabiyotini, ham jahon adabiyotini oʻrganish uchun nihoyatda zarur [2, 772].

"Jahon adabiyoti" degan ibora ilk bor ulugʻ nemis shoiri va mutafakkiri Iogann Volfgang Gyote tomonidan 1827 yili istifodaga kiritilgan. Gyote qoʻllagan "Weltliteratur" tushunchasi keyinchalik "jahon adabiyoti", "umum adabiyoti", "umumjahon adabiyoti" kabi turli shakllarda ishlatila boshlandi.

Ma'no jihatidan, "jahon adabiyoti" tushunchasi — sayyoramizning barcha qit'alarida insoniyatning butun tarixi davomida yaratilgan milliy adabiyotlarga mansub jamiki badiiy matnlarni toʻlaligicha oʻzida qamraydi. Hayotiy qamroviga koʻra, "jahon adabiyoti" — adabiyot tarixida sezilarli iz qoldirgan va adabiyotshunoslar e'tirofiga sazovor boʻlgan adabiy-badiiy yodgorliklarning jamlanmasidir.

Jahon adabiyoti ba'zi o'rinlarda "umumjahon adabiyoti" deya atalishi bejiz emas. Chunki har qanday yetuk adabiy asar o'zi yaratilgan mamlakat va mintaqa sarhadlarini oshib o'tib, albatta, umumjahon adabiyoti mulkiga, umumbashariy qadriyatlarga aylanadi. Buning natijasida G'arb va Sharq, Shimol va Janub mamlakatlarida adabiy jarayonning tom ma'nodagi birligi va birdamligi yuzaga keladi.

Gyote "jahon adabiyoti" tushunchasi haqida soʻz yuritganda, xuddi shu fikrni nazarda tutgan va bu umumjahoniy adabiyot endi shakllana boshlaganini qayd etgan. XIX–XX asrlar oraligʻida ushbu tendensiya ye-

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

takchi oʻringa koʻtarildi. Ma'naviy hayotning baynalmilallashuvi global ahamiyatga ega omilga aylandi. XX asr boshida "jahon adabiyoti" tushunchasining uchta asosiy talqini qaror topdi.

Birinchi talqin: ibtidoiy urugʻ-qabilalarning sodda-joʻn qoʻshiqlaridan tortib, hozirgi davrning yuksak darajada rivojlangan xalqlari adabiy-badiiy ijodining rang-barang janrlarigacha boʻlgan barcha asarlar jamlanmasi — bu jahon adabiyotidir.

Ushbu talqinning muammoli jihati ham bor. Tadqiqot mavzusining bu qadar chek-chegarasiz ekani, oʻz navbatida, uni oʻrganish uchun muayyan tadqiqotchining intellektual salohiyati va imkoniyati (vakolati) yetishmasligiga olib kelishi tayin[3].

Shu bilan birga, nemis adabiyotining ulugʻ namoyandalaridan biri, Nobel mukofoti sohibi Hermann Hesse ta'kidlaganidek, "Jahon adabiyotining muhtasham galereyasi har bir odamning nigohi qarshisida ochiq va hech kim uning boyligidan choʻchimasligi kerak, chunki bu oʻrinda miqdorning ahamiyati yoʻq"[4,5].

Ikkinchi talqin: jahon adabiyoti — barcha millatlarning adabiy-badiiy boyliklaridan tanlab-saralab olingan va jahon adabiyoti durdonalari sifatida e'tirof etilgan kam sonli, ayni chogʻda, yuksak badiiy saviyali asarlar turkumidan iborat. Misol uchun, 1967-1977 yillarda, ya'ni sobiq ittifoq zamonida Moskvadagi «Художественная литература» nashriyoti 200 jilddan iborat «Jahon adabiyoti kutubxonasi» («Библиотека всемирной литературы») turkumini chop etgan. Keyingi yillarda Oʻzbekistonda "Yangi asr avlodi" nashriyoti milliy adabiyot nodir namunalaridan 50 ta va jahon adabiyoti durdonalaridan 50 ta kitobni nashrdan chiqardi. Shuningdek, 2015 yildan boshlab Oʻzbekistonda "Jahon adabiyoti durdonalari" turkumidagi kitoblarni nashr ettirishga kirishildi [5, 612].

Ayni chogʻda, jahon adabiyoti tushunchasining bu talqini koʻproq romantiklar ruhiyatiga yaqin boʻlib, bir tomondan, ushbu turkumga kiritish mumkin boʻlgan asarlarni saralash jarayoni oʻta mushkul, ikkinchi tomondan, ularni tanlash mezonlari juda oʻzgaruvchandir. Ushbu masalani alohida oʻrgangan Diter Lamping va Frank Sipfel ta'biri bilan aytganda, bunday yondashuv anchayin noxolis va bahsli baholar uchun ham yoʻl ochishi mumkin[6, 9].

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Uchinchi talqin: jahon adabiyoti tushunchasi sivilizatsiyalar taraqqiyotining muayyan bosqichidagina yuzaga keladigan jarayondir. Bu jarayon, Gyote ta'kidlaganidek, adabiyotlarning bir-biriga ta'sir ko'rsatishi va o'zaro boyishi uchun xizmat qiladi[7, 787].

Germaniyalik olim Xorst Shteynmets esa "jahon adabiyoti" tushun-chasining mutlaqo boshqacha talqinini ilgari surgan. Uning fikricha, jahon adabiyoti – avvalboshdanoq millat va til bilan bogʻliq tafovutlarga barham berishga yoʻnaltirilgan iqtisodiy, tarixiy va ma'naviy taraqqiyot mahsulidir[8, 103-126].

Bu talqin zamirida olimning rivojlangan kapitalizm davriga xos olamshumul jarayonlarni baynalmilallashtirish nazariyasi yotadi. Bunda jahon adabiyoti mazkur voqelikning tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Yana bir nemis olimi Erix Auerbax ham baynalmilallashuv sharoitida adabiyotni gomogenlashtirish, ya'ni birxillashtirish tendensiyasiga e'tibor qaratgan[9, 83-96].

Ushbu talqinni jahon adabiyoti taraqqiyoti tarixining cheklangan davri, ya'ni faqat XIX asrning birinchi yarmidan to XX asr oxirigacha bo'lgan 150 yildan ko'proq davriga nisbatan tatbiq etsa bo'ladi, xolos. Jahon adabiyotining bunga qadar kechgan uzoq asrlik tarixini qamray olmasligi ushbu talqinning eng katta kamchiligidir.

Qiyosiy adabiyotshunoslik, ilmiy jihatdan yondashganda, jahon adabiyotining keng sohalari, ayniqsa, qiyosiy adabiyot tarixi va qiyosiy adabiyot nazariyasining dolzarb muammolarini oʻzida aks ettiradi. Yanada ahamiyatlisi, qiyosiy adabiyotshunoslik faqat badiiy adabiyotni oʻrganish bilangina cheklanib qolmaydi, balki san'atning boshqa turlariga ham murojaat qiladi. Shu tariqa, qiyosiy adabiyotshunoslik boshqa sohalardagi tadqiqotlarga bemalol tayanadi. Bu esa mazkur sohaning fanlararo fan ekanidan dalolat beradi. Qolaversa, qiyosiy adabiyotshunoslik bizga ham oʻzbek adabiyotini, ham jahon adabiyotini oʻrganish uchun nihoyatda zarur. Albatta, ushbu sohada tadqiqot olib borgan va olib borayotgan olimlar dunyo miqyosida, shu jumladan, Oʻzbekistonda ham koʻpchilikni tashkil etadi. Ammo, biz bu oʻrinda ayni mavzuga batafsil toʻxtalmoqchi emasmiz.

Qiyosiy adabiyotshunoslik sohasi tadqiqot predmeti nuqtai nazaridan, odatda, tarjimashunoslik sohasiga yaqin turadi. Ayrim xorijiy

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

mutaxassislarning fikricha, badiiy tarjima sohasi ham, aslida, qiyosiy adabiyotshunoslikning tarkibiy qismidir. Buning zamirida "tarjima nazariyasi dastlab qiyosiy adabiyotshunoslik negizida qiyosiy-tajribaviy uslub sifatida shakllangan", degan gʻoya yotadi[10].

Bugungi kunda badiiy tarjima mustaqil fan sifatida oʻzining alohida nazariya va amaliyotiga ega ekaniga qaramay, badiiy tarjima sohasiga taalluqli muammolar ayni paytda qiyosiy adabiyotshunoslik uchun ham keng tadqiqot maydoni sifatida namoyon boʻladi.

Binobarin, adabiyotlararo va madaniyatlararo oʻzaro hamjihatlik munosabatlarini oʻrnatish hamda mustahkamlash — badiiy tarjima va qiyosiy adabiyotshunoslik sohalari oldidagi eng asosiy vazifadir. Ularning oʻzaro yaqinligi ham aynan shu vazifaning amalga oshirilishi jarayonida yaqqol koʻzga tashlanadi.

Shu ma'noda, yurtimizdagi ko'pchilik jurnalist va tarjimonlar, olim va adiblarning ustozi — atoqli olim hamda hassos publitsist G'aybulla Salomovning bu sohadagi ilmiy-amaliy faoliyati ulkan ahamiyatga egaligi xususida so'z yuritish ayni muddaodir. Kamina ilmiy-ijodiy tadqiqotlarni keyinchalik G'aybulloh as-Salom taxallusi bilan e'lon qilgan ushbu atoqli olim bilan XX asrning 80-yillari oxirida, til muammolarini o'rganish va xalq bayramlari hamda marosimlarini tiklash yuzasidan tuzilgan komissiya tarkibida birga faoliyat yuritgan davrimizda bevosita tanishish imkoniga ega bo'lganman.

Gʻaybulla Salomov oʻsha vaqtlarda, yanada aniq qilib aytganda, 1982 yilda filologiya fanlari doktori ilmiy darajasiga, 1984 yilda professor ilmiy unvoniga sazovor boʻlgan. Domla 1993 yili yuksak davlat mukofoti — "Oʻzbekiston Respublikasida xizmat koʻrsatgan fan arbobi" unvoni bilan taqdirlangan.

"Yaxshidan bogʻ qoladi", deydi xalqimiz. Yaxshi olimdan-chi? Albatta, avvalambor, koʻz nuri va qalb qoʻrini, aqlu zakovatini, ta'bir joiz boʻlsa, butun umrini sarflab yaratgan oʻziga xos ilmiy maktabi qoladi. Ustoz Gʻaybulla Salomov oʻzidan ayni shunday maktab qoldirgan mavlono zotlardandir[11].

Oʻtgan davrda fidoyi shogirdlar professor Gʻaybulla Salomov ilmiy maktabiga xos asosiy prinsiplarni chuqur oʻrgandilar. Bular quyidagilardan iborat:

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

birinchi prinsip – tarjima va xalqaro adabiy aloqa, qiyosiy adabiyotshunoslik birga oʻrganilishi lozim;

ikkinchi prinsip – bu jaryonda qiyosiy tilshunoslik yutuqlariga tayanilishi, til va adabiyot hodisalari birgalikda olib qaralishi shart;

uchinchi prinsip – tarjimashunoslikda uslublar chogʻishtiriladi, muallif uslubi va tarjimon uslubi toʻqnash keladi, yozuvchi uslubi tarjimon uslubi orqali reallashadi;

toʻrtinchi prinsip – tarjima keng ma'nodagi ijodkorlikdir, ammo u asarni oʻzgartiradigan ijodkorlik emas. Bu "oʻzgalar orqali oʻzini va oʻzi orqali oʻzgalarni namoyon etish" san'atidir;

beshinchi prinsip – badiiy tarjimada ichki sharh — interpretatsiya boʻlib turadi, biroq bunda me'yorni saqlash darkor;

oltinchi prinsip – tarjimashunoslik umumfilologik ilm boʻlib, uni bir soha bilan chegaralab qoʻyish nooʻrindir.

Shu bilan birga, sohaning piri bo'lmish G'aybulloh as-Salom fikricha, tarjimashunoslik – qomusiy fan. U o'z tarkibiga tarix, nazariya va tanqid, nazariyasi, qiyosiy adabiyotshunoslik va tipologiya, grammatika, uslubiyot, lugʻat, xalq ogʻzaki atamashunoslik, ijodi, (frazeologiya), maqolshunoslik iborasozlik va matalshunoslik (paremiologiya), falsafa, mantiq, etnografiya, ruhshunoslik (psixologiya), bayon va insho, matnshunoslik, mamlakatshunoslik kabi fanlarni qamraydi.

Oʻzbek olimi sobiq tuzum davridayoq asos solgan tarjimashunoslik maktabining dovrugʻi nafaqat yurtimiz, balki dunyo miqyosida, xususan, Fransiya, Bolgariya, Slovakiya, Turkiya, Rossiya, Belorussiya, Ukraina, Armaniston, Ozarboyjon, Qozogʻiston, Tojikiston mamlakatlari ilmiy doiralarida e'tirof etilgan.

Yana bir ahamiyatli jihat — Gʻaybulla Salomov rus, tojik, ozarboyjon tillarida yoza olgan va shu tillarda maqolalar chop ettirgan. Domlaning xorijiy davlatlarda doimiy aloqada boʻlgan hamkasblari, doʻstlari ham koʻp boʻlgan.

Chindan ham, "Gʻaybulla Salomovning oʻzbek tarjimashunosligi maktabi" deya nom olgan ilmiy maktab mamlakatimiz, hattoki jahon ilmfani ravnaqida beqiyos oʻringa ega. Bu maktab istiqlol yillarida adabiyotshunoslik, tarjimashunoslik va tarjimachilik sohalari taraqqiyotiga ayniqsa munosib hissa qoʻshib kelmoqda.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Taniqli olimlar Abduzuhur Abduazizov va Najmiddin Komilov oʻz davrida haqli ravishda e'tirof etganidek, Gʻaybulla Salomovning ilm-fan rivoji yoʻlidagi samarali xizmatlari tufayli tarjimashunoslik – ikki tildagi matnni chogʻishtirish yoki bir tildagi ma'noning ikkinchi tilda aks etishini aniqlashgina emas, balki oʻzbek tilining salohiyati, boyligi va imkoniyatlarini koʻrsatish, jahon adabiyotini milliy zaminda qayta yaratish ekani tan olinib, tarjimashunoslik shu jarayonni umumfilologik aspektda tadqiq qiladigan fan ekanligi aniqlandi. Tarjima Vatan adabiyotini boyitish, oʻzaro ma'naviy qadriyatlar, fikr-gʻoyalar almashish vositasi, tarjimon esa chinakam ijodkor adib deb qaraladigan boʻldi[12].

Domlaning bevosita sa'y-harakatlari bilan o'sha paytdagi ToshDU (hozirgi O'zbekiston Milliy universiteti) negizida sobiq ittifoqda birinchi bo'lib "Tarjima nazariyasi va amaliyoti" kafedrasi tashkil etilgandi.

Gʻaybulla Salomov mamlakatimizda eng koʻp shogirdlar tarbiyalagan zahmatkash olimlardan biridir. Bizdagi ma'lumotlarga qaraganda, domlaning ilmiy rahbarligida 67 kishi fan nomzodi, 8 kishi fan doktori boʻlgan. Ular orasida mamlakatimizning koʻzga koʻringan fan va madaniyat xodimlari, jamoat arboblari bor[13].

Ustozning badiiy tarjimachilik va tarjimashunoslikka doir ilmiynazariy asarlari kutubxonalarda, Internet sahifalarida faol izlab-topib oʻqilayotgan nashrlar sirasiga kiradi.

Jumladan, «Maqol va idiomalar tarjimasi» (1961), «Til va tarjima» (1966), «Tarjima nazariyasiga kirish» (1978), «Doʻstlik koʻpriklari» (1970, N.Komilov bilan hamkorlikda), «Adabiy an'ana va badiiy tarjima» (1980), «Tarjima nazariyasi asoslari» (1983) kabi kitoblari tadqiqotchilar, oʻqituvchi va talabalar uchun muhim hamda qiziqarli manbalar hisoblanadi.

Olim boʻlish oson, odam boʻlish qiyin. Ya'ni, olim boʻlaman degan kishiga naqadar katta talablar qoʻyilishini, xususan, undan tom ma'noda ilmli va izlanuvchan, mehnatsevar va kamtar, halol va xolis, jonkuyar va fidoyi, sodiq va vatanparvar boʻlish talab etilishini bilamiz. Ammo, odam boʻlish uchun bu fazilatlarning oʻzigina hali yetarli emas.

Aytmoqchimanki, Gʻaybulla aka avvalo oʻzlari ulugʻ alloma va pokiza qalbli zot sifatida umr boʻyi talaba-yu shogirdlariga tarjima nazariyasi va amaliyoti darsi bilan bir qatorda, insoniylik, odamiylik va odamoxunlikdan

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

saboq berdilar. Bundan ming yillar ilgari Abu Ali ibn Sino "Yaxshi inson – yerdagi farishta", degan ekan. Bu aynan Gʻaybulloh as-Salomga mos va xos ta'rifdir.

Domla mohir tarjimon va munaqqid, publitsist va shoir ham edi. Buni u kishining Gʻaybulloh as-Salom taxallusi bilan bitilgan "Ey, umri aziz", "Armon", "Vahiydan kelur bir sado", "Tolibnoma" (S.Umirov bilan hammualliflikda), "Ezgulikka chogʻlan, odamzod", "Halollik bozorda sotilmaydi", shuningdek, "Jahongashta "Boburnoma" (N.Otajonov bilan hammualliflikda) kabi ma'naviyat va ma'rifat, tarix va madaniyat masalalariga oid bir qator asarlari yaqqol tasdiqlaydi.

Mustaqillikning dastlabki yillarida ustoz Gʻaybulla domla bilan yana koʻrishib, bir muddat muloqotda boʻlish imkoni tugʻilgan edi. Oʻshanda domla Ichki ishlar vazirligi Akademiyasi tinglovchilariga islom huquqidan dars berayotganimni soʻrab bilgach, "Juda toʻgʻri, adolat posbonlari bugun qabul qilinayotgan qonun hujjatlarini ham, olis moziydagi fiqh va shariat arkonlarini ham oʻzlashtirgani maqbul", degan edilar.

Soʻngra ustoz portfellaridan yangi chiqqan uchta kitobini olib, har biriga alohida qunt, mahorat va mehr bilan dastxat bitib berganlar. Bugun kitobxon, kitob va kutubxona mavzusida soʻz ochilsa, shaxsiy kutubxonamda taniqli olim va adiblarning dastxati yozilgan yuzdan ortiq nodir kitob borligini faxr bilan aytaman. Shu kitoblar orasida ustoz Gʻaybulloh as-Salomning shaxsan tuhfa etgan kitoblari men uchun nihoyatda moʻtabardir.

Professor Gʻaybulloh as-Salom umrining Mustaqillik yillariga daxldor qismini navqiron avlod istiqboliga, boʻlgʻusi rahbar kadrlarga ma'ruzalar oʻqish va ma'naviy-ma'rifiy asarlar yozishga bagʻishladi. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev ta'kidlaganlaridek, "Yurtimizning barcha hududlari kabi Navoiy viloyatida ham butun hayotini xalqimiz uchun kitoblar, badiiy asarlar yozishga bagʻishlagan fidoyi insonlar koʻp. Masalan, Toshpoʻlat Hamid, Gʻaybulla Salomov, Oydin Hojieva, Odil Hotamov, Ashurali Joʻraev, Qodir Joʻraqulov kabi taniqli shoir va yozuvchilar, ilm-fan va madaniyat namoyandalarini yurtimizda koʻpchilik yaxshi biladi" [14].

Xulosa qilib aytganda, "G'aybulloh as-Salom Istiqlol uchun nima berdi?" degan savol oʻrtaga tashlanadigan boʻlsa, avvalo, Gʻaybulla

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

akaning oʻzbek tarjimashunosligi maktabini asoslab, bu ilm sohasini ham nazariy jihatdan puxta ishlab chiqqani, ham uni tahsil-ta'lim jarayoniga amaliy tatbiq etgani — milliy madaniyat va ilm-fan taraqqiyotiga, demakki milliy mustaqilligimizga qoʻshgan katta ulushi boʻlganini mamnuniyat bilan e'tirof etaman.

Shuningdek, Gʻaybulla Salomov avvalboshda lugʻatchilik va qomuschilik masalalariga doir yetuk ilmiy ishlar yozgan boʻlib, keyin shu asosda Ibrohim Moʻminovdek zabardast alloma bilan yelkama-yelka turib, dastlabki milliy qomusimiz tamal toshini qoʻyganlardan biri boʻlgani ham har qancha tahsinga loyiqdir.

Bundan tashqari, sobiq tuzum davrida qirgʻin-qatagʻon qilingan Abdulla Qodiriy, Sanjar Siddiq, Abdulhamid Choʻlpon, Mirzakalon Ismoiliy, Mirtemir, Maqsud Shayxzoda, Gʻafur Gʻulom kabi ziyolilarimizning tarjima merosi Gʻaybulla Salomovning koʻp yillik mehnati tufayli oʻrganildi va bu adiblarning tarixiy xizmati munosib taqdirlandi.

Alqissa, Oʻzbekiston Respublikasida xizmat koʻrsatgan fan arbobi, professor Gʻaybulla Salomovni 90 yilligi bilan muborakbod etish imkoniyati tugʻilgani menga cheksiz mamnuniyat va faxr-iftixor bagʻishlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1. Жирмунский В. М., Сравнительное литературоведение и проблема литературных влияний, «Изв. АН СССР. Отд. обществ, наук», 1936, № 3; Жирмунский В. М., Взаимосвязи и взаимодействия наtsiональных литератур. Материалы дискуссии, М., 1961.
- 2. А.Х. Саидов. Қиёсий адабиётшуносликка кириш. Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2020.
- 3. Rüdiger H. Literatur und Weltliteratur in der modernen Komparatistik // Weltliteratur und Volksliteratur, hrgb. von Albert Schäfer. München: C.H. Beck Verlag, 1972. S. 36-54; Birus H. Art. Weltliteratur // Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft. Nuebearbeitung des Reallexikons der deutschen Literaturgeschichte. Gemeinsam mit Georg Braungart, Harald Fricke, Klaus Grubmüller, Friedrich Vollhardt und Klaus Weimar, hrgb. von Jan-Dirk Müller. Band III: P-Z. Berlin: Walter de Gruyter Verlag, 2003. S. 625-827.
- 4. Херман Хессе. Жаҳон адабиёти кутубхонаси // Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида (Озод Шарафиддинов таржималари). Т.: "Маънавият", 2010.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

- 5. Жахон адабиёти дурдоналари: І жилд / Сўзбоши муаллифи ва масъул мухаррир А.Х.Саидов. Т.: Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2015.
- 6. Lamping D., Zipfel F. Was sollen Komparatisten lessen? Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2005.
- 7. Goethe J.W. Gesamtausgabe der Werke und Schriften in 22 Bänden. 2. Abteilung: Schriften. 15. Band: Schriften zu Literatur und Theater, hrgb. von Walther Rehm. Stuttgart: Gotta Verlag, 1958.
- 8. Steinmetz H. Weltliteratur. Umriss eines literaturgeschichtliches Konzepts // Literatur und Geschichte. Vier Versuche. München: Iudicium, 1988.
- 9. Auerbach E. Philologie der Weltliteratur. Sechs Versuche über Still und Wirklichkeitswahrnehmung. Frankfurt a.M.: Fischer Verlag, 1992.
- 10. Ochilov, E. (2014). Glossary of translation terms. Tashkent: Institute of Oriental Studies.
- 11. Shoira, U. (2018). The use of modern educational technologies in teaching foreign languages (on the example of English). Образовательный процесс, (1 (3)), 29-32.
- 12. Попович А. Проблемы художественного перевода. М.: «Высшая школа», 1980. С.33; Маданова М.Х. Теоретические аспекты изучения художественного перевода в русле сравнительного литературоведения // http://www.rusnauka.com.
- 13. Саидов Акмал. Ватанингни рози кил // "Ўзбекистон адабиёти ва санъати" газетаси, 2016 йил 16 декабрь.
- 14. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг 2007 йил 41-сони.
- 15. Саидов Акмал. Ватанингни рози қил // "Хуррият" газетаси, 2016 йил 16 декабрь.
- 16. Мирзиёев Шавкат. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. Тошкент: "Ўзбекистон" НМИУ, 2019.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

SALOMOV SABOQLARI

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-18-23

filol. f.n. Zuhriddin İSOMIDDINOV.

Toshkent, O'zbekiston Tel: +998 93 520 72 53;

E-mail: isamiddinovz@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada oʻzbek tarjimashunosligi maktabi asoschisi professor Gʻaybulla Salomovning ilmiy-amaliy faoliyati misolida ochib berilgan. Olimning oʻzbek tarjimashunosligi sohasiga qoʻshgan ulkan hissasiga alohida urgʻu beriladi.

Kalit soʻzlar: badiiy tarjima, oʻzbek tarjimashunoslik maktabi, "Til va tarjima" monografiyasi.

Аннотация: Обсуждается на примере научно-практической деятельности профессора Гайбуллы Саломова, основоположника узбекской школы перевода. Особый акцент делается на большом вкладе ученого в область узбекского переводоведения.

Ключевые слова: художественный перевод, переводоведческая школа, монография "Тил ва таржима" («Язык и перевод»).

Abstract: The role and practical activities of Professor Gaibulla Salomov, the founder of the Uzbek school of translation. Particular emphasis is placed on the great contribution of the scientist to the field of Uzbek translation studies.

Key words: literary translation, Uzbek school of translation, monograph "Til va tarjima" ("Language and translation").

Gʻaybulla Salomov domla haqida soʻzlasang, bir muddat gapni nimadan boshlashni bila olmay qolasan kishi. Koʻz oldingga bu unutilmas ustozning nurli siymosi keladi, uning dilkusho suhbatlari, har bir shogirdiga ota kabi mehribonligi yodingga tushadi-da... oʻsha damlarni eslab, domlani qoʻmsab qolasan, kishi.

Kaftdekkina hovlisida joy torligidan darvozaxona ustidagi yozda dim va issiq, qishda esa koʻchadagidan ham sovuq "ijodxona"da — yupqagina devorli, isitilmaydigan, baayni qush uyasi kabi bu maskanda saratonda terlab-pishib, qahratonda esa oyogʻida piyma, egnida qalin paxtalik chopon, boshidagi telpakdan ham sovuq oʻtib, titrab-junjikib boʻlsa ham betinim yozuv mashinkasini chiqillatib oʻtirib mehnat qilishlari, bu zahmat— yil-oʻn ikki oy har kuni davom etishi, boshqalar shinam

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

"kabinet"larda oʻtirib ham yoza olmaydigan yuzlab maqolayu esselar, oʻnlab kitoblar shu yerda dunyoga kelib, hayotga uchirma boʻlganlari esa hamon yodimizda.

Gʻaybulla Salomov domla oramizdan ketgan chogʻida uncha bilinmagan ekan. Ammo oradan yillar oʻta bergach... ayon boʻlyaptiki, u kishi bilan birga butun bir davr ham tarix mulkiga aylangan ekan, domlaning oʻzi millatimiz ma'rifati tarixida "Oʻzbek tarjimashunosligi" degan yangi bir ilm-fan sohasiga asos solgan, uni rivojlantirgan, haddi a'losiga chiqargan va... afsuski, davr talotoʻpi epkinlarida oʻzi bino qilib, tarhini tuzgan va tiklagan shu goʻzal imoratning nuray boshlaganiga, yiqilayozganiga ham guvoh boʻlib, buning iztiroblarini-da — boshqa dardu alamlari kamday — jindekkina jussasiga sigʻdirgan koʻyi yashab oʻtgan ekan.

Darhaqiqat, ma'rifat rivoj topgan chogʻda millat yuksaladi, madaniyat, ilm-fan, san'at barq uradi. Yigirmanchi asr (ayniqsa, uning dastlabki uch choragi)ni oʻzbek turmushining ma'rifat asri boʻlgan edi, desak yanglishmasmiz. Aynan ana shu davrda ona tilimizga oʻnlab tillardan shu qadar koʻp asarlar oʻgirildiki, undan avvalgi qariyb oʻn asr davomida tarjima qilingan barcha asarlarni toʻplasangiz, bu togʻning oldidagi bir tepacha ham kelmaydi. Shuning uchun ham tarjima ilmining yuzaga kelishi uchun barcha negizlar bor edi va Gʻaybulla Salomov domla filologiya fanida tarjimashunoslik tarmogʻini yuzaga keltirishga umrini bagʻishladi.

Gʻaybulla Salomovga qadar ham Eleonora Aznaurova, Jumaniyoz Sharipov singari tarjima sohasida dissertatsiya yoqlab fan doktori boʻlgan olimlar bor edi. Bir qarashda, tarjimashunoslik ilmining muzyorar kemalari deb ularni aytish lozimday koʻrinadi. Biroq ularning asosiy ilmiy faoliyati tarjima sohasida dissertatsiya yoqlab, fan doktori darajasini olish bilan oʻz poyoniga yetgan, bu ulkan jarayon (har bir mamlakatda bosilib chiqayotgan badiiy nashrlarning qariyb yarmi — tarjima asarlari)ning boshqa muammolarini atroflicha tadqiq etish maqsadi boʻlmagan.

Gʻaybulla Salomov domla tarjimani ilmiy oʻrganishni kengaytirish maqsadida ToshDU (hozirgi Milliy universitet)da birinchi boʻlib "Tarjima nazariyasi va amaliyoti" kafedrasini ochdi, unga Najmiddin Komilov, Tilak Joʻra, Hamidulla Karomatov, Mahfirat opa Shoinoyatova, Lola

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Karimova singari fidoyi tadqiqotchilarni jalb etdi. Bu moʻjaz kafedra tevaragida esa bugungi oʻzbek tarjima ilmining deyarli barcha vakillari uyushgan edilar. Yoʻq, shugina emas, ta'bir joiz boʻlsa, talabaligi oʻtgan asrning yetmishinchi-saksoninchi yillariga toʻgʻri kelgan, hozirgi atoqli oʻzbek shoir-yozuvchilari va mutarjimlarini ustoz Gʻaybulla as-Salomning huv oʻsha, muzdek boloxonasida maqola yozish chogʻida kiyib oʻtiradigan qalin paxtalik choponi ostidan chiqqan, deb aytsak boʻladi. Hatto Abdulla Oripov ham bir davrada, biz tarjima qilar chogʻimiz, bunga Gʻaybulla akaning nazari tushadi-ku, deya istihola qilib, shuni hisobga olib qalam tebratamiz, deb aytgani yodimda bor.

Munday olib qaraganda, har bir odam – sirdon. Oʻzgalarning sirlariga oshno boʻladi, kuchli va ojiz tomonlarini koʻradi, ammo ichida saqlaydi, oshkor qilavermaydi. Oʻz hayotida domla ham talay odamlar bilan roʻpara kelgan, ular bilan munosabatga kirishgan, har biri haqida shaxsiy fikri boʻlgan albatta, ammo bularning koʻpini hech kimga oshkor qilmay oʻzi bilan olib ham ketish uchun ham... zoʻr iroda kerak ekan shekilli.

Toshkentga kelib yangi ish boshlaganida juda yosh edi. Kuch-gʻayrati ichiga sigʻmasdi. Tarjima ilmining lingvistik yoʻnalishida sohasida ishlagan, bu sohada kitoblar chiqargan bo'lsa-da ("Maqol, matal va idiomalar tarjimasi", "Til va tarjima" monografiyalarini eslang), o'zbek ilm-fanida mutlaqo yangi soha boʻlgan milliy ensiklopediya yaratishga jalb etildi va bunga boshi bilan shoʻngʻib ketdi. Tabiatan ilm-fanning turli sohalariga qobiliyatli bunday olimning jamoaga qoʻshilishi uzukka koʻz qoʻyganday boʻldi. Gʻaybulla Salomov tezda nazarga tushib, bosh muharrir, akademik Ibrohim Mo'minovning o'ng qo'l vaziri - birinchi muovinga aylandi, akademiya vitse-prezidenti bo'lgan allomani ko'p tashvishlardan ozod etib, birinchi oʻzbek qomusining ilmiy prinsiplarini ishlab chiqishdan tortib, kadrlar topib ishga olishga qadar barcha yumushlar bilan shugʻullandi. Albatta, koʻp vaqt oʻtmasdan, ichiqora kimsalar Ibrohim Mo'minov bilan uning orasini sovutishga urinib... bunga muvaffaq ham bo'lishgan. Mavqei juda baland I.Mo'minovning yaqinlari bu "o'zboshimcha" yigitni nafaqat ensiklopediya, balki akademiyadan ham ixroj etilishiga erishadilar. Oqibat, birinchi oʻzbek ensiklopediyasi ishida boshboshdoqlik yuzaga keladi, ilmiy prinsiplar buziladi, oʻn toʻrt jildlik kitob tahririy va poligrafik jihatdan qusurlarga serob boʻlib chop etiladi.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Yosh olim Samarqandga qaytadi, ammo bu qaytish esa uning hayotida baayni bir hijrat kabi rol oʻynaydi — u Samarqandgagina emas, tarjima ilmiga ham qaytgan edi. Darhaqiqat, koʻp fursat oʻtmay, Toshkent davlat universitetining dotsenti sifatida ish boshladi, jurnalistika fakulteti tarkibida zikr etilgan "Tarjima nazariyasi va amaliyoti" kafedrasini ochdi.

Domla keyinchalik qancha esdalik va xotiralar yozib chiqqan boʻlmasin, boyagi voqealarning tafsilotlarini bitarkan, kimlarnidir aybdor qilib noligani, qoralaganini koʻrmadik. Chunki ustozimiz... sirdon odam edi. Jumladan, Ibrohim Moʻminovni doim ehtirom bilan tilga olar, e'zozlardi.

Bu oʻrinda domlaning "Maqol, matal va idiomalar tarjimasi", "Til va tarjima", "Ey, umri aziz", "Tarjima nazariyasiga kirish", "Tarjima tarixi", "Tarjima nazariyasi asoslari", "Tarjima tashvishlari", "Ezgulikka chogʻlan, odamzod!", «Armon», «Vahiydan kelar bir sado», «Tolibnoma», «Halollik bozorda sotilmaydi» kabi oʻnlab kitoblarini tavsiflash shart emas; bular ahli ilm va ahli ta'b orasida juda mashhur.

Domla juda katta ilmiy va ijodiy potensialga ega edi. Ammo taqdir u kishining boshiga koʻp va xoʻp sinovlar soldi. Tuya qancha katta boʻlsa, yagʻiri ham shuncha, deganlariday, iste'dodi qancha katta boʻlsa, soddadoʻlvorligi ham shundan kam emasdi. Halollik va prinsipiallik u kishining hayotiy a'moli edi. Birov eshitsa, bovar qilmaydigan bir misol aytay: Gʻaybulla Salomov dorilfununda qancha yillar ishlagan boʻlsa, biron yil ham qabul imtihonlariga qatnashgan emas — bundan or qilar, har yili bosh tortar edi. Turgan gapki, shuning oʻziyoq bu "non yemas" olimga qarshi kimsalarni koʻpaytirdi.

Domlaning koʻzlagani esa boʻlak edi. "Kaminaning avval boshdan maqsadi, — deb yozadi olim, — Qomus yoʻrigʻida, shovqin-suronsiz, «indamasdan» oʻlkamiz tarixini chuqur oʻrganish, milliy madaniyatimiz manbalarining koʻzini ochish, oʻtmish bilan hozirgi avlod oʻrtasida hosil qilingan oʻpqonni bartaraf etish, ona tilimiz atrofida qad koʻtargan «xitoy devorlarini» olib tashlash, katta lugʻat madaniyati barpo qilishga erishishdan iborat edi..."

Buning uchun bizga katta allomalar, ulugʻ zotlardan kamida ellik-oltmish nafarining boshlarini qovushtirish lozim edi. Afsuski, oqim butunlay boshqa yoqqa qarab ketdi... Bu men uchun buyuk armon boʻlib qoldi".

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

www.oriens.uz

Buyuk armon... Qarang, armonning ham buyugi boʻlarkan! Orzuumidlar, hayotdan koʻzlangan maqsadlar ham shunga yarasha buyuk edida. Biroq bu niyatlar toʻla ijobat topmadi.

"Shunday boʻlib chiqdiki, men umr boʻyi, oʻzimni oʻzimning hayotdagi munosib oʻrnimdan mahrum etib kelgan ayrim noinsof, olchoq odamlarga, xohlabmi-xohlamaymi... koʻmaklashdim. Odamlar esa judayam xilma-xil. Yovuzlar, tovlamachilar, firibgarlar, yaltoqlar, laqmalar, birovlarning hisobiga toʻra boʻlib yurganlar, nonkoʻrlar, koʻra-bila xaloyiqni aldab, uning qargʻishiga duchor boʻlayotgan amalparastlar, ma'naviy va axloqiy buzuq kimsalar har qadamda uchraydi. Biroq halol, pokiza, insof-diyonatli, olijanob insonlar har qalay koʻproq deb oʻylayman. Ular hammavaqt el-yurtning nazarida va hisob-kitobida turadi..."

Bu gaplarni domla "Men suv ichgan daryolar" kitobida bitgan. E'tibor qilsak, yaxshilarning bisyorligiga ishonch, shunga ilinj sezilib turadi. Domlamiz ana shunaqa nekbin mardum, hazrati inson edi.

Oʻtgan asrning toʻqsoninchi yillari boshida bir rahbar u kishidan, hamma kitoblaringizni chop etaylik, necha jild chiqarkin? — deb soʻraganida, domla bir lahza ham ikkilanmay, oʻttiz jild, deb javob bergan, ammo avval yozganlarini qayta nashr ettirmay, yangi oʻttiz jildlikning dastlabkilarini yozishga tushgan edi. Bunga u kishida yetarli baza — ilm va imkoniyat bor edi, ammo ne choraki, vaqt kamlik qildi, bu oila boshiga tushgan mudhish fojialar esa ustozni bir necha yil ichida nuratdi-qoʻydi.

Yaqinda ustoz Gʻaybulla Salomovning 90 yilligi nishonlanadi. Bu qutlugʻ sanaga atab olimning "Tanlangan asarlar"i nashrdan chiqishi kutilyapti. Bu kitobga, tabiiyki, domlaning barcha yozganlarini joylashtirishning iloji yoʻq. Shuning uchun ham ayrim asarlaridan u yoki bu parchalarni tavakkaliga "kesib" kiritishga jazm etdik. Bilasiz, tasviriy san'atda "mozaika" usuli bor, aytaylik, shisha yoki koshin siniqlari shunday teriladiki, kishi undan tugal rasmga qaraganda ham koʻproq maroq oladi. Zora, bu nashr ana shunday mozaika vazifasini oʻtasa. Alohida kitob va monografiyalarga kelsak, tarjima ishi yana jonlanayotgan hozirgi kunlarda domla bitgan ilmiy asarlarga yana ehtiyoj paydo boʻldi, shuning uchun endilikda ularning har birini alohida kitob qilib chop etish niyatimiz bor, ayrimlari esa nashrdan chiqyapti ham.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Kitob soʻnggida domlaning she'rlaridan ba'zi namunalarni ham kiritdik; ular muallifning dil tubidan favvora kabi toshib chiqqan faryodlari ekani domlani tanigan-bilgan, hayot yoʻlidan xabardor odamlarga yaxshi ma'lum.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

O'ZGALAR BAXTINI O'Z BAXTIDAN USTUN BILGAN INSON

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-24-27

DSc. Zohidjon SADIQOV,

Namangan davlat universiteti Ingliz tili va adabiyoti kafedrasi mudiri. Namangan, Oʻzbekiston Tel: +998 90 554 82 94:

E-mail: e-mail: sadikov.zohid@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada oʻzbek tarjimashunosligi maktabi asoschisi professor Gʻaybulla Salomovning ilmiy-amaliy faoliyati misolida ochib berilgan. Olimning oʻzbek tarjimashunosligi sohasiga qoʻshgan ulkan hissasiga alohida urgʻu beriladi.

Kalit soʻzlar: badiiy tarjima, oʻzbek tarjimashunoslik maktabi, tarjima nazariyasi va amaliyoti.

Аннотация: Обсуждается на примере научно-практической деятельности профессора Гайбуллы Саломова, основоположника узбекской школы перевода. Особый акцент делается на большом вкладе ученого в область узбекского переводоведения.

Ключевые слова: художественный перевод, переводоведческая школа, теория и практика перевода.

Abstract: The role and practical activities of Professor Gaibulla Salomov, the founder of the Uzbek school of translation. Particular emphasis is placed on the great contribution of the scientist to the field of Uzbek translation studies.

Key words: *literary translation, Uzbek school of translation,* theory and practice of translation

"O'z baxtini boshqalarni baxtli holda koʻrishda deb bilgan, shunga intilgan, buni oʻz hayotining maqsad-muddaosiga aylantirgan odamning yoʻllariga hamma vaqt ham chechaklardan poyondoz solinavermaydi..." Ushbu hikmatomuz iqtibos ustoz Gʻaybulla as-Salomning 1990 yilda nashr etilgan "Men suv ichgan daryolar" kitobidan olindi¹. Mazkur hikmat ostida juda katta hayot tajribasi yotibdi. Muallif butun umri davomida odamlarga ezgulik urugʻini sochib kelgan boʻlsada, har doim ham haqiqat yoʻlidagi sa'y-harakatlariga u yashab turgan mavjud tuzum, atrofidagi

December 2022 www.oriens.uz

_

¹ **Qarang**: Саломов Ғ. Мен сув ичган дарёлар. – Тошкент: "Ёш гвардия" нашриёти, 1990 йил, 5-бет.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

odamlar quchoq ochib boqavermaganliklari, muallifga mashaqqatli hayot yoʻlida uchragan notekis yoʻllar va tikonli soʻqmoqlar har qadamda uchraganligini aytadi.

Olamda shunday odamlar ham bo'ladiki, ular o'zlarining butun umrlarini el tashvishini yengillatishga, ularning ogʻir toshdek ummon tubiga cho'kkan ko'ngillariga taskin berishga, har bir insondan illat emas, hikmat qidirishga bagʻishlaydilar. Agar es-hushimiz joyida boʻlsa, hammamiz ham muayyan muammoning shakl-shamoyili, mohiyatini bila olamiz. Ammo tan olishimiz kerakki, uning kelib chiqishi, sabablari va oʻq ildizini aniqlashga doim jazm etavermaymiz. ham Biz har Siz zamondoshlarimiz e'tiboriga havola qilayotgan bu hazrati ulugʻ olim, zabardast publitsist, qomusshunos, oʻzbek tarjima maktabining asoschisi, mutafakkir, bir soʻz bilan aytganda allomai zamon Gʻaybulla as-Salom bo'ladilar.

Kamina nomzodlik dissertatsiyasi tayyorlash ilinjida Toshkandu azimda bu inson bilan besh yil, 1989 yildan 1995 yilgacha bo'lgan vaqt davomida hamnafas bo'lishga muyassar bo'lganman. Nafsilamrni aytganda, biz o'zaro shunchaki rasmiy ilmiy rahbar - aspirantgina emas, balki o'zbekning qadimiy urflariga amal qilgan ustoz-shogird ham bo'lganmiz bir-birimizga. Aniqrog'i, 1989 yilning jazirama yoz kunlarining birida padari buzrukvorim usta Yoqubjon Siddiq oʻgʻli hamda pochchamiz Sayfillo hoji Abdulla oʻgʻillari meni domlaning Bodomzordagi hovlilariga olib borishdi. Qo'limda Namangan davlat pedagogika institutining kaminani Toshkent davlat universiteti (hozirgi O'zMU) Tarjima nazariyasi stajer-tadqiqotchi sifatida yuborilayotganligim kafedrasiga rasmiy yo'llanmasi ham bor. Muxtasar qilib aytganda, bu tashrifning maqsadi meni ustoz Gʻaybulla Salomovga rasman shogird qilib berish edi. Aslida, bungacha ham domla G'.Salomov bizning oilaga notanish emasdilar. Birinchidan, u kishining namanganlik shogirdlari N.Otajonov, Sodiqovlar O'.Nurmatov hamda akam Yunusxon sabab shahrimizga kelib turganliklari bo'lsa, ikkinchidan ustoz bizning institutga tashrif buyurib, guruhimizga 1982 yili Tarjima nazariyasi va amaliyoti fanidan maxsus kurs o'tib bergandilar. Bundan tashqari, to'g'risi, domla Namanganni boshqacha yaxshi koʻrardilar. Kamina ustoz rahbarliklarida o'z nomzodlik dissertatsiyamni 1989 yilda boshlagan bo'lsam, 1994

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

yilning oktyabr oyida muvaffaqiyatli himoya qildim. Bungacha ham o'sha davrdagi ittifoq tarkibiga kirgan respublikalar ichida birinchilardan boʻlib tarjima nazariyasi kafedrasi ochib, mazkur mutaxassislikning o'quv dasturini yarata olgan G'.Salomov rahbarligida o'ttizdan ortiq fan nomzodlari, o'nga yaqin fan doktorlari o'z ishlarini yakunlagandilar. Bundan tashqari bu qomusiy olimning bevosita tashabbuslari bilan oʻzbek tarjimachiligida ilk bor "Tarjima san'ati" ilmiy-tanqidiy maqolalar to'plamining 6ta soni eng nufuzli nashriyotlarda chop qilingandi. Xususan, o'tgan asrning 80-90 yillarida Ogahiy (Najmiddin Komilov), Lev Penkovskiy (Komiljon Jo'raev), Mirtemir (Zuhriddin Isomiddinov), Abdulla Qahhor (Absalom Umarov), Zulfiya (Xurshida Mamatova) kabilar uning bevosita ilmiy rahbarligida nomzodlik dissertatsiyalarini himoya qildilar. Uning 1982 yilda shogirdi Najmiddin Komilov bilan hamkorlikda yozgan "Do'stlik ko'priklari" kitobida she'riy tarjima o'ziga xosliklari tadqiq qilinib, qayta yaratish san'atidagi tarjimaviy metodlari, aniqlik va erkinlik masalalari tadqiq qilindi. Xususan, ustozning 1996 yilda Namangan tashrifi davomida "Jahongashta Boburnoma" monografiyasi bu boradagi ishlarni umulashtirishda muhim rol o'ynadi. Natijada G'aybulla Salomovning bevosita ilmiy rahbarligida bu borada ham bir qator va nomzodlik ishlari himoya qilindi. Jumladan, doktorlik burnoma"ning ingliz tiliga tarjimalari borasida N.Otajonov, R.Karimov, M.Sobirov, D.Xoshimova, fransuzcha tarjimalari boʻyicha S.Shukrullaeva, nemischa tarjimalari boʻyicha Gʻ.Xoʻjaevlar disser-tatsiya yoqladilar. Shuningdek, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarining nemischa va inglizcha tarjimalari borasida Z.Sodiqov, Q.Sidiqovlar dissertatsiya himoya qilgan bo'lsalar, Alisher Navoiy asarlarining ruscha tarjimalari bo'yicha S.Olimov, K.Jo'raevlar monografik tadqiqotlar yaratdilar. Ayni paytda jahon adabiyotining buyuk siymolaridan Gyotening oʻzbekcha tarjimalari boʻyicha S.Jabborov, S.Salim, P.Usmon tadqiqotlar olib borgan bo'lsalar, Shiller ijodi bo'yicha O'.Nurmatov o'zining nomzodlik ishini himoya qildi. Bundan tashqari ingliz Jorj Bayron she'riyatining oʻzbekcha talqinlari borasida M.Baqoeva muvaffaqiyatli ish olib borib, nomzodlik va dissertatsiyalarini himoya qilishga erishdi. Shuningdek, Gʻaybulla Salomov ilmiy rahbarligida Hamidulla Karomatovning buyuk sarkarda, sohibqiron Temur siymosini tarjima vositasida jahon adabiyoti

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

sahnasida e'tiroq etilishiga oid "Xristofor Marloning "Buyuk Temur" asarining sarchashmalari, asliyati va o'zbekcha tarjimasi" nomli nomzodlik hamda "O'zbek adabiyotida Qur'on mavzulari" doktorlik ishlarini ham alohida ta'kidlash kerak.

Agar oʻtgan besh yillik ustoz-shogirdlik faoliyatimizni yaxlit bir davr deb oladigan boʻlsak, dissertatsiya bu davrning bir qismigina xolos edi. Asosiysi, bu onlar kamina uchun hayot maktabi, chinakam odamiylik saboqlarini olish payti, ilm oʻrganish, ulugʻ allomalar bilan uchrashishdek betakror baxtli onlar boʻlib qoldi. Bu fursat ichida imkon qadar ustozning ulkan hayot va ijodiy faoliyatlari qasri eshigidan ichkariga kirib borishga muyassar boʻldim. Kaminaga Toshkent davlat universitetining aspirantlar uyidan alohida xona ajratilganligiga qaramay, u kishi bilan quvvai hofizamiz, avrimiz oʻzaro mos kelganligidanmi, domla meni oʻz uylarida turishga koʻndirdilar. Ustoz bilan birgalikda koʻrgan kechirganlarimdan xulosa qilib aytamanki, bu hazrati inson hayotining har bir onini ilmi urfonga, odamlar mushkulini yengil qilishga, oʻz xalqini oʻzgalardan kam boʻlmagan holda baxtli koʻrishdek ezgu ishlarga bagʻishladi.

Yuqorida ustoz ta'kidlagan hikmat zaminida uning ezgu maqsad uchun intilgan mashaqqatli hayot yoʻliga doim ham chechaklardan poyondoz solinavermaganligi yotganligini ta'kidlanadi. Kaminaning u kishi bilan besh yil davomida chinakam ustoz-shogirdlik maqomida hayot qozonida qaynaganligimizni hech qachon unutmayman. Zero ustozning oʻzgalar baxti uchun qilgan sa'y-harakatlari va bu borada qilgan ham nazariy, ham amaliy ishlarini bir ummonga tenglashtirish mumkin. Bizning ushbu munosabatimiz, dil izhorimiz bu tabarruk insonga boʻlgan cheksiz minnatdorchiligimiz ramzi, toʻgʻrirogʻi, u kishi sha'niga aytilishi kerak boʻlgan iliq soʻzlarning bir tomchisi deb bilgaysiz.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

ZAMONA LUQMONI

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-28-36

Filol.f.n. Ergash OCHILOV,

Oʻzbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Oʻzbek tili, adabiyoti va folklori instituti katta ilmiy xodimi, Toshkent, Oʻzbekiston

<u>Тел: +998946204764;</u> E-mail: e-ochilov@mail.ru.

Annotatsiya: Maqolada tarjimashunoslik sohasiga katta hissa qoʻshgan olim, professor Gʻaybulla Salomov haqida soʻz borgan. Olimning hayot yoʻli, tarjimashunoslik sohasidagi ulkan, mashaqqatli faoliyati, shogirdlariga boʻlgan otalarcha muhabbati. Umuman olganda fidoiy insonning ilm uchun bahshida hayoti yoritilgan.

Kalit soʻzlar: tarjimon mahorati, simpozium, hayot yoʻli, tarjimon.

Аннотация: В статье рассказывается об ученом, профессоре Гайбулле Саломове, внесшем большой вклад в область переводоведения. Жизненный путь ученого, огромный, кропотливо-кропотливый труд в области переводоведения. Отцовская любовь к своим ученикам. В общем, жизнь самоотверженного человека освещается в борьбе за знания.

Ключевые слова: переводческое мастерство, симпозиум, образ жизни, переводчик.

Abstract: The article talks about the scientist, professor Gaybulla Salomov, who made a great contribution to the field of translation studies. The life path of a scientist, a huge, painstakingly hard work in the field of translation studies. Fatherly love for his students. In general, the life of a self-sacrificing person is illuminated in the fight for knowledge.

Key words: translation skills, Translation Symposium, life, translator.

Oʻzbekistonda tarjimashunoslik haqida soʻz borganda barchaning koʻz oldiga atoqli olim Gʻaybulla Salomov keladi. Bu bejiz emas. Mamlakatimizda tarjimashunoslik fanini nazariy asoslagan ham, oliy oʻquv yurtlari dasturiga kiritilishi uchun jonbozlik qilgan ham, fanning barcha sohalari boʻyicha oʻquv dasturlari tuzib, darslik va oʻquv qoʻllanmalari yozgan, uni fan sifatida tan olmaganlar bilan uzoq yillar murosasiz kurash olib borib, tarjimashunoslikning shiddat bilan rivojlanib, boshqa fanlar orasida tezda oʻz oʻrnini topishini ta'minlagan ham, yangi

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

fan sohasiga yetuk ilmiy mutaxassislar yetkazib berish ishiga katta hissa qoʻshgan ham aynan mana shu zahmatkash va serqirra inson hisoblanadi. U oʻzining tarjimashunoslikning turli masalalariga bagʻishlangan 200 dan ortiq maqolalari, "Maqol va idiomalar tarjimasi" (1966), "Adabiy an'ana va badiiy tarjima" (1980), "Tarjima tashvishlari" (1983) kabi monografiyalari, "Tarjima nazariyasiga kirish" (1978), "Tarjima nazariyasi asoslari" (1983) singari darsliklari, "Doʻstlik koʻpriklari" (1979), "Tarjimon mahorati" (1980) kabi hamkasblari va shogirdlari bilan hammualliflikda chiqargan kitoblari bilan haqli ravishda oʻzbek tarjimashunoslik fanining tamal toshini qoʻydi.

Koʻpchilik yozuvchilar oʻzlarining Fyodor Dostoevskiyning "Shinel"idan chiqqanliklari bilan maqtanib yurishadi.

Oʻzbek tarjimashunoslarining aksariyati esa Gʻaybulla Salomov maktabidan chiqishgan.

Ustoz shunchalik shogirdparvar edilarki, oʻz farzandlariga ham berolmagan mehrlari, ajratolmagan vaqtlarini shogirdlaridan sira ayamasdilar. Shuning uchun ham barcha yosh qalamkashlar Mirtemirning atrofida yigʻilganlariday, tarjimashunos boʻlaman deganlar ham Gʻaybulla akaning davrasiga intilishardi. Oʻz navbatida, u kishi ham oʻziga talpinganlarning hech birini umidsiz qoʻymas, ularni ona tovuqday oʻz bagʻirlariga bosib, Abdulla Qahhor ta'biri bilan aytganda, har birining ogʻziga bir luqma solardilar.

Kamina G'aybulla Salomov bilan bevosita emas, balki ustozlarim Komilovlar orgali Sultonmurod Olim va Naimiddin bilvosita bogʻlanganman: meni Sultonmurod aka ilmga olib kirgan va u kishi orqali Najmiddin aka bilan, bu ikki ustoz vositasida esa G'aybulla Salomov bilan tanishganman. Shuning uchun meni evara shogirdim deb erkalardilar. Buning ma'nosi: birinchi shogirdlari Najmiddin Komilov – o'g'il shogird, u kishining ilk shogirdlari Sultonmurod Olim – nevara shogird, o'z navbatida, Sultonmurod Olimning toʻngʻich shogirdi kamina shogird maqomida edik. Domlaning kenja shogirdlari Zohidjon Sodiqov shuni koʻzda tutib, nomzodlik dissertatsiyasi avtoreferatiga: "Gʻaybulla Salomovning evara shogirdi, do'stim Ergashjonga", - deb dastxat yozib bergan edi.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Albatta, kamina Gʻaybulla Salomov bilan yelkama-yelka xizmat qilmagan boʻlsam-da, u kishi bilan koʻp bor uchrashganmiz, suhbatlashganmiz.

Men "Pahlavon Mahmud ruboiylari tarjimasida shakl va mazmun birligi" mavzuida diplom ishi yozganimda Najmiddin Komilov ilmiy rahbar, Sultonmurod Olim rasmiy taqrizchi boʻlganlar. Himoyadan keyin Eski shahardagi endi-endi urfga kirayotgan xususiy xonadonlardan birida Gʻaybulla Salomov, Najmiddin Komilov, Tilak Joʻra, Sultonmurod Olim, Nazar Eshonqul va kamina tushlik bahona uzundan-uzoq ilmiy gurung qilganmiz. Hali tarjimashunoslik ostonasida turgan kamina uchun bu suhbatlar bir umrga yorqin xotira boʻlib qoldi.

Nomzodlik ishimga esa Sultonmurod Olim ilmiy rahbar, Najmiddin Komilov ilmiy maslahatchi, Gʻaybulla Salomov va Ibrohim Haqqullar rasmiy taqrizchi boʻlganlar. Himoyamda Gʻaybulla akaning ilhomi joʻshib, qogʻozga qaramay naq qirq besh daqiqa gapirgan. Ishimga baho berish barobarida rosa ruboiyxonlik ham qilgan, oʻqigan ruboiylarining magʻzini chaqib bergan. Ustoz juda ochilgan, butun zal esa sel boʻlib eshitgan. Oʻshanda men u kishining quvvai hofizasiga, Umar Xayyom ruboiylarini forsiyda qoyilmaqom qilib oʻqiganiga qoyil qolganman.

U mahallar hali kompyuter urfga kirmagan edi. Dissertatsiya mashinkada uch nusxa bosilib, birinchi va ikkinchi nusxalari OAKka topshirilardi. Himoya yaxshi oʻtdi. Chiroyli banket boʻldi. Banketda Gʻaybulla aka, Najmiddin aka, Jumaniyoz Sharipov, Abdusalom Umarov, Zuhriddin Isomiddinov, Sultonmurod Olim kabi tarjimashunoslar ishtirok etib. mening sha'nimga ancha-muncha iliq gaplar aytishdi. Tashvishlar tugab, endi hujjatlarni tayyorlab, OAKka topshiraman desam, dissertatsiya jonivorning birinchi nusxasi yoʻq. Agar u topilmasa, qaytadan terishga toʻgʻri kelardi. Nima qilishimni bilmay jigʻibiyron boʻlib oʻtirsam, Gʻaybulla aka qoʻngʻiroq qilib qoldilar. Hol-ahvol soʻragach:

- Charchoqlar chiqqan bo'lsa, endi hujjatlarni OAKka topshirish uchun tayyorlayotgandirsiz? – deb so'radilar o'smoqchilab.
- Himoya kuni dissertatsiyaning OAKka topshiriladigan birinchi nusxasini yoʻqotib qoʻyibman, – dedim xijolat boʻlib.
- Ana shunaqa-da! Yaxshi himoyadan boshingiz koʻkka yetib, tashkiliy ishlar bilan boʻlib dissertatsiya ham xayolingizdan koʻtarilib

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

ketgan. Men bunaqa paytda dissertantlarning oʻzi bilan oʻzi ovora boʻlib qolishini bilib, stolning ustida qolib ketgan dissertatsiyangiz oʻzim bilan olib ketgan edim, — desalar boʻladimi.

Shunaqangi quvonim ketdimki! Bamisoli tilla topgan gadoyday!

Shundan keyin bir soha mutaxassislari, hamkasblar sifatida turli muhokamalari dissertatsiya himoyalarida koʻrishib. tadbirlar, va Aytaylik, shogirdlaridan Zohidjon suhbatlashib turardik. kenja muhokamasida dissertatsiyasi tangidiy Sodiqovning nomzodlik mulohazalarim biroz koʻpayib ketganida ustozning zehnlari bir qadar koyigani esimda.

Ustozning fayzli xonadonida bir necha marta boʻlganman va purma'no suhbatlaridan bahramand boʻlganman. U yerga Sultonmurod aka hamrohligida borardim. Hajdan kelganlarida ziyorat qilgani oʻtganimizda Makkadan olib kelgan tasbehlaridan hadya qilganlar va men uni tabarruk sovgʻa sifatida namozxon bobomga ustozning nomida tuhfa qilganman. Toblari qochganda bir necha marta koʻrgani borganmiz.

Domlaning sodda va ishonuvchanligi ham bor edi. Bir gal koʻrgani borganimizda Kaspirovskiy degan ekstrasens mashhur boʻlib. televizor orqali tinimsiz seanslar berayotgan payt edi. Domla uning muxlisi edilar. Oʻshanda sochlarini koʻrsatib bir necha seansdan keyin sochlari qorayib qolganini ishonch bilan hikoya qilganlari esimda.

Gʻaybulla Salomov mehnat odami, faoliyati kishisi edi. U kishini hamisha ish ustida koʻrish mumkin edi. Bunday odamlar ish ustida jon beradilar. Ustoz ham minbarda gapira turib jon taslim qilgan edilar. Guvohlarning aytishicha, Toshkent davlat universitetiga Milliy universitet maqomi berilganiga bagʻishlangan tantanali tadbirda minbarda nutq soʻzlab turib, oʻz fikrlarini tasdiqlash uchun:

Rahmatli padari buzrukvorim aytgan edilarki... – degancha jon taslim qilganlar.

Gʻaybulla Salomovning yakkayu yagona oʻgʻli dom-daraksiz yoʻqolgan edi. Domla bir umr uni izladilar, kutdilar, soʻroqladilar. Ziyoli odam boʻlishlariga qaramay, chiqmagan jondan umid qabilida ish tutib, qaerda oʻtkir folbin chiqibdi deb eshitsalar, umid bilan izlab borib, oʻgʻillaridan fol ochtirardilar.

U kishi shunday vasiyat qilgan ekanlar:

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

- To tirik ekanman, umidimni uzmay oʻgʻlimni kutaman. Agar oʻlgunimcha ham topilmasa, keyin uning janozasini ham mening janozamga qoʻshib oʻqiysizlar.

Ustozning janozasiga qoʻshib oʻgʻillarining ham janozasini oʻqiganlarda hamma dod deb yuborgani esimda.

Biz tarjima yoʻnalishida ta'lim olayotgan talaba va magistrlarga oʻzbek tarjima maktabining asoschisi Gʻaybulla Salomov haqida koʻp gapiramiz. Lekin bunda asosan ustoz tarjimashunosning ilmiy faoliyati xususida soʻz yuritamiz. U kishining hayoti va faoliyati, inson va olim sifatidagi oʻziga xos shaxsiyati haqida esa deyarli lom-mim demaymiz.

Xo'sh, ustozning bizga o'rnak bo'ladigan asosiy fazilatlari nima?

U kishidan nimalarni oʻrganish mumkin?

- mehnatkashlikni, temir intizomni va tizimlilikni;
- oʻz kasbiga sadoqatni va fidoyilikni;
- burchga mas'uliyatni va ishga talabchanlikni;
- o'z ustida muttasil ishlashni va erishganlaridan sira qoniqmaslikni;
- tahrirni va yozganlariga sayqal berishni;
- halollikni va toʻgʻrilikni;
- bagʻrikenglikni, mardlik va tantilikni;
- shijoatni, qat'iyatni va qaysarlikni (ijobiy ma'noda);
- qanot va sabru toqatni;
- vazminlik va mulohazakorlikni;
- shogirdlariga mehribonlik va jonkuyarlikni...

Birma-bir sanayversa, ustozdan oʻrganish va ibrat olish mumkin boʻlgan xislat-fazilatlar ham koʻp ekan.

Ustozda yoʻq fazilatning oʻzi yoʻq edi-da.

"Odam borki, odamlarning naqshidir", — deb shunday najib zotlarga aytishsa kerak-da.

Bunday kishilar dunyoga bir kelib ketadi-da

Men ustoz haqida nimadir yozishni koʻpdan oʻylab yurardim. Chunki yelkamda shogirdlik qarzim bor.

Avvalo, u kishining mening taqdirimda qanday rol oʻynaganlariyu mening u kishidan nimalarni oʻrganganim haqida.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Domla haqida oʻylaganimda yuragimni cheksiz armon va hasrat kemiradi: u ham boʻlsa, u kishi bilan koʻproq uchrashib. suhbatlaridan yetarlicha bahramand boʻlmaganim.

Ustoz umrlarining oxirida iste'dodlarining hozirjavob publitsist, donishmand shoir va mutafakkir olim sifatidagi yangidan-yangi qirralarini namoyon eta boshlagan edilar. "Milliy tiklanish" gazetasida chiqqan u kishining hayotiy mulohazalari. falsafiy quyuq fikrlarini oʻqib, u kishiga zamona Luqmoni sifatini bergan, shu haqda bir maqola yozmoqchi boʻlgan, lekin bu niyatim armonga aylanib qolgan edi. Abdulla Oripov ta'biri bilan aytganda:

Vodarigʻ, mana shu satrlarni ham Yozsam boʻlmasmidi siz tirik chogʻda.

Gap shundaki, ustozning bir kuni keladiki, insonning bir tomchi qoniga qarab uning tabiatini bilish mumkin boʻladi degan hikmatli soʻzlari menga nihoyatda kuchli ta'sir qilgan edi.

Bu bejiz emas. U kishi shogirdlari va hamkasblari Komiljon Joʻraev bilan birga taniqli polyak adibi va mutafakkiri, qayroqi soʻzlar ustasi Stanislav Yeje Lesning teran va oʻtkir hikmatli soʻzlarini qiyomiga yetkazib tarjima qilgan va vaqtli matbuotda undan namunalar e'lon qilgan edilar. Bu qoʻlyozma hozirda shogirdlari Zuhriddin Isomiddinovning qoʻlida saqlanadi va u kishi ayni tarjimani nashr qilish harakatida yuribdi.

Ustoz yozganlariga erinmay sayqal berardilar. Shuning uchun u kishining maqolalari san'at asariga aylanib, biror jumlasini o'zgartirib yoki biror so'zini o'rnidan siljitib bo'lmasdi.

Tom ma'nodagi so'z san'atkori Abdulla Qahhorning: "So'zni mix qilib qoqib, qalpog'ini sug'urib tashlang — hech kim sug'urib ololmasin", — degan obrazli iborasi bor edi. G'aybulla Salomov yozgan va tahrir qilgan matnlar xususida ham shunday deyish mumkin.

Ustoz koʻplab maqolalarga hammuallif ham boʻlganlar. Bunda u kishi maqolani deyarli qayta yozib chiqar va oʻzlarining fikrlari, kuzatishlari, tahlillari bilan boyitardilar. Natijada u kishi maqola yozganga hammuallif emas, balki maqola yozgan u kishiga hammuallif boʻlib qolardi goʻyo.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Ha, G'aybulla Salomovning tahrir san'atining o'zi alohida tadqiqot mavzui bo'la oladi.

Gʻaybulla Salomov usta notiq ham edi. Salmoqlab gapirardilar. Vazmin, dona-dona qilib gapirardilar. Asoslab, qat'iyat bilan gapirardilar. Tinglovchini oʻzlariga tortib, goʻyo mixlab qoʻyardilar.

Ustoz haqida xotiralarim, aytadigan gaplarim hali koʻp. Yozganlarim xamir uchidan patir, xolos. Umr vafo qilsa, hali kattaroq bir narsa qoralash niyatim bor. Soʻzimning nihoyasida esa domla bilan bogʻliq ba'zi bir hangomalarni u kishining muxlislari e'tiboriga havola qilmoqchiman.

Yarim umr...

- Yarim umrim ilm bilan o'tdi, debdi G'aybulla Salomov.
- Butun umrim deyvering, domla! deyishsa:
- Yoʻq, yarim umrim,
 debdi u kishi qat'iy qilib.
 Yarim umrim esa xotinimga ilmning ahamiyatini tushuntirish bilan oʻtdi.

O'rinli tanbeh

Muhammad Yusuf xotini bilan arazlashib qolibdi. Shunda qaynotasi Gʻaybulla as-Salom unga hazil aralash shunday tanbeh beribdi:

- Yigirma besh million xalqni "aldab yurgan" shoir bitta xotinni aldayolmaysizmi?

Doktorlik va nomzodlik

G'aybulla Salom birda hazillashib aytgan ekan:

- Doktor bo'lish nomzod bo'lishdan oson.
- Nega? soʻrashibdi hayron boʻlib.
- Chunki minimum topshirmaysan.

Imlo qoidalari

Sultonmurod aka bilan ba'zi bir soʻzlarning imlosi haqida tez-tez tortishib turamiz. Yaqinda ham "koʻptilli", "qoʻshxotinlilik" kabi soʻzlarni qoʻshib yozish kerakmi yo ajratib degan mavzuda bahslashdik. U kishi bu soʻzlarni ajratib yozar ekan. Men qoʻshib yozishga mayl bildirdim. Shunda u kishi aytdi:

– Biz Gʻaybulla Salomovning shogirdlarimiz. Ustoz aytganlariday, bizga imlo lugʻatining hojati yoʻq. Qaysi soʻzni qanday yozishni oʻzimiz hal qilamiz. Men ajratib yozishni ma'qul koʻrdim. Lekin kimdir qoʻshib yozsa ham xato hisoblamayman.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

(Gʻaybulla Salomovning "Ey umri aziz" kitobini oʻqisam, domla bu soʻzlarni koʻpincha qoʻshib yozar ekanlar).

Qarashlarning o'zgarishi

- Monografiyalarning davri oʻtdi, degan ekan Gʻaybulla Salomov
 Sultonmurod Olimga mustaqillikning ibtidosida. Endi ularni birov
 oʻqimaydi ham, bosib chiqarmaydi ham.
- Oʻzlarining umrlari intihosida publitsistika va she'riyatga oʻtib ketganlari bejiz emas ekan-da,
 dedim buni eshitib.

Ustozlar

Sendan roziman, oʻgʻlim. Chunki Gʻaybulla Salomov va Najmiddin
 Komilov degan bir-biridan yaxshi ikki ustozga uchrading. Bu
 katta omad va baxt,
 degan ekan otalari Sultonmurod Olimga.

To'n

Nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilganda bor-yoʻgʻi ilmiy rahbarim Sultonmurod Olimga odmigina toʻn yopganman. Ilmiy maslahatchim Najmiddin Komilovu opponentlarim Gʻaybulla Salomov va Ibrohim Haqqulovlar bir chekkada qolib ketishgan. Shunga ishora qilib, banketda raislik qilayotgan Abdusalom Umarov hazil yoʻsinida tanbeh bergan:

– Keyingi gal bu xatoni tuzating – toʻn toʻrtta boʻlsin!

Sodiq shogird

Gʻaybulla Salomov bir kuni sumkasi bilan maqtanib qoldi.

Bu – tabarruk sumka. Tilak Joʻra uni yigirma besh yil koʻtargan....
 Ha, Tilak Joʻra Gʻaybulla Salomovning eng sodiq shogirdi edi.

Mehridaryo

Tilak Joʻrani Gʻaybulla as-Salom Toshkentda olib qolgan, unga nomzodlik dissertatsiyasi mavzusini bergan, oʻzi ilmiy rahbar boʻlgan edi. Lekin uning shoirligi ustunlik qilib, ilmiy ishi choʻzilgandan-choʻziladi. Buning uchun universitetning Ilmiy kengashida qattiq tanbeh eshitadi. Shunda musofir shahardagi koʻp yillik qiyinchiliklar, uy-joysiz tentirab yurishlar joniga tegib ketgan shoir portlab ketadi:

– He-ye, onangni... Salomov! Agar sen bo'lmaganingda men bu musofir shaharda shunchalik xor bo'lib yurmasmidim!..

ertasi kuni Gʻaybulla akani Tilak Joʻra bilan apoq-chapoq oʻtirganini koʻrganlar hayron boʻlib soʻrashibdi:

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

- Axir, u kecha sizning yetti pushtingizni obod qildi, siz boʻlsa...
- Ha, endi, shoirdan ham xafa bo'ladimi kishi. Kecha jahli chiqqanda bir so'kinib, hovuridan tushdi-da. Ammo-lekin o'zi yaxshi yigit.

Navoiyga muhabbat

Bugungi kunda o'zlari ham ustoz olimlarga aylangan Sultonmurod Olim va Zuhriddin Isomiddinovlarning maroq bilan xotirlashlaricha, Gʻaybulla Salomov "Tarjima nazariyasi va amaliyoti" fanidan maxsus kurs o'tganida "har bir talabadan "Navoiy asarlari lug'ati"ni olib kelishni talab qilgan va ustoz ular bilan birgalikda Navoiy asarlaridan namunalarni, xususan, "Farhod va Shirin"ni uning hozirgi o'zbekcha tabdili, ruscha, bilan ozarbayjoncha, tojikcha tarjimalari satrma-satr chiqishgan". Shu tariqa u kishi o'z shogirdlarida buyuk Navoiyga muhabbat va ixlos uygʻotganlar. Bu xayrli ish oʻz samarasini berib, aytaylik, Sultonmurod Olim "Farhod va Shirin"ning birvarakayiga rus, tojik va ozarbayjon tillariga tarjimasini qiyosiy o'rganib nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilgan bo'lsa, u kishining shogirdi Akmal Abdullajonov dostonning nemischa tarjimasini tadqiq etdi. Kamina esa navoiyshunos boʻlib yetishdi.

Ham tarjimashunos, ham navoiyshunos

Bir umr Alisher Navoiy asarlarining turli tillarga tarjimalari va hozirgi oʻzbek tiliga tabdillarini kuzatib, ularni tahlil qilib, zarur tavsiya va koʻrsatmalar berib borgan, bularning barchasiga bitta oʻzining ulgurmasligini bilib, ulugʻ shoir asarlari tarjimalarini shogirdlariga alohida-alohida mavzu qilib bergan Gʻaybulla Salomov tarjimashunosgina emas, ayni paytda navoiyshunos hamdir. Birgina farqi: ustoz Navoiy asarlari tarjima va tabdillari ustida olib borgan tadqiqotlari orqali oʻzbek navoiyshunosligiga katta hissa qoʻshganlar. Navoiyshunoslar bu bahoni qabul qilmay qitmirlik qilishsa, tarjimashunos-navoiyshunos deyish mumkin.

О ПРОФЕССОРЕ ГАЙБУЛЛЕ САЛЯМОВЕ

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-37-49

К.ф.н. Хуршида МАМАТОВА,

Ташкент, Узбекистан. Tel: +998 93 520 72 53;

E-mail: mamatovax@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada tarjimashunoslik sohasiga katta hissa qoʻshgan olim, professor Gʻaybulla Salomov haqida soʻz borgan. Olimning hayot yoʻli, tarjimashunoslik sohasidagi ulkan, mashaqqatli faoliyati, shogirdlariga boʻlgan otalarcha muhabbati. Umuman olganda fidoiy insonning ilm uchun baxshida hayoti yoritilgan.

Kalit soʻzlar: tarjimonlik mahorati, tarjima simpoziumi, olimning hayot yoʻli, tarjimon.

Аннотация: В статье рассказывается об ученом, профессоре Гайбулле Саломове, внесшем большой вклад в область переводоведения. Жизненный путь ученого, огромный, кропотливо-кропотливый труд в области переводоведения. Отцовская любовь к своим ученикам. В общем, жизнь самоотверженного человека освещается в борьбе за знания.

Ключевые слова: *переводческое мастерство, переводческий симпозиум,* жизненный путь ученого, перевочик.

Abstract: The article talks about the scientist, professor Gaybulla Salomov, who made a great contribution to the field of translation studies. The life path of a scientist, a huge, painstakingly hard work in the field of translation studies. Fatherly love for his students. In general, the life of a self-sacrificing person is illuminated in the fight for knowledge.

Key words: translation skills, Translation Symposium, life, translator.

Говорить о Человеке с большой буквы, кем был профессор Гайбулла Салямов, для меня не легко, так как, хотя я хорошо знала его 20 лет, знала его семью и детей, любила и дружила с женой Шахрихон опа, но всегда была настолько погруженная в собственные переживания, вызванными неурядицами в личной жизни, работой и болезнями, что не смогла ему вернуть и стотысячной доли всего того, что он сделал для меня. Хотя по мере сил старалась отвечать на его добро и ценила его не только как большого ученого, труды которого, книги, учебники и учебные пособия оказали неоценимую помощь в

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

моей преподавательской работе, расширили мои знания в истории, теории и практике узбекского и всемирного перевода, а его публицистика, представления о мире, жизни и истории узбекского народа, но и, прежде всего, как человека, педагога и отца большого семейства, отношение к себе и к моим родным и близким, заботу и внимание, от которых жить становилось легче. В нем я видела своего отца, тоже большого ученого и Человека с большой буквы.

Тридцать лет назад, проработав после окончания РПИРЯиЛ (сейчас УЗГУМЯ) два в сельской школе в Самаркандской области и вернувшись в Ташкент и поработав некоторое время в Министерстве отделе кадров учебных заведений, И В почасовиком на кафедре русского языка в ТашМИ, а потом, на полной ставке в ТОГПИ (Ангрен) на кафедре русской и зарубежной в ИЯЛ АН Узб.ССР кандидатскую литературы, защитила диссертаtsію по переводческому мастерству поэтессы Зульфии. До моей защиты мой научный руководитель, заслуженный деятель науки Узбекистана Джуманияз Шарипов мне сказал, чтоб я отнесла свою работу профессору Гайбулле Салямову, сказал, что, если он ее одобрит, то меня поставят на защиту. Тогда Гайбулла Салямов за одну неделю просмотрел мою диссертatsiю, написал и сам отпечатал на нее отзыв (25 страниц машинописи), а потом из Москвы, куда он ездил в то время на Переводческий симпозиум, позвонил в ИЯЛ во время ее обсуждения и по телефону сказал профессору Хафизу Абдусаматову, который вел мое обсуждение, что, он за то, чтобы поставить мою диссертatsiю на защиту, чем привел тогда не только меня, но, и всех присутствующих в изумление, и я до сих пор не знаю, как он узнал о точном дне и часе обсуждения моей работы. А потом из Москвы по его просьбе на мою разовую защиту приехали крупные специалисты по творчеству А.С.Пушкина и А.Н.Некрасова Станислав Шаталов и Юрий Манн, так как, моя диссертаtsію была о переводах Зульфии русской классической поэзии. С тех пор я любила профессора Гайбуллу Салямова и сохранила на всю свою жизнь привязанность к нему и к его семье, тем более, что еще до защиты узнала, что оказывается, мои родители давно его знали, еще с начала 50-х годов, когда Гайбулла Салямов приехав с семьей в Ташкент из

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

работал Большой Узбекской Самарканда, В издательстве Энциклопедии, а мой отец, который после войны тоже переехал из Коканда с семьей в Ташкент, защитился и работал в ИЯЛ, по просьбе Энциклопедии, Узбекской составил Словник хлопководческой терминологии. С тех пор профессор Гайбулла Салямов и мой отец питали друг к другу глубокую симпатию и поддерживали отношения. Хочу заметить, что Отдел Словарей в издательстве Энциклопедии, созданием которой и работой руководил академик Ибрагим Муминов, был создан благодаря Проекту и стараниям еще тогда молодого Гайбуллы Салямова, которому он поручил его составить и который был первым и единственный в то время в издательствах Энциклопедий стран бывшего Союза. После защиты, по просьбе Гайбуллы Салямова, я сделала перевод на русский язык его докторской диссертatsiu об истории узбекских переводов произведений Уильяма Шекспира, где он проводил сравнительно-сопоставительные переводов анализы Максуда Шейхзаде, Гафура Гуляма и других узбекских поэтовпереводчиков творчества Шекспира и говорил об их достоинствах и недостатках, особенностях русских переводов, которые служили для подстрочниками, несправедливости узбекской 0 перевода Чулпана трагедии «Гамлет», сделанного им с прозаического перевода Каншина, недостатки которого, то есть, прозаичность, были поставлены ему в упрек; так же, ученый говорил о первых постановках на сцене узбекского драматического театра Хамзы английского драматурга, трагедий великого режиссере постановщике Манноне Уйгуре и великих узбекских актерах, как Аброр Хидоятов и Сара Эшантураева, первыми в истории узбекского театра сыгравших главные роли в трагедии « Отелло». И еще многое об истории перевода и его проблемах и истории узбекского театра в то время я узнала из докторской диссертatsiu профессора Гайбуллы Салямова. Он мне заплатил за мой перевод, а когда я отказывалась брать у него деньги, то заставил их взять, а спустя много лет, когда он был болен и попросил меня помочь одному из его аспирантов сократить объем диссертatsiu, которую он писал за границей, и срочно привести ее в соответствующий вид, так, как, сроки защиты

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

поджимали, а объем работы был слишком большой, и нельзя было ее в таком виде ставить на защиту, и когда я месяц работала с этим аспирантом над сокращением его работы и благополучно защитился, профессор Гайбулла Салямов опять мне дал деньги и сказал, что это благодарность того аспиранта за мой труд, и, когда я снова не хотела их брать и говорила ему, что сделала это только ради него, что он его аспирант, и, что сама его работа мне понравилась, и я с удовольствием работала над ней, он сказал, что всякий труд человека должен быть вознагражден, что « только ишак работает бесплатно и не требует вознаграждения за свою работу». Может потому, что профессор Гайбулла Салямов мне верил, когда один из его последних аспирантов не успел при его жизни, жизни своего научного руководителя написать свою кандидатскую диссертatsiю, жил у меня и писал ее, я заставила его довести дело до конца и защититься, так, как, он отчаялся и злился, не хотел защищаться, поскольку свою диссертatsію он писал на узбекском языке, а ему автореферат попросили представить на русском языке, но потом его автореферат на узбекском языке все же приняли, и он очень хорошо защитился. А пока он шел к защите, у меня на душе был тяжелый камень, образ профессора Гайбуллы Салямова все время стоял перед моими глазами, и, поэтому, я очень хотела, чтобы его аспирант защитился. И действительно, после его защиты, я почувствовала на душе огромное облегчение, и, поскольку, дух профессора Гайбуллы Салямова незримо присутствовал во всех делах и творческих замыслах его учеников и всех тех, кто знал и любил его, то этого аспиранта, сразу же, после его защиты, поставили заведовать кафедрой по его профилю, как, собственно говоря, и того, другого его аспиранта, которого профессор поручил мне во время своей болезни, когда был жив. Думаю, что здесь будет уместным сказать, что в 1994 - 1998 годах моей работы в УЗГУМЯ, я по совместительству работала Национальном университете факультетах В на журналистики и зарубежной филологии и читала лекции по теории перевода и сопоставительной грамматике узбекского и русского языков по кафедре теории перевода и сопоставительной типологии профессора Гайбуллы Салямова. Преподавала в славянских группах.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Тогда он мне говорил, что полностью уйдет работать в Академию Государственного Строительства, где в то время он тоже работал и оставит мне кафедру, чтобы я закрыла рот, глаза и уши и знала только аудиторию и студентов. Но этому его желанию не суждено было сбыться, так, как, я работала на его кафедре на почасовой оплате, а в его отсутствии, когда он находился в Академии Государственного Строительства, мне давали так мало часов, что их оплаты не хватало даже на проезд, поэтому вынуждена была уйти с работы. В середине 2000 года, после смерти профессора Гайбуллы Салямова, я пришла к ним домой навестить его жену Шахрихон опа и в это время, ее так же приехал навестить первый аспирант Гайбуллы Салямова, профессор Нажмеддин Камилов, с кем до последних дней, он вместе работал. Тогда профессор Нажмеддин Камилов мне сказал, вместо Гайбуллы Салямова кафедрой перевода сопоставительной типологии в Hatsioнальном университете заведует он и пригласил меня работать с ним на полную ставку, но лишь с одним условием, что я уйду из УзГУМЯ, где я в то время работала. Но до выхода на пенсию мне оставалось всего два года, и, поскольку, УзГУМЯ был организован на базе Института иностранных языков и РПИРЯИЛ, где я училась и работала 20 лет, я не могла оттуда совсем уйти. А через год профессора Нажмеддина Камилова снова отозвали в Академию Государственного Строительства, а кафедру перевода и сопоставительной типологии, которую в 1969 году открыл в Hatsioнальном университете профессор Гайбулла Салямов и 30 лет был ее бессменным заведующим, не раз воевал с чиновниками, чтобы кафедре присоединили К сопоставительной грамматики английского и узбекского языков, а потом, на его месте сделали музей профессора Гайбуллы Салямова. А по достижению пенсионного возраста, я все равно была вынуждена уйти на пенсию, так, как, мой приказ о том, чтобы оставить меня на работе, невзирая на мой пенсионный возраст, подписанный ректором УЗГУМЯ, был утерян, а я не могла заниматься его восстановлением, так, как, это произошло в то время, когда я потеряла своего отца. Большой ученый педагог, основоположник школы перевода в Узбекистане, профессор Гайбулла Салямов мне всегда помогал и поддерживал в

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

работе, так, как, уехав из Ангрена, где восемь лет я работала в ТОГПИ, на кафедре русской и зарубежной литературы, и, где после защиты, по просьбе ИЯЛ, делала перевод на русский язык третьего и четвертого тома «Истории узбекской литературы», а потом, меня пригласили на работу на кафедру русского языка в САМПИ, где проработав полтора года, тоже по приглашению, перевелась в РПИРЯИЛ, где на новом, переводческом отделении по специальности в первое время работала одна, а в личной жизни мне не везло, я подорвала свое здоровье. Профессор Гайбулла Салямов, как никто другой очень хорошо понимал мою ситуatsію, поскольку хорошо знал, что перевод -это комплексная наука, требующая в преподавании ее дисциплин разносторонних знаний. А я, кандидат наук, с блестящей защитой, в то время, кроме проблем поэтического перевода и соответствия тем, идей и образов, соответствующую подготовку для преподавания переводческих дисциплин в ВУЗе не имела, так, как, изучала перевод только во время написания своей диссертatsiu, поэтому, не имела достаточного представления о языковых основах перевода, не знала историю русского, узбекского и мирового перевода, синхронный перевод, методику преподавания перевода и еще многое другое, связанное с преподаванием этих дисциплин. Хотя в первое время работы на переводческом отделение на кафедре теории, истории и критики литературы и перевода, я прошла 3-х месячную стажировку в Hatsioнальном университете на кафедре у профессора Гайбуллы Салямова, ездила в командировку в Москву в Литературный институт и посещала лекции и семинары по переводу известных московских специалистов: профессора Л.Озерова, доцента Г. Хантемировой и прекрасного лектора с грузинской фамилией, которую, к сожалению, не помню, ознакомилась с постановкой учебной работы в Институте иностранных языков Мориса Тореза и привезла оттуда учебные программы по переводу, но знаний у меня все равно не хватало. (Эти программы я потом отдала декану переводческого факультета в УзГУМЯ Муминову). В этот трудный для меня период я часто бессознательно приходила к профессору Гайбулле Салямову домой, но не могла говорить, было больно и стыдно за свое невежество, слезы сами катились из моих глаз. Он

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

тоже молчал, понимал мое состояние, но не знал, что говорить. А потом, несмотря на свою большую загруженность, так же молча приходил в РПИРЯИЛ и читал лекции по переводу нашим студентам переводческого отделения, а я молча сидела у него на лекциях и слушала, как он читает. В это очень трудное для меня и нашей кафедры время, профессор Гайбулла Салямов привлек к работе с студентами и своих бывших аспирантов Зухриддина нашими Исамеддинова, Султанмурада Олимова и Рахматуллу Баракаева, которые работали в ИЯЛ АН, в Отделе перевода и взаимосвязей литератур, куда наши студенты ходили к ним на практические и читал Приходил лекции ПО переводу творчества Ф.Достоевского и его бывший аспирант Хамдамжон Исмаилов. Я почувствовала поддержку Гайбуллы Салямова и во время конфликта с деканом факультета русской и узбекской филологии, профессором Ш. А. Файзуллаевой, которая, не понятно почему, не хотела, чтобы я читала лекции на ее факультете, так, как, в то время я уже хорошо знала свои предметы. Гайбулла Салямов был в хороших отношениях с нашим ректором, профессором Дж. Бурановым, и как председатель экзаменatsiонной комиссии, присутствовал на защите дипломных работ. Он, думаю, понимал причину конфликта и хотел помочь нашим студентам. И в то же время он посылал ко мне своих дипломников из Hatsioнального университета, чтобы я посмотрела их работы и оппонировала им. Так, я выступала оппонентом у Б. Абдуллаева, который на отлично защитил свою дипломную работу по русский язык творчества Бабамурада Машраба. переводу на Характерную черту профессора Гайбуллы Салямова без всяких слов оказывать помощь, я испытывала на протяжении всего периода своей работы. Он прекрасно знал, что я любила свой предмет и студентов и мне, как воздух, была необходима аудитория, работать со студентами, поэтому на протяжение многих лет он просто меня просил заходить вместо него в аудиторию и проводить со студентами занятия. Так УЗГУМЯ, читать куда приглашали его переводческих группах и, где последние шесть лет я работала на кафедре узбекского языка, так было и в Hatsioнальном университете, где я работала у него на кафедре по совместительству. Большим

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

служили учебники и учебные подспорьем ДЛЯ меня Гайбуллы Салямова «Язык и перевод», «Фразеологические вопросы (Перевод идиом), пословиц И перевода» переводоведение», «Основы теории перевода» и другие его труды, а «Искусство перевода» (Таржима инициатором издания и редактором которого он был и издавал их вместе с известным поэтом и переводчиком Тилаком Джурой, Благодаря профессору Гайбулле Салямову я лучше осознала, что развитие науки о переводе происходит благодаря комплексному изучению его проблем. До его выступления на моей защите, я только интуитивно понимала об этом и писала свою диссертatsiю. А он сразу отметил это у меня в работе как положительный факт. Именно после этого его выступления, мне стало легче разбираться в теоретических трудах по переводу, и все свои лекции я начинала с того, что предмет перевода находится на стыке языкознания и литературоведения. Поэтому по мере сил изучила узбекский язык и преподавала сопоставительную грамматику русского и узбекского Недавно в одной из рукописей Гайбуллы Салямова, где он говорил о важности подготовки переводческих кадров, я прочла о том, что кафедра «Этим делом занимается теории перевода сопоставительной типологии языков в Hatsioнальном университете, а хорошо начатое дело в РПИРЯИЛ почему-то было закрыто его С рукописью Г.Щегловой». своего отца ознакомиться дочь Гайбуллы Салямова Назира Салямова, народного поэта Мухаммада Юсуфа. А потом, уже после создания УЗГУМЯ, когда профессора Гайбуллу Салямова, как крупного специалиста, пригласили читать лекции на новом переводческом факультете, открывать факультет, он доверил свои лекции мне, так, как, был на стаtsiонарном лечении, и когда я пришла навестить его в Правительственную больницу, то попросил меня об этом. В больнице за ним ухаживала Шахрихон опа. А потом на переводческом факультете на выпускных курсах у меня появились свои лекции, но спустя два-три года, декан факультета Муминов сказал, что их будут читать на английском языке (я изучала немецкий), хотя общая теория перевода для всех языков одна и все равно на каком языке его читать,

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

просто у каждой пары языков своя специфика перевода и на ней можно было делать акцент на практических занятиях. Я не знаю, чем вызывала доверие у профессора Гайбуллы Салямова, так как, была не ахти каким лектором, но я переводила на русский язык стихи узбекских поэтов, и поэтому, в очередной раз доверяя мне свои лекции, говорил, чтобы я больше говорила студентам о своих переводах. Но докторскую диссертаtsію я не написала, хотя начала и материала у меня было предостаточно. Профессор Гайбулла Салямов мне говорил, чтобы на материале узбекско-русских и русскоузбекских переводов я написала книгу, похожую на книгу Е.Эткина «Поэзия и перевод». И только в 2008 году, спустя восемь лет после его смерти, мне удалось совершенно случайно написать книгу об узбекских переводах 42 (сорока двух) стихотворений известного поэта Узбекистана А. Файнберга, которую посвятила светлой памяти профессора Гайбуллы Салямова, хотя, до сих пор я ее не издала. Также, не издала и свою поэму о переводе «Учитель», куда поместила свои переводы из А. Чулпана, Миртемира, Абдуллы Арипова, Рауфа Парфи и других узбекских поэтов. А почему, трудно сказать. В связи с этим хочу сказать, что поэзия больше, чем другие жанры литературы, несет в себе дух народа, на языке которого она создана, то есть, она наtsiональна по форме и духу. Поэтому узбекская поэзия очень хорошо звучит в переводах таких больших русских поэтовпереводчиков, как: Вл. Державин, Л. Пеньковский, С.Иванов, С.Липкин, Н.Гребнев и других, которые с большим мастерством переводили ее на русский язык, в частности, поэмы и газели великого стихи Абдуллы Арипова, Эркина Вахидова, Миртемира и других, поскольку, их переводы не только сохраняют дух узбекских подлинников, но и отвечают hatsioнальной психологии, сознанию русских читателей И проникнуты И мышлению нatsіональным духом русского народа. А это сложно, сохранить нatsіональное лицо переводимых иноязычных авторов и не изменить своей творческой индивидуальности, как поэта-переводчика. Поэтому подготовка переводчиков художественной литературы, и в особенности поэзии, требует специального рассмотрения, так, как, поэты не делаются, а рождаются, и переводчиков поэзии следует

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

воспитывать из среды поэтически одаренной молодежи и об этом должен думать Союз писателей. Что же касается моих переводов, о которых я говорила в связи со своей поэмой «Учитель», то их надо воспринимать, как стремление преподавателя, которая воспитывалась на традициях русской литературы, больше узнать о творческом процессе поэтического перевода не только из книг о переводе, но и своего опыта, чтобы можно было легко и доступно говорить об этом студентам. О важности избегать низкопробных переводов, серости в переводческом деле и важности обогащать родную литературу шедеврами мировой литературы, разнообразием тем, идей, жанров и образов, и на таком же высоком уровне ее импортировать, говорил профессор Гайбулла Салямов в диалоге с доктором филологических наук Зухритдином Исаметдиновом, который был напечатан в одном из номеров газеты «Ўзбекистон адабиёти ва санъати" под названием «Переводческие и антипереводческие тенденции на современном этапе». В завершении своего воспоминания о выдающемся узбекском ученом, теоретике перевода, основоположнике школы перевода в Узбекистане профессоре Гайбулле Салямове хочу сказать о главном, ради чего было написано мое воспоминание. В марте 2002 года в Наманганском университете проводилась научная конференция посвященная профессору Гайбулле Салямову, о которой я была оповещена, но не смогла поехать из-за кончины моего отца, известного узбекского лексикографа Насима Маматова, боялась, что буду сидеть на конференции, думать об отце и плакать. Поэтому я говорила тогда о профессоре Гайбулле Салямове по радио в передаче, подготовленной журналистом Умидой Умарходжаевой. На основе на конференции вышла выступлений книга воспоминаний профессоре Гайбулле Салямове (2002), которую подарила мне его дочка Назира Салямова. Она попросила меня тоже написать о ее отце, поскольку хочет книгу переиздать в расширенном виде, поскольку воспоминания многих знавших и любивших ее отца, в нее не вошли. Однако и тех воспоминаний, которые вошли в эту книгу, для меня было достаточно для того, чтобы узнать, как многим людям, друзьям и ученикам помогал в своей жизни профессор Гайбулла Салямов, с каким восторгом о нем писали десятки его близко знавших людей,

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

как многим он помог и поддержал в своей жизни. Об этом я узнала также и из книги писателя и переводчика А.Рашидова (2001). И исходя из того, что я написала сама о нем, у меня совершенно в голове не укладывается мысль, когда он успевал все это делать, учитывая, что он очень много и плодотворно работал, писал научные труды, создавал учебники, учебные пособия, программы, открыл и заведовал четвертой в бывшем Союзе кафедрой перевода, проводил занятия в 4-х университетах, САМГУ, ТАШГУ, РПИРЯИЛ и потом в УЗГУМЯ, Академии Государственного Строительства, постоянно выступал в печати, по радио и телевидению не только как ученый, но и как большой публицист и педагог, писал очерки, рассказы, стихи, поэмы, переводил Достоевского, Чехова и Л. Толстого и других русских писателей, участвовал в создании Большой Узбекской Энциклопедии и в составление словарей, выпускал сборники по «Искусству перевода», работал с деятелями науки и литературы, писателями и переводчиками, редактировал статьи и переводы, был членом многих Советов по защитам кандидатских и докторских диссертаtsій, писал многочисленные отзывы, имел десятки аспирантов, был членом многих редакционных советов, в частности в журнале «Жахон адабиёти» (Всемирная литература), участвовал в организаtsіи Отдела перевода и взаимосвязей литератур» в ИЯЛ АН, был председателям Совета по переводу в Союзе писателей, выступал везде, где он присутствовал и т.д. и т. п., и, самое главное, был отцом большого семейства, кормил и содержал большую семью, жену, чтобы внуков. Я думаю, так жить, детей надо необыкновенным человеком. Его всегда сопровождали его ученики, которые любят его и теперь, когда его нет. Сегодня в нашей стране необыкновенный получил расцвет, основоположника ШКОЛЫ узбекского перевода осуществляется, молодежь знает многие языки, появились полиглоты, которые знают по четыре и более языков, переводят и дублируют фильмы со многих языков мира, молодые специалисты по иностранным языкам и студенты учатся и стажируются во многих странах мира: в России, на Украине, США, Англии, Франции Германии, Голландии, Японии, Корее, Китае, Индии и других странах, появились синхронные

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

переводчики, сопровождающие гостей из самых разных стран мира на научных конференциях, симпозиумах, выставках достижений народного хозяйства, изобразительного и прикладного искусства и т.д. и т.п., а самое главное, переводят художественную литературу с английского, французского, оригинала : с китайского, японского, корейского, индийского, турецкого, русского Надо других зарубежных языков. сказать, ЧТО достижением художественного перевода в нашей стране в ХХ- веке был перевод почти всей русской классики на узбекский язык с языка переводили основном, большие оригинала, ee В художественного слова, поэты и писатели. Можно сказать, все узбекские писатели И поэты, начиная узбекская переводами. Многовековая занимались литература, начиная с Х-века, тоже достаточно много переводилась на русский язык, хотя, больше по подстрочнику, но эти переводы сыграли огромную роль в ознакомлении русских читателей с поэзией узбекского народа, а дальше, через русские переводы, и мирового читателя. Мировая литература, за редкими случаями, осуществлялась на узбекский язык, главным образом, с русского подстрочника или русских переводов, и поэтому претерпевала в переводе двойную потерю, потерю русских переводчиков, которые переводили с языка оригинала и потерю узбекских переводчиков, которые переводили с русских переводов, не говоря уже о слабом качестве произведений, переведенных с подстрочника. Поэтому профессор Гайбулла Салямов мечтал о переводе мировой литературы на узбекский язык с языков оригинала, чтобы узбекскую литературу тоже переводили на языки мира не с подстрочника или русских переводов, а с узбекского языка. Как уже было сказано, он писал не только о переводе. Гайбулла Салямов написал прекрасные книги о замечательных людях, с которыми его сводила судьба, например, «Реки из которых я пил воду» (Мен сув ичган дарёлар), "Люди, живите с добром человечностью" (Эзгуликка чоғлан одамзод). Он был искренним человеком, что во всем, что он писал, можно было услышать его голос, интонаtsiю, даже тембр голоса. Его отличал необычайно легкий и изящный слог, поэтому, думаю, он выпустил

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

так много книг. По свидетельству его жены Шахрихон опа, что если все, что написал профессор Гайбулла Салямов от руки разложить аккуратно, то можно проложить путь до Мекки. А в серии книг из жизни замечательных людей, есть книга о нем, написанная его учеником, профессором Сайди Умировым, который писал, что «если все написанное ученым Гайбуллой Салямовым сложить вместе, то это будет в человеческий рост», так плодотворно и много он работал. У него был необыкновенно красивый, не похожий ни на чей, почерк, можно сказать произведение искусства. Мне очень нравилось, как он говорил : спокойно, тихо, вразумительно, без надрыва, но если, его что-то задевало, голос его менялся, становился резким. Так было, когда я пыталась ему доказать, что работа одного из его аспирантов требует большой доработки, а он сказал, что есть сроки, и он должен в эти сроки уложиться. А вообще он был очень внимателен к людям, с кем приходилось ему работать. Внимателен не то слово, он их любил. Так он любил поэта, переводчика и исследователя по переводу Тилака Джуру, профессора Андижанского университета иностранных языков, профессора Камилджана Джураева, профессора Хамидуллу Караматова, профессора Нажмеддина Камилова и других учеников. Ему платили тем же, не могли его не любить. И наверно, поэтому, когда он скончался, некролог, написанный его друзьями и учениками, вышел в газете «Ўзбекистон адабиёти ва санъати" под названием «Эй, умри азиз» (Дорогой наш человек), по названию одной из его книг. Любила профессора Гайбуллу Салямова и я, при его жизни посвятила ему несколько стихотворений и отдала ему. А после его смерти, я написала поэму «Учитель», о которой уже говорила. Я премного благодарна своей судьбе, что она дала мне возможность близко знать такого Человека, каким был профессор Гайбулла Салямов.

December 2022 www.oriens.uz

TARJIMASHUNOSLIK TARIXI VA XX ASR IKKINCHI YARMI TARJIMACHILIGINING RIVOJLANISH TAMOYILLARI

СТАРИННЫЕ СКОРОПИСНЫЕ РУССКИЕ ПЕРЕВОДЫ ПИСЕМ XVII в. ИЗ ПЕРЕПИСКИ ХИВИНСКОГО ЦАРЕВИЧА АВГАНМУХАММЕДА

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-50-57

Д.ф.н. Дусмамат КУЛМАМАТОВ,

профессор УзГУМЯ, Ташкент, Узбекистан Тел: +99891 5899554; kulmamatov1956@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada Moskvadagi Rossiya qadimiy aktlar davlat arxivida saqlanayotgan, xivaliklarning XVII asrdagi xususiy xatlarini eski rus tiliga oʻgirilgan tarjimalari va ularda uchraydigan sharqona soʻzlar tahlil etilgan. Asosiy e'tibor rus tili lugʻatlarida qayd etilmagan yangi ma'noli orientalizmlarga qaratilgan.

Kalit soʻzlar: yozishma, xat, tarjima, arznoma, yorliq, kasaba, koʻngildosh, xususiy xat, yozma manbalar.

Аннотация. В статье анализируются старинные русские переводы частных писем хивинцев XVII в., хранящиеся в Российском государственном архиве древних актов в Москве, и восточные слова, встречающиеся в них. Особое внимание обращается на ориентализмы с новой семантикой, не отмеченные словарями русского языка.

Ключевые слова: переписка, письмо, перевод, челобитная, грамота, ярлык, касаба, кюнелдаш, частное письмо, письменные памятники.

Abstract. The article analyzes the ancient Russian translations of the private letters of the Khivans of the 17th century, stored in the Russian State Archive of Ancient Acts in Moscow, and the oriental words found in them. Particular attention is drawn to orientalisms with new semantics, which are not marked in the dictionaries of the Russian language.

Keywords: correspondence, letter, translation, arznoma, reading and writing, label, touch, kyuneldash, private letter, written monuments.

Недостаточное исследование оригинальных письменных памятников, касающихся отношений России со странами Востока, ведет часто к непониманию истории русско-восточных культурных

December 2022 www.oriens.uz

числу подобного рода источников связей. К ОНЖОМ отнести среднеазиатские дела, хранящиеся в фондах Посольского приказа Российского государственного архива древних актов (РГАДА) в Москве. Среди них большое внимание привлекают своеобразные старинные русские переводы материалов переписки хивинского служилого царевича Авганмухаммеда², сына хивинского хана Араб-Мухамммад-хана и младшего хивинского хана Абулгази со своими родственниками, которые интересны и в литературном, и в лингвистическом отношении. В фонде 134 «Сношения России с Хивой» РГАДА нами обнаружено 9 старинных русских переводов таких писем.

Ознакомление с содержанием указанных источников показало, что 6 из них были направлены к царевичу Авганмухаммеду:

2 от старшего брата — хивинского царя Исфендияра [РГАДА, фонд 134, опись 1, 1633 год, д. 1, л. 63; РГАДА, фонд 134, опись 1, 1639 год, дело 2, листы 198-199];

1 от младшего брата – хивинского царя Абул-Газия РГАДА, фонд 134, опись 1, 1646 год, дело 4, л. 42];

1 от тёти – царицы Сахибжамал [РГАДА, фонд 134, опись 1, дело 2, 1639 год, листы 202-203];

1 от его старшего племянника Сеидмухаммеда – сына царя Исфендияра [РГАДА, фонд 134, опись 1, 1646 год, дело 4, л. 81];

1 было послано женой царя Исфендеяра – царицей Халбиби жене царевича Авганмухаммеда – царице Алтын [РГАДА, фонд 134, опись 1, дело 2, 1639 год, листы 200-201].

3 сохранившихся русских переводов писем царевича Авганмухаммеда были адресованы:

его племяннику – хивинскому царю Сеидмухаммеду [РГАДА, фонд 134, опись 1, 1641 г., дело 3, листы. 305–306];

матери — царице Падшее [РГАДА, фонд 134, опись 1, 1641 год, дело 3, листы. 308-311];

_

² Сын хивинского хана Арабмухамммада хана и младшего хивинского хана Абулгази в возрасте 11 лет вместе с российским посланником Иваном Хохловым приехал в Москву, чтобы служить у царя Михаила Федоровича; умер в Москве в 1648 г. в возрасте 37 лет, погребён в городе Касимове, на Старопосадском кладбище [см.: 12]. Ныне Касимов – город в Рязанской области (Россия).

тётке – Сахибжамал [РГАДА, фонд 134, опись 1, 1641 год, дело 3, лист. 312].

Как видим, адресатами и адресантами были знатные хивинцы – люди аристократического происхождения: ханы, царевичи, царицы. Поэтому их письма носят полуофициальный характер и лишь частично приближаются к русским частным письмам XVII в.

К сожалению, иноязычные оригиналы рассматриваемых нами переписок, написанные арабской графикой на официальных языках Средней Азии XVII в. – среднеазиатском тюрки («староузбекском») и фарси [см.: 5, 19–21; 3, 26–27], до нас не дошли, поэтому ниже анализируются лишь сохранившиеся их старинные русские переводы.

Рассматриваемые нами письма как разновидность эпистолярного являются своеобразным литературным жанра памятником, соединяющим в себе черты частного письма и официального документа, восточной разговорной речи в современном им русском переводе и делового канцелярского языка московских приказов XVII в. Иноязычные оригиналы писем доставлялись послами или же Посольский достоверными лицами адресатов В приказ ДЛЯ ознакомления и перевода на русский язык. Согласно тогдашним дипломатическим правилам, переводы писем сначала читались государям для ознакомления и принятия решения, а затем вместе с их иноязычными оригиналами вручались адресатам. На это имеется прямое указание в одной из челобитных з царевича Авганмухаммеда к царю Михаилу Федоровичу 4 : «В н(ы)нешнем г(о)с(у)д(а)рь РМӨ $(1641 - \mathcal{I}. K.)$ м году пришел к тебе великому г(o)c(y)д(a)рю от брата моего родново от юргенсково ц(а)ря Исминдеяря Арапхановича посол Авезбакы Батыр и по твоему г(о)с(у)д(а)р(е)ву указу тот посол у меня был и от брата моего от юргенского ц(а)ря Исминдеяря Арапхановича грамоту привез та $\Gamma(o)c(y)д(a)$ рь грамота И

³ **Челобитная** – это акт, содержащий в себе просьбу или жалобу на что-нибудь.

December 2022 www.oriens.uz

⁴Русские тексты XVII в. передаются средствами современной графики. Надстрочные знаки не воспроизводятся. Для облегчения чтения текста, написанного русской скорописью XVII в., сокращенные написания не сохраняются и соответствующие буквы, использованные нами для раскрытия того или иного слова, пишутся в круглых скобках. Буквенные обозначения чисел даются прописными буквами и дублируются цифирью в переводе на современное летосчисление. Личные собственные имена и географические названия также пишутся в соответствии с нынешними правилами, с прописной буквы.

Посол(ь)ском приказе переведена и по твоему $\Gamma(o)c(y)g(a)p(e)$ ву указу мне отдана» [РГАДА, фонд 134, опись 1, 1639 год, дело 2, лист 312]; в начале и конце старинного русского перевода письма хивинского царевича Сеидмухаммеда царевичу Авганмухаммеду от 30 августа 1644 г. имеются следующие пометы: «Г(о)с(у)д(а)рю чтено»; «Таковы грамоты верхняя и нижная ⁵ подлинная отосланы к балхинскому послу к Шихбабе съ толмачом съ Яковом Елагиным и ц(а)р(е)в(и)чю те грамоты и поминки отдат(ь) ему поволил г(о)с(у)д(а)рь» [РГАДА, ф. 109, оп. 1, 1644 г., д. 1, лл. 81–82]. А в конце старинного русского перевода письма 1633 г. хивинского царя Исфендеяра царевичу Авганмухаммеду содержится помета судьбе 0 (иноязычного оригинала): «Подлинная грамота отослана к послу с приставом его съ Юрьем Редриковым и велено подат(ь) юргенскому ц(а)р(е)в(и)чю Авгану» [РГАДА, фонд 134, опись 1, 1633 год, дело 1, лист 63^a].

Следует заметить, что собственно русские частные письма, распространившиеся на Руси с XI в., назывались по-разному: сначала грамотами, грамотками 6 ПОТОМ Н. Панкратова, a прослеживавшая историю русской частной переписки на Руси XI-XVII вв., отмечает, что в рассмотренных ею «письмах XVII в. слово грамота в качестве названия частного письма не встретилось» (7, 133). А в наших источниках, например, в «легендах переводчиков»⁷, предшествующих старинным русским переводам писем из переписки хивинского царевича Авганмухаммеда со своими родственниками, грамотами: «Перевод именованы грамоты юргенского ОНИ 3 Исфендияра царя какову писал к брату своему к Авгану царевичу с послом своимъ с Авезбакеем в H(ы)нешнемъ во РМӨ (1641 – \mathcal{A} . \mathcal{K} .) м

53

⁵ Под фразеологизмом *грамота верхняя* следует понимать, видимо, текст старинного русского перевода письма хивинского царевича Сеидмухаммеда, а под фразеологизмом *грамота нижняя* – текст его иноязычного оригинала.

⁶ В связи с характером писчего материала они назывались и *берестами* [см.: 1, 6–14]; [2, 3–6; 10, 4–128].

⁷ Дополнительный заголовок, располагающийся в начале старинных русских переводов памятников деловой письменности XVII в., где переводчик говорит о характер документа, об авторе его, адресате и дате [см.: 5, 11].

году генваря въ І [$10-\mathcal{A}$. K .] день» [РГАДА, ф. 134, оп. 1, 1639 г., д. 2, л. 312];

«Перевод з грамоты юргенского царевича Авганмагметя что посылает с посломъ Эмин Багатыремъ к матери своеи Падши царицы в н(ы)нешнем во РНА [1641 - Д.К.) м году маия въ КЕ (25 - Д.К.) де(нь)» [РГАДА, ф. 134, оп. 1, 1641 г., д. 3, л. 305]. Название грамота употреблено по отношению к анализируемым нами письмам в самом тексте. В частности, оно встречается в письме Авганмухаммеда к своему племяннику Сеидмухаммеду от 25 мая 1643 г.: «... да буди вамъ ведомо что блаженные памяти брату своему Исфендеяру царю послал было грамоту съ его посла с Авезбакеемъ и в тои грамоте писал что мне себе надобно» [РГАДА, ф. 134, оп. 1, 1641 г., д. 3, л. в письме хивинского царевича Ашрефмухаммеда 306]. Авганмухаммеду от 30 августа 1644 г. оно называется в одном и том же контексте и грамотой и грамоткой: «Пишу сию любителную грамоту лутчи бы сам к благодати в(а)шеи ехал а нежели сию грамотку с кемъ к вам посылат(ь)» [РГАДА, ф. 109, оп. 1, 1644 г., д. 1, л. 83].

Часто в «легендах переводчиков», а также в текстах старинных русских переводов писем хивинского царевича Авганмухаммеда и его родственников они в 28 случаях именованы грамотами и лишь в одном — грамоткой. В русских письменных памятниках слово грамота, восходящее к греч. та ура́щиата (форма мн.ч. от то ура́щиа), впервые по материалам «Словаря русского языка XI–XVII вв.» упоминается в Лаврентьевской летописи 1377 г. под 898 г. в значении «письменность, письмо, азбука»: «Симъ бо первое преложены книги Мараве лже презвася грамота словеньская, яже грамота есть в Руси и в Болгарех Дунайскихъ». В этой же словарной статье приводятся и

_

⁸ Данное письмо с его русским переводом XVII в. было передано царевичу Авганмухаммеду хивинским послом Эмином Багадыром. На это имеется прямое указание в одной из челобитных царевича Авганмухаммеда к царю Михаилу Федоровичу, от 1641 г.: «В H(ы)нешнем $\Gamma(o)c(y)$ дарь РМӨ (1641 – \mathcal{A} . K.) в году пришол х тебе великому $\Gamma(o)c(y)$ д(а)рю от брата моег(о) родново от юргенсково ц(а)ря Исминдеяря Арапхановича посол Авезбакы Батыр и по твоему $\Gamma(o)c(y)$ д(а)P(e)ву указу тот посол у меня был и от брата моег(о) от юргенског(о) ц(а)ря Исминдеяря Арапхановича грамоту привез и та $\Gamma(o)c(y)$ дарь грамота в Посол(ь)ском приказе переведена и по твоему $\Gamma(o)c(y)$ д(а)P(e)ву указу мне отдана» [РГАДА, ф. 134, оп. 1, 1639 г., д. 2, л. 312].

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

другие значения этого слова: «то что написано: книга, послание, надпись и т.д.; Грамота, уменье читать и писать; Деловой документ, акт (грамота)» [8, с. 119-120].

Следует обычно заметить, ЧТО официальные послания правителей среднеазиатских именовались ярлыками. Ho, сожалению, ни в одном из старинных русских переводов грамот среднеазиатских ханов XVII в. слово ярлык обнаружить нам не удалось. К тому же в восточных оригиналах, написанных арабской графикой на среднеазиатских тюрки и фарси, этих документов слово грамота имеет ряд соответствий يارليق [yārlīq] «ярлык, письменный указ, грамота хана», حط [haṭ] «письмо, грамотка», عنایت نامه ['anāyat nāmə] «милостивое письмо». Это свидетельствует о том, что к этому времени (XVII в.), вероятно, слово ярлык в древнерусском языке вышло из употребления, и было заменено более привычным для него словом грамота [4, 85].

Словом *грамота* в XVII в. назывались и собственно русские частные письма, так называемые *грамотки*, распространившиеся на Руси с XI в.

Содержание старинных русских переводов писем хивинского происхождения и царевича Авганмухаммеда позволяет выявить в каждом из них, кроме общеупотребительных для того времени слов, своеобразные книжные обороты, витиевато построенные фразы с элементами церковно-религиозной лексики. Эти языковые средства русского языка XVII в. использованы переводчиками Посольского приказа для точной передачи среднеазиатских языковых (тюрки и элементов, характерных хивинских фарси) ДЛЯ текста Подобные факты ОНЖОМ встретить почти BO всех письмах, имеющихся в нашем распоряжении. Например, в своем письме жена царя Исфендеяра – царица Халбиби жене царевича Авганмухаммеда - царице Алтын (1641 г.), в частности, пишет: «... а после поздравленья тебе об(ъ)являю (царица Халбиби – Д.К.) что мы здесь день и ноч(ь) за вас (Авганмухаммеда и Алтын – Д.К.) г(о)с(по)ду молитву возсылаем да об(ъ)являю тебе всеи стороне м(и)л(о)стью б(о)жиею дал б(о)гъ здоровы а вам бы в тои стороне быт(ь) честным и здоровым а потом даи г(о)с(по)ди г(о)с(у)д(а)рьская

м(и)л(о)сть и жалованье было над вами даи Γ (о)с(по)ди такъ амин ...» [РГАДА, ф. 134, оп. 1, 1639 г., д. 2, л. 200].

Словарный состав старинных русских переводов переписок хивинского царевича Авганмухаммеда со своими родственниками богат разнообразной лексикой и стереотипными фразами интимнобытового и церковнорелигиозного характера: брат, деверь, дядя (дьядка), мать (мамка), невеста (невестка), отец, племянник, сноха, сын, (сынишка), тетя (тетка); аминь, господь, молитва, денно и ночно молить господа бога, приносить молитву, судом божиим и т.п. Кроме того, встречаются слова с новой семантикой (касаба) или же не отмеченные словарями русского языка (кюнюлдеш).

КАСАБА – «платок, щитый из тонкого полотна» (6, 382): «... я (царица Халбиби) к тебе (царице Алтын) послала в поминках с послом с Авезбакеем ... касаба женская красная что кладут на голову» [РГАДА, ф. 134, оп. 1, 1639 г., д. 2, л. 200].

По данным «Словаря русского языка XI–XVII вв.» омонимичное ему слово касаба со значением «селение, городок» засвидетельствовано в сборнике «Описание Турецкой империи, составленное русским, бывшим в плену у турок во второй половине XVII в.» под 1675 г.: «А изъ таго места Антакия езду 14 дней да адной великой касабы. А въ той касабе жильцы все люди аравийтстин, а людбьми оно немноголюдна» (9, 85).

КЮНЕЛДЕШ (КЮНУЛДЕШ) – «молочный брат»: «... послала (царица Сахибжамал) к вам (Авганмухаммеду и Алтын) дятки своего с с(ы)номъ Мискинем кюнюлдешем поминковъ ...» [ф.134, оп. 1, 1639 г., д. 2, л. 203] [см.об этом слове: 11, 554].

Все изложенное позволяет сделать следующее заключение:

- 1. Рассмотренные письменные памятники являются первыми русскими переводами, осуществленными со среднеазиатских языков тюрки («староузбекского») и фарси.
- 2. Слово *грамота* к XVII в., став привычным в русском языке и употребляясь в текстах документов различных жанров, приобрело новые значения: в старинных русских переводах среднеазиатских деловых документов XVII в. словом *грамота* обозначалось не только «послание официальных лиц», но и «послание частных лиц».

56

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

3. Анализ словарного состава текстов старинных русских среднеазиатской переводов деловой письменности дает весьма интересный материал ДЛЯ изучения истории восточной заимствованной лексики в русском языке.

Список использованной литературы:

- 1. Арциховский А. В., Тихомиров М. Н. Новогородские грамоты на бересте (из раскопок 951 г.). М.: Изд-во АН СССР, 1953. 68 с.
- 2. Жуковская Л. П. Новогородские берестяные грамоты. М.: Наука, 1953. 128 с.
- 3. Кулмаматов Д. С. К истории официальных письменных языков Средней Азии XVI-XVII вв. // Xorijiy filologiya. Til. Adabiyot. Ta'lim. Ilmiy-uslubiy, adabiy-badiiy jurnal. Samarqand, 2001. No 1. B. 26-27.
- 4. Кулмаматов Д. С. К истории употребления слова грамота в старых русских переводах среднеазиатских деловых документов XVII в. // Таржимашуносликнинг долзарб масалалари. Республика илмий-амалий семинар материаллари. 2012 йил 19 декабрь. Т., 2012. Б. 84-86.
- 5. Кулмаматов Д. С. Среднеазиатские дипломатические документы и их русские переводы XVII в. (Грамоты. Челобитные). М.: МПГУ, 1994. 109 с.
- 6. Миллер Б. В. Персидско-русский словарь. 2-е изд., испр. и доп. М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1953. 668 с.
- 7. Панкратова Н. П. Из истории частной переписки на Руси // Изучение русского языка и источниковедение. М.: Наука, 1969. С. 127–155.
- 8. Словарь русского языка XI–XVII вв. М: Наука, 1977. Вып. 4. С. 119-120.
- 9. Словарь русского языка XI–XVII вв. М.: Наука, 1980. Вып. 7.
- 10. Янин В.Л. Я послал тебе бересту М.: МГУ, 1965. 192 с.
- 11. Vásáry I. The Institution of Foster-Brothere (emildäś and kökäldäś) in the Cningisid Statee // Akta Orientalia Academiae Scientarum Hung. Budapest, 1982/ Tomus XXXVI (1-3). S. 554–562.
- 12. Ochilov, E. (2014). Translation theory. Tashkent: Institute of Oriental Studies.
- 13. Usmanova, S. (2020). The Specialties of Uzbek Collectivism Culture. *Journal of Multiculture and Education*, 5(1), 71-86.
- 14. Насирова, С. А. (2022). НЕОЛОГИЗМЫ-ИДЕОЛОГЕМЫ В КАЧЕСТВЕ ПРОВОДНИКОВ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ примере общественно-политической китайского терминологии современного renaissance: языка. Oriental Innovative, educational. natural and social sciences, 2(Special Issue 27), 6-15.

Интернет-сайт

1. Афган-Мухаммед // https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/389667

December 2022 www.oriens.uz

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784

SJIF 2022: $5.947 \mid ASI Factor = 1.7$

O'ZBEKISTONDA QONUN TARJIMASHUNOSLIGINING DOLZARB MASALALARI

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-58-64

Shuhrat KO'CHIMOV

Toshkent davlat yuridik universiteti professori, Toshkent, O'zbekiston. Tel: 99890 9204745: Shuxkuch@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Oʻzbekistonda davlat tilida qonun ijodkorligi va qonun tarjimashunosligi masalalari, bu sohadagi xorijiy va milliy tajriba, qonun tarjimashunosligidagi muammolar tahlil qilingan va ularni hal etish yuzasidan ilmiy taklif va tavsiyalar berilgan.

Tayanch so'zlar: davlat tili, qonun ijodkorligi, o'zbek tili, qonun tarjimashunosligi yuridik terminologiya.

Аннотация. В статье анализируются вопросы правотворчества и перевода законов на государственный язык Узбекистана, зарубежный и отечественный опыт в этой сфере, проблемы перевода законов, а также даются научные предложения и рекомендации по их решению.

Ключевые слова: государственный язык, правотворчество, узбекский язык, юридический перевод, юридическая терминология.

Annotation. The article analyzes the issues of lawmaking and translation of laws into the state language of Uzbekistan, foreign and domestic experience in this area, the problems of translating laws, as well as scientific proposals and recommendations for their solution.

Keywords: State language, law-making, Uzbek language, legal translation, legal terminology.

ijodkorlikning eng muhim tarkibiy Huquqiy qismlaridan normativ-huquqiy hujjatlarni bir tildan ikkinchi bir tilga tarjima qilish masalasidir. Bu o'ta mas'uliyatli va, o'z navbatida, benihoya murakkab ish turi hisoblanadi. Chunki huquqiy matnga badiiy yoki publitsistik uslubga oid matndek erkin yondashib bo'lmaydi, huquqiy tushunchalarning mazmunini umumadabiy tildagi barcha soʻzlar, badiiy tasvir vositalari (metafara, metanimiya, mubolag'a, so'z o'yinlari kabilar) orqali ifodalab bo'lmaydi. Normativ-huquqiy hujjat matni o'ta qat'iy yondashishni, gap va jumla tuzilishlarini mumkin qadar buzmaslikni, shu bilan birga aniqlik yuqori darajada ta'minlanishini taqozo etadi.

December 2022 www.oriens.uz

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

"Normativ hujjatlarni tarjima qilish, - deb yozadi professor A.S. Pigolkin, - bu juda murakkab ijodiy jarayon boʻlib, huquqiy ijodkorlikni toʻldiradi. U badiiy tarjimachilikdan farqli ravishda oʻta (maksimal) aniqlikni, ifoda usulining sodda va konkretligini taqozo etadi. Agar huquqiy matn tarjimachiligida bunga erishilmasa, qonun koʻrsatmalari notoʻgʻri tushunish va qoʻllashga sabab boʻladi" [1, 305.].

Koʻrinadiki, qonun tarjimashunosligining oʻziga xos tashkiliy-texnik qoidalari va usullari mavjud boʻlib, bu qoidalarni bilmaslik qonunni notoʻgʻri tarjima qilishga, uning turlicha sharhlanishiga, tarjima qilinuvchi tilning qonun-qoidalari buzilishiga olib keladi.

Bu oʻrinda shu narsani alohida ta'kidlash lozimki, hozir ham mutaxassislarimizning ruscha yuridik tilga oʻrganib qolganligi sababli ayrim qonunlar rus tilida tayyorlanib, soʻngra oʻzbek tiliga tarjima qilinmoqda. Biroq oʻzbek tiliga oʻgirilgan qonunlarimizning matni rus tilidagidek aniq va tushunli emas, tili gʻaliz, tushunilishi ogʻir. Buning ustiga tarjima jarayonida ayrim qoʻpol xatoliklar ham yuz bermoqda. Fikrimizning dalili sifatida ularning ayrimlarini keltirib oʻtamiz.

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 75-moddasi Suvlarning davlat hisobini yuritish qoidalarini buzish deb nomlanadi.

Mantiqan oʻylab qaraganda matnda *Suvlarning davlat hisobini yuritishi* deyilishi notoʻgʻridir. Chunki suvlar qanday qilib davlat hisobini yuritish qoidalarini buzadi? Bu modda shu Kodeksning rus tilidagi shaklidan notoʻgʻri tarjima qilingan. Unda shunday deyiladi:

Statya 75. *Narushenie pravil vedeniya gosudarstvennogo ucheta vod* Koʻrinadiki, bu modda rus tilida aniq va tushunarli ifodalangan. Shu moddani oʻzbek tilida quyidagicha ifodalash mumkin edi:

75-modda. Davlatning suv hisobini yuritish qoidalarini buzish

Tarjima jarayonida gaplar tarkibidagi har bir jumla va soʻzning qaysi boʻlakka bogʻlanib, uni toʻldirib, izohlab yoki aniqlab kelayoganligiga alohida e'tibor qaratish zarur. Boshqa gap boʻlagiga bogʻlangan soʻz va jumlani boshqa bir gap boʻlagiga bogʻlash tarjimaning notoʻgʻri boʻlishiga olib keladi. Jinoyat kodeksining 14-moddasidagi quyidagi gapga e'tibor bering:

Ushbu kodeks bilan taqiqlangan, aybli ijtimoiy xavfli qilmish (harakat yoki harakatsizlik) jazo qoʻllash tahdidi bilan jinoyat deb topiladi.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Bu matndagi *jazo qoʻllash tahdidi bilan jinoyat deb topiladi* jumlasiga e'tibor bering. Bu jumlani oʻqib *bundan chiqdi jazo qoʻllanmaydigan jinoyat ham bor ekanda* degan savol tugʻilishi mumkin. Oʻz-oʻzidan ma'lumki, jinoyat boʻlganidan keyin albatta jazo qoʻllanadi. Gap shundaki, bu modda rus tilidagi shaklidan notoʻgʻri tarjima qilingan. E'tibor bering:

Statya 14. Ponyatie prestuplenie

Prestupleniem priznaesya vinovnoe obujestvenno opasnoe deyanie (deystvie ili bezdeystvie), zapreujennoe nastoyaujim kodeksom pod ugrozoy primeneniya nakazaniya.

Koʻrinadiki, pod ugrozoy premeneniya nakazaniya jumlasi prestupleniya soʻzini emas, balki obuqestvenno opasnoe deyanie atamasini izohlab kelyapti. Oʻzbek tilidagi shaklida esa pod ugrozoy premeneniya nakazaniya jumlasi jinoyat soʻzi oldida berilib qoʻpol xatolikka yoʻl qoʻyilgan. Aslida u obuqestvenno opasnoe deyanie atamasining oldida qoʻllanishi lozim edi.

Fuqarolik kodeksi 385-moddasining rus va oʻzbek tillardagi quyidagi variantlariga e'tibor bering:

V sluchae izmeneniya ili rastorjeniya dogovora obyazatelstva schitayutsya izmennыmi ili prekraщеппыті s momenta zaklyucheniya soglasheniya storon ob izmenenii ili o rastorjenii dogovora, yesli inoe ne vыtekaet iz soglasheniya ili xaraktera izmeneniya dogovora, a pri izmenenii ili rastorjenii dogovora v sudebnom poryadke - s momenta vstupleniya v zakonnuyu silu resheniya suda ob izmenenii ili rastorjenii dogovora.

Shartnoma oʻzgartirilgan yoki bekor qilingan taqdirda, agar kelishuvdan yoki shartnomani oʻzgartirish xususiyatidan boshqacha tartib anglashilmasa, taraflar shartnomani oʻzgartirish yoki bekor qilishga kelishgan paytdan boshlab, shartnoma sud tartibida oʻzgartirilgan yoki bekor qilinganida esa sudning shartnomani oʻzgartish yoki bekor qilish haqidagi qarori qonuniy kuchga kirgan paytdan boshlab majburiyatlar oʻzgartirilgan yoki bekor qilingan hisoblanadi.

Agar bu gaplarni soʻzma-soʻz bir biriga taqqoslansa, rus tilidagi s momenta zaklyucheniya soglasheniya storon ob izmenenii ili o rastorjenii dogovora jumlalari oʻzbek tiliga taraflar shartnomani oʻzgartirish yoki bekor qilishga kelishgan paytdan boshlab deb tarjima qilinganligini

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

koʻrish mumkin. Ya'ni *zaklyucheniya soglasheniya* birikmasi oʻzbek tiliga oddiygina qilib *kelishish* deb tarjima qilingan. Ma'lumki, *zaklyucheniya soglasheniya* va *kelishish* bir xil ma'noni anglatmaydi. *Zaklyucheniya soglasheniya* - biror masala boʻyicha tuzilgan va notarius yoki biror vakolatli idora tomonidan tasdiqlangan maxsus yuridik hujjat ma'nosini beradi. *Kelishish* esa yuridik kuchga ega boʻlgan maxsus bitim tuzish ma'noni bermasdan, balki shuncha ogʻzaki kelishuv ma'nosini ifodalaydi.

Tarjimon tomonidan arzimas deb hisoblangan bir soʻzning tushirib qoldirilishi amaliyotda koʻpdan koʻp tushunmovchiliklarga olib keladi. Jumladan, amaliyotda yuqoridagi huquqiy normaning rus tilidagi shaklini qoʻllayotgan fuqaro maxsus bitim tuzadi. Aynan shu moddaning oʻzbek tilidagi shaklini qoʻllayotgan fuqaro esa maxsus bitim tuzmasdan, shunchaki ogʻzaki kelishibgina qoʻya qoladi, xolos.

Huquqiy normalarning soʻzma-soʻz emas, balki mazmunan tarjima qilishga, bunda har bir soʻzning lugʻaviy ma'nosidan kelib chiqqan holda toʻgʻri ishlatishga alohida e'tibor bilan yondashish zarur. Jinoyat kodeksining 23-moddasiga e'tibor bering:

Agar shaxsning qasddan jinoyat sodir etishi natijasida ehtiyotsizlik orqasida boshqa ijtimoiy xavfli oqibatlar yuz bergan va <u>shunday qilmishni qonun qattiqroq javobgarlik bilan bogʻlagan boʻlsa</u>, bunday jinoyat qasddan sodir etilgan jinoyat deb topiladi.

Bu moddadagi *qonun qattiqroq javobgarlik bilan bogʻlagan boʻlsa* jumlasi shu qonunning rus tilidagi *zakon svyazыvaet povыshennuyu otvetstvennost* birikmasidan soʻzma-soʻz tarjimadir. Aslida shu jumlani oʻzbek tilida *qonunda qattiqroq javobgarlik koʻzda tutilgan boʻlsa* deb ifodalash mumkin edi.

Koʻrinadiki, amaliyotda qonun tarjimashunosligi boʻyicha bir qancha muammolar mavjud. Oʻzbekiston Respublikasi Davlat tili toʻgʻrisidagi qonunning 8-moddasida: "Oʻzbekiston Respublikasining qonunlari, davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining boshqa hujjatlari davlat tilida qabul qilinadi va e'lon etiladi. Bu hujjatlarning tarjimalari boshqa tillarda ham e'lon qilinadi"- deyilgan.

Lekin shunday boʻlsada, milliy istiqlolga erishganimizga oʻttiz yil toʻlgan bir paytda ham qonun loyihalari oʻzga tillarda tayyorlanib, soʻng

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

davlat tiliga oʻgirilmoqda. Nazarimizda, qonunchilik amaliyotidagi bunday "tajriba"ga chek qoʻyish fursati yetdi.

Koʻrinadiki, bugungi kunda qonun tarjimashunosligi masalalari ilmiynazariy jihatdan oʻrganishga nihoyatda muhtoj. Mamlakatimizda boshqa sohalarning tarjimashunosligi boʻyicha ancha-muncha ishlar qilingan. Jumladan, badiiy tarjima san'ati boʻyicha bir qancha ilmiy tadqiqot ishlari hamda risolalar yaratilgan [2,305.] Bu asarlarda badiiy tarjimaning ilmiynazariy qoidalari, usullari hamda tarjimonning mahorati kabi masalalar har jihatdan atroflicha tahlil etiladi. Lekin huquqiy-normativ hujjatlar tarjimasi, qonun tarjimashunosligi masalalari, uning qoida va usullari boʻyicha ilmiy tadqiqot ishlari deyarli yoʻq darajada.

Ayniqsa, mamlakatimiz mustaqillikka erishib jahon xalqlari bilan iqtisodiy, siyosiy, huquqiy va madaniy aloqalarimiz yuksalib borayotgan bugungi kunda oʻzbek milliy qonunlarini ingliz, fransuz, nemis, yapon tillari kabi nufuzli tillarga tarjima qilish dolzarb vazifadir. Chunki boshqa davlatdan Oʻzbekistonga kelib ish yuritayotgan xorijlik fuqarolar mamlakatimiz qonunlariga asosan ish yuritadilar. Agar biror huquqiy norma boshqa tillarga sal oʻzgacharoq tarjima qilinsa, xorijlik fuqaro Oʻzbekistonning xorijiy tildagi (aytaylik ingliz tilidagi) qonunlari orqali oʻz huquqini himoya qiladi. Haqiqatda esa bizning qonunlarimizda bunga yoʻl qoʻyilmasa, bu xalqaro darajadagi kelishmovchiliklarga olib kelishi mumkin.

Bundan tashqari, xalqaro miqyosdagi normativ-huquqiy hujjatlarni oʻzbek tiliga tarjima qilish masalalarini ham oʻylab koʻrish maqsadga muvofiq. Bunday xalqaro hujjatlarning aksariyat qismi hozirgi paytda rus tilidagi shakli orqali oʻzbek tiliga oʻgirilmoqda. Bunday hujjatlarni rus tili orqali emas, balki shu tilning oʻzidan toʻgʻridan-toʻgʻri oʻzbek tiliga tarjima qilish muhim vazifa hisoblanadi. Respublikada bu ishni markazlashtirgan holatda olib borilishi maqsadga muvofiq.

Xulosa. Ta'kidlanganidek, huquqshunos va tilshunos olimlar tomonidan qonun tarjimachiligining ilmiy-nazariy qoidalari va usullarini ishlab chiqish juda ham muhimdir. Mazkur tadqiqot ishi davomida qonun tilining oʻziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda qonun tarjimashunosligining ilmiy-nazariy qoidalarini ishlab chiqishga harakat qildik. Ular quyidagilardan iborat:

62

December 2022

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

- 1. Tarjimon, avvalombor, oʻzi tarjima qilayotgan huquqiy normani har tomonlama oʻrganishi, toʻla ma'noda tushunishi, shundan keyingina tarjimani boshlashi lozim;
- 2. Tarjima jarayonida qonun tilining rasmiylik, qat'iylik, neytrallik, o'ta aniqlik, qisqalik, soddalik, shaxssizlik, mantiqiy izchillik prinsiplariga qat'iy rioya qilishi zarur;
- 3. Tarjima shu tilning fonetik, leksik, grammatik qoidalariga qat'iy rioya qilgan holda amalga oshirilishi kerak;
- 4. Tarjimada asosan yuridik tilda qabul qilingan soʻzlardan foydalanish prinsipiga asoslanib, eskirgan, shevaga va ogʻzaki soʻzlashuvga xos soʻzlarni hamda kuchliy uslubiy boʻyoqdor soʻzlarni ishlatmaslik lozim;
- 5. Mumkin qadar hammaga tushunarli boʻlgan umumiste'mol soʻzlarni koʻproq ishlatish maqsadga muvofiq;
- 6. Huquqiy atamalarni tarjima qilishda huquqiy atamalarning barqarorligi prinsipiga rioya qilish zarur;
- 7. Huquqiy atamalarni qonun matnlarida ishlatishda shu atamaning keng xalq ommasi uchun qanchalik tushunarli ekanligini hisobga olish kerak. Agar atama koʻpchilik uchun tushunarsiz boʻlsa, shu atamaning izohini berish maqsadga muvofiq;
- 8. Asl matnda gapning grammatik qurilishi va uyushgan boʻlaklar qanday berilgan boʻlsa, tarjimada ham shu tartibni saqlab qolishga harakat qilish kerak;
- 9. Ayrim murakkab huquqiy normalar bitta gap shaklida uzundanuzun berilgan boʻlsa, oʻz ona tilining qoidalaridan kelib chiqqan holda bir necha sodda gaplarga boʻlib berish usulidan foydalanish kerak;
- 10. Matn tarjima qilinganidan soʻng qayta-qayta ekspertiza qilinishi, undagi har bir soʻz va grammatik shakl "chigʻiriq"dan oʻtkazilishi, ortiqcha soʻz va grammatik shakllardan voz kechilishi masadga muvofiq.

Shuningdek, bir tilda ifodalangan huquqiy normalar ikkinchi bir tilga tarjima qilinganda ham xuddi shu ma'nolarni berishi, tarjimadan soʻng uning turli sharhlanishiga yoʻl qoʻyilmasligi, aniq, ravshan, qisqa ifoda etilishi zarur. Shunga koʻra qonun tarjimashunosligi ham bir sa'nat. Ayniqsa, qonun tilini ikkinchi bir tilga tarjima qilishga nihotda mas'uliyat bilan yondashish zarur. Qonun tilida, oʻrni kelganda hatto, arzimagan bitta

63

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

vergul insonning hayot-mamotini belgilaydi. Bu qonun loyihasini tarjima qiluvchi tarjimondan ma'lum bir (yuridik, lingvistik, yurislingvistik, qonunchilik texnikasi, qonunchilik uslubi, muharrirlikka doir) bilimlardan xabardor boʻlishni, oʻta mas'uliyat bilan yondashishni taqozo etadi.

Shunday qilib, bugungi kunda oʻzbek milliy yuridik tilini takomillashtirish, uni tartibga solish va kamol toptirish Vatanni, millatni sevuvchi har bir ziyolining, birinchi navbatda, huquqshunos va tilshunoslarning muqaddas burchidir. Chunki, birinchidan, oʻzbek milliy yuridik tili oʻzbek adabiy tilining ajralmas bir tarkibiy qismi sifatida millatni, uning tarixiy taraqqiyotini, ma'naviy-huquqiy qadriyatlarini ifoda etadi. Ikkinchidan, oʻzbek milliy huquqiy tilini takomillashtirish bilan millatning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatni oshirish yoʻlida muhim bir qadam qoʻyiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1. Научные основы советского правотворчества. Под редакции Р.О.Халфина. -М.: Наука,1981. -С.305.
- 2. Ўзбекистонда бадиий таржима тарихи. -Т.: Фан, 1985; Ўзбекистонда бадиий таржима тараqquëти. -Т.: Фан, 1986.; Таржима санъати. -Т.: Фан, 1973.; Саломов Gʻ. Адабий анъана ва бадиий таржима. -Т.: 1980.; Саломов Gʻ. Тил ва таржима. -Т.:1966.; Шарипов Ж. Бадиий таржима ва мощир таржимонлар. -Т.: 1972.; Жўраев К. Таржима санъати. Т., 1982 ва бошqалар.
- 3. Насирова, С. А. (2022). ИСТОРИЯ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ЗАКОНОВ И НОРМ В ДРЕВНЕМ КИТАЕ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 26), 303-310.
- 4. Ochilov, E. (2014). Translation theory. Tashkent: Institute of Oriental Studies.
- 5. Abdupattaxov, J. (2021, May). Pilgrimage tourism: promising directions, problems and solutions. In Конференции

December 2022 www.oriens.uz

ИЗ ИСТОРИИ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ПЕРЕВОДА

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-65-74

Д.и.н. Фания АХМЕДШИНА, профессор Джизакского государственного педагогического университета, Джизак, Узбекистан Тел: +998 93-300-02-28; afaniya@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada tarjimaning antik dunyoda, antik davrlarda, oʻrta asrlarda va keyingi davrlarda shakllanish va rivojlanish tarixi, odamlarning tillararo muloqotidagi muhim ijtimoiy vazifasi koʻrib chiqilgan. Tarjimaning jahon dinlari, diniy-ijtimoiy ta'limotlarining tarqalishida ham, turli xalqlar adabiyoti va madaniyatini oʻzaro boyitishdagi oʻrni haqida ham misollar keltirib oʻtilgan.

Kalit so'zlar: tarjima, Antik dunyo, antik davr, o'rta asrlar, tillararo muloqot, arab dunyosi.

Аннотация. В статье рассматривается история становления и развития перевода в Древнем мире, в период античности, Средневековья и последующие эпохи, его важная социальная функция в межъязыковом общении людей. Приводятся примеры о ропи перевода как в распространении мировых религий, религиозных и социальных учений, так и во взаимообогащении литератур и культур разных народов.

Ключевые слова: перевод, Древний мир, античность, Средневековье, межъязыковое общение, арабский мир.

FROM THE HISTORY OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF TRANSLATION

Abstract. The article discusses the history of the formation and development of translation in the ancient world, during antiquity, the Middle Ages and subsequent eras, its important social function in the interlingual communication of people. Examples are given of the role of translation both in the spread of world religions, religious and social teachings, and in the mutual enrichment of literatures and cultures of different peoples.

Key words: translation, Ancient world, antiquity, Middle Ages, interlingual communication, Arab world.

The historical role of translation lies in the fact that, along with the implementation of the function of translation, it also contributes to the

December 2022 www.oriens.uz

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

formation and improvement of national cultures and languages, enriching them with the achievements of other peoples, performing a culture-forming function. According to the world's largest catalog of languages, Ethnologue, as of 2022, there are 7,151 languages on Earth belonging to 142 different language families. Approximately 2/3 of the world's population speaks the 40 most common languages [21]. More than 300 thousand - approximately as many professional translators exist in the world. On average, one specialist translates 250 words per hour [9].

The history of a written civilization cannot be imagined without mutual contacts with multilingual peoples, without numerous international relations, which led to the availability of translation and professional translators. The history of translation shows that translation work goes through the entire history of mankind, through the civilizations of the East and West: scientists find translation monuments among the Phoenicians, and among the Carthaginians, and in the Iranian civilization among the ancient Persians, and in ancient India, and in China, and in Japan. Here, everywhere, history has preserved translation dictionaries and monuments of not only linguistic translation (information and communication, i.e. translation of management acts, business, trade, diplomatic and other documents), but also literary translation, i.e. translation of works of art [12].

It is customary to start the history of translation from Ancient Egypt and Mesopotamia, where the first civilizations, the first hieroglyphic texts, the first written translations, the first special schools of scribes, the first dictionaries, the first manuals for teaching foreign languages were born. As shown by the data of the Tel el-Amarna archive (Egypt), referring to the XIV century. BC e., containing about 400 letters written in cuneiform and addressed to the rulers of Egypt, as well as the archive of the Hittite kings, including the agreement of Pharaoh Ramesses II (XIII century BC) with the Hittite king Hattusilis, discovered near the village of Bogazkoy (Turkey) diplomatic correspondence was conducted with foreign rulers [11]. A large number of Hurrian texts have come down to us, translated into the Hittite language during the period of the Hittite state (in the 18th-12th centuries BC) [18]. This required the presence of a sufficient number of qualified translators who were able to correspond [18].

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

The very first mention of translators in the history of mankind was preserved in the clay tablets of Ancient Sumer, dating back to the 23rd century. BC, where the "Melukhkh dragoman" (i.e. translator) and the "Kutian dragoman" are mentioned [5a].

In ancient Mesopotamia, Babylonian, Assyrian, Akkadian, Aramaic, Median alternately were international languages. Moreover, the latter was probably the transmitter of all previous achievements to the ancient Greeks. An extremely high level of development of the Greek language has reached us, which from the end of the 4th century. BC e. was widespread throughout the Ancient World, up to Ancient India. During the campaigns of Alexander the Great in Central Asia, his army included Persian, Hyrcanian, Sogdian and Indian translators [12].

By the middle of the 1st millennium BC. e. the importance of translation grows from the Greek language, especially after the conquest of Egypt by Alexander the Great and the establishment of the Greek language as the state language.

In ancient Egypt, great importance was attached to the preservation of ancient texts with the help of "chronological" translation, i.e., the transfer of texts from more ancient forms of the language to later ones, which was associated both with the evolution of the language itself and with a change in the writing system - the replacement of hieroglyphs by demotic letter. This was the case, for example, with one of the largest monuments of ancient Egyptian literature - the "Book of the Dead" [11]. Having a text translated into two or more languages can play an indispensable role in restoring a lost language. So, the French Egyptologist F. Champollion managed to decipher the inscription of the Rosetta Stone, written in ancient Egyptian with a parallel inscription in ancient Greek and Demotic. F. Champollion deciphered the inscription in ancient Greek, which gave the key to the restoration of the ancient Egyptian language [19].

Historians refer to ancient Greek civilization as "primary", self-sufficient. For several centuries, the Greeks have developed a versatile and systematized verbal culture, both in oral and written form [4]. In the ancient period, there is a lack of translation. The high level of development of language and literature gave rise to the ancient Greeks ... the idea of the exclusivity of Greek culture, which led to almost complete disregard for

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

the languages, literatures and cultures of other peoples" [5], the Greeks were extremely reluctant to study foreign languages, and without knowledge of such, translation is impossible" [16]. Communications between Greece and the rest of the world were provided by mercenary translators who knew the Greek language.

The Roman Empire was bilingual. Knowing the Greek language was considered the first requirement for any educated Roman. Already in the IV century. n. e. the names of translators who performed diplomatic duties are reported. Polynius reports 130 such translators who worked in the Black Sea basin, where the population spoke 300 related languages. The work of translators was highly paid: partly by the state and partly by officials [12].

Considering the history of translation, it is necessary to note the role of three world religions - Buddhism, Christianity, Islam, which played a big role in the development of translation. The translation of religious literature had an impact on all aspects of the spiritual life of society, including secular literature and language.

Buddhist literature has come down to us in translations in various languages: Sanskrit, Vedic, Tibetan, Chinese and other languages, including the Magadhi language in which the Buddha preached. The Buddha himself was a supporter of his teaching being expounded by his followers in their native languages. Through China, Buddhism penetrated into Vietnam and Japan, from India to Burma, Thailand, Cambodia, Indonesia, Central and Central Asia. The penetration of Buddhism was accompanied by translation activities [12]. Translation business began to develop in China with the penetration of Buddhism there. From the very beginning of the spread of Buddhism in China, translation activity played a paramount role in this process. The first translators of Buddhist texts into Chinese were immigrants from India and Central Asia. They spoke the languages of Buddhist texts - Sanskrit and Pali - or one of them, and also often any of the Central Asian languages [5].

Since the emergence and spread of Christianity among different peoples and lands, there has been a need to translate religious books. In 265-243 BC e. under King Ptolemy II Philadelphus, the translation of the Bible (Old Testament) into Greek was carried out. At the request of the

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

king, 72 scholar-translators were sent from Jerusalem, that is, 6 people from each of the 12 tribes, who descended from the 12 sons of Patriarch Jacob. All translators were placed in separate rooms on about. Forose and did not communicate with each other. At the end of the translations, the manuscripts were compared with each other, and they all turned out to be completely equivalent, that is, they coincided word for word. This is considered unique and unprecedented in the history of translation. The first translation of the Bible is called the Septuagint, that is, the Seventy Interpreters. This translation was a significant literary success, since it is almost free from literalism and recreates a special structure of Semitic poetics [12].

The canonical translation of the Bible into Latin is considered to be a translation from Hebrew and Aramaic, made by Jerome Stridon. Until the 17th century, the translation of the Bible was a key issue of culture, and in subsequent years, especially during the period of the Reformation and the growth of national cultures, the desire to translate it into other European languages increased, which influenced the development of national literatures.

During the first centuries of the spread of Islam, Muslims did not face the need to translate the Koran into other languages. Arabic was the main language spoken and written by scholars of the Islamic world. Meanwhile, European authors who wrote books of a polemical and apologetic nature at that time needed a translation of the Koran [13]. The first part of the Koran was translated into Persian in the 7th century[1]. It is believed that the first complete translation of the Koran was made in the 9th century in India. Subsequently, translations of the Qur'an into a number of Eastern, Western and African languages appeared. In 1143, the Englishman R. Ketton completed the translation of the Koran into Latin [13]. In total, there are about 164 translations of the Koran [14].

In the Middle Ages, translations were mainly made from the field of church literature. With the emergence of nations and national languages, translations of the Bible and religious literature were carried out into all European languages. During the Renaissance, literary works were translated into national languages from Latin, Greek and even Arabic. In 1130, a school of translators from Arabic was founded in Toledo,

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Spain[12]. Translators of the Toledo School for almost two centuries have been acquainting European scientists with the works of outstanding Greek philosophers, as well as famous Muslim mathematicians, doctors, botanists, and astronomers [6]. The famous American specialist in the Middle Ages, Charles Homer Haskins, wrote: "The available evidence indicates that the Arabs of Spain were the main source of cultural discoveries in Western Europe during the Renaissance." If you look through the Dictionary of Aeronautical Technical Terms, you will find that the names of 60% of the stars described there are of Arabic origin [2]. For a long time, the works of early Muslim scientists remained the main source of scientific knowledge and formed the basis of the curricula of European universities. Muslim scholars studied the scientific knowledge that originated in India, China and Ancient Greece, then translated it, processed, systematized and supplemented it in various scientific centers of the Islamic world. From there they were taken over by Eastern Europe. In addition, Muslim scientists became the founders of new scientific disciplines and trends.

According to C.H. Haskins: "The acquisition of this knowledge by Western Europeans was a decisive moment in the history of European thought" [17].

In the ninth century under caliph al Mamun, a special "House of Wisdom" was founded in the capital of the Arab Caliphate, Baghdad, where many translators and scientists worked and there was a kind of public library. Arabic versions of the Bible, the Gospel, books on Mazdaism appeared. Works on astronomy, arithmetic and politics were translated from Sanskrit and Persian, and the most important studies of Galen, Hippocrates, Euclid, Archimedes, Ptolemy and other authors were translated from Greek. The philosophical works of Aristotle enjoyed the greatest attention and influence. He was called the "First Teacher" and almost all of his works on physics, metaphysics, ethics, theology and logic were recreated in Arabic more than once [1]. The translations made in the "House of Wisdom" served as an impetus for the Arabs to assimilate the Chinese, Indian, Persian and especially Greek heritage. This intense translation activity continued throughout the Arab Empire until its fall in the thirteenth century. Only thanks to her, "an impressive number of scientific and philosophical Greek works were translated into Arabic and

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

this heritage of ancient Greece was assimilated and introduced into the Arab-Muslim civilization to become an integral part of its foundation" [15].

The history of translation shows rich material about translations made into Uzbek from Arabic, Persian of philosophical, historical, geographical, medical, religious books, dictionaries, diplomatic documents and journalistic writings, works of art, as well as Russian literature [20, p.219]. In the middle of the 16th century, the first creative translations of the works of Alisher Navoiy, "Baburname" by Zahiriddin Muhammad Babur into the languages of the peoples of Europe began to appear in Europe. The works of W. Shakespeare, F. Schiller, V. Tell, G. Mann, A. Zegers, the brothers Grimm, F. Wolf, I. R. Bercher were translated into Uzbek on the basis of Russian translations. Through the Russian language, the works of Uzbek writers have been translated into English, French, German and other languages [10].

Since the beginning of the 20th century, there has been an increase in interest in translation and theoretical understanding of translation problems. The work of a translator becomes honorable, the profession is profitable, knowledge of a foreign language brings glory. Schools and theories of linguistic translation begin to emerge. With the formation of the League of Nations after the First World War, a school of translators was created in Geneva, which laid the foundation for the methodology of the system of records in consecutive translation. There was a quantitative growth of translated texts, specialization of certain genres of translation and the emergence of new varieties of it, which had a huge impact on the development of translation thought. An important role began to be played by the exchange of experience, useful information and the strengthening of ties between national organizations in the interests of their translators, as well as to promote translation as a profession and art [7].

In 1953, the International Federation of Translators (International Fédération Internationale des Traducteurs, FIT) was founded in Paris, and in September 1963 the Charter of the Translator was adopted. In 1991, the Federation proclaimed September 30 as International Translation Day, the feast day of Saint Jerome of Styridon (340-420). In 1992, the Translator's Day holiday was celebrated for the first time [9].

71

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Since 2005, the UN has been holding the Competition. Jerome for the best written translation in English, Arabic, Spanish, Chinese, Russian, French, and German. The purpose of the competition, which is open to members of Permanent Missions accredited to the UN, as well as students of partner universities, is to promote multilingualism and disseminate information about the importance of the work of translators in the implementation of multilateral diplomacy[7]. In 2017, at the 71st session of the UN General Assembly, Resolution No. A / RES / 71 / 288 was unanimously adopted, which recognizes the role of professional translation in uniting peoples, in promoting peace, understanding and development, and September 30 is declared International Translation Day, celebrated under the auspices of the UN [8].

Days of the translator are dedicated to a specific topic. So, in different years it was held under the mottos: "Translation is the basis of multilingualism and cultural diversity", "Responsibility of a translator to the profession and society", "Many languages - one profession", "Terminology: words matter", "Quality standard in polyphony world", "Building bridges between cultures", "Translation as an intercultural connection", "United world - beyond linguistic barriers", "The right to language: the basis of all human rights", "The changing face of interpretation and translation", "Oral and written Translation: Connecting Worlds, Translation: Promoting Cultural Heritage in an Age of Change, A World Without Barriers: The Role of Language Professionals in Building Culture, Understanding and Lasting Peace, Translation and Diversity, Translation and Indigenous Languages in the International Year of Indigenous Languages", "Finding Words for Peace in Crisis", "Unity in Translation", etc.[9].

From the ancient period to this day, translation has been the most important culture-forming factor: "a number of cultures began their development under its influence (Rome, later most of the countries of Eastern and Western Europe, Japan, other countries of Southeast Asia, which developed under the influence of Indian and Chinese cultural traditions) "[3a].

Thus, translation was an important factor in the preservation and transmission of the written heritage of antiquity and the ancient world, the

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Middle Ages and subsequent eras to new generations. Translation is one of the most important forms of interaction between cultures, the transfer, transfer of literature to other peoples, the transfer of scientific and literary heritage, the formation and development of the literary language, and the enrichment of the vocabulary.

REFERENCES:

- 1. Arabic translation tradition and its influence on medieval Europe https://studfile.net/preview/1732215/page:16.
- 2. The influence of Islam on science https://islamistina.wordpress.com/2010/08/31/211.
- 3. Garbovsky N.K. Translation Theory: Textbook. M.: Publishing House of Moscow. un-ta, 2004. http://rkiff.philol.msu.ru/wp-content/uploads/2020/05/Garbovsky.pdf
- 4. 3a. Galeeva L. The history of translation as a statement of the main translation problems http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/lingvo/2007/02/2007-02-15.pdfH
- 5. Zlobin A.N. The cultural concept of "translation" in ancient retrospective discourse (Greek antiquity). https://cyberleninka.ru/article/n/kulturnyy-kontsept-perevod-v-antichnom-retrospektivnom-diskurse-grecheskaya-antichnost
- 6. History of the translation of Buddhist texts in Chinahttps://webshus.ru/19393
- 7. Makhmudov O. V. _The phenomenon of the Toledo school and three stages of translations https://cyberleninka.ru/article/n/phenomen-toledskoy-shkoly-i-tri-etapa-perevodov
- 8. International Translation Dayhttps://www.calend.ru/holidays/0/0/78/
- 9. International Translation Day: how, when and why? https://journal.learnoff.com/50626.html
- 10. International Translator Dayhttps://ru.wikipedia.org/wiki/International_Translator_Day
- 11. Odilova, G. K. From the history of translation of Western and Eastern literature /
- G. K. Odilova. Text: direct // Young scientist. 2010. No. 1-2 (13). T. 2. S. 92-95. URL: https://moluch.ru/archive/13/1032/ (date of access: 11/13/2022).
- 12. Nelyubin L.L., Khukhuni G.T. The science of translation (history and theory from ancient times to the present day): textbook. allowance / L.L. Nelyubin, G.T. Khukhuni. M. : Flinta : MPSI, 2006. 416 p. https://studfile.net/preview/2224258/page:5/
- 13. Nelyubin L.L. Introduction to the technique of translation: textbook http://www.varma.narod.ru/neljubin.htm
- 14. Translations of the Quran https://ru.quranacademy.org/encyclopedia/article/tarjamat-Qura

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

- 15. Translations of the Quran https://ru.wikipedia.org/wiki/Translations_of the Quran
- 16. See Gavrilenko N. N. The history of the formation of special translation (Antiquity and the Middle Ages) https://cyberleninka.ru/article/n/istoriya-stanovleniya-spetsialnogo-perevoda-antichnost-i-srednevekovie
- 17. Semenets O.E., Panasiev A.N. Translation history: Proc. allowance. Kyiv: Publishing house at Kyiv. unte, 1989. https://www.studmed.ru/semenec-oe-panasev-an-istoriya-perevoda-perevod-v-drevnem-mire-i-v-srednevekove_5bdede222a9.html
- 18. Toledskaya school https://travel-in-time.org/puteshestviya-vo-vremeni/toledskaya-shkola/
- 19. Khukhuni George. The science of translation. History and theory from ancient times to the present day huhuni/read/page-3.html
- 20. What is written on the Rosetta Stone
- 21. Sharipov J. From the history of translation in Uzbekistan. Under the editorship of G. Salyamov, "Science" of the Uzbek SSR, Tashkent, 1965, 482 pages (in Uzbek)
- 22. Languages of the worldhttps://ru.wikipedia.org/wiki/Languages_of the world
- 23. Ochilov, E. (2014). Translation theory. Tashkent: Institute of Oriental Studies.
- 24. Usmanova, S. (2020). The Specialties of Uzbek Collectivism Culture. Journal of Multiculture and Education, 5(1), 71-86.

ISTIQLOL DAVRI TARJIMALARI (Tajik va oʻzbek yangi tarjimalarga bir nazar)

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-75-81

Filol.f.n. **Baxtiyor FAYZULLOYEV**, akademik Bobojon Gʻafurov nomidagi Xoʻjand DU dotsenti (Tojikiston)
Tel: (+992) 92 703 66 61;
Email: b.fayz.1961@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada mustaqillikdan keyin Tojikistonda tojik adabiyoti namunalaridan oʻzbek tiliga qilingan yangi tarjimalar haqida ma'lumot berilgan.

Tayanch soʻzlar: asliyat, tarjima, tarjimon, erkin tarjima, ijodiy tarjima, shakl va mazmun birligi, matn, talqin, antologiya.

Аннотация: В статье представлена информация о новых переводах таджикской литератур на узбекский язык в Таджикистане после обретения независимости.

Ключевые слова: оригинал, перевод, переводчик, вольный перевод, творческий перевод, единство формы и содержания, текст, эмулировать, антология.

Abstract: The article provides information on new translation of tajik literature into uzbek in post – independence Tajikistan.

Key words and phrases: original, translation, translator, free translation, creative translation, unity of form and meaning, text, emulate, anthology.

Har bir xalqning adabiyoti rivojida adabiy aloqalar muhim oʻrin tutadi. Buni tojik va oʻzbek xalqlarining ilk ogʻzaki hamda yozma adabiyot namunalari misolida ham kuzatish mumkin. Adabiy aloqalar turli koʻrinishlarda namoyon boʻladi. Shulardan biri—tarjimachilikdir. Unda bir xalqning ijodkorlari tomonidan yaratilgan asarlar ikkinchi bir xalqqa tarjima vositasida yetib boradi va ularning ham oʻz ma'naviy mulkiga aylanadi.

XX asr oʻzbek adabiyoti vakillaridan Choʻlpon, Usmon Nosir, Abdulla Qahhor, Gʻafur Gʻulom, Oybek va Maqsud Shayxzoda, Hamid Olimjon, Mirtemir, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Jamol Kamol hamda Mirza Kenjabek kabi koʻplab ijodkorlarning tarjimaga bu qadar e'tibor qaratishlari bejiz emas edi. Aslida oʻzbek adabiyotidagi tarjimachilik uzoq tarixga ega. Buni qardosh va jahon xalqlari adabiyotidan oʻzbek tiliga

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

qilingan tarjima asarlar misolida kuzatish mumkin. Tarjimalar tufayli adabiyotining oltin xazinasi yangi badiiy mukammal hisobiga boyib borganligini ham qayd etish lozim. Shu bilan birga, badiiy tarjimalar har qanday tarjimon uchun muhim mahorat maktabi hisoblanadi. Mustaqillik yillarda bunday an'anani birgina serqirra iste'dod sohibihassos shoir, adabiyotshunos olim, sermahsul ijodkor Jamol Kamolning tarjimonlik faoliyati misolida kuzatish maqsadga muvofiq. Uning oʻzi bir nechta tarjimon qilishi mumkin bo'lgan katta miqyosdagi tarjima ishlarini oshirganligini adabiyotshunos Ergash Ochilov kuzatishlarida alohida qayd etgan⁹. Darhaqiqat, Jamol Kamol 30 ga yaqin asar va 20dan ortiq shoir she'rlarini fors – tojik tilidan o'zbekchalashtirib, oʻzbek kitobxonlarga taqdim etganligi istiqlol davri adabiy hayotida oʻziga xos hodisa ekanligini e'tirof etish lozim.

Mustaqillik tufayli oʻzbek adabiyoti ham yangi taraqqiyot yoʻliga qadam qoʻydi. Barcha sohalarida boʻlgan yangilanish va islohotlar tarjimachilikda ham muhim yutuqlarni qoʻlga kiritishga imkontlar yaratdi. Buni Tojik-istondagi oʻzbek shoir va adiblari faoliyatida ham kuzatish mumkin. Xususan, mustaqillik yillarda "Hamohang koʻngillar" she'riy toʻplami-ning yuzaga kelishi uzoq tarixga ega boʻlgan oʻzbek va tojik adabiy aloqalari taraqqiyotiga oʻziga xos yangi sahifa boʻlib qoʻshildi 10. Mazkur she'riy toʻplamda Mirzo Tursunzodadan boshlab — Nizom Qosimgacha, Loiq Sheralidan — Farzonagacha, Gulnazar Keldidan — Ahmadjon Rahmatzodgacha boʻlgan jami 19 ta zamonaviy tojik adabiyotining vakillari ijodidan tanlab olingan she'riy guldasta oʻzbek kitobxonlariga taqdim qilingan-ligini alohida qayd qilish zarur.

Tojikiston Yozuvchilar Ittifoqi a'zosi taniqli shoir Ahmadjon Rahmatzod ushbu nashrga "oʻziga xos she'riy guldasta..." deya baho bergan edi. "Hamohang koʻngillar"dagi tarjimalar tojikistonlik oʻzbek shoirlari Oʻlmas Jamol, Sultonmurod Hojiboev, Sharif Nuriddin, Jamshid Primov, Avliyoxon Eshon, Egamnazar Sohibnazarov, Abduvali Bekmuhammad, Dilmurod Hojimurodov, Sodiq Hojimurod, Yoqubjon Ochilovlar tomoni-dan amalga oshirilgan. Shuningdek, unda ikki qardosh xalqning sevimli shoirlariga aylangan Sirojiddin Sayyid va Asqar

-

 $^{^{9}}$ Очилов Э. Жамол Камолнинг таржимонлик махорати // $\bar{\rm У}$ ТА, 2009, 4-сон. 26 бет.

 $^{^{10}}$ Хамоханг кунгиллар. Шеърият, Таржималар. – Хужанд: "Мероч", 2018. 240 бет.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Mahkamning ustod Loiq ijodidan oʻzbek tiliga qilgan tarjimalari ham ushbu nashrdan joy olganligi uning mazmun mundarijasiga oʻziga xos mukammallik kasb etgan.

Toʻplamda Loiq Sherali ijodiga salmoqli oʻrin berilgan. Uning she'rlarini oʻzbek tilida xuddi asliyatdagidek jaranglashida tarjimonlarning zahmatli mehnatini e'tirof etish ayni adolatdandir. Xalqning tom ma'nodagi sevimli shoiriga aylangan, zamonaviy tojik she'riyatida misli koʻrilmagan inqilob yaratgan Loiq asarlari tarjimasiga qoʻl urgan har qanday tarjimon uchun u chinakam mahorat maktabi hamdir. Fikrimizcha, Loiq asarlari tarjimasiga kirishgan mutarijim birinchi navbatda tojik tilini mukammal bilishi bilan birga, Sharqda she'riyat tili hisoblangan forstojik tilining butun jozibasini his eta olish barobarida Loiq she'riyati suv ichgan ma'naviy buloqlardan ham yetarlicha xabardor boʻlishi tarjimani yanada mukammalligini ta'minlashi, shubhasiz.

Ist'dodli shoir va mohir tarjimon Asqar Mahkamning ustoz Loiq xotirasiga bag'ishlangan risolasidagi quyidagi fikrlari e'tiborga loyiq: "U (*Loiq Sherali-B.F.*) fors she'riyatining so'nggi shoiri edi, go'yo. Keyin ustoz maqomiga ko'tarildi. Loiq *shogirdlik* yoki *muridlikni* sidqi dildan o'tadi. Xoja Hofiz dargohida *muridlik* qildi. Shayx Sa'diyga *tahorat suvi* berdi, buyuk Mavlaviyning *ostonasin* supurdi..."¹¹

Qissadan hissa shuki, Loiq asarlari bilan tillashmoqchi boʻlgan tarjimon yetarlicha nazariy bilimga, ijodiy tajribaga, yuksak shoirlik va tarjimonlik mahoratiga ega boʻlishi bilan birga*"soʻz sehirgari*" deya nom olgan Hofiz Sheroziy dahosidan xabardor boʻlishi, Sharqda axloq otasi maqomiga ega boʻlgan Shayx Sa'diy oʻgitlaridan bahramand boʻlganligi, Pahlaviy tilidagi "Qur'on",- deya e'tirof etilgan Rumiy hazratlarining masnaviylari ruhida kamolga yetgan boʻlishi ham lozim. Chunki bu bebaho ijod chashmalaridan Loiq she'riyati doimo suv ichgani aniq.

Istiqlol davrida Tojikistoda tojik va oʻzbek tarjimachiligi borasida amalga oshirilgan salmoqli ishlardan yana biri "Zamonaviy tojik she'riyati antologiyasi" ning yuzaga kelishidir. Mazkur nashr va undagi tarjimalar iste'dodli shoir va zukko tarjimon Odil Ikrom tomonidan amalga

_

^{11 3.} Асқар Маҳкам Оқ китоб. – Душанбе: "Ирфон", 2008. 392-бет.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

oshirilgan ¹². Antologiyada Sadriddin Ayniydan Loiq Sheraligacha, Farzonadan Nurali Nurzodgacha boʻlgan jami 60 nafar zamonaviy tojik shoirlari ijodidan she'riy namunalar tanlab olinib, oʻzbek oʻquvchilariga taqdim qilinishi adabiy aloqlarga doir mavjud ma'naviy boʻshliqni toʻldirdi deb bemalol aytish mumkin.

Undagi har bir tarjimalar Odil Ikromning tojik adabiyotiga chuqur ehtiromidan darak beradi. She'riy tarjimalardagi oʻziga xos joʻshqinlik va chuqur samimiyat mutolaa vaqtida beixtiyor she'rxon qalbiga koʻchadi. Buni birgina "Onam bor edi..." (A.Rahmadzod) she'ri misolida kuzatish oʻrinlidir:

...Men endi eslayman uning siymosin, Devor yorigʻidan izlayman sochin, Tizzasin yodiga bosh qoʻyib sokin, Hidini qoʻmsayman, asrayman yodin... Ul yorugʻ tal'atim, Onam bor edi.

She'rxonni fikriy hayratiga sabab boʻlgan birgina soch bilan bogʻliq an'anaviy badiiy topilma shoir maqsadini yanada goʻzal va ta'sirli boʻlishiga xizmat qilgan. Tarjimadagi tabiiylik, aynisa oʻzbek va tojik onalarigagina xos boʻlgan milliylikning haddi a'losida badiiy aks etgani zukko tarjimon Odil Ikromning mahoratidan darak beradi. Odatda she'riy tarjimalar haqida gap keganida "Tarjimada tarjimon shoir soʻzlarini emas, balki uning yuragini tarjima qilish kerak" degan gap yuradi. Aslida har qanday asar tarjimada yangilanadi. Bu yangilanish tarjimonning bilimi, hayotiy tajribalari, badiiy mahorati va tarjima qilayotgan asarining muallif ruhiy olamiga qay darajada yaqinligi bilan bogʻliq, albatta. Odil Ikrom tarjimalariga shu nuqtai nazardan yondoshilsa maqsadga muvofiq boʻladi.

Tarjimalar bilan tanishgan oʻzbek kitobxoni Ahmadjon Rahmatzod she'rlarining ham shunchaki qofiyabozlikdan, soxta chaqiriqlardan hiyla uzoq boʻlgan badiiyatning betakror va goʻzal namunalari ekanligiga ishonch hosil qilishi aniq. Antologiyadagi boshqa tarjimalar xususida ham xuddi shunday ijobiy fikrlar aytish mumkin.

 $^{^{12}}$ Замонавий тожик шеърияти антологияси. Тузувчи ва таржимон – Одил Икром. – Хужанд: "Ношир", 2017. 336 бет.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Odil Ikromning keyingi yillarda tarjima borasidagi samarali faoliyati Jaloliddin Rumiyning muazzam asari "Ma'naviy masnaviy" tarjimasiga jur'at etib qo'l urishi bo'ldi¹³. Uning fors-tojik adabiyoti-dan o'zbek tiliga qilgan tarjimalari Tojikiston Respublikasi mutaqilligining 31 yilligi tantanalarida Respublika Prezidenti Emomali Rahmon tomonidan munosib taqdirlanib, unga Abu Abdulloh Rudakiy nomidagi Davlat mukofotini berilishi adabiy hayotdagi muhim voqealardan biri bo'ldi.

Shuningdek, keyingi yillarda Tojikistonda nasriy asarlar tarjima-siga ham e'tibor qaratilayotgani diqqatga sazovar ishlardan sanaladi. Bu borada yozuvchilar Oʻrinboy Usmon, Omonboy Jumanovning yangi nasriy tarjimalarini tilga olish maqsadga muvofiq. Oʻ.Usmonning Mehmon Baxtiy ("Qariya") va Abdulhamid Samad ("Qaniydi", "Ot ketib borardi") kabi tojik yozuvchilarining asarlaridan ayrim namunalarni oʻzbek tiliga qilgan tarjimalari zukko kitobxonlar uchun muhim tuhfa boʻldi deyish mumkin¹⁴. Shuningdek, zamonaviy tojik adabiyotining faol vakili Ma'ruf Bobojonning "Tavba" qissasi hamda Oʻrinboy Usmon tarjimasida oʻzbek kitobxonlari qoʻliga yetib borganligini ham alohida ta'kidlash joiz.

Ushbu asarda oʻtgan XX asrimizning 30 yillarida insoniyat hayotida roʻy bergan mudhish voqealarni yoritishni adib oʻz oldiga maqsad qilib qoʻyadi. Asarda haqsizlik va adolatsizlikka qarshi mardona kurash olib borgan qahramon timsoli orqali shonli tariximizda oʻchmas iz qoldirgan suronli voqealar oʻquvchilar koʻz oʻngida birma-bir namoyon boʻladi. Bular tinchlikni qadriga yetishga, odamlarni shukronalik hisi bilan yashashga da'vat etadiki, bu asardan kelib chiqadigan asosiy xulosalar deyish mumkin.

Istiqloldan soʻng tarjima borasida olimlarimiz ham samarali faoliyat olib borayotgani oʻziga xos tajribalardan biri boʻldi deyish mumkin. Jumladan, filologiya fanlari doktori, professor Abdusalom Abduqodirovning "*Tojik pandnomalari*" ruknida bir qator fors-tojik adabiyoti namunalaridan amalga oshirgan tarjima hamda tabdillarining ketma-ket nashr etilishi e'tiborga loyiq ishlardan yana biri boʻldi. Tojik allomalaridan Abumansur Moturidiy Samarqandiyning "*Pandnoma*"si,

_

¹³ Жалолиддин Румий Маънавий маснавий. *Биринчи китоб* (Форсийдан Одил Икром таржимаси) – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2021, 508 бет

^{14 &}quot;Жаҳон адабиёти" журнали, 2018, № 4.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Xoja Abdulloh Ansoriyning "Nizomnoma" si va "Taboqat ul — so'fiya" (So'fiylik tabaqalari) tazkira hamda manoqiblari, "Yuz maydon" diniytasavvufiy pandnomasi, Xoja Abdulxoliq G'ijduvoniyning "Vasiyatnoma" si, Husayn Voiz Koshifiyning "Axloqi mus'hsiniy" pandnomasi, Abdurahmon Jomiyning "Xiradnomai Iskandariy" dostonidan olingan pand va o'gitlar shuningdek, Ubayd Zakoniyning "Sad pand" (Yuz pand) ", Shujo Sheroziyning "Anis un-nos" ("Insonning do'sti"), Sirjiddin Sidqiyning "Javohir ul-pand" ("Qimmatbaho pandlar") kabi pandnomalardan tanlab, saralab olingan parchalar o'zbek tiliga erkin usulda tarjima hamda tabdil varianti ko'rinishida taqdim qilinishi bugungi kunda Tojikistonda tarjimachilik borasida amalga oshirilayotgan e'tiborga loyiq ishlar sirasiga kiradi. 15

Ustoz Adusalom Abduqodirov tarjimalarning fazilati hamda ahamiyati shundaki, ular har qanday kasb egasi boʻlgan kitobxon uchun hech bir mushkullik tugʻdirmaydi. Ular sodda, tushunarli boʻlib, oʻziga xos ravon uslubda ziynatlangan, ixcham koʻrinishlarda nashr qilinganligi bilan e'tiborga loyiq. Mazkur tarjima va tabdillarni hech mubolagʻasiz zamonaviy oʻzbek nasridagi "sahli mumtane" ("osonu mumkin emas") usulida amalga oshirilgan yangi tarjima asarlar sifatida e'tirof etish maqsadga muvofiq. Eng muhimi, ulardagi har bir allomaning pandu oʻgitlari bugungi kun talablariga ham javob berishga qodir boʻlgan badiiyat namunalari deyish mumkin.

Xullas, yuqoridagi fikrlarimiz mustaqillik yillarida tojik adabiyoti namunalaridan oʻzbek tiliga qilingan tarjimalarga doir ayrim kuzatishlardangina iborat. Galdagi vazifa esa, istiqlol davri badiiy tarjimalari boʻyicha jumladan, "Ma'naviy masnaviy" (Jaloliddin Rumiy) ning oʻzbek tilidagi yangi tarjimasining oʻziga xos jihatlari, shuningdek, uning avvalgi tarjimalar bilan qiyosiy tahlili hamda tarjimon mahorati bilan bogʻliq yangi ilmiy-nazariy fikrlar va adabiy —estetik mezonlarga ega boʻlgan ilmiy mulohazalar bildirish zukko adabiyotshunos olimlarning zimmasidagi asosiy vazifaladan hisoblanadi. Zero, mazkur moʻ'tabar, tengsiz adabiy obidaga "*Insoniyatning soʻz osmonidagi me'roji*",- deya soʻzboshi yozgan filologiya fanlari doktori Nodira Afoqova oʻrinli

1

 $^{^{15}}$ Абдукодиров А. Тожик пандномалари. 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10 — китоблар. — Хужанд: "Нури маърифат", 2012 — 2022.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

ta'kidlaganidek:"Bu tarjima kelajakda katta-katta ilmiy tadqiqotlar-ning mavzusi bo'lishiga shubha yo'q..."

Umuman olganda, oʻzining uzoq asrlik tarixiga ega boʻlgan oʻzbek va tojik adabiy aloqalari, istiqloldan soʻng yanada jonlanib, rivojlanib borayotgani ikki qardosh xalq adabiyotining nurli istiqbolidan shahodat beradi. Bunday ezgu maqsad yoʻlida amalga oshirilgan tarjima asarlarining adabiyotlarimiz taraqqiyotidagi oʻrni beqiyosdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1. Хамоханг кунгиллар. Шеърият, Таржималар. Хужанд:"Мероч", 2018.
- 2. Замонавий тожик шеърияти антологияси. Тузувчи ва таржимон Одил Икром) Хужанд: "Ношир", 2017.
- 3. Очилов Э. Жамол Камолнинг таржимонлик махорати //УТА, 2009, 4-сон.
- 4. Асқар Маҳкам. Оқ китоб. Душанбе: "Ирфон", 2008.
- 5. Мехмон Бахтий. Қария ҳикояси (Тожик тилидан Ӯринбой Усмон таржимаси) // "Жаҳон адабиёти", 2018, 4 –сон.
- 6. Абдулҳамид Самад. "Қанийди". "От кетиб борарди" ҳикоялари (Тожик тилидан Ӯринбой Усмон таржимаси) // "Жаҳон адабиёти", 2018, 4 сон.
- 7. Сирожиддин Саййид. Ватан абадий. Шеърлар. Тошкент: "Шарақ", 2001.
- 8. Абдуқодиров А. Тожик пандномалари. 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10 китоблар. Хужанд: "Нури маърифат", 2012 2022.
- 9. Жалолиддин Румий Маънавий маснавий. Биринчи китоб. (Форсийдан Одил Икром таржимаси) Тошкент: Fафур Fулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2021.
- 10. Usmanova, S. Altay dillerindeki bazi ev gereç adlari üzerine. Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(19), 123-128.
- 11. Ochilov, E. (2006). Alisher Navai. Proverbs. Tashkent.

81

December 2022 <u>www.oriens.uz</u>

-

 $^{^{16}}$ Жалолиддин Румий Маънавий маснавий. *Биринчи китоб*. (Форсийдан Одил Икром таржимаси) – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2021, 14 - бет.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784

SJIF 2022: $5.947 \mid ASI Factor = 1.7$

TARJIMA STILISTIKASI VA TANQIDI HAMDA TAHRIR MASALALARI

THE PROBLEMS OF TRANSLATION - SPECIAL REFERENCE TO 'CHARAKA PAITRIKAM'

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-82-86

Dr. Asha S NAIR

Associate Professor (former) Department of Hindi N.S.S College for Women Thiruvananthapuram-40. Tel: +919495829652 drashasnair@gmail.com

mustaqillikdan keyin Tojikistonda tojik adabiyoti **Annotatsiya**: Magolada namunalaridan oʻzbek tiliga qilingan yangi tarjimalar haqida ma'lumot berilgan. Turli tillarda so'zlashuvchi odamlarning fikrlari, adabiyot yoki bilim sohasida bo'lsin, Midasning tarjimasi bilan hayratga tushishi va boyitishi mumkin. Hozirgi zamon ilmfan va axborot texnologiyalarini yanada rivojlantirishga muhtoj va u har bir insonning stoliga yetib borishini talab qilmoqda.

Tayanch so'zlar: tarjima, tarjimon, texnik terminologiya, lug'at, matn.

Аннотация: В статье представлена информация о новых переводах таджикской литератур на узбекский язык в Таджикистане после обретения независимости. Мысли людей, говорящих на разных языках, могут быть удивлены и обогащены прикосновением Мидаса к переводу, будь то в области литературы или знаний. Настоящее нуждается в более развитой науке и информационных технологиях и настаивает на том, чтобы они были доступны каждому.

Ключевые слова: перевод, переводчик, техническая терминология, лексика, текст.

Abstract: The article provides information on new translation of tajik literature into uzbek in post - independence Tajikistan. The thoughts of different language speaking people can be surprised and enriched by the Midas touch of translating, whether in the field of literature or knowledge. Present needs science and information technology more developed and insists that it should reach everybody's table-top.

Key words: translation, translator, technical terminology, vocabulary, text.

Content: The thoughts of different language speaking people can be surprised and enriched by the Midas touch of translating, whether in the field of literature or knowledge. Present needs science and information technology more developed and insists that it should reach everybody's

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

table-top. As the quest for knowledge arises translation soars. It is not easy to translate as everyone knows there arises the problems while translating the 'facts' from one language to a different one. Facts based knowledge texts have to be translated without any change in meaning or ideas. Knowledge text contains less words commonly used and more technical words. The selection and usage of technical words makes translating challenging. Knowledge text translation is different in its nature. The translator of knowledge text should have some special physiognomies along with acquaintance of that particular area which is selected to translate and preparation for translating the specific text is important. There are some requirements for translator such as subject knowledge, writing ability and good way of presenting the text. Better Translator should convey the original message of source text in translating without adding or deleting anything in the original message. It is important to the translator to produce a reliable translation to the readers. The translator has to ensure justice with uniformity of the expression, integrity in the subject matter. Here is going to discuss the book 'Charaka Paitrikam' translated by Dr. K.Muthulekshmy Professor in Vedanta of Sree Sankara University of Sanskrit, from 'The Legacy of Charaka' by Dr. M.S. Valiathan, written in English. This book throws light over the findings and observations of Charaka the great physician and medical trainer which is more than a treasure even after centuries. The basic medical science discussed in 'Charaka Samhita' include embryology, physiology, blood circulation & respiration, pharmacology, pathology etc. Some parts of the book is lost and may be because of that many aspects of medical science is not seen discussed. May be some of the diseases emerged only after his period.

The knowledge shared in the 'Legacy of Charaka' and its translation includes Charaka Samhita's connection with Atharva Veda. The diseases common during his period, various medicinal plants, food and drinks, Ayurveda, drug formulation, different types of therapeutics, methods of therapy, disorders of head & heart, obesity and illness, blood, epidemics, diseases, sense organs, conception, pregnancy, fetal development, anomalies, ante natal and post natal management and care of the baby, skin, the parts of body, the specter of death, the rejuvenate therapy skin disorders like many are discussed in wide range.

Equivalence is the prime requirement in translating. As far as knowledge text is considered, the usage of technical terminology brings translation near more perfection. In this particular translation many contexts are there, where translation depends on the original text 'Charaka Samhita'. Dr. Valiathan's work is from Sanskrit and he has followed the way of adopting the Sanskrit vocabulary in many places and sometimes their translated forms are also given. In 'Charaka Paitrikam', while explaining the parts of the human body, the Sanskrit names and the equivalent words in Malayalam is given.

Sanskrit	Malayalam	English		
Parshini	(madump)	(heels)	-	2
Gulfangal	(kanankkalukal)	(ankles)	-	2
Anguli	(viral)	(digits)	-	60

(Page 36, Charaka Paitrikam)

While discussing different kinds of fevers, their Sanskrit version is given along with English. Karnamoolavidradhi (mastoid abscess) (Page 43) Satatakam (Page 367), anwedushkam(Page 255, Charaka Paitrikam) are the terms used for continuous fever.

While referring skin diseases like leprosy, Leucoderma is written in its Sanskrit version - *Shwitram* (Page 40). Some other diseases are also given in Sanskrit - *Shosham* (Page 47) which is tuberculosis. The translator has used many words like this, may be because many of the Sanskrit vocabulary are familiar to Keralites.

Translation is possible if source text is translated to the receptor language and awareness in these two languages is necessary. When we go through the work, it is evident that the translator has deep knowledge in both languages. The whole text is the evidence.

"Manassu vyaktiyude avayavaghatkamanuettavum sookshmavumanathu. Atmavine indriyangalumayum avayude vishayangalumayum bandhippikkunnathu manassanu. Vyaktiyude gyanasampadanathil valare nirnnayakamaya pankanu manassinu nirvahikkanullathu." (Page 294 Charaka Paitrikam).

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

The mind is a constituent unit of the individual single and subtle, its serves to connect the self to the sense organs and their objects. Thus it place a critical role in the acquisition of knowledge of individuals. (Page 185 of "The legacy of Charaka").

Another important aspect where problems can arise is the content of the text. If the translator is not aware of the subject chances of errors or anomalies can arise. If the content of the knowledge text do not justify the source text, the effort taken may go in vein. Here there are no such problems. Even though the translator is not a physician, the translation justifies the source completely, because of her deep knowledge in Sanskrit, English and familiarity with Ayurveda.

The language used for translation and the clarity of the terminology used, must cope with the purpose of translation. The language must be simple in nature as it has to convey (transfer) the facts without making any confusion. The equivalent terms must be selected carefully. Here the language used is apt for the medical text. But those who know about the medical science and diseases can understand easily as many of the disease names are in Sanskrit. They may be accepted in the field of medicine. But English has entered and overshadowed the regional languages in such a way that many of us are familiar to the English version of disease names and such others. Here words like 'pump' is used in the description of the heart. It is unavoidable as it is an accepted word.

Hridayam oru pump (Pump)alla, shekharana kendramayirunnu. (Page 22 Charaka Paitrikam). Dr. Muthulekshmy herself had said about these kinds of difficulties while translating. Like that; some of the words used in the regional language are not familiar to all or distinguished by all, like 'kural' - which means throat, neck, sound etc. is not widely used in Malayalam speaking people.

The way of presenting the content must follow the source text. While translating, certain variations can be made i.e., sometimes more explanation can be made to make it clear.

Sometimes different expression must be used without change in the thought.

Amritham engane nedam? (Page 38 Charaka Paitrikam)

How could one get immortality? (Page 21, the Legacy of Charaka)

Charakan atividagdhanaya oru chikilsa parisheelakan ayirunnu. Addehathinte sangruheeta roopathilulla grantham rogavivaranathil oru vigyanakosham tanneyaanu. (Page 39, Charaka Paitrikam)

Charaka is an internist par excellence, whose compendium is encyclopedic in the coverage of diseases. (Page 23, The Legacy of Charaka)

Here the paragraph is beautifully translated with a little bit expansion of the word used in the source text.

Conclusion:

The knowledge text translation must be complete in meaning, perfect and doubtless. If not, it will deviate from the content. As knowledge is to be transferred, the transfer of ideas must be perfect, terminology must be equivalent so that no other interpretation should arise. It must be cared that nothing should be added or left back. The translated work must be dependable as the source text as communication is also the aim of translation. In this context one can depend on 'Charaka Paitrikam' to enter our ancient treasure house. This is gained by the perfection of the translation and is the success of the translator.

Reference:

- 1. Charaka Paitrikam, Dr K.Muthulekshmy, D.C Books, Kottayam
- 2. The Legacy of Caraka, Dr M.S Valiathan, University Press
- 3. Anuvad Vigyan, Bholanath Thiwari, Kitabghar Prakashan
- 4. Anuvad Vigyan ki Bhoomika, Krishnakumar Goswami, Rajkamal Prakashan
- 5. Anuvad ki Samasyayen, Dr.G.Gopinathan, Lokbharati Prakashan.
- 6. Fatxutdinova, I. A. (2021). Tarjimada ekvivalentlikning muloqot maqsadini ifodalash vositalari. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(Special Issue 2), 140-149.

MAHMUD KOSHGʻARIY KELTIRGAN UYGʻUR ALIFBOSI: HARF VA TOVUSH MUNOSABATLARI

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-87-100

Filol.f.d. Qosimjon SODIQOV

TDShU professori, Toshkent, Oʻzbekiston. Tel: +998 99 840 60 54 sodiqovq@gmail.com

Annotatsiya. Mahmud Koshgʻariy Devonu Lugatit Turk asarida eski uygʻur yozuvi haqida ma'lumot berib, uning alifbosini taqdim etgan. Olimning turk yozuvi, taqdim etgan alifbo tizimi, turkiy shevalar tarixi va yozuv sivilizatsiyasi, xususan, qoraxoniylar davri adabiy tilining fonetik tizimi haqida yozganlari harf va tovush munosabatlarini tekshirish nuqtai nazaridan juda muhimdir. Olim oʻz ijodiga qoraxoniylar davri tili bilimdoni, yirik fonolog sifatida yondashgan.

Tayanch soʻzlar: uygʻur yozuvi, turkcha yozuv, uygʻur alifbosi, harf, tovush, transliteratsiya.

Аннотация. Махмуд Кашгарский дал информацию о старой уйгурской письменности в своем Диване и представил алфавит. То, что ученый писал о тюркской письменности, представленной им системе алфавита, истории тюркских диалектов и письменной цивилизации, особенно фонетической системе литературного языка периода Караханидов, очень важно с точки зрения изучения букво-звуковых отношений. Ученый подошел к своей работе как знаток языка караханидского периода и крупный фонолог.

Ключевые слова: уйгу уйгурское письмо, турецкое письмо, уйгурский алфавит, буква, звук, транслитерация.

Abstract. Mahmud Kashgari, in his "Devonu lugati-t-turk", gave information about the old Uyghur script and its alphabet. What the scholar has written about Turkish writing, the alphabet system he cites is very important for the history of Turkic languages and writing culture, especially in the study of the phonetic system, letter and sound relations of the written literary language of the Karakhanid period.

Key words: *Uyghur script, Turkish script, alphabet, Uyghur alphabet, letter, sound, transliteration, letter and sound relations.*

Маҳмуд Кошғарий ўзининг «Девону луғати-т-турк» асарида эски уйғур ёзуви ҳақида маълумот бериб, унинг алифбосини ҳам келтирган. Олимнинг туркча ёзув ҳақида ёзганлари, у келтирган алифбо тизими туркий тиллар ва ёзув маданияти тарихи учун ўта қадрлидир. Ўтмишдан қолган бундан бошқа уйғур алифболари ҳам

бор. Лекин уларнинг хеч бири ўз аниклиги ва тўликлигига кўра Кошғарий алифбосига хамда у келтирган изохларга тенглаша олмайди.

Кошғарий ўз луғатида туркий сўзларни ҳамда уларнинг маъносини изоҳлаш учун келтирилган мисолларни араб ҳатида берган. Лекин, ўша замонда турклар қўллаган алифбо тўғрисида маълумот берар экан, бошқа бир ёзув — ҳозир фанда «уйғур ёзуви», «уйғур ҳати» деб аталаётган ёзувни келтиради; Маҳмуд Кошғарий уни «турклар ёзуви» (kitābatu-t-turkiyya ҳамда ҳаttu-t-turkiyya) деган.

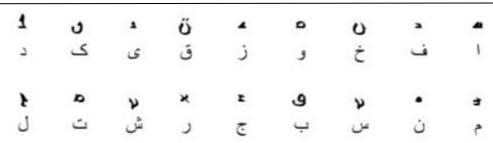
Уйғур ёзувини Алишер Навоий ҳам ўшандай атаган эди. У Ҳусайн Бойқаронинг ўғли Бадиуззамонга ёзган мактубида ҳатларнинг ўқиш учун қулай ё қийинлиги тўғрисида фикр юрита туриб, уйғур ҳатини ҳам эслайди; уни türkčä ҳаṭ дея тилга олади. Навоий ёзади: Yana ul-kim, har türlüg 'arḍadāšt-kim, yuqarī bitilsä, nasҳta'liq ҳaṭṭī bilä andaq ҳvānā bitilsä-kim, oqurda oqur kišigä tašvīš tegmäsä, türkčä ҳaṭ (تركجه حط) bilä ҳūd aṣlā bitilmäsä-ki, bu bābda dayī qavle bar (Mun.398a,23–25). Ушбу туркий ёзув форсча манбаларда ҳaṭṭ-i uyyūrî, арабча манбаларда арабий изофа билан ҳaṭṭu-l-uyyūriyya деб ҳам аталган. Масалан, Ибн Арабшоҳ уни ана шундай атаган (Қоҳира миллий кутубҳонасида сақланаётган 3543- кўрсаткичли қўлёзма, 186а–187а- бетлар).

Баъзи асарларда ушбу ёзув «мўғул хати» ($xattu-l-moy\bar{u}liyya$) деб ҳам айтилган (қаранг: Содиқов 2020,257–258).

алифбосининг Кошғарий тизими. Махмуд Кошғарийнинг таъкидлашича, уйғур алифбосида ҳарфлар сони ўн саккизта. Муаллиф алифбода ҳарфларнинг бош шаклини кўрсатиб, харфлари уларнинг тагида араб билан ўкилишини (транслитерациясини) берган. Уйғур харфларининг вазифаси тагидаги ана шу изохларга қараб тушунилади.

У ёзади: «Туркий тилларда қўлланадиган асосий ҳарфлар сони ўн саккизта. Туркча ёзув (كِتَابه التركيه)да шулар қўлланади. Уларнинг ҳаммасини қуйидаги сўзлар қамрайди: اخوك، لف، سمج، نزق، بذر، شتياً Айириб кўрсатилса, қуйидагича бўлади:

Арабчада бу ҳарфларнинг тенгдош сираси ب ت ث ا сингаридир (МК.3b).

Алифбо таркибидаги харфларнинг кўпвазифалилик хусусияти Кошғарий Махмуд алохида тўхталган Унинг ЭДИ. хакида таъкидлашича, туркий тилдаги еттита товуш уйғур ёзувида махсус белгисига эга эмас. Лекин улар хам ёзувда бошка харфлар билан ифодаланаверади; фақат уларга қушимча белгилар қуйиб борилади. Бу тўғрида у ёзади: «Бу асосий харфлардан бошқа талаффуздагина (ёзувда эмас) ифодаланувчи яна еттита харф [яъни, товуш] борки, туркий сўзлар бу харфларсиз ишлатилмайди. Булар жарангсиз $p\bar{a}$ (яъни, [p]) харфи, арабча $j\bar{\imath}m$ харфи – арабча $j\bar{\imath}m$ (бу луғатда, яъни туркчада) кам қўлланади, $z\bar{a}$ билан šīn оралиғида этиладиган $z\bar{a}$ ҳарфи (яъни, $[\check{z}]$); арабча $f\bar{a}$ (яъни, [w]) ҳарфи; нуқтали γayn ҳарфи; $q\bar{a}f$ билан $k\bar{a}f$ ҳарфлари оралиғида талаффуз этиладиган жарангли $k\bar{a}f$ (яъни, [g]), $k\bar{a}fu$ -l- $\gamma unna$ билан γayn оралиғида ҳамда $q\bar{a}f$ билан $n\bar{u}n$ оралиғида талаффуз этиладиган نک (яъни, [η]) ҳарфларидир.

Бу ҳарфларни талаффуз қилишда турклардан бошқалар қийналадилар. Бу ҳарфлар ўша юқоридаги ҳарфлардек ёзилади, тепасига нуқта қўйилиб, бир-биридан фарқланади» (МК.3b—4a).

Кошғарийнинг ушбу маълумотига кўра уйғур ёзувида қуйидаги товушлар бир хил ҳарфлар орқали ифода этилганлиги аён бўлади: $[k]-[g], [x]-[\gamma], [\check{c}]-[\check{j}]-[\check{z}], [w]-[f]$. Сонор $[\eta]$ эса ёзувда икки ҳарф $(\clubsuit n+k)$ билан берилган.

Кошғарий уйғур алифбосидаги ҳарфларнинг отини ҳам келтирган: ҳарфларнинг оти, улар ифодалаган товушга fatḥa қўшиб ҳосил қилинган: a, wa, xa, va, za, qa, ya, kä, δa, ma, na, sa, ba, ča, ra, ša, ta, la. Бу кетма-кетликни эсда сақлаш учун улар учта-учтадан бирлаштирилиб, awaxa, vazaqa, yakäδa, manasa, bačara, šatala тарзида ўқилган.

Мана уларнинг уйғур хатида берилиши:

لطوس لوزيه لوبصه لديسي لصس لدسي

Муаллифнинг ёзишига кўра, «Барча хоқонлар ва султонларнинг китоблари, ёзувлари қадимги замонлардан шу кунгача, گَاشْغَنْ $K\bar{a}$ x дан Юқори Чингача (الصين العليا) — ҳамма турк шаҳарларида шу ёзув билан юритилган» (МК.4b).

Маҳмуд Кошғарий уйғур ёзувида унлиларнинг ишлатилиш принциплари тўғрисида ҳам сўз юритган. Жумладан у *kelin* сўзининг маъноси ва ёзилишига тўхтала туриб, ёзувнинг бу хусусияти тўғрисида шундай ёзган эди:

گلِنْ kelin — «келин». Ўрта ҳарфи fatha ли бу хил сўзлар аслида alif билан қўшиб ёзилиши керак эди. «Туя товони» маъносида келган بنبن tapan каби сўзларда ҳам икки alif (яъни, [a]) ёзилиши керак эди. Бу ҳолда сўз ўзагида арабча ёзувда бўлмаган икки alif (яъни, [a]) орттирилган бўлади: بنابن tüpün каби ўртаси tupün каби ўртаси tupün каби ўртаси tupün каби. Шунингдек, tupün каби ўртаси қоидадир: tupün каби. Шунингдек, tupün каби бир tupün сўзида бир tupün каби. Биз кўрсатмаган бошқа сўзларда ҳам аҳвол шу. Бу сўзларда орттириб, қисқартириб қўллаш мумкин. ... Чўзиб ва қисқартиб талаффуз қилиш сўзга зарар бермайди. Лекин орттириб ёзиш мумкин бўлганидай, қисқартиш ҳам янглиш эмасдир. Балки қисқартиш мувофик (МК.102b).

Ўрта асрлардан қолган бошқа алифболар. Ўтмишдан кунимизгача Маҳмуд Кошғарий алифбосидан бошқа уйғур алифболари ҳам етиб келган. Улар ҳам турли илмий-грамматик асарлар, тарих китоблари, мажмуалар таркибидадир.

Р.Р. Арат ана шундай алифболардан бири ҳақида маълумот келтирган. Унинг ёзишича, Анқарадаги Маориф кутубхонасида (ҳозир уни Анқара Миллий кутубхонаси аталади) сақланаётган китобларнинг бирида уйғур ёзувли бир нечта туркий тўртлик ва байтлар билан бирга уйғур алифбоси ҳам берилган. Олим китобдан

ўрин олган ушбу шеърий узиндилар ва уйғур алифбоси ҳақида ёзиб, ўша бетларининг фотосуратини ҳам келтирган (*қаранг*: Arat 1992, 34–36; CLXIX).

Р.Р. Арат бу қўлёзма китоб ва унда келтирилган уйғур ёзувли туркий узинди шеърлар ҳақида «Қутадғу билиг» илмий нашрининг кириш қисмида ҳам Ф. Кўпрулу ҳабарига ишора қилиб, қисқача тўҳталиб ўтган (қаранг: Arat 1991,ХХХІХ–ХL).

Саидбек Болтабоевнинг сўзига қараганда (у кутубхонада ўтириб кўлёзмани синчиклаб кўриб чиқибди), бу китоб Ибн Оқил Абдулвафо Абдуллохнинг «Китобу-л-фунун» номли асарининг хижрий 772 (мелодий 1370) йили кўчирилган нусхасидир. Қўлёзма 06 Нк 324 кўрсаткичи остида сақланаётир. Котиби — Ғозий бин Али бин Қутлуғу-л-Жубатий. Қўлёзма китоб жами 157 варакли, уйғур алифбоси ва уйғур ёзувли байтлар унинг сўнгги 154b—157а бетларидадир. Энди китобда келтирилган уйғур алифбо тизимининг очиқламасига киришамиз (мен китобдаги уйғур ёзувли бетларнинг фотосурати бўйича сўз юритаман).

Алифбодан олдин шундай жумла битилган:

Faṣl: fi xaṭṭi-l-uyyūrî alāna yuqālu moyūlî va ḥurūfuhā \ ḥarfan mubniya 'ala-l-fatḥ. Мазмуни: «Фасл: Ҳозирда мўғулча деб аталадиган уйғур хатида ҳарфлар (сони) 16 та ва фатҳа асосига қурилган». Шундан сўнг ўн саккизта уйғур ҳарфи келтирилиб (ўн иккитаси бир қаторда, олтитаси кейинги қаторда) ўн олти хил араб ҳарфлари билан изоҳлаб чиқилган. Изоҳларида товушни англатувчи ҳарфларнинг ҳар бирига alif қўшиб кетилган (муаллифнинг «ҳарфлар фатҳа асосига қурилган» деганида ҳам ҳар бир ҳарфга [а] қўшиб ўқилиши кўзда тутилади). Бу шакли, уйғурча ҳарфларнинг отини ҳам билдиради. Тагидаги ана шу изоҳларига қараб уйғур ҳарфларининг ўқилиши ва вазифасини аниқлаш мумкин.

Ушбу алифбодаги ҳарфларнинг кетма-кетлиги ва отлари шундай: - <a>, - <wa>, $\ddot{\mathbf{v}} - <qa>$, $\ddot{$

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Булардан ташқари, Маҳмуд Кошғарийдаги b ҳарфи бу алифбода \hookrightarrow билан кўрсатилган. Шуларга таянилса, уйғур алифбоси қуйидаги ҳарфлардан тузилгани таъкидланган бўлади: a, w, q, v, s, y, k, t // t, m, n, z, p, \check{c} , r, \check{s} , l.

Алифбодан сўнг туркий тилдаги сонларнинг даражалари (бирликлар, ўнликлар, юз, минг, туман), ундан кейин туркий байтлар келтирилган. Улар ҳам уйғур хатида бўлиб, тагма-таг араб хатидаги «Кутадғу берилган. Байтлар билиг» ва қараганда, хақойиқ»дан алифбоси олинганига ушбу уйғур қорахонийлар даври матнларини ўқиш учун очқич сифатида берилган чоғи. Буни туркий сонлар келтирилиб, тагидаги ўкилишига келганда улар ўғузчалаштирилганидан ҳам билса бўлади: $t\ddot{o}rt - d\ddot{o}rd$, yeti - yedi, toquz - doquz сингари.

Ибн Арабшох хам ўзининг «Ажоибу-л-макдур фи навоиби Таймур» отли асарида уйғур алифбосини келтиради (қаранг: Рустамов 1976,41). У хам одатдаги тартиб билан 18 та харфни кўрсатган. Лекин уйғур харфларининг ўқилишини изохлар экан, «уйғур хатида 14 та харф бор» деб таъкидлайди ва шу асосда уйғур харфларини 14 та араб харфи билан транслитерация қилади. Ибн Арабшох алифбо харфлари сони озлигининг сабабини шундай изохлайди: « ... Озлигининг ва шу сон билан чекланганининг сабаби бўғиз харфларини бир хил шаклда ёзадилар. ... Махражда [яъни артикуляцияда] бир-бирига яқин бўлган b ва f каби, z, s ва s (\hookrightarrow) каби, t, d, t (\hookrightarrow) каби харфлар хам шундай» (Рустамов 1976,39).

Бу ўринда уйғур ҳарфларининг полифоник табиати, шунингдек, ўзлашган сўзлардаги баъзи товушларнинг (жумладан, шунингдек, туркий тилда ўзига яқин товушларга сингиб кетганлиги, улар учун

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

махсус ҳарфлар йўқлиги таъкидланган. Шундан кейин келтирилган алифбода эса юқоридаги фикрлар тизимли тарзда кўрсатиб берилган.

Маҳмуд Кошғарий алифбосидаги w билан b нинг иккиси ушбу алифбода арабча φ орқали изоҳланган; x ва q бу ерда φ ; z билан s бу ерда φ ; δ билан t эса бу ерда φ орқали изоҳланган. Шунга кўра ҳарфлар сони 14 тадир.

Юқоридаги маълумотларга асосланадиган бўлсак, Ибн Арабшох уйғур алифбосида қуйидаги товушлар бир хил ифода этилганини таъкидлаган бўлади: $[q] - [\gamma] - [x]$, [b] - [v] - [f], [z] - [s], [t] - [d]. Шуларга кўра, муаллиф таъкидлаган уйғур алифбосидаги 14 та ҳарф қуйидагилар бўлиб чиқади: a, b, q, v, s, y, k, d, m, n, č, r, š, l.

Ибн Арабшох уйғур хатининг тарихи тўғрисида ҳам яхши маълумот берган. Тарихчи ёзади: «Улар [чиғатойликлар — $\mathcal{K}.C.$] ўзларининг тилхат, мактуб, фармон, хат, китоб, битим, солнома, шеър, қисса, ҳикоят, ҳисоб, хотира ва девонга тегишли ҳамма ишларини, чингизона тузукларини шу ёзувда ёзадилар. Бу ёзувни яхши билган уларнинг орасида хор бўлмайди, чунки бу (ёзув) уларда ризқ очқичидир» (Рустамов 1976,42).

Демак, тарихчи Ибн Арабшох ҳам, Ибн Оқил Абдулвафо Абдуллоҳ ҳам уйғур хатини жуда яхши билганлар. Улар келтирган алифболарда ҳам ҳарфлар сони Маҳмуд Кошғарий алифбосидаги сингари 18 та. Бироқ бирови уйғур хатидаги ҳарфлар сонини 16 та, бошқа бири 14 та деб кўрсатганининг сабаби, ҳарфларнинг полифоник хусусияти ва бир ҳанча товушлар ёзувда бир хил ифодаланганини назарда тутганлар.

Уйғурча харфларнинг фонетик вазифалари. Энди Махмуд келтирган уйғур алифбосидаги Кошғарий айрим харфларнинг вазифалари тўгрисида сўз юритамиз. Уйгур ёзуви оромий алифбоси Шундай бўлса негизида яратилган. турклар хам, ўзлаштириш чоғида уни ўз тилларига мослаштириб юбордилар. Унинг имло принциплари тугал бир шаклда ўйлаб чикилган эди. Уйғур алифбосидаги ҳарфлардан учтаси, ўрни билан, унлиларни ундошини ифодаловчи 4 < ya > ҳарфи $[i] - [i \sim e]$ ни, 2 < va > ҳарфи эса $[u] - [\ddot{u}] - [o] - [\ddot{o}]$ унлиларини англатади.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

уйғур ёзувида Мухими шундаки, ингичка унлилар xam фарқланган: сўз бошида ингичка [\ddot{a}] унлиси битта alif билан, йўғон [a] ифодалаш эса alif қўшалоқ шаклда учун Шунингдек, сўз боши ва биринчи бўғинда келувчи $[\ddot{u}]$ ва $[\ddot{o}]$ унлилари alif yā билан берилган. Ёзувнинг бу хусусияти оромий алифбосини (харқалай, суғдча алифбони) туркчалаштириш жараёнида вужудга келган эди. Чунончи, суғдча ёзувда чўзиқ [а:] товуши қисқа [а] дан қўшалоқ alif орқали ёзилиши билан фарқланган. Турклар суғд хатини ўзлаштириш чоғида унинг баъзи принципларини ўз тилларига мослаштириб олганлар. Суғд хатида чўзикликни англатувчи график белгилар уйғур ёзувида чўзиқ-қисқаликни эмас, туркий тил учун мухимрок бўлган ингичка ва йўғон унлилар, яъни олд ва орка қатор унлиларини фарклашга хизмат қила бошлади. Хусусан, Турфондан топилган қадимги будда, моний матнларида сўз бошида қўшалоқ 🕳 $\langle aa-\rangle$ харфи орқа қатор [a] ни, оддий $\angle \langle a-\rangle$ эса олд қатор [ä($\sim e$)] унлисини ифодалаган. Кейинчалик орқа қатор [a] товуши учун хам оддий - <а-> ҳарфидан фойдаланиладиган бўлди (қаранг: Содиқов 2020,261-262).

Энди ундошларни англатувчи ҳарфларга ўтамиз: сирада иккинчи турувчи $\Rightarrow wa$ ҳарфининг вазифаси тўғрисида. Бу ҳарф лаб-тиш [w] ҳамда лаб-лаб [v] товушларини ифода этган. Маҳмуд Кошғарий унинг вазифасига ишора қилиб, остига араб алифбосидаги $\dot{\circ}$ ҳарфини қўйган (МК.За). Бунинг билан у [w] товушини кўзда тутади. Бу товуш асарда келтирилган туркий мисолларда $\dot{\circ}$ ва $\dot{\circ}$ ҳарфлари билан ифодаланган. Муҳими шундаки, Ибн Оқил Абдулвафо Абдуллоҳ ҳам ўзи келтирган алифбода ушбу ҳарфнинг остига $\dot{\circ}$ ҳарфини қўйиб кетган. Олимларнинг ушбу изоҳларидан туркий сўзларда [w] товушининг [v] га ҳараганда устун эканлигини англаса бўлади.

XI—XIV юзйилларнинг араб ёзувли туркий матнларида [v] билан [w] бошқа-бошқа ҳарфлар билан берилган: фонеманинг [v] варианти $v\bar{a}v$, [w] товуши эса $\ddot{\circ}$ ёки $\ddot{\circ}$ ҳарфлари билан ифода этилган. Масалан, [w] товуши «Девону луғати-т-турк»даги туркий матнларда, «Қутадғу билиг»нинг араб ёзувли қўлёзмаларида $\ddot{\circ}$ // $\ddot{\circ}$ туркий «Тафсир»да $\ddot{\circ}$, «Муқаддамату-л-адаб»нинг XIII—XIV юзйилларга мансуб дея

94

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

чамаланаётган нусхасида ف/ف ҳарфлари билан ифода этилган (Содиков 2020,272).

Мисоллар: шём зем «сев-» (QBQ.13a,16), ә čам — «хабар, довруғ» (QBQ.13a,7). Кейинги давр матнларида бу товушлар учун ягона ҳарф хизмат қилган: иккови $v\bar{a}v$ ҳарфи билан ифодаланадиган бўлди. Маҳмуд Кошғарий [w] ни «bā (яъни, [b] билан fā (яъни, [f]) махражлари орасидаги» товуш деб таъкидлайди (ДЛТ,26). Унинг ёзишига қараганда, [v] ёки [w] билан сўзлаш диалектал хусусият бўлган. Масалан, «унинг суви билан тутмочга ранг бериладиган бир хил тиканли ўсимлик»ни баъзи шеваларда жарангсиз [v] билан уаvа десалар, бошқалар жарангли [w] билан уаwа деганлар (ДЛТ,331).

Шунингдек, у, айрим ҳолларда, [v] билан [w] нинг параллел қўлланиши мумкинлигини ҳам таъкидлайди: yalawač — «пайғамбар». Бу сўзнинг yalavač шакли ҳам бор (ДЛТ,340).

Келтирилган далиллар [w] ҳамда [v] диалектал хусусиятларни фарқлаш билан бирга, ҳар иккаласи ўзаро вариант сифатида $(w\sim v)$ қўлланганидан ҳам далолат беради.

Энди уйғур алифбосидаги тўққизинчи – **1** <da> ҳарфининг тўғрисида. Алифбодаги ушбу вазифаси харф $\lceil d \rceil$ хамда ундошларини ифода этган. Шунингдек, XI-XIV юзйилликларнинг араб ёзувли туркий матнларида тишора \circ [δ] ундоши билан қўлланган сўзлар хам уйғур ёзувли матнларда ана шу харф билан ёзилади. Кошғарий ўз алифбосида тўққизинчи ҳарфнинг остига арабча і харфини қуйиб, унинг тишора $[\delta]$ товушини ифода этганлигига ишора қилади. Қизиғи шундаки, алифбода 2 [d] ни билдирувчи ҳарф кўрсатилмаган. Бироқ, таъкидлаш керак, «Девону луғати-т-турк»да -[d] билан келувчи сўзлар хам анчагина. Хар қайси холда хам алифбода $\dot{}$ [δ] ни англатишига ишора этилган тўққизинчи ҳарф ўша даврнинг уйғур ёзувли матнларида $[d \sim \delta]$ вазифасини бажарганлиги аниқ. Маҳмуд Кошғарийнинг ушбу ҳарф $\dot{}$ [δ] товушини англатган деб изохлагани бежиз эмас. У алифбода 2 [d] ни эмас, факат $2 [\delta]$ ни кўрсатганлигининг сабаби хар икки товушни ўзаро вариант сифатида қараганлигидан бўлса керак.

Уйғур алифбосидаги < da> ҳарфининг вазифасини аниқлашда «Ҳибату-л-ҳақойиқ» уйғур ёзувли A нусхасининг ёзув хусусиятлари

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

кўл келади. Эътиборлиси, уйғур ёзувли ушбу қўлёзмада «шундай ўкилсин» деган ишора остида араб алифбосидаги ҳарфлардан фойдаланилган. Масалан: матнда $\stackrel{1}{\leftarrow}$ kedim сўзидаги < d> ҳарфининг остига $\stackrel{1}{\rightarrow}$ белгисини қўйиб, ушбу сўзни тишора $[\delta]$ ундоши билан $ke\delta im$ шаклида ўкишга ишора этилган (YugA.43,6). Бошқа мисоллар ҳам шундай: $\stackrel{1}{\leftarrow}$ qudi $(qu\delta i)$ – «қуйи» (66.1), $\stackrel{1}{\leftarrow}$ $edg\ddot{u}$ $(e\delta g\ddot{u})$ – «яхши» (91.2), $\stackrel{1}{\leftarrow}$ $ad\ddot{u}$ $(a\delta\ddot{u})$ – «бегона» (113.1).

Баъзи ўринда уйғур ёзувли матндаги <z> ҳарфининг остига ҳам $\stackrel{.}{\hookrightarrow}$ белгисини қуйиб кетилган. Шундай ишора булган экан, энди бу ҳарфни ҳам [δ] деб ўқиш лозим булади: $\stackrel{.}{\sim}$ $\stackrel{.}{\sim}$

«Ҳибату-л-ҳақойиқ»нинг араб ёзувли B ва C қўлёзмаларида ҳарфи йўқ, ўрнида $d\bar{a}l$ ёки $y\bar{a}$ ҳарфлари ишлатилган. Муҳими шундаки, B ва C қўлёзмаларида [d] ёки [y] билан ишлатилган сўзлар асарнинг араб ёзувли H қўлёзмасида $[\delta]$ билан келади; бу товуш матнда ҳҳарфи билан ифодаланган: انكو $e\delta g\ddot{u}$ — «эзгу» (YugH.24b,6); $e\delta i$ — «эга; худо» (YugH.15a,8); این $i\delta$ - «юбор-» (YugH.11a,3); $i\delta$ $i\delta$ «куйи» (YugH.14a,5) ва б.

Муҳим бир далилга эътибор қаратайлик. «Қутадғу билиг»нинг араб ёзувли Наманган (B) нусхасида [δ] товуши махсус ҳарф билан берилган: $e\delta g\ddot{u}$ — «эзгу, яхши» (15b,2), $e\delta g\ddot{u}$ — «халқ» (14a,14), $e\delta g\ddot{u}$ — «вақт» (20b,5), $e\delta g\ddot{u}$ — «хуҳиз» (42a,4). Асарнинг уйғур ёзувли Ҳирот нусхасида бу сузлар $e\delta g\ddot{u}$ харфи билан ёзилган. Шу ўринда Наманган нусхасининг ёзув хусусиятларини эътиборда тутадиган булсак, уйғур ёзувли матндаги $e\delta g\ddot{u}$ харфи тишора [$\delta g\ddot{u}$] товушини ифода этгани аён булади: $e\delta g\ddot{u}$ — «эзгу» (9b,21), $e\delta g\ddot{u}$ ($e\delta g\ddot{u}$) — «куйи» (8a,32), $e\delta g\ddot{u}$ 0 — «оёқ» (12a,5), $e\delta g\ddot{u}$ 0 — юлдузнинг оти (8b,9).

Шунинг сингари, «Хибату-л-ҳақойиқ»нинг уйғур ёзувли A нусхасида $kedg\ddot{u}l\ddot{u}k$ (яъни, «кийгулик») сўзининг остига ҳам $\dot{\omega}$ ҳарфи қўйиб кетилган: $kedg\ddot{u}l\ddot{u}k$ (ўқилиши: $ke\delta g\ddot{u}l\ddot{u}k$) (YugA.44.4).

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Мисоллардан англашиладики, уйғур алифбосидаги < харфи [d] ва [t] товушларидан ташқари, тишора [δ] товушини ҳам ифода этган. Туркий ёзма ёдгорликларда сирғалувчи $\$ [\check{z}] товуши ҳам қўлланган. Маҳмуд Кошғарий буни мураккаб артикуляцияга эга бўлган («икки маҳраж орасида талаффуз қилинадиган») товуш деб таърифлайди (ДЛТ,160).

Уйғур ёзувли қадимги Турфон матнларида сирғалувчи [\check{z}] товуши $\langle z \rangle$ ҳарфининг остига икки нуқта қўйиб ифода этилган (ι). Масалан, «Сюань-цзан кечмиши» асарида: $a\check{z}un - (C\coprod_i V.71,4)$, $\ddot{u}\check{z}ik - (X\operatorname*{ap}\varphi, \ddot{e}\operatorname*{3y}B) (C\coprod_i V.17,23)$.

Сирғалувчи [\check{z}] товуши араб хатида \mathring{z} ҳарфи билан ифода этилган. Масалан, QBQ да: اراڭ $a\check{z}un$ — «дунё» (16.7), v $er\ddot{a}\check{z}$ — «роҳат, фароғат» (285.2).

Маҳмуд Кошғарий ўз асарида қуйидаги сўзларни сирғалувчи ﴿ [ž] билан келтирган (ДЛТ бўйича): ارْن аžun — «дунё» (43), غراء аγuž — «оғиз, оғиз сути» (36), الرُو عربية المعتقد عنه عنه المعتقد
«Хибату-л-ҳақойиқ»нинг уйғур хатида ёзилиб, остида араб ҳарфлари билан изоҳлаб чиқилган B нусхасида муҳим бир ёзув хусусиятини кузатамиз. Унда уйғур ёзувли матндаги ačиn сўзи остмаост берилган араб ёзувли матнда бир ўринда آڙون ažиn (19,2; 22,4), бошқа бир ерда эса أجون ačиn деб изоҳланған (23,4; 47,7). Асарнинг араб ёзувли aС нусҳасида ҳам мазкур сўз бир ерда a билан ažиn ёзилса (18,2; 21,4), бошқа бир ерда a билан ačиn ёзилган (8,1). Демак, бу сўз асарда ažиn~аčиn шаклларида қўлланған. Шунга биноан, асарнинг

уйғур ёзувли нусхаларида $<\!\check{c}\!>$ ҳарфи сирғалувчи $[\check{z}]$, ўрни билан жарангсиз $[\check{c}]$ товушини ифода этганлиги аён бўлади.

- > < w > ҳарфи $[v \sim w]$, арабчадан ва форсчадан ўзлашган сўзлардаги [f] ни;
 - $oldsymbol{\circ} < x >$ ҳарфи $[x], [\gamma],$ ўзлашган сўзлардаги [h], [h] ларни;
 - < v > ҳарфи $[o], [\ddot{o}], [u], [\ddot{u}]$ ларни;
- $\ddot{\mathbf{o}} < q > \chi$ арфи [q], $[\gamma]$, арабчадан ўзлашган сўзлардаги [h], [h] ларни;
 - **\$** <*y*> ҳарфи − [*y*]; [*i*], [*i*], [~*e*] ларни;

 - **1** < d > харфи $[d \sim \delta], [t]$ ларни;
 - **⇒** <*m*> ҳарфи [*m*] ни;
 - <n> ҳарфи − [n] ни;
 - V < s > ҳарфи $[s], [z], Турфон матнларида баъзан [<math>\check{z}$] ни;
 - ے < b > ҳарфи [b], [p] ларни;
 - $\mathbf{r} < \check{c} >$ ҳарфи $[\check{c}], [j], [\check{z}]$ ларни;
 - \times <r> харфи [r] ни;
 - $\nu < \check{s} >$ ҳарфи $[\check{s}]$ ни;
 - $\delta < t >$ ҳарфи $[t], [d \sim \delta]$ ларни;
 - l < l > харфи [l] фонемасини ифода этади.

Хулоса. Махмуд Кошғарий келтирган уйғур алифбоси ва ёзув хақидаги маълумотлари ёзув тарихи, унинг ўзига хос хусусиятлари, эски туркий тилнинг, хусусан, қорахонийлар даври ёзма адабий ҳарф ТИЛИНИНГ фонетик тизими, ва товуш муносабатларини ўрганишда ўта ахамиятлидир. Кошғарий алифбоси ўтмишдан қолган грамматикалар ва тарих китобларидаги уйғур алифболарининг энг бўлиб, олим унга қарахонийлар мукаммали даври ТИЛИНИНГ билимдани, кучли фонетисти сифатида ёндашган.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Уйғур алифбоси ихчам бир шаклда тузилган бўлиб, ундаги ҳарфларнинг айтарли бари полифоник хусусиятга эга эди. Туркий ҳалқлар ўтмишда фойдаланган алифболарнинг энг ихчами ҳам айни алифбодир. Унинг имло принциплари жуда ўйлаб ишлаб чиқилган. Ўтмиш ёзув амалиётининг тажрибаси шуни кўрсатадики, ёзувнинг қулай ё ўнғайсизлиги, тилнинг фонетик-фонологик тизимига қай даража жавоб берганлиги алифбодаги ҳарфларнинг оз-кўплигида эмас, балки имло қоидаларининг қандай тузилганлигига боғлиқ экан.

Уйғур хати ўзининг ихчам алифбо тизими, имло принципларининг мукаммал ишлангани, палеографик имкониятлари билан юзйилликлар оша туркий тилнинг фонетик хусусияти, китобат санъати талабларига тўла жавоб бериб, юзйилликлар оша ишлатилиб келди.

Фойдаланилган манбалар ва илмий асарлар:

Arat 1991 – Kutadgu Bilig. I. Metin. R.R. Arat. – Ankara, 1991.

Arat 1992 – Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki. Atebetü'l-Hakayık. R.R. Arat. – Ankara, 1992.

 $\begin{subarray}{ll} $\mathcal{L}\begin{subarray}{ll} $\mathcal{L}\begin{subarray$

MK – Kaşgarlı Mahmud. Dīvānü Lūgati't-Türk. Tıpkıbasım / Facsimile. – Ankara, 1990.

Mun. — «Муншаот»: Франция Миллий кутубхонасида сақланаётган Suppl. Turc. 317 / 1513 кўрсаткичли Навоий куллиётида (387b—406а).

Рустамов 1976 — Рустамов А. Ибн Арабшох туркий ёзувлар ҳаҳида. // «Адабий мерос» (5). 1976. 39–42- б.

Содиков 2020 – Содиков Қ. Эски ўзбек ёзма адабий тили. – Тошкент, 2020.

CU — «Сюань-цзан кечмиши» асари: *Тугушева Л.Ю*. Уйгурская версия биографии Сюань-цзана. — Москва, 1991.

Yug — Адиб Аҳмад Югнакийнинг «Ҳибату-л-ҳақойиқ» асари: A — асарнинг 1444 йили Самарқандда кўчирилган уйғур ёзувли нусҳаси: Arat 1992: S. I—LXII; B — асарнинг 1480 йили Истанбулда уйғур ёзувида ёзилиб, тагма-таг араб ҳатида изоҳлаб чиқилган нусҳаси: Arat 1992: S. LXIII—CXVII; C — асарнинг XVI юзйилликда араб ҳатида кўчирилган нусҳаси: Arat 1992: S. CXVIII—CLXVI; H — асарнинг Голландияда сақланаётган араб ёзувли нусҳаси: $Edib\ Ahmed\ Yüknekî$. Atebetü'l-Hakâyık. İnceleme - Tenkitli Metin - Tıpkıbasım. Hazırlayan: S. Çakmak. — İstanbul, 2019. S. 420—468.

QB – Юсуф Хос Хожибнинг «Қутадғу билиг» асари: H – Вена (Хирот) нусхаси: Wien, ÖNB, Cod. А.Г.13: $Pa\partial nos$ B.B. Кутадку-Билик. Факсимиле

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

уйгурской рукописи. — СПб., 1890; *Yusuf Has Hacib*. Kutadgu Bilig. A. Viyana Nüshası (Тıркıbasım). — Ankara, 2015; *N* — Наманган (Фарғона) нусхаси: ЎзР ФА Шарқшунослик институти, 1809 кўрсаткичли қўлёзма. *Yusuf Has Hacib*. Kutadgu Bilig. B. Fergana Nüshası (Тıркıbasım). —Ankara, 2015; *Q* — Қохира нусхаси: Миср Миллий кутубхонаси, 168- кўрсаткичли қўлёзма: *Yusuf Has* Hacib. Kutadgu Bilig. C. Kahire Nüshası (Тıркıbasım). — Ankara, 2015.

Usmanova, S. R., & Ismatullayeva, N. R. (2020). Expression Of Lacunas In Comparative Study Of Kinship Terms In Chinese And Uzbek Languages. Solid State Technology, 63(6), 4974-4985.

Ismatullayeva, N. R. Translation of phraseological units in Chinese and Uzbek languages. In *Scientific research of the SCO countries: synergy and integration* (*International conference*). *Beijing, PRC, June* (Vol. 24, pp. 45-50).

100

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784

SJIF 2022: $5.947 \mid ASI Factor = 1.7$

DARIY TILIDAGI MODAL TUZILMALARNING OʻZBEK TILIGA TARJIMASI XUSUSIDA

(xânda mêtawânam tipi misolida خوانده ميتوانم

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-101-107

Filol.f.d. Xolida ALIMOVA

TDSHU professori, Toshkent, Oʻzbekiston Tel: 977659860; xolidaxon66@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada dariy tilida خوانده ميتوانم xânda mêtawânam tipidagi modal tuzilmalar, bularning morfologik va struktur tavsifi, bunday tip tuzilmalar tarkibida توانستن tawânestan modal fe'lining semantikasi va o'rni o'rganilgan. Dariy tilidagi modal tuzilmalarning o'zbek tilida ifodalanishi misollar orqali asoslangan.

Kalit soʻzlar: modal tuzilma, توانستن tawânestan fe'li, infinitiv III, modal fe'l, koʻmakchi fe'l.

Аннотация. В статье изучены модальные конструкции типа خوانده ميتوانم хânda mêtawânam, их морфологическая и структурная характеристика, семантика модального глагола توانستن tawânestan и его статус в составе конструкций данного типа. Путем изучения примеров обосновано обозначение модальных конструкций дари в узбекском языке.

Ключевые слова: модальная конструкция, глагол توانستن tawânestan, инфинитив III, модалный глагол, вспомогательный глагол.

Abstract. The article studies modal constructions of the type خوانده ميتوانم xânda mêtawânam, their morphological and structural characteristics, the semantics of the modal verb توانستن tawânestan and its status in constructions of this type. By studying examples, the designation of Dari modal constructions in the Uzbek language is substantiated.

Keywords: modal construction, verb توانستن tawânestan, infinitive III, modal verb, auxiliary verb.

Dariy tilida خوانده میتوانم *xânda mêtawânam* tipidagi modal tuzilmalar koʻproq soʻzlashuv uslubiga xos, biroq adabiy tilda ham uchraydi:

آخ پایم! <u>خیسته نمیتانم</u> (ogʻz.) *Âx pây-em! <u>Xêsta namêtânam</u>* [AA] 'Voy, oyogʻim! <u>Turolmayapman</u>';

ديوارهاى باغچه بلند است، مارا <u>ديده نميتوانند</u> Dêwârhâ-ye bâğča boland ast, mâ râ <u>dida namêtawânand</u> [RM] 'Bog'chaning devorlari baland, bizni <u>ko'ra olmaydilar</u>'.

Bunday tuzilmalar, buyruq maylidan tashqari, barcha fe'l shakllarida va shaxs-sonda qo'llaniladi:

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784

SJIF 2022: $5.947 \mid ASI Factor = 1.7$

هیچ چیزا به صورت مشخص دیده نتوانستم Hêč čiz râ ba surat-e mošaxxas dida natawânestam [SZ] 'Hech narsani aniq ko'ra olmasdim';

Xoš bud ke yak خوش بود که یک روزی به کمک نعیم کتاب خوانده خواهد توانست rôz-ê ba komak-e Na'im ketâb xânda xâhad tawânest [AH] 'U bir kun kelib Naimning yordamida kitob oʻqiy olishidan xursand edi';

آیا تک تنها راه را پیدا کرده میتوانی؟ $\hat{A}y\hat{a}$ tak- $tanh\hat{a}$ $r\hat{a}h$ $r\hat{a}$ $payd\hat{a}$ kardamêtawâni? [AO] 'Bir o'zing yo'lni topa olasanmi?'

بين؟ مه آمده ميتانين؟ (ogʻz.) Sabâ xânê ma âmada <u>mêtânên</u>? 'Ertaga biznikiga kela olasizmi?'

Modal tuzilma tarkibidagi yetakchi fe'l faqat bo'lishli shaklda (chunki yetakchi fe'l – infinitiv III bo'lishsiz shaklga ega emas ¹⁷), توانستن tawânestan fe'li esa boʻlishli va boʻlishsiz shakllarda ishlatiladi:

Oadd-am kutâh bud-o قدم کوتاه بود و به سختی اشیای روی میزرا دیده میتوانستم ba-saxti ašyâ-ye rô-ye mêz râ dida mêtawânestam [SZ] 'Bo'yim past edi va stol ustidagi narsalarni zoʻrgʻa koʻra <u>olardim</u>';

اگر کل تان مثل امروز اتفاق کنید و از چیزی نترسید، آدم هایی مثل ما سر شما قوماندانی Agar koll-etân mesl-e emrôz ettefâq konêd-o az čiz-ê natarsêd, âdamhâ-yê mesl-e mâ sar-e šomâ qomândâni karda namêtawânêm! [RM] barchangiz bugungidek birlashsangiz hech va narsadan qoʻrqmasangiz, bizga oʻxshagan odamlar sizlarga buyruq bera olmaydi (olmaymiz)!'

Bu tip tuzilmalarda yetakchi qism bir nechta boʻlishi mumkin:

همینقدر سواد داشت که خط های عربی و دری را به مشکل خوانده و نوشته میتوانست Haminqadr sawâd dâšt ke xatthâ-ye 'arabi-wo dari râ ba-moškel xânda wa nawešta mêtawânest [JN] 'Savodi hamingadar edi, arabcha va dariychani amallab oʻqiy va yoza olardi'.

Misollar tarjimasidan koʻrinadiki, توانستن tawânestan fe'li oʻzbek tilida ol ko'makchi fe'li orqali ifodalanadi. Bu ko'makchi fe'l ravishdoshniig -a, -y affikslari orqali yasalgan turiga birikib, 1) harakatni bajarish qobiliyatiga egalik (yoki ega emaslik) (oʻqiy olmoq) va 2) harakatni

 $^{^{17}}$ Дарий тилида, форс тилидан фарқли, инфинитив III шакли мавжуд. Инфинитив III шакл жихатидан ўтган замон сифатдоши (ЎЗС) билан бир хил, бирок ЎЗС бўлишсиз, мажхул ва бўлишсиз-мажхул шаклларда (масалан, نخوانده naxânda «ўқилмаган», نخواندن naxândan «ўқимаслик», خوانده نشدن naxânda šodan «ўқилмаслик») қўлланса, инфинитив III, биринчидан, мустақил ишлатилмайди, иккинчидан, фақат мажхул шаклга (خوانده شده xânda šoda) эга.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

bajarish imkoniyatiga egalik, qodirlik (*kela olmoq, koʻtara olmoq*) ma'nolarini bildiradi[3: 109].

Yetakchi qism qoʻshma fe'l boʻlsa, uning tarkibidagi کردن kardan ʻqilmoq' fe'lining infinitiv III shakli (ya'ni کرده karda) ayrim hollarda tushib qoladi, biroq oʻzbek tiliga tarjimada saqlanadi:

موافق نبودم، اما <u>مخالفت نتوانستم</u> Mowâfeq nabudam, ammâ <u>moxâlefat</u> <u>natawânestam</u> [PP] 'Rozi emasdim, biroq <u>qarshilik qila olmadim</u>';

باور نميتوانم با اينهمه، صداى خنده هاى شاد ما را ميشنوم <u>Bâwar namêtawânam</u> bâ inhama, sadâ-ye xandahâ-ye šâd-e mâ râ mêšenawam [PP] '<u>Ishongim kelmaydi</u> (ishona olmayman), hech narsaga qaramasdan shodon kulgu ovozimizni eshitmoqdaman'.

Shuni aytish kerakki, ellipsisga uchragan كردن kardan fe'lining infinitiv III shakli qayta tiklanishi mumkin. Infinitiv III shakli qoʻllangan-qoʻllanmaganidan qat'i nazar ikkala variant ham oʻzaro teng va oʻxshash vaziyatlarda ishlatila oladi:

برو، بابه جان، برو، اى بچه كار كده نميتانه... گفتم، بابه، كه اى بچيت كار نميتانه Borô, bâbajân, borô, i bača kâr kada namêtâna... Goftom, bâba, ke i bačê-t kâr namêtâna [KM] 'Qo'ysang-chi, ota, bu bola <u>ishlay olmaydi</u>... . Aytdim-ku, ota, bu bolang <u>ishlay olmaydi</u>'.

خوانده ميتوانم xânda mêtawânam tipidagi tuzilmalar irreal-modal ma'noga ega. Bu tuzilmalar tarkibidagi توانستن tawânestan fe'li yetakchi fe'ldan anglashilgan vaziyatning imkoniyatini (ichki – qodirlik, layoqat va tashqi – mumkinlik) ifodalaydi. Boʻlishli shaklda aksariyat hollarda sub'ektning ish-harakatni bajarishga qodirligi va aksincha, boʻlishsiz shaklda qodir emasligi ifodalanadi:

چنانچه میبینید، یک پایم قطع است و کار کرده نمیتوانم Čonânče mêbinêd, yak pâ-yam qat' ast wa kâr karda <u>namêtawânam</u> [RM] 'Ko'rib turganingizdek, bir oyog'im kesib tashlangan va ishlay olmayman';

بچیم، نامت که شادی است، ای دلیل شده نمیتانه که به عوض کار خانه گی شادی بازی (ogʻz.) Bačê-m, nâm-et ke Šâdi ast, i dalil šoda namêtâna ke ba êwaz-e kâr-e xânagi šâdibâzi koni [AA] 'Bolam, isming Shodi ekanligi uy vazifasi oʻrniga shodlik qilishga asos boʻlolmaydi'.

Ayrim hollarda توانستن tawânestan fe'li boʻlishli shaklda sub'ektga yetakchi fe'ldan anglashilgan vaziyat bilan bogʻliq ish-harakatni amalga

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

oshirishga ijozat, boʻlishsiz shaklda ruxsat etmaslik va taqiqni ifodalaydi. Oʻzbek tiliga tarjimada *mumkin – mumkin emas* orqali ifodalanadi:

بيتانم؟ (ogʻz.) *Sawâl kada <u>mêtânom</u>*? 'Savol bersam <u>boʻladimi</u>?' ('Savol berish mumkinmi?');

الا از جاى خود شور خورده نميتوانيم! Hâlâ az jâ-ye xod šôr xôrda <u>namêtawânêm!</u> [RM] 'Hozir o'rnimizdan qo'zg'ala (siljiy) <u>olmaymiz</u> (qo'zg'alish mumkin emas)!';

اینجه ملک مردم است، مه تجارت خانه واز کده نمیتانم Inja molk-e mardom ast, ma tojâratxâna wâz kada namêtânom [AA] 'Bu yer o'zga yurt, men savdo uyi ocha olmayman (menga ochish mumkin emas)'.

توانستن tawânestan fe'li modal yoki mustaqil fe'lmi? degan savolga javob berish uchun quyidagi ikki holat tahlilini keltirish maqsadga muvofiq.

Birinchidan, yuqorida bunday tip tuzilmalarda کردن kardan 'qilmoq' fe'lining infinitiv III shakli (ya'ni کرده karda) ellipsisga uchrashi qayd qilindi. Bu o'rinda, L.N. Kiselevaning ko'rsatishicha, modal tuzilmaning yetakchi qismi harakat nomi bilan almashinadi[1: 52]:

اینهمه سوداها را <u>خریداری میتوانید</u>؟ *Inhama sawdâhâ râ <u>xaridâri mêtawânêd</u>*? 'Bu mollarning hammasini <u>xarid qila olasizmi</u>?'

B.Ya. Ostrovskiyning fikricha, agar yetakchi qism harakat nomi bilan almashinsa, bunday tuzilma modal hisoblanmaydi, natijada modal fe'l mustaqil fe'lga aylanadi[2:22-24].

Ikkinchidan, توانستن tawânestan fe'lining 'چيزى či 'nima?', چيزى čiz-ê 'nimadir' kabi olmoshlar bilan qo'llanishi bu fe'lni mustaqil fe'l sifatida izohlashga imkon beradi. Masalan:

زنان فقير و بينوا در برابر حكم ملك چي ميتوانستند؟ Zanân-e faqir-o bênawâ dar barâbar-e hokm-e malek <u>či mêtawânestand</u>? [XX] 'Bechora baxti qaro ayollar oqsoqolning hukmi qarshisida <u>nima qila olardilar</u>?';

تنها اصغر میگوید که <u>چیزی میتواند</u> *Tanhâ Asğar mêgôyad ke čiz-ê mêtawânad* [XN] 'Faqat Asqar nimadir qila olishini aytmoqda'.

Shuningdek, توانستن tawânestan fe'li را râ ko'makchisi orqali ifodalangan vositasiz to'ldiruvchi bilan birikishi mumkin:

دغلى را هر كس ميتواند <u>Dağali râ</u> har kas mêtawânad [XN] 'G'irromlikni hamma biladi (har kim qila oladi)';

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

آنگه کوک کردن ساعت را نداند، ادارهٔ مملکت را چگونه تواند؟ $\hat{A}n$ ke kôk kardan-e sâ 'at râ nadânad, edâra-ye mamlakat râ čeguna tawânad? [Phillott 1919: 252] 'Soatni burashni bilmagan mamlakatni boshqarishni qanday eplasin?'

Yuqorida keltirilgan misollardagi infinitiv III shakli (ya'ni کرده karda)ning ellipsisga uchrashi natijasida qolgan qismni har doim ham harakat nomi deyish mumkin bo'lmaydi:

انگاه نمیتوانی! Kôr šawi, doxtar, gap-râ dar del-at negâh namêtawâni! [RM] 'Ko'r bo'lgur, qizgina, gapni ichingda saqlay olmaysan!'

Keltirilgan modal tuzilmaning yetakchi qismi vazifasidagi عرده negâh kardan 'saqlamoq', 'qo'riqlamoq' fe'lida infinitiv III shakli – کرده karda ellipsisga uchragan, bunda نگاه کردن negâh 'nigoh', 'qarash' so'zi saqlash ma'nosidagi harakat nomi hisoblanmaydi (نگاه کردن negâh kardan 'qaramoq', 'nazar solmoq' ma'nosi tarkibiy qismlari ma'nosidan kelib chiqadi. Biroq 'saqlamoq', 'asramoq' ma'nosi tarkibiy qismlari ma'nosiga bog'liq emas). Shuningdek, bunday tuzilmalarda infinitiv III o'rnida nafaqat otlar (harakat nomi deb talqin qilish ham mumkin), sifat va sifatdoshlar ham ishlatilishi mumkin:

اشک هایم را ب<u>ت نمیتوانستم Aškhâ-yam râ pot namêtawânestam</u> [PP] 'Ko'z yoshlarimni <u>yashira olmasdim</u>' (پت pot 'yashirin' – sifat);

إنها را) مطيع ميتوانيد؟ Âyâ (ânhâ râ) <u>moti' mêtawânêd</u>? [Bogdanov 1930:34] 'Ularni <u>bo'ysundira olasizmi</u>?' مطيع moti' 'mute'', 'itoatgo'y' – sifatdosh);

از روى آن، مميزات مكتب نقاشى عصر غزنوى را معين ميتوانيم Az rô-ye ân, momayyezât-e maktab-e naqqâši-ye 'asr-e ğaznawi râ mo'ayyan mêtawânêm [1:78] 'Shunga ko'ra G'aznaviylar davri naqqoshlik maktabining farqli xususiyatlarini oydinlashtira olamiz' (معين mo'ayyan 'aniq', 'oydin' – sifatdosh).

Yuqorida توانستن tawânestan fe'lining ba'zi olmoshlar va را ko'makchisi orqali ifodalangan vositasiz to'ldiruvchi bilan birikishiga keltirilgan misollarda infinitiv III – کرده karda qo'llanishi ham mumkin. Qiyoslang:

جان تنهای من چه <u>کرده میتواند</u>، خدایا؟ *Jân-e tanhâ-ye man či <u>karda</u> <u>mêtawânad</u>, xodâyâ?* [RM] 'Ey xudo, yolg'iz jonim nima (ham) <u>qila oladi</u>?';

جرا این خواهش را <u>کرده نتوانستی</u>؟ <u>Čerâ in xâheš râ karda natawânesti</u>? 'Nega bu iltimosni <u>qila olmading</u>?'

Demak, tahlil qilingan holatlarni کرده karda shaklining ellipsisga uchrashi natijasi deb izohlash mumkin. Boshqa fe'llardan farqli, کردن kardan 'qilmoq' fe'lining infinitiv III shakli (ya'ni کرده karda) bu tip modal tuzilmalar tarkibida ixtiyoriy ravishda (fakultativ) qo'llanadi[2: 110].

B.Ya. Ostrovskiyning fikricha, توانستن tawânestan fe'lining mustaqil fe'l sifatida ishlatilish ehtimoli asosga ega emas. Biroq u توانستن tawânestan fe'li o'timli fe'l vazifasida mustaqil fe'l bo'lishi mumkinligini ham inkor etmaydi[2: 110].

Bu tip modal tuzilmalar sifatdosh + ko 'makchi fe'l qolipidagi fe'lning analitik shaklini eslatadi: خوانده توانده xanda tawanestam 'o'qiy oldim' (1) va خوانده ميتوانم xanda budam 'o'qigan edim' (2). Shunga ko'ra, خوانده ميتوانم xanda metawanam tipidagi tuzilmalarni ham infinitiv III + modal fe'l emas, sifatdosh + ko 'makchi fe'l hisoblash mumkinmi? degan savol tugʻiladi. (2) holat — oʻzbek tilida -gan + edi yordamida yasaluvchi oʻtgan zamon fe'l formasi; bu formaning ma'no va vazifalari dariy tilidagi uzoq oʻtgan zamon fe'liga toʻgʻri keladi va tarjimada saqlanadi: a) harakat-holatning hozirga emas, oʻtgan vaqtga oidligi; b) edi toʻliqsiz fe'lining "hozir emas, avval, ilgari" degan ma'noga egaligi nutq soʻzlanayotgan vaqtda -gan + edi yordamida yasalgan formadagi fe'l bildirgan harakat-holatdan boshqacha yoki mazmun jihatdan unga aloqador boʻlgan biror harakat-hodisa yuz berganligi; v) payt ma'nolarini ifodalaydi. (1) holat yuzasidan ol koʻmakchi fe'lining modal ma'nosi yuqorida aytildi.

Materiallar tahlili خوانده ميتوانم xânda mêtawânam tipidagi tuzilmalarda نوانستن tawânestan fe'li ko'makchi fe'l vazifasida qo'llana olmasligini ko'rsatdi. Xususan, توانستن tawânestan fe'li bo'lishli shaklda mantiqiy urg'u oladi, yakka holda qo'llanib, to'liqsiz modal tuzilmani hosil qilishi mumkin:

خطشه خوانده تانستی؟ – نتانستم (ogʻz.) Xat-eš-a xânda tânesti? – Natânestom 'Uning yozuvini oʻqiy oldingmi? – (Oʻqiy) olmadim'.

Ko'makchi fe'l esa bunday vazifada ishlatilmaydi:

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

وطن رفته بودی؟ – نرفته بودم! (ogʻz.) Watan rafta budi? – Narafta budom 'Yurtingga borganmiding? – Bormagandim'. (Watan rafta budi? – Nabudom. – misol grammatik jihatdan notoʻgʻri tuzilgan)

Demak, توانستن tawânestan — modal fe'l, uning ko'makchi fe'l vazifasida qo'llanishi mumkin emas. Biroq ayni vaziyatda o'zbek tilida ol ko'makchi fe'li modal ma'noni ifodalovchi ko'makchi fe'l sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1. Дорофеева Л.Н. Язык фарси-кабули. М., 1960.
- 2. Островский Б.Я. Модальные глаголы языка дари. М.: Ключ-С, 2008.
- 3. Хожиев А. Ўзбек тилида кўмакчи феъллар. Тошкент: Фан, 1966.
- 4. Azimdjanova, D., Alimova, Kh., Akhmedova, D., & Nuriddinov, N. (2022). On some issues of verbal synonymy in the Persian language. *Theoretical & Applied Science*, 03, (107). (pp. 852-858).
- 5. АЛИМОВА, X. 3. (2020). SUBSTANTIVIZATION OF PARTICIPLES IN THE DARI LANGUAGE. Иностранные языки в Узбекистане, (5), 1-10.
- 6. Alimova, X. Z. (2021). DARIY TILIDA FE'L NEGIZLARINING OTLASHUVI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(Special Issue 2), 35-47.
- 7. Alimova K. Z. Adjective Forming by Affixation in the Dari Language.
- 8. Akhmedova, D., Alimova, K., Azimdjanova, D., Nuriddinov, N., & Xasanova, N. (2022). THE STYLISTIC FEATURES OF NOUNS AND ADJECTIVES IN IRANIAN NEWSPAPER TEXTS. In Культурология, искусствоведение и филология: современные взгляды и научные исследования (pp. 95-102).
- 9. Abdupattaxov, J. (2021, May). PILGRIMAGE TOURISM: PROMISING DIRECTIONS, PROBLEMS AND SOLUTIONS. In Конференции

Illyustrativ material mualliflari

AA	_	عزيزآلله عليزاده	'Azizollâh 'Alizâda	Azizullo Alizoda
AN	_	عزيزآلله نهفته	'Azizollâh Nohofta	Azizullo No'ho'fta
AO	_	اكرم عثمان	Akram 'Osmân	Akram Usmon
JN	_	جلال نوراني	Jalâl Nurâni	Jalol Nuroniy
KM	_	کریم میثاق	Karim Misâq	Karim Misoq
PP	_	پروین پژواک	Parwin Pažwâk	Parvin Pajvok
RM	_	رزاق مأمون	Razzâq Ma'mun	Razzoq Ma'mun
SZ	_	سپوژمی زریاب	Sopožmay Zaryâb	Spujmay Zaryob
XN	_	خالد نويسا	Xâled Nawisâ	Xolid Naviso
XX	_	خلیلاللہ خلیلی	Xalilollâh Xalili	Xalilullo Xaliliy

XITOY TILIDAGI BADIIY ASARLARDA OʻZIGA XOS MUALLIF USLUBI

(Lyao Jayning g'aroyibotlar haqidagi hikoyalari" misolida)

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-108-116

Filol.f.d. Jasur ZIYAMUXAMEDOV

TDSHU professori, Toshkent, Oʻzbekiston. Tel: +998909020858; E-mail: jas76@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada xitoy tilidagi badiiy asarlarda muallif uslubining tahlili masalasi xitoylik mashhur yozuvchi Pu Sunglingning "Lyao Jayning g'aroyibotlar haqidagi hikoyalari" asari misolida ko'rib chiqilgan.

Kalit soʻzlar: Lyao Jay, "Gʻaroyib muarrih", uslub, soʻnggi Ming va ilk Ching sulolalari.

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос анализа авторского стиля в художественных произведениях на китайском языке на примере произведения известного китайского писателя Пу Сунлина «Рассказы Ляо Чжая о Необычайном».

Ключевые слова: Ляо Чжай, странный историк, стиль, поздние династии Минь и ранние династии Цин.

Abstract. This article deals with the analysis of the author's style in works of art in Chinese on the example of the work of the famous Chinese writer Pu Songling "Strange Tales from a Chinese Studio".

Keywords: Liao Zhai, strange historian, style, late Ming and early Qing dynasties.

Har bir yozuvchining dunyoni ijodiy oʻzlashtirishida orttirgan tajribasi, olamni oʻziga xos koʻrish, idrok etish, tushunish va tushuntirish yoʻli boʻladi. Yozuvchi mahorati, tasvirlash san'ati, roviylik darajasi haqida gap ketganda ham, asosan, shu belgilar badiiylik mezoni sifatida qaraladi ¹⁸. Mazkur maqolamizda biz badiiy asarda muallif uslubining tahlili masalasini xitoylik mashhur yozuvchi Pu Sunglingning "Lyao Jayning gʻaroyibotlar haqidagi hikoyalari" asari misolida koʻrib chiqishga harakat qilamiz.

December 2022 www.oriens.uz

_

¹⁸Болтабоев Х. Шарқ мумтоз поэтикаси манбалари. (Хамидулла Болтабоев талқинларида. Биринчи китоб.) –Тошкент: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" давлат илмий нашриёти, 2008. – Б.323.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Pu Sungling asarlarini adabiyotshunoslar koʻp tahlil va talqin qildilar. Buning sabablaridan biri Lyao Jay taxallusli adibning poetik mahorati va badiiy uslubining oʻziga xosligi hamdir. Adib oʻz asarlarida xilma-xil taxalluslarni qoʻllagan boʻlsa ham, uning barcha asarlarini uslubiy butunlik birlashtirib turadi. Pu Sungling "Lyao Jay" ("聊斋 Liáozhāi"), "Gʻaroyib muarrih" ("异史氏 Yì shǐ shì"), "Janob Lyao Jay" ("聊斋先生 Liáozhāi xiānshēng"), "Oʻlmas (abadiy) soʻz" ("字留仙 Zì liú xiān"), "Bahoriy kulba" ("泉居士 Liǔ quán jūshì"), "Qilich soʻz" ("一字剑臣 Yī zì jiàn chén") kabi taxalluslaridan foydalangan.

Yozuvchi "Gʻaroyib muarrih" adabiy taxallusi bilan koʻplab hikoyalariga xotimalar bitadi. Olimlar ushbu epitetni adibning "Miloddan avvalgi II asrda yashagan buyuk muarrix Sima Chyan" nomidan oʻzlashtirilganini va ikki unvon oʻrtasidagi bogʻliqlikni nafaqat ular orasidagi oʻxshash ta'riflarda, balki ularning parallel qoʻllanishida ham uzatilishini ta'kidlaydi: Sima Chyan oʻzining tarixiy rivoyatlarini sharhlar ekan "Buyuk muarrix" taxallusini qoʻllagan; Pu Sungling esa oʻz hikoyalariga bergan izohlovchi va baholovchi sharhlarda oʻzini "Gʻaroyib muarrix" deb atagan.

"Gʻaroyib muarrix" va "Buyuk muarrix" taxalluslari orasidagi ataylab qilingan oʻxshashlik oʻquvchilarda doim qiziqish uygʻotgan, chunki Pu Sungling sharhlarining asosiy ob'ektlari davlat ishlari yoki taniqli siyosat arboblari emas, balki arvohlar, tulki ruhlari va gʻayritabiiy inson kechinmalari — u "gʻayrioddiy" deb hisoblagan narsalar" boʻlgan. Bu esa Pu Sungling individual uslubining oʻziga xos xususiyatlarini belgilab bergan. Shunday qilib, uning "muarrix" unvonini olishi, birinchi navbatda, ritorik edi: bu nom tarixiy asarlar bilan an'anaviy ravishda bogʻliq boʻlgan mukammallik tuygʻusini ifodalaydi va u tadqiq etgan sohada uning obroʻe'tiborini yana bir bor tasdiqlaydi.

Pu Sunglingning "Lyao Jayning gʻaroyibotlar haqidagi hikoyalari" asarida muallif uslubining yuqoridagi antologiyalarga kiritilgan hikoya va latifalardan badiiy mukammalligi bilan ajralib turadi. Antalogiyalarda tarix gʻoyasi markaziy mavzu atrofida uyushgan oʻtmish va hozirgi zamonni tavsiflovchi qomusiy toʻplamga yaqin turadi. Bunday misollar tarixning konsepsiya yoki kategoriya sifatida qay yoʻsinda erkin va elastik boʻlib qolganini koʻrsatadi. Bu Lyao Jay muhim rol oʻynagan soʻnggi Ming va

109

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

ilk Ching davrlari badiiy adabiyoti tajribalariga koʻmak bera oluvchi erkinlikka olib kelgan. Shu oʻrinda H.Boltaboevning "...davr uslubi istilohi, badiiy asar uslubi va adib uslubini, ularning qatida yotgan betakror oʻziga xoslik ma'nolarini inkor qilishi, shu bilan birga adabiyotshunoslikda bu istiloh ma'no jihatidan kengaytirilib, keyingi yillar adabiyotiga nisbatan (tadqiq etilayotgan davrdan kelib chiqib) zamonaviy uslub shaklida ham qoʻllanilagani ma'qul" degan fikrlari oʻz tasdigʻini topadi¹⁹.

Shunday qilib, "Lyao Jayning gʻaroyibotlar haqidagi hikoyalari" asarini tarixiy nuqtai nazardan yaxlit bir uslubga ega adabiy manba sifatida koʻrib chiqish mumkin. Oʻttiz yil davomida yozilgan mazkur asar oʻz hajmi va koʻlami boʻyicha ensiklopedik xarakterli. Pu Sunglingning gʻaroyib qarashlari mavzusi toʻplamning tasodifiy asarlar toʻplami boʻlishiga yoʻl qoʻymaydi. Aslida esa gʻayrioddiylikni — Pu Sungling oʻz oʻquvchilari uchun adabiyotiga kirishni osonlashtiradigan taqdim va takliflar kaliti, deyish mumkin. Bunga muvofiq ravishda, ushbu konsepsiya Pu Sungling asarlarini talqin qilishning markazi hisoblanadi.

Gʻayrioddiy narsalarga e'tibor qaratish ham zarur, chunki Lyao Jaydan avvalgi tanqidchilarning aksariyati xitoy mutolaa an'analarida qiziqarli va chuqur ildiz otgan impuls hisoblangan inkorni qoʻllagan holda uning ahamiyatini pisand qilmagan va hatto inkor etgan. XX asrning 50-yillaridan boshlab Xitoy Xalq Respublikasida hukmronlik qilgan muhitda gʻayrioddiy adabiyot adabiy-siyosiy jihatdan qarshiliklarga uchradi.

Lyao Jay ijodiga bagʻishlangan zamonaviy tadqiqotlarda gʻayrioddiylik muammosi yozuvchilarda ham, oʻquvchilarda ham azaldan qiziqish uygʻotib kelgan, ayni paytda, gʻayritabiiy voqealarni yozish istagi xitoy fantastikasi rivojida muhim rol oʻynagan. Darhaqiqat, gʻaroyibotlar haqidagi yozuvlar Xitoy tarixida nafaqat yozuvchilar gʻayrioddiy narsalarni djiguay madaniy kategoriyasi sifatida bayon qila boshlagan Olti buyuk sulola hukmronligi davrida, balki mualliflar uzundan-uzoq va mohirona hikoya qilgan chuanchi (gʻaroyibotlar haqidagi hikoyalar)da ham koʻp sonda yaratilgan. Ilgarigi djiguay va chuanchi toʻplamlari, ayniqsa, Pu Sungling davrida qayta tahrir qilingan va qayta nashr etilgan,

-

¹⁹ Болтабоев Х. Шарқ мумтоз поэтикаси манбалари. (Хамидулла Болтабоев талқинларида. Биринчи китоб.) "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" давлат илмий нашриёти. – Тошкент: 2008. – Б.324.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

yangi "gʻayrioddiy voqealar" toʻplamlari jamlangan va chop etilgan. Bu davrda gʻayritabiiy narsalarga qiziqish shu qadar keng tarqalganki, u Ming va Ching sulolalarini oʻrganish bilan bogʻliq koʻplab sohalar tadqiqida, jumladan, tarixshunoslik, astronomiya va tibbiyotda ham kuzatiladi.

Pu Sungling hikoyalaridagi gʻayrioddiy narsa yaratilishiga asoslangan ushbu individual uslubni tadqiq etish asosida yotgan reallik va illyuziya orasidagi chegaralarning ataylab buzilishini yoritishga yordam beradi. "Olim Chu" (褚生)²⁰ hikoyasida Chenning kambagʻal sinfdoshi olim Chu bilan doʻstligi hikoya qilinadi. Chen boy savdogar oilasidan, ammo otasi oʻgʻlining doʻstining oʻqishiga yordam berish uchun pul oʻgʻirlaganini bilib qolgandan keyin uni maktabni tark etishga majbur qiladi. Chen, nihoyat, otasining oʻlimidan keyin oʻqishga qaytishga muvaffaq boʻladi, Chu oʻqituvchi boʻladi. Chenga oʻz minnatdorchiligini bildirish uchun Chu Chenning oʻrniga davlat xizmati imtihonlarini ixtiyoriy ravishda topshiradi. Imtihon oldidan u Chenni amakivachchasi Lyu deb tanishtirgan odam bilan bir kunni birga oʻtkazishini soʻraydi. Chen Lyuga ergashmoqchi boʻlganida, toʻsatdan Chu uni orqasidan tortayotganini sezadi va qoqilib yiqilay deydi, lekin Lyu uning qoʻlidan ushlab qoladi.

Chen "Oʻrta kuz" bayrami yaqinlashayotganini sezib, bir muddat Lyuning uyida yashaydi. Lyu uni qirol bogʻiga bayram sayliga taklif qiladi. Bogʻda ularni bezatilgan barja kutmoqda edi. Kema sahniga chiqqach, Lyu bu yerga yaqinda koʻngilxushlik qilgani kelgan yengiltak ayolga xabar yuboradi. Ayoldan bir ziyofatda qoʻshiq aytib berishini soʻraganda, ayol gʻamgin, qadimiy dafin marosimi qoʻshigʻini kuylaydi. Chen bundan norozi boʻlib undan soʻraydi: "Sen hayotingning boshida oʻlim qoʻshigʻini kuylayotganingda nimani nazarda tutgansan?" Ayol uzr soʻraydi va oʻzini yanada quvnoqroq koʻrsatishga harakat qiladi. Biroz tinchlangach, Chen undan oʻzi yozgan hissiyotlarga boy lirik qoʻshiq kuylab berishini soʻraydi. Ayol rozi boʻladi. Shundan keyin ular qayiqqa oʻtirib, bogʻ yaqinida qayiqdan tushadilar. Soʻngra Chen uzun usti yopiq yoʻlak boʻylab yuradi, yoʻlak devorlari bu yerga kelgan boshqa ziyoratchi, mehmonlarning she'rlari bilan qoplangan edi. Ushbu kunni nishonlash uchun u moʻyqalamni qoʻliga olib, devorga ayolning yoqimli soʻzlarini yozadi.

111

December 2022

²⁰孙通海。聊斋志异故事集。-北京: 学苑出版社, 2001, 737页。

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Qorong'i tushgan edi. Chen do'stining imtihondan qaytishini kutish uchun Lyuning ko'rsatmasiga binoan uyga ketadi.

Chen qorongʻi xonada hech kim yoʻqligini payqaydi. Biroz vaqt oʻtgach, Chu eshikdan ichkariga kiradi, lekin ichkarisini diqqat bilan koʻzdan kechirgach, u yerdagi odamning Chu emasligini sezadi. Chen xizmatkorlarning: "Bizning yosh xoʻjayinimiz charchagan boʻlsa kerak!" deb baqirganlarini eshitadi. Uni oyoqqa turgʻizishganda, toʻsatdan hushidan ketgan odam boshqa birov emas, aslida uning oʻzi ekanligini anglaydi. Tushida boʻlgani kabi Chen yonginasida turgan olim Chuni koʻradi. Xizmatkorlarga bu yerdan uzoqlashishlarini buyurib, u doʻstidan vaziyatga izoh berishini soʻradi. "Men senga bir narsa aytaman, lekin sen qoʻrqma, – deydi Chu. – Bilasanmi, men aslida arvohman".

Ertasi ertalab Chen yengiltak ayol bilan koʻrishmoqchi boʻladi, ammo bir necha kun oldin uning vafot etganini eshitadi. Hikoyada aytilishicha, u yana qirollik bogʻidagi usti yopiq yoʻlakchaga keladi va chiziqlar hali ham oʻzgarmanligini koʻradi, ammo siyoh ancha xiralashgan va deyarli oʻqib boʻlmas ahvolga kelgan, goʻyo bu soʻzlar hozir butunlay oʻchib ketadiganday edi. Faqat oʻsha lahzada u satrlar muallifi aslida gavdasiz ruh, satrlar muallifi esa arvoh ekanligini anglab yetadi."²¹

Hikoya syujetidagi ushbu yakuniy e'tirof, shubhasiz, Chenning o'z tajribasi haqida jiddiy tafakkur qilishi natijasidir, ammo bu bizni voqeani boshqacha talqinda qayta oʻqishga majbur qiladi. Koʻrinib turibdiki, Chu tarix mobaynida arvoh bo'lib kelgan, Chenning xabari bo'lmasdan u oʻzining gʻayrioddiy oʻtmish yaxshiliklari uchun sehrli ravishda oʻz doʻsti bilan shaxsini almashtirgan, Lyu va Chenning koʻnglini xushlagan xushmuomala qiz ham arvoh bo'lgan, janob Chen Kuzgi bayram vaqtida uning tanasiz ruhi bo'lgan. Chen singari o'quvchilar hikoyaning borishini chalg'ituvchi, adashtiruvchi narsalar tufayli yo'ldan ozadilar: chalkash vaqt koʻrsatkichlari, jumlalarda aniq narsalarning tez-tez yuborilishi va makon bilan bogʻliq tafovutlar mavjud. Hatto Chen oʻz-oʻzi bilan yuzma-yuz kelib, do'stining arvoh ekanligini bilsa ham, unga nima bo'lganini tushuna olmaydi. U hayratga tushib, ishonmasdan tashqaridan buning tasdig'ini izlaydi. Biroq bu tasdiq Chenning o'zidan keladi. Uning izlanishlari kutilmaganda oʻz hayotida gʻayrioddiy narsalarga guvoh

-

²¹孙通海。聊斋志异故事集。-北京: 学苑出版社, 2001, 737-740页。

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

boʻlgach nihoyasiga yetadi. Uning oʻz qoʻli bilan devorga yozgan xati nafaqat hayot va oʻlim oʻrtasidagi, balki oʻzi va boshqalar orasidagi chegaralarni kesib oʻtishini aniq aks ettiradi. Shunisi e'tiborga loyiqki, bu oddiy bino yoki xonaning devori emas, goʻyo ikki joyni bir-biriga bogʻlab turadigan, ammo hech qaerga olib bormaydigan yoʻlak edi. Koʻlda suzib yurgani chizilgan barja singari devor uning kechinmalarini aks ettirib turadi. Devordagi siyohning izlari gʻayritabiiy tarzda uni yozgan yozuvchi maqomini oldi — tanasi yoʻq, qoʻlga tushmas, erib tarqalib ketish jarayonida. Bu, haqiqatan, uning oʻzi va qiyofadoshi tomonidan yozilgan bir xayolparast maktubi boʻlib, uning arvohlarga xos izlari, mavjudlik va yoʻqlik oʻrtasidagi muvaqqat toʻxtatib turilgan izlar edi.

Garchi hikoya Chenning ichki kechinmalarini uning sub'ektiv tuyg'ulari bilan chambarchas bog'lab turgan bo'lsa ham, o'quvchidan bu uning tasavvuri mevasi ekanligi haqida so'ralmaydi. Bu yerda gap shu haqda boradiki, Chenning qarashlaridagi sub'ektivlik undagi tajribaning g'aroyibligini inkor etmaydi, aksincha, bir vosita hisoblanadi. Ayni vosita yordamida u muayyan shakl qozonadi, ammo bu shakl mohiyatan beqaror va transformatsiya jarayonida bo'ladi.

Adibning hikoyalarini soʻnggi Ming va ilk Ching sulolalari davri adabiy madaniyati kontekstida joylashtirish kerak. Bundan maqsad ham hikoyalarning toʻla mazmunini tiklash, ham buni keltirib chiqargan madaniyatni yaxshiroq anglashdir. Qolaversa, Lyao Jayning alohida diskursni shakllantiruvchi va ushbu yirik asarni tushunishni taqozo etuvchi an'anaviy tanqidni qayta koʻrib chiqish kerak boʻladi.

Lyao Jayning XVII asrdan XIX asrga qadar qilingan talqinlar tarixi boʻlsa, keyingi qismda Pu Sungling oʻzini qanday tavsiflagani va Lyao Jayga kirish soʻzidagi gʻaroyiblikka boʻlgan munosabati oʻrganiladi. Keyin esa metodologik jihatdan tadqiqot muallifi bevosita ertaklarga murojaat qiladi. Lyao Jayning alomatlariga aylangan arvohlar va tulkilarning ruhlariga diqqat qaratish oʻrniga, XVI – XVII asrlarda katta qiziqish uygʻotadigan uch muhim mavzuga e'tibor berish lozim boʻladi.

XVI asr adabiy jarayonida odatda na ommabop, na ilmiy tasavvur bilan bogʻliq boʻlgan mavzular muhokama etiladi. Ushbu uchta mavzudan har biri inson tajribasining asosiy chegaralarini kesib oʻtish bilan bogʻliq, -

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

bu bahstalab mavzu (sub'ekt / ob'ekt), jins dislokatsiyasi (erkak / ayol) va (illyuziya / haqiqat). Ayni mavzularga diqqat-e'tiborni jamlagan holda, g'ayritabiiy muammoni chetlab o'tib, Pu Sunglingning g'ayrioddiy narsalarini adabiy kategoriya sifatida qayta tiklashini tadqiq etish mumkin.

Gʻayrioddiy alati va kesishgan chegaralarni ixtiro qilish orasidagi oʻzaro bogʻliqlik Lyao Jayning "Rasm solingan devor" (" 画 壁") ²² hikoyasida boʻlib, u olim Chuning hikoyasini aks ettiradi. Safarining oxirida qahramon devor oʻzgarganligini sezadi — boʻyalgan devorda tasvirlangan goʻzal qiz soch turmagini yosh qiznikidan turmush qurgan ayolnikiga oʻzgartirgan edi. Ammo bu safar qahramon oʻzgarishlarni shunchaki qayd etuvchisigina emas, balki uning sababchisi ham boʻladi: ya'ni devorga singib, qizga uylanadi. Qahramon odatiy hayotga qaytgach, bu dunyo bilan u dunyoni ajratib turadigan chegara ham oʻzgarishsiz qolmaydi. Yozuvchi mazkur hikoyada syujetlar ketma-ketligini oʻziga xos tarzda joylashtiradi. Adib asar nomiga mos gʻaroyibotlarga oʻquvchini ham ishontirishda tasvir, tafsil va badiiy talqinning badiiy qudratini koʻrsatadi.

Yozuvchi 1715 yilda vafot etgandan soʻng uning asariga qoʻshimcha soʻz boshi va sharhlar yoziladi, chunki toʻplam ellik yil davomida qoʻlyozma shaklida saqlangan edi. Asarning birinchi nashri 1766 yilda bosiladi. Toʻplamga soʻzboshi yozilganligi ajablanarli emas, chunki XIX asrning birinchi yarmida yozilgan toʻlaqonli uzundan-uzoq sharhlar asarni tushunishda, oʻrganishda muhim. Asarni oʻrganishning uch asosiy yoʻnalishini belgilab olish lozim:1) gʻayrioddiy narsalarni e'tirof etish; 2) asarni oʻz-oʻzini ifoda etishning majoziy vositasi sifatida tushunish; 3) vaziyatni tahlil qilishda sub'ektivlikni tan olish.

Lyao Jay haqidagi ilk diskurs, birinchi navbatda, anomaliyalarni yozib olish an'analarini himoya qiladi: Lyao Jayning oʻzi chiguay janrining eng a'lo, ammo tipik namunasi sifatida tavsiflanadi. Shu maqsadda gʻayrioddiy tushunchasini oldindan aniqlash va asosiy adabiyot chegaralarini kengaytirishga harakat qilinadi. Ammo keyingi yozuvchilar guruhi, ayniqsa, Pu Sungling vafot etganidan keyin ellik yil ichida qoʻlyozmani nashr etmoqchi boʻlganlar, umuman boshqacha yondashuvni taklif qilishgan. Lyao Jayning bunga oʻxshash yangi himoyachilari, ushbu

²²孙通海。聊斋志异故事集。-北京: 学苑出版社, 2001, 10页。

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

kitobning aslida gʻaroyibotlar haqida emasligini ta'kidlagan holda undan uzoqlashish yoki hatto uni anomallik an'analaridan butunlay istisno qilishga intilganlar.

Aslida, ijodkor-san'atkorning uslubi betakror boʻlsa, asarda berilgan voqea-hodisaning rost yoki yolgʻonligi, hayotda yuz bergan yoki bermagani ahamiyatini yoʻqotadi, chunki individual uslub jozibasi, soʻz san'atining tabiati gʻaroyibotlarni haqiqatga aylantiradi. A.Rasulov aynan ijodkor uslubi va iste'dodiga diqqat qaratib yozadi: "Uslub — ijodkor siyratining aks etishi. Siyrat — oʻzlik, individuallik, hech kimnikiga oʻxshamaydigan asos. Iste'dod — individuallikning tiniq koʻrinishi, shaxs betakrorligining yorqin ifodasi" ²³. Pu Sunling ijodining oʻziga xosligi individual uslubi, iste'dodi va oʻzlik siyratiga borib taqaladi.

Bir asrdan koʻproq vaqt oʻtgach, Shandun viloyatidan tashqarida kitobxonlar doirasining kengayishi bilan hikoyalardagi koʻplab voqeahodisa va personajlarning tarixiy tabiati badiiylik kasb etishi muqarrar; bunga mos ravishda hikoyalardan olingan xayoliy taassurotlar ham kuchayishi mumkin. Darhaqiqat, XIX asr tadqiqotchilarining asosiy vazifasi qaysi personaj hamda voqea-hodisalarning tarixiy asosga ega ekanligini koʻrsatish va oddiy oʻquvchiga personaj hamda voqea-hodisalar haqidagi zaruriy faktlarni taqdim etishdan iborat edi. Zamonaviy oʻquvchini Pu Sungling dunyosidan ajratib turuvchi masofa sezilarli darajada oshgani sayin Lyao Jay bilan sodir boʻlgan gʻaroyibotlar haqiqati ham kuchayib boradi.

Xulosa qilib aytganda, Pu Sunglingning toʻqima tafsilotlar va dialoglarni mohirona qoʻllashi Lyao Jayning mashhurligining asosini tashkil etadi. Hikoyalarning hammasi ham haqqoniy boʻlishi shart emas, lekin oʻquvchini voqelik haqqoniyatiga ishontira olishi kerak. Sungling asarlari Xitoy adabiyotining mumtoz namunasi, ularda gʻayrioddiy, gʻaroyib, metamorfoz hodisalar tasvirlangan. Yozuvchi oʻz zamondoshlaridan yuksak iste'dodi va individual uslubi bilan ajralib turgan. Oʻrta asrlarda yashab ijod etgan, oʻzidan Lyao Jay bilan bogʻliq turkum hikoyalarni meros qoldirgan Pu Sungling jahon adabiyotining mumtoz namoyandalari qatoridan oʻrin olishi shubhasizdir.

_

²³ Расулов А. Танқид, талқин, бахолаш. – Тошкент: Фан, 2006. – Б.186.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1. 孙通海。聊斋志异故事集。-北京:学苑出版社,2001年。
- 2. Болтабоев X. Шарқ мумтоз поэтикаси манбалари. (Хамидулла Болтабоев талқинларида. Биринчи китоб.) –Тошкент: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" давлат илмий нашриёти, 2008.
- 3. Расулов А. Танқид, талқин, бахолаш. Тошкент: Фан, 2006.
- 4. Исматуллаева, Н. (2022). ХИТОЙ ЛИНГВОМАДАНИЯТИДА "ОИЛА" КОНЦЕПТИ БИЛАН БОГЛИК СТЕРЕОТИП ТИЛ БИРЛИКЛАРИНИНГ ТАХЛИЛИ. Sharq ma'shali/Bocmoчный факел, 14(1), 82-86.

FORS TILI PUBLITSISTIK USLUBIDA OT VA SIFAT SO'Z TURKUMLARINING USLUBIY - FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI VA ULARNING TARJIMADA BERILISHI

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-117-124

Filol.f.d. Dilfuza AHMEDOVA

TDSHU dotsenti, Toshkent, Oʻzbekiston Tel: +99890 357 60 30; dilakhmedova@mail.ru

Annotatsiya. Maqola fors tili gazeta matnlari tahlili asosida ularda qoʻllangan ot va sifat sshoʻ turkumlarining oʻziga xos uslubiy xususiyatlarini yoritishga qaratilgan. Tahlil davomida avvalo gazeta matnlarida qoʻllangan otva sifat soʻz turkamlarining grammatik kategoriyalari tadqiq etilib, eng faol va nofaol grammtik kategoriyalar aniqlangan, ularning faollik sabablari ochib berilgan.

Kalit soʻzlar: stilistika, funksional uslub, publitsistik uslub, gazeta matnlari, soʻz turkumlari stilistikasi, tarjima

Аннотация. Язык - одно из сложнейших явлений человеческого общества. Определенные языковые средства и стили, которые мы постоянно используем в общении, образуют систему. В связи с непрерывным развитием языка, изменение целей и задач различных функциональных стилей, стилистическое невообразимое разделение речи как инвариантной догмы.

Ключевые слова: стилистика, газетно-публицистический стиль, части речи, текст, тематическая группа, информативность, превод

Abstract. Currently, one of the actively developing directions in linguistics is language learning in a functional-stylistic aspect. Special attention is paid to the study of the use of language units in different functional styles.

Key words: stylistics, newspaper style, qualitative adjectives, relative adjectives, translation

Publitsistik uslub siyosat va ba'zi ijtimoiy sohalarda qo'llanuvchi uslub bo'lib, ikki asosiy vazifa, ya'ni informativ va ta'sir ko'rsatish funksiyalarini bajaradi ²⁴. Fors tilida publitsistik uslubni rasmiy, ilmiy, badiiy va og'zaki uslub elementlarini o'z ichiga qamrab olishidan kelib chiqib, uni funksional uslublar sistemasida eng ochiq uslublar qatoriga kiritish mumkin. Publitsistik uslubda gazeta tili alohida o'rin egallaydi.

117

²⁴ Gorshkov A.I. Russkaya stilistika. Stilistika teksta i funksionalnaya stilistika: uchebnik dlya pedagogicheskix universitetov i gumanitarnix vuzov. – M.: Astrel, 2006. – S.265.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784

SJIF 2022: $5.947 \mid ASI Factor = 1.7$

Zero, gazeta va publitsistika bir-biri bilan chambarchas bogʻliq. Gazetadagi har bir publitsistik maqola oʻziga xos ijtimoiy masalalarni ko'tarib chiqishi yoki jamiyatdagi turli yangiliklarni badiiy ifoda etishi mumkin²⁵. Hozirgi kunda Eronda gazeta tiliga boʻlgan qiziqishning ortib borayotganini bu sohada amalga oshirilgan qator tadqiqotlarda koʻrish mumkin²⁶. Izlanishlarni oʻrganish jarayonida ularda qisqalik, terminlarni kamroq qoʻllash, toʻgʻri bayon uslubini tanlash hamda hozirgi kunda fors tilining sofligini saqlab qolishga intilish kuzatiladi. Shu bilan birga, olimlar gazetaning yoshlar tarbiyasida katta ahamiyat kasb etishiga to'xtalib o'tadilar. Tahlillar natijasida eron gazetalarida aniq axborot yetkazish, til sofligi, tarbiyaviy vazifalar asosiy oʻrinni egallashi aniqlandi.

Gazeta janrlari informatsion, analitik va badiiy-publitsistik janrlarga bo'linadi²⁷. Eron tilshunosligiga nazar tashlaydigan bo'lsak, unda gazeta janrlari tasnifi mavjud emasligi ayon bo'ladi. Unda faqat gazeta matnlarining turlari ajratiladi. Masalan, Ahmad Giloni Eron gazeta matnlari turlari sifatida سرمقاله ه «bosh magola», خبر «xabar», گزارش خبری یا «qoʻshimcha boʻlimlar» بخشهای فر عی «intervyu» مصاحبه «reportaj» رپارتاژ (sogʻliqni saqlash, ekologiya, oila, fan, kitob, koʻrgazma, film va h.k. mavzusiga bagʻishlangan maqola)larni keltiradi²⁸. Hasan Zulfiqoriy Eron مقاله intervyu va مصاحبه reportaj, مصاحبه intervyu va گزارش maqoladan tashkil topganini ta'kidlaydi²⁹.

Gazeta matnlarida o'zining asosiy ma'nolari bilan bir qatorda ifodalagan qoʻshimcha ma'nolaridagi turli tumanlik ot va sifat soʻz turkumlarining funksional chegaralanishga olib keladi. Eron gazeta matnlari doirasida otlarning konnotativ ma'noda qo'llanish holatlari kuzatiladi va bu holat turli kontekstlarda namoyon boʻladi. Masalan «جبهه» frontning asl ma'nosi «jang maydoni» bo'lib, bir vaqtning o'zida bir

29دكتر حسن ذو الفقاري. الكوهاي غيرمعيار در زبان مطبوعات تهران، ١٣٨٥. ص. ٢٩.

²⁵Qoʻngurov R., Karimov S., Qurbonov T. Nutq madanyati asoslari. II qism. – Samarqand, 1986. – B.20.

²⁶دانوتا ریح به کوشش فریده حقبین زبان روزنامه. تهران، ۱۳۸۸ طیبه منصوری شاد. ویژگی های زبان مطلوب مطبو عات ـ -روابط عمومي. - شماره ٨٣. - تير ١٣٩١. ص. ١٢-١٩ دكتر حسن ذوالفقاري آسيبشناسي زبان مطبوعات -رسانه. - شماره ٤. ١٩٨٠. - ص. ٢-٢٤ دكتر حسن ذوالفقاري. الكوهاي غيرمعيار در زبان مطبوعات تهران، ١٣٨٥. دكتر حسن ذوالفقاري. الگوهای غیرمعیار در زبان مطبوعات تهران، ۱۳۸۵.

²⁷ Gorshkov A.I. Russkaya stilistika. Stilistika teksta i funksionalnaya stilistika: uchebnik dlya pedagogicheskix universitetov i gumanitarnix vuzov. – M.: Astrel, 2006. – S.265.

²⁸ احمد سمیعی (گیلانی). زبان صدا و سیما و انحرافات آن - زبان و رسانه به ۱۳۸۸ . – ص. ۱۱۲-۱۳۲.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

necha faoliyat olib borilayotgan xudud, ma'lum maqsadlarni amalga oshirishga qaratilgan ijtimoiy kuchlar ittifoqi kabi ma'nolarga ham ega. Mazkur leksik birlik gazeta matnlarida harbiy ma'no bilan bir qatorda, siyosiy ma'noda ham qoʻllanadi. Soʻzning qaysi ma'noda qoʻllanishini kontekst orqali aniqlash mumkin.

طب یکی از جبهه ها، که مهمات دائما فاقد آن هستند، و سربازان به مرگ می ایستند و این تهاجم را محدود می کنند
30

Meditsina — doimo qurol-aslaha yetishmovchiligi mavjud boʻlgan, askarlar esa oʻlim bilan kurashib, xujumni qaytarib turadigan <u>frontlar</u>dan biridir. Misolda جبه front soʻzi oʻzining asl ma'nosida qoʻllangan boʻlsada, unda vrachlar askarlar, dori-darmon esa qurol-aslaha bilan ifodalangan holda koʻchma ma'nosi anglashiladi.

Gazeta matnlarida جبه soʻzi semantikasining kengayishi kontekstual toʻldirish natijasi sifatida namoyon boʻladi: siyosat va tijorat sohasidagi oʻzaro munosabat implitsit ravishda harbiy harakatlar bilan bogʻliq dushmanona munosabat sifatida negativ baholanadi. Xuddi shunday implitsit salbiy ekspressiya الرتش neytral soʻzi orqali quyidagi kontekstlarda namoyon boʻladi.

ارتش مقامات، مانند یک ارگانیسم انگلی، هر ساله رشد می کند
31

Amaldorlar <u>armiyasi</u> xuddi parazit organizm kabi yiliga koʻpaymoqda ارتش armiya — 1. Davlatning qurolli kuchlari majmuasi; 2.Frontdagi qurolli kuchlarning bir qismi ma'nolarini anglatsa, koʻchma ma'noda umumiy faoliyat bilan shugʻullanuvchi koʻp sonli odamlar ma'nosini ifodalaydi. Yuqoridagi keltirilgan misolda qoʻllangan ارتش مانورهای مالی در حال آمدن است 32 Armiyada moliyaviy manyovrlar المناس الماني در حال آمدن است 32 kutilmoqda jumlasida qoʻllangan holat bilan taqqoslansa, ularda kontekst orqali kuchaytirilgan «koʻpsonlilik» va «boshqalar hisobiga yashovchilar» ma'nosi anglashiladi. Tahlil qilingan otlarning semantik-uslubiy ma'nolari boshqa uslublarda ham namoyon boʻlsa-da, ana shu ma'nolarning birmuncha kengaygan holda ifodalanishida gazeta matnlari tilining imkoniyatlarini alohida ta'kidlash lozim.

-

³⁰ Ruzname-ye etela'at. Bahman 1394. Šomare-ye 24382. (Xabarlar gazetasi)

³¹ Ruzname-ye siyasat-e ruz. Ordibehešt 1394. Šomare-ye 3894. (Kun siyosati gazetasi)

³²Ruzname-ye etela'at. Bahman 1394. Šomare-ye 24362. (Xabarlar gazetasi)

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Geografik onimlar yuz berayotgan hodisalarni nomlash orqali informatsion xarakterga ega boʻladi. Oʻzining semantik faolligidan toponim gazeta publitsistik uslubining ma'lum matnlarida oʻquvchiga emotsional ta'sir etuvchi asosiy vosita sifatida namoyon boʻladi ³³. Mamlakat nomi ma'lum davlatlarning tarixiy taqdiri haqida eslatma berish uchun xizmat qiladi. Natijada ma'lum mamlakat nomi ramziy xususiyat kasb etadi. Masalan, Afrika mamlakatlari asosan qashshoqlik ramzini anglatsa, arab davlatlari boylik, hashamat ma'nosida qoʻllanishini kuzatish mumkin.

هر گونه محاسبات مربوط به نسخه چیلی، اگر چه هیچ کس در مورد آن با صدای بلند صحبت نمی کند ، به نظر می رسد ساده لوح و بی سواد است تلاش برای تبدیل شدن به چیلی، آنها نیجریه شدند: همان فساد و همان نفت³⁴

Bu haqda hech kim baland ovozda gapirmasa ham, Chili versiyasi, sodda va savodsiz boʻlib chiqti. Chili boʻlishgaintilib, ular Nigeriyaga aylandilar: oʻsha korrupsiya, oʻsha neft. Ushbu misolda Chili qattiqqoʻl tuzum sharoitida ham xoʻjalik faoliyatini tashkil eta olgan va shu yoʻl bilan iqtisodiy oʻsishga erishgan davlat timsolida gavdalangan. Nigeriya orqali esa obrazli tarzda yer osti boyliklariga ega boʻlishiga qaramay, amaldorlarning ochkoʻzligi tufayli mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlay olmagan davlat tasvirlangan.

Ta'kidlash lozimki, gazeta matnlarida «poytaxt nomi – mamlakat nomi» modeli asosidagi an'anaviy metanimik koʻchish koʻp uchraydi. Siyosiy matnlarning oʻziga xos jihati shundaki, ularda poytaxt nomlarini anglatuvchi atoqli otlar koʻp hollarda oʻsha mamlakatni ifodalash uchun qoʻllanadi. Masalan,

الصباغ با اشاره به اینکه تهران بغدادر از دست اشغال داعش نجات داد، گفت...35

Alsabogʻ Tehron Bogʻdodni IShIDdan qutqarganiga ishora qilib dedi jumlasida qoʻllangan بغداد **Tehron** va بغداد **Bagʻdod** shahar nomi sifatida emas, balki **Eron** va **Iroq** davlati timsolini aks ettirgan.

Gazeta matnlarida sifatlar uslubiy jihatdan oʻziga xos ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki, davriy matbuotda jurnalistlar maqola tayyorlash jarayonida oʻzining uslubini yaratishga urinadilar va bu jarayonda oʻz

120

December 2022

 $^{^{33}}$ Нахимова Е.А. Метафорические и метонимические значения топонимов в современных СМИ // Журналистика и массовые коммуникации. − 2009, № 3. –С.80.

³⁴ Ruzname-ye etela'at. Bahman 1394. Šomare-ye 24381. (Xabarlar gazetasi)

³⁵ Ruzname-ye jomhuri-ye eslami. Farvardin 1394. Šomare-ye 10288. (Islom respublikasi gazetasi)

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

uslubiga xos sifatlardanfoydalanish holatlari koʻzga tashlanadi. Ma'lum bir voqea-hodisalar emotsional boʻyoqdor vositalar bilan boyitilgan boʻlsa yanada qiziqarli boʻladi. Biror ma'lumotni obrazli yetkazishda muallif albatta sifatlardan foydalanadi.

Tub va yasama sifatlarning uslubiy imkoniyatlari gazeta matnlarida har doim ham bir xil emas. Gazeta matnlarida tub sifatlardan koʻra yasama sifatlarning qoʻllanishi faol. Buni hozirgi kundagi turmush tarzining jadal rivojlanishi, yangi soʻz va tushunchalar paydo boʻlib borayotgani, bularni ifodalash va aniqlashga yangi vositalar zarurati mavjudligi bilan asoslash mumkin. Gazeta matnlarida sifatlarning voqelanishi borasidagi yana bir jihat ularda badiiy yoki ogʻzaki uslubda keng ishlatiluvchi sifatlarning kam yoki umuman qoʻllanmasligidir. Misol uchun, biror shaxsning belgi-xususiyatini ifodalovchi شوخ shoʻx, شور mehribon, خوشكل poʻzal, شور chiroyli, maza bildiruvchi شور shoʻr, شور shoʻr, شور shoʻr, شور shirin, kishilarning jismoniy belgilarini anglatuvchi yaqari, الأغر shirin, kishilarning jismoniy belgilarini anglatuvchi يور ozgʻin kabi sifatlar gazeta matnlarida deyarli qoʻllanmaydi.

Sifatlar denotativ va konnotativ ma'nosida baholash komponentining mavjudligi sababli ular belgi va baholashni ifodalash aspektlarini oʻzida mujassamlashtiradi. Baholash, emotsiya, ekspressiya konnotatsiyaning teng huquqli komponentlari sifatida asosan koʻp ma'noli soʻzlar semantik strukturasida keng tarqalgan, chunki ular asosan koʻchma ma'noda namoyon boʻladi. Sifatlar leksik ma'no strukturasidagi murakkablik va oʻziga xoslik ularning koʻpma'noliligida namoyon boʻladi. Koʻp ma'noli sifatlar ma'nosining anglashinuvida otlarning ta'siri muhim.

- tani sogʻ, sogʻlom, foydali, toza, normal, toʻgʻri. Gazeta matnlari mazkur sifatning sogʻlom fiziologik belgi ma'nosida qoʻllanishi nofaol boʻlib, asosan, koʻchma ma'noda qoʻllanishi kuzatildi. Gazeta matnlarida uning رقابت سالم sogʻlom raqobat, انتخابات سالم odil saylov, آب سالم toza suv, هواى سالم toza havo, غذاى سالم toza havo, هواى سالم sifatining antonimi سالم sifatining antonimi سالم nosogʻlom ham uchraydi.

بانک مرکزی همیشه این انتقادرا به بانکها وارد کرده که روال بانکها در رقابت ناسالم با یکدیگر باعث شده است هم در حوزه کارمزد وضعیت نابسامانی بوجود آید و هم شرایط مالی خود بانکها رو به نابسامانی برود³⁶

_

³⁶ Ruzname-ye siyasat-e ruz. Ordibehešt 1394. Šomare-ye 3909. (Kun siyosati gazetasi)

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Markaziy bank hamisha banklarning nosogʻlom raqobatga intilishi toʻlov sohasida tartibsizlikning kelib chiqishi va banklar moliyaviy holatining tartibdan chiqib ketishigasabab boʻlishini tanqid qilib kelgan.

كرم – iliq, issiq, qizgʻin, joʻshqin, doʻstona kabi ma'nolarni anglatib keladi. Mazkur sifatning gazeta matnlarida qoʻllanishidagi oʻziga xoslik shundaki, u ikki mamlakat oʻrtasidagi iliq munosabatlarni ifodalashda keng qoʻllanadi. Bu sifat ishlatilgan birikmalar, asosan, Eron va ba'zi xorijiy mamlakatlar oʻrtasidagi aloqalar, xorijiy davlat rahbarlari tashrifi yoritilgan maqolalarda voqelanishi ma'lum bir shakldagi birikmalar tarkibida qoʻllanishi jarayonida klishega aylangan holatlar mavjud.

قدرتهای سلطه گر، مخالف روابط گرم ایران با افریقا هستند37

Hukmron kuchlar Eronning Afrika davlatlari bilan <u>iliq</u> aloqlariga qarshi.

Oxirgi vaqtlarda gazeta leksikasida siyosiy-timsol ma'no kasb etgan sifatlarning keng qoʻllanishini kuzatish mumkin. Gazeta tili yuz berayotgan voqea-hodisalarga operativ munosabat bildirish xususiyatiga ba'zi inobatga olsak, unda ranglar transformatsiyasini kuzatish mumkin. Ular siyosat, iqtisod, biznes, ommaviy axborot vositalari sohalari bilan bogʻliq. Rang ma'lum emotsional kayfiyatni vujudga keltiruvchi simvolik fon sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois, siyosiy partiyalar ranglardan ta'sir etuvchi timsol hamda ularni ajratib turuvchi belgi sifatida foydalanadilar. Rang simvolikasi hozirgi kundagi siyosiy tendensiyalarni ifodalaydi. Masalan, Ukraina, Gruziya, Qirgʻizistonda yuz bergan siyosiy inqirozlar natijasida toʻq sariq, pushti, baxmal ranglar siyosiy ma'no kasb etti. Bu ranglarning oxirgi vaqtda yangi konnotatsiyalarga ega boʻlgan holda qoʻllanishi koʻp ingiloblarning ommaviy Rangli norozilik namoyishlari kuzatiladi. qoʻllanishi ommalashdi. tushunchasida Gazeta matnlarida terminologiyasiga oid birliklarning ishlatilish holatlari ham mavjud. Ma'lumki, sariq rangli kartochka ayrim sport turlarida ogohlantirish sifatida qoʻllanadi. Quyidagi misolda esa sariq karta olish orqali deputatga ogohlantirish berish ma'nosi anglashiladi.

پاسخهای فانی در آن جلسه کارساز نبود و در نهایت با ۱۱۴ رای مخالف، کارت زردی گرفت³⁸

³⁸ Ruzname-ye etela'at. Bahman 1394. Šomare-ye 24382. (Xabarlar gazetasi)

2

³⁷ Ruzname-ye jomhuri-ye eslami. Farvardin 1394. Šomare-ye 10273. (Islom respublikasi gazetasi)

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Foniyning javoblari majlisda yordam bermadi va u 114ta qarshi ovoz bilan <u>sariq</u> karta oldi.

Qizil rang asosan siyosiy va tashviqot maqsadida qoʻllanib, odamni qat'iylik, biror ishni qilishga undovchi rang boʻlishi bilan birga, havf-xatardan ogohlantirish ma'nosini ham anglatadi. Yashil rangning tabiat va ekologiya bilan bogʻliq kontekstlarda faol qoʻllanishi aniqlandi. Rang bildiruvchi sifatlar borasida bir jihatga ahamiyat qaratish lozim. Havoning tozalik darajasi ma'lum ranglar bilan belgilangan. Fors tilida ham ana shu darajani ifodalashda belgilangan ranglar mavjud. Bu koʻrsatkich, ayniqsa, Tehron shahri havosi sofligi koʻrsatkichini belgilashda qoʻllaniladi va bu koʻrsatkichlar gazeta matnlarida ham oʻz aksini topadi.

Xulosa oʻrnida gazeta matnlarida ot soʻz turkumining boshqa soʻz turkumlarga nisbatan keng funksional-uslubiy imkoniyatlarga ega ekanligini ta'kidlash lozimki. Lekin ot soʻz turkumiga kiradigan ba'zi grammatik shakllarda funksional chegaralanish sezilmaydi. Buni koʻplik kategoriyasi misolida koʻrish mumkin. Gazeta matnlarida qoʻllangan ot va sifatlarning aksariyati boshqa uslublarda ham ishlatiladi. Biroq maqolada tahlil qilingan ot va sifatlarning aynan gazeta matnlari tarkibida semantik-uslubiy ma'nolari kengayish holati aniqlandi. Shu bilan birga, koʻp ma'noli ot va siftalar gazeta matnida aynan bir ma'noda qoʻllanib, publitsistik uslubga xoslanganlik xususiyatiga ega boʻladi. Eron gazeta matnlarida qoʻllangan ot va sifat soʻz turkumlariga oid aksariyat leksik birliklar milliy spesifika - Eronning davlat tuzilishi, mamlakatdagi ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy vaziyat, milliy mentalitetning oʻziga xos xususiyatlari va h.k. ta'sirida shakllangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1. Горшков А.И. Русская стилистика. Стилистика текста и функциональная стилистика: учебник для педагогических университетов и гуманитарных вузов. М.: Астрель, 2006. С.265.
- 2. Куранбеков А. Проблемы формирования научно-технической терминологии в современном персидском языке // Вопросы филологии. М., 2003. №2 (14). С.17.
- 3. Нахимова Е.А. Метафорические и метонимические значения топонимов в современных СМИ // Журналистика и массовые коммуникаtsіи. 2009, № 3. С.80.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

- 4. Сухоруков А.Н. Западные инициальные аббревиатуры в персидском языке в контексте борьбы за очищение языка. М., 2015. С.77.
- 5. Қўнгуров Р., Каримов С., Қурбонов Т. Нутқ маданяти асослари. II қисм. Самарқанд, 1986. Б.20.
- - .7 احمد سمیعی (گیلانی). زبان صدا و سیما و انحرافات آن -.زبان و رسانه. ۱۳۸۸. ص. ۱۱۷-۱۳۲. .8 دکتر حسن ذوالفقاری. الگوهای غیرمعیار در زبان مطبوعات. تهران، ۱۳۸۵. ص. ۲۹.
 - 9. روزنامه سیاست روز. ۱۳۹۴ اردیبهشت ، ۱۷ شماره. ۳۹۰۴. ص.۴
 - 10. روزنامه اطلاعات ۱۳۹۴بهمن ۲۰ شماره ۲۴۳۸۰ ص. ۶.
 - 11. روزنامه جمهوری اسلامی ۱۳۹۴فروردین۱ شماره. ۱۰۲۷۴. ص. ۱۶

НЕКОТОРЫЕ СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ ГЛАГОЛЬНЫХ СИНОНИМОВ

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-125-131

К.ф.н. Динара АЗИМДЖАНОВА

доцент ТГУВ, Ташкент, Узбекистан. Тел: (90) 9899406; suhratrustamov711@gmail.com

Аннотация: В статье рассматриваются способы употребления глагольных синонимов персидского языка. Так как глагол в персидском языке отличается структурным разнообразием это, в свою очередь отражается на развитии синонимических отношений. Кроме этого, глаголы играют немаловажную роль в разграничении функциональных стилей, чему способствуют также различные способы употребления глагольных синонимов.

Ключевые слова. Функциональный стиль, рамочная конструкция, стилистическое средство, стилистически нейтральный синоним, иноязычное заимствование, эвфемистическая функция

Abstract: The article deals with the ways of using verbal synonyms in the Persian language. Since a verb in Persian is characterized by structural diversity, this in turn is reflected in the development of synonymic relations. In addition, verbs play an important role in distinguishing functional styles, which is also facilitated by different ways of using verb synonyms.

Key words. Functional style, frame construction, stylistic device, stylistically neutral synonym, foreign language borrowing, euphemistic function.

Annotatsiya: Maqolada fors tilining fe'l sinonimlari foydalanish yoʻllari haqida soʻz yuritiladi. Fors tilidagi fe'l tuzilish xilma-xilligi bilan ajralib turganligi sababli, bu oʻz navbatida sinonimik munosabatlarning rivojlanishida namoyon boʻladi. Bundan tashqari, fe'llar funktsional uslublarni chegaralashda muhim rol o'ynaydi, bu fe'l sinonimlari foydalanishning turli usullari ham yordam beradi.

Kalit so'zlar: Funksional uslub, fe'lning distant holati, stilistik vositalar, stilistik neytral sinonim, xorijiy o'zlashma, evfemistik funktsiya

Введение. Проблема синонима — одна из древнейших в языкознании. Несмотря на то, что она была выдвинута еще древними греками, эта проблема привлекает внимание многих исследователей и в настоящее время. Синонимика по праву считается одним из самых богатых лексико-фразеологических ресурсов стилистики. Одним из

основных критериев выделения лексических синонимов являются их семантические и стилистические функции. И персидский глагол не является исключением. Глагол в персидском языке представляет собой одну из наиболее интересных и сложных грамматических категорий как в лексико-семантическом плане, так и в плане исследования развития синонимических отношений. На появление новых синонимических слов и значений влияют различные факторы, лежащие как за пределами языка, так и внутри его. Но значимость синонимов, их роль в обогащении выразительных возможностей языка проявляются в речевом общении, средством которого является язык. Пополняясь новыми словами, развивая у старых слов новые значения, он, на различных этапах своего развития, функционируя в условиях человеческой деятельности, приобретает разных стилистическую дифференциацию.

Основная часть. В формировании И разграничении функциональных стилей на первом месте стоит лексика. Синонимы, относясь к лексической системе языка, активно используются как его Наличие в языке развитой синонимии стилистическое средство. является показателем богатства языка. Функциональная же ценность синонимов реализуется в речи. Поэтому использование синонимов помогает придать высказыванию стилистическую и эмоциональную окраску, образность, ассоциативность, подчеркнуть характерные особенности того или иного стиля.

Рассмотрим некоторые приемы употребления глагольных синонимов в персидском языке.

Хотя при одиночном использовании глаголов - синонимов не затрагиваются специфические отношения с синонимами своего ряда, но и в данном случае для подчеркивания каких-либо стилистических эмоционального настроя, социальной оттенков, ДЛЯ употребление определенных глаголов, выступающих возможно синонимами нейтральных по окраске глаголов. Например, для того, особенности чтобы подчеркнуть определенного стиля используются стилистически окрашенные как простые, так и сложные глаголы, выступающие синонимами нейтральных по стилю глаголов, например для книжно-письменного стиля : فرمودن farmudan

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

- دادن goftan "говорить"; دادن sepordan دادن dādan "давать", "вручать"; для разговорного стиля – نشستن <u>nešastan</u> تمرگیدن tamargidan "сидеть" Это же касается и сложных глаголов, где синонимия затрагивает как именную, так и глагольную часть. Для придания определенной стилистической окраски нейтральный синоним заменяется на его стилистически окрашенный эквивалент: صحبت کردن sohbat kardan (стилистически нейтральный) – محادصه کر دن mohādese kardan "беседовать" (стилистически окрашенный); محاجه کردن mohājje kardan (стилистически окрашенный) – دلیـل آوردن dalil āvardan "приводить доводы, доказательства" (стилистически нейтральный); хоrdan "есть" (стилистически нейтральный) - خوردن kuft "жрать" (стилистически окрашенный). Хотя смысловая нагрузка в сложных глаголах падает на именную часть, но и компонирующий глагол может передавать стилистическую окраску. Глаголы کردن *kardan* "делать" и نمودن *nemudan* "казаться, выглядеть" являются синонимами в составе сложных глаголов, причем второй глагол, будучи употребленным в составе сложного глагола придает последнему характер книжности, официальности.

Употребление рамочных конструкций также является одним из стилистических приемов, используемых для выделения того или иного стиля. Выбор той или иной конструкции используется как дифференцированно "стилистическое средство, позволяющее выражать отдельные оттенки высказывания" [2,190] . Например, глагола دارای چیزی بودن dārā-ye čiz-i budan употребление стилистически нейтрального داشتن dāštan "иметь" употребление книжный характер высказывания. Кроме этого, рамочной конструкции тех глагольных фразеологизмов, для которых дистантное положение является нетипичной формой построения, также является одним из приемов выделения того или иного стиля. Например: глагол فاتحه خواندن fātehe xāndan "читать первую суру فاتحه چیزی راخواندن Корана" в дистантном положении компонентов $f\bar{a}tehe$ —ye čiz-i $r\bar{a}$ xāndan "распрощаться, расстаться с чем-либо" относится к разговорному стилю и несет в себе оттенок иронии.

Другим не менее распространенным случаем использования синонимов как стилистического средства является употребление

двух или более синонимов. Прием парного употребления синонимов позволяет наиболее полно характеризовать степень выражаемого особенности, выразить субъективно-оценочное действия. его отношение самого автора или персонажей к характеру описываемого действия. Но в то же время такое употребление "не есть повторение одной и той же мысли – второй синоним не только покрывает значение первого, он перекрывает его, и, в целом, оба синоним поставленные рядом достигают большей полноты и выразительности, отдельности" [1, 220]. Анализ употребления каждый глагольных синонимов позволил сделать некоторые выводы об их стилистическом использовании.

В целях обобщения действия, придания высказыванию характера завершенности, законченности употребляется сочетание двух стилистически нейтральных синонимов:

چه مصیبت بزرگی! اگر این عشق دامنه بگیرد و در دل و روح <u>او ریشـه پیدا کنـد</u> و <u>عمیق</u> شود...

če mosibat-e bozorg-i.agar in ešq dāmane begirad va dar del-o-ruh-e u riše peydā konad va amiq šavad[5,22]

"Какое несчастье! Если эта любовь захватит его, <u>укорениться</u> и <u>углубиться</u> в его сердце и душе…"

بایست این سنگ را شکافت و تکه تکه کرد! $b\bar{a}yest$ in sang $r\bar{a}$ šek $\bar{a}ft$ vat eke teke kard [6,49]

"Следует расколоть и разбить вдребезги этот камень!"

Большой выразительностью обладает прием расположения синонимов по принципу нарастающей последовательности. В этом случае происходит своеобразное нанизывание синонимов, объединенных между собой бессоюзной связью:

میخواهم بروم دور، خیلی دور یك جایی كه خود را فراموش بكنم، فراموش بشوم، <u>گم بشوم،</u> نابود بشوم.

mixāham baravam dur xeyli dur yek jāyi ke xod rā farāmuš bokonam, gom bešavam,nābud bešavam [7,171]

"Хочу уйти далеко, очень далеко, в такое место, где я забуду себя, забудусь, <u>потеряюсь, исчезну</u>."

Еще большей выразительности обладает прием употребления двух или нескольких синонимов, один из которых синонимичен в

128

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

переносном смысле: مى غريد و مى گفت: من اين دنيا را بهم خواهم زد. атиреносном смысле мідогіd va mixorošva migoft man in donyā rā beham xāham zad [8,170]

"Он рычал, вопил и говорил: «Я уничтожу этот мир»" ولی سر او در د تش خسته و خرد شده بود vali sar-e u dard mikard. tan-aš xaste va xord šode bud "...Но у нее болела голова. Тело ее было уставшим и разбитым."

разнообразить текст и В целях BO избежания повтора употребления прием используется синонимичных глаголов, относящихся к одному стилистическому пласту. Эмоциональная благодаря достигается обоюдному воздействию насыщенность синонимов и контекста, в котором они использованы:

مى رفتم و چنان مى لرزيدم كه جان از تنم فرو مى ريخت، از دنيا <u>فرار مى كردم</u>، از miraftam va čenān ³⁹نفرت وجود خودم <u>مىگريختم</u> و نمى دانستم به كجا بروم milarzidam ;e jān az tan-am foru mirixt,az donyā farār mikardam, az nefrat-e vojud —e xod-am namidānestam be kojā baravam[9,45]

"Я шел и так дрожал, что душа моя отделилась от тела, я <u>бежал</u> от мира, <u>убегал</u> от отвращения к собственному существованию и не знал куда мне пойти."

В следующем примере используются не только синонимичные глаголы گشتن سندن в качестве компонирующих, но и вторая форма глагола گردیدن - گشتن , что позволило автору избежать, казалось бы, неминуемого повторения компонирующего глагола:

دو روز دیگر... تشکیل دولت جمهوری انقلابی اعلام گردید. میرزا صدر کمیته انقلاب do ruz-e digar taškil مورد کار شد. کمیسرها هم برای اداره کار ها نامزد گشتند. dowlat-e jomhuri-ye enqelābi 'elān gardid. Mirzā sadr komite-ye enqelāb mowred-e kār šod. komisar-hā ham barāye edāre-ye kār hā nāmzad gaštand. [6,137]

"Через два дня было объявлено об образовании революционного республиканского государства. Был представлен председатель революционного комитета. Также были выбраны комиссары для управления работой."

Такое же парное употребление наблюдается при использовании глагола كردن, выступающего в качестве компонирующего и являющегося синонимом его книжному эквиваленту نمودن. Часто, во

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

избежания повторения вместо глагола کردن, используется глагол نمودن;

و رلان موفق شد به مدرسه عالی... که روشنفکران آتی فرانسه در آن تحصیل می کردند و برخی از اندیشمندان معاصر فرانسه در آن تدریس می نمودند و ارد شود 40

va rolān movaffaq šod be medrese-ye 'āli ke rowšanfekrān-e āti-ye ferānse dar ān tahsil mikardand va barxi andišmandān-e mo'āser-e ferānse dar ān tadris minemudand vāred šavad. [10,25]

"И Ролану удалось поступить в высшее учебное заведение, где училась будущая французская интеллигенция и некоторые современные мыслители Франции."

Другим стилистическим приемом употребления синонимов является употребление в составе сложного глагола иноязычного заимствованного слова, которое, как бы поясняет, раскрывает смысл другого слова. Таким способом повествованию придается характер иронии, насмешки: ... قا مثلك گفت. اى جوك و باصطلاح انكدوت گفت و ما خنديديم... آقا مثلك گفت. اى جوك و باصطلاح الكدوت گفت و ما خنديديم... آقا مثلك گفت. اى جوك و باصطلاح الكدوت گفت و ما خنديديم... آقا مثلك گفت. اى جوك و باصطلاح الكدوت گفت و ما خنديديم... آقا مثلك گفت. اى جوك و باصطلاح الكدوت گفت و ما خنديديم... آقا مثلك گفت. اى جوك و باصطلاح الكدوت گفت. اى جوك و باصطلاح الكدوت گفت. اى جوك و باصطلاح الكدوت گفت. اى جوك و باصطلاح الكدوت گفت. اى جوك و باصطلاح الكدوت گفت. اى جوك و باصطلاح الكدوت گفت.

"...Господин острил, рассказывал смешные рассказы и т.н. анекдоты, и мы смялись."

Кроме этого, синонимы в языке, употребляясь совместно, могут выполнять и эвфемистическую функцию. Не останавливаясь подробно на способах эвфемизации, хотелось бы подчеркнуть, что практическое использование языка вызывает к жизни как различные мотивы появления эвфемизмов, так и новые пути и способы эвфемизации понятий.

образом, Заключение. Таким синонимы, будучи явлением языка, проявляют свои отличительные признаки в самом характере функционирования. Эти признаки разнообразны по своей природе и характеру проявления. Наблюдения показывают, что разнообразные стилистические языке ВЫПОЛНЯЮТ функции, такие как выделение стилей, характеристика персонажей, описываемому автора выражение отношения К характеристика того или иного действия или состояния и т.п. Однако индивидуальное значение синонимов и их стилистические функции,

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

различные семантические и стилистические нюансы образуются благодаря спаенности своеобразия синонимов и контекста.

Список использованной литературы

- 1. Кузнец М.Д. Стилистические функции синонимов// Ученые записки I ЛГПИИЯ.- Ленинград, 1949., стр.220
- 2. Рубинчик Ю.А. Основы фразеологии персидского языка.- М.: Наука, 1981.,стр190
- 3. Akhmedova, D., Alimova, Kh., Azimdjanova, D., Nuriddinov, N., & Xasanova, N. (2022). The stylistic features of nouns and adjectives in Iranian newspaper texts. Культурология, искусствоведение и филология: современные взгляды и научные исследования. № 1 (50). (pp. 95-102).
- 4. Azimdjanova, D., Alimova, Kh., Akhmedova, D., & Nuriddinov, N. (2022). On some issues of verbal synonymy in the Persian language. Theoretical & Applied Science, 03, (107). (pp. 852-858).
- .- ص. ۲۲ منوچهر مطعی. مومیائی فروشان.- تهران: معرفت،۱۳۶۱ .5.
- داستانهای کوتاه از نویسندگان امروز ایران و جهان. تهران: خیدری، ۲۳۷۰ص. ۴۹ ...
- صادق هدایت. زنده بگور. تهران: امیر کبیر، ۱۳۴۲، ص. ۱۷۱
- شاهکار های نثر فارسی معاصر جلد دوم تهران: معرفت، ۱۳۳۰،ص ۱۷۰ 8.
- محمد حجازی، بروانه تهران: مشعل آزادی، ۱۳۴۵، ۴۵
- دفتر های هنر و ادابیات، ۱۲۸۰ ۱۲۸۰
- نمونه ادابیات ایران ـ تاشکند: ازبکستان، ۱۹۹۲، ص ۲۰۲

KOPULYATIV QOʻSHMA SOʻZLAR VA ERKIN KOPULYATIV SOʻZ BIRIKMALARINING SEMANTIK JIHATDAN FARQLARI

VA TARJIMADA BERILISHI

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-132-138

PhD. Nodir NURIDDINOV

TDShU dotsenti v.b., Toshkent, Oʻzbekiston Tel: +998946123957;

nur_nn@mail.ru

Annotatsiya: Mazkur maqola fors tilidagi kopulyativ birliklarga oid nazariy fikrlar tadqiqi, tilshunos-eronshunos olimlarning mavzu yuzasidan bildirgan fikrlari tahliliga bagʻishlangan. Shuningdek, maqolada kopulyativ qoʻshma soʻzlar (KQS) va erkin kopulyativ soʻz birikmalari (EKSB) ni oʻzaro farqlashning semantik mezoni hamda kopulyativ birliklarning tarjimada berilishi haqida fikr yuritiladi.

Tayanch so'z: kopulyativ qo'shma so'z, erkin kopulyativ so'z birikmasi, semantik mezon, tarjima.

Аннотация: Данная статья посвящается изучению теоретических представлений о персидских копулятивных единицах, и анализу взглядов лингвистов-иранистов по данному вопросу. Также в статье рассматриваются семантические критерии различения копулятивных сложных слов (КСС) и свободных копулятивных словосочетаний (СКС) и представление копулятивных единиц в переводе.

Опорные слова и выражения: копулятивные сложные слова, свободное копулятивное словосочетание, семантический критерий, перевод.

Summary: This article is dedicated to study theoretical ideas (concepts) about copulative combinations and the analysis of the opinions of linguists-iranists on this theme. This article also discusses the semantic criteria for distinguishing between copulative compound words (CCW) and free copulative phrases (FCPH) and the representation of copulative units in translation.

Keywords and expressions: copulative compound words, free copulative phrases, semantic criterion, translation.

Asosiy qism. Tilshunoslikda va, ayniqsa, fors tilshunosligida soʻz birikmalari va qoʻshma soʻzlarni farqlash, qat'iy chegaralash ancha murakkab va hal etilishi lozim boʻlgan masalalardan biri deyish mumkin. Shuning uchun hozirgi kunda qoʻshma soʻz va soʻz birikmalari bir-biriga aralashtiriladi, ayrim hollarda bir murakkab birikmaning oʻzini ba'zan

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

qoʻshma soʻzga, ba'zan soʻz birikmasiga kiritish hollari uchrab turadi. Qoʻshma soʻz va soʻz birikmalarining chegarasi masalasi har bir tilning fonomorfologik va sintaktik normalariga asoslangan holda qat'iy, aniq mezonni belgilashni talab etadi.

Kopulyativ birliklar tahlili va ularning struktur-semantik tasnifidan tilshunoslikda mazkur lingvistik hodisa deyarli bir xil baholanishi ma'lum boʻldi. Ammo tadqiqotlarning hech birida KQS, KFB va EKSBni oʻzaro farqlashning aniq mezonlari kuzatilmadi. Mazkur maqolada mavzuga oid nazariy qarashlar tahlili va toʻplangan faktik materiallar tasnifi asosida kopulyativ birliklar (KQS va EKSB) ni farqlashning semantik mezoni haqida mulohaza yuritiladi.

Fors tilida soʻz birikmalari va qoʻshma soʻzlar oʻrtasidagi oʻzaro munosabat masalasi ilk bor L.S.Peysikovning tadqiqotida [1, 158-168.] batafsil ifoda etilgan. Mazkur muammoni hal etishning murakkabligi muallifning quyidagi fikrlarida oʻz aksini topadi: "Kopulyativlarni katta miqdordagi turli teng bogʻlovchili, reduplikativ, bogʻlovchisiz birliklardan, ayniqsa teng bogʻlovchili frazeologik birliklardan farqlash masalasida muammolar yuzaga keladi: bogʻlovchili sintaktik soʻz birikmalari va kopulyativ qoʻshma soʻzlar oʻrtasidagi oraliq birliklar masalasi nihoyatda murakkabdir. Ammo mazkur masala uni toʻliq hal etishning imkoni yoʻqligiga qaramasdan, bizga u qadar imkonsizdek tuyulmaydi" [1, 159.].

G.V. Melikyan oʻz tadqiqotida "juft birliklar leksikalizatsiyasi natijasida qoʻshma soʻzlar hosil boʻlishini" ta'kidlaydi. Unga koʻra "bu holatda juft birliklarni qoʻshma soʻzlarga oʻxshatish toʻgʻriroq boʻlardi, chunki ularning yasalish asosi sintaksis sathiga taalluqli, kompozitsiyaga emas" [2, 55.].

Mavzuga oid manbalar tahlili mazkur masalaning dariy tilshunosligida ham dolzarbligini koʻrsatdi. M.N. Neghat Saidiy dariy tilida qoʻshma soʻzni soʻz birikmasidan farqlovchi 7 ta belgini taklif qilgan boʻlsa [3, 165.], X.Z. Alimova dariy tilida qoʻshma soʻzlarning fonetik, grammatik va semantik belgiga egaligini ta'kidlab, ular orasida grammatik belgining ustunligini qayd etadi [4, 32, 35.].

Tilning turli sathlariga tegishli lingvistik birliklar tahlili oʻziga xos qiyinchilik tugʻdiradi. Masalan, leksik-morfologik va sintaktik sathlarga tegishli boʻlgan soʻz yasalishi (qoʻshma soʻz) va soʻz birikmalari oʻziga

133

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

xos derivatsion va funksional xususiyatlarga ega. Bunday holatda lisoniy va nolisoniy omillar ta'sirini hisobga olish zarur [5, 1-2.].

Eronlik tilshunoslar asarlarining tahlili ham fors tilida kopulyativ birliklar oʻzaro ajratilmasligi, ularning barchasi murakkab birliklar sifatida izohlanishi hamda kopulyativ birliklarni oʻzaro farqlashning aniq mezonlari ishlab chiqilmaganini koʻrsatdi.

Kopulyativ qoʻshma soʻz va soʻz birikmalarini oʻzaro farqlash faqat ilmiy ahamiyatgagina ega boʻlmay, juda katta amaliy ahamiyatga ham egadir. Qoʻshma soʻz va soʻz birikmalarining oʻzaro distinktiv belgilarini aniqlash va ularni amaliyotda qoʻllash leksikografik izlanishlar va tarjimalar jarayoniga ham samarali ta'sir koʻrsatadi. Shunga koʻra qoʻshma soʻzlarni soʻz birikmalaridan *fonetik-fonologik*, *morfologik-sintaktik* va *funksional-semantik* belgilar asosida farqlash maqsadga muvofiq.

Soʻz birikmasi yaxlit, biroq qismlarga ajraladigan va mustaqil soʻzlik xususiyatini toʻliq saqlaydigan grammatik butunlikdir. Qoʻshma soʻz komponentlarida esa semantik mustaqillik yoʻqolib, tarkibiy qismlar birikuvidan yangi leksik-semantik ma'noga ega birlik yuzaga keladi.

V.M. Jirmunskiy koʻshma soʻz va soʻz birikmalarini farqlovchi asosiy mezon ularning morfologik belgisi emas, semantik belgisidir, degan fikrni ilgari suradi [6, 31-33.].

M. Bahor oʻz asarida tarkibiy qismlari semantik jihatdan teng boʻlgan soʻz birikmalari (EKSB) predmetga nisbatan oʻziga xos va aniq munosabatni ifodalashi, matnning bezagi hamda fikrning yorqin tasdigʻi ekanini ta'kidlaydi va quyidagi misollarni keltiradi: قدرت و نيرو نيرو γοdrat-o niru [7, 101.] "kuch", "quvvat", "qudrat", "qudrat", "arvat-o barumandi [7, 252.] "boylik", "abylik",
KQS tarkibidagi komponentlar oʻz mustaqil ma'nolarini yoʻqotsa, EKSBning tarkibiy qismlari esa oʻz ma'nosida qoʻllanib, bir-birini oʻzaro toʻldiradi va soʻz birikmasining semantik boʻyoqdorligi oshadi:

- خند بار ترمز ماشینی و بدوبیراه راننده ای را بیخ گوش خود شنید Čand bār tormoz چند بار ترمز ماشینی و بدوبیراه و Čand bār tormoz چند بار ترمز ماشینی و بدوبیراه و Čand bār tormoz

marta mashina tormozi va haydovchining <u>haqoratli soʻz</u>ini oʻz qulogʻi bilan eshitdi" (۴۴ درازنای شب)

هر کس یک نصیب و قسمتی دارد، آقا. شاید نصیب و قسمت ما همین بوده Har kas yek <u>nasib-o yesmati</u> dārad, āyā. Šāyad <u>nasib-o yesmat</u>-e mā hamin bude "Har bir kishining bir <u>taqdiri</u> bo'ladi, janob. Balki bizning <u>taqdir</u>imiz mana shu bo'lgandir" (۲۷ نه آدمی)

Yuqoridagi jumlalarda بدوبيراه *badobirāh* "haqoratli so'z" KQS (به *bad* "yomon", بيراه *birāh* "axloqsiz") tarkibidagi so'zlar ma'nosi saqlanmagani kuzatilsa, نصيب و قسمت *nasib-o yesmat* "taqdir", "qismat" (نصيب و قسمت *nasib* "taqdir", "ulush", قسمت *yesmat* "taqdir", "bo'lak") EKSB komponentlarining ma'nosi to'liq saqlangan holda namoyon bo'lmoqda.

KQS va EKSBning semantik tahlili mazkur birliklar komponentlari orasida sinonimik va antonimik munosabat mavjudligini koʻrsatdi.

EKSB tarkibiy qismlari orasidagi sinonimik munosabat: آبرو و شرافت āb(e)ru-vo šarāfat "obro'-e'tibor", "or-nomus" (آبرو علم āb(e)ru "obro'", "or-nomus" (قرف و صميميت sadāyat-o samimiyyat "sadoqat", "samimiyat" و صميميت sadāyat "sadoqat", "samimiyat" صميميت samimiyyat "samimiyat"), صدافت pand-o nasāyeh "pand-nasihat" (پاوزه و ناله pand-o nasāyeh "nasihatlar", "o'gitlar"), زوزه و ناله zuze-vo nāle "chinqirish", "dod-voy", "faryod", "nola" (غروزه و ناله rāle "nola", "faryod").

Toʻplangan misollar komponentlari oʻzaro sinonim boʻlgan KQS juda kam miqdorda uchrashini koʻrsatdi. Tarkibiy qismlar sinonimiyasi EKSBga xos boʻlib, oʻzaro sinonim boʻlgan komponentlar bir-birini toʻldirib, ma'no intensivligiga xizmat qilishi aniqlandi:

دارد؟ آیا محدودیت سن و سال در خرید بلیط هواپیما وجود دارد؟ Āyā mahdudiyyat-e <u>sennosāl</u> dar xarid-e belit-e havāpeymā vojud dārad "Samolyot biletini xarid qilishda <u>yosh</u> cheklovi mavjudmi?" (<u>www.samseir.com/1459/Blog/</u>)

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784

SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Be pand-o به یند و نصایح دیگران گوش بده، اما هرگز از آنان پیروی نکن nasāyeh-e digarān guš bedeh, ammā hargez az ānān peyravi nakon "O'zgalarning pand-nasihatiga quloq sol, lekin hech qachon ularga amal qilma" (www.in.pinterest.com)

KQS tarkibiy qismlari orasidagi antonimik munosabat: رفت و آمد raftoāmad "bordi-keldi", "harakat", "aloqa" رفتن raft – رفتن raftan "bormoq" fe'lining O'ZN, آمدن āmad – آمدن āmadan "kelmoq" fe'lining O'ZN), کم و بیش kamobiš "bir muncha", "ozmi-koʻpmi", "ma'lum darajada" (کم kam "kam", "ozgina", بيش biš "koʻproq", "tez-tez"), پس و پيش pasopiš "dastlabki shart-sharoit va natija", "ikki tomoni"; "orqaga va oldinga", "u yoqqa bu yoqqa" (پيش pas "orqasi", "orqa tomoni", پيش piš "oldi", "old tomoni").

بس و پیش این کاررا باید در نظر داشت <u>Pasopiš-</u>e in kār-rā bāyad dar nazar dāšt "Bu ishning ikki tomonini nazarda tutish kerak" (Rubinchik-1:301)

EKSB tarkibiy qismlari orasidagi antonimik munosabat: کوتاه (و) بلند kutāh(o)boland "past-baland", "turli uzunlikdagi" (کوتاه kutāh "qisqa", "past", بلند boland "baland", "uzun"), عاقل و ديوانه $ar{a}\gamma el ext{-}o$ div $ar{a}ne$ "oqil va devona" (عاقل ayel "aqlli", ديوانه divāne "devona"), دانا و نادان dānā-vo nādān "donishmand-u nodon" (دانا dānā "dono", "donishmand", نادان nādān "nodon").

-Ruznāme-ye Jām روزنامه جام جم: گفت و گوی عاقل و دیوانه در قبرستان مرکزی e jam: Goftogu-ye <u>āyel-o divāne</u> dar yabrestān-e markazi "Jom-ye jam "Markaziy qabristondagi oqil va devonaning (www.magiran.com/article/3894579)

Yuqoridagi jumlalarda oʻzaro antonimik munosabatdagi پس و پیش pasopiš "ikki tomoni" KQS va عاقل و ديوانه āyel-o divāne "oqil va devona" EKSB ifodalangan. Tahlillar natijasida fors tilida o'zaro antonim bo'lgan kopulyativ birliklarning kammahsulligi aniqlandi.

Soʻzlar odatda bir va koʻp ma'noli boʻlishlari mumkin. Koʻp ma'noli soʻzlarning ma'nosi soʻz birikmasida konkretlashadi, soʻz birikmasi tarkibiga kirgan so'z bir konkret ma'noni bildiradi, uning ma'nosi chegaralanadi. Qoʻshma soʻz komponentlarida bu xususiyat yoʻq. Chunki qo'shma so'z komponentlari so'z birikmasi komponentlari kabi butun shakllangan emas, ular birikkan holdagina butunligicha bir leksik ma'noni bildiradi.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Tarkibiy qismlardan birining sinonim soʻzga oʻzgarishi KQSga xos emas. Aynan mana shu semantik xususiyat KQS va EKSBni oʻzaro farqlash mezoni sifatida xizmat qiladi. EKSB tarkibiy qismlaridan birining sinonim soʻzga oʻzgarishi quyidagi kopulyativ birliklarning ma'nosiga ta'sir koʻrsatmaydi: مانده مانده xaste-vo mānde فرمونه فرسوده ešy-o mohabbat "sevgi".

Ammo kopulyativ birliklar tahlili jarayonida komponentlaridan biri sinonim soʻzga oʻzgargan EKSBning ma'nosi oʻzgarishi ham aniqlandi. Quyidagi misollarda kopulyativ birliklar ma'nosi ikkinchi komponent anglatgan ma'no asosida aniqlanadi: شور و اضطراب šur-o ezterāb "bezovtalik", "sarosima" شور أغير "hayajon", "iztirob", شور و هيجان šur-o hayajān "zavq-shavq" شور و هيجان šur "hayajon", "iztirob", هيجان hayajān "hayajon").

Quyidagi EKSBda esa birinchi komponent ma'nosi asosida kopulyativ birlikning ma'nosi belgilanadi:

عداقت و صمیمیت sadāγat-o samimiyyat "samimiylik" (صداقت و صمیمیت "samimiylik", "sodiqlik", "میمیت samimiyyat "samimiylik"), دوستی و dusti-yo samimiyyat "doʻstlik", "xayrixohlik" (حوستی dusti "doʻstlik", "doʻstona munosabat", صمیمیت samimiyyat "samimiylik").

Xulosa. KQS va EKSBlarining oʻzaro distinktiv belgilari semantik mezon asosida aniqlandi va quyidagi xulosalarga kelindi:

- 1. KQS va EKSBning semantik tahlilidan soʻz birikmasi tarkibidagi komponentlar oʻz leksik ma'nosi va mustaqil soʻzlik xususiyatini toʻliq saqlashi, qoʻshma soʻz komponentlarida esa semantik mustaqillik yoʻqolib, tarkibiy qismlar birikuvidan yangi leksik-semantik ma'noga ega birlik yuzaga kelishi aniqlandi.
- 2. KQS va EKSB tarkibiy qismlari oʻrtasida sinonimik va antonimik munosabat mavjudligi mavzuga oid misollar orqali tahlilga tortildi.
- 3. EKSB komponentlaridan birining boshqa bir sinonim soʻzga oʻzgara olish imkoniyati KQS va EKSBni oʻzaro farqlash mezoni sifatida e'tirof etildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Пейсиков Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка. – М., 1973. - C. 158-168.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

- 2. Меликян Г.В. Парные словосочетания в современном персидском языке. Ереван, 1984. С. 55.
- محمد نسیم نگهت سعیدی دستور معاصر زبان دری ـ کابل، ۲۰۱۳ ص ۱۶۰ . 3
- 4. Алимова X.3. Дарий тилида сўз ясалиши // Монография. Т., 2019. Б. 32, 35.
- 5. Сафаров С.Ш, Бушуй Т.А. О цельнооформленности сложного слова и словосочетания. М., 2007. –С.1 (www.cyberleninka.ru/ article/n/17610 694)
- 6. Жирмунский В.М. О границах слова. Сб. Морфологическая структура слова в языках различных типов. –М. Л., 1963. С. 31-33.
- محمد تقی بهار ملک الشعراء. سبک شناسی یا تاریخ تطور نثر فارسی. جلد اول. تهران، ۱۳۳۷، ص. ۱۰۱
- 8. Nuriddinov, N. (2019). Reduplication of adverbs, past and present participles in persian language. *Theoretical & Applied Science*, (12), 634-639.
- 9. Nuriddinov, N., Mirzakhmedova, K., Nishanbaeva, A., & Djafarov, B. (2021). Copulative compounds made by interfix الف وصل. Инноватsіонные подходы в современной науке (pp. 65-69).
- 10. Nodir Mr, N. (2020). Structural-semantic analysis of polynomial verbal copulative phraseologies in persian language. *The Light of Islam*, 2020(1), 170-177.
- 11. Nodir Mr, N. (2020). Copulative compounds formed by prepositional interfixes in persian language. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, *I*(10), 71.
- 12. Akhmedova, D., Alimova, Kh., Azimdjanova, D., Nuriddinov, N., & Xasanova, N. (2022). The stylistic features of nouns and adjectives in Iranian newspaper texts. *Культурология, искусствоведение и филология: современные взгляды и научные исследования.* № 1 (50). (pp. 95-102).
- 13. Azimdjanova, D., Alimova, Kh., Akhmedova, D., & Nuriddinov, N. (2022). On some issues of verbal synonymy in the Persian language. *Theoretical & Applied Science*, 03, (107). (pp. 852-858).
- 14. Xayrulla, X., & Shaxzoda, X. (2020). Translations of Liao Zhai stories. *Academicia an international multidisciplinary research journal*, 10(12).

IBROHIM G'AFUROVNING SO'Z YARATISH MAHORATIGA DOIR

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-139-145

Filol.f.n. **Sevara MAHMUDOVA**

Oʻzbekiston davlat san'at va madaniyat instituti dotsenti, Toshkent, Oʻzbekiston. Тел: +998935880026;

makhmudovmurod55@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada mohir tarjimon Ibrohim Gʻafurovning Jeyms Joysning "Uliss" asari tarjimasi va unda qoʻllangan okkazionalizmlar haqida mulohazalar bildiriladi.

Kalit soʻzlar: "Uliss", Jeyms Joys, okkazionalizm, tarjimon mahorati.

Аннотация. В данной статье исследуется перевод романа Джеймса Джойса «Улисс» на узбекский язык искусным переводчиком Ибрагимом Гафуровым и использованные в нем окказионализмы.

Ключевые слова: «Улисс», Джеймс Джойс, окказионализм, переводческое мастерство.

Abstract. This article examines the translation of James Joyce's novel "Ulysses" into Uzbek by a skilled translator Ibragim Gafurov and the occasionalisms used in it.

Keywords: "Ulysses", James Joyce, occasionalism, translator's skills.

Turli millat va elatlar oʻrtasidagi madaniy va ma'naviy aloqalarni yanada mustahkamlashda badiiy tarjimaning oʻrni va ahamiyati juda katta. Bu sohada Toshkent davlat sharqshunoslik institutida "Tarjima nazariyasi" kafedrasining ochilganligi, "Sharq tarjimashunosligi: tarixi, hozirgi kuni va kelajagi" mavzusida ilmiy-amaliy anjumanlar oʻtkazilishi, tarjima tanqidi, fors, xitoy, nemis, rus tillaridan tarjima qilishning soʻz, til va qadriyatlar, urf-odatlar bilan bogʻliq koʻplab muammolari tahlil qilingan ilmiy maqolalar toʻplamining nashr etilishi quvonarli.

Shuningdek, A.Alimbekov va X.Hamidovlarning "Sharq xalqlari adabiyotidan tarjimalar" qoʻllanmasi nafaqat tarjimashunoslik sohasi xodimlari, talabalar, balki jahon adabiyoti namunalarini sevib oʻqiydigan kitobxonlar uchun ham manzur va foydali nashr boʻldi. Ushbu oʻquv qoʻllanma-xrestomatiyada R.Muhammadjonov, Amir Fayzullo, Temur Muxtorov singari tarjimonlar tomonidan urdu, pushtu, dariy, hind, arab,

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

fors, xitoy, turk hamda Markaziy Osiyo xalqlari tillaridan amalga oshirilgan tarjimalar oʻrin olganligi bilan ahamiyatli.

Bulardan tashqari, OʻzMU olimlari qalamiga mansub "Tarjimashunoslikning dolzarb masalalari", "Oltin qalam" nomli maxsus nashr, xilma-xil nomdagi gazeta va jurnallarda chop etilayotgan materiallar barcha-barchasida tarjimashunoslik muammolarining dolzarb masala tarzida kun tartibiga qoʻyilishi iftixorli. Bu, soʻzsiz, Oʻzbekiston mustaqilligi tufayli erishilgan yutuqlarning yana biri desak mubolagʻa boʻlmas.

Birinchi Prezidentimizning "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" asarida "Uzoq yillar davomida oʻzbek adabiyotini toʻgʻridan-toʻgʻri ona tilimizdan tarjima qilib kelgan chet ellik tarjimonlar bilan birga, mamlakatimiz oliy oʻquv yurtlarida ta'lim olayotgan iste'dodli oʻgʻilqizlarimizni mana shu mashaqqatli, ayni paytda olijanob ishga jalb etish, bu masalaning yechimi bilan bevosita bogʻliq boʻlgan tashkiliy-amaliy vazifalarni hal qilishimiz maqsadga muvofiq boʻlur edi"- degan istak, umid ilgari surilgan edi.[1,83] Hozirga kelib, bu e'tirofning respublikamizdagi qator oliy oʻquv yurtlarida malakali tarjimon kadrlarni tayyorlashda dasturilamal boʻlib xizmat qilayotganligi ayon.

Istiqlol davri tilshunosligida tarjima matni tahlili va tahriri muammolari dolzarb mavzulardan biriga aylandi. Bu borada soʻzma-soʻz tarjima va erkin tarjima xususida bildirilgan ilmiy mulohazalar, tarjimadagi adekvatlik, aynanlik, asliyatga muvofiqlik talabi, tarjima tahliliga qiyosiy yondashishning ustuvorligi, "asliyat tili-tarjima tili" vositalarini qiyoslash, ular oʻrtasidagi muqobil imkoniyatlarni aniqlash va baholash mezonlariga oid jiddiy qarashlarning ilgari surilganligi diqqatni tortadi. [2, 14]

Ilmiy qaydlarda toʻgʻri e'tirof etilganidek, tarjima muammosi ikki tillikgina emas, ikki madaniyatlilik muammosi hamdir. Tarjima ikki xil koddan foydalanuvchi muloqot turi. Shu bois tarjimaga sof lisoniy yondashish yetarli emas, u bir vaqtning oʻzida ham sotsiolingvistik, ham psixolingvistik yondashuvni taqozo etuvchi ijodiy jarayon.[3, 6] Shu oʻrinda "Imon" risolasiga yozilgan taqrizdan olingan qaydni aynan keltirish oʻrinli: "Mazmuniga koʻra tarjima qilib yetkazish asl matnga teng shoirona badal yaratish qiyin boʻlgandagina oʻzini oqlashi va bu sohadagi

140

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

ilk ishlar uchungina tushunarli boʻlishi mumkin. Lekin tarjimadan bosh maqsad asliyatning mislsiz ilohiyligini, goʻzalligini va ohanglarining tovlanishlarini saqlash!" [4]

Darhaqiqat, til, avvalo, ruhiy hodisa. Ruh esa ilohiydir. Inson vujudi tugal shakllanib yetganda ma'naviyatga ehtiyoj uygʻongan. Shu ehtiyoj bois bitiklar berilgan, ma'naviy inson zoti yaratilgan. Shunday ekan, tilning ruhi va ilohiy sir-asrorini bilmagan odam uning goʻzalligini ham, tengi yoʻq jozibasini ham his qila olmasligi ayon. Badiiy tarjima sohasida faoliyat yuritayotgan ijodkorlar esa aynan shunday ilohiy in'omga, tugʻma iste'dodga ega boʻlgan, bir emas ikki tilning ruhi, goʻzalligi va nafosatini birday his eta olish xislatiga musharraf boʻlgan insonlardir.

Tarjimashunoslik ancha rivojlangan, tarjimonlar safi kengaygan, aksariyat yozuvchilar, jurnalistlar, filologlaru munaqqidlar tarjimonlik bilan shugʻullanib, shu yoʻnalishda barakali ijod qilishayotgan bugungi kunda zamonaviy jahon adabiyoti namunalarining oʻzbek tiliga oʻgirilayotgani va oʻzbek kitobxoniga taqdim etilayotgani juda quvonarli hol.

Quyida biz jahon adabiyoti namunalarining hususan, ular matniga xos soʻz va grammatik shakllarning qoʻllanishiga doir ba'zi mulohazalarimizni bildirmoqchimiz. Kitobxonlarga ma'lumki, dastlab 2008-yilda "Jahon adabiyoti" jurnali sahifalarida, keyinroq kitob shaklida taniqli tarjimon, adabiyotshunos olim Ibrohim Gʻofurov tarjimasida Jeyms Joysning "Uliss" asari ilk bor oʻzbek tilida oʻzbek kitobxonlariga taqdim etildi. Irland yozuvchisi, modern adabiyotining tafakkur oqimi yoʻnalishida ijod qilgan bu yozuvchining ushbu asari oʻzining anchayin murakkabligi, oʻquvchini fikrlashga undashi, asarni ongli tushunib oʻqish uchun kitobxondan ma'lum bir tayyorgarlikni talab etishi bilan diqqatni tortadi. Hech mubolagʻasiz aytish mumkinki, shunday bir murakkab asar taniqli munaqqid va tarjimon tomonidan oʻta mohirona tarjima qilingan.

Asar matnida uchraydigan, ilmiy til bilan aytganda, okkazional-gʻayriodatiy [5,10] yaratiqlarning oʻziyoq badiiy tarjimaga ijodiy yondashilganining, qolaversa, har ikki til qonuniyatlarini buzmagan holda, odatiy, grammatik jihatdan me'yoriy andozada yangicha soʻzlar yaratilgani bois asar muallifi ilgari surgan gʻoya mantiqiga mos soʻz-leksemalar hosil qilingan. Bu bilan tarjima asarlariga xos ayniyat qonuniga amal qilingan,

badiiy ijod namunasining estetik tamoyillari talablariga ham putur yetkazilmagan. Zero, har qanday badiiy asarni bir tildan ikkinchi tilga oʻgirishda imkon qadar asliyatga ijobiy ma'noda muvofiqlashish, yaqinlashish yoʻlidan borish, nafaqat bilingvistik ma'lumotga ega boʻlish, balki sof estetik va ekstralingvistik (gʻayrilisoniy) holatlarni ham e'tiborda tutishni taqozo etadi.

Mazkur tarjimada tarjimon mahoratini yaqqol koʻrsatib turuvchi "oyjinni", "modarxudo", "darsxalta", "xabdori", "ishbuzarmon", "chalaqursoq yurtsevarlar", "asaldon", "tashnakom" singari oʻnlab oxorli yaratiqlarning asar gʻoyasiga, qahramonlar ruhiyatiga, Abdulla Qahhor ta'biricha, matnga "mixlab" yuborilganki, buni aynan soʻzlar qurshovidamatn tarkibida oʻqish kishiga nafaqat huzur bagʻishlaydi, balki oʻzbek tilining soʻz qoʻshib soʻz yasash, andoza orqali soʻz yasash, qoʻshimchalar vositasida soʻz yasash qonuniyatlarining, tilshunoslar tili bilan aytganda, ichki soʻz yasash imkoniyatlarining badiiy nutqdagi jilosiga tan berasiz. Quyidagi matniy parchalar buning yaqqol misolidir:

- 1. Shoʻrlik oyjinni, dedi Malligan, sen nima, darrov dumingni qisib qoldingmi? ("Jahon adabiyoti" jurnali, 2008-yil 7-son, 6-bet) [5]
- 2. Men esam har kuni Modarxudo (Bogomater) yoki Richmondda odamlarning asfalasofilinga joʻnayotganini koʻraman (10-b)
 - 3. Talbot kitobni yozib, darsxaltasiga soldi. (26-b)
- 4. Qariqizlar Dublin fsqarolariga tez ta'sir qiluvchi xabdorilar hamda uchar yulduzlar hadya etishayotganday... (96-b)
 - 5. Ular meni ishbuzarmon deyishgan (108-b)
- 6. Nega ular men yeb koʻrgan anov narsani bobshteks deyishgan? Bobriylarmi? Mevagiylarmi? Sen xuddi romshteks yeyayotgandek boʻlishing kerak. (112-b)
- 7. "Tashnakom" jismi yashirin junbushga kelib, u lolu hayron sevmoqni istardi. (114-b)

Yana qiyoslang: chalaqursoq yurtsevarlar (110-b) qaymoqli popuklar, ananas obakilar, shamolparraklar, zulmatxona, manqaldon va sh.k. Tarjimon mahorati nafaqat yasama substantiv, atributiv, kompozitiv soʻzleksemalar, balki fe'l shakllarining noodatiy badiiy-ijodiy qoʻllanishida ham oʻz ifodasini topgan. Bu qahramonga xos holatlar talqinida yaqqol

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

namoyon bo'ladi. Quyidagi matnlar tarkibidagi fe'llarning shakli, ma'nosi, uslubiy qo'llanishiga e'tibor bering:

- 1. ...Shunda Ratlej kabinetining eshigi gʻingshidi. (70-b)
- 2. Shu tariqa Mister Blum ahvolni choʻtlab, botinmaygina jilmayib turarkan, muharrir odatdagiday qiytonglagan yurishini qilib nari joʻnadi. (95-b).

Anglashilib turganidek, tarjimon milliy soʻz-leksema hisoblangan mimemaning matniy qoʻllanishiga, o'zbekcha xoslanishiga yondashib, hayvonlar harakatiga xos fe'l shaklini aniq-narsa predmet harakatiga oʻxshatib, ma'noni koʻchirgan va bu lingvo-uslubiy qoʻllanish juda oʻrinli chiqqan yoki fe'lning vid-tarz shakli koʻrinishidagi "qiytonglagan" sifatdoshi ham "qiyshanglagan" formasiga andoza usulida tasvirlash harakatini yaqqol hosil qilinib, qahramon vositasiga aylantirilganki, bu intellektual yetuk kitobxonning saviyasiga mos, tahsiniga loyiq. Shu bilan birga, mukammal g'oya, original shakl, anchayin murakkab uslubi bilan yuksak saviyadagi kitobxonlarning diqqatini tortgan asarning oʻzbekona hissiy ta'sir kuchini ham oshirgan. Tarjimaning muvaffaqiyati yana shundaki, unda oʻzbek oʻquvchikitobxonini o'z sehriga, so'z sehriga torta oladigan bunday individual yaratiqlar, ijobiy, ijodiy-uslubiy qoʻllanishlar bisyor. Ularning oʻrinli, xilma-xil stilistik maqsadlarda qoʻllanilishini monografik tarzda maxsus o'rganish kelgusining ishidir.

Xulosa oʻrnida Oʻzbekistonda tarjima sohasini yanada rivojlantirish uchun ba'zi takliflarimizni ham bayon qilmoqchimiz. Kuzatishimizcha, xorijda tarjima asarlarini nashr etuvchi kamsonli nashriyotlarda mualliflar va tarjimonlarga toʻlanadigan qalam haqi yuqoriligiga qaramay, noshirlarni himoya qilish yaxshi yoʻlga qoʻyilmagan. Shunday munosabat tufaylimi, buyurtmalarning kamligi sababmi, badiiy tarjima boʻyicha mutaxassislarning soni ham kamday. Noshirlik bilan bogʻliq bu hol yechimini kutayotgan dolzarb muammolardan hisoblanib, uning ijobiy yechimi Oʻzbekistonning kelajakda sifatli adabiy mahsulot chiqaruvchi mamlakatlardan biriga aylantirilishi, ya'ni davlat dasturlari talablariga muvofiq munosib kadrlar yetishishi bilan bogʻliq, albatta.

Xorijiy asarlarning oʻzbek tiliga tarjima qilinishi borasida bugungi Oʻzbekistonda I.Gʻafurov, J.Kamol, N.Otaboyev, A.Fayzulla, M.Ahmad

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

singari yuksak salohiyatli tarjimonlar borligi behad quvontiradi. Lekin badiiy tarjima sohasida yosh mualliflar – tarjimonlarning kamligi, buning esa kechiktirib boʻlmaydigan masalalardan ekanligi sir emas.

Badiiy tarjimani rivojlantirish uchun DTSga binoan yoppasiga oʻrganilishi zarur boʻlgan oʻquv-uslubiy vazifalarni amaliyotga joriy qilish, bilingv tarjimonlarni (oʻzbek-rus, rus-oʻzbek, oʻzbek-ingliz, ingliz-oʻzbek tayyorlash, yoʻnalishga ixtisoslashgan nashriyotlarni shu qoʻllab-quvvatlash, ko'paytirish, ularni tarjima qilinayotgan asarlarning monitoringini olib borish kabi ishlar yanada yaxshi yo'lga qoʻyilishi lozim. Shuningdek, oʻzbek adabiyoti namunalarini tarjima qiluvchi xorijlik tarjimonlarning yurtimiz bilan tanishishiga, malaka oshirishiga imkoniyat yaratilsa, tarjimonlar mehnatini kengroq miqyosda moddiy jihatdan mukofot ma'naviy va grantlar vositasida va rag'batlantirishga yanada e'tibor qaratilsa, bu faoliyatning haqiqiy ijodiy faoliyat bilan teng qiymatli murakkab jarayon ekanligining tan olinishiga erishilsa ayni muddao boʻlardi.

Shu maqsadda uzoq va yaqin xorijlik tarjimonlarning malakasini, kasbiy mahoratini oshirishga qaratilgan qisqa va uzoq muddatli ijodiy rejalarni ishlab chiqish, ularning ijrosini ta'minlashga alohida e'tibor qaratish lozim deb oʻylaymiz. Mazkur faoliyatga daxldor nazariy va amaliy ishlanmalar sirasini koʻpaytirish, nashrini tezlashtirish va bu yoʻnalishda elektron va bosma OAVlaridan unumli foydalanish zarur.Bu oʻz-oʻzidan Oʻzbekiston kitob palatasi va Oʻzbekiston davlat kutubxonasi bilan hamkorlikda ishlashni, xorijiy tillarga oʻgirilishi zarur boʻlgan oʻzbekcha badiiy asarlar va aksincha, oʻzbek tiliga oʻgirish lozim boʻlgan xorijiy badiiy asarlar roʻyxatining elektron bazasini yaratishni taqozo etadi.

Ba'zi qo'shni davlatlardagi kabi badiiy tarjima nazariyasi va amaliyoti taraqqiyotiga hissa qo'shadigan "tarjima instituti"ga o'xshash tashkilot ta'sis etilsa, O'zbekistonda tarjimonlik sohasining tarixi, buguni va ertasi haqida turli tildagi ma'lumotlarni muntazam berib boruvchi veb-saytlar ochilsa, yuksak mahoratli tarjimonlarning ijodiy faoliyatiga har tomonlama yordam ko'rsatilsa, oliy o'quv yurtlarining filologiya fakultetlarida o'qitilayotgan tarjima va tarjimashunoslikka oid fanlarni madaniyatshunoslik fanlari bilan muvofiqlashtirilib ta'lim berilsa

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

millatlararo nurkoʻprik sanalgan tarjimaning, ijodkor tarjimonning intellektual madaniyat targʻibotchisiga aylanishi shubhasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1. Karimov.I.A. "Yuksak ma'naviyat -yengilmas kuch". -Toshkent, 2008, 83-bet.
- 2. Toshaliyev I. Ommaviy axborot vositalarining tili va uslubi. Ma'ruzalar matni. -
- T.: OʻzMU, 2001, 14-15-betlar; Toshaliyev I., Abdusattorov R. Ommaviy axborotning tili va uslubi. Oʻquv qoʻllanma. -T.: "Zarqalam" nashriyoti, 2006.
- 3. Toshaliyev I., Holiqova M. Tarjimaning asliyatga aynanligi muammosi. Qarang: "Istiqlol va til"-O'z DJTU ilmiy-amaliy anjumani materiallari, -T.: 2004, 6-9-betlar
- 4. Ibrohim Gʻafur. Tugamaydigan oʻqish.-"Oʻzbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasi. 1991, 15-noyabr
- 5. Mahmudova S.I. Soʻz yaratish san'ati. Oʻquv-uslubiy qoʻllanma. -T.: TDSI nashriyoti, 2003, 10-bet
- 6. Barcha matniy misollar "Jahon adabiyoti" jurnalining mazkur sonidan olingan.
- 7. Ochilov, E. (2014). Translation theory. Tashkent: Institute of Oriental Studies.
- 8. Usmanova, S. R., & Ismatullayeva, N. R. (2020). Expression Of Lacunas In Comparative Study Of Kinship Terms In Chinese And Uzbek Languages. Solid State Technology, 63(6), 4974-4985.

EKVIVALENTLIK ADEKVATLIKNING BOSH MEZONI

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-146-152

Filol.f.n. Dilfuza XATAMOVA

Mirzo Ulugʻbek nomidagi Oʻzbekiston Milliy universiteti dotsenti, Toshkent, Oʻzbekiston. Tel: +998974119640; xatamova@gmail.com

Annotatsiya. Ekvivalentlik va adekvatlik tarjimashunoslikning tayanch tushunchalari ekan, ushbu tushunchalar avvalo, tarjima nazariyasi, qolaversa lingvistika va adabiyotshunoslikning ham eng dolzarb, ma'no qamrovi jihatidan chegaralariga aniqlik kiritish zarur bo'lgan tushunchalaridandir. Birinchidan, tarjimashunoslikka oid nazariy tushunchalar ma'no qamrovi tarjima nazariyasining predmeti bo'lsa, ikkinchidan, uning izohi lingvistikaga, sharhi estetik mohiyat nuqtai nazardan adabiyotshunoslikka borib taqaladi.

Kalit soʻzlar: ekvivalentlik, adekvatlik, sinonimlik, muvofiqlik, invariantlik

Аннотация. Поскольку эквивалентность и адекватность являются базовыми понятиями переводоведения, то эти понятия являются прежде всего понятиями теории перевода, а также языкознания и литературоведения, которые нуждаются в уточнении своих границ в смысловом отношении. Вопервых, теоретические понятия переводоведения составляют предмет теории перевода, во-вторых, его объяснение восходит к языкознанию, а его рассмотрение восходит к литературоведению с точки зрения эстетической сущности.

Ключевые слова: эквивалентность, адекватность, синонимия, совместимость, инвариантность.

Abstract. Since equivalence and adequacy are the basic concepts of translation studies, these concepts are first of all the concepts of translation theory, and also of linguistics and literary studies, which need to clarify their boundaries in terms of meaning. Firstly, the theoretical concepts of translation studies are the subject of translation theory, and secondly, its explanation goes back to linguistics, and its review goes back to literary studies from the point of view of aesthetic essence.

 $\textbf{Key words}:\ equivalence,\ adequacy,\ synonymy,\ compatibility,\ invariance$

Ekvivalentlik va adekvatlik terminlari olimlar tarafidan ba'zan sinonim, ba'zan ma'no jihatidan tarjimashunoslikning ikki omilini anglatadigan tayanch tushunchalar sifatida ishlatiladi. Masalan, R. Leviskiyning [2, 75] "Funksional adekvat tarjimaning prinsiplari haqida"

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

degan maqolasida ekvivalentlik va adekvatlik terminlarini sinonim sifatida, Dj.Ketford ekvivalent tarjima – adekvat tarjima deb ishlatadilar. Komissarov, aksincha, bu ikki tushunchani bir biriga qarama qarshi qoʻyib, tarjimaning kengroqligini gamrovi ma'no ta'kidlaydi. Ekvivalentlik, olimning fikriga koʻra, nutq yoki til birligining umumiy ma'noligida namoyon bo'ladi. K.Rays va G. Vermer adekvatlikka ta'rif berar ekan, uning pragmatik omilidan kelib chiqib, maqsad sari degan fikrni Ekvivalentlik vo'naltiriladi beradi. ularning matnlararo toʻliq muvofiqlikni nazarda tutadi. Adekvatlik va adekvat terminlari tarjimada jarayon sifatida namoyon bo'lsa, ekvivalentlik va ekvivalent madaniyatlararo ikki matn orasidagi munosabatni bildirib, o'xshash kommunikativ funksiyalarni amalga oshiradi. Yuqoridagi olimlarning fikricha ekvivalentlik nafaqat nutq birliklari, balki matnlararo munosabatni ham o'z ichiga oladi va matn ekvivalentligi uning har bir segmentining ekvivalentligini nazarda tutmasligi mumkin. Bu nuqtai nazar, albatta, yuqorida keltirib o'tgan Komissarov fikriga qarama qarshi qoʻyilayapdi. Til birliklari orasidagi munosabat til tizimi konteksti nuqtai nazaridan uning paradigmatik aloqalari inobatga olingan holda kontrastiv lingvistika o'rganish predmetiga aylanib ketadi. L.S. Barxudarov "So'zning kontekstual ma'nosi va tarjima" nomli maqolasida tarjimada soʻzning ekvivalenti kontekst bilan bogʻliqligini ta'kidlab, bu holda so'zning ma'nosi lo'g'aviy ma'no bilan farq qilishi mumkin degan xulosaga keladi.

Ekvivalentlik invariantlik tushunchasi bilan ham bogʻliq. Tarjima qilinayotgan matnning kommunikativ effekti tarjima matnining har bir bosqich nuqtai nazaridan muvofiq boʻlishi kerak. Semitik bosqichlarni qamrab olgan funksional turlari ekvivalentlikni ta'minlab beradi. Agar semiotik bosqichlarni ma'lum bir qismini qamragan boʻlsa qisman ekvivalentlik haqida gap boradi. Garchi hamma semiotik bosqichlarni qamrab olgan boʻlsa u holda toʻliq ekvivalentlik haqida gap yuritishimiz mumkin. Demak, ekvivalentlik ikki matn orasidagi munosabat. Bu borada adekvatlik bilan ekvivalentlik orasidagi farq mafhumdir.

Bu borada Komissarovni fikriga qoʻshilgan holda, matn ichra ekvivalentlik til yoki nutq birligiga nisbatan qoʻllaniladigan boʻlsa, adekvatlik matnlararo tenglilikni nazarda tutadi degan xulosaga kelamiz.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Mana shu vaziyatdagina tarjimashunoslikning ikki tayanch tushunchasi orasidagi mavhumlikka qisman boʻlsa xam barxam beriladi. Quyida keltiradigan qarashlar shu xulosamizni tasdiqlashga qaratilgan.

Terminlar talqini nuqtai nazaridan koʻrib chiqadigan boʻlsak bu erda bizni termin va uning izohi ichidagi til birliklarining qanchalik muvofiq ya'ni ekvivalent boʻla olishi keyingi bobimizning diqqat markazida boʻladi. Tarjima jarayonida tarjima qilinayotgan tilda aynan termin ma'no qamrovini ifoda qila oladigan soʻzni topish, uni leksik jihatdan mansubligini inobatga olish kerak boʻladi.

Yakobsoning fikricha: «Там, где отсутствует понятие или слово, можно разнообразить и обогащать терминологию путем словзаимствований, калек, неологизмов, семантических сдвигов наконец, с помощью парафраз» [6, 364]. Ya'ni, aynan so'z yoki tushuncha mavjud boʻlmasa, terminologiyani oʻzlashmalar, kalkalar, neologizmlar, semantik siljishlar va parafrazlar orqali boytish va kengaytirish mumkin degan xulosaga keladi. Muallif shuningdek, biron bir hodisani tarjimasida leksika orqali ham ifodalash mumkin deydi: "Отсутствие в языке перевода какого-либо грамматического явления отнюд не означает невозможности точной передачи всей понятийной информatsiu, содержащейся в оригинале". Shveytser o'z nazariy qarashlarida ekvivalentlik tushunchasini tarjimaning nazariy aspektlari va uning mohiyatini ochib berishda qoʻlladi. Bunga isbot qilib birinchi faslda koʻrib chiqqan nazariy qarashlarni olishimiz mumkin. Tarjimashunoslik fanining rivojlanish davrlarining har bir bosqichi oʻzgacha fikr, mulohaza va qarashlar bilan ajralib turadi. Har bir davr tarjimaning mohiyatini belgilashda oʻz nazariy va amaliy bilimlaridan kelib chiqadi.

Masalan, Ya.I.Retskerning "Muvofiqlik nazariyasi"da ekvivalentlik tushunchasini matnlararo emas, matn ichidagi mikro birliklar munosabatiga nisbatan ishlatadi. Bunda Resker ekvivalent deganda matnga bogʻlanmagan doimiy bir tushunchani belgilagan [4, 10-11]. Agar matn bilan bogʻliq boʻlsa demak u "variativ muvofiqlik"dir deb ta'kidlaydi. Bu erda Komissarov bilan Resker fikrlarining kesishma nuqtalari borligini kuzatib, biri ekvivalentni matn bilan bogʻlasa, ikkinchisi matn bilan bogʻlanmagan barqaror bir tushuncha deb belgilaydi.

148

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Ekvivalentlik variativ muvofiqlik bilan ham bogʻliq boʻlib, bu tushunchalarni ajratish zaruriyati leksikografik omillardan kelib chiqqan deyish mumkin. Chunki, tarjimon uchun "qisman ekvivalent" va "variativ muvofiqlik" orasidagi farq prinsipial emas. Masalan, ingliz tilidagi novella terminiga rus tilida rasskaz, turk tilida oyku, oʻzbek tilida esa hikoya deb olishimiz mumkin. Bu terminlar bir tarafdan bir biriga toʻliq mos emas, balki qisman ekvivalentdir.

Dj. Ketford tarjima talablariga aniqlik kiritayotib "Для того, чтобы существовала переводческая эквивалентность, необходимо, чтобы как исходный, так и конечный тексты были бы соотносимы с функционально релевантными признаками данной ситуаtsiu" [1, 94] deydi. Olim tomonidan funksional relevantlik belgilari matnning kommunikativ funksiyasi nuqtai nazaridan muhim. Funksional relevantlik keng ekstralingvistik kontekstda shaklanib, intuitsiyaga asoslangan boʻladi.

Ketfordning tarjima ta'rifida asosiy mezon — vaziyat. Huddi shu somativ yo'nalishni olim tomonidan ekvivalentga bergan talqinida ham ko'rishimiz mumkin. Bu borada biz R. Leviskiyni "поскольку свойства ситуаtsiи не подлежат научному описанию, теории перевода остается заняться только межъязыковыми закономерностями, которые прослеживаются на пути от оригинала к переводу. Такая позиция приводит, в частности, к введению понятия — перевода на одном, избранном уровне языка" [2, 75] degan fikriga tuliq qo'shilamiz.

Yu.Naydaning konsepsiyasi "dinamik ekvivalentlik" boʻlib, ekvivalentlikda semantik yondashuvga asoslangan. Olim ikki matn orasidagi semantik uxshashlikni ekvivalentlikni etarli mezoni deb hisoblaydi: "Динамическая эквивалентност — качество перевода, при котором смысловое содержание оригинала передается на языкерецепторе и таким образом, что реакция (респонсе) рецептора перевода в основном подобна реаксии исходных рецепторов" [3,202]. Demak, olim qarashining zaminida retsepient original matn va tarjima matnidan oladigan ta'siri bir xil boʻlsa, aynan shu ekvivalentlikning asosiy mezonidir deb xisoblaydi. Nayda bunda nafaqat mazmuniy mufoqlik, balki emotiv xolatni xam inobatga oladi.

Shunday qilib, ekvivalentlikda pragmatik ulcham, ya'ni tarjimani retsepient tomonidan qabul qilish reaksiyasi asosiy omiligini nazarda tutadi. "Dinamik ekvivalentlik" "formal muvofiqlikga" qarshi quyilib, dinamik ekvivalentlikda Yu.Nayda yana bir mezon kommunikativ vaziyatni inobatga oladi. Dj. Ketford uchun ekvivalentlikning yagona va asosiy mezoni semantik mazmun bo'lsa, Nayda uchun kommunikativ vaziyatdir. Kommunikativ ekvivalentlik G. Yeger tomonidan ikki matn orasidagi munosabat bo'lib, kommunikativ mohiyati tengligidadir deb sharxlaydi. Boshqacha qilib aytganda retsepientda bir xil kommunikativ effekt ug'otish kerak. Kommunikativ effekt degada adresatga ma'lum bir mazmuni etkazish nazarda tutiladi. G.Yeger talqini shunisi bilan ahamiyatliki, u matni tarjimaning eng asosiy kategoriyasi sifatida oladi. Olim "ekvivalent" va "invariant" tushunchalarini bogʻliqligiga xam ahamiyat beradi.

V.Koller ekvivalentlik tushunchasini ma'no qamrovi ikki matn orasidagi ekvivalent munosabatlar turi aniqlangandagina belgilanadi deb ta'kidlaydi. Ekvivalentlik turi esa tarjimani maqsadi bilan aniqlanadi.

- V. Koller [5, 186] ekvivalentlikni beshta turga boʻladi:
- 1) denotativ mazmuni saqlab qolish ya'ni invariant mazmun;
- 2) konnotativ stilistik ekvivalentlik, oʻz ichiga semantik xamda stilistik funksiyalarni qamrab oladi;
- 3) tekstual-normativ, matning janr xususiyatlari, nutqiy va til qonuniyatlariga yunaltirilgan;
 - 4) Pragmatik-maqsadli
- 5) formal, matning badiiy-estetik, individual xususiyatlarini ochib berishga yunaltirilgan tarjima.

Koller bu tasnifi bilan tarjima jarayoni naqadar keng va serqiraligi, yuklangan vazifalar turliligini ochib beradi. V. Koller ekvivalentlik deskreptiv tushuncha emas normativligini isbotlab beradi.

Otto Kade ilk ishlarida tarjimada ekvivalentlik ikki matn orasidagi invariant mazmunga nisbatan aytiladi deb ta'kidlaydi. Keyinchalik kommunikativ funksiya Kade uchun xam birlamchi mezonga aylandi.

- O. Kade ekvivalentlik mezonlarini aniqlar ekan:
- birlamchi konkret kommunikativ vaziyatda tarjima matnini keng qamrovli ta'sir koʻchiga e'tibor berilishi;

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

- matnda kommunikativ birliklar makrobelgilarni ajratib, ularning oʻzaro semantik munosabati matn mazmunini tashkil qilishini;
- kommunikant mazmuni bu ma'no, uning shakliy makrobelgilarni, ya'ni til birliklarini mazmuniy ketma ketligiga nisbatan aytilishi;
- matn kommunikat sifatida oʻz ichiga koʻproq axborot qamrab olish xususiyatiga egaligi;
- ma'no va mazmun orasida regulyar munosabat borligini ta'kidlab, teng ma'no turli vaziyatda turli ma'no bildirishi, birxil vaziyatda teng mazmunligni ifoda qilishini ko'rsatishi;
- tarjimani mohiyati kommunikantlarni almashuvida bilib, axborot etkazishda aynan kommunikatlar xisoblanishi;
- tarjimada bir til belgilari boshqa til belgilari bilan almashinishi ekvivalent kommunikatlar paydo boʻlishiga olib kelishini sharhi;
- tarjimada ekvivalent kommunikat yaratishda original matn oʻzgaradi va tarjimada ekvivalentlik ma'no qamrovini kengayishiga olib kelishini ochib berilishlarni va yuqorida koʻrsatib utilgan omilarni ketma ket koʻrsatib utadi.

K.Rays va Gans Vermeer skopos nazariyasida ekvivalentlik tarjima uslubiga emas, balki uning natijasiga nisbatan aytiladi deb ta'kidlaydi.

Xaqiqatdan xam tarjimada ekvivalent uslub bilan tarjima qilinmaydi, balki natija sifatida namoyon boʻladi va adekvat tarjima matniga aylanadi. Ekvivalent tarjimani ta'riflar ekan olimlar adekvat tarjima talqini aniqlashtirib berdilar. Demak, ekvivalentlik tarjima maxsuli boʻlib, original va tarjima matning bir biriga nisbatan funksional muvofiqligidadir.

Xulosa qilib aytganda, ekvivalent tarjima asliyat mazmu-nini oʻzga tilga vazifaviy-uslubiy jihatdan toʻla-toʻkis talqin etishdan iborat jarayondir. Buning ma'nosi shuki, til belgilari yigindieidan iborat matn mazmuni tarjimada vazifaviy qayta yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1. Дж.Кэтфорд С. Лингвистическая теория перевода (A Linguistic Theory of Translation). Москва. 2004.
- 2. Левицкий Р. "О принципе функционалной адекватности перевода". Москва. 1984.
- 3. Nida, Taber. The teory and practice of translation. London. 1969
- 4. Рецкер. Теория перевода и переводческая практика. Москва. 1974.
- 5. Werner Koller. "The concept of equilanes and the object of translation" 1936.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

- 6. Якобсон Р.О. Работы по поэтике. Москва. 1987.
- 7. Fatxutdinova, I. A. (2021). TARJIMADA EKVIVALENTLIKNING MULOQOT MAQSADINI IFODALASH VOSITALARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1*(Special Issue 2), 140-149.
- 8. Насирова, С. А. (2022). НЕОЛОГИЗМЫ–ИДЕОЛОГЕМЫ В КАЧЕСТВЕ ПРОВОДНИКОВ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ (на примере общественно-политической терминологии современного китайского языка. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 27), 6-15.

152

ANALYSIS ON THE TRANSLATION METHODS OF CHINESE PROPER NOUNS IN UZBEK

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-153-157

Ma XUEMEI,

Associate Professor, Urumchi, Xitoy / Toshkent, O'zbekiston Tel:+998933209669, maxuemei718@sina.cn

Аннотация. Ushbu maqolada Xitoy tilidagi atoqli otlarni misol qilib olib, xitoy tilidagi atoqli otlarni oʻzbek tiliga tarjima qilish usuli tahlil qilingan. Xitoy tilidagi atoqli otlarni oʻzbek tiliga tarjima qilish xususiyatlariga asosan quyidagilar kiradi:1.Transliteratsiya;2.Soʻzma-soʻz tarjima; 3. Erkin tarjima; 4. Transliteratsiya + soʻzma-soʻz tarjima yoki erkin tarjima.

Калит сўзлар: xitoycha, oʻzbekcha; shaxs ismlari; joy nomlari; kino nomlari.

Аннотация. На примере китайских имён собственных в данной статье исследуется метод перевода китайских имён собственных на узбекский язык. К особенностям перевода китайских имен собственных на узбекский язык в основном относятся следующие: 1. Транслитерация, 2. Дословный перевод, 3. Свободный перевод, 4. Транслитерация + дословный перевод или вольный перевод.

Ключевые слова: китайский язык, узбекский язык, личные имена, топонимы, названия фильмов.

Abstract. The article takes Chinese proper nouns as examples to explore the method of translating Chinesepr oper nouns into Uzbek. The characteristics of the translation of Chinese proper nouns into Uzbek mainly include the following: 1. Transliteration; 2. Literal translation; 3. Free translation; 4. Transliteration + literal translation or free translation.

Keywords: Chinese; Uzbek; personal names; place names; film titles.

Proper nouns in Chinese refer to the proper names of specific people, things, places or organizations. Almost all classification systems of different genres have categories of proper nouns. In the early classification of Chinese nouns, names such as "real name", "proper noun" and "proper name" appeared. Mr. Zhao Yuanren analyzed "proper names" as a category independent of nouns. In later classifications, they are called proper nouns.

Proper nouns are generally divided into names of person, places,

mechanism, rivers, lakes and seas, book titles, movies or specific names of a certain thing, etc. Different classes of proper nouns are translated in slightly different ways in Uzbek.

1. Translation of person's name

Name, as one of the lineages of Chinese name culture, is a social and humanistic symbol based on blood inheritance. In 2020, names such as "Wang", "Li", "Zhang", "Liu" and "Chen" are listed in the top five41. Chinese names are divided into two parts, the surname and the given name. The surname comes first and the first name comes after. Most of the surnames are one Chinese character, a few are two Chinese characters, and surnames with more than one Chinese character are called compound surnames. Such as Ouyang, Sima, Shangguan and so on. Compound surname refers to a surname composed of two or more Chinese characters, which is a special branch of Chinese surnames. Currently, "Ouyang" is the most common compound surname .There are two Chinese characters in the name, and there is also a Chinese character.

When translating Chinese names, Uzbek adopts the transliteration method. The surname and first name are written separately, separated by one character, the first letter of the surname should be capitalized, and the first letter of the first name should be capitalized. E.g.

t letter of the first name should be capitalized. E.g.			
李白	Li Bay		
张衡	Chjan Xen		
莫言	Mo Yan		
吴京	Vu Jing		
鲁迅	Lu Shun		
张文宏	Chjan Venxon		
邓稼先	Deng Jiaxian		
诸葛亮	Juge Liang		
东方朔	Dongfang Shuo		
上官婉儿	Shangguan Van'er	_	

There are also some Chinese names whose translations in Uzbek do not conform to the above-mentioned rules. Instead of simply translating them according to the Chinese pinyin, they have already been established and become proper nouns. For example, "Ma Yun" is generally translated as Jek Ma in Uzbek, Jek is his English name, Ma is his surname; "Jackie

154

^{[1] 《}二〇二〇年全国姓名报告》发布,<u>http://www.gov.cn/xinwen/2021-02/08/content 5585906.htm</u>.

Chan" is generally translated as Jek Chan, Jek is his English name, Chen is his surname; "Li Xiaolong" is translated as Bryus Li, Bryus is his English name, and Li is his surname;

2. Translation of place names

From the perspective of toponymy, place names have proper names and common names. Proper names refer to a specific place, such as "Beijing, Shanghai, Chongqing", and generic names refer to a class of places in general, such as "city, river, mountain" and so on. When translating place names without common names, transliteration is generally adopted. E.g:

北京(市)	Pekin (shahar (
上海(市)	Shangxai (shahar (
西安(市)	Si'an (shahar (

When translating a place name with a common name, if the proper name is a monosyllabic word, the general name will become a proper name, such as: mountains, rivers, rivers, lakes, islands, etc. When translating, first transliterate the whole word, and then directly translate the common name to form a special name, name as a whole, E.g.:

长江	Yanszi daryosi
黄河	Xuanxe daryosi
华山	Huashan togi
太行山	Tayxanshan tog'i

If the proper name is not a monosyllabic word and the general name is a component of the proper name, the proper name is transliterated and the general name is literally translated. E.g:

天津市	Tyantszin (Tianjin) shahri	
山东省	Shandong provinsiyasi	
若羌县	Ruochiang uyezd	
南湖乡	Nanxu volost	
海南岛	Xaynan oroli	
武当山	Udan tog'i	
卢沟桥	Lugou ko'prigi	

3. Translation of names of institutions, groups, countries, and political parties

The names of institutions, groups, countries, and political parties generally require literal translation. E.g.

共青团	Kommunistik yoshlar ittifoqi
-----	------------------------------

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

中国共产党	Xitoy Kommunistik partiyasi
外交部	T ashqiI shlarVazirligi
派出所	Militsiya idorasi
中华人民共和国	Xitoy Xalq Respublikasi

Some require a combination of transliteration and literal translation. The translation features are transliteration of proper names and literal translation of common names, like:

雷神山医院	Leishenshan Shifoxonasi(kasalxonasi)	
北京大学 PekinUniversiteti		
复旦大学	Fudan Universiteti	
华为技术有限公司	Huawei Technologies Co., Ltd	
中山银行	Jongshan banki	

4. Translation of book titles, TV series and movie titles

Titles of books, TV dramas and movies generally use literal translation, for example:

茶馆	Choyxona
急先锋	Avangard
都挺好	Hammasi juda yaxshi
亲爱的翻译官	Qadrli tarjimon

Some can also be transliterated + free translation or transliterated + literal translation. E.g:

哪吒之魔童降世	NEJA: Iblisning yaralishi
中南海保镖	Pekinlik tansoqchi
少林寺	Shaolin ibodatxonasi
功夫熊猫	Kungfu Panda

Some use transliteration, for example:

黄飞鸿	Huang Feyxon

Some use free translation, for example:

倚天屠龙记	Yangi kung-fu ustozi
叶问	Ip Man
怒火•重案	Chorraxadagi toʻqnashuv Alanga ogʻushida

To sum up, when translating Chinese proper nouns into Uzbek, based on the consideration of different factors, flexible and diverse translation

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

methods are adopted, which can better convey the connotation of the source language and achieve the purpose of communication. However, there are also some problems. For example, the surnames such as "Zhang (张)" "Jin (金)" are usually translated as "Chjan" and "Tszin" according to the Russian translation method. This translation method does not conform to the pronunciation characteristics of Uzbek, it will be better if it is translated as "jang""Jin".In addition, there is another problem: there are multiple translation methods for some names of person and places. for example:

Chinese	Existing	Existing translation	Existing
	translation	methods 2	translation
	methods1		methods 3
wŭ dāng shān	Udan Tog'i	Vudan Tog'i	
,武 ,当 ,山			
wŭ hàn	Wuhan	Vuxan	
,武 ,汉			
育才中学	Yusai o'rta maktabi	YuSayo'rta maktabi	
xí jìn píng ,对 ,近 ,平	Si Jinping	Shi Jinping	Si Szinpin
zhōng shān ,中 ,山(银行,市)	Jong shan	Zhongshan	Chjunshan
guǎng dōng ,广 ,东	Guang Tong	Guangdong	Guandun
shàng hǎi ,上 ,海	Shanxay	Shanghai	
qīng hǎi ,青 ,海	sinxay	Chinxay	

References:

- 1. 《二〇二〇年全国姓名报告》发布, http://www.gov.cn/xinwen/2021-02/08/content_5585906.htm.
- 2. https://t.me/+CwYI-ZT6eo1jZDUy.
- 3. 沈渭菊,段慧敏.《阿甘正传》专有名词典故的字幕翻译[J].兰州交通大学学报. 2018,37(01).[4] -张敬仪.汉维-

维汉翻译理论与技巧[M].北京:民族出版社2004.

4. Хашимова, С. А. (2022). АГГЛЮТИНАТИВНАЯ ОСОБЕННОСТЬ СУФФИКСАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(1), 196-202.

SHARQ TILLARI TIPOLOGIYASINING DOLZARB MUAMMOLARI XUSUSIDA

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-158-162

PhD. Kamola RAXMATJONOVA,

TDShU oʻqituvchisi. Toshkent, Oʻzbekiston Tel: +998909926859; mohisuji7590@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada lingvistik tipologiyaning tilshunoslikdagi oʻrni, zamonaviy tillar tipologiyasining ahamiyati haqida soʻz boradi. Shuningdek, lingvistik tipologiyada tillarning oʻzaro umumiy va xususiy belgilari oʻrganilishi, lingvistik tipologiyadagi asosiy uslublar haqidagi nazariyalar keltiriladi. Sharq tillarini tipologik tahlil qilganda uchraydigan asosiy muammolar va ularning yechimi keltiriladi.

Tayanch soʻzlar: Lingvistik tipologiya, diaxron, sinxron, qiyosiy-tarixiy metod, morfologik, genetik.

Аннотация: В данной статье говорится о месте лингвистической типологии в языкознании, значении типологии современных языков. Также приводятся теории об изучении общих и специфических черт языков в лингвистической типологии, основные методы в лингвистической типологии. Представлены основные проблемы, возникшие при типологическом анализе восточных языков, и пути их решения.

Ключевые слова: Лингвистическая типология, диахронический, синхронический, сравнительно-исторический метод, генетический.

Abstract. The article considers of the role of linguistic typology in linguistics, its interrelationship with other disciplines, and the importance of typology of modern languages. Also, theories about the study of common and specific features of languages in linguistic typology, the main methods in linguistic typology are presented. The main problems encountered in the typological analysis of Eastern languages and their solutions are presented.

Key words: Linguistic typology, diachronic, synchronic, comparative-historical method, primary language, morphological, genetic.

Inson turli tillarni eshitganda yoki oʻrganganda ularda asosan ikki jihatdan, ya'ni tashqi oʻxshashlik va soʻzlarning grammatik tuzilishi, negiz yasalishi, gapda soʻzlarning oʻzaro bogʻlanish usulida oʻxshashlik borligini sezadi. Tillarni turlarga ajratish jarayonida genetik, morfologik va struktural tasniflashga ahamiyat beriladi. Tillarning genetik munosabatidan

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

qat'iy nazar ular orasidagi oʻzaro yaqinlashtiruvchi hamda uzoqlashtiruvchi til faktlarini lingvistik tipologiya oʻrganadi. Oʻz navbatida lingvistik tipologiya chogʻishtirma hamda qiyosiy tipologiyaga ajratiladi. Bu hodisa tillarning qardosh yoki qardosh boʻlmaganligi bilan bogʻliq.

Zamonaviy lingvistik adabiyotlar koʻrsatadiki, lingvistik tipologiya dastavval gʻarbda F.Shlegel asarlaridan boshlangan. Keyinchalik tillar tipologiyasi boʻyicha A.V.Shlegel, V.Gumbolt, X.Shteyntal, A.Shleyxer, E.Sepir, V.Skalichka, A.Martine, F.F.Fortunatov, I.I.Meshchaninov, B.Uspenskiy, Yu.V.Rojdestvenskiy, V.N.Yarseva va boshqalar tadqiqot olib borganlar ⁴². Biroq Sharq mutafakkirlarining tilshunoslikka oid qarashlari oʻrganilganda, ularning aksariyat asarlarida lingvistik tipologiya bilan bogʻliq koʻplab ilmiy-lingvistik ma'lumotlar kuzatildi. Jumladan, IX—XV asrlarda Markaziy Osiyo hududida yashab ijod etgan allomalar Mahmud Qoshgʻariy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur asarlarida qiyosiy-tarixiy tilshunoslikning dastlabki shakllari koʻzga tashlanadi ⁴³. Bunday chalkash ta'limotning sababi bu allomalarning asarlari bilan yevropa olimlari XIX asrlarga kelib yaqindan tanishishga muvaffaq boʻlgan boʻlishi mumkin.

Tillarning tipologik nazariyasini oʻrganish murakkab jarayondir. Buning uchun tilshunosdan kuchli mahorat va bir necha tillarni nazariy jihatdan yaxshi oʻzlashtirish talab etiladi. Lingvistik tipologiyaning oʻziga xos xususiyati shundaki, unda ikki tizimga mansub boʻlgan tillar barcha sathlarda oʻzaro chogʻishtiriladi. Tillarning oʻziga xos xususiyatlari va tillarni yaqinlashtiruvchi belgilari aniqlanadi.

Lingvistik tipologiya tillar oʻrtasidagi genetik munosabatlardan qat'iy nazar, ularning struktur va funksional xususiyatlarini oʻrganuvchi tilshunoslik sohasidir. Ilmiy jihatdan lingvistik tipologiya tillardagi yaqinlashtiruvchi va uzoqlashtiruvchi til faktlarini guruhlarga, andozalarga, tiplarga ajratish yoʻli bilan tadqiq etish metodi hisoblanadi. Koʻridaniki, tipologiya bir tomondan, tillarni tasnif qilishning umumiy nazariyalari, qonun-qoidalari va usullarini oʻz ichiga olsa, ikkinchi tomondan, u til

⁴² Бўронов Ж. Инглиз ва ўзбек тилларининг киёсий грамматикаси. — Т.: Ўкитувчи, 1973. — Б.283, Ярцева В.Н. Иерархия грамматических категорий и типологическая характеристика языков.В.кн.: Типология грамматический категорий. — Москва, Мещаниновские чтения.1975.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

sistemasi birliklarini umumiy belgisi, xususiyati asosida tasnif qilish bilan shugʻullanadi.

Qarindosh va qarindosh boʻlmagan tillar oʻrtasidagi oʻxshash va farqli tomonlarning mavjudligi, ushbu tomonlarning yuzaga kelish sabablarini oʻrganish va tushunishga boʻlgan intilish tilshunoslikda alohida soha, yoʻnalish sifatida tan olingan mazkur lingvistik tipologiyaning maydonga kelishiga sabab boʻldi. Tilshunoslikda tipologiyaning rivojlanishi oʻzaro qardosh va qardosh boʻlmagan tillarni yaxshi oʻzlashtirishda samaralidir.

Mustaqillik yillarida Oʻzbekistonda A. Abduazizov, J. Boʻronov, Q. Toymetov, M.Irisqulov kabi olimlar tipologiya masalalari bilan shugʻullanganlar⁴⁴. Tillarni chogʻishtirma oʻrganish tarjima, lingvofalsafiy, lingvodidaktik va nazariy masalalarni oʻrganishni maqsad qilib oladi.

Chet tilini shu jumladan sharq tillarini o'rganish murakkab lingvopsixologik hodisadir. Chet tilini o'rganish chog'ida o'rganuvchi tili va oʻrganilayotgan til sistemalari toʻqnashadi. ona Oʻrganuvchining ona tili yangi til sistemasini oʻzlashtirishni osonlashtiradi yoki aksincha, uning yoʻliga toʻsiq boʻladi. Tilshunoslikda birinchi hodisa, ya'ni muayyan tilni o'rganayotganda o'z ona tili bilan solishtirish jarayonida osonlik vujudga kelishi fasilitatsiya 45 (inglizcha facilitate "yordam berish, osonlashtirish, hissa qo'shish" ma'nolarini bildiradi) deyiladi. Aksincha, ona tilining o'rganilayotgan tilni o'zlashtirishga to'sqinlik qilishi interferensiya 46, ya'ni lotincha interferens, inter o'rtasida + -ferens - olib o'tish, ko'chirish) - tilshunoslikda bir tilning boshqa tilga ta'siri oqibatini bildiradi, boshqacha aytganda, yozma yoki ogʻzaki nutqda bir til normalarini boshqa tilda qoʻllash terminlari bilan ifodalangan.

Zamonaviy sharq tillarini ona tili bilan tipologik jihatdan tadqiq etish tilshunoslikda nisbatan yangi sohalardan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham bu sohada oʻrganilishi kerak boʻlgan muammolar talaygina. Tillar nazariy maqsadlarda ham chogʻishtirma oʻrganilishi mumkin. Bunda tillarning fonetik, morfologik, leksik va sintaktik sathlari sistema tarzda

⁴⁴ Бўронов Ж. Инглиз ва ўзбек тилларининг қиёсий грамматикаси. – Т.: Ўқитувчи, 1973. – Б.283

⁴⁵ https://ru.wikipedia.org/

⁴⁶ Ўша сайт

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

oʻrganilib, ularning oʻxshash va farqlari jihatlari va ularning sabablari aniqlanadi⁴⁷.

Lingvistik tipologik tadqiqotda asosiy e'tibor til universaliyalariga qaratiladi va bu sohadagi eng muhim qismdir. Til universaliyalari barcha tillar tizimiga xos lingvistik kategoriyadir. Til universaliyalari, boshqacha aytganda, universalizm tildagi umumiy kategoriyalarni oʻrganadi. Demak, universalizm til qonuniyatlarining umumlashmasidir.

Genetik va tipologik jihatdan bir turga mansub tillar tipologiyasini qiyosiy tipologiya oʻrganadi. Bu holatda tadqiqot obʻekti qardosh tillar boʻlib, ularnig umumiyligi, xususiyligi hamda oʻxshash va farqli jihatlari aniqlanadi. Tillarni chogʻishtirma-tipologik oʻrganish — tanlangan tillarning kelib chiqish va rivojlanishi, struktur, semantik va funksiyaviy holatiga koʻra bir turga mansub yoki mansub emasligidan qat'iy nazar ulardagi oʻzaro oʻxshashlik va farqli jihatlarini aniqlashdir. Chogʻishtirma-tipologik lingvistikada tillardagi oʻxshashlik va farqli jihatlar ularning bir tipga mansub yoki mansub emasliklariga bogʻliq boʻlmaydi.

Demak, sharq tillarini tipologik jihatdan oʻrganish biroz murakkabroq chogʻishtirma jarayondir. Bunday holatda sharq tilini oʻrganuvchi dastavval ona tilining lisoniy xususiyatlarini, uning oʻzigagina xos jihatlarini aniqlab olishi bilan bir qatorda umumiy tilshunoslik nuqtai nazardan til universaliyalarini mukammal bilishi kerak. Bunday jarayondagi chogʻishtiruv natijasida tillarning xususiy va umumiy xolatari yaqqol koʻzga tashlanadi. Bu hol esa oʻrganuvchining ongli ravishda oʻzlashtirish koʻrsatgichini ortib borishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1. Бўронов Ж. Инглиз ва ўзбек тилларининг қиёсий грамматикаси. Т.: Ўкитувчи, 1973. 5.283,
- 2. Баскаков Н.А., Содиков А.С., Абдуазизов А.А. Умумий тилшунослик. Т., 1979. Б.37.
- 3. Ирискулов М. Тилшуносликка кириш. Т.: Ўқитувчи, 1992. Б. 178.
- 4. Общее языкознание. Методы лингвистических исследовании. М.: Наука, 1973
- 5. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 1 том. Т., 2000. Б.496.
- 6. Юсупов О'. Q. Проблемы сопоставительной лингвистики. Т., 1986.

 $^{^{47}}$ Юсупов Ў.Қ. Проблемы сопоставительной лингвистики. – Т., 1986

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

- 7. Ярцева В.Н. Иерархия грамматических категорий и типологическая характеристика языков. в.кн.: Типология грамматических категорий. Москва, Мещаниновские чтения. 1975.
- 8. Usmanova, S. (2022). The importance of nonverbal means in intercultural communication. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 12(5), 1244-1252.
- 9. Shoira, U. (2018). The use of modern educational technologies in teaching foreign languages (on the example of English). *Образовательный процесс*, (1 (3)), 29-32.
- 10. Ходжаева, Н., & Губаева, Х. (2020). Issues on translation of character speech (on the example of korean-uzbek literature). *Международный журнал искусство слова*, 3(4).

162

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

ZAMONAVIY NASR VA SHE'RIY TARJIMA MUAMMOLARI

UYG'ONAYOTGAN ADABIYOT (Afg'oniston o'zbeklari adabiyotiga doir)

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-163-170

Filol.f.d. Abdurahim MANNONOV,

TDSHU professori, Toshkent, Oʻzbekiston. Tel: +998 98 1252265; mannonova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Afgʻoniston hududida azaldan oʻnlab iste'dodli shoir va adib oʻzbek adabiyoti rivojiga hissa qoʻshib kelganligi, ammo bu adabiyot umumoʻzbek adabiyoti jarayonlaridan ajralib qolganligi, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy omillar sabab pashtu va dariy adabiyotlari kabi yozma adabiyot sifatida keng rivoj topa olmagani, faqat XX asrning ikkinchi yarmiga kelib birmuncha jonlangani, oʻzbek millatiga mansub ziyolilar orasidan yetishib chiqqan oʻnlab shoir va adiblar, san'at va madaniyat arboblari yaratgan asarlar mahalliy oʻzbek adabiyoti muhitini shakllantirib, asta-sekin taraqqiy etgani haqida soʻz boradi.

Kalit soʻzlar: Afgʻonistondagi oʻzbek adabiyoti, umumoʻzbek adabiyoti, pashtu va dariy adabiyotlari, gʻazal, devon.

Аннотация: В данной статье речь идет о том, что десятки талантливых поэтов и писателей внесли свой вклад в развитие узбекской литературы на территории Афганистана. Однако данная литература была оторвана от процессов общеузбекской литературы, в силу социальных, политических и экономических факторов она не получила широкого развития как письменная литература пушту и дари. Она стала оживляться лишь во второй половине XX века. В это время произведения, созданные узбекскими поэтами и писателями, деятелями культуры, выросших в среде интеллигенции, принадлежащей к узбекской наtsiu.

Ключевые слова: Узбекская литература в Афганистане, общеузбекская литература, литература пушту и дари, газель, диван.

Abstract: The This article is about the fact that dozens of talented poets and writers have contributed to the development of Uzbek literature in Afghanistan. However, this literature was cut off from the processes of general Uzbek literature, due to social, political and economic factors, it did not receive wide development as written Pashto and Dari literature. It began to revive only in the second half of the

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

twentieth century. At this time, works created by Uzbek poets and writers, cultural figures who grew up among the intelligentsia belonging to the Uzbek nation.

Key words: Uzbek literature in Afghanistan, all-Uzbek literature, Pashto and Dari literature, gazelle, divan.

Afgʻoniston koʻp millatli mamlakat. Unda yashovchi oʻzbek (turkiy)larning oʻz milliy tili va adabiyoti qadimdan mavjud boʻlib, taraqqiy etgan. XIX asrgacha bu hududda mavjud boʻlgan adabiyot umumoʻzbek adabiyotining tarkibiy qismi sifatida e'tirof etilgan. Lutfiy, Alisher Navoiy, Xusayn Bayqaro, Zahiriddin Muhammad Bobur, Mashrab, Majlisiy, Xoja kabi adabiyot namoyandalarining ijodiy faoliyati umumoʻzbek adabiyoti tarkibida nafaqat Oʻzbekistonda, balki Afgʻonistonda ham birdek sevilib oʻqiladi va qadrlanadi.

Siyosiy jarayonlar sabab chorizm bosqinidan keyin XIX asrdan boshlab Afgʻonistondagi oʻzbek adabiyoti asta-sekin umumoʻzbek adabiyotining katta oʻzanidan ajralib, mahalliy ya'ni afgʻon oʻzaniga oʻtishga majbur boʻldi va keyinchalik Afgʻonistondagi oʻzbek adabiyotini tashkil etgan holda, hududda alohida oʻz faoliyatini davom ettirishiga toʻgʻri keldi. Shuning uchun ham "Afgʻonistondagi oʻzbek adabiyoti" yoki "Afgʻonistondagi oʻzbek she'riyati" iborasini aynan XX asrning boshlari, ya'ni Mustaqil Afgʻoniston davlati tashkil topgandan keyin paydo boʻlgan hududdagi oʻzbek adabiyoti yoki she'riyatiga munosabatda qoʻllash joizdir.

Manbalarning guvohlik berishicha, bu mamlakat hududida azaldan oʻnlab iste'dodli shoir va adiblar oʻzbek adabiyotining shakllanishi va rivojlanishiga oʻzlarining salmoqli hissalarini qoʻshib kelganlar. Ammo bu adabiyot umumoʻzbek adabiyoti jarayonlaridan ajratib qolganligidan keyin, Afgʻonistondagi pashtu va dariy adabiyotlari kabi yozma adabiyot sifatida keng rivoj topa olmadi. Buning juda koʻp ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, madaniy omillari bor. Lekin shunisi ham aniqki, Afgʻonistonda shakllangan mahalliy oʻzbek adabiyoti XX asrning ikkinchi yarmida birmuncha jonlandi va taraqqiyotga qarab yoʻl oldi. Shuningdek, oʻzbek millatiga mansub ziyolilar orasidan oʻnlab shoir va adiblar, san'at va madaniyat arboblari yetishib chiqa boshladilar. Ularning yaratgan asarlari, she'riy toʻplamlari mahalliy oʻzbek adabiyoti muhitini shakllantirib, astasekin rivojlantirishga olib kela boshladi.

Afgʻonistonda 1919 yildan keyingi mustaqillik sharoiti adabiyot va san'atning taraqqiyotiga muayyan ta'sir etdi, xatto turli xil ijtimoiy

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

ta'ziqlar tufayli bu o'lkaga O'zbekiston va boshqa qo'shni mamlakatlardan kelib yashagan oʻzbek ziyolilarning zamonaviy afgʻon-oʻzbek adabiyotini shakllantirishi va rivoji muhim ahamiyat kasb etganligi ham kuzatiladi. Ikkinchi jahon urushidan keyin, xususan, 1964 yili mamlakatda o'tkazilgan konstitutsiyaviy islohatlar Afg'oniston xalq (millat)larining madaniy-ma'naviy hayotiga muayyan ijobiy oʻzgarishlar Ziyolilarning, xususan, talaba-yoshlarning siyosiy tafakkuriga, ijtimoiy faolligiga, mahalliy millatlarning milliy shuurida jiddiy ijobiy o'zgarishlar yasadi. Lekin XX asrning 50-yillarigacha boʻlgan davrda Afgʻonistondagi ijodkor oʻzbeklar koʻproq mumtoz adabiyot an'analariga sodiq ravishda, Alisher Navoiy, Bobur va Mashrab ijodida yuksaklikka koʻtarilgan, g'azallar, ruboiy, muxammas (taxmis), masnaviy singari janrlar doirasidan tashqariga chiqmay ijod qilib kelganlari ham ma'lum. she'riyatiga xos xususiyatlarni o'rganishda hisobga olinishi zarur bo'lgan omillar talaygina.

Aynan uzoq va boy tarixga ega boʻlgan mumtoz oʻzbek adabiyotiga, she'riyatiga qattiq bogʻlanib qolingan an'anaviy yoʻnalishdagi ijod namunalarining aksariyat qismi zamonaviy oʻzbek adabiyotining keksa avlod vakillari Mahjur Michanxil, Qodiriy Falangpoʻsh, Choʻx Xalfa, Marviy, Tarxoniy, Abdurashid Mahdum Chustiy, Qori Sharafiddin Sharaf, Ustod Kurbat, Komil Faryobiy, Nafir Totor, Avlobiy, Xayriy va boshqalarning ijodiga xos boʻlib, ularning badiiy va ilmiy asarlari xalq oarsida keng tarqalgan va mashhur boʻlgan.

Bu avlod haqida soʻz yuritilganda, ta'kidlash joizki, ularning bir qismi Oʻzbekistondan muhojir boʻlgan va mahalliy oʻzbeklar qatori XX asrning birinchi yarmidagi Afgʻoniston oʻzbek va dariy adabiyoti rivojlanishiga salmoqli hissa qoʻshgan shoir va adiblardandir.

Shu oʻrinda Oʻzbekistondan Afgʻonistonga borib qolgan va zamonaviy afgʻon-oʻzbek adabiyotining vujudga kelishida katta rol oʻynagan bir necha yirik shoir vatandoshlarni eslab oʻtmaslikning iloji yoʻq. Bular orasida eng avvalo vatandoshlarimizdan, yirik shoir Sharofiddin Sharafni (1894-1973) eslash oʻrinlidir. Bu shoir Afgʻoniston oʻzbeklari orasida "domla Bedili Toshkandiy" nomi bilan mashhur boʻlib, Toshkentda tugʻilib, soʻng Buxoro madrasasida tahsil oladi va oʻz vaqtida mashhur Oʻzbekiston ma'rifatparvar adib va jamoat arboblari Behbudiy va

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Munavvar qorilar bilan yaqin munosabatda boʻlgan. Sharofiddin Sharafning barcha gʻazal, muxammas, ruboiy va boshqa she'rlari oʻzbek mumtoz she'riyati an'analari bilan hamohangdir.

Shoir Muqimiy Andxuyi (1876-1951) ham garchi Afgʻonistonning Andxuy viloyatida tavallud topgan boʻlsa-da, asosiy tahsilini Buxoroda, madrasada olgan. Bu shoir ham oʻzbek mumtoz adabiyoti an'analarini davom ettirgan holda dariy tilida xam she'rlar yozgan zullisonayn shoirdir.

Toshkentda tugʻilib, Buxoroda tahsil olib, soʻng 22 yoshida Afgʻonistonning Andxuy shahriga kelib kolgan boshqa bir taniqli oʻzbek shoiri Mir Muhammad Amin Kurbatdir. Bu shoirning ham ikki – fors va oʻzbek tilda birdek ajoyib gʻazallar yozganligi va devon sohibi ekanligi ma'lum. Bu shoir Vatanidan ketishga majbur boʻlib, oʻz qismatidan nolib yozgan oʻnlab misralaridan birida:

Buxoro ma'rifatning koni erdi ondin ayrildim, Jahon tor o'lg'usi zarra dilim baxti siyohimdan,

Murodim Oʻzbekiston, gar Buxoro yodini istasam,

Uzoq qildi falak ustodi donishi dastgohimdin, deb yozgan edi.

Afgʻoniston oʻzbek adabiyotining yirik vakili Qoʻqonda tugʻilgan, asli chustlik boʻlgan Abdurashid Mahdum Chustiy (1908-1983) ham XX asrning 20-yillarida Kobulga koʻchib kelgan va bu yerda tibbiyot fakultetida tahsil olib, shifokor-xirurg mutaxassisligini egallagan boʻlsa-da, yuksak badiiy saviyada ishqiy gʻazallar ham bitgan toʻplam sohibi edi. Uning koʻplab misralarida "Vatan dogʻi" hasrati, gʻurbati tinchlik bermaganligini koʻramiz:

Chustiy koʻz yoshi birlan gʻurbat yerin bogʻ aylagan,

Qon yurak rozin bilurgʻa gʻuncha yafrogʻini koʻr.

Yuqorida nomlari zikr etilgan Afgʻonistonning keksa oʻzbekzabon shoir va adiblari kabi keyingi avlodlarga mansub boshqa oʻnlab mahoratli shoirlar ham bor. Garchi ular bevosita Oʻzbekistonda tugʻilib, soʻng Afgʻonistonga muhojir boʻlmagan boʻlsalar-da, ulardan aksariyatining kelib chiqishi Oʻzbekistonga bogʻliq boʻlib, ular ham oʻz ijodlarida asosan oʻzbek mumtoz adabiyoti an'analarida ijod qilganlar va qilib kelmoqdalar. Ular Alisher Navoiy, Bobur, Mashrab, Muqimiy, Furqat kabi mumtoz shoirlarimizning mashhur she'rlaridan ilhomlanib, muxammaslar, tatabbu'lar yozganlar, ularning yuksak badiiy pardalardagi san'atlaridan

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

ta'sirlanib, o'z she'rlariga sayqal berganlar. Quyida buyuk adiblarimiz g'azallariga yozilgan ba'zi muxammaslardan misollar keltiramiz:

Shoir Shoh G'ulom Ahmadning Alisher Novoiyning mashhur g'azaliga muxammasidan:

Va'daga qilmay vafo gulchehra hushroʻ kelmadi, Tiyra boʻldi subhu shomim yonima roʻ kelmadi, Shum raqibdin yoki qoʻrqib shoʻx tarsu kelmadi, Kecha kelgumdur debon ul sarvi gulroʻ kelmadi, Koʻzlarimga kecha tong otguncha uyqu kelmadi.

Furqat g'azaliga shoir Erkinning muxammasidan:

Judo qildi falak oxir, xazonsiz gulzorimdin, Ketibdur aql boshimdan, adashdim kori borimdin, Bayon kilsam bu Furqatdan kuyar barcha sharofimdin, Fazokim gardishi davron ayirdi shahsuvorimdin, Gʻamim koʻp, ey koʻngil, sen bexabarsan ohi zorimdin.

Kozim Aminiyning Muqimiy gʻazaliga muxammasidan:

Kelib koshimga lablaringni xandon aylading, ketding, Muhabbat shevasi birlan chu purson aylading, ketding, Oquzub koʻz yoshim, koʻksimni buryon aylading, ketding, Koʻngilni gʻunchadek chin tahbotah aylading, ketding, Xaloyiq ichra mahzuni parishon aylading, ketding...

Buning singari misollarni koʻplab keltirish mumkin. Afgʻoniston oʻzbek adabiyotining ushbu keksa avlodiga xos boʻlgan an'anaviylik badiiy yoʻnalishi bu adabiyotga ikkinchi Jahon urushidan keyin kirib kelgan qator shoirlar ijodida ham kuzatiladi. Jumladan, Aminiy, Andxuy Ergash Uchqun, Majnun Qaysariy, Muhammad Amin Uchqun, Qori Sayfulloh, Sangin, Abdulhamid Ogoh, Shayx Gʻulom, Ahmadiy, Ashraf Azimiy, Gul Muhammad Tanish kabilarning she'riyatining aksar qismi aynan mumtoz adabiyotimizning gʻazal, muxammas, ruboiy lari kabi janrlarida va aruz vaznida ijod qilganligining va asarlarning aksariyatida an'anaviy mavzular doirasidadir. Ammo 50-60-yillarga kelib, xususan, 1964 yilda qabul qiligan Konstitutsiyadan keyingi davrlarda ularning ijodida, garchi an'anaviy shakllarda boʻlsa ham, ijtimoiy mavzular,

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

mahalliy millatlarning milliy oʻzligini tanishi bilan bogʻliq orzu-umidlari, intilishlari, Ona Vatan madhi hamda ozodlik, tinchlik, ijtimoiy adolat, va taraqqiyot kabi masalalarga ham e'tibor berilganligini, umuman adabiyotga, she'riyatga yangi zamon nafasi kirib kelayotganligini koʻramiz.

Afgʻoniston oʻzbek adabiyoti XX asrning 80-yillaridan e'tiboran mazmun va yoʻnalish jihatdan yangi davrga qadam qoʻydi. 1978 yildagi Afgʻonistonda roʻy bergan Savr voqealari va undan keyingi vaziyat mamlakatning dariy va pashtu adabiyotlari qatori asosan an'anaviy tarzda kun kechirayotgan oʻzbek adabiyotida ham ulkan burilishlar yasaydi, rivojlanishning yangi bosqichi boshlanishiga katta turki beradi. Oʻzbek adabiyoti, she'riyati toʻgʻridan-toʻgʻri ijtimoiylashish, hatto siyosiylashish oʻzaniga oʻtadi. She'riyatda an'anaviy janrlar qatori, yangi she'r, sarbast, marsh, publitsistik, satirik she'r turlari paydo boʻladi. Kichik-kichik hikoyalar, ijtimoiy-badiiy ocherklar, kichik qissa va hatto pesalar ham yozila boshlaydi. Ammo Afgʻonistondagi oʻzbek adabiyotida an'anaviy she'riy turlarning oʻrni va salmogʻi hamon yetakchi boʻlib qoladi.

Savr voqealari munosabati bilan mamlakatni boshqargan siyosiy partiyalar tomonidan milliy ozodlik, matbuot erkinligi, har bir millat va xalqlarning tengligiga oid islohotlar borasidagi e'lonlari, darhaqiqat, mamlakat ziyolilari, xususan, adiblar ijodiga qanot bag'ishlagandek bo'ldi.

Adabiyotda ijtimoiy mavzular yetakchi oʻringa olib chiqildi. Mana shu yangilanayotgan oʻzbek adabiyotining yangi avlodi vakillari ham vujudga keldi va endilikda Afgʻoniston oʻzbek adabiyotining XX asrning 80-yillaridan keyingi qiyofasini: Sha'riy Juzjoniy, Said Muhammad Olim Habib, Matin Andixoʻyi, Ashraf Azimiy, Hafiziy Joʻzjoniy, Kozim Aminiy, Toshqin Bahoiy, Azizullo Ulfatiy, Salim Osim, Is'hoq Sano va adiba ayollar Shafiqa Yorqin, Zulayho Sarpuliy, Osifa Shadob, Rayhona Rahmoniy kabi ijodkorlarsiz tasavvur qilish mumkin emas.

70-80-yillardan keyingi oʻzbek she'riyatida chuqur ijtimoiy-siyosiy mazmundagi she'riy asarlar yozgan adib, siyosat va davlat arbobi Sha'riy Juzjoniydir. Uning Afgʻonistonga ijtimoiy, siyosiy oʻzgarishlar shamolining yetib kelayotganiga ishora qilib yozgan "Amudaryo" nomli she'ri va boshqa nazmiy asarlari zamonaviy afgʻon oʻzbek she'riyatida alohida iz qoldirdi. Shoirning bu she'rlarida na an'anaviy shakl, na mazmun koʻrinadi. 11 boʻgʻinli barmoq vaznidagi tom ma'nodagi yangi

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

shakldagi bu ramziy she'r boshidan juda to'fonli, qonli tarixiy voqealarni boshdan kechirgan, o'zgarishlar, inqilob ramzi bo'lgan "Amudaryo" shoirning unga murojaatiga jumladan quyidagicha javobni izhor qiladi:

Lekin bu vatan xalqi qahramon xalq, Yovlarga yov, doʻstlarga mehribon xalq. Kurashdan toʻxtagan emas hech qachon, Kurashdan toʻxtamas bordir to jahon. Har kun zafar tomon kadam tashlaydi, Yangi haët uchun kurash boshlaydi. Men dengiz farzandi, toʻfon uyasi, Toʻlqinlar onasi, boʻron uyasi.

80-yillardan keyin vujudga kelgan va aynan barmoq vaznida, sarbast she'r shaklida yozilgan, ichki ramziy timsollar, zamonaviy talqindagi obrazlarni ifodalagan qator she'riy asarlarning yaxshi namunalari Zikrilla Ishonch, Shafiqa Yorqin va boshqa oʻnlarcha shoirlarning ijodida yangi davrning yangicha, zamonaviy asarlari sifatida bo'y ko'rsatdi. Bu toifa asarlarning paydo boʻlishi asrlar davomida shakllangan va hamon davom etayotgan an'anaviy she'riyatga jiddiy raqobat edi. Aynan shunga o'hshash vaziyat o'tgan asrning 20-30-yillarida O'zbekiston adabiyotiga ham xos bo'lib, keyin barmoq she'riy sistemasi, hamda keyinchalik paydo bo'lgan sarbast she'r turi an'anaviy she'riyat shakllarini va aruz vaznini siqib chiqargan edi. Ammo Afg'onistondagi o'zbek adabiyotida an'anaviy she'riyat shakllari hamon yetakchi o'rinni egallab kelmoqda. Faqat ularning mazmun doirasi zamonaviy mavzularning shiddat bilan kirib kelishi hisobiga jiddiy oʻzgarib bormoqda. Ulardagi badiiy tasvir vositalari ham real voqelikni ifodalashga yoʻnalmoqda. Birgina gʻazal mumtoz janrning oʻzida mazmun va obrazlar tizimida ancha oʻzgarishlar kuzatiladi. Shoirlar g'azalga xos bo'lgan an'anaviy ishq-muhabbat mavzusida yozganlarida ham, bu muhabbat endilikda koʻproq Vatan, xalqqa nisbatan aytila boshladi. Bunga misollar juda koʻp. Shoira Oysulton Xayrining bir gʻazalida Vatan haqida quyidagi misralarni uchratamiz:

Vatan ey gulshanim, zebo diyorim, Yoʻlingda jon vatan bermak shiorim. Sevarman men seni ey bogʻi rizvon, Tayanchim ham gʻururim, ham viqorim.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Gulistoningdagi turli chechaklar Tiriklik mujdasi bergay nigorim.

Seni har togʻu toshing oshiqiman, Muzaffarlikda yashnatmoq qarorim.

Seni bir zarra tuprogʻing koʻzimga, Koʻrinur oltin-kumush, ey guluzorim.

> Badaxshon la'liyu ham marjoni birla, Mislsizdur jahonda lolazorim.

Sevinchi berkim ushbu xush zamonda, Ochilgan gullaringdan navbahorim.

Hurmatli hamkasblar, umuman Afg'onistondagi zamonaviy o'zbek she'riyati, uning taniqli namoyandalari, ayniqsa, adabiyotning o'z taraqqiyotida o'tgan bosqichlari, bu yo'lda erishilgan yutuqlar va duch kelingan muammolar haqida juda koʻp mulohazalar bildirish mumkin. Ammo vaqt cheklanganligi sababli, ma'ruzamiz yakunida quyidagi fikrlarni aytishni joiz topdik. Kuzatishlarimiz natijasida shu narsaga amin boʻldikki, hozirda Afgʻonistonda oʻzbek adabiyotining shakllanishi va rivojlanishini shartli ravishda uch yirik davr, ya'ni XX asrning boshlaridan 50-yillariga qadar, 50-yillardan 80-yillarga qadar va 80-yillardan hozirga qadar bo'lgan davrlarga ajratib, o'rganish maqsadga muvofiqdir. Birinchi va ikkinchi davrda yashab ijod etgan keksa va oʻrta avlod vakillarining ijodida biz asosan mumtoz o'zbek adabiyotining kuchli ta'sirini, juda kam miqyosdagi yangi zamon ta'sirini ko'rdik. XX asrning 80-yillaridan e'tiboran ushbu adabiyotda tom ma'nodagi zamonaviy tamoyillar, badiiy shakl va uslublarning shakllanishi jarayoni kuzatiladi. Yana shuni ta'kidlash lozimki, bu mamlakatda yashayotgan o'zbekzabon adiblar hozirga qadar ikki yuzdan ziyod turli hajm va shakldagi she'riy to'plamlar va nasriy asarlari majmualarini chop ettirganlari bizga ma'lum. Shu bilan bir qatorda, bizdagi ma'lumotlarga ko'ra, Afg'oniston o'zbek adabiyotining rivojlanish tarixi va bosqichlari, taniqli namoyandalari, sistemasi, badiiy-uslubiy masalalari she'riyati boʻyicha adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan jiddiy monografik ilmiy tadqiqotlar na Afg'onistonda, na O'zbekistonda olib borilmaganligi ma'lum bo'ladi va bu sohada hanuz juda katta ilmiy bo'shliq, ulkan izlanishlar maydoni olimlarning e'tiboriga mushtoq bo'lib turibdi.

170

БХАКТИ ШЕЪРИЯТИ ТАРЖИМАСИДАГИ МУАММОЛАР

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-171-178

Филол.ф.д. Улфатхон МУХИБОВА

ТDSHU профессори, Тошкент, Ўзбекистон Тел.: +998 94 644 30 37;

Email: ulfatmuhib8@mail.ru

Аннотация. Ушбу мақолада Ҳиндистонда ўрта асрларда браж тилида яратилган бҳакти шеърияти ва уни ўзбек тилига таржима ҳилиш жараёнида учрайдиган айрим муаммоларни шу давр шеърияти мисолида очиб беришга ҳаракат ҳилинган.

Калит сўзлар: браж, нанддас, бхакти, шеърият, кришна, чхитсвами.

Аннотация. В данной статье предпринята попытка выявить некоторые проблемы перевода поэзии бхакти на узбекский язык с языка брадж на примере поэзии этого периода.

Ключевые слова: браж, нанддас, бхакти, шеърият, кришна, чхитсвами.

Annotation. This article attempts to identify some of the problems of translating bhakti poetry into Uzbek from the language of braj using the poetry of this period as an example.

Key words: braj, nanddas, bhakti, poetry, krishna, chitswami.

адабиёти ўрта acp адабий мероси ХИНД бўлиб, Хиндистонда бобурийлар сулоласи хукмронлиги даврига келади. Бу даврда Хиндистон шимолий қисмларида бҳакти динийислохотчилик ҳаракати ва бу асосда бҳакти таълимоти шаклланган бўлиб, ушбу таълимотнинг тарғиботи адабиёт орқали амалга оширилган.

Ўша даврда ижод қилган барча шоирларнинг асосий ижод мавзуси бҳакти ғояларини тарғиб қилишдан иборат бўлган ва улар бугунги кунда *бҳакт шоирлар* номи билан тарихда қолган. Бҳакти таълимоти ғояларига асосланган ушбу шеъриятда, асосан, Рам ва Кришна маъбудларига бўлган меҳр ва садоқат куйланган. Бу эса ўз ўзидан шоирларнинг қадимий ҳинд эпослари Рамаяна ва Маҳабҳаратага мурожаат этишларига сабаб бўлган. Шу боис бу давр адабий мероси рамбҳакти ва кришнабҳакти адабий мероси номи

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

билан юритилиб, ўзига хос образлар, мотивлар ва сюжетлар тизимига эга бўлган жуда катта адабий мерос хисобланади.

Бҳакти адабиёти ўша давр халқ тили бўлган браж тилида шакллана бошлаган ва шоирлар ижоди орқали сайқалланиб бориб, ўз даврининг бадиий жиҳатдан ривожланган тилига айланган. Бугунги кунда ҳинди тили шеваларидан бирига айланган браж тилида яратилган ушбу адабий меросни таржима қилишда, албатта, бир қатор муаммоларга дуч келинади. Биринчидан, браж тилида санскрит сўзлари кўп қўлланилган, иккинчидан халқ тили бўлгани боис халқ мақола ва маталларидан кенг фойдаланилган. Шу билан бир қаторда бҳакти шеърияти ўз мазмунига кўра қадимий ҳинд эпослари билан боғлиқ бўлгани боис уларда эпослар орқали ҳинд жамиятига кириб келган миллий қадриятлар, урф-одатлар ва миллий расм-русумлар, анъаналарни англатувчи сўз, атама ва ибораларга бой шеърият бўлиб, уларни таржима қилишда ўзига хос мушкилликларга дуч келинади.

Бхакти адабий меросида кришнабхакти шеърияти ривожига энг катта хисса қўшган бу "Аштачхап" (Саккиз шоир иттифоки) номли шоирлар иттифокини тилга олиш мумкин. Ўз ижодини маъбуд Кришнани куйлашга бағишлаган ҳар қандай шоир Маҳабҳарата эпосига мурожаат қилмасдан қолмайди. Қуйида кришнабхакти шеъриятини яратган "Аштачхап" шоирлари шеъриятини таржима қилиш жараёнида учраган айрим муаммолар хақида мулохазалар билдирилади. Жумладан, браж тилида гўпи сўзи - қиз бола деган маънони англатади, бирок бу сўз бхакти шеърияти оркали Яратганга мехр қуйган ҳар қандай шахсни англатувчи сузга, иборага айланган, демак, Кришнага мехр қуйган эркак кишини ҳам гупи деб аташ мумкин. Айни мана шу атама барча бхакт шоирлар ижодида учрайди. Хусусан, гўпиларнинг Кришнага бўлган бутун мехрини ўзида мужассам этган қушиқлар жуда куп яратилган. Шундай мисралардан бирини келтириб ўтамиз: कमल मुख देखत कौन अघाई।

सुनिह सिख! मेरे लोचन अलि मुदित रहे अरूझाई। 48

мазмуни: Нилуфар чеҳрани кўриб толиқар кимнинг кўзи, Тингла эй дугона! Кўзларим хиралашса ҳам кўргим келадир Уни.

 $^{^{48}}$ हरगुलाल । कृष्णदास । — दिल्ली, 2001. -Б.10.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Ёки бўлмаса: री! इहि मोहन की मोहनता मोह्यौ मेरौ मानस हंसु।

कहा करौं सिर परी ठगौरी सुनत मोहन बंसु।⁴⁹

Мазмуни: Эй, бу ёқимтой истараси билан ром этди кўнгилларни, Нима қилай, лол қолдим тинглаб унинг най навосин.

Кришнадаснинг гўпилари най навосидан маст бўлиб, ўз қилар ишларини унутиб, Кришнани тезрок кўриш, у билан дийдор кўришиш иштиёкига тушиб колдилар, мазмунидаги шеърий мисра:

काम नगारी बांसुरी तैं दीन्हे अचल चलाइ।

काम हीन सब तैं किए इस दीन्हे काम जगाई। 50

(Кришнадас пад санграх. Канкрўли.пад 237)

Мазмуни: *Бу най навоси гўпиларнинг эс-хушини олиб, уй юмушларидан ҳам чалгитди ва уларда эҳтирос туйгусини кучайтирди*, деб ёзади шоир. Бу мисрада "каам" сўзи омоним сўз бўлиб, унинг биринчи маъноси "иш, юмуш" бўлса, иккинчи маъноси "эҳтирос"дир.

Браж тили ва бугунги ҳинди тили ўртасидаги энг катта фарқлардан бири, бу узун унлиларнинг қисқа ёки қисқа унлиларнинг узун берилиши, ёки бир унли ўрнига бошқа унли товушнинг берилиш ҳолатларини кузатиш мумкин, жумладан, Кришнадас шеъриятида айрилиқ ва ҳижрон онлари ҳақидаги мисралар мисолида кузатиш мумкин,

''कृष्णदास'' स्वामी जब मिलि हैं, तबहि तोहि

देहूं मोतिनि कौ हार। 51

Мазмуни:

Жаноб Кришна қачон келсалар,

Маржон тақардурмен бўйнингизга мен.

Браж тилидаги ушбу мисраларда ажратиб кўрсатилган сўзларда унлилар қисқа берилган, яъни *mili, hi, motini* — ушбу сўзларда "и" унлиси қисқа берилган, бугунги ҳиндида улар узун "и" ҳолида қўлланилади.

Аксинча, шеърда қўлланилган "кў" келишик қўшимчасида қисқа "о" ўрнида икки товушдан иборат "ао" дифтонги берилган.

173

December 2022

⁴⁹ Ўша манба, -Б.44.

⁵⁰ Ўша манба,- Б.47.

⁵¹ Ўша манба,- Б.44.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Бошқа бир мисра: अबहौं कहा करों री माई।

मदन गोपाल लाल बिन देखे, पल भरि \overline{r} मंदन गोपाल लाल बिन देखे, पल भरि \overline{r}

Мазмуни: Кўзимиз Кришнани кўришга муштоқ,

Уни кўрмагунча юмилмасдир кўз, куйламасдир тил.

Ушбу мисраларда ҳам *abxao(n)*, *rehyao* сўзларида унлилар ўрнига икки товушлик дифонглар берилган.

Браж ва хинди тили ўртасида феъл замонларини қўллашда ҳам бироз фарқ кўзга ташланади. Мазкур фарқни қуйидаги шеър мисолида кузатамиз. Кришнанинг Говардхан тоғини жинжилоғида кўтарганида она Яшодадан кечган туйғуларни жуда таъсирчан ифодалаган,

कहौ धौं मेरे बारे हो लाल गोवर्द्हन कैसें उठाय कर लीनों। एक ही हाथ अकेले ही ठाड़े नेंक बलदाऊ न दीनों। चुंवत भुज चांपत उर लावत अंचरा प्रेम जल भीजो। गोविंद प्रभु सपूत लिरकाई ते सब बृज जन सुख *दीनों*। ⁵³

Мазмуни: Айтчи, эркатойим, Говардхан тогин кўтардинг қандай, Бир қўлда, ёлгиз ўзинг, аканг Балдау ёрдамисиз. Дея эркаларди ўпиб қўлларидан, кўзларида ёш, Лекин, Говинд, олам эгаси, **бердинг** қувонч Браж элига.

Масалан, ҳиндидаги " ∂ ена" ("бермоқ") феъли браж тилида " ∂ ин" шаклда қўлланилади ва шеърдаги " δ ерма ∂ и" феъли ҳиндида "дийаа" (ҳисҳа u ва узун a товуши билан берилса), браж тилида бу " ∂ инон" узун u ва o товушлари билан берилган.

Говиндсвами ижодида ҳам Кришна ва гўпилар мавзуси жуда сермазмун ифодаланган. Унинг ёзишича, "Кришна, бир қарасанг, гўпилар билан жанжаллашади, бир уларнинг кийимини ўгирлайди, баъзан эса, уларнинг елкасига қўлини қўйиб рақс тушади.Бражда бирон-бир гўпи қолмаганки, Кришнани кўриб ўзини йўқотмаган бўлсин".

सीत तन लागत है अति भारी। दे हों बसन सांवरे प्रीतम देह कंपत है सारी। नेक दया नहीं आवत नंद नंदन अति दुखित ब्रज नारी।

__

⁵² Ўша манба,- Б.44.

 $^{^{53}}$ हरगुलाल । गोवीनदस्वामी । — दिल्ली, 2003.,- 5.13.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

गोविंद प्रभु करो मनोरथ पूरन हम तो दास <u>तिहारी</u>।⁵⁴.

Мазмуни: Совуқдан қотди танамиз бизнинг,

Кийимни қайтар бизга, жону жаҳонимиз.

Раҳминг келмас Нанда ўгли браж аёллари ҳолига, Шафҳат ҳил, ишон, биз буткул **сенинг** ҳулингмиз.

Ушбу шеърда браж тилидаги सीत तन लागत है - sit tan laagat he (қотди танамиз) ҳиндида tan ko thand lagta he шаклида, браж тилидаги तिहारी — tihaarii (сенинг) ҳинди тилида tumharii шаклида қўлланилади.

Говиндсвами Кришнанинг туғилиши ҳақида у шундай деб ёзади:

जे वसुदेव किए पूरन पत तेई फल फलित श्री वल्लभ देव। जो गोपाल हुते गोकुल में तेई आनि बसे करि गेह। जे वे गोप वधू हीं ब्रज में तेई अब वेदरिचा भई येह

छीतस्वामी गिरिधरन श्री विद्वल तेई ऐई ऐई तेई कुछ न संदेह। 55

Мазмуни: Васудев бўлди ижобат барча ибодатларинг, Тугилди Гокулда Валлабха (Кришна) бугун. Канса қамогидан бўлиб у озод,

Чхитсвами, Гиридхар сен билан қўрқма хеч қачон.

Сўз мазмуни ўзгармаган холда имловий жихатдан бошқа шаклда, яъни унли ва ундош харфлар ўрин алмашган холда ёзилиш холатлари хам кўп учрайди. Жумладан, ушбу мисраларда шундай ходиса кузатилади.

जब *लिग* जमुना गांइ गोवर्धन गोकुल गांउ गुसांई। तब लिग श्री भागवत कभा-रस तब लिग किलिजुग नाँई। जब लिग सेवक, सेवाभाव-रस, नंद नंदन सों प्रीति लखाई। छीतस्वामी गिरिधरन श्री विद्वल प्रगटे भक्तिन कों सुखदाई।⁵⁶

Мазмуни: Жамнага бориб, Говардхан, Гокулни кўриб, Госаинимадх этиб,

Шунда тушундим Яратган билимларин, янги калюг маъносин. Шунда англадим Олий Ҳақ йўлин, Нанд Нандан кимлигин. Чхитсвами дейди, Витхал яралгандир бҳактлар бахти учун.

⁵⁴ Ўша манба, -Б.14.

 $^{^{55}}$ वसंत यमदामिल। छीतस्वामी। बीबा प्रेस. - दिल्ली, 2003. -6.2.

⁵⁶ Ўша манба, -Б.11.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Бу ерда хиндидаги "log" (одамлар) сўзи бражда "lig" шаклда, "lagii" (туюлди) сўзи "lagi" шаклда ёки "bhakton ko" (бҳактларга) сўзи "bhaktini" шаклида берилганининг гувохи бўламиз.

Браж юртида, одатда, фарзанд туғилган хонадонда барча хурсандчилик қилади, барчага совғалар улашилади, табрик учун келганлар ҳам совғалар билан келади, шу анъаналарни Нанддас ўз шеъриятида куйлайди:

बिज की नारी सेब मिली अई आजु बधाई री माइ, सूदर नन्द महरी के मंदिर प्रगतयो पुत्र सकल सुखदई जो जाके मन हती कामना सो दीनी नंदराय "नंददास" कुं दई कृपा किर अपने लला की बलाय।⁵⁷

Мазмуни: **Бражнинг барча аёллари йигилиб келди бугун** табрик учун,

Гўзал Нанд туғилди бағишлаб барчага бахт. Берар кўнгил истагин ўша Нандрай, "Нанддас" дуо қил **боланинг бахти учун**

Нанддаснинг ушбу шеърида ҳам браж ва ҳинди тилларидаги ўзига хос фарқланишлар, маъно ўзгармаган ҳолда сўздаги шакл ўзгаришларини кузатиш мумкин. Масалан, браж тилидаги बिज की नारी सेब मिली अई आजु — naarii seb milii aii aaju (аёллар йиғилиб келди бугун) ҳинди тилида braj kii sab naarii milii aayii aaj шаклида ва कृपा करि लला की बलाय — kripaa kari lallaa kii balaay (дуо қил боланинг бахти учун) ҳинди тилида kripaa karo lallaa kii bhalaaii шаклида қўлланилади.

Малукдас шеъриятида ҳам худди шундай хинди ва браж тилларида сўзлар ёзилишида имловий фарқланишлар кўзга ташланади:

भुखिहं टूक, प्यासे**हिं** पानी। **ऐहि भगति** हिर के मन माहीं। 58

Мазмуни: Очга нон, чанқаганга сув бериш Шундай бҳакт худонинг суюклигидир.

 $^{^{57}}$ सारला चौधरी । नंददास । शकुण प्रींटर्स । — दिल्ली, 2006. — $\! E.30.$

 $^{^{58}}$ बलदेव वंशी। मलूकदास। — दिल्ली, - ${
m E}.14$.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Бу ерда шеърнинг биринчи мисрасидаги браж тилидаги "hin" ҳиндидаги "ko" - "га" қўшимчаси маъносини берган.

Иккинчи қатордаги ҳиндидаги "эйси" (шундай) сўзи "eyhi" шаклда берилган, ҳиндидаги "bhakt" (сўфий) атамаси "bhagati" шаклида берилган.

सही जहन सुतपुत्र ओरंज़ेब, चलेय सुपंथ कुरन कितेबा, वेद, पुराण मने करवावे, वामन पूजा कर न पावे। काजी मौलाना करे बरई, हिन्दु को जजिया लगवई। 59.

Мазмуни: Шаҳаншоҳ Аврангзеб *Қуръон китоби* йўлини танлаб, Веда, пуранларни четга сурди, браҳман ибодатин ман қилди. Қози муллаларни қўллаб, ҳиндуларга *жузия солди*.

Мазкур шеърда берилган "Kuran kiteba" (Қуръон китоби) ҳиндида "Kuran ki kitab" деб айтилади, иккинчи мисрадаги "jajiyaa lagvai" (жузия солди) ҳиндида "jajiyaa lagvaai" шаклида ёзилади. Шу тарзда браж шеъриятидан бу каби мисоллардан кўплаб келтириш мумкин. Қуйида турли шеърларда учраган шу тарздаги мисоллар келтириб ўтилади:

Браж тилида "बिज" – "bij" (Браж юрти) хинди тилида "braj", "विस्वास" - "visvaas" (ишонч) сўзи хиндида "vishvaas" шаклида, бражда कष्ट निवारक – "kasht nivarak" (азоб берувчи) сўз бирикмаси хиндида "kasht denevala" шаклида, бражда келтирилган भक्ति को सुखदाई – "bhaktani ko(n) sukhdaaii" (бҳактларига берди бахту саодат) хиндида "bhakton ko sukh diyaa" шаклида кўлланилади, браждаги पहिरत - "pahirat" (кийдирди) ҳиндида "pehnaya", бражда берилган नाहीं गाहें, नाहीं पाहीं — "naahii(n) gaahe(n), naahii(n) paahii(n)" (йиғмас бойлик яланг оёқ), "nahiin jamate, nahiin pehente", браж тилидаги अर्गे गांइ पाछे गांइ, इत गांइ, उत गांइ — "age(n) gaai, paache gaai, it gaai, ut gaai" (олдинда сигир, орқада сигир, бу ерда сигир, у ерда сигир) ҳиндида "aage gay, peeche gay, idhar gay, udhar gay" шаклида берилади.

Шу тарзда ушбу кичик бир мақола орқали ўрта асрларда ривожланган ва бутун шимолий Хиндистон худудида адабий тил бўлган браж тилида яратилган жуда катта адабий мерос бугунги

 $^{^{59}}$ Ўша манба, -Б.11.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

хинди тилидан асосан қайси жиҳатлари билан фақланиши масаласига бҳакт шоирлар шеърияти мисолида ойдинлик киритишга ҳаракат қилдик ва ушбу шеъриятни ўзбек тилига таржима қилишда дуч келиш мумкин бўлган ҳолатларга мисоллар келтириб ўтдик. Шу орқали ўрта аср браж тили ва бугунги ҳинди тили ўртасидаги фарқланиш масаласига қисман бўлсада ўз мулоҳазаларимизни билдириб ўтдик. Албатта, бу масалада лингвистик йўналишда, бадиий тил масалалари ва лексикология йўналишларида жуда яхши илмий тадқиқот ишларини олиб бориш мумкин ва бу муаммонинг тўликроқ ечимини келажак авлод ўз изланишларида яна ҳам чуқурроқ ўрганишига умид қилиб қоламиз.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати:

- 1. Ходжаева Т.А., Мухибова У.У. Хиндистон адабиёти. Тошкент, 2020.
- 2. Khodjayeva, N. (2021). The issues of stylistics on translation of historical costumes. *Asian journal of multidimensional research*, 10(4), 534-543.
- 3. हरगुलाल । कृष्णदास । दिल्ली, 2001.
- 4. हरगुलाल । गोवीनदस्वामी । दिल्ली, 2003.
- 5. सारला चौधरी । नंददास । शकुण प्रींटर्स । दिल्ली, 2006.
- 6. बलदेव वंशी। मलूकदास। दिल्ली, 2006.
- 7. वसंत यमदामिल। छीतस्वामी। बीबा प्रेस. दिल्ली, 2003

CHALLENGES IN TRANSLATING HINDI FOLKLORE INTO ENGLISH – A CASE STUDY OF PREMCHAND'S EIDGAH

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-179-181

Shiv SINGH,

Lecturer of Indian Studies, Center for Indian Studies, Faculty of Arts and Humanities, University of Lisbon, Portugal. shivsingh@edu.ulisboa.pt

Abstract. India is a country where oral literature and folklore is abundant and an ancient practice which started from the era of Sanskrit is still present in modern Hindi literature. Defining the meaning and scope of folklore literature becomes a cumbersome process in translation. Premchand is considered the father of realism in Hindi literature and his contribution to Hindi literature is so immense that he is considered as a time frame in Hindi literature, such as pre-Premchand/post-Premchand.

Keywords: Translation, Indian Studies, Hindi, Premchand, pragmatics

Annotatsiya. Hindiston ogʻzaki adabiyoti va xalq ogʻzaki ijodi koʻp boʻlgan mamlakat boʻlib, sanskrit davridan boshlangan qadimiy amaliyot hozirgi hind adabiyotida hamon mavjud. Tarjimada folklor adabiyotining mazmuni va koʻlamini aniqlash mashaqqatli jarayonga aylanadi. Premchand hind adabiyotida realizmning otasi hisoblanadi va uning hind adabiyotiga qoʻshgan hissasi shunchalik kattaki, u hind adabiyotida, Premchand/post-Premchand kabi vaqt doirasi sifatida qaraladi.

Kalit soʻzlar: tarjima, hind tadqiqotlari, hindiy tili, Premchand, pragmatika.

Аннотация. Индия — страна, где богата устная литература и фольклор, а древняя практика, зародившаяся в эпоху санскрита, до сих пор присутствует в современной литературе на хинди. Определение смысла и объема фольклорной литературы становится трудоемким процессом при переводе. Премчанд считается отцом реализма в литературе, и его вклад в литературу на хинди настолько огромен, что он считается временным отрезком в литературе на хинди, такой как до-Премчанд/пост-Премчанд.

Ключевые слова: перевод, индийские исследования, хинди, премчанд, прагматика.

Eidgah is one of the iconic short stories of Premchand which is part of the fiction literature, which was published in 1933. A fiction which is so real that still Indians identify with it. It was translated in English as

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

'Festival of Eid' by Khushwant Singh and the story has some resemblance to 'Christmas Carol 'of Charles Dickens. The main characters are Hamid (A four-year-old boy) and Amina (his grandmother, a widow). The story shows an experience of the festival of Eid of XIX/XX century.

The summary of 'Eidgah' revolves around a very poor boy, who lives with his grandmother. On the festival day of Eid, when other kids were busy with candles and toys and showing him his place of belonging, that little boy buys a pair of tongs so that her grandmother could make *rotis*⁶⁰ without getting her fingers burnt. The sensitivity of the story simply touches the heart.

The tradition of Eidgah-type story telling comes from the ancient Indian practice in which, through folklore, the knowledge is transmitted from one generation to another, and this tradition is still present particularly amongst wandering or migrating tribes from Rajasthan to Bihar. E.g., Ramayana and Mahabharat are narrated by many performing artists differently from one zone to another. It also has similarity to non-canonical Indian literatures, such as, Panchatantra, Hitopadesha, Jataka stories (moralistic teachings).

The biggest challenge while translating a folklore is the transmission of the contextual, pragmatic, and culture-specific nuances and knowledge from source language to target language. Some of the difficulties, which were encountered during the translation of 'Eidgah' from Hindi to Portuguese, are as follows:

- Variation of Emotions across cultures and languages.
- Variation of syntax across Language families (Hindi Portuguese, SVO-SOV)
 - Regionalism: saanaa-paanee (chaaraa), pauRá (Bhoossa)
- Lexical Saudade (*Dor* / pain in Romanian), gardner (Shegardner)....
 - Culture / context specific: E.g. An[t]chal (apron), dekhná, laukná?
- Tradition and beliefs (transfer of culture specific knowledge and professions): telee, bhshti, ..
 - Gastronomy (sevaiyan vermicelli), rewaDiyáN रेवड़ियाँ,
 - Clothes: achkan, sari, ...

⁶⁰ homemade Indian bread

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

- Symbols / images / expressions: ullú (owl) (wisdom and dumbness): माली को कैसे उल्लू बनाया है! कहाँ पचास, कहाँ एक सौ। इक्के-ताँगे
- Sayings, e.g. अब पछताए होत का जब चिड़िया चुग गई खेत Ab pachhtaaye hot kaa jab chiDiyaa chug gayee khet. Now regretting happens what when bird peckwent field. EN There is no point crying over spilt milk.

PT - Não vale a pena **chorar** pelo **leite derramado**.

In such cases, the translator must pay attention not only to syntactic, but also on semantic, pragmatic and cultural nuances that can demand different adaptions with respect to process and place of different languages and cultures.

References:

- 1. Basham, A.L. *The Wonder That Was India*. New York: Grove Press Inc. 1959.
- 2. Bhagvat, Durga. An Outline of Indian Folklore. Bombay: BookDepot. 1958.
- 3. Rai, Amrit. Kalam Ka Sipahi. Allahabad: Hans Prakashan. 1959-62.
- 4. Premchand (Pseud.). *Idgah* in Mansarovar Part 1. Genral Press. 2017.
- 5. <u>http://hindisamay.com/premchand%20samagra/Mansarovar1/Idgah.htm</u> (04-05-2018, 16H).
- 6. Khodjaeva, n. B. (2021). Premchand's vardaan in uzbekistan: translation issues of some cultural specific words. Theoretical & applied science Учредители: Теоретическая и прикладная наука, (12), 374-377.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

ГЁТЕНИНГ "ФАУСТ" ФОЖИАНОМАСИ ЎЗБЕК ТИЛИДА

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-182-189

Хуррам РАХИМОВ, ЎДЖТУ профессори, Тошкент, Ўзбекистон Тел: +998 90 961 40 92;

E-mail: raximovx@gmail.com

Annotasiya. Ushbu maqolamizda olmon tilida yaratilgan shoh asarlardan biri — Yohann Volfgang Gyote «Faust» fojianomasining oʻzbekcha tarjimalariga munosabat bildirish orqali tarjima ilmi va san'atiga yana bir bor e'tibor qaratishdan iborat.

Kalit so'zlar: shoh asar, «Faust», fojianoma, tarjima ilmi, "Oyna" jurnali, asliyat tili.

Аннотация: В данной статье мы еще раз обратим внимание на науку и искусство перевода, отреагировав на узбекские переводы трагедии «Фауст» Иоганна Вольфганга Гёте, одного из шедевров, созданных на немецком языке.

Ключевые слова: шедевр, «Фауст», трагедия, переводоведение, журнал «Ойна», язык оригинала.

Abstract: In this article, we once again pay attention to the science and art of translation, reacting to the Uzbek translations of the tragedy "Faust" by Johann Wolfgang Goethe, one of the masterpieces created in German.

Key words. masterpiece, Faust, tragedy, translation studies, Oina magazine, original language.

Таржима тарихи бир асарнинг турли талқин ва таржималарига бенихоя бой манба сифатида адабиётшунос ва таржимашуносларнинг эътиборини азалдан-абад ўзига жалб қилиб келмоқда. Бадиий асарнинг у ёки бу адабиётдаги ўрнига қараб ҳар хил талқин ва таржималарнинг сони ва сифати, савияси ва салоҳияти қамрови ҳам ривожланиб бормоқда. Бир асарнинг турли таржималари пайдо бўлишининг ўзи шу асар ва унинг муаллифининг миллий ва ёки жаҳон адабиётидаги ўрнини белгилайди.

Ушбу мақоламизда олмон тилида яратилган шох асарлардан бири — Йоханн Волфганг Гёте «Фауст» фожианомасининг ўзбекча таржималарига муносабат билдириш орқали таржима илми ва санъатига яна бир бор эътибор қаратишдан иборат.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Маълумки мазкур асарнинг биринчи кисми дастлаб 1789 йили олмон тилида чоп этилди ва шундан буён 1832 унинг 2-кисми яратилиб, у дунёнинг 80 дан ортик тилларига таржима килиниб келмоқда. Гёте асарлари Ўзбекистонда ўқиб-ўрганилиб ва таржима қилиниб келинаётганига юз йил бўлсада (1913 йил Иброхим Даврон Гётедан "Май қушиғи", "Урмон шохи" каби шеърларини угириб, Махмудхўжа Бехбудий тахриридаги "Ойна" журналида эттирган), "Фауст"нинг ўзбекча таржимасига ватанимизда илк бор 1972 йилда Эркин Вохидов кўл урган. Аслият тилини билмаган таржимон таржима учун фожианоманинг русча таржималарини асос қилиб олган. Русча таржималар сони 15 дан ортиқ (Ф.Галченков, А. Мамонтов, А. Фет, А. Гончаров, А. Соколовский, Н. Морозов, Аничков, В.П. Вронченко, Э. И. Губер, Г. Плисецкий, В. Брюсов, А.Струговщиков, К. Иванов, Н.Греков, П.И. Калашников ва б.) бўлсада, Э.Вохидов дастлаб Б. Пастернак таржимасини ўрганган ва унданда қониқмай, асарнинг энг аник Н. Холодковский таржимасига хам мурожаат қилган. Бу асар украин тилига 4 марта (И. Франко, Д. Загул, Н. Улезко, Н. Лукаш), француз тилига 28 марта, инглиз тилига эса 51 маротаба (!) ўгирилган. Туркий тилларда эса асар озарбойжон, қозоқ, чуваш, татар, турк ва ўзбек тилларига ағдарилган. Қизиғи шуки, турк тилига асарнинг 4 та назмий ва 3 та насрий ағдармалари амалга оширилган.

Фаустнинг ўзбек тилида пайдо бўлиши ўзбек маданий хаётида инсон образини Шарқ сўфиёна бўлди. Комил вокеа катта таъсирланиб дилига жо килган Й.В.Гёте Оврупо ғазалларидан адабиётида машхур бўлган доктор Фауст сиймосида кўрмокчи бўлган ва шу образ орқали ўзи янги Фауст образини яратишга ҳаракат қилган. Рахмон ва Шайтон ўртасидаги курашни Хайнрих Мефистофел образларида янгича талқин қилиш учун умрининг йилини сарфлаган. Комил карийб ОЛТМИШ инсон яратишга уринишлар барча адабиётларда кўринади. Алишер Навоий Фарход образида ўз идеалини ўз Хамсасидаги бзлганидай олмон аадабиётида Гёте ана шундай мураккаб Фауст образини яратган. Шу сабадан Гётенинг фаусти нодон, ахмок, гўл, жохил, тентак шахс эмас, у ақлдан озган хам эмас, у телбасимон,

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

ўзини том маънода онглаёлмай қийналиб жинни бўлаёзиб комилликка интилаётган ИНСОН образидир.

Ўзбек адабиётшунослигида бу асар таржимасига бағишлаб кўплаб такриз ва танкидлар эълон килинган бўлсада, уларнинг ичида асар ва унинг таржимасини бевосита киёсий ўрганилганлиги холати коникарли эмас. С.Назаровнинг докторлдик диссертацияси ана шу образни ўрганишга харакат килган лингвофилологик тадкикотлардан бири албатта. Аммо бу ишда хам бош кахрамон Фауст образи хали тўлалигича очиб берилмаган. Кўпчилик чикишларда асарнинг бадиий киммати ва таржимоннинг шижоати ва ғайрати тилга олиниб, таржима тахлилига деярли ўрин берилмаган. Аммо бу асар ва унинг икки ўзбекча таржимаси катта-катта илмий тадкикотлар учун хам тадкикот предмети, хам тадкикот материали бўлиши лозимки, бу энди келгуси изланишларнинг вазифасига айланиши лозим.

Табиийки, таржима пайдо бўлгач, унга аслият тилини билгувчи чет тил мутахассислари хам эътибор кила бошлайди. Шундай холда Фаустнинг ўзбекча таржимасини биз олмоншунослар хам ўргана ва билдира муносабат бошладик. Бу йўналишда унга таржимашуносларнинг сардори Ғайбулла Салом ва унинг ўзбек олмоншунос шогирдлари Сано Саидов, Пошали Усмон, Салим Жабборов, Шавкат Каримов ва бошқаларнинг мақолалари пайдо бўлиши, қолаверса бу асар таржимасини диссертацион тадқиқот материали сифатида ўрганилиб бориши табиий хол бўлди, албатта. Бирок бу борада ажойиб журъат – асарни кайта таржима килиш кераклиги хақида хам жиддий фикр-мулохазалар пайдо бўлди. Бу масалада устоз Ғ.Саломов даъвати билан Самарқанд Чет тиллар институтининг тажрибали олмоншуноси Пошали Усмон харакат бошлади ва асарнинг 1-кисми таржимасини 2000- йиллардан олдин бошлаган бўлсада, ўз таржимасини 2007 йилда А.Навоий эттирди. нашриётида Энди бизга кутубхонаси ЧОП русча таржималардан Ўрта Осиё туркий тилларига ўгирилган вариантлари билан унинг ИККИ ўзбекча таржимавий талқининигина эмас, асарнинг бошқа туркий тилларга (жумладан Усмонли туркчага, қозоқ, қорақалпоқ, татар, озарбойжон тилларига таржималарини хам кузатиш, киёслаш ва уларга танкидий муносабат

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

билдириш имкони пайдо бўлди. Асарнинг бадиий ва таржимавий талқинига эътибор кўплигидан у турк тилида 7 марта ўгирилган экан, шу таржималарнинг 3 таси насрий услубда бажарилганлиги билан ахамиятлидир. Бу маънода олмон-ўзбек таржималари бобида яна бир ўхшаш холат пайдо бўлдики, биз хам турклардан қолишмайдиганга ўхшаймиз. Фридрих Ницшенинг «Зардушт таваллоси» (аслиятда "Also sagte Zarathustra") асарини забардает таржимон устозимиз Иброхим **Гофуров русча оркали прозаик шаклда ўзбек тилига ўгирган эди.** «Зардушт аслиятнинг нидоси» номли таржимасини шоир Абдухамид Пардаев яратдики, насрий асарни назмий шаклга туширган ўзбюек шоирнинг журъатига қойил қолмай иложиимиз йўк. (Одатда назмий асарни чукуррок англаш учун унинг насрий таржимаси ёки хатто унинг насрий баёни яратилади. бажарилар эди-да, худди "Фауст" туркча насрий таржимларидай).

Куйида айрим фикр-мулоҳазаларимизни сиз зукко фаустхонлар билан маслаҳатлашишни ният қилдик. Бир мақола доирасида бир асар таржимасининг барча масалалрига тўхталишнинг иложи йўқ албатта. Бунда биз асарнинг биринчи қисми бошида учраган бир-икки эътиборталаб жиҳатга мурожаат қилмоқчимиз.

Таржима асарига баҳо беришнинг жиддий талаб ва тамойиллари мавжудки, уларга амал қилмасликнинг иложи йўқ, албатта. Бунда асар аслиятда қайси жанр ва услубда яратилганлигини инобатга олиш муҳимдир. Бадиий асар таржимасида етакчи талаб ана шу бадиийликни қайта яратилиши асосий мезондир. Бадиийликнинг ўзагини образлилик ташкил этади. Образлиликнинг турлари кўп: асар қаҳрамонлари образи, асар асар яратилган бадиий давр, яъни замон ва макон образлари ва ҳ.к. Шеърий асар таржимасида эса асарнинг метрикаси ва образлари сақланиши кузатилса, насрий таржимада асосан бадиий образ ва албатта муаллиф индивидуал бадиий услуби қайта яратилганлигига эътибор қаратилиши лозим.

Фаустнинг икки ўзбекчаси таржимасига келсак, унда кўзга ярк этиб ташландиган ҳолат Экрин Воҳидовнинг гўзал шеърий таржимаси албатта. Таржима худди аслиятда яратилгандай силлик, гўзал ва равон. Пошали Усмон таржимасини эса маълум маънода

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

академик, илмий таржима дегим келади. Барча сўз ва иборалар, сатрма-сатр бир-бирига муқобил. Бирок ...

Энди бевосита тахлилга ўтсак.

Асарнинг 1-қисмидаги *Тун (Nacht)* эпизоди аслиятда шундай бошланали.

"Habe nun ach, Philosophie

Juristerei und Medizin,

Leider auch Theologie

Durchaus studiert

mit heißem Bemühen.

Da steh ich nun

Ich armer Tor.

bin so klug als wie zuvor"

Шуни назарда тутмоқ керакки, Эркин Вохидов немис асарини русча Б.Пастернак таржимасидан ўгирган. Русчада бу парча куйидагича жаранглаган:

"Я богословием овладел,

Над философией корпел,

Юриспруденцию долбил,

И медицину изучил.

Однако я при этом всем

Был и остался дураком".

Мана шу матннинг Э.Вохидов қайта яратган ўзбекчаси:

,,Илохиёт ила банд бўлдим,

Файласуфи хирадманд бўлдим,

Илми хуқуқ, илми табобат –

Барчасини ўргандим, фақат,

Фақат менга бир нарса аён:

Нодон эдим, нодонман хамон".

Биринчидан, аслиятда муаллиф энг аввал фалсафани тилга олган, чунки Ғарбда ҳам, Шарқда ҳам илму аввал фалсафа бўлган ва бугун ҳам барча гуманитар фанлар бўйича бериладиган илмий даража "фалсафа доктори"лигидир. Эркин Воҳидовда эса бу парча таржимаси *Илоҳиёт* билан бошланган. Илоҳиётни эса автор ҳатто "афсус" - (leider) сўзи билан матнга киритган. Сатрларнинг бу хил

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

ўрин алмашинуви қандай содир бўлган экан деб Эркин Вохидов учун асосий аслият вазифасини ўтаган Борис Пастернакнинг русча таржимасига қарасак, масала ойдинлашади-қолади. Рус таржимони шундай сатр алмашувини мувофик деб топган экан, унинг бу хатосини ўзбек ҳам оғишмай такрорлаган. Лекин шу эпизод бошида муаллифнинг ўзи ҳам *илоҳиётни* биринчи ўринга қўйиши мумкин эдику, 60 йил ёзган асарининг сўнги таҳрир вариантида! Нега биз Гётега сўз ва тушунча қўллашни ўргатамиз?! Бунга ҳаддимиз ҳам, ҳаққимиз ҳам йўқ. Айниқса таржимонга бундай эркинлик қилиш ножоиз.

Мазкур олмонча парчани аслиятга анча мукобилрок ёндошган бошка рус таржимони Холодкоский куйидагича ўгириб. Пастернакнинг "дурак" ини унинг синоними "глупец" билан алмаштириб, шу парчани куйидагича русчалаштирган:

"Я философию постиг.

Я стал юристом.стал врачом...

Увы! с усердинм и трудом

И в богословие проник,...

И не умней я стал в конце концов,

Чем прежде был...Глупец я из глупцов!

Бирок шунча фанларни қайноқ иштиёқ билан Фаустнинг хулосаси ўзини ўз тилида «da stehe ich, ich armer Tor, und bin so klug als wie zuvor», деб ифода этилган. Бу таржима Б.Пастернакнинг "был и остался дураком» каби ўгирмасига айланган. Эркин Вохидовда эса бу русча хулоса "нодон эдим, нодонман хамон" тарзида ўзбекчалаштирилган. Энди мантикий савол пайдо бўлади: ўша даврнинг энг асосий фанларини қайноқ эхтирос ва иштиёқ билан ўрганган, шу фанлар тадқиқотига ўз онгли хаётини бахшида қилган олим қандай қилиб "дурак"- нодон бўлади? Бу русча дуракни қозоқ ва қорақалпоқ таржимонлари аҳмаққа айлатирган. Ушбу ҳолатни Пошали Усмон аслиятдаги "Ich armer Tor, bin so klug als wie zuvor"ни "Мен ўша гўр, телба бечора" тарзида ўзбекчалаштириб мантиқан тўғри муқобил топган. Бу таржима аслият рухи ва маъносига тўла яқин талқин. Олмончадаги der Tor нинг таржима вариантларида русчада дурак, глупец. сумаседший, идиот каби

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

маънолар, ўзбекчада эса гўл. ахмоқ. тентак. жинни. телба каби маънолари мавжуд. (Достоевскийнинг **Телба**сини эсланг...). Аслият сўзининг охирги маъноларини ўрганиб. бошқахрамон шахси ва унинг хақиқатга комилликка интилишини англаган хамкасбимиз рахматли Пошо Али Усмон мазкур парчани қуйидагича таржима қилган:

"Дилга жо бўлмиш фалсафадек хикмат,

Хуқуқшунослик ва илми табобат.

Кўрастиб сабот, ўзни аямайин,

Ўргандим хатто илохиёт илмин.

Ақлим эскича, бўлмади дубора,

Мен ҳамон ўша гўр, **телба** бечора!"

Бу матндаги олмонча der *Tor* сўзи русчада *дурак* (Пастернак), глупец (Холодковский), нодон (Вохидов), гўр телба(П.Усмон), ,қорақалпоқча қозоқчада) ахмақ(озарча каби ва талқинлари мавжудлиги таржимонлар олдида таржима тилининг бой хабардорлик талабива имконияларидан муаммосини кўйган таржимонлар талқиналрида ўз таржима аслият тилидаги салохиятларини намоён қилган.

Юқоридаги дастлабки аслият матнидаги асар қахрамонининг ўз илму-ижодиддан қониқмаслиги рухий холатини акс эттирувчи бошқа бир кичик олмонча *ach* сўзи — юклама ва ундан сўнг қўйилган ундов(!) аломати ва бунинг турлича таржимавий холатларига хам эътиборингизни қаратмоқчимизккки. Бунда бизни ҳарфхўрликда айбламассиз деб умид қиламиз. Русча Б. Пастернак таржимасида бу фонетик бирлик таржимаси йўк, демакки Эркин Вохидовда ҳам, Пошали Усмонда ҳам йўк, Николай Холодковскийнинг таржимасида эса бу сўз учинчи қаторда *увы* деб ишлатилган. Аммо туркча вариантларда эса бу сўз *Iste, ah*, .аклида. озарчада *heyhat!*, қозоқчада эса *Уа,дуние-ай!* каби муқобилларда сақлаб қолингани эътиборга лойиқ ҳолат эмас-ми? Шу *ҳафсаласи пирликни* ва *норозилик*, *афсуснадомат* ифодасини ўзбекча *Э вох*, *эссиз* деб берсак бўлмайдими?!

Юқоридаги дастлабки қиёсий кузатувлар бу фожианома таржимаалридаги яна бир қанча муғим ҳолатлар,Гретхен образини қайта гавдалантириш борасида учрайдиган образли ввоситаларнинг қайта яратишини ўрганиш орқали Гёте наздидаги комил инсон

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

образини яратилиши тарихи, тажрибаси ва бу образнинг бошқа тилларда рецепциясини ўрганиш таржимашуносларнинг навбатдаги долзарб вазифаларидан биридир.

Фойдаланилган адабиёт ва манбалар:

- 1. Саидов А. Қиёсий адабиётшуносликка кириш. –Тошкент, Ғ.Ғулом нашриёти, 2020.
- 2. Саломов Ғ. Таржима назариясига кириш. Т, Ўқитувчи,1978
- 3. Гёте Й.В. Фауст. 1972. Э. Вохидов тарж.
- 4. Гёте Й.В. Фауст. 2007. П.Усмон тарж.
- 5. Гёте И.В. Фауст. М., 1980. Б.Пастернак тарж.
- 6. Гёте И.В. Фауст. М., 1980. Н.Холодковский тарж.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

O'ZBEK SHOIRALARI IJODIDA ZEBUNNISOBEGIM SHE'RIYATI AN'ANALARI

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-190-196

Filol.f.n. Safiya KARIMOVA

SamDChTI dotsenti, Samarqand, Oʻzbekiston. Tel: 90 250-40-48; karimovas@gmail.com

Annotasiya. XIX asrning birinchi yarmida yashab qalam tebratgan Qoʻqon adabiy muhiti oʻzbek shoiralari: Uvaysiy, Nodira singari iste'dodli shoiralar Zebunnisobegim she'riyatidan nimanidir oʻrgangan, unumli foydalangan. Har qaysi shoira ishq, firoq, hijron va ayriliq mavzularini qalamga olganida sof muhabbatni tarannum etganlar, ezgulikni sevishga olishga oʻrgatganlar.

Kalit so'zlar: adabiy muhit, radifli g'azal, bayt, lirika, ruboiy, vazn.

Аннотация: Узбекские поэтессы коканской литературной среды, жившие в первой половине XIX века: такие талантливые поэтессы, как Увайси, Надира, кое-что почерпнули из поэзии Зебуннисобегим. Когда каждый поэтесса писала на тему любви, разлуки, эмиграции и разлуки, воспевали чистую любовь и учили любить добро.

Ключевые слова: литературная среда, радиф газель, стих, лирика, рубаи, стихотворный размер.

Abstract: Uzbek poets of the Kokan literary environment who lived in the first half of the 19th century: such talented poetesses as Uvaisi, Nadira, learned something from the poetry of Zebunnisobegim. When every poetess wrote on the theme of love, separation, emigration and separation, they sang pure love and taught to love goodness.

Key words. literary environment, radif ghazal, verse, lyrics, rubaiyat, meter

Ayollardan chiqqan buyuk davlat arboblari, yetuk vatanparvarlar, mashhur olimalar bilan bir qatorda soʻz san'atining gʻururu iftixori sanalgan shoiralar ham bor. Oʻz davr an'anasiga koʻra Hindistonda forstojik tilida ijod qilgan sharqning mashhur shoirasi Zebunnisobegim va XIX asr birinchi yarmi Qoʻqon adabiy muhiti oʻzbek shoiralari: Uvaysiy, Nodira, Mahzuna, Anbar otin hamda Dilshod Barnolar shular jumlasidandir.

Zebunnisobegimning gʻazal va ruboiylari sevgi lirikasining yorqin namunasidir. Uning har bir misrasida abadiy hijron, hajr va firoqning

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

shiddatli toʻlqinlari, jafokor yorning sitamlari aks etadi. "Mashohir nisvon" ("Mashhur ayollar) kitobida aytilishicha, Zebunnisobegim bir yigitga yashirin muhabbat qoʻygan ekan. Ming afsuski, u yigit yoshligida oʻldirilgan. Shu sababdan boʻlsa kerak, Zebunnisobegim afsus va nadomatlar bilan quyidagi satrlarni bitadi:

Yuz bahor oxir boʻlib, har chakkadan joy oldi gul,

Hayfdir – bizning gulimiz zebi dastor oʻlmasa.

Har matoga bor xaridor, husnning bozorida,

Ne uchun Zebunniso qarib, xaridor oʻlmasa?

Boshqa ijodkorlardan farqli oʻlaroq, Zebunnisobegim an'analarini davom ettirgan, uning bevosita izdoshi-hammaslagi Uvaysiy lirikasida ham hijron motivi, hijron dardi yor-mahbubdan tashqari, Yaratganga muhabbat yoki oʻgʻlidan judolik bilan bogʻliq. "Uvaysiyman" radifli gʻazalida Yaratganga intiqlik bilan intilayotgan solih banda, Paygʻambar alayhissalomga oshiq ummat, haq yoʻlidagi piru ustozlarga muhabbatli shogird sifatida tuygʻularini izhor etadi:

To koʻrib xarobotin ta'na etma ey Zohid,

Bir nafas emas xoli iqtido Uvaysiyman...

Faqir borgohiga qoʻysa gar qadam har kim,

Bosh agar kerak boʻlsa, jon fido Uvaysiyman.

Shoiraning "Koʻndalang" radifli she'ri sevgi bobidagi bir haqiqat ifodasi sanaladi. Har bir misrasining tashbehlari samimiy, tili sodda, ifodasi xalqonadir:

Ma'shuq ermas bo'lmasa vasl ichra nozi ko'ndalang,

Oshiq ermas boʻlmasa soʻz-u gudozi koʻndalang.

Necha kun bedor oʻlub hech topmadim andin asar,

Tush aro boʻldum muyassar e'tirozi koʻndalang.

Bugina emas, Uvaysiyning yorga boʻlgan sevgisi, muhabbat lirikasiga oid quyidagi baytlar ham sodda, ravon, ohangdor. Soʻzlar bagʻriga singgan hijron yorqin aks etadi:

Koʻzlaring firogʻida tanda lolagun qonlar,

Qilgʻali tomoshosin saf chekibdi mujgonlar.

Yoki:

Jafosin chekmayin boʻlmas muyassar senga jononing,

Yurakka dardi tegmay, ta'sir etmas oh-u afgʻoning.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

"Sogʻindim" radifli hasbi hol gʻazalda oʻgʻli Muhammadxonning sarbozlikka yuborilishi munosabati bilan farzandidan judo onaning iztiroblari, nolayu figʻonlari, sogʻinchlari ifodalanadi:

Bukun, ey do 'stlar, farzandi jononimni sog 'indim,

Gado boʻlsam ne ayb, ul shohi davronimni sogʻindim...

Qorong'u bo'ldi olam ko'zima ushbu judolikdin

Koʻz-u koʻnglim ziyosi mohitobonimni sogʻindim.

Zebunnisobegim an'analarining davomchisi, uning izdoshimaslakdoshi Mohlaroyim Nodira ham har on vafoni kuylagan shoiradir. Jafokash taqdir yosh shoirani sevikli yori, ustozi – Umarxondan ayirdi.

Umr yoʻldoshini beqiyos qadrlab, uning bilan oʻtgan har lahzani ulugʻ davlat bilgan va shodligu baxtni kuylagan shoira gʻazaliyotini Umarxon vafotidan soʻng motam, hajr, firoq, hijron alamlari egalladi. "Oqibat" radifli gʻazalida yor vaslidan ayro koʻngil, visoldan mosuvo qalbning ohu figʻonlari aks etadi:

Vasl uyin obod qildim, buzdi hijron oqibat

Seli g'amdin bu imorat bo'ldi vayron oqibat.

Faqat bu emas, ushbu davrda yaratilgan har bir gʻazali, muxammas, tarje'bandlari, "Firoqnoma"sidagi ruhiy ezilish, abadiy hijrondan shikoyat, zamona zaylidan nolish, yorga intizorlik, uni qoʻmsash, tanholik va judolikdan nola sadolari har bir koʻngilga qandaydir mungli, vazmin ta'sir etadi:

Menki qoldim hajr vayronida besomon boʻlib,

Yor kelmas kulbayi ehzonima mehmon boʻlib.

Dashtu sahrodin soʻrogʻingni topolmay dard ila,

Aylanib keldim yana gʻam uyiga hayron boʻlib.

Sharbati la'ling xumori birla chandon yig'ladim

Qatra-qatra koʻzlarimdin oqdi bagʻrim qon boʻlib.

Bunday mungli, alamli she'rlarni oʻqiganda qalbimizdan, ichichimizdan Nodira dardini his etamiz, uni tushunamiz, yuragimizda shoiraga nisbatan cheksiz hurmat-ehtirom, iliq tuygʻular joʻsh uradi.

Bu firoq, bu hajr, tabiiy ravishda shoira Nodirabegim ijodida hijron motivini asosiy yoʻnalishga aylantirdi, munis va mahzun satrlar bitishga majbur etdi. Nodirabegim umr yoʻldoshi faqatgina sevikli yor boʻlib qolmasdan, balki uning "gʻamxoʻr ustozi" — xatolarini tuzatadigan,

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

kamchiliklarini toʻldirgan, ijodiyotida yangiliklar yaratishga undagan "ilhom parilar"i edi. Buni shoira oʻz tarjimai holida qayd etgan. Nodira: "...Sayyid Umar Bahodirxon aksari avqot mavzun xayollar birla gʻazal va muxammas va tarji'i murassa' qilur erdi va andin oshiqlargʻa surur va husn ahligʻa gʻurur paydo boʻlur erdi... Meni ham alar mutobaatida biror bayt taqlid bilan aytur erdim. Hazrat ba'zi nuqsonlariga isloh berib mavzun va murassa' qilur erdilar".

Zebunnisobegim ijodida lirik she'rlar bilan bir qatorda tasavvufiy mazmunga ega misralar ham uchrab turadi.Tasavvuf gʻoyalarining ifodasida Yassaviy, Boqirgʻoniy, Bedil, Lutfiy, Alisher Navoiy, Bobur kabilarning ta'sirini kuzatish mumkin.

"Deydurman" radifli gʻazal ham shoiraning olam va odam haqidagi falsafiy qarashlarining davomidir. Lirik "men" har qanday ovoz va har bir husnda Haqning jamolini koʻradi :

Na un kelsa qulogʻima, sadoyi yor deydurman,

Na tarzi husn koʻrsam, ul ruhi dildor deydurman [2, 58].

Insonning yashashdan murodi komillik ekan , bu darajaga u avvalo pokiza axloq orqali erishadi. Haq yoʻliga kirgan inson esa , bedoru xushyor – koʻngil koʻzi ochiq , gʻaflatdan yiroq boʻladi. Zebunnisobegim qator asarlarida odamlarni gʻofil boʻlmay , atrofidagi voqealardan ogoh boʻlishga chaqiradi. Gʻazallarida axloqiy mavzuning aks etishi ham Zebunnisobegim ijodi uchun xarakterli. Inson oʻz-oʻzini anglashi kerakligini quyidagi baytda targʻib qiladi:

Qilo, ogoh boʻlgil, chashmi tarlarni tamosho qil,

Hama sarmast oʻzdin – bexabarlarni tamosho qil [2,55].

Zebunnisobegimning ayrim gʻazallarida Yassaviy hikmatlari ta'sirini sezish mumkin. Bu mushtaraklik shundaki , har ikki shoir ijodida ham insonning ichki ma'naviy olami kamoloti asosiy oʻrinda turadi. Inson kamolotida kamtarlik , kamsuqumlik , faqirlik muhimdir:

Qachon dunyoga kelding, xalq aro rasvoi olam boʻl,

G'ariblar ostonida itidin doimo kam bo'l [2,50].

Inson yashar ekan , hayotini ibratli va mazmunli oʻtkazishi kerak, nafsu havoga berilmay yashamogʻi lozim, degan xulosa ilgari suriladi. Nafsparvarlik, buzuq maishat odamni gʻofil qiladi. Shu bois shoir ogohlikka chaqiradi:

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Oʻtarlar barqdek bilsang agar hoyu xavaslarkim,

Egil uqbo gʻaminkim oʻlguningcha diydasi ham boʻl [Nodira.2001: 51.]

Shoira Mohlaroyim Nodira dunyoqarashining takomilida oʻzi mansub bo'lgan islom dunyosining ma'naviy ta'siri katta. Shoira devonida Alloh taolo, paygʻambar alayhissalom betakror badiiyat bilan vasf etiladi. Tarixiy obrazlar teran mazmun mutanosibligida talqin qilinadi. Bu shoiraning kalom ilmini, islom dini va millatimiz tarixini chuqur bilganidan dalolat beradi. Devon tartib berar ekan, u mavjud an'anaga muvofiq debochani hamd va na'tlar bilan boshlaydi. Ma'lumki, na't g'azal deb Muhammad paygʻambar maqtoviga bagʻishlangan gʻazallarga aytiladi. [Vohidov,1994:208]. Nodira ijodiyotidagi na't she'rlar ham asosan, vasf, shafoat-faxriya me'rojnoma mazmunida. Ularda va Muhammad paygʻambarning soʻnggi paygʻambar ekanligi, olam u tufayli yaratilganligi, qiyomat kunida paygʻambar shafoati bois ummatlarining barcha gunohlari kechirilishi ohorli mazmun va betakror tashbehlar vositasida ifodalanadi.

Ahmad (Muhammad) Haq taoloning do'stidir,

Ikki olam uning nuridan namoyondir.

Gunohlar zulmatidan ne qoʻrqinch boʻlsin,

Axir (Muhammad paygʻambar) jamolining quyoshi porlagan-ku!

Mana bu misralar ham koinot sarvari na'tida Nodiraning o'ziga xos nazm namunalarini yaratgani isbotidir:

Muhammadkim, nabilar xotamidur,

Bisoti lam'i Alloh mahramidur.

Agar har kimsakim tab'iyat aylar,

Saodatning savobi a'zamidur [Nodira, 2001:18].

Ikkala she'r mohiyatan bir-birini to'ldiradi. Birinchisida Nodira Muhammad alayhissalom Haq taoloning habibi, ikki olam uning nuridan paydo bo'lgan, uning jamoli quyoshdek hamma yerni yoritib turganda, ma'siyat qorong'iligidan qo'rqinchga o'rin qolmaydi, deb rasuli akramni ulug'laydi. Shoira bu o'rinda dastlab islom dini aqidasiga ko'ra, olam Muhammad payg'ambar tufayli yaratilgani, unga ummat bo'lish nechog'lik sharafli ekani, Rasuli akramning qiyomat kunida o'z ummatlariga shafe'ligi, jumladan, Nodira ham o'sha ummatlar qatorida shafoatdan umidvorligi ifodalanadi.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Munojot gʻazaldan olingan mana bu baytda Muhammad paygʻambarning qiyomat kunida oʻz ummatlarining gunohini Tangridan soʻrovchi shafe'ligi bilan bogʻliq qarashlar oʻz ifodasini topgan. Unga koʻra, Nodira oʻzining gunogʻkor ekanligini aytib, Yaratgandan Muhammad paygʻambarning haqqi hurmati bandalari, jumladan, oʻz gunohlarini kechirishni soʻraydi:

Ey Xudo, Ahmadi Muxtorning urugʻ-aymogʻlari haqqi, Kibriyolik lutfing bilan bandalaring gunohini kechir.

Mohlaroyim ijodida xulafoi roshidin vasfiga bagʻishlangan she'rlar koʻp boʻlmasa-da, ularning fazilati, islom dini rivojidagi xizmatlari vasf etilgan misralarni uchratish mumkin. Masalan, mana bu ruboiyda dastlabki toʻrt xalifa-islomning ilk davrlarida Abu Bakirning Muhammad alayhissalomga hamrohlik qilib, mushriklardan qochib gʻorga yashirinish voqeasi, hazrati Umarning odilligi,Usmon va Alilarning dinni mustahkamlash yoʻlidagi xizmatlari tasvirlangan:

Erdi Bubakr yori gʻor anga,

Umar adl etti ustuvor anga,

Qildi Usmon charogʻidin ravshan,

Murtazo erdi do 'stvor anga.

Umuman, Nodiraning na't va manqabat she'rlarida Muhammad payg'ambarning fazilatlari, yaqinlarining islom tamadduni yuksalishi-dagi xizmatlari o'ziga xos pafos hamda ohorli tashbehlar vositasida ifodalangan.

Darhaqiqat, Zebunnisobegim an'analarining hayotbaxsh ruhi va ta'siri XIX asrning birinchi yarmi Qoʻqon adabiy muhiti oʻzbek shoi-ralari: Uvaysiy, Nodira, Mahzuna, Anbar otin hamda Dilshod Barno-larning bir qancha g'azal, ruboiy, qit'a va boshqa janrdagi asarlarida yaqqol ko'zga tashlanib turadi. Bu shoiralarning she'rda tilning sodda va ranginligi uchun zahmat chekishlarini Zebunnisobegimga bir iz-doshlik harakati, desa aslo xato bo'lmaydi. Ular g'azallarida Zebunni-sobegim qo'llagan vaznlar, koʻp iboralar, u gʻazallar asosiga olingan ishq, may, doʻstlik, hajr, firoq, hijron mavzulari, avtobiografik mavzu va boshqalar keyingi oʻzbek shoiralari, xususan, she'riy devon yarat-gan Uvaysiy, Nodira, Mahzuna, hamda Dilshod Barnolar tomonidan otin rivoilantirildi, chuqurlashtirildi, nihoyasiga yetkazildi.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Xulosa sifatida aytish mumkinki, keyingi davrlarda yashab qalam tebratgan iste'dodli o'zbek shoiralarining ko'pchiligi Zebunnisobegim she'riyatidan nimanidir o'rgangan, boshqa bir madaniyat yutuqlaridan unumli foydalangan.

Har qaysi shoira ishq, may, doʻstlik, hajr, firoq, hijron va ayriliq mavzularini qalamga olganida sof muhabbatni tarannum etganlar, hayotni, ezgulikni sevishga, qiyinchiliklarga qarshi tura olishga oʻrgatganlar. Ular kuylagan muhabbat, ularning hayoti barchaga ibratlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1. Aziz Qayumov. Nodira. Oʻzbek tili va adabiyoti masalalari. №1. -37 bet.
- 2. Zebunniso. Majmuai she'rho. -56 s.
- 3. Uch shoira. –Toshkent: 1958. 5- bet.
- 4. O. Sharafiddinov. Oʻzbek adabiyoti tarixi xrestomatiyasi. Tom II. –Toshkent: 1945. 191
- 5. Majmuat ush-shuaro. Sharqshunoslik universiteti qoʻlyozmasi. № 3371, varaq 8.
- 6. Mubarakova, D. (2022). Media matn tarjimasida lingvomadaniy va sotsiolingvistik aspektlar. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 26), 411-414.*

"NAVOIY" ROMANINING ARABCHA TARJIMASIDA PERSONAJLAR NUTQINING BERILISHI

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-197-203

Filol.f.n. Shavkat ARIPOV

TDSHU dotsenti, Toshkent, Oʻzbekiston Tel: 95-077-07-03:

e-mail: aripovsh@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Oybekning "Navoiy" romanidagi personaj nutqining arabcha tarjimada berilishi masalasi, bunda mutarjim erishgan yutuqlar va duch kelingan ba'zi muammoli vaziyatlar xususida soʻz yuritiladi. Maqolada badiiy asarda personaj nutqi obrazning ichki dunyosini ochib berishga xizmat qilishi alohida ta'kidlanadi.

Kalit soʻzlar: badiiy tarjima, personaj nutqi, obrazning ichki dunyosi, monologik nutq, dialog.

Аннотация: В данной статье рассматривается вопрос арабского перевода речи персонажа романа «Навои» Ойбека, достижения переводчика и некоторые возникшие проблемные ситуации. В статье подчеркивается, что речь персонажа в художественном произведении служит раскрытию внутреннего мира персонажа.

Ключевые слова: художественный перевод, речь персонажа, внутренний мир персонажа, монологическая речь, диалог.

Abstract: This article discusses the issue of the Arabic translation of the speech of the character of the novel "Navoi" Oybek, the achievements of the translator and some of the problematic situations that have arisen. The article emphasizes that the speech of the character in a work of art serves to reveal the inner world of the character.

Key words: literary translation, character's speech, character's inner world, monologue speech, dialogue.

Taniqli oʻzbek adibi Muso Toshmuhammad oʻgʻli Oybek qalamiga mansub, xalqimiz ogʻir urushni oʻz boshidan kechirayotgan yillarda yozilgan "Navoiy" romanida XV asrning ikkinchi yarmida yashagan xalqimizning turmush tarzi, urf-odatlari, milliy oʻziga xosliklari oʻz aksini topgan ⁶¹. Mazkur asar nashr etilgandan keyin dunyoning bir necha

 $^{^{61}}$ Ойбек. Навоий . – Т.: "Ўздавнашр", 1944.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

tillariga, jumladan arab tiliga ham tarjima qilinib nashr etilgan (1979 y)⁶². Ushbu maqolada "Navoiy" romanidagi personaj nutqining arabcha tarjimada berilishi va tarjima jarayonida mutarjim erishgan yutuqlar va duch kelgan ba'zi muammoli vaziyatlar xususida muxtasar soʻz yuritiladi.

Personaj nutqi obrazning ichki dunyosini ochib berish, xarakterini individuallashtirishga, uning oʻziga xos jihatlarini ajratib turuvchi xususiyatlarni koʻrsatishga xizmat qiladi. Yozuvchining ijod qilish, yaratish uslubi va mahorati muayyan gʻoyaviy funksiyalar bilan bogʻliq ravishda yuzaga chiqadi. Personaj nutqi obraz xarakterini yoritish, personajning ruhiyati, hissiyotlari, oʻy-fikrlari, munosabatini namoyon qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Asardagi har bir personaj oʻz nutqiga ega. Bunday nutq adabiy tildan farqlanadi, ular qiyin soʻzlarni ba'zan buzib talaffuz qiladilar — asl nusxada oʻz aksini topgan bunday soʻzlashuv uslubi tarjimada ham imkon qadar asliga xos berilishi kerak.

Personajlar nutqining barcha oʻziga xos belgilari, psixologiyasi, dunyoqarashi, milliy oʻziga xosligi uning nutqida, hatti-harakatida, ichki kechinmalarida, asardagi boshqa personajlar bilan munosabatida oʻz aksini topadi. Agar tarjimon personaj nutqi va portretini tarjimada asliyatga muvofiq bera olsa, muvafaqqiyat qozonadi. Tarjimon asarni tarjima qilishda ba'zi muammolarni yechadi. Shunga qaramay ayrim oʻrinlarda personajlar nutqida noaniqliklar uchrashi ham tabiiy.

Badiiy asarda personaj nutqi vujudga kelish, shakllanish va rivojlanish sirasida turli vazifalarni bajaradi. Personaj nutqining birinchi vazifasi – hayotning haqqoniy badiiy in'ikosini yaratishdir. Personaj nutqi yaratilayotganda mamlakat, jamiyat, xalq, uning ijtimoiy kelib chiqishi nazarda tutiladi. Personaj nutqining uchinchi muhim vazifasi – ijtimoiy hayot, inson va uning ruhiy olamini aks ettiribgina qolmay, tabiat va kishilar ruhiyatidagi goʻzllikni tasvirlash, oʻtmish va hozirgi davrdagi ibratli voqealarni aks ettirish orqali kitobxonga emotsional ta'sir oʻtkazish, zavq-shavq bagʻishlash, ularni tarbiyalash ishiga oʻz hisasini qoʻshishdan iborat.

Tarjimon personaj nutqini barcha xususiyatlari, hatto gap ohanglarini ham hisobga olishi kerak. Shundagina kitobxon obraz haqida kengroq

_

آيبيك، نوائي رواية، دار التقدم، فرع طشقند1979 ⁶²

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

tasavvurga ega boʻladi. Monologlar asarda oʻzgacha bir ruhiyat uygʻotibgina qolmay, kitobxon asarni oʻqigan sayin yangi-yangi va teran mazmunli fikrlarga duch kelaveradi. Hattoki undagi oddiy bir personaj

Personaj nutqi deganda dastlab monologik nutq ustida toʻxtalish lozim. Bunday nutq asarda jozibadorlikni oshirib, personajning histuygʻularini ifoda etish, ularning qalbida kechayotgan quvonch yoki iztirobni ifodalashga xizmat qiladi. Oybekning "Navoiy" romani personajlar nutqi bobida boshqa asarlardan ajralib turadi: "Kampir charxini yigʻishtirib, bukchaygan holda keldi.

- Qaysi <u>bek</u>ning odami<u>sen</u>, qaerga bora<u>sen</u>? soʻradi qiziqib.
- -Men oʻz boshimga oʻzim hokim! <u>Toʻnglik</u> bilan javob berdi Toʻgʻonbek. — Erkaklaring bormi? Qaerda?

monologida ham olam-olam ma'no borligi ko'rinib turadi.

-Bundaylarni oʻz umrida koʻp uchratgan kampir beparvo javob berdi..."⁶³

Parcha arab tiliga quyidagicha oʻgirilgan: رفعت العجوز مغزلها، و تقدمت و المنات العجوز من طوغان بيك مهنية الجذع كثيرًا وسالت باهتمام. في خدمة أي بيك أنت؟ والي اين ذاهب؟ من طوغان بيك مهنية الجذع كثيرًا وسالت باهتمام. في عائلتكم رجل؟ وأين هو؟ أجابت العجوز متزات العجوز معزات العجوز معزات العجوز وكانت قد التقت في حياتها بالكثيرين من الجفاة 64. Dialog t⁶⁴ وكانت قد التقت في حياتها بالكثيرين من الجفاة bera olingan. Dialogning bayon shakli va mazmuni tarjimani oʻquvchi kitobxonga tushunarli, ohangdor, obrazli nutq vositalari bera olingan, biroq asliyatdagi ajratib koʻrsatilgan, oʻsha davrga xos, muallif uslubini aks ettiruvchi unsurlar tarjimasiga unchalik e'tibor berilmagan koʻrinadi.

Personaj nutqi deganda asosiy e'tibor dialogik nutqqa qaratilmog'i lozim. Endi Quyidagi dialogni tahlil etishga harakat qilamiz (personajlar nutqi bir-biriga chambarchas bog'liq bo'lgani bois parchani kengroq berishga to'g'ri keldi):

-<u>"Zakotchimisen?</u> - soʻradi u.

Toʻgʻonbek boshi <u>blan</u> tasdiqladi. Kampirning oyoq-qoʻllari boʻshashganday, sholchaning bir chekkasiga oʻtirib oldi.

-Bolam, - dedi u yalingan tovush <u>blan</u>, - tangri martabangni ulugʻqilsin, bizga rahmu-shafqat et. Zakotga bergulik hech nimamiz yoʻq.

-

⁶³ Ойбек. Навоий. – Т.: "Ўздавнашр", 1944. – Б. 61.

آيبيَك، نوائي رواية، دار التقدم، فرع طشقند1979 64

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Bor-yoʻgʻimizni berib boʻlganmiz. Oʻlaqolay, soliqlardan boshimiz chiqmay qoldi, hali "qoʻsh puli", hali "Sohib jam", hali "mirob", hali "sarona" – sanay bersang odogʻi yoʻq...

Toʻgʻonbek indamadi, dastroʻmoli blan keng, ser tuk koʻkragini yelpib, atrofga "chirt-chirt" tupuk otib oʻtiradi-da, nihoyat, hoʻmrayib kampirga qaradi.

- -Sannama koʻp! Xudoy ayollarni soʻzga yaratgan-da.
- -Arzi-dodimni kimga aytayin, quloq sol, bolam! muloyimlanib dedi kampir.
 - -Koʻp soʻz eshakka yuk... Qozonni os. Moʻl qilib etni sol. "

Yuqoridagi parchada bek, ubra, umoch singari xos soʻzlardan tashqari, zakotchi, sarona kabi eskirgan soʻzlar, hatto hozirda qoʻllanilmay qoʻygan boqimsiz, qaramsiz sifatlari, sannamoq fe'li ishlatilgan. Bundan tashqari, asar yozilgan XX asarning 40-yillariga xos boʻlgan -men, -sen (odamisen, borasen) kabi egalik qoʻshimchalariga duch kelinadi (harxil, allanechik, blan kabi soʻzlar esa XX asrnig 40-50-yillarida xuddi shunday shaklda yozilgan). Ammo arab tarjimoni asarning bunday oʻziga xosliklariga qanchalik e'tibor qaratgan, bunday uslub xususiyatlarini oʻz tarjimasida hisobga olganmi, buni nimada koʻrsa boʻladi degan bir qator savollar tugʻilishi tabiiy. Bu savollarga javob berish uchun parchaning arabcha tarjimasiga e'tibor qaratamiz:

هل أنت جابي الاتاوات؟ أن المذان الكوات المدنة

أيد طو غان بيك قولها بهزة من رأسه.

فجلست العجوز علي حافة البساط و كأنما قد خارت قواها. و قالت بصزت واهن ضارع: يا بني، أعلي الله من شأنك! اعمل لنا معروفًا و لطفًا وقل لنا بأي شئ ندفع الاتاوات. لقد أعطينا كل ما كان لدينا. و لم نتخلص قط من الضرائب. اليوم ضريبة علي الدواجن، و بعد ذلك علي الزرع، و غدًا لقائد العسكر، و بدها للميراب، ثم الضريبة علي النفوس.

ضرائب بلا نهاية...

صمت طوغان بيك مهويًا بالمنديل صدره العريد المشعر، باضقًا بصخب في جميع الجهات. وأخيرًا، صرخ بالعجوز بصوت جهم:

لا تثر ثري عبثًا. الله خلق النساء للثرثرة.

قالت العجوز بصوت ضارع:

من نرجو، و لمن نشكو؟ أسمعنى، يابنى.

الكلام الكثير ثقيل حتى على الحمار علَّقي القدر على النار، وضعى فيه مزيدًا من اللحم

⁶⁵ XV asrdagi soliqlar.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Arabcha tarjimada biz yuqorida sanab oʻtgan eskirgan soʻzlar, muallif uslubining oʻziga xosliklarini koʻrsatuvchi shakllar, soʻzlarning imlosi tarjimada oʻz aksini topmagan. Shunga qaramay, tarjimon parchadagi, oʻzbek tilida mashhur, muallif tomonidan "*Koʻp soʻz eshakka yuk*" shaklida qoʻllangan maqolni (aslida "Koʻp gap eshakka yuk") "Koʻp soʻzlar hatto eshakka ham ogʻir" ma'nosida oʻgirgan. Chunki, arab tilida maqolning aynan muqobili uchramasligi bois tarjimon uni soʻzma-soʻz oʻgirgan va ma'no toʻla aks etgan. Bundan tashqari, maqol oʻquvchiga tushunarli.

G'. Salomov o'zining "Tarjima nazariyasiga kirish" kitobida imoishoralar tarjimasi masalasiga to'xtalar ekan Oybekning "Navoiy" romani ruscha tarjimasi xususida алохида soʻz yuritadi. Tarjimon imo-ishoralar "tili"ni, xususan, har bir xalqning oʻziga xos ishoralari, turqi, yuz-koʻz ifodalarini yaxshi bilishi lozimligi, yozma adabiyotda ma'nodor kulgi, yoʻtal, yuz-koʻz ifodasi, qoʻl harakatlari keng yoritilishi va tavsiflanishi, bularni tarjimada durust anglab, toʻgʻri talqin etish juda muhimligini uqtirib o'tadi⁶⁶. Masalan, "Navoiy" romanida yosh olimlar – Sultonmurod bilan Zayniddin shoirning Hirotga kelishini eshitarkanlar, bunga javoban: "Istiqbollariga chiqmoq kerak,— oʻrnidan qoʻzgʻaldi Sultonmurod" ⁶⁷. degan gaplari ruscha tarjimada "Надо пойти его встречать, проговорил Султанмурад, тут же вскочив с места" 68 shaklida berilganligini aytib, "Ehtimol, bu tarjimada, daf'atan qaraganda, ko'zga yalt etib tashlanadigan qusur yoʻqdir, ammo unda obrazning xarakteri, ichki dunyosini qoʻpol ravishda siyqalashtiradigan nuqsonga yoʻl qoʻyilganki, tadqiqotchi Gulnora Gʻafurova oʻz kitobida buni oʻrinli qayd etgan⁶⁹ – deb yozadi G'.Salomov, – Badiiy tasvir vositasi sifatida tashrif buyurmoq bilan kelmoq, istiqbolga chiqmoq bilan kutmoq va hokazo garchi mohiyat e'tibori bilan ayni bir harakatni ifodalasa-da, ammo ular anglatgan ma'no nozikligi tarafidan bir-biridan farqlanadi. Shunday ekan, garshilash marosimi haqida, Navoivni ruscha hazrat tarjimada koʻrilganiday, "Uni kutib olishga chiqish kerak, – dedi Sultonmurod, apiltapil o'rnidan turib" deyilsa, bu, bir tomondan, hurmatsizlik, ikkinchi

 66 Саломов Ғ. Таржима назариясига кириш. – Т.: "Ўқитувчи", 1978. – Б. 63-65.

201

December 2022

⁶⁷ Ойбек. Танланган асарлар. III том. – Т.: "Ўздавнашр", 1957.

⁶⁸ Айбек. Сочинения, т. III. – Т., 1962.

⁶⁹ Гафурова Г. Развитие перевода в Узбекистане. – Т.: "Фан", 1973. – С. 84-85.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

tomondan esa, Oybek tasviri ham talqiniga zid, uchinchidan, tarixiy koloritni buzish boʻladi. Chunki, garchi Sultonmurod yosh boʻlsa-da vazmin, salobatli, muloyim va odobli yigit. Uning tomonidan, yuqoridagi ruscha tarjimada qayd etilganiday soxta xatti-harakatlar sodir boʻlishi aql bovar qilmaydigan narsa.

Oybekning "Navoiy" romani dialoglarga boy. Ularda nafaqat ikki kishi orasidagi suhbat, kunlik oddiy soʻzlashuv (nutq) oʻz ifodasini topgan, balki dialoglar muallif izohlari, maqol, matal va iboralar bilan yoʻgʻrilgan. Buni quyidagi parchada koʻrish mumkin:

"To 'g'onbek olmani olib tamosha qildi. Keyin <u>yassigina, beo 'xshov burnig</u>a yaqin tutib, <u>iskadi</u> va kulib Dildorga murojaat etdi: "Kel, hay suluv qiz! Sening nasibang, qo'limdan ol. <u>Ug'onim</u>⁷⁰ seni ham qo'limga shu olmaday uzib tushirsin!"

Dildor, qiyo boqmasdan, <u>oʻgʻur</u>ni tashlab, qayoqqadir qochib yoʻqoldi. ...Kampir unga qoʻrqa-pisa qaradi: "Achchigʻlanma, bek yigit, oʻzi uyatchang qiz, yana <u>boshi bogʻliq</u>... Men hozir qozon osib, shiringina taom qilib <u>beramen</u>. Qoʻshnilarda boʻlsa, bir-ikki <u>oyoq</u>⁷¹ boʻza ham keltiramen" dedi-da <u>kalavlanib</u> oʻrnidan turdi."

Yuqoridagi parcha izchil oʻzaro izchil bogʻliq jumlalardan iborat boʻlgani bois uni parchalashning iloji yoʻq. Parcha mashhur oʻzbekcha "Tuya koʻrdingmi — yoʻq" iborasi bilan boshlanadi. Kampirga berilgan sifatlar (<u>suyak yelkalar, gʻam, tashvish choʻkkan chuqur, xira koʻzlar)</u> va Toʻgʻonbekka berilgan sifatlar (<u>yassigina, beoʻxshov burni</u>) nafaqat personajlarning jismoniy, balki ularning ijtimoiy holatlarini ham koʻrsatib turibdi. Bundan tashqari, parchada "iskadi", ugʻon, oʻgʻur, blan, dakkamdukkam miyiq, beramen, oyoq, kalavlanib singari eskirgan shakllar, joʻjiboʻji tuxumidan tarqalgan, boshi bogʻliq ("unashtirilgan" ma'nosida) iboralariga ham duch kelamiz. Parchaning arabcha tarjimasi quyidagicha amalga oshirilgan:

"فالتقطها طوغان بيك وقربها من أنفه المفلطح الدميم، وشمها، وقدمها لديلدار ضاحكًا. اقتربي مني، يا جميلة! وخذي سعادتك من يدي. عسي الله أن يعطيك لي، كهذه التفاحة. أوقفت ديلدار الدق دون أن ترفع بصرها، وهربت. نظرت العجوز اليه مذعورة.

⁷¹ Oyoq – kosa.

70

⁷⁰ Ugʻon - tangri.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

لا تغضب، يا بيك. فهي فتاة خجول، كما أنها مخطوبة. سأعلق القدر فوق النار الآن، وأطبخ طبخة لذيذة. واذا وجدت لدي الجيران «بوزه» جلبت قدحًا أو قدسين منها. قالت العجوز ذلك، وا بتعدت تعرح."

Parcha tarjimasida umumiy mazmun bera olingan deyish mumkin. Biroq, sinchiklab qaralsa tarjima nuqsonlardan xoli emas. Jumladan, parchaning boshida keltirilgan *Tuya koʻrdingmi — yoʻq!* iborasi tarjimada tushirib qoldirilgan. Toʻgʻonbekning *"zaharxanda"* si ham oddiygina qilib *"kuldi"* deya berilgan. Shuningdek, tarjimon muhim sifatlarni ham tushirib qoldirgan.

Umuman olganda, personajlar nutqidagi jonli nutq elementlarini muvaffaqiyatli oʻgirish uchun rasmiy lugʻatlarga emas, xalq tiliga tayanish kerak. Negaki, "...jonli tilga oid soʻzlar koʻpincha lugʻatlarda qayd qilinmaydi, boʻlganlari ham aksari hollarda muayyan kontekst ruhiga mos kelavermasligi mumkin. Shu sababli tarjimaning asl nusxaga nechogʻlik yaqin boʻlishi tarjimon mahoratiga, xalq tilini qay darajada egallaganiga koʻp jihatdan bogʻliq boʻladi"⁷².

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1. Айбек. Сочинения, т. III. Т., 1962.
- 2. Гафурова Г. Развитие перевода в Узбекистане. Т.: "Фан", 1973. С. 84-85.
- 3. Ойбек. Танланган асарлар. III том. Т.: "Ўздавнашр", 1957.
- 4. Саломов Ғ. Таржима назариясига кириш. Т.: "Ўқитувчи", 1978.
- 5. Salomov G'. Tarjima nazariyasiga kirish. T.: "ToshDSHI", 2016.
- 6. Ойбек. Навоий. Тахрир ҳайъати: Б.Алимов ва б. Т.: "Шарқ", 2004.
- 7. Ойбек. Навоий . Т.: "Ўздавнашр", 1944.
- آيبيك، نوائي رواية، دار التقدم، فرع طشقند 1979
- 9. Эгамова Я. Таржимада персонажлар нутқидаги жонли тил элементларини акс эттириш масаласи. Т., 1997. Б. 34.
- 10. Akhmedova, D. R. (2021). Functional and stylistic features of nouns in persian newspaper texts. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(9), 231-240.

December 2022 www.oriens.uz

_

 $^{^{72}}$ Эгамова Я. Таржимада персонажлар нутқидаги жонли тил элементларини акс эттириш масаласи. – Т., 1997. – Б. 34.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784

SJIF 2022: $5.947 \mid ASI Factor = 1.7$

MADANIYATLARARO MULOQOT VA BADIIY TARJIMANING LINGVOMADANIY ASPEKTLARI

НЕОЛОГИЗМЫ КАК «ЯЗЫКОВАЯ РЕАКЦИЯ» НА ДИНАМИЧНОЕ РАЗВИТИЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ КНР

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-204-211

Д.ф.н. Саодат НАСИРОВА,

доцент ТГУВ, Ташкент, Узбекистан Тел: +998 97 333 58 25:

Email: saodat888@mail.ru

Аннотация: В современном китайском языкознании общественнополитическая терминология претерпевает глубокие изменения, демонстрируя связь с базисной платформой – философского отношения личности и личности и власти, общества и власти, государства международного сообщества. Вместе с тем, она функционирует в качестве многопрофильного языкового инструмента выражения общественнополитических явлений. В данной статье рассмотрен анализ некоторых базовых неологизмов в рамках политической концепции КНР XXI века, выявлены их основные значения и варианты трансформации.

общественно-политическая Ключевые слова: терминология, дипломатия, термин, трансформация.

Abstract: In modern Chinese linguistics, socio-political terminology is undergoing profound changes, demonstrating a connection with the basic platform the philosophical relationship of the individual and society, personality and power, society and power, the state and the international community. At the same time, it functions as a multidisciplinary language tool for expressing socio-political phenomena. This article discusses the analysis of some new basic socio-political terms from the sphere of Chinese diplomacy, based on the sources, their main meanings and transformation options are identified.

Key words: socio-political terminology, diplomacy, term, transformation.

Введение

На современном этапе развития неологии единого определения По-разному решаются вопросы термина «неологизм» нет.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

тождества понятий «неологизм» и «новое слово», интерпретации Неологизмы окказиональных И потенциальных слов. рассматриваются в лексикологическом, лингвокультурологическом, семантическом аспектах. Поскольку основные стимулы к появлению единиц В являются лексических языке обществе. Закономерно происходящие рассмотрение В лексикологическом аспекте. He важен неологизмов В семантический аспект, так как слово часто становится новым в результате семантической деривации (на основе метафорического употребления названия, на основе сужения, специализации или расширения объема номинации и так далее).

Методология.

Теоретико-методологическая база неологии была заложена в XIX Буслаевым, XXФ.И. Е.Д. BB. Поливановым, А.А.Потебней. А.М.Селищевым, И.И.Срезневским, Л.П.Якубинским и другими 73. Как лингвистическое направление неология оформилась во второй половине XX в. и связана с именами Алаторцевой, А.А. Брагиной, Р.А. Будагова, Е.А.Земской, В.Г.Костомарова, Н.З.Котеловой, В.И.Заботкиной, Р.Ю.Намитоковой, А.Г.Лыкова, В.В.Лопатина, Е.В.Сенько, Г.Н.Скляревской, Н.И. Фельдман, Э.Н. Ханпиры и другими⁷⁴. Среди

⁷³ Буслаев Ф.И. Преподавание отечественного языка: учеб. пособие для пед. ин-тов по спец. «Рус яз. и лит.». – М.: Просвещение, 1992. – 511 с.; Поливанов Е.Д. Избранные работы. Труды по восточному и общему языкознанию. – М.: Наука, 1991. – 622 с.; Потебня А.А. Мысль и язык. – М.: Правда, 1989. – С. 17-20; Селищев А.М. Избранные труды. – М.: Просвещение, 1968. – 640 с.; Срезневский И.И. Русское слово: учеб. пособие для пед. ин-тов по спец. №2101 «Рус. Яз. и лит.» – М.: Просвещение, 1986. – 173 с.; Якубинский Л.П. Язык и его функционирование: избранные работы. – М.: Наука, 1986. – 205 с.

⁷⁴Алаторцева С.И. Проблемы неологии и неографии: Автореф. дис. ... докт. филол. Нау к.— СПб., 1999. — 40 с.; Брагина А.А. Неологизмы в русском языке: пособие для студентов и учителей. — М.: Просвещение, 1973. — 224 с.; Будагов Р.А. Очерки по языкознанию. — М.: Изд-во Акад. Наук СССР, 1953. — 279 с.; Гак В.Г. Новые слова и словари новых слов. — Л.: Наука, 1983. — С. 15—29; Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка. — М.: Высшая школа, 1989. — 126 с.; Земская Е.А. Словообразование как деятельность. — М.: Наука, 1992. — 220 с.; Костомаров И.Г. Языковой вкус эпохи: из наблюдений над речевой практикой масс-медиа // Язык и время. Вып. 1. — Изд. 3-е, испр. и доп. — СПб : Златоуст, 1999. — 320 с.; Котелова Н.З. Первый опыт описания русских неологизмов // Новые слова и словари новых слов. — Л., 1978. — С. 20-31.; Лопатин В.В. Рождение слова. Неологизмы и

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

китайских лингвистов, разработкой теории неологии, занимаются Cheng Mingan, HaoWenhua, Gao Mingkai, Pei Yajun, Li Yun, Li Jianguo, Liang Ailin, Chen Jiaxuan, Sun Shuai, Wang Yongyan, Zhang Rong и др⁷⁵.

Основная часть.

нашей статье понятие «новое слово» В МЫ включаем авторские неологизмы, TO есть названия новых реалий, придуманные конкретными людьми, а именно лидерами китайского XXI в (Цзян Цземин, Xy Цзиньтао и Си правительства начала Цзиньпин). Ниже приводится семантический анализ неологизмов-идеологем, слов, содержащих идеологический компонент значения. Влияние идеологии на язык проявляется в том, что одно и тоже явление вызывает различные ассоциации и оценки коммуникантов, обусловленные их различной идеологической позицией. Ортодоксальная политика принуждает следовать жёстко определённым дискурсивным законам, определённым канонам высказываний. Демократическая предполагает проявление многообразных власть социальных позиций, так как идеологический и социальный контингент

окказиональные образования. — М.,1973. — 152 с.; Лыков А.Г. Можно ли окказиональное слово называть неологизмом? // Русский язык в школе. — 1972. — №2. — С. 85—89.; Намитокова Р.Ю. Авторские неологизмы: словообразовательный аспект. — Ростов-на- Дону: Изд-во Рост, ун-та, 1986. — 154 с.; Сенько Е.В. Инновации в современном русском языке. — Владикавказ: Ир, 1994. — 183 с.; Скляревская Г.Н. Метафора в системе языка. — Спб.: Наука, 1993. — 150 с.; Фельдман Н.И. Окказиональные слова и лексикография // Вопросы языкознания, 1957. — №4. — С. 64-73; Ханпира Э.Н. Окказиональные элементы в современной речи // Стилистические исследования (на материале современного русского языка). — М., 1972. — С. 303-308.

⁷⁵程明安。应用汉语。湖北:湖北人民出版社,2008; 高名凯。普通语言学。下册,上海:1955; 裴亚军。国学术语规范问题 // 中国科技术语。2009 #3; 李芸。信息科学和信息技术术语概念体系研究: 博士论文。-北京:北京语言文化大学,2003; 李建国。语言规范史略。-北京:语文出版社,2000; 梁爱林。从中文"术语学"的英译看术语学的研究应用领域//术语标准化与信息技术.-北京,2004; 莐家煊。现代语言学词典。-北京,2002; 孙衰。术语的功能与术语在使用中的变异性:博士论文。-中国,黑龙江大学,2009; 王永炎。五年来中医药学名词审定工作。科技树与研究,2005; 张榕。术语定义抽取,聚类与术语识别研究;博士论文。-北京:北京语言文化大学,2006。

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

говорящих стремится проявить свою индивидуальность, свой политический взгляд 76 .

Целесообразно остановиться на факте влияния конфуцианских ценностей в формировании идеологем общественно-политической сферы китайского языка. Эти ценности красной линией проходят во всех концепциях современных политиков КНР.

Так, например, идея заботы партии об интересах широких народных масс все активнее связывается ныне с понятием 以人为本 / 人本 yĭrénwéiběn/ rénběn народ в качестве основного, употребляемым наиболее часто как мыслителями более ранних периодов развития Китае, общества государства В так И современными исследователями Конфуцианское И политическими деятелями. понятие 人本 rénběn, как приоритетное направление в новом курсе трёх представительств 三个代表 sāngè dàibiǎo, нашло своё воплощение и на страницах партийной печати. Так, Цзянь Цзэмин отмечал, что "выражать коренные интересы китайского народа претворении В жизнь идей при линия представительств" 77. Это прежде всего согласуется со старыми установками конфуцианской культуры о том, что правитель должен любить народ, быть близким к народу и всё делать для народа 78 .

В процессе включения конфуцианских ценностей в контекст современных политических реалий КНР высшее звено руководства КНР обратилось к старой конфуцианской формуле 依德治国 yī dé государством управление добродетели на основе (добродетельное правление), непосредственно которая ныне связывается продолжением строительства курса социалистической духовной цивилизации и является наиболее общим выражением курса трёх представительств⁷⁹. Следует отметить, что

 $^{^{76}}$ Воробьёва О.И. Политичексая лексика. Политичексий языка как сфера социальной коммуникации. – М.: ИКАР, 2008. – С.25.

⁷⁷ 加强 "民本" 意识。- 纪念建党 80 周年准提网站。http://www.njdj.longhoo.net. – 北京 09.10.2001

 $^{^{78}}$ Аллаберт А.В. Место конфуцианства в модернизации Китая (конец XX — начало XXI века). — М., 2008. - C.137.

⁷⁹ Там же. – С.141.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

у Конфуция термин 德 dé *добродетель* приобрёл значение моральнонравственного правления, правления на основе добродетели ⁸⁰. Нынешние лидеры КНР обратились к данному постулату Конфуция, который сегодня провозглашён в качестве одного из приоритетных направлений в политической практике. Курс 依德治国 yīdé zhìguó *добродетельного правления* сегодня связывается с идейным строительством, а именно с построением 精神文明 jīngshén wénmíng *духовной цивилизации*.

Концепция социальной гармонии 社会和谐 shèhuì héxié, атрибутом сущностным китайской объявленная социализма c спецификой (общество 小康 xiǎokāng), базируется на ценностных ориентирах раннего конфуцианства. В частности, в докладе Ху появился раздел, впервые посвящённый проблемам народного благоденствия: «Словом, делать так, чтобы у всего народа было где получить образование, зарабатывать себе на жизнь, лечиться и жить, чтобы в старости он был обеспечен, а значит строительство гармоничного общества» стимулировать Большинство формулировок заимствовано из второй социальной утопии Конфуция – общество «Великого единения» 大同 dàtóng. Фактически Ху Цзиньтао и нынешнее руководство КПК, приняв эстафету от Дэн Сяопина, творчески развивают конфуцианскую оставляющую в идеологии КПК, постепенно продвигаясь от 小康 xiǎokāng κ大同 dàtóng 82.

Рассмотрим внедрение нового получившего широкое распространение в Китае за последние восемь лет термина 和谐社会 héxié shèhuì гармоничное общество. Матрицей этого термина является китайская концепция 构建社会主义和谐社会 gòujiàn shèhuì zhǔyì héxié shèhuì построения гармоничного социалистического общества. Матрица берет начало с октября 2002 года, когда на XVI съезде КПК Председатель КНР Ху Цзиньтао выдвинул идею 全面

_

 $^{^{80}}$ Переломов Л.С. Конфуций: «Лунь юй».-м., 1998. – С. 306.

⁸¹ Духовная культура Китая. Энциклопедия. – М.: Восточная литература РАН, 2009. – С. 216.

⁸² Там же. – С.216.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

建设小康社会 quánmiàn jiànshè xiǎokāng shèhuì всестороннего строительства общества средней зажиточности. Это входит в понятие «гармоничного социалистического общества» (小康 xiǎokāng сяокан). Политика сяокан— это социально-экономическая политика с «китайской спецификой». Она ставит своей целью достижение уровня средней зажиточности населения. Политика сяокан базировалась на древних и традиционных представлениях китайского народа.

Данная политика стала применяться в целях достижения стабилизации общества путём повышения уровня зажиточности населения в новых общественно-политических условиях. Связь парадигмой 小康 xiǎokāng c новой общественнополитического и экономического развития очевидна. В сущности, политика сяокан — это курс, взятый на гармоничное развитие во сферах жизнедеятельности китайского всех Теоретической аппарелью построения гармоничного общества стала концепция 3-цивилизаций 三个文明: 社会主义政治文明, 社会 主义精神文明和社会主义物质文明的发展 sān gè wénmíng: Shèhuì zhǔyì zhèngzhì wénmíng, shèhuì zhǔyì jīngshén wénmíng hé shèhuì zhuyì wuzhí wenming de fă zhan «развития социалистической политической цивилизации, социалистической цивилизации и социалистической материальной цивилизации». То есть в планы входило повышение материального уровня населения, сфере политической стимулирование изменения В И установлена трёхступенчатая интеллектуальной жизни. Была развитие Всестороннее китайского общества. Продолжение развития общества. 3. Повышение уровня жизни населения.

Анализируя успехи и уроки реформ, Пекин приходит к выводу о необходимости решения помимо трёх проблем — экономической, политической и культурной, ещё и социальной проблемы, что должно помочь поднять жизненный уровень китайцев. Появление этих новых ОПТ — есть отражение политического курса страны на определенном этапе. Во-вторых, новые ОПТ имеют богатые китайские элементы. Китайская культура обширна и глубока.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Например, более двух тысяч лет назад Конфуций предложил политический идеал 大同世界 dàtóng shìjiè, что является одним из видов стремления к гармоничному обществу. Таким образом, 和谐社会 héxié shèhuì *гармоничное общество* не только отражает цели развития, но и содержит суть китайской культуры.

Проведённый анализ авторских неологизмов, представленных в основном в качестве Т-ССч, позволяет судить о догматической функции философских традиций и канонов конфуцианства, оказывающих непосредственное влияние на формирование новых терминов ОПТ в современном китайском языке. Семантический характер данных терминов-неологизмов в рамках рассмотренных концепций нового политического курса КНР подтвержает влияние древней философии центризма КНР на современное ОПТ китайского политического эстеблишмента.

Заключение:

- развитие китайского общества, поступательное благосостояния народа, существенное расширение международных связей КНР, поэтапный переход китайской промышленности на 4стадию технологического развития и многие другие факторы обусловили появление в составе современного китайского языка новых ОПТ. С одной стороны, это представляет собой позитивную тенденцию, указывает на интеграцию Китая и китайского общества в мировое сообщество. С другой стороны, особенности китайского языка, формы и методы абсорбции им новых терминов, затрудняют осуществление адекватного перевода в любой ее форме. Между тем качество перевода ОПТ и лексики, особенно новых, связанных с текущей политикой и экономикой, влияет на внешнеполитические, экономические и культурные коммуникации Китая;
- контекстуальная связанность терминов проявляется как раскрытие смыслового содержания последних через ИХ непосредственное и дистантное текстовое окружение, а также как расширение семантики терминов за счет эмоционально-оценочных компонентов, возникающих благодаря контексту. В обнаруживается идеологическая, политическая интенция И

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

прагматическая направленность, действующие при формировании и функционировании ОПТ. Термины оказывают решающее воздействие на структурно-семантическое построение всего политического текста. Основным признаком ОПТ СКЯ является её связь с господствующей идеологией и политическим курсом государства, его социальными императивами.

Список использованной литературы:

- 1. Насирова, С. А. (2021). ПОЛИТИЧЕСКАЯ МЕТАФОРА (НА ПРИМЕРЕ МАТЕРИАЛА ПО КАДРОВОЙ ПОЛИТИКЕ СОВРЕМЕННОЙ КНР). In *Recent Scientific Investigation* (pp. 69-73).
- 2. Nasirova, S. A. (2019). Modification of semantics of social terms of the modern Chinese language. *Opción: Revista de Ciencias Humanas y Sociales*, (24), 260-273.
- 3. Hashimova, S. A., & Nasirova, S. A. (2021). FEATURES OF FORMING OF ANIMATED NOUNS WITH THE AFFIXES IN MODERN CHINESE LANGUAGE. *Journal of Central Asian Social Studies*, 2(04), 1-10.
- 4. Насирова, С. А. (2020). Генезис общественно-политической терминологии китайского языка через призму истории китайской дипломатии. *Modern Oriental Studies*, 2(2), 22-33.
- 5. Хашимова, С. А. (2022). О некоторых особенностях лингвокультурологического аспекта коммуникации (на примере китайского языка). So 'ngi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi, 1(1), 85-91.
- 6. S.A.Nasirova, S.A.Hashimova. Lexico-semantic analysis of socio-political terms of the ancient Chinese language: the system of human resources// Neuroquantology Volume: 20 Issue: 12 October 2022. Page No.-2294-3004
- 7. **DOI:** 10.14704/NQ.2022.20.12.NQ 77297 **S.A.Nasirova**/ Lexico-semantic analysis of socio-political terms of the ancient Chinese language: the system of human resources
- 8. S.A. Hashimova, S.A. Nasirova. Reduplication of verbs in Modern Chinese // Neuroquantology Volume: 20 Issue: 12 October 2022. Page No.-2288-2993 **DOI:** 10.14704/NQ.2022.20.12.NQ 77296

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

HINDIY TILIDAN FRAZEOLOGIZMLAR TARJIMASIDA VARIANTLILIK

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-212-216

PhD. **Nilufar XODJAYEVA**, TDSHU dotsenti, kafedra mudiri

Hozirgi kunda Hindiston tilshunosligida ham ibora, maqol, matal va idiomalarni tarjima qilinishga doir aniq bir tizim mavjud emasligi mazkur mavzuda tadqiqot olib borishga turtki boʻldi. Hindistonda frazeologizmlar mavzusida bir qator tadqiqotlar olib borilgan. Hind tadqiqotchilaridan Bolanatx Tivari, Pratibxa Agarval, Omprakash Gupta, Ramchandra Varmalar nomlarini zikr etib oʻtish oʻrinli. Hindiy tili frazeologiyasining oʻrganilganlik darajasiga toʻxtaladigan boʻlsak, "Ramdaxin Mishra हिंदी मुहावरे" (1924), Baxadur Chand लोकतियाँ और मुहावरे (1932), Jambunatxan हिंदी मुहावरकोश (1935), Ar.Ji Shiraxindi हिंदी मुहावरकोश (1936), Brahmasvarup Dindar Sharma हिंदी मुहावरे (1938), Ambikaprasad Vajpay हिंदुसतानी मुहावरे (1940), Balmukand Arsh Malsiyani मुहावरे और कहावतें (1957), Pratibxa Agarval हिंदी मुहावरे (1969), Bolanatx Tivari हिंदी मुहावरकोश (1984)" [1,12-13], kabilarning asarlari juda muhim manba hisoblanadi. Frazeologizmlar tarjimasiga doir ma'lumotlar bir qancha ikki tillik lugʻatlarda ham oʻz aksini topgan.

Oʻzbek tilshunosligi frazeologizm deganda faqatgina iboralarni nazarda tutsa, oʻzbek tarjimashunosligi frazeologizmlar tarjimasini tadqiqi [2, 89] ibora bilan bir qatorda maqol, matal va ideomalarni ham qamrab oladi. Sababi tarjimashunoslikda ibora barobarida maqol, matal va ideomalarni tarjimasi hamda ekspressivlik darajasini yetkazib berish birdek murakkab hisoblanadi. Shu qatorda, yuqoridagilarni tarjima qilish usullari ham birdir.

"Frazeologik birikmalarni oddiy soʻz birikmalaridan ajratishning toʻrt asosiy belgisi:

- frazeologik birikmalarning ma'lum bir model asosida yasalmasligi;
- koʻchma ma'noda ishlatilishi;
- turgʻunligi;

ikki yoki koʻp mustaqil soʻzlardan yasalishi"[3,62].

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Iboralar tarjimasining eng maqbul usuli ekvivalentini topib tarjima qilish hisoblanadi.

क्रोध तो तुम्हारी नाक पर रहता है। [4,24] Ushbu jumlaning tarjimasi: Jahling doim burning uchida turadi [5, 50].

Hindiy tilidagi क्रोध नाक पर रहना oʻzbek tilidagi "jahl burun uchida turmoq" iborasini ekvivalenti hisoblanadi. Ikki tilda ham "jahlning tezligi"ni ifodalovchi bir xil ibora borligi xalqlar turmush sharoitlari, urfodatlari va mantiqiy mushohadalaridagi mushtaraklik, bogʻliqlik mavjudligini belgilaydi. Ha ikki tilda ham "jahl" bilan bogʻliq turli vaziyat va holatlarni ifoda etuvchi iboralar mavjudki, ular variant yohud sinonimlik xususiyatini oʻzida aks ettiradi.

Bu oʻrinda bir qancha iborlarni kuzatish mumkin, masalan: अपने जामे से बाहर होना — oʻzidan chiqib ketmoq, तलवों से लगना सिर में बुझना —burnidan tutun chiqmoq, दांत तले ओंठ दबाना — tishini koʻrsatmoq, दीदे निकालना — jahli chiqmoq, भभक उठना — yonib ketmoq, भभूका बनना— qizarib ketmoq, भभूके उठना— gʻazabi qaynamoq, भरा बैठना — gʻazabi qaynamoq, भवें तानना — koʻzi kosasidan chiqmoq, बाल बिगड़ना — tepa sochi tikka boʻlmoq, बौखला जाना— tutab ketmoq, भभूके उठना — qizarib ketmoq, चेहरा भभूका होना, चेहरा लाल होना, चेहरा तमतमा उठना "—yuzi qizarib ketmoq", "boʻzarmoq". Yuqorida berilgan "jahl"ni ifodalovchi hindiy tilidagi iboralar oʻzaro sinonim hisoblanadi lekin bularni orasida भभूके उठना, चेहरा भभूका होना, चेहरा लाल होना, चेहरा तमतमा उठना [6] iboralari oʻzaro variant sifatida qoʻllanilishi "lovullab ketmoq", "yuzi qizarib ketmoq" ma'nolarini anglatadi.

तीसरे दिन प्रतपचंद्र की पुस्तक, कपड़े और अन्य सामग्रियाँ आ पहुँचीं, यह घाव पर नमक का छिड़काव था। [4,93] jumlasining tarjimasi: Uchinchi kuni Pratapchandrning kitoblari, kiyim-kechaklari va boshqa lash-lushlari ham yetib keldi, bu oʻlganining ustiga tepgan bilan baravar edi [7, 21]. Oʻzbek tilida घाव पर नमक का छिड़काव iborasining "yaraga tuz sepmoq" ekvivalenti mavjud biroq, tarjimon qahramonning ruhiy holatini hisobga olgan va ushbu jumla tarjimasida "oʻlganining ustiga tepgan" muqobil ibora qoʻllagan. Hindiy tilida नमक छिड़काना [8, 210] -"tuz sepmoq", घाव पर नमक का छिड़काव, जखम पर नमक छिड़कना, - "yaraga tuz sepmoq", जखम में नमक भरना- "yarani tuzga toʻldirmoq" iborasining variant sifatida qoʻllash mumkin. Shuningdek, ushbu ma'noni

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

ifoda etuvchi कटे पर नोन-मिर्च लगाना — "yaraga qalampir surtmoq" iborasi ham mavjud bo'lib sinonim sifatida qo'llash mumkin.

राह देखते-देखते आँखें पथरा गयीं।[4,65] *Tarjimasi:* Yoʻlingizga qarayverib koʻzlarim teshildi-ku [5, 85]. आँखें पथराना [8,25] iborasi "koʻzning qotib qolishi"ni anglatadi, aslida पथराना soʻzi "toshdek qotib qolish" ma'nosini beradi. Hindiy tilida "kutish"ni anglatadigan yana bir आँखें तरम जाना -"kozlar jovdiramoq" iborasi mavjud. Asliyatdagi ta'sirchanlikni saqlab qolish maqsadida tarjimon ekvivalent qilib "koʻzlarim teshildi-ku" iborasini qoʻllagan. Oʻzbek tilida "koʻzlari toʻrt boʻlmoq" muqobil iborasi ham mavjud boʻlib, unga variant sifatida "ikki koʻzi toʻrt boʻlmoq"ni qoʻllash mumkin. Hindiy tilidagi आँखें पथराना, आँखें तरम जाना, आँखें पथरा गयी — "koʻzi qotib qolmoq" iborasi oʻzaro variant sifatida qoʻllaniladi.

Asliyatda qoʻllanilgan frazeologik birlikka ekvivalent frazeologizm topilmagan taqdirda, koʻp hollarda muqobili yordamida tarjima qilinadi. Ma'no va uslubiy vazifa jihatlaridan mos ikki til frazeologik birliklari qator hollarda oʻzaro farq qiladilar va bunday frazeologik birliklar oʻzaro muqobillik munosabatida boʻladi. Moddiy jihatdan farq qiladigan bunday muqobil variantlarning paydo boʻlishi har bir xalq vakilining muayyan fikrni obrazli yoki hissiy-ta'sirchan tarzda ifoda etishda oʻz turmush tushunchalari, urf-odatlari, milliy-falsafiy qarashlari va oʻziga xos ruhiyatidan kelib chiqishi bilan izohlanadi.

tarjimada Muqobil variantlar bir-birlarini bemalol almashtiraveradi. Chunki mazkur birliklar tarkiblarida ularning oʻzaro almashinuvlariga xalal beradigan xususiyatli so'zlar milliy tarjimonlar goho oʻz tillarida uchramaydi. mavjud Ammo imkoniyatdan unumli foydalana olmasdan, ifodaning noadekvat talqiniga yoʻl qoʻyadilar.

इतना सुन्ना था कि कमला की नानी मर गयी [4,64] *Tarjimasi:* Buni eshitib, Kamlacharanning tarvuzi qoʻltigʻidan tushdi [5,84].

Asliyatda berilgan नानी मर गयी iborasini soʻzma soʻz "buvisi oʻlib qoldi" tarzida tarjima qilinsa ma'no anglashilmaydi. "Juda koʻp frazeologizmlar borki, ular hijjalab tarjima qilinsa, bema'ni soʻz uyumlari hosil boʻladi, holos" [9, 262]. Aslida yuqorida keltirilgan नानी मर गयी - "tarvuzi

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

qoʻltigʻidan tushmoq" iborasi barobarida "xafsala pir bulmoq" muqobilini ham qoʻllash mumkin edi.

Hindiy tilida नानी मर गयी (buvisi oʻlib qoldi) iborasinga variant sifatida नानी याद आ जाना (buvisini sogʻinmoq) iborasini ham qoʻllash mumkin. Ushbu ma'noni ifodalovchi हिम्मत हारना, हाथ धोना ,हाथ दो बैठना, हाथ धो लेना kabi iboralar ham mavjud boʻlib havsala pir boʻlishini ifodalaydi. हाथ धोना (qoʻl yuvmoq), हाथ दो बैठना (qoʻlini yuvib oʻtirmoq), हाथ धो लेना (qoʻlini yuvib olmoq) iboralari oʻzaro variantlilikni tashkil etib, oʻzbek tiliga "qoʻlini yuvib qoʻltigʻiga urmoq" shaklida tarjima qilish mumkin.

हाथों से तोते उड़ गये [4,63]. *Tarjimasi:* Kapalagi uchib ketdi.[5,78] Ushbu misoldagi हाथ के तोते उड़ जाना soʻzma-soʻz tarjimasi "qoʻlidan toʻtilari uchib ketmoq" boʻlib, oʻzbek tilidagi muqobili bilan tarjima qilingan. Faqatgina hindiy tilida assotsiatsiya "toʻti", oʻzbek tilida esa "kapalak". "Bir-biriga ma'no va uslubiy jihatlaridan mos qator frazeologik ekvivalentlar leksik tarkib jihatdan bir, goho ikki komponentga farq qiladi. Bu, asosan, turli xalqlar vakillarining hayot voqea-hodisalariga oʻziga xos tarzda yondashishlari, oʻz tasavvurlari doirasida fikr yuritishlari bilan bogʻliq boʻlib, koʻpgina narsa va hodisalar ular lafzida turlicha mazmun va ramziy ma'no kasb etadi" [10, 190].

Hindiy tilida ushbu iboraga sinonim sifatida होश उड़ जाना ,होश उड़ना, हड़बड़ाना, हिरन की तरह चौकड़ी भूलना, उछाला देना, [8] qoʻllanilishi mumkin,

Ona tili bilan qurollangan tarjimon, odatda, lugʻaviy ekvivalentlikdan koʻra uygʻunlikka koʻproq e'tibor bergani holda, badiiy matning estetik xususiyatini qayta yaratadi.

Asliyatda mantiqiy-erkin ma'nodagi soʻzlar yordamida bayon etilgan fikr tarjima tilida har xil lugʻaviy ma'noga ega til vositalari — asliyatdagi vositaga moddiy jihatdan yaqin hamda undan leksik tarkibi farq qiladigan til birliklari yordamida ifoda etiladi.

Tarjima jarayonida iboralarning sinonimi yohud variantini qoʻllanilishi koʻp uchraydi. Kontekstual ma'noga tayangan tarjimon, mazmunga koʻra asliyatdagi ma'noni toʻliq ifodalaydigan ibora variantini qoʻllaydi

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Tarjimashunoslikda iboralar tarjimasi uch usulga asoslanadi, iboralarning ekvivalent va muqobillarini topib tarjima qilish sermahsul hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1. Sharqshunoslar anjumani. Ilmiy toʻplam Toshkent: ToshDShI, 2011.
- 2. Ochilov E. Badiiy tarjima masalalari Toshkent: ToshDShI, 2014.
- 3. Badiiy tarjimaning aktual masalalari Toshkent: Fan, 1977.
- 4. प्रेमचंद, वरदान, रजत प्रकाशन, दिल्ली गेट, मेरठ
- 5. Premchand. Sevgi in'omi //Jahon adabiyoti, 2009, 2-son.
- 6. Xodjayeva N. Hindiycha-oʻzbekcha, oʻzbekcha-hindiycha iboralar lugʻati (हिन्दी उज्ज्बेकी, उज्ज्बेकी-हिन्दी मुहावराकोश) Toshkent, 2015.
- 7. Premchand. Sevgi in'omi //Jahon adabiyoti, 2009, 3-son.
- 8. बालमुकन्द अर्श मलसियानी, मुहावरे और कहावतें, दिल्ली १९५७/
- 9. Salomov G'. Til va tarjima Toshkent: Fan, 1966.
- 10. Musaev Q. Tarjima nazariyasi asoslari Toshkent: Fan, 2005.
- 11. Usmanova, S. R., & Ismatullayeva, N. R. (2020). Expression Of Lacunas In Comparative Study Of Kinship Terms In Chinese And Uzbek Languages. Solid State Technology, 63(6), 4974-4985.
- 12. Shoira, U. (2018). The use of modern educational technologies in teaching foreign languages (on the example of English). Образовательный процесс, (1 (3)), 29-32.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784

SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

ZAMONAVIY XITOY ADABIYOTINING PAYDO BO'LISHI VA RIVOJLANISHIDA TARJIMANING O'RNI

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-217-223

PhD. Ozodjon OCHILOV,

TDShU dotsenti. Toshkent, O'zbekiston Tel:+998903492268.

e-manzil: ozodochilov85@gmail.com

Annotatsiya: Xitoyda asosan 19-asrning oxirlarida boshlangan gʻarb adabiyoti, madaniyati va ilm-faniga oid asarlarning keng koʻlamda tarjima qilinishi xitoy adabiyotining ham shaklan ham mazmunan evrilishida muhim ahamiyatga ega boʻldi. Maqolada tarjima adabiyoti ta'sirida yuzaga kelgan shunday oʻzgarish va yangilanishlarning zamonaviy xitoy adabiyotining paydo boʻlishi va rivojlanishidagi oʻrni koʻrib chiqiladi.

Kalit soʻzlar: tarjima; xorij adabiyoti; islohot; evolyusiya, madaniyatlararo muloqot; adabiy ta'sir

Аннотация: Крупномасштабный перевод западной литературы, культуры и науки, начавшийся в Китае в конце 19 в., сыграл важную роль в эволюции китайской литературы как по форме, так и по содержанию. В статье рассматривается роль таких изменений и обновлений в возникновении и развитии современной китайской литературы под влиянием переводной литературы.

Ключевые слова: перевод; иностранная литература; реформаtsія; эволюция, межкультурная коммуникatsiя; литературное влияние

Abstract: The large-scale translation of Western literature, culture, and science works, which began in China at the end of the 19th century, played an imperative role in the evolution of Chinese literature, both in form and content. The article examines the role of such changes and updates in the emergence and development of modern Chinese literature under the influence of translated literature.

Key words: translation; foreign literature; reformation; evolution, intercultural communication; literary influence

Ma'lum bir xalq katta mafkuraviy o'zgarishlar davrini boshdan kechirganda, doimiy ravishda madaniyatlarning shiddatli to'qnashuvi ro'y beradi va bu odatda tarjimalar orqali boshlanadi. 19-asr oxirlaridan boshlab xitoy madaniyati, xususan adabiyotida yuqoridagi kabi jarayon yuzaga keldi. Xitoyda tarjima tarixiga e'tibor qaratsak, G'arbiy Xan

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

sulolasining (m.avv.202 y. — mil.8 y.) soʻnggi yillarida buddizm muqaddas kitoblarining tarjimalari Xitoyga kirib kelishi va undagi badiiy unsurlar Suy-Tang adabiyotining badiiy-gʻoyaviy, mazmuniy, shakliy xususiyatlariga katta ta'sir koʻrsatdi. Keyinchalik 16-asrning oxirlaridan boshlab xristian missionerlari Xitoyda keng tarzda diniy targʻibot harakatlarining amalga oshirishi natijasida 19-asrning 40-yillarida "Isoning oʻgitlari" (《伊索寓言》) tarzida tarjima qilingan "Injil" xitoyliklarni ilk marta Gʻarb bilan tanishishiga zamin yaratdi. Shu tariqa 19-asrning oxirlariga kelib xitoy madaniyati tarixida tarjimaning uchinchi katta toʻlqini boshlandi, va bu toʻlqin xitoy adabiyotida keng miqiyosdagi evolyusion jarayonlarning yuzaga kelishida muhim ahamiyatga ega boʻldi.

1851 yilda boshlangan "Taypin tyanguo" qoʻzgʻoloni 1866 yilda magʻlubiyatga uchragan boʻlsada, Ching imperiyasi hukumatining yanada zaiflashishishiga, shuningdek gʻarb intervensiyasining kuchayishiga olib keldi. Tobora vaziyati ogʻirlashayotgan hukumat ayrim islohotlarni amalga oshirishga urinib koʻrdi. Ular harbiy qudrat va fan texnologiyalari borasida yuzaga kelgan katta farqni Xitoyning qoloq davlatga aylanib qolishining eng asosiy sabablari sifatida koʻrsatishdi va islohotlar tor doirada bir tomonlama amalga oshirila boshlandi. Shunga qaramay, 1894 yilda sodir boʻlgan Xitoy-Yapon urushida Xitoy yana bir oʻta ogʻir magʻlubiyatni qabul qilib oldi. Xitoy ziyolilari inqirozining asosiy sababi fantexnologiyalar yoki harbiy salohiyat bilan aloqador emas, balki bu milliy ong va milliy gʻoya bilan bogʻliq ekanligini tushunib yetishdi.

Shundan soʻng Yan Fu, Lin Shu kabi adiblar xitoy ziyolilari va xalqini zamonaviy bilimlar bilan tanishtirish, ulardagi madaniy stereotiplarni sindirish, milliy yangilanish sari ragʻbatlantirish hamda Xitoyni inqirozdan qutqarishning yagona yoʻli harbiy islohotlarda deb biluvchi guruhni mahf etish maqsadida gʻarb madaniy tafakkuri bilan tanishtiruvchi bir qator mashhur adabiyotlarni tarjima qilishga faol kirishdi. Yan Fu asosan ilmiy adabiyotlar tarjimasi bilan shugʻullandi. U 1898 yilda tarjima qilgan T.G.Gekslining "Evolyusiya nazariyasi" asari xitoy ziyolilari orasida haqiqiy rezonans keltirib chiqardi. Yirik islohotchilardan biri boʻlgan Kang Yovey, bu kitob Gʻarbni anglashimizda birinchisi boʻladi, degan edi [1,353]. Lu Syun, boʻsh vaqt topguncha "Evolyusiya nazariyasi"ni oʻqishi

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

haqidagi qaydlar mavjud [2,296]. Asarda keltirilgan "hayot uchun raqobat", "kuchlilar yashab qoladi" kabi evolyusion g'oyalar o'sha davrdagi avangard ziyolilarning mutaassib feodallar bilan olib borgan kurashida muhim g'oyaviy qurolga aylandi [3,238-239]. Yan Fu shu bilan birga yillar davomida dunyo ilm-fan taraggiyotida 1898-1912 ahamiyatga ega bo'lgan bir qator asarlarni tarjima qildi. Jumladan, G.Spenserning "Sotsiologiya asoslari" (The Principles of Sociology, 1874-1896), A.Smitning "Xalqlar boyligining tabiati va sabablarini o'rganish" (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, 1776), Dj.S.Millning "Ozodlik haqida" (On Liberty, 1859) va "Mantiq tizimi" (A System of Logic, 1882), E.Djenknsning "Siyosat tarixi" (A History of Politics, 1900), Sharl-Lui Monteskyoning "Qonunlar ruhi haqida" (The Spirit of Law, 1748), U.Djevonsning "Mantiq asosi" (Primer of Logic, 1878) kabi asarlarni tarjima qilish orqali Yan Fu tizimli ravishda evolyusiya nazariyasi, materialistik empirizm, burjua klassik siyosiy igtisodiyoti, siyosiy nazariyalar, shuningdek tabiatshunoslikning va Gʻarb falsafiy ideologiyasining yangi yutuqlarini xitoy xalqiga tanishtirib, yangicha burjua dunyoqarashni keng targʻib qildi. Bu zamonaviy xitoy tafakkur tarixida yangi davrni boshlab berdi va xitoy jamiyatining g'oyaviy jihatdan o'sishiga misli ko'rilmagan darajada ta'sir ko'rsatdi, deyish mumkin. Yan Fu tomonidan sinchkovlik bilan tanlanib tarjima qilingan asarlar Xitoyda nafaqat siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy ongning yuksalishiga, balki yangi badiiy g'oyalarning paydo bo'lishiga ham olib keldi va bu zamonaviy xitoy adabiyotining yuzaga kelishida muhim asoslardan biriga aylandi.

Lin Shu chet el badiiy adabiyotlari tarjimasi bilan mashgʻul boʻldi. U xitoy yoshlarini "xorij adabiyotiga yaqinlashtirdi, dunyoning peshqadam adiblari bilan tanishtirdi, ularni chet el adabiyotidan oʻrganib, oʻz yurti adabiyotini rivojlantirishga koʻmaklashdi va ruhlantirdi [4,182]." Lin Shu asosan A.Dyuma, L.Tolstoy, A.Konan Doyl, Ch.Dikkens, U.Shekspir, V.Skott, V.Irving, G.Ebsen, Servantes, D.Defo, G.Filding, J.Svift, Stivenson, J.Rid, E.Xoup, G.Bicher-stou, V.Gyugo, Onore de Balzak kabi ilgʻor yozuvchilarning asarlarini xitoy tiliga tarjima qildi. Xu Shi, Vang Guovey, Guo Moruo kabi koʻplab adiblar uning ishini davom ettirib, adabiyotning turli janrlariga oid sara asarlarni adabiyot ixlosmandlariga

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

yetkazib berishdi. Bu davrda qilingan tarjimalar xitoy yozuvchilari tomonidan yozilgan asarlar miqdoridan oshib ketgani kuzatiladi. Masalan, 1911 yilda "Xanfinlou yangi kitoblarining turkumiy katologi"dan oʻrin olgan xitoy yozuvchilari tomonidan yaratilgan asarlar 120 tani tashkil qilgan bo'lsa, tarjimalar soni 400 taga yetgan[5,11]. "Xitoy zamonaviy adabiyotiga 30 yil" risolasida keltirilgan statistikaga koʻra, 1896 yildan to 1919 gacha "Zamon" gazetasi (《时务报》)da e'lon qilingan tarjimalar 800 ta atrofida [6,30]. Chen Pingyuan hisobiga koʻra, 1899 yildan 1916 yilgacha bo'lgan tarjimalar soni 796 ta, birgina 1906 yilda 110 ta, 1907 yilda 126 ta tarjimalar amalga oshirilgan [7,43]. Shuningdek 1935 yil davomida nashr qilingan 12 tomdan iborat "Dunyo adabiyoti xazinalari" almanaxiga yuqorida koʻrsatilgan davrda tarjima faoliyati bilan shugʻullangan 100 dan ortiq tarjimonlar kiritilgan bo'lib ular asosan Sovet Rossiyasi, Fransiya, Amerika, Angliya, Ispaniya, Gresiya, Norvegiya, Germaniya, Polsha, Belgiya, Italiya kabi davlatlarda ijod qiluvchi adiblarning katta miqdordagi she'rlari tarjima qilinganligini kuzatish mumkin[8,12tom]. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, Gyote, G.Geyne, Bayron, Shelli, Lotman, Uayld, Pushkin, Gorkiy kabi shoirlardan qilingan tarjimalar ayniqsa xitoy she'riyatining yangi bosqichga koʻtarilishidagi oʻrni yaqqol koʻzga tashlanadi.

Xitoy va G'arb o'rtasidagi madaniy muloqot jarayonida g'arb adabiyotining xitoy adabiyotiga ta'sirini qaysidir ma'noda tarjima adabiyotining xitoy adabiyotiga ta'siri deyish ham mumkin, vaholanki, adabiyoti Xitoy va G'arb madaniy muloqotini harakatga eng muhim vositalardan biriga aylangandi. 19-asrning keltiruvchi 20-asrning boshlarigacha xitoylik tarjimon boshlab oxirlaridan adiblarning chet el adabiyoti bilan tanishuvi asardan tortib yozuvchigacha, yozish texnikasidan tortib nazariyasigacha, adabiyot oqimlardan tortib adabiy harakatlargacha bo'lgan qiziqishini kun sayin orttirdi va ularning dunyoqarashini tubdan o'zgartiruvchi vositaga aylandi. Yangi xitoy adabiyotining boshlanishi toʻligʻicha adabiy tushunchalarning oʻzgarishi bilan bogʻliq boʻlib, u yangi ratsional bilishning individ va butun jamiyat ongining evrilishida namoyon boʻlishi bilan yuzaga keladi. Biz aytayotgan yangi ratsional bilish asosan g'arb madaniyatining ta'sirida paydo bo'lib, bunda uning asoschilari va targʻibotchilarini nazaryotchilar, mutafakkirlar, ingilobchilar, san'at ahli va albatta tarjimonlar tashkil qildi. Ular yangicha

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

qarashlarni adabiyot maydoniga shiddatli tarzda olib kira boshlashdi va xitoy adabiyotida yangi asrning boshlanishiga katta turtki berishdi. Shunday nazariya va qarashlar ta'siridan soʻnggina yangi badiiy ijod paydo boʻldi. Shu tariqa yuzaga kelgan adabiy tushunchalarning oʻzgarishi va yangilanishi asosan quyidagi uchta jihatdan iboratligini koʻrish mumkin:

Birinchisi, islohotlarga "yangi" tushunchasining olib kirilishi bilan bogʻliq. Qadimgi xitoy adabiyoti mohiyatan feodal tuzum adabiyoti boʻlib, adabiy tushunchalar nuqtai nazaridan uning yagona missiyasi imperatorga sadoqatni ifodalashdan iborat, deb qarab kelingan. Qadimgi xitoy adabiyoti Tang davrida o'tkazilgan ayrim adabiy islohotlarni hisobga olmaganda turg'unlikda, ma'lum bir qat'iy belgilangan chegaralarda taraqqiy etdi. Oʻtkazilgan ayrim kichik islohtlar ham "复古fugu" ya'ni, qadimga murojaat bayrog'i ostida bo'lib, bu xitoyliklar qat'iy ishonuvchi qadriyat mezoniga koʻra "Avval bugundan yaxshi boʻlgan" ("今不如昔") degan qarash asosida ro'y berar edi. Qisqa qilib aytganda, yangilik qadimda bo'lib, qanday o'zgarishlar yuzaga kelmasin, barchasi o'zidan oldin belgilab ketilgan mezonlarga koʻra amalga oshirildi, bu esa xitoy adabiyotida haqiqiy islohotlar uchun toʻsiq boʻlib keldi. 19-asr oxirlariga kelib xitoylik ayrim ilgʻor ziyolilar va mutaffakirlar xitoy jamiyatni uygʻotish uchun avvalombor qadriyat mezonlarini oʻzgartirish shart ekanligini anglab yetishdi va yangilanishning asosi faqat va faqat "yangi" g'oyalar, tushunchalar va jarayonlarda ekanligini keng targ'ib qila boshlashdi. Bu bevosita xitoy adabiyotida ham aks etib rostmana islohotlar oʻtkazishga katta turtki berdi.

Ikkinchisi, mustaqil adabiy ongning uygʻonishidir. Qadimgi xitoy adabiyoti asosan feodal jamiyatning siyosiy va axloqiy vassali hamda amaliylik va utilitarizm doimo uning oliy qadriyati, yagona nishoni boʻlib kelgan. Dastlab Lyang Chichao va Vang Guovey kabi ziyolilar an'anaviy qarashlarga barham berish, mustaqil adabiy ongni chinakamiga uygʻotish uchun yirik gʻoyaviy va amaliy harakatlarni amalga oshirishga kirishdi. Vang Guovey oʻta qat'iy tarzda shunday ta'kidlagan edi: "San'at uzoq zamonlardan beri mustaqil qadriyatlariga ega emas. Barcha sulola shoirlari imperatorga sadoqati va vatanparvarligini namoyon qilib undan ragʻbat

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

olishdi, sof san'at kuychilari esa doimiy ta'qib ostida bo'lishdi..." [9,111-120]. Ko'rinadiki, Vang Guovey haqiqiy san'at, jumladan adabiyot mustaqil bo'lib, ta'qib va rag'batlardan holi bo'ladi. Bu ikki mutafakkir ilgari surgan g'oyalar ta'sirida eski qoliplardan chiqib yangicha fikrlovchi erkin ijodkorlar guruhi paydo bo'la boshladi.

Uchinchisi, yangi adabiy qarashlarda "inson" markazga qoʻyildi. Insonparvarlik adabiyotning yadrosi va tayanchi ekanligi jihatdan xitoy adabiyotida "inson" birinchi oʻringa koʻtarila boshlandi. Lu Syun 1907 yilda birinchilardan boʻlib bu taklifni oʻrtaga tashlagan boʻlib, bir qator maqolalarida individuallikni hurmat qilish gʻoyasini ilgari surdi. Jou Zuoren esa "Inson adabiyoti" kabi qator maqolalarida 19-asrda Yevropada gumanitarizmga asoslangan realistik tafakkurni tizimli ravishda tahlil qildi, adabiyot uygʻonishi bilan inson uygʻonishini uygʻunlashtirdi va adabiyot qandaydir tuzumlarning quroli emas, balki jamiyatga yuzlangan holda odamlar haqida, ayniqsa, oddiy odamlarning quvonch va qaygʻulari haqida yozish kerak degan xulosalar berdi. Bunday gʻoyalar koʻpchilik tomonidan qoʻllab-quvvatlandi va zamonaviy xitoy adabiyotining katta bir oqimiga aylandi.

Yuqorida sanab o'tilgan uch jihat eski jamoaviy qoidalarga batamom barham bergan holda, individ adabiyotini yuzaga keltirib, yangi xitoy adabiyotiga koʻp qirrali va koʻp yoʻnalishli rivojlanish tendensiyasini taqdim etdi. O'sha davrda amalga oshirilgan tarjima faoliyati va undagi gʻarb madaniyatining talqini xitoy jamiyati va ana'anaviy xitoy adabiyotini modernizatsiya qilishda katta rol o'ynadi. Ijtimoiy taraqqiyot nuqtai nazaridan biror bir xalq zamonaviy sivilizatsiyaga kirib kelar ekan, uni madaniy-psixologik jihatdan oʻzgartirish eng muhimidir. Bu qadriyatlarni, tafakkur tarzini, estetik didni, axloqiy mezonlarni, milliy mentalitet kabilarni o'z ichiga oladi va madaniy tipning o'zagi va mohiyatini belgilaydi. Shu sabdan ham bu jarayondan o'tish nihoyatda murakkabdir. Asosan 19-asr oxirlaridan boshlab turli koʻrinishlarda namoyon boʻlgan g'arb madaniyati va xitoy an'anaviy madaniyati o'rtasida yuzaga kelib turgan ziddiyatlar gʻarblashuv va oʻzlik oʻrtasidagi kurash edi. Bu to'qnashuvda xitoy ziyolilaridan tortib oddiy odamlargacha rad etishdan qabul qilish va tan olishgacha boʻlgan murakkab yoʻlni bosib oʻtishdi. G'arb madaniyati ta'siri ostida an'anaviy qadriyatlarda o'zgarishlar yuz

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

bera boshladi. Zamonaviy badiiy, falsafiy, ilmiy adabiyotlarning tarjima qilish faoliyati Gʻarbning zamonaviy madaniyati va svilizatsiyasini tanishtiruvchi eng qulay vositaga aylandi. Umuman olganda, bu davrda tarjima sohasi oʻta keng koʻlamda rivojlandi, tarjima asarlarning miqdori va sifati tubdan oʻzgarib bordi, ilgʻor ziyolilarning faol targʻiboti va mashaqqatli mehnati orqali yuzaga kelgan tarjimalar oʻsha davrdagi antiimperialistik va antifeodal kurashlar bilan chambarchas bogʻlanib, uning ta'sir doirasini toboro kengaytirib bordi.

Adabiy taraqqiyot nuqtai nazaridan tarjima adabiyoti ta'sirida zamonaviy xitoy adabiyoti adabiy qarashlar, janrlar, bayon uslubi va mahorati jihatidan turli darajada rivojlanib, takomillashdi. Demokratiya, erkinlik, shaxs mustaqilligi va ozodligiga intilish, ma'naviy erkinlik kabi xorij adabiyotining asosiy gʻoyalari xitoy adabiyotini ruhlantirdi, ma'nan kuchaytirdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1. 钟贤培:《康有为思想研究》,广东高等教育出版社,□1988年版
- 2. 《朝花夕拾.琐记》,《鲁迅全集》第2卷,1981年版
- 3. 郭延礼:《中国近代翻译文学概论》,□湖北教育出版社,□1998年版
- 4. 阿英:《晚清小说史》,人民文学出版社,□ 1980 年版
- 5. 朱云生:**清**末民初翻译文**学与**中**国**文**学**现代性的发生.山东大**学**出版社, 2006年
- 6. 钱理群、**温**儒敏 、**吴**福辉:《中**国**现代文**学**三十年》,北京大**学** 出版社,□ 1998 年
- 7. 陈平原:《中国现代小说的起点),北京大学出版社,□2005年
- 8. 主编郑振铎, 蔡元培:《世界文库》, 上海生活书店出版社, 1935年, 12册
- 9. 钱中文:世纪之争及其更新之途:二十世纪中外文化交流中我国文艺观念之流变,《文学评论》,1993(3)
- 10. Зиямухамедов, Ж. (2022). Пу Сунглингнинг "Ляо Жайнинг ғаройиботлар хақидаги хикоялари" асарида буддавийлик ва даосийлик мотивлари. Builders of the future, 2(2), 181-188.
- 11. Mustafayeva, S.T. (2020). The Influence of Ming CHinese Novels on Edo-Japanese Literature. *Solid State Technology*, *63*(6), 4967-4973.
- 12. Очилов, О. М. (2022). ХИТОЙДА "ЯНГИ ШЕЪРИЯТ" ИНҚИЛОБИНИНГ FOЯВИЙ ACOCЛAPИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(9), 219-226.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784

SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

CHET TILIGA O'RGATISHDA TARJIMANI O'QUV JARAYONIDA QO'LLASH MASALASI

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-224-229

PhD. Nargiza ISMATULLAYEVA

TDSHU dotsenti. Toshkent, O'zbekiston Tel: +998 99 867 10 88:

Email: ismatullayeva.nargiza@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqola chet tili mutaxassislarini tayyorlashda xorijiy tilni va tarjima faoliyatini oʻrgatish oʻzaro uzviy aloqada boʻlishi lozimligini nazarda tutadi. Magolada, shuningdek, chet tili darslarida tarjima ishini oʻrgatish metodikasi va baholash mezonlarini ishlab chiqishning dolzarligidan kelib chiqib, soha tadqiqotlari natijalari asosida amaliy takliflar beriladi.

Kalit soʻzlar: chet tilini oʻqitish metodikasi, grammatik tarjima, bixeviorizm, koʻnikma va mahorat, baholash mezonlari.

Аннотация. В данной статье предполагается, что преподавание uпереводческая деятельность иностранного языка должны взаимосвязаны в подготовке специалистов иностранных языков. В статье также даются практические предложения по результатам исследований, основанные на методике обучения переводу на занятиях по иностранному языку и важности разработки критериев оценки.

Ключевые слова: методика обучения иностранному языку, грамматический перевод, бихевиоризм, умения и навыки, критерии оценки.

Abstract. This article assumes that foreign language teaching and translation activities should be interrelated in the training of foreign language specialists. The article also gives practical suggestions based on the results of field studies based on the methodology of teaching translation in foreign language classes and the importance of developing evaluation criteria.

Key words: foreign language teaching methodology, grammatical translation, behaviorism, skills and abilities, evaluation criteria.

Hozirgi davrda xorijiy tillarni oʻrganish borasida tillarni oʻqitish metodikasini ishlab chiqish, mavjudlarini takomillashtirish, eski usullarni yangilash kabi jarayonlar jadal tus olmoqda. Chet tillarini o'rgatish metodikasini yaxshilash tilni oʻzlashtirishda ega boʻlish kerak boʻlgan koʻnikmalarni oʻstirishga xizmat qiladi. Xorijiy tillarni oʻrgatishga qoʻyilgan talablar aksariyat hollarda toʻrtta koʻnikmani: tinglash, gapirish,

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

oʻqish va yozish koʻnikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Lekin shu oʻrinda ta'kidlash joizki, xorijiy tillarni oʻrganishdagi eng katta vazifalardan boʻlmish tarjima qilish koʻnikmasi bir oz nazardan chetda qolgan. Tarjimashunoslik alohida ajralib chiqqan lingvistik fan sifatida qaralib, chet tillari oʻquv jarayoniga sust tadbiq qilinmoqda. Aytish mumkinki, bunday holat butun dunyoda kuzatilib, ushbu muammoga olimlar oʻz tadqiqotlari natijasi oʻlaroq yechim topishga intilganlar.

G.Kuk tarjimaning "beshinchi mahorat" (gapirish, tinglash, yozish va oʻqish bilan bir qatorda) gʻoyasini ta'kidlab oʻtadi va uni Fridrixga (1967) bogʻlaydi [1, 207].

L.Venuti tarjimani shunchaki lingvistik transkodlash shakli emas, balki ijodiy faoliyat ekanligini ta'kidlaydi [2, 1].

Bir necha yillik pedagogik faoliyatimiz davomida filologiya yoʻnalishi bitiruvchilarining aksariyati badiiy tarjimadagi mahoratlari bir oz oqsashini kuzatdik. Buning asosiy sababi, talabalarga tarjima nazariyasining yetarlicha berilmasligi, berilsa ham amaliyotda keng qoʻllanilmasligi, qoʻllanilgan taqdirda ham, tarjima mezonlariga koʻra baholanmasligi deb bilamiz.

A.Pim boshchiligidagi tadqiqotchilar guruhi oʻnta mamlakatdan 878 nafar til oʻqituvchilari oʻrtasida oʻtkazgan soʻrovi natijasida til oʻqituvchilari tarjimani unchalik xushlamasligi, eng ommabop ta'lim berish metodikasi "kommunikativ yondashuv" boʻlib, eng kam qoʻllaniladigani esa "grammatik tarjima" ekanligini aniqlaydi [1, 210]. Bu demak, til oʻqituvchisinining metodikasi va afzal bilgan yondashuvidan kelib chiqib, oʻquv jarayonida tarjima amaliyotidan keng foydalanilmaydi.

Aslida zamonaviy tilshunos pedagoglarning tadqiqotlarida grammatik tarjimaga nisbatan salbiy munosabatlari kuzatiladi. Grammatik tarjima 1940-yillargacha til darslarida hukmronlik qilgan oʻqitish usuli boʻlgan. Bunda oʻqish va yozish asosiy yoʻnalish boʻlib, tarjima mashqlari talabaning ona tiliga murojaat qilishi orqali leksika va grammatikani oʻrganish uchun qoʻllanilgan. Grammatik tarjima faoliyatida ona tilida soʻzlashuvchilar bilan muloqot qilish, gapirish va tinglash koʻnikmalarini egallash til oʻrgatishning maqsadi sifatida koʻrilmaydi [3, 2].

Til oʻqitishdagi yana bir an'anaviy usullardan biri bixevioristik yondashuv boʻlib, 50-60-yillarda til oʻrganish nazariyalari bixeviorizmga,

225

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

ya'ni til o'zlashtirishni odatning shakllanishi sifatida ko'radigan o'rganish nazariyasiga asoslangan [3, 2].

Tabiiyki, tilga oʻrgatishda chet tilidagi diskurs yoki matnni tushunish, lugʻat boyligini oshirishga koʻproq urgʻu beriladi. Yod olingan soʻzlarning ona tilidagi ekvivalent va muqobillari ustida ishlash ancha sust boʻladi. Shuningdek, oʻquv jarayonida har bir yangi soʻzni mustahkamlash maqsadida matnni soʻzma-soʻz tarjima qilish tajribasi keng kuzatiladi. Buning oqibatida esa talabalarda soʻzma-soʻz tarjima qilish odati shakllanadi.

S.Kolina bixevioristik/kontrastiv metodologiyaga jalb qilingan talabalar tilni qanday ishlatishni emas, balki til haqidagi bilimni oʻrganishi, mazmunli ma'lumot yaratish yoki almashish boʻlmasligi [3, 3]ni ta'kidlaydi.

J.Xolms tarjima faoliyatini til oʻrganish bilan yonma-yon, u bilan birga potentsial muloqotda ishlashi mumkin boʻlgan soha sifatida tilga olgan [1, 204]. Shunday ekan, chet tilini oʻrganishni tarjimadan ayro tarzda olib borib boʻlmaydi, deb hisoblaymiz. Darvoqe, bu iddao bilan aynan chet tili mutaxassislarini tayyorlash boʻyicha kurs, yoʻnalish, mutaxassisliklarni nazarda tutyapmiz.

Ma'lumki, ona tili va oʻrganilayotgan xorijiy til oʻrtasida katta tafovutlar mavjud boʻlib, ushbu farqlar madaniy oʻzgachalik, dunyoqarash, yashash tarzi, konseptlar manzarasi tufayli yuzaga keladi. Ana shu tafovutlarni ilgʻash hamda uni tarjimada toʻgʻri va adekvat tarzda berish esa tarjimondan lisoniy va gʻayrilisoniy bilimlarni talab etadi.

A.Pimning ta'kidlashicha, 1980-yillar va 1990-yillarning boshlarida tarjima qilish uchun ikki tilni bilishdan koʻproq narsani oʻzlashtirish kerakligi aytilardi, ya'ni tarjima qilish kompetensiyasi tilni bilishdan koʻra ahamiyatliroq edi. Tarjimonlarni tayyorlash uchun til oʻrgatishning oʻzi yetarli emasligiga katta urgʻu qilinardi [1, 205].

M.Shenga koʻra xilma-xillik tarjima haqidagi tasavvurimizni kengaytiradi, adabiyot, antropologiya, madaniyat, falsafa va siyosiy sotsiologiyani tushunishda tarjimaning markaziy rolini oʻrganadi hamda talabalarning nafaqat tarjimon, balki yozuvchi, muharrir, noshir va loyiha menejerlari sifatidagi kelajak istiqbollarini kengaytiradi [2, 2]. Bundan koʻrinadiki, tarjima faoliyati talabadan chet tili va ona tilidan tashqari katta

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

ensiklopedik bilimlarni oʻzlashtirishni talab etadi va natijada yetishib chiqqan mutaxassisning kasbiy istiqboli keng boʻladi.

Tillarni oʻqitishning hozirgi tendentsiyalari (SLA tadqiqotlari natijalari asosida) va tarjimonlarni tayyorlash umumiy kommunikativ muloqot qilish koʻnikmasini rivojlantirishga qaratilgan. Kommunikativ tilni oʻqitishning maqsadi kommunikativ kompetentsiyani egallash, ya'ni mazmunni ifodalash, izohlash va muhokama qilish qobiliyatiga ega boʻlish yordam berishdir [3, 5].

A.Pim va boshqalar 2013-yilda oʻtkazgan tadqiqotlarida oʻnta namuna mamlakatlarni oʻrganishi natijasida Finlyandiya, Xitoy Xalq Respublikasi va Buyuk Britaniya kabi mamlakatlardagi oʻqituvchilar tarjima haqida juda koʻp fikr bildirgani, Fransiya, Ispaniya va Germaniyada esa oz gapirilganini kuzatadilar. Bu taqsimotning qiziq tomoni shundaki, 2012-yilgi EF English Proficiyency Index (EF ingliz tili malakasi indeksi) ma'lumotlariga koʻra, ingliz tilini oʻrganishda eng yaxshi natijalarga erishgan ba'zi mamlakatlar tarjimadan foydalanish boʻyicha ham yuqori bahoga ega boʻlganlar. Masalan, Finlyandiya ikkala roʻyxatda ham birinchi oʻrinda turadi [1, 210].

Yuqoridagi ma'lumotlardan chet tilii darslarida tarjima faoliyatini qoʻllashning naqadar katta ahamiyat kasb etishini koʻrib turibmiz. Hozirgi global madaniyatlararo almashinuvlar sharoitida faqat til o'rgatish bilan cheklanib boʻlmaydi. Tilni tushunish boshqa, unda ifodalangan farqli, oʻziga hos madaniy boʻyoqni ilgʻash boshqa. Ana shu oʻziga xosliklarni anglash uchun esa talabalarda tarjima qilish mahoratini shakllantirish va n'stirish lozim deb o'ylaymiz. Shuningdek, nafaqat xorijiy tilda, balki o'z ona tilida ham soʻz boyligini oshirishga e'tibor qaratish lozim. Oʻquv etishda bakalavr bosqichi iarayonini tashkil 1-kurs mashgʻulotlarida soʻzlarni asosan ona tili lugʻatidagi tarjima varianti bilan berilsa, 2-kursda talabalarni toʻliq xorijiy til muhitiga tushirish, bunda soʻzlarni ona tilida emas, balki xorijiy tildagi izohini berish maqsadga muvofiq. 3 va 4-kurslardan boshlab o'quv rejasiga ko'ra belgilangan asosiy xorijiy til mashgʻulotlarining aksariyat qismini tarjima nazariyasi va amaliyotiga berish lozim.

Fikrimiz tasdigʻini chet tili pedagodi A.Pim takliflarida ham koʻrsak boʻladi. U ilgʻor (yuqori darajadagi bakalavriat/boshlangʻich magistratura)

227

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

kurslarda chet tili darslarida tarjima faoliyatining toʻliq integratsiyalashuvi boʻlishi kerakligi, unda talabalar oʻzlarining til koʻnikmalarini haqiqiy kommunikativ kontekstlarda qoʻllashlari mumkin [1, 219]ligini ta'kidlaydi.

Tarjimani chet tili mashgʻulotlariga qay yoʻsin va usullarda kiritish kerakligi borasida bir qator olimlarning fikrlari tarjima metodikasini ishlab chiqishga yordam beradi.

Xususan, A.Pim: "Talabalarni spontan tarzda, real hayotda yoki rol oʻynash vositasida tarjima qilishga undashimiz kerak. Talabalarga turli xil tarjimalar berishimiz, keyin oʻzaro farqlarni muhokama qilishimiz kerak. Shu tariqa chet tilidagi har bir ibora, ifoda uchun faqat bitta tarjima variant bor, degan fikrdan voz kechamiz. Shu tufayli talabalarga tarjima jarayonida kontent qoʻshish va oʻchirishga ruxsat berishimiz kerak." [1, 215] deydi. Ushbu taklifga binoan, biz talabalarga tillar va madaniyatlar oʻrtasidagi koʻplab tafovutlarni aniqlash va oʻrganishga imkon yaratamiz.

Chet tillarni oʻqitishda tarjimadan foydalanish talabalarni berilgan topshiriqni oʻz ona tilida tushunib, tarjima mahorati bilan bir qatorda analitik yoki ogʻzaki-lingvistik oʻrganish strategiyalarini oʻzlashtiradi. Tarjima oʻqituvchi oʻquv mashgʻulotlari jarayonida qoʻllaydigan uslubga moslashtirilishi va talabalarga erkin muloqot qilish imkoniyatini yaratishi mumkin. Tarjimadan chet tili oʻqitishda foydalanishda bugungi kunda chet tili oʻqitishga qoʻyilgan talab va ehtiyojlarni qondirish uchun moslashtirilishi lozim [4, 10].

L.Venuti chet tili va tarjimani birga oʻrganishni ragʻbatlantirish uchun sinfdagi mashgʻulotlar davomida ijtimoiy konstruktivistik nazariyasidan foydalanish zarurligini koʻrsatadi. Bunda talabalar loyiha ishlarida muharrir, koordinator va terminolog rolini oʻynaydilar. Tarjima muammolarini hal qilishda hamkorlik va muloqotni ragʻbatlantirish maqsadida talabalarning oʻz guruhdoshi tarjimasiga tanqidiy munosabati asosida ularni muhokama qilish va baholash harakatlari amalga oshiriladi [2, 1].

Ta'kidlash joizki, chet tili darslarida talabalar tomonidan amalga oshirilgan tarjimalar muayyan mezonlarga koʻra baholanib borishi zarur. Adekvat tanqid va baholash natijasida talabalarda tarjima qilish koʻnikmasining rivojlanishi muqarrar.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

M.Melis Tarjimani baholash tarjimaning uchta yoʻnalishida: nashr etilgan tarjimalarni baholash, professional tarjimonlar ishini baholash va tarjimani oʻqitishda baholash dolzarb [5, 273]ligini koʻrstadi. Talabalarni baholash tarjima mahsuloti va amalga oshirilgan individual jarayon (tegishli tamoyillarga rioya qilish) bilan bogʻliq. Tarjima mahsulot sifatini, shuningdek miqdorini (ishini) baholash mumkin. Ushbu sohada baholashning uchta funktsiyasi (diagnostik, summativ va shakllantiruvchi) ishlaydi. Baholash uchun tarjimalar, baholash mezonlari, baholash va tuzatish shkalalari, anketalar, mashqlar va boshqalar talab qilinadi [5, 279].

Xulosa oʻrnida shuni aytish mumkinki, chet tilini oʻrgatishda talabalarning til bilishini baholash mezoniga tarjima qilish koʻnikmasini ham alohida kiritish zarur. Chet tili mutaxassislarini yetishtirishda kommunikativ muloqot qilish koʻnikmasini yaxshilashda ijobiy ta'sirga ega tarjima faoliyatini oʻrgatish metodikasi, metodologiyasi, mustaqil ta'lim shakllari va baholash mezonlarini ishlab chiqish dolzarlik kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1. Pym A. Where Translation Studies lost the plot: Relations with language teaching. Translation and Translanguaging in Multilingual Contexts, 4 (2), 203-222. -2018.
- 2. Shen M. Teaching translation: programs, courses, pedagogies. Perspectives. 2017.
- 3. Colina S. Second Language Acquisition, Language Teaching and Translation Studies. The Translator, 8:1, 1-24, 2002.
- 4. Yusupov O. Хорижий тилларни ўқитишда таржиманинг аҳамияти //Chet tillarni oʻqitishda dolzarb muammolar, innovatsiyalar, an'analar, yechimlar va badiiy adabiyotlar tahlili. 2022. Т. 1. №. 01.
- 5. Melis N.M., Albir A.H. Assessment In Translation Studies: Research Needs. META Journal des traducteurs/Translators' Journal. Volume 46, Number 2, 2001.
- 6. Khudoyorovich, K. K., Rasuljanovna, I. N., Khalmuratovna, R. Z., & Eshkobilovna, K. D. (2020). The Issues of Word Choice in Fiction Translation. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(04).
- 7. Ismatullayeva, N. R. (2020). Probability Prediction Strategy In Simultaneous Interpretation. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES*, *1*(01), 1-6.
- 8. Khodjayeva, N. (2021). The issues of stylistics on translation of historical costumes. *ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH*, 10(4), 534-543.

TURKCHA MAROSIM NOMLARI VA ULARNING TARJIMASIGA DOIR

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-230-237

DSc. Xayrulla HAMIDOV

TDSHU dotsenti, Toshkent, Oʻzbekiston Tel: 90 960 06 23:

E-mail: hamidovx@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada turk jamiyatining mustahkam ma'naviy ustunlaridan biri bo'lgan marosimlar, ularning jamiyat hayotida tutgan o'rni va ahamiyati, ularning tarjimasi xususida so'z boradi.

Kalit soʻzlar: marosimlar, etnografiya, tilshunoslik, "Devonu lugʻot-it turk", turkiy qavmlar.

Аннотация. В данной статье речь идет о ритуалах, обрядах, которые являются сильными духовными столпами турецкого общества, их роли и значении в жизни общества, а также об их переводе.

Ключевые слова: обряды, этнография, языкознание, «Девону Лугот-ит Тюрк», тюркские народы.

Abstract. This article deals with rituals, rituals, which are strong spiritual pillars of Turkish society, their role and significance in the life of society, as well as their translation.

Key words: rituals, ethnography, linguistics, "Devonu Lugot-it Türk", Turkich peoples.

Har Turkcha marosim (tören⁸³) nomlari turk xalqining tarixi qadar qadimiydir. Zero, marosimlar har qanday jamiyatning mustahkam ma'naviy ustunlaridan biri bo'lib, ularni ilmiy o'rganish nafaqat jamiyatshunoslik yoki etnografiya sohalari, balki tilshunoslik va tarjimashunoslikning ham vazifasi hisoblanadi va ular jiddiy tadqiqot obyekti bo'lishi mumkin.

Marosimlar (törenler) bir tomondan jamiyatning mavqei, xalqning dini, tarixi va madaniyati, ikkinchi tomondan esa iqtisodiy ahvolini oʻzida namoyon qiladi. Marosimlar turli millatlar va inson jamiyatlarining diniy e'tiqodlari, madaniy saviyalari, urf-odatlariga koʻra farqliliklar namoyon

-

⁸³ Tören – marosim, tadbir, tantana.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

etadi. Bu yerda jamiyatdagi ma'naviy qadriyatlarning ta'siri haqida ham so'z yuritish kerak bo'ladi.

Ushbu maqolada turkcha marosim nomlaridan bir nechtasi (janoza (cenaze, yog), mavlud (mevlit), osh (aş, yemek), toʻy (düğün)ning etimologiyasi, ma'no xususiyatlari va ularning tarjimasi masalalariga e'tibor qaratilib, muxtasar xulosalar beriladi. Maqola uchun manba sifatida oʻzbek [1] va turk [2] tillarining izohli lugʻatlari, shuningdek taniqli oʻzbek adibi Odil Yoqubovning "Adolat manzili" romani [3] va uning turkcha tarjimasi [4] olindi.

Islomdan oldingi davrlarda *janoza* marosimi turklarda *yog* (*yog*) yoki *yug* (*yug*) deb nomlangan. Bu soʻz Mahmud Qoshgʻariyning "Devonu lugʻot-it turk" asarida "oʻlik koʻmilgandan keyin uch yoki yetti kun ichida beriladigan taom", *yoglamak* (*yoglamak*) esa «vafot etgan kishini yodlab, aholiga taom tarqatish» ma'nolarini bersa-da, soʻzlarning tagida "taom tanovul qilish" an'anasi boʻlgan janoza ma'rakalarining umumiy nomi sifatida qoʻllanilganligi ma'lum. Bu marosimning markaziy nuqtasi boʻlgan "taom tanovul qilish" an'anasi esa islomiyatdan ilgarigi amallarning bir koʻrinishi sifatida namoyon boʻladi.

Turk tilida janoza marosimlarining nomlanishi barcha turkiy xalqlarda boʻlgani kabi umumiydir. Arab tilidan turkiy tillarga oʻzlashgan janoza *cenaze* soʻzining ma'nosi hozirgi zamon turk tilidagi lugʻatlarda quyidagicha berilgan: 1. kafanlanib, tobutga qoʻyilgan, koʻmish uchun tayyorlangan inson jasadi. 2. janoza marosimi.

Islom dini qabul qilingandan keyin esa undan oldingi davr an'ana va e'tiqodlarining asosiy qismi islomiy xarakter kasb etib davom etgan [5,465]. *Yug (yug)* marosimlarining asosiy maqsadi marhum xotirasini yod qilib, *osh* berish edi. Shu bilan birga bunday marosimlar marhum xotirasi uchun qilingan tomosha (namoyish)larni ham o'z ichiga olgan. Qolaversa, yig'i, yuzni yulish, sochni qirqish, ot choptirish kabi qator urf-odatlar ham *yug (yug)* marosimlarining tarkibiy qismi hisoblangan.

Janoza soʻzi asosida turk tilida bir necha soʻz birikmasi yasalgan. Cenaze alayı — mayitni koʻtarish marosimi, janozani tamosha kiluvchi olomon: "Onu bu kadar candan alkışlayan Istanbul, iki gün sonra çok derin bir üzüntüyle cenaze alayını izledi"- Uni bunchalik chin yurakdan olqishlagan Istanbul ikki kundan keyin musibat ichida janoza olomonini

231

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

tomosha qilib turar edi. Cenaze merasimi (janoza marosimi) va uning sinonimi boʻlgan cenaze töreni (janoza marosimi) birikmalarining ma'nosi: "janoza namozidan keyin qabristongacha boʻladigan diniy marosim". Bir cenaze töreni için şehitliğe ilk defa gidiyordu — Janoza marosimi uchun shahidlar qabristoniga ilk bor ketayotgan edi. Cenaze namazı — janoza namozi: mayit dafn qilinishidan oldin musalla toshi ustiga qoʻyilgan tobut qarshisida oʻqiladigan namoz.

Umuman, turkiy xalqlarda belgilangan kunlarda aholiga osh berish (taom tortish) an'anasining islomdan oldingi davrga tegishli marosim bo'lganligini ta'kidlash joiz. Ta'kidlash joizki, "osh" (turkcha - aş) asl forscha soʻzdir. Turk, oʻzbek va boshqa bir qator tillarda "osh" soʻzi issiq ovqat, taom ma'nosida qo'llaniladi. 1. Issiq ovqat. ugra osh, xo'rda osh. Sovchilarni yaxshi soʻzlar va quyuq-suyuq oshlar bilan joʻnatib, kelishilgan holda javob beradi (7). 2. Barcha turdagi ovqatlar. Oshing halol bo'lsa, ko'chada ich! Maqol. Elga bersang oshingni, erlar silar boshingni. magol. Jon bo'lsa, jahon topilar, osh bo'lsa, uchinchi topilar (Magol). 3. Palov. to'y va boshqa tadbirlarda katta qozonda pishiriladigan go'sht, sabzavot, guruchli taom. 4 etn. Marosim, ziyofat nomi o'zbekcha: qora osh, qiz oshi, xotin oshi, arvoh oshi, maslahat oshi. Yoshini yashab, oshini oshagan. Yerga oshatsang – osh bitar, oshatmasang – tosh bitar. maqol. Tabarruk qoʻlingiz bilan [oshdan] bitta oshatingiz! [7]. Turkcha misollar: Erken kalktım işime - şeker kattım aşıma; Buğday mısıra: "Aş ol, keş ol, hamur işine karışma" demiş; Avrat vardır, arpadan aş eder; avrat vardır, bulguru kes eder va b.

Osh (yog) berish marosimi hozirgi paytda qozoq, qirgʻiz, qrim tatarlari, qumiq, avar, noʻgʻay va ozarbayjonlarda ham boʻlgan an'analardan hisoblanadi. Osh berishdan maqsad, turlari deyarli bir-biriga oʻxshash taomlar, beriladigan kunlar, asosan, janozadan keyin uchinchi kun, yettinchi, yigirmanchi, qirqinchi, ellik ikkinchi kun, yil oshi ham bir-biriga juda oʻxshab ketadiki, bu ham turkiy xalqlar orasida islomdan oldingi davrlarda e'tiqod mushtarakligi va ularning hozirgacha davom etib kelayotganligidan dalolat beradi. "Turkiy qavmlardan boʻlgan qumuqlarda motam uyi egasi "oʻlik oshi" beradi. Cherkeslarda marhum dafn qilingunga qadar uy egalari taom tanovul qilishmaydi, faqat janozadan keyin toʻrt kun un va yogʻdan luqum pishirishadi. Noʻgʻaylarda yettinchi

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

kun yogʻ qizdirilib, is chiqariladi va taom pishiriladi. Qirq va ellik ikkinchi kunlar marosim oʻtkaziladi. Bundan tashqari, payshanba va juma oqshomlari beriladigan taomlarning hidi marhum ruhi uchun zarur ekanligiga e'tiqod qilinadi" [6,148]. Koʻrinib turibdiki, turkiy qavmlarning bu mavzuda oʻxshash jihatlari talaygina. Masalan, oʻzbek xalqining bu borada boshqa turkiy xalqlardan koʻproq qadriyatlari bor.

Yuqorida bildirilgan fikrimizni badiiy asardan olingan parcha vositasida asoslashga harakat qilamiz. Oʻzbek adibi Odil Yoqubovning "Adolat manzili" romanida shunday bir jumla kechadi. Asar qahramoni Suyun burgutning dafn marosimi tasvirlangan jumlada oʻzbek xalqining urf-odatlari, dafn marosimi bilan bogʻliq an'analari aniq aks etgan: "Suyun burgutni yerga berib bo'lgach... dafn marosimining uchinchi kuni elga gora osh berildi" [3,170]. Turkcha tarjimasi: «Defin merasiminin űçűncű gűnű halka yemek verildi» [4,209]. Parcha va uning turcha tarjimasida bizning diqqatimizni tortgan jihat 'dafn marosimining uchinchi kuni elga berilgan 'qora osh'dir. Tarjimon ushbu birikmaga unchalik e'tibor bermagan va uni qisqagina qilib 'yemek verildi', ya'ni 'taom tortildi' deb berib qo'ya qolgan. Holbuki, adib o'z asarida o'tgan asrning 80-yillarida chet qishloqlarda marhum dafn etilgandan soʻng marosimning uchinchi kuni elga berilgan 'qora osh'ni ta'kidlagan. Bu gapda "qora osh" deganda oshning rangi emas, o'sha "qora kun"da berilgani uchun aytilishi tushunilmogʻi kerak.

"Adolat romanida ba'zi frazeologik manzili" o'xshatishlar qoʻllanganki, ulardan ham oʻzbek xalqida oʻlim bilan bogʻliq ba'zi urflarni anglab olish qiyin emas. Masalan, romandagi 'To'rt xonali katta uy, uy emas, qasr, goʻyo suv quyganday, goʻyo oʻlik chiqqan xonadonday jimjit" [3,6] gapidagi 'go 'yo o 'lik chiqqan xonadonday jimjit' metaforik birikmasi orgali oʻzbek xalqida oila boshiga tushgan musibat, uni insonlarning qanday qabul qilishlari obrazi tarzda berilgan. Mazkur o'xshatishli ibora turk tiliga 'cenaze çıkmış gibi sessiz' deb muvaffaqiyatli o'girilgan: 'Dört odalı koca ev, ev değil bir saray yavrusuydu, ama sanki su basmış, cenaze çıkmış gibi sessizdi" [4,7]. Xuddi shu romanda motam kuni, o'zbek urfodatlari aks etgan yana bir jumlaga duch kelamiz: 'Yo'q, bu odatda uloqdan joʻr qiyqiriq bilan qaytadigan uloqchilar toʻdasi emas, motam sukunatiga cho'mgan ulkan olomon edi' [3,8]. Unda qo'llanilgan 'motam

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

sukunatiga choʻmgan ulkan olomon' metaforik birikmasi 'sassiz-sadosiz, jimjit ketayotgan yuzlab otliq kishi' demakdir. Ushbu birikmani tarjimon turkchaga 'matem sessizliğine bűrűnműş koca bir kalabalık' deb oʻgirib, asliyatga yaqin ish tutgan. Gapning tarjimasi esa quyidagicha: 'Hayır, bu genelde olduğu gibi uzaktan naralar atarak gelen műsabakacıların çıkardığı bir toz bulutu değil, matem sessizliğine bűrűnműş koca bir kalabalıktı' [4,9]. Ta'kidlash kerakki, gapning birinchi qismida tarjimon bir oz erkin harakat qilgan. 'uloqdan jo'r qiyqiriq bilan qaytadigan uloqchilar to'dasi' birikmasi 'uzaktan naralar atarak gelen műsabakacıların çıkardığı bir toz bulutu' (o'zbekchaga so'zma-so'z tarjimasi 'uzoqdan na'ralar tortib kelayotgan musobaqachilar chiqargan chang buluti') deb tarjima qilinib, unda asl matndagi mazmun xiralashgan.

Asl nusxadan yana bir misol: 'Bibisora egniga ko'k kiyib bir yil aza tutdi, keyin bir yildayoq qarib, munkayib qolgan qaynona, qaynotasi bilan rozi-rizolashib, xo'jalik markaziga ko'chib o'tdi' [3,9]. Jumla turkcha tarjimada 'Daha sonra Bibisara matem elbiselerine bürünüp yas tutmuş, bir yıl kadar sonra yaşlı kaynana ve kaynatasıyla helalleşip kolhoz merkezine göçüp gitmişti' [4,10] deb berilgan. Asliyatdagi 'ko'k kiymoq' metaforik birikmasining ma'nosi 'aza tutmoq'dir. Bu birikma tarjimada 'matem elbiselerine bürünüp yas tutmak' deya ancha kengaytirib berilgan va buni ijobiy baholash mumkin.

Turkcha marosim nomlaridan yana biri *mavlud* (*mevlid*) hisoblanadi. Ushbu soʻz dunyoning koʻp tillari, jumladan turk tiliga arab tilidan oʻzlashgan va u *1. Inson tugʻilgan joy; 2. Tugʻilish, dunyoga kelmoq; 3. Tugʻilish vaqti* ma'nolarini bildiradi Bundan tashqari, keyinchalik «Hazrati Muhammadning tugʻilishini haqida hikoya qiluvchi nazmiy asar» ma'nosini ham ifodalagan [9]. Qolaversa, bu asarlar oʻqilgan marosimlar ham vaqt oʻtishi bilan *mavlud* (*mevlid*) deb nomlangan. Asosan, diniydidatik mohiyatga ega boʻlgan mavludlar masnaviy shaklida yozilgan va mavzularning mushtarak boʻlganligi ma'lum: *Sesi de çok güzelmiş, haftada bir defa köyün kadınlarına mevlit okurdu* (M.Ş.Esendal) [2,1555]. Tarjimasi: *Ovozi ham juda shirali ekan, haftasiga bir marta qishloq ayollariga mavlud oʻqir edi*.

Mavlud oʻzbeklarda ham, turklarda ham bir xil boʻlgan. Inson vafot etgandan keyin uning yaqinlari ma'lum kunlar yoki oylarda mavlud

234

December 2022

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

oʻqishgan. Ayniqsa, turklarda janoza marosimlari doirasida mavlud oʻqish an'anasi keng tarqalgan. Turklarda mavlud va uning tarixi borasida Turkiyaning Gʻoziantep universiteti prof. Fuzuliy Bayot tadqiqot olib borgan [10]. Uning ta'kidlashicha, turklarning islomdan ilgarigi davrlarda hayot kechirish tarzlari, urf-odatlari ana'anaviy tus olib, islom dini qabul qilinganidan keyin ham saqlab qolingan. Bunday urf-odatlardan islomiy qonun-qoidalarga mos kelmaganlari vaqt oʻtishi bilan oʻzgarib borgan boʻlsa, ba'zilari islomiy mazmun-mohiyat kasb etgan holda davom etgan, ba'zilari esa tamoman yoʻqolib ketgan. Bunday taraqqiyot oʻzgarishlari turklar islom dinini qabul qilganlaridan keyin yoyilgan keng hududlar va bu hududlardagi ijtimoiy va iqtisodiy va siyosiy shart-sharoitlar ta'siri ostida turkiy qavmlar orasida farqli shakllarda amalga oshib borgan.

Ölümün yedinci akşamında ölenin yakınları komşulara, dost ve akrabalara akşam yemeği verirler. Evde, sevabı ölenin ruhuna bağışlanmak üzere Kur'an ve mevlit okunur. Mevlit, Şair Süleyman Çelebi'nin yazdığı dini bir manzumedir. Allah'a dua ile başlar. Peygamberin doğumu ve hayatındaki mucizelerle devam eder. Mirac (göğe yükseliş) mucizesiyle bitirilir. Eserin aslı daha uzundur.

Ölümün elli ikinci akşamı ölenin yakınları komşulara, dost ve akrabalara daha fazla kişinin katıldığı akşam yemeği verirler.

Soʻz borayotgan madaniy oʻzgarishlar koʻproq turklar turmushida, ayniqsa, ma'rakalar (janoza va undan keyingi marosimlarining oʻtkazilishi)da kuzatiladi. Islomdan ilgarigi davrdagi janoza marosimlari islom dini qabul qilinganidan keyin turli turk qavmlari orasida farqli shakllar olib oʻzgarib borgan. Bunday farqli oʻzgarishlardan biri Onadoʻlida janoza marosimlarida islomdan ilgarigi urflarning islom diniga moslashgan shakl va mazmun kasb etganligini birgina Mavlud oʻqish marosimi misolida ham koʻrish mumkin. Mavlud oʻqish marosimidagi ba'zi an'analar va ularning oʻtkazilishi sanasi, kunlariga islom dini qabul qilinishidan oldingi an'analar ta'sir etganligi ma'lum. Ana shu nuqtai nazardan janoza mavludlari Onadoʻli hududlarida islomdan ilgarigi davrdagi janoza marosimlarining islom dini qoidalariga moslashganligini koʻrish mumkin.

Turk tilidagi *düğün* soʻzi quyidagi ma'nolarni anglatadi. 1. Uylanish munosabati bilan oʻtkaziladigan marosim, tantana, oʻyin-kulgi. *Bir gün*,

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

araba ile Merdivenköyü'nde bir köy düğününe gidilecekti [8, 52]. Üstelik teyzem de köşkte düğün hazırlıklarına başlamış [8, 60]. 2. Cunnat to'yi (sünnet düğünü). Düğün so'zi ishtirok etgan, urf-odat va marosimlar bilan bog'liq so'z va birikmalar ham bor. Ular sirasiga düğünsü (1. to'y egasi, 2. to'yga aytuvchi odam; 3. to'y marosimi qatnashchilari), düğünsübaşı (to'y boshlovchisi, rais), düğün alayı (to'yga ishtirok etayotganlarning musiqa asboblari jo'rligida va olomon bo'lib yurishi), düğün çorbası (to'y sho'rvasi, ya'ni go'sht, un, qatiq qo'shilib, ustiga qizitilgan yog' quyilib to'yda tortiladigan sho'rva turi), düğün dernek (uylanish munosabati bilan o'tkaziladigan tantana, o'yin-kulgu), düğün evi (to'yxona, baxt uyi), düğün hamamı ("to'y hammomi", ya'ni to'ydan bir kun oldin kelin va yaqinlarining yegulik, musiqa, o'yin va tomoshalar bilan ko'ngilxushlik qilib yuvinib, tozalanish), düğün pilavı (to'y palovi; to'y oshi), düğün salonu (to'yxona), düğün yahnisi (past olovda serpiyoz qilib pishirilgan sersuyak qo'y go'shtidan kam suvli taom) kabi so'z va birikmalar kiradi.

Turk tilida *düğün* soʻzi ishtirok etgan maqol, matal va iboralar ham talaygina: *düğün bayram etmek* (juda xursand boʻlmoq, bayram qilmoq), *düğün değil, bayram değil eniştem beni niye öptü* (koʻrsatilgan iltifotning sirli bir sababi bor demak), *düğün dernek hep bir örnek* (biror hodisa yoki ishning bir-biriga oʻxshashligi), *(birinin) düğününde kalburla (elekle) su taşımak* (bir yordam evaziga boʻydoq bir kishiga katta yordam berish va'dasi sifatida qoʻllanadi), *Kambersiz düğün olmaz* (bir jamiyatda yoki bir ishga aralashishga juda qiziquvchi kishilarga yarim kesatiq, yarim hazil sifatida aytiladi); *düğün pilaviyle dost ağırlamak* ("toʻy oshi bilan mehmon kutmoq", ya'ni birovning hisobidan birovni mehmon qilmoq).

Turklarda bir necha yuz yillik tarixga ega boʻlgan yana bir urf-odat, an'ana bor: nikoh toʻyidan bir kun oldin ayollar boʻlgʻusi kelinning qoʻllariga, barmoqlariga xina qoʻyishadi (*kına yakmak – xina yoqmoq* degani, qoʻlga, barmoqlarga xina qoʻymoq degani boʻladi). Ushbu an'ana **kına gecesi** (xina kechasi) deb nom olgan.. Oʻsha kecha kelin uyida oʻtkaziladigan *qiz bazmi kına gecesi* (soʻzma-soʻz: xina kechasi) deb nomlangan. Oʻtgan asrning 60-70 yillarida Oʻzbekistonning ba'zi janubiy tumanlarida ham xina kechasi bazmi oʻtkazilib, kelinning oʻrtoqlari, yosh juvonlar kelinning qoʻllariga xina qoʻyishib, oʻyin kulgi, xushchaqchaqlik qilishgan. Bunday kechalar *xinovandon* deb nomlangan.

236

December 2022

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Xulosa qilib aytganda, jamiyatning mustahkam ma'naviy ustunlaridan biri va xalqining tarixi qadar qadimiy sanalgan turkcha marosim nomlari semantikasini oʻrganish nafaqat turkiyshunoslikning tarkibiy qismi, balki tarjimashunoslik uchun ham boy material bera oladi. Bundan tashqari, turkcha marosim nomlari kelajakda yoziladigan dissertatsiyalar uchun qiziqarli mavzu, manba va ob'ekti boʻladi, deb oʻylaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Oʻzbek tilining izohli lugʻati, 1-2- jildlar, М., «Russkiy yazыk», 1981.
- [2] Türkçe Sözlük, TDK, 9. Baskı, 1.-2. Ciltler, Ankara, 1998.
- [3] Yoqubov Odil, Tanglangan asarlar. Toʻrt jildlik, 1-jild. Adolat manzili, roman.
- Toshkent: Sharq, 2005. 178 b. www.ziyouz.com kutubxonasi.
- [4] Yakuboğlu Adil, Adalet Menzili (çeviren: D.Ahsen Batur). İstanbul, Selenge Yayınları, 2005. 213 s.
- [5] İnan Abdülkadir, Makaleler ve İncelemeler. Ankara, 1987.
- [6] Bayat Fuzuli, Türklerde Cenaze Törenleri Bağlamında Mevlit Okuma Geleneği, Sosyal Bilimler dergisi, Sayı: 19, 2008, S.147-150.
- [7] Qodiriy A. O'tgan kunlar, S.Azimov tahriri ostida (So'zboshi I.Sultonniki) Toshkent: O'zdavnashr, 1958. 378 b.
- [8] Güntekin R.N. Calıkusu. İnkilap Kitabevi, 38. Baskı. –İstanbul, 1995.
- [9] Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ankara, 1993.
- [10] Bayat Fuzuli, Türklerde Cenaze Törenleri Bağlamında Mevlit Okuma Geleneği, Sosyal Bilimler dergisi, Sayı: 19, 2008, S.147-155.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

MADANIY DIPLOMATYADA TILNING QUDRATLI IMKONIYATLARI

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-238-244

PhD. Dildora XODJAYEVA,

Jawaharlal Nehru Universiteti. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti O'zbek-Hind turizm uyushmasi raisi dil.khodjaeva@gmail.com

Annotatsiya. Xalqaro munosabatlar jarayonida avvaladan foydalanib kelingan, ammo nisbatan yangi tushuncha bo'lgan madaniy diplomatiyada tilning muhim o'rni maqolada e'tirof etiladi. Moziydan millatlar va hukumatlararo aloqalarni o'rnatish maqsadida, ko'pgina buyuk davlatlar aksariyat hollarda madaniy diplomatiya vasiylari sifatida kuzatiladi. Shu o'rinda maqola G'arb va Sharq dunyosiga tegishli bir qancha qudratli tillarning millat nufuziga qo'shgan hissasi va madaniy jarayonlardagi ta'sirini yoritadi.

Kalit so'zlar: madaniyat, diplomatiya, yumshoq kuch, lingua franca, tarix.

Аннотация. В статье признается важная роль языка в культурной дипломатии, которая давно используется в международных отношениях, но является относительно новым феноменом. Многие великие державы часто рассматриваются как сторонниками культурной дипломатии с целью установления межнациональных и межправительственных связей. А также статья подчеркивает культурные процессы на нескольких примерах влияние некоторых могущественных языков, принадлежащих западному и восточному мирам.

Ключевые слова: культура, дипломатия, мягкая сила, лингва франка, история.

Abstract. The current article is modest attempt to acknowledge the significant role of language in the cultural diplomacy, which is a comparatively new concept but an old phenomenon in the international relations. Historically, powerful countries often saw themselves as the guardians of cultural diplomacy for establishment of relations between states and nations. Considering Lingua Franca's rise and fall in the human communication history across the boundaries, the paper emphasizes the influential languages of Western and Eastern worlds as well.

Key words: culture, diplomacy, soft power, lingua franca, history.

Kirish

Madaniy uyg'unlik mujassamasi zaminida dunyo kun sayin bir yagona maskanga aylanib bormoqda. E'tiborlisi, har bir mamlakat o'z madaniyati,

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

milliy tili, g'oyasi va ta'sir kuchini butun dunyo bo'ylab axborot texnologiyalari orqali kengaytirishni xohlaydi. Bu jarayonda qudratli mamlakatlarga tegishli yumshoq kuchning muhim omillardan biri - til beihtiyor muloqot vositasiga aylanadi. Shu nuqtai nazardan, muayyan mamlakatga tegishli tilning nufuzi madaniy diplomatiyaga xos muhim strategiya omillaridan hisoblanadi. So'nggi yillarda O'zbekistonda ham ommalishib borayotgan madaniy diplomatiya ko'lami, 21-asrning dolzarb muammolariga yechim sifatida, keng targ'ib etilishi kuzatilmoqda.

Asosiy qism.

Dastavval madaniy diplomatiya tushunchasiga qisqacha izoh berib o'tsak. Madaniy diplomatiya tushunchasi ikki so'z: "Madaniyat" va "Diplomatiya", birikmalaridan yuzaga kelgan. Ikki so'z ham muloqot shakillarini anglatadi, biroq, vazifalari farqlidir. Aniqroq yondashsak, diplomatiya an'anaviy tarzda yopiq eshiklar ortidagi muhokama va muzokaralardan iborat bo'lsa, madaniyat esa mohiyatan ochiq darvozalar va qizg'in muloqotlar maydonidir. Madaniy diplomatiya — bu ikki tomonlama munosabatlarni rag'batlantirish maqsadida madaniyatga oid g'oyalar, ma'lumotlar, qadriyatlar, tizimlar, an'analar, e'tiqodlar kabi bir qator omillar almashinuvida amalga oshiriladi.

Madaniy diplomatiya tushunchasi nisbatan yangi bo'lishiga qaramay, aslida xalqaro munosabatlar sohasida chuqur ildizga egadir. Tarixan qudratli davlatlar odatda muayyan mamlakat va millatlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatish maqsadida o'zlarini madaniy diplomatiyaning vasiylari sifatida namoyon qilganlar. Ayniqsa, qudratli davlatlar tomonidan ma'lum bir xalqni o'ziga jalb etish, yo'naltirish, yoki ta'sir o'tkazish jarayonlarida til omillari muhim kuch sifatida aloqa manbaiga aylantirilgan.

Zamonlar osha nazar tashlashak, har bir darvda ma'lum bir til muayyan bir mintaqa yoki o'lkada 'Lingua Franca' ya'ni qudratli til maqomiga ega bo'lgan. Aniqroq aytganda, bu ko'prik tili, asosiy aloqa yoki hukumat tili vazifasini o'tagan.

G'arbiy Ovropani olayik, tarixda nasroniylikning asosiy markazi bo'lgan Rim imperiyasi davrida lotin tili eng qudratli tillardan biri hisoblangan. Garchi lotin tili muloqotda o'ta faol qo'llanilmagan bo'lsa-da, ammo ko'plab qimmatli adabiyotlar lotin tilida tuzilganligi bois, ilm-fan

239

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

rivojiga buyuk hissa qo'shgan. Keyinchalik lotin tili fransuz, ispan, portugal, italyan va rumin tillarini o'z ichiga olgan 'roman tillari' oilasini yuzaga keltiradi. Bugungi kunda dunyo bo'ylab 900 millionga yaqin aholi roman tillarida so'zlashadi va 140dan ortiq davlatda lotin alifbosidan foydalaniladi.

XV asrga kelib bosmaxonaning rivojlanishi bilan lotin tilining qudrati adabiyotda ko'rinadi, kitoblar nashr etilishi esa jamiyatdagi savodxonlik darajasini ko'taradi. Natijada, adabiyot va nashr boshqa xalqalarning madaniyati, hayot tarzini o'rganish uchun eshiklar ochadi. Madaniyat rivojiga hamda xalqaro munosabatni rivolantirishida elchilar, sayyohlar, savdogarlar tomonidan lotin tili qo'llaniladi. Tarixiy va ijtimoiy ahamiyati bois Rim ko'pincha '*Kaput Mundi*' - dunyo poytaxti deb ham atalgan. Rimning o'sha davrdagi dunyo markaziga aylangani bois, madaniyat o'chog'i sifatida ham ko'rilgan.

Ingliz tilida ko'p qollaniladigan, when in Rome, do as the Romans do', ya'ni 'Rimda bo'lganingda, o'zingni rimliklar kabi tut' iborasi ham bizgacha adabiyotlar orqali yetib kelgan. Bu ibora muallifi asli Afrikalik, lekin keyinchalik Rim Imperiyasi vatandoshiga aylangan avliyo Augustinga tegishli edi. U o'z tajribasiga asoslanib, Rim hududiga tashrif buyurgan jamiyki insonlarga nisbatan ishlatgan bo'lsa ham, hozirda uning fikri madaniy qadriyatlar va yashayotagan muhitga moslashish uchun barchaga maslahat sifatida ko'riladi.

Nasroniy Ovropadan e'tiborni Islom olamiga qaratsak. Nega aynan dinlarga urg'u berilishiga sabab, qadimdan din madaniyatga o'zinig muhim ta'sirini o'tkazgan. Arablar tomonidan Islom dini tarqalishining eng mahsuldor va ko'zga ko'ringan davri bu Abbosiylar hukumronlik qilgan davr bilan bo'g'liq. Ular Yaqin Sharq, Eron, Shimoliy Hindiston va Markaziy Osiyo mamlakatlariga islom dinini ta'sis etishga muvaffaq bo'lishdi. Pirovardida, arab tili 'Lingua Franca' maqomiga ega bo'ldi va arab yozuvlari xattotlik san'ati uchun keng qo'llanildi. Arab tilining ommalashishiga eng asosiy sabab bu Quron karim tili bo'lganligi va so'ngra tijorat, adabiyot hamda diplomatik yo'nalisharda ham keng foydalanganligi bois edi. VIII asrda qog'oz ishlab chiqarish texnologiyasi Xitoydan Buyuk Ipak yo'li bo'ylab Samarqand orqali musulmon davlatlariga olib kelinganida, til qudrati yanada kuchayadi. Ichlab

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

chiqaruvchi uskunalar va korxonalrni tashkil etilishi bilan arab dunyosida pergament va papirus o'rnini qog'oz egalladi.

Abbosiy xalifaligi tomonidan tashkil etilgan Bog'doddagi islom dunyosining dastlabki akademiyasi 'Bayt al-Hikma' (Hukmatlar uyi) butun dunyo olimlari uchun o'z darvozalarni ochadi. Ilm-fan, falsafa, tibbiyot, tilshunoslik va bacha boshqa sohalarni rag'batlantirgan Abbosiy xalifalar ko'pgina taniqli olimlarni o'z homiyligiga olishadi. Shu zailda Islom tamaddunining eng rivojlangan lahzalari dunyoning yorqin fikirli va o'tkir zehn sohiblarini bir tom ostida birlashtiradi.

Akademiya kutubxonasida Aflotun, Arastu, Ptolomey, Hippokrat, Sushruta, Charaka, Aryabhata, Braxmagupata va shu kabi bir qator yunon, fors, hind va boshqa olimlarining qimmatbaho kitoblari va qo'lyozmalari mavjud bo'lgan. Arab dunyosidagi bunday jo'shqin tarjima harakati davrida nasroniy, musulmon va yahudiy dinlariga mansub bir guruh iqtidorli, mohir tilshunoslar hamjihatlkda muvaffaqiyatli tarjima jarayonini alamga oshirishadi.

'Bayt al-Hikma' akademiyasining asosiy rasmiy, ishchi va tarjima tili arab, hamda ba'zan pahlaviy (forsiy) tillari bo'lgan. Shu sabali ba'zi allomalarning kelib chiqishi va ularga taaluq bo'lgan zamin ham chalkashliklar tug'diradi. Misol tariqasida, Markaziy Osiyo zaminidan chiqqan olimlar o'z asarlarini arab yoki fors tillarida taqdim etganlar. Ular haqidagi ma'lumotlar ba'zi manbalarda arab yoki fors allomalari deb keltiriladi.

Misolga yanada aniqroq yondashsak, Markaziy Osiyolik olim, 'Algebra otasi' nomi bilan mashhur Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy (783-850) asli Xorazmdan bo'lib, u zamonaviy O'zbekiston hududiga tegishlidir. Hindistonlik olim Aryabhataning raqamlarga oid asari asnosida Al-Xoarazmiy o'zining taniqli 'Zij' astronomik kitobini yozadi, keyinchalik u arabchadan lotin tiliga tarjima qilinadi.

Yana bir etnik jihatidan turkiy qavmlarga mansub taniqli shaxs, Sharq olamida falsafaning asoschisi sifatida tanilgan Abu Nasr Muhammad al-Forobiy (870-950) edi. Alloma bugungi kunda Qozog'iston hududiga tegishli bo'lgan Farab / O'trar vohasidan bo'lgan. Arab tili va ilm-fan o'rta asrda etnik jihatdan bir-biridan farq qiluvchi olimlarni birlashtirdi. Abu Ali ibn Sino (980-1037) yoki G'arb dunyosida 'tabiblar shahzodasi' nomi bilan

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

tanilgan Avitsenna ham mazkur Akademiyaning eng taniqli va nufuzli olimi bo'lgan. Asli Buxoro zaminidan chiqqan Ibn Sinoning tibbiyot sohasiga qo'shgan hissasi beqiyosdir.

Allomalarimiz haqida so'z borganida, Xorazm (hozirgi O'zbekiston) vohasinning g'ururi, qomusiy olim, iqtidorli tilshunos alloma Abu Rayhon al-Beruniyning (973-1050) ilm dunyosiga qo'shgan hissasini ta'kidlash joizdir. Beruniyning Janubiy va Markaziy Osiyoning ilmiy va madaniy aloqalarini rivojlantirish bobida qo'shgan buyuk mehnatlari mahsuli bugungi kunda ham beqiyosdir. Beruniy o'zining ona tilidan tashqari fors, arab, yunon, ibroniy, lotin va oromiy tillarini yaxshi bilgan. O'tkir zehnli olim Hindistonda bo'lgan chog'larida Sankrit tilini tez orada mahalliy aholidan o'rganib oladi va bu hind asarlarini qunt bilan o'rganishga, tarjimalar va yangi ilmlarni taqdim etishga olib keladi. Shuningdek, hindshunoslik borasida yangi ufqlarlar ochadi.

Markaziy Osiyo nafaqat buyuk allomalari va iqtidori kishilari bilan mashhur, shuningdek zaminimiz millatlarining bir qancha tillarga oid tajribasi ham mavjudir. Buyuk oyin, '*Great Game*' atamasi bilan tanilgan zamonlarni esga olasak, ikki qudratli davlat 'buyuk oyinn'ing asosiy oyinchilari: Rossiya va Buyuk Britaniya imperiyasi Osiyo mintaqasida oʻzining gʻoya va madaniyatlarini singdirishga muvaffaq boʻlishgan davlarlardir.

Bu ikki buyuk kuchlarning asosiy targ'iboti til, adabiyot, nashrlar va ommaviy axborot vositalari orqali amalga oshirildi. Keyinchalik, yumshoq kuch omillari Janubiy Osiyo uchun Britanyadan ingliz tili bilan birgalikda ta'lim tizimi va Markaziy Osiyo uchun esa Soviet ittifoqidan - rus tili va madaniyati meros bo'lib qoldi.

Aytish joizki, ingliz tili tufayli Hindistonliklar butun dunyoda o'zlarining yuksak ishonchlaridan foydalanmoqdalar va xorijda muvaffaqiyatli diasporalardan biriga aylandilar. Dunyodagi taniqli davlat arboblari obro'li lavozimlarda boshqarib kelayotgan Hindistonliklar, millat nufuzini yuksaltirmoqda. Eng qizig'i, sobiq mustamlakachi davlat Britaniya hukumatini endilikda, nasabi hind Rishi Sunak boshqarayotgani esa alohida ahamiyatga molikdir.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Ayni paytda, Markaziy Osiyo rus tilini sobiq ittifoq respublikalari o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish uchun ko'prik sifatida qadrlaydi, ushbu tildan foydalanishni davom ettirmoqda.

Kuchli tillarning yuksalishi va qulashi odatda kuchlar muvozanatining o'zgarishiga bog'liq bo'ladi. Ikkinchi jahon urushi ham ingliz tili nufuzini yuksaltirishga turkti bo'ldi. Sababi, ikki tilda - ingliz va frantsuz tillarida tuzilgan 'Versal shartnomasi' ingliz tilining diplomatik maqomini oshirdi. Keyinchalik ingliz tilining hukmron bo'lishi uni xalqaro diplomatiyaning 'Lingua Franca'siga aylantirdi. Shubhasiz, manfaatdor kuchlar ingliz tili va madaniyatining boshqa jamiyatlarga ta'sirini kuchaytirish uchun katta sa'y-harakatlarni amalga oshirdilar. Britaniyaliklar tomonidan olib borilayotgan madaniy diplomatiyaning yuksak namunasi natijalaridan biri bu ingliz tilini xorijda ommalashtirish bo'yicha madaniy vositachi - Britaniya Kengashi (British Council) ning tashkil etilishi bo'ldi.

Xulosa.

So'ng so'z o'rnida aytish mumkinki, asrlar davomida birin ketin grek so'gra lotin, arab, fors, turk, ispan, keyinchalik fransuz, rus va endilikda ingliz tillari qit'alar bo'ylab 'Lingua Franca' maqomiga ega bo'lib keyapti.

Muayyan davlat uchun o'z milliy tilining keng ko'lamda muomilada bo'lishi va o'rnatilishi o'sha jamiyat o'rtasida umumiy madaniy o'ziga xoslikni yaratish imkoniyatlarini beradi. Ushbu jarayon milliy tilning qudrati, millat g'ururi va obro'si bilan bog'liqligini namoyon etadi. Tarixdan hukumronlik vositasi sifatida madaniy diplomatiyada mohirlik bilan qo'llanib kelinayotgan, yumshoq kuch omillaridan til va madaniyat targ'iboti, ma'lum bir davlatga ta'sir o'tkazishlikning muhum strategiyalaridan bo'lib qoladi.

Mamlakatning yumshoq (maftunkor) kuchini mahorat ila ishga solgan holda, dunyo bo'ylab o'zining nufuzini targ'ib etib kelayotgan, bir qancha Ovropa va Osiyo mamlakatlari mavjud. Fransiya ittifoqi (Fransiya), Britaniya kengashi (Buyuk Britaniya), Gyote instituti (Germaniya), Servantes (Ispaniya) Konfutsiy (Xitoy) va Hindiston madaniy aloqalar kengashi kabi madaniy institutlar, o'ziga taaluqli milliy til va madaniyatni muntazam targ'ib etib kelmoqdalar. Yumshoq kuchga oid til targ'iboti madaniy diplomatiyada katta salohiyat va imkoniyatlar eshigini ochadi va

243

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

davlatning milliy manfaatlarini ta'minlash yo'lida muhim vositasi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1. Khodjayeva, N. (2021). The issues of stylistics on translation of historical costumes. ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH, 10(4), 534-543.
- 2. Akhmedova, D. R., Ishchenko, I. V., Tillashaykhova, M. K., Navruzova, R. S., & Yuldashev, A. O. (2021). FEATURES OF FOOD, CONTENT OF MICROELEMENTS IN FOOD AND ENVIRONMENT IN FAMILIES LIVING IN UZBEKISTAN. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 13120-13123.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

ПЕРЕВОД В КОНТЕКСТЕ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-245-255

Татьяна ХРАМЧЕНКО,

Белорусский государственный университет г. Минск, Беларусь Тел: +375 29 2506062; hramchenkot@mail.ru

Аннотация. О взаимосвязи языка, мышления и культуры говорят многочисленные исследования филологов, культурологов, психологов, социологов и философов. Посредством языка культура воздействует на мировосприятие человека. Диалог культур подразумевает знакомство, адаптацию и принятие другой культуры. Знание языка является ключом к пониманию другой культуры, таким образом перевод содействует обмену культурными ценностями.

Ключевые слова: языковая картина мира, перевод, межкультурная коммуникация.

Annotatsiya. Mazkur maqolada muallif tomonidan til, fikrlash va madaniyatning o'zaro bog'liqligi filologlar, madaniyatshunoslar, psixologlar, sotsiologlar va faylasuflarning ko'plab tadqiqotlari bilan tasdiqlanadi degan fikr xulosa qilingan. Til orqali madaniyat insonning dunyoqarashiga ta'sir qiladi. Madaniyatlar muloqoti boshqa madaniyatni tanishtirish, moslashtirish va qabul qilishni o'z ichiga oladi. Tilni bilish boshqa madaniyatni tushunishning kalitidir, shuning uchun tarjima madaniy qadriyatlar almashinuviga yordam beradi.

Kalit so'zlar: dunyoning lingvistik tasviri, tarjimasi, madaniyatlararo aloqa.

Abstract: There are many studies by philologists, cultural studies, psychologists, sociologists, and philosophers about the relationship between language, mentality, and culture. Through language, culture influences a human's perception of the world. The dialogue of cultures implies acquaintance, adaptation and acceptance of another culture. Knowledge of language is a key for understanding another culture, thus interpretation promotes the exchange of cultural values.

Key words: language picture of the world, translation, intercultural communication.

С незапамятных времен перевод является одним из самых древних видов речевой коммуникации, средством межъязыкового общения людей – как между разными государствами, так и среди многонациональных народов одной страны. И хотя в теории перевода

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

существует немало разных дефиниций, едва ли возможно дать переводу точное и универсальное определение. На протяжении веков это понятие постоянно изменялось и прирастало смыслами, и сегодня перевод предстает как многостороннее явление, которое является объектом изучения разных научных дисциплин и исследователей в области: лингвистики (Я. И. Рецкер; Л. С. Бархударов, В. С. Виноградов, А. В. Федоров, А. Д. Швейцер, В. Н. Комиссаров, Ж. Мунэн, Р. Якобсон и др.), литературоведения (И. А. Кашкин, Р. К. Миньяр-Белоручев, Н. К. Гарбовский, М. Л. Гаспаров, др.), Е. Г. Эткинд культурологии, социологии, философии, И психолингвистики и этнопсихологии (В. И. Хайруллин, Б. В. Беляев, И. А. Зимняя, Е. М. Верещагин, А. Ф. Ширяев, И. В. Карпов. А. А. Леонтьев, Л. Виссон и др.).

В процессе перевода взаимодействуют не только языки, но и культуры, которые могут отличаться национальной спецификой. Как метко заметил один американский бизнесмен, «иностранным языком можно овладеть. Спотыкаешься всегда о культуру» [1, с. 2]. Упоминая об общении между представителями различных культур, мы подразумеваем межкультурную коммуникацию, или говорим о диалоге культур. Межкультурный диалог, по мнению В. В. Миронова, «это познание иной культуры через свою, а своей через другую путем культурной интерпретации и адаптации этих культур друг к другу в условиях смыслового несовпадения большей части обеих. Главным средством ЭТОГО выступает язык, знание которого является важнейшей предпосылкой понимания другой культуры» [2, с. 150].

Таким образом, перевод не просто облегчает взаимодействие людей друг с другом, но и содействует обмену культурными ценностями, которые включают в себя, среди прочего, языки и диалекты, национальные обычаи и традиции, нормы и образцы поведения.

Важным звеном в цепи межкультурной коммуникации является переводчик, цель которого максимально точно передать людям другой языковой культуры все своеобразие оригинала. Перед переводчиком стоит сложная задача. С одной стороны, «переводчику важно владеть в совершенстве своим языком, – пожалуй, важнее, чем

246

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

языком, с которого он переводит. Ибо сказанное на чужом языке надо понять и почувствовать, а на своем - еще и выразить, творчески воплотить, что подчас несравнимо труднее» [3, с. 227]. С другой без фоновых знаний другой культуры (историкокультурного, социокультурного, этнокультурного, семиотического только ЛИШЬ владения иностранным будет **ЯЗЫКОМ** недостаточно.

Н. К. Гарбовского, Перефразируя ОНЖОМ отметить, что переводчик должен быть мастером слова, всесторонне образованным этнографом, ЛИНГВИСТОМ И философом интеллектуалом, психологом, историком, писателем и оратором; при этом скромным тружеником и вдумчивым чутким иноязычным соавтором [4, с. 18]. Последнее особенно качество важно ДЛЯ переводчиков, занимающихся переводом художественных произведений, ибо когда грузинский ПОЭТ Симон Чиковани знаменитый увидел стихотворение в переводе на русский язык, он обратился переводчикам с просьбой: «Прошу, чтобы меня не переводили совсем». Поэтому согласимся, вслед за Н. Л. Трауберг, что «главное в переводе – сделать так, чтобы воздействие твоего текста было равно воздействию оригинала» [5].

Итак, как уже было отмечено выше, в процессе перевода происходит познание культуры, менталитета, национального характера и образа жизни другого народа через его язык. Далее проиллюстрируем этот вывод на примерах.

По мнению лингвистов, в каждом языке отражается определенная система взглядов на мир, причем все носители данного языка разделяют эти взгляды и соответствующим образом воспринимают окружающую действительность. Такая система складывается в своеобразную картину мира, которая описывает его устройство, время, пространство, место человека в этом мире и взаимодействие между собой.

Интересный пример взаимодействия людей в рамках одной культуры приводит Максим Кронгауз [6, с. 242-244]. В московском магазине покупатель вступает в коммуникацию с продавцом. Без лишних слов он называет необходимый товар, в лучшем случае

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

добавляя вежливое «пожалуйста», и оба реализуют свою функцию, минуя взаимное приветствие. Представить подобную ситуацию в европейском магазине навряд ли невозможно, но для русского этикета лет 40 назад это считалось нормой. Более того, знакомая автора, вернувшись в то время в Москву из-за границы, попыталась научить своих соотечественников вежливости: начала здороваться в магазинах. Однако ее старания воспринимались либо как странность, либо как издевательство над остальными — попытка не удалась. В такого рода примерах трудно не согласиться с С. Г. Тер-Минасовой, что диалог культур — это по сути политкорректное название для конфликта культур [9, с. 15].

Другая ситуация, когда несовпадение этикетных формул не привело к конфликту, однако вызвало неловкость одной из сторон коммуникации, произошла в белорусской организации несколько лет назад. На предприятии были организованы корпоративные занятия с английского языка. Желая отблагодарить преподавателя старания, работники устроили 3a пригласили англичанина к столу. «Eat it, please...» – вежливо произнес один из обучаемых и очень смутился, когда молодой человек из Англии неожиданно рассмеялся. «У нас так только собак подзывают», – объяснил он, и предложил в следующий раз обратиться со словами Help yourself.

Конечно, за последние годы произошел значительный сдвиг речевого этикета нашей культуры в сторону европейского, и эти изменения распространяются не только на корпоративный этикет, но и на обычные встречи незнакомые людей (у подъезда, в лифте и т.п.). Но и сейчас на собственном опыте мы можем наблюдать, что открытость (отсюда и вежливость) жителей белорусской столицы намного превосходит желание вступить в минимальную коммуникацию (даже с формальной вежливостью) жителей глубинки.

Проследим на примере приветствий, как складывалась языковая картина мира в разных культурах. Согласно исследованиям И. И. Богатыревой [7], в славянской картине мира самым важным считалось здоровье (Было бы здоровье, остальное приложится), в сознании англичан одно из центральных мест занимала работа, а у

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

евреев и арабов самым главным представлялся мир. Иллюстрируют В некоторых следующие примеры. славянских языках приветствие связано с пожеланием здоровья: Здравствуйте! (рус.); Здорові були! (укр.); Здравейте! (болг.); Здраво! (макед., серб.). В английском языке приветствие How do you do? буквально означает Как ты делаешь? В итальянском выражение Come sta? дословно переводится Как стоишь? У французов за словами приветствия Comment ça va? скрыто значение Как это идёт? Евреи приветствуют друг друга словом *Shalom* – буквально это означает пожелание мира. Аналогично всем мира И желают представители мусульманских народов, говоря друг другу Salaam alei-kun! (арабск.) или Salaam aleihum (азерб.) и др. А древние греки в приветствии Haire желали друг другу радости.

Кстати, говоря 0 чувствах, хочется затронуть еще характеристику – эмоциональные концепты, которые картинах мира воспринимаются неодинаково. Возьмем предложение на английском: I'm happy you came home early today. На итальянском можно услышать такой перевод: Sono felice che tu sia tornato a casa presto oggi, на французском – Je suis heureux que tu sois rentré tôt aujourd'hui, на испанском – Estoy feliz de que hayas llegado a hoy. Однако temprano на русском, если предоставляет нам повода ощутить невероятные переживания, эта фраза будет звучать следующим образом: Я рад, что сегодня ты рано пришел домой.

А. Вежбицкая проводила сравнение прилагательного одного из самых употребительных слов американского стандарта, с польским буквальным переводом szczęśliwy, и обобщая вывод для других славянских языков, предположила, что эти слова не являются точными эквивалентами. То есть расхождения между русскими счастлив, счастье и, например, английскими happiness столь велики, что их эквивалентность вообще вызывает сомнение. По мнению сторонников теории «базовых эмоций», слова happy, happiness являются «повседневными словами» в английском языке, чего о русских словах счастлив, счастье ни в коей мере не скажешь. Из этого можно сделать вывод, что в языках и культурах

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

настолько прочно укоренилась семантическая несовместимость, что иногда делает общение невозможным [8, с. 340].

препятствиям в общении можно также отнести проблему, как нераспознанные «ложные друзья» переводчика слова, которые могут как частично совпадать по семантике (англ. film - это не только фильм, но и *пленка*), так и иметь совершенно противоположное значение слова (польск. uroda - красота, а созвучное ему русское уродливый означает очень некрасивый). Согласно Л. И. Сапоговой, около 30% интернационализмов (включая 8% буквального перевода, искажающего смысл, и 22% перевода с параллелей, нарушающих русских стилистические требования) формируют корпус ложных друзей переводчика [10, Поскольку ассоциативная c. 48]. связь при переводе интернациональных слов возникает сразу, переводчику надо быть начеку, чтобы не среагировать на ассоциацию и не исказить смысл речи представителя другой культуры.

Нельзя не отметить и социальную функцию перевода, которая также требует от переводчика знакомства с иной культурой. Для наглядности приведем пример [12, с. 24], раскрывающий проблему адаптации американского сериала «Закон и порядок» (1990 г.) для русского зрителя. В одной из серий главные герои неожиданно узнают, что ребенок был усыновлен с нарушениями. Несмотря на срок давности нарушения (ребенку уже 12 лет, и он даже не подозревает о своем происхождении), следователи забирают его в детский дом, говоря: «Закон есть закон». Отношение к такому поступку американского и русского зрителя кардинально отличается, и положительными героями в нашей культуре такие следователи не стали бы.

Еще несколько примеров [13, с. 144] перевода кинотекста в свете концепции культурного переноса можно привести на основе фрагментов фильма «Мой лучший друг» (2007 г.).

Французская пословица, прозвучавшая в речи собеседника «La bonne humeur c'est le début du bonheur» (досл. Хорошее настроение – начало успеха), передана на русский язык хорошо известной цитатой из «Бременских музыкантов»: «Смех и радость мы приносим людям».

250

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

В русской культуре данный сюжет содержит культурнозначимую информацию, и поэтому такой перевод в контексте диалога между друзьями вполне может быть оправдан.

Другой пример из этого же источника. Один из героев рассказывает: «Et il suivait les jeux à la radio et à la télé. Y'en a, leurs idoles, c'est les chanteurs, lui, c'était Max Favalelli, Maitre Capello». Маловероятно, чтобы имена французских чемпионов интеллектуальных игр были известны обычному русскому зрителю. Поэтому при переводе был использован прием генерализации, обобщающий имена собственные в одну группу знатоки: «Он следил за всеми теле- и радиовикторинами. Обычно (дети) без ума от певцов. А его кумирами были знаменитые знатоки».

И еще один пример, в котором переводчик заменяет в диалоге героев название недорогого мебельного магазина "М. Meuble" на популярную среди русского населения марку "Икея". Замена проведена с целью разъяснения ситуации общения русскому зрителю. В разговоре один из героев извиняется за причиненный ущерб товару этой марки, но его собеседник реагирует на французском фразой «Elle ne vaut pas un pet de lapin» (что означает: это ничего не стоит, это барахло). И снова в переводе вводится культурно-значимый элемент через русскоязычный аналог гроша ломаного не стоит.

Совершенно очевидно, что каждый язык обладает национально специфическими признаками, которые определяют ценностей, нормы поведения, отношение к людям, в частности, и к миру в целом. По мнению Макса Блэка, фактором, определяющим универсальность и специфику конкретной национальной языковой картины мира, является мир, запечатленный в метафорах и символах: сравнение, заложенное В метафоре, специфические черты национального быта, духа, условий жизни, трудовых навыков того или иного народа» [11, с. 157]. Мы также отнесли бы к числу таких факторов фразеологизмы, пословицы и поскольку поговорки, ОНИ не В меньше степени наглядно образ иллюстрируют жизни, историю И традиции культуры, отражают национальный характер и менталитет нации.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Небольшое лингвистическое исследование было проведено в китайских студентов. Проанализировав группе десятки фразеологических единиц в русском и китайском языках, обратили внимание на то, что в ряде случаев фразеологизмы совпадали по смыслу и имели буквальный перевод: водить за нос (牵 着鼻子走) – про человека обманывающего, не выполняющего обещания, с одной стороны, и про того, кто слепо ему доверяет, с другой стороны; ящик Пандоры (潘多拉 ш 魔盒) – то, что по послужить бедствий. неосторожности может источником отдельную группу вошли фразеологизмы, у которых одно и то же значение выражалось разными лексическими единицами: делать из мухи слона (小题大做 – описывать небольшие темы большими статьями), зарубить себе на носу (刻骨铭心 – выгравировать на костях и глубоко в сердце), волосы дыбом (毛骨悚然 – озноб по спине), игра не стоит свеч (明珠弹雀 – бить воробьев жемчугом), метать бисер перед свиньями (对牛弹琴 – играть музыку перед коровой).

Аналогичные сравнения можно привести и в европейских языках. Например, в итальянском языке поговорка Prendere due piccioni con una fava (Убить двух голубей одним бобом), в английском To kill two birds with one stone (Убить двух птиц одним камнем) или во французском Abattre deux mouches d'un coup de savate (Убить двух мух одним взмахом) — все эти выражения имеют один и тот же смысл и переводятся одинаково: Убить двух зайцев одним выстрелом. Любопытно, что в некоторых случаях можно проследить даже особенности природного ландшафта, характерный для культуры растительный или животный мир. К примеру, русскому изречению Когда рак на горе свистнет соответствует английское Когда свиньи полетят, а в киргизском языке аналогом будет — Когда хвост ишака коснется земли.

Помимо различий социокультурной среды и национально-специфических признаков языка в культуре, необходимо также

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

отметить своеобразие восприятия некоторых универсалий. Например, концепты различных цветов, которые в физике имеют строго определенную длину волны, не совсем эквивалентны в разных языках. По мнению А. Вежбицкой, при изучении языков мира нельзя оперировать понятием «цветовых универсалий», так как категория «цвет» сама по себе не универсальна. Можно говорить лишь об «универсалиях зрительного восприятия» [14, с. 232]. Универсальным или близким к этому является представление о времени, когда человек видит (днем) и не видит (ночью), иными словами, что человек видит при солнечном свете или в темноте.

Действительно, семицветный спектр радуги, определенный Исааком Ньютоном, в английском и русском языке распределяется Знакомое русскоязычному по-разному. носителю выражение «Каждый Охотник Желает Знать, Где Сидят Фазаны» позволяет запомнить базовые оттенки спектра в таком виде: К – красный, О – оранжевый, Ж – желтый, З – зеленый, Г – голубой, С – синий, Ф – фиолетовый. В англоязычной культуре цвета различаются аналогичной фразе «Richard Of York Gave Battle In Vain» («Ричард Йоркский сражался напрасно») несколько иным образом: Red красный, Orange – оранжевый, Yellow – желтый, Green – зеленый, Blue - голубой, Indigo - индиго, Violet - фиолетовый. В этом примере цвет blue условно назван голубым, хотя, как известно, на русский язык оно может переводиться и синим, в зависимости от ситуации. Подобные примеры можно привести и с другими языками: в венгерском языке различают разные оттенки красного voros и piros, в niebieski существуют оттенки синего И отличающиеся от русских, японское слово аоі имеет гораздо больший диапазон, чем английское blue [14, с. 236].

Пожалуй, нельзя назвать универсальным и представление о времени. Если в русском языке время можно тратить, беречь и экономить, то у некоторых народов ко времени относятся иначе. В. А. Плунгян отмечает, что время у них не течет, а двигается по кругу, подобно смене разных пор года, а если даже и течет, то вовсе не спереди назад, а сзади наперед, так что будущее в таких языках находится «сзади нас» [15, с. 197]. Мы говорим Все будет хорошо, у

253

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

тебя все впереди, или *Не переживай, все испытания уже позади*, а в китайском понимании, например, эта фраза не будет иметь смысла.

В заключение можно отметить, что в рамках одной культуры все носители языка разделяют определенную систему взглядов на мир и одинаково воспринимают окружающую действительность. Процесс перевода, подчеркивает Н. С. Автономова, включает «преодоление языковых, культурных, социальных границ путем «передачи содержаний и смыслов, созданных в одном языке и культуре, средствами другого языка и культуры» [16, с. 15]. Чтобы состоялась коммуникация, переводчику недостаточно владения родным и иностранным языком. Знание этикета, правил быта ценностей, праздников, менталитета И национального характера имеет не меньшую важность для перевода в контексте межкультурного диалога.

Преодолевая интерференцию различных языков и культур, переводчик содействует установлению успешного диалога между людьми разных взглядов на мир, перекидывает мостик взаимопонимания между народами и государствами.

Список использованной литературы

- 1. Carol E. Fixman. The Foreign Language Needs of US-based Corporations. Occasional Papers (NFLC at Johns Hopkins University, Washington, 1989).
- 2. Миронов В. В. Философия и метаморфозы культуры. М.: Современные тетради, 2005. 424 с.
- 3. Галь Н. Слово живое и мертвое. M.: Время, 2016. 592 с.
- 4. Гарбовский Н. К. Теория перевода: Учебник. М.: Изд-во Моск. ун-та, 2007.-544 с.
- 5. Трауберг Н. Л. Времена и нравы / Неприкосновенный запас. М.: НЛО, №4, 1999. 161 с.
- 6. Кронгауз М. А. Русский язык на грани нервного срыва М.: ACT: CORPUS, 2019. 512 с.
- 7. Богатырева И. И. Языковая картина мира / Русская словесность. М.: Шк. пресса, №2, 2010. С. 71-74.
- 8. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. М.: Русские словари, 1996. 416 с.
- 9. Тер-Минасова С. Г. Война и мир языков и культур. М.: Слово, 2008. 344 с.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

- 10. Сапогова Л. И. Переводческое преобразование текста: учеб. пособие М.: Флинта: Наука, 2009. 320 с.
- 11. Блэк М. Метафора // Теория метафоры. М., 1990. С. 153-172.
- 12. Рыбин П. В. Теория перевода. Курс лекций для студентов IV курса. М.: 2007. 263 с.
- 13. Федорова И. К. Перевод кинотекста в свете концепции культурного переноса: проблема переводческой адаптации. Челябинск: Вестник ЧелГУ, №43, 2009. С. 142-149.
- 14. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. М.: Языки русской культуры, 1999. I-XII, 780 с.
- 15. Плунгян В. А. Почему языки такие разные. М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2015. 272 с.
- 16. Автономова Н. С. Познание и перевод. Опыты философии языка. М.: Российская политическая энциклопедия, 2008. 704 с.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

LIMITATIONS IN TRANSLATING OF KOREAN WORDS '정[jeong]' and '한[han]' INTO UZBEK LANGUAGE

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-256-263

Jo Min Young,

Independent researcher
Tashkent State University of Oriental Studies,
Tashkent, Uzbekistan.
Tel: +99890 321-02-53;
lovelyjo0112hh@gmail.com

Annotatsiya. Tarjima muammolari oʻzbek va koreys tillari oʻrtasida ham koʻp paydo boʻladi. Buning sababi shundaki, bu ikki mamlakatlarning rili va madaniyatida farqlar aniq mavjud. Shuning uchun ikki davlat tillarini tarjima qiluvchi tarjimonlar har bir tilga xos ijtimoiy-madaniy farqlarni hisobga olgan holda tarjima qilishlari kerak. Tarjimonning eng muhim vazifasi, oʻzining ona tili va chet tili oʻrtasidagi oʻxshashlik va farqlarni chuqur oʻrganishdir. Bu maqolada koreys tilidagi "Z-Jeong" va "Ē-Xan" soʻzlaridan tashkil topgan koreyscha oʻziga xos iboralarning ma'nosi va bu iboralar oʻzbek tiliga tarjima qilinganda qanday cheklovlar borligi koʻrib chiqiladi.

Kalit Soʻzlar: tarjima, muammolar, chegaralanish, madaniyat, tarjimon, adabiy asarlar, ijtimoiy-madaniy farqlar.

Аннотация: Проблемы перевода часто могут возникать между двумя разными языковыми группами, узбекской и корейской. Это потому, что эти две группы имеют разные языки и культуры. В данной статье будет разъяснено значение корейских выражений, состоящих из слов « 정[чжон]» и « 한[хан]» и ограничения их перевода на узбекский язык.

Ключевые слова: перевод, проблемы, ограниченность, культура, переводчик, художественные произведения, социокультурные различия.

Abstract: Translation problems can often arise between two different language groups, Uzbek and Korean. This is because these two groups have different languages and cultures. Therefore, translators who translate the two languages must take into account the sociocultural differences inherent in each of these languages. In this paper, I would like to examine the meaning of Korean expressions made up of the words '정[jeong]' and '한[han]' and the limitations of translating them into Uzbek language.

Key words: translation, problems, limitation, culture, translator, literary works, sociocultural differences.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

1.정이 들다[jeong-i dilda]

One of the longest-explained expressions for many foreigners learning Korean is the word '정[jeong]'. A letter consists of one syllable, but since this word is unique, long-term practice and continuous contact with Koreans are required for foreign learners learning the Korean language to accurately recognize and use the word '정[jeong]' fluently. Koreans use the word '정[jeong] to express the formation of friendly and intimate relationships. Getting closer and closer in the word '정[jeong]' comes as a result of being affectionate. In other words, the more affection accumulates, the closer we become, and the process of deepening the bond is expressed in the words '정이 쌓이다[jeong-i saida]'.

There is a Korean belief that '정[jeong]' deepens and gets better in proportion to the continuation of a friendly relationship and frequent meeting and getting used to each other. At this time, the relationship between the two people is expressed as '정이 든 관계[jung-i din guange]' and 'a relationship with affection'. Here, the word '든다[dinda]' means '정이 생겼다[jung-i sengyotta]'. And the people who have formed a relationship with that kind of '정[jung]' are often called '친구[chingu]-do'st', '연인[yonin]-juft', and '부부[bubu]-er-hotin' or broadly call it '우리[uri]-biz'.

Currently, '정[jeong]' used in Korea is classified into two types.⁸⁴

The first is '관계로서의 정-relational affection'. This is a bond that arises 'about someone' or 'about something'. The second is '정[jeong]' as 'character, personality'.

Some examples sentence of '정[jeong]' used as the first meaning(relation affection) are as follows.

동생은 정든 친구들과 헤어지기가 싫은 지 전학 가기 싫다고 떼를 썼다. (고려대 한국어대사전).[donseng-in jeongdin chingudilgua heojigiga sirinji jonhak gagi siltago teril sotta].

Ukam **aziz doʻstlari** bilan xayrlashishni hoxlamagani uchun boshqa maktabga koʻchish haqida shikoyat qildi.

⁸⁴ 최상진,김기범. 문화 심리학. 지식 산업사. 2016. -116-130p.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784

SJIF 2022: $5.947 \mid ASI Factor = 1.7$

In this example, '정든 친구[jeongdin chingu]-affectionate friend' is simply translated as 'aziz do'stlar', but the word '정[jeong]' has a special meaning beyond 'aziz' to be simply expressed as 'aziz do'st'. In this sentence, to explain '정든 친구-affectionate friend/aziz do'stlar' in more detail, it indicates that they have been together for a 'long time', so they have adapted to each other and have 'many memories' in the time they spent together.

오래 정들어 살던 부부간의 이별이야 오죽하였으라.(이문열, 황제를 위하여).

[ore jeongdiro saldon bubugane ibyoriya ojukayosirya].

Uzoq vaqt davomida bir-biriga yaqin bo'lib yashagan er-xotinning ajralishi qanchalik achinarli edi?

In this example, '정들어 살던 부부-a couple who lived in love for a long time' was translated as 'Uzoq vaqt davomida bir-biriga yaqin bo'lib yashagan er-xotin'.

Since '정[jeong]' is a word that cannot be defined with just one word, a situation arises in which the length of the sentence itself is inevitably shortened when translated into Uzbek.

지내는 동안 그 아이와 많이 정들었다. 며칠 같이 [표준국어대사전].

[myochil gachi jinenin dong-an gi aiwa mani jeondirotta].

U bilan oʻtkazgan bir necha kun davomida men unga **qattiq bogʻlanib** qoldim.

In this example, the expression '정들다[jeongdilda]' is translated as 'qattiq bog'lanib qolmoq'. This also clearly proves that there is a limit to the word '정[jeong]' being expressed in one word, so when translated into Uzbek, it can only be explained by unraveling.

As confirmed through the examples above, '정들다[jeongdilda]'to be translated as 'o'rganib golgani uchun yaqin munosabatda bo'lmoq' or 'uzoq vaqt davomida birga yashagani uchun o'z o'zlariga mehrbon bo'lmoq', 'sevib qolmoq' in Uzbek.

Through this, it can be seen that '정[jeong]' is difficult to express in the form of a single word or short verb. In addition, it can be seen that in

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

the Uzbek translation, different words are expressed according to the context of the conversation.

Examples of '정[jeong]' used as the second meaning are as follows. Usually, when expressing 'personality, character, and behavior', it is expressed in the form of '(다)정스럽다[(da)jeongsiropta]'.

새엄마는 나를 친딸처럼 **다정스럽게** 대해 주셨다. [고려대 한국어대사전]

[seommanin naril chintalchorom dajeongsiropke dehe jusyotta].

Oʻgay onam menga haqiqiy qizdek mehrbon munosabatda boʻldi.

In this example, the expression '다정스럽다[dajeonsiropta]' is used to indicate that the stepmother treats her daughter, who is not her own, lovingly and warmly.

This expression has been translated into Uzbek as 'mehrbon munosabatda bo'lmog'.

다감하고 정이 많은 사람. [표준국어대사전].

[dagamhago jeong-i manin saram]

Nozik va koʻp mehrga ega boʻlgan odam.

In this example, '다정한 사람[dajeonghan saram]' is translated as 'nozik va mehr ko'p'.

Through the above examples, it can be confirmed that the Korean adjective '정[jeong]' is difficult to describe in a single word or short expression when translated into Uzbek. This is because the words '정[jeong]', '정들다[jeongdilda]' and '다정하다[dajeonghada]' are expressions unique to the Korean language.

2. Korean national sentiment '한[han]'

In Korean, han (恨) is not a momentary emotion, but an old emotion such as anger, regret, pity, or all of them mixed together. Sadness after a breakup cannot be '한[han]', but when you look back 20 years later, breaking up with the person of that fate can be '한[han]'.

It is also sometimes replaced by the expression '응어리[ing-ori]-core'. Han is the most Korean emotion of sadness.⁸⁵

⁸⁵ 한국민족문화대백과사전-한(恨). 한국학 중앙 연구원. 2005.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Even in the West, the same concept as a basic characteristic of emotion cannot be seen. There are words such as 'regret', 'resentment', and 'rancour' in English that are close to '한[han]', but they are far from '한[han]' in terms of meaning. 'resentment' is rather closer to resentment than '한[han]', and 'resentful' is also closer to resentment than '한[han]'.

But why do Koreans have so many '한[han]'? What is the cause of the Korean '한[han]'? First, it can be said that it is because of the history of anxiety and withdrawal. Korea's history is made up of civil wars and foreign invasions.86 Such endless civil wars and foreign invasions made Korean people never have a day to feel comfortable, and gave birth to regressive psychological phenomena. As a result, Koreans became more depressed than people in any other country. Second, it can be attributed to the class consciousness created by Confucianism-centered ideology. Under the Confucian order, the lower class or slaves were not allowed any freedom as human beings. They have always kept a deep-rooted resentment and resentment.⁸⁷ Third, it may be because of the tyranny of originated against women that from the men '남존여비[namjonyobi]-male superiority over women' and the female resentment that arises from being forced to respect the virtues of their race. Fourth, it can be said that it is because of the sadistic nobility of nobles and the resentment of the masochistic people. The gap between the rich and the poor deepened due to the exploitation of the people by the government officials and the gentry, and the poor naturally regarded the aristocrats as objects of resentment. In addition, when Taejo Wang Geon of Goryeo established a new dynasty, the people of Baekje, who were most resistant to him, were later discriminated against by the people of Goryeo. It was a big reason that why Koreans have '한[han]'. In addition, many resentments and limits between individuals arose from stepmothers and stepchildren, stepbrothers, and conflicts of interest with neighbors. The Korean people tried to solve this '한[han]' through folk beliefs, through folk songs and pansori, through religion, and through volitional actions. The Korean people tried to solve this '한[han]' through folk beliefs,

260

December 2022

⁸⁶ 이지은. 남북한 역사 교과서 서술 비교 연구: 근대사 서술을 중심으로. 서강대학교. 2006.-43p.

⁸⁷ 조법종. 한국고대노비의 발생 및 존재양태에 대한 고찰. 백제문화 학술지 22. 우석대학교. **1992**.-**36**p.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784

SJIF 2022: $5.947 \mid ASI Factor = 1.7$

through folk songs and pansori, through religion, and through volitional actions. In other words, Koreans have found a new way to prevent '한[han]' from falling into the powerlessness that ends in resignation, from falling into the depression of anxiety caused by suppression, and also to prevent '한[han]' from being expressed in violence.

Through the following examples, it can be more accurately understanded how '한[han]' is used in Korean culture.

아버지는 살림살이가 빈천하여 많이 배우지 못한 것이 한이다. [고려대 한국어대사전]. [abojinin salimsriga binchonhayo mani beuji motan gosi hanida].

Otam turmush sharoiti yomon boʻlgani uchun koʻp narsani oʻrganmaganidan afsuslanadi.

Kambagʻal hayot tufayli koʻp narsani oʻrgana olmagani otasining qalbida katta qaygʻu boʻlib qoladi.

In order to more accurately express the word '한[han]' in the Korean example above, it has been translated twice into Uzbek. This is because there is no Uzbek word that 100% fits the Korean word for '한[han]'. As you can see from the translation, '한[han]' is expressed as 'afsus' or 'qayg'u' in Uzbek.

남편은 불구가 된 오른손 때문에 한이 맺혀 있었다. [윤흥길, 완장] [nampyonin bulguga duen orinson temune hani metyo itssotta].

O'zining o'ng qo'li cho'loq bo'lgani uchun er qayg'urdi.

Oʻng qoʻli choʻloq boʻlib qolganidan erning yuragi ezilib ketdi.

Even in this example, '한[han]' could not be adequately explained in one word, so two translations were carried out. In this example, '한[han]' is translated as 'qayg'urmoq' and 'yurak ezilib ketmoq' in Uzbek.

설움이 첩첩이 쌓여 가슴에 한이 되어 맺혔다. [고려대 한국어대사전].

[sorumi chopchobi sayo gasima hani doeo mechyotta].

Qayg'u qatlam-qatlam yig'ilib, yuragimda achchiq tuyg'u hosil qildi. G'am to 'planib, qalbimda unutilmas g'am bo 'lib qoldi.

In the above example, '한[han]' was translated as 'unutilmas g'am' and 'achchiq tuyg'u'. As can be seen through the translated Uzbek

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

example sentence, Korean '한[han]' is a sad and painful feeling that has remained in the heart for a long time, and it can be confirmed that it cannot be simply expressed as 'sad' or 'regret'.

3. Conclusion

Culture cannot develop without language, and there is no language in the world that does not reflect culture. In other words, culture and language are inextricably linked as two sides of a coin. Therefore, even if a language composed of letters is translated, if the culture and national consciousness system embedded in the language are translated only as a dictionary definition without being separately confirmed, the reader who reads the translated text will not be able to fully sympathize with the content. will be. In this thesis, the meaning and usage of '장[jeong]' and '한[han]' which are unique words of the Korean people, and the limitations of expression when translated into Uzbek are described.

In Korea, '정[jeong]' and '한[han]' can be seen as unique words representing the national sentiment created based on the unique psychological system and history of Koreans. Therefore, it can be confirmed through this thesis that for Uzbeks who do not have the same culture and history as Korea, these words can only be translated at length with words such as 'qattiq bog'lanib qolish', 'uzoq vaqt davomida birbiriga yaqin bo'lib yashash', 'aziz', 'mehrbon munosabatda bo'lish', 'qayg'urish' and 'achchiq tuyg'u'.

REFERENCES

- 1. 이지은. 남북한 역사 교과서 서술 비교 연구: 근대사 서술을 중심으로. 서강대학교. 2006. -43p.
- 2. 조법종. 한국고대노비의 발생 및 존재양태에 대한 고찰. 백제문화 학술지. 우석대학교. 1992. -36p.
- 3. 최상진,김기범. 문화 심리학. 지식 산업사. 2016. -116-130p.
- 4. 한국민족문화대백과사전-한(恨). 한국학 중앙 연구원. 2005.
- 5. 고려대한국어사전
- 6. 표준국어대사전
- 7. 김수용. 한국문학의 외국어번역[과거, 현재, 미래]-유럽문화정보센터 연세대학교 출판부. 2005.
- 8. King Ross. Can Korean-to English Literary Translation be taught? Some

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Recommendations for Korean Funding Agencies. 2002. -p 18-30.

- 9. Usmanova, S. (2020). The Specialties of Uzbek Collectivism Culture. *Journal of Multiculture and Education*, *5*(1), 71-86.
- 10. Bakhromkhodjaevna, S. B. (2021). The concept of "Transfer" and its role in translation studies. *Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR)*, 10(3), 302-305.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

БАДИИЙ АСАРДАГИ "天" СЎЗИНИНГ ТАРЖИМА МАТНИГА ТРАНСФЕР БЎЛИШИ НАТИЖАСИДА ПАЙДО БЎЛГАН АССОЦИАЦИЯ МАСАЛАСИ

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-264-270

PhD Барнохон ШАМСИЕВА

Тошкент давлат шарқшунослик университети barnokhon_hi@yahoo.com

Аннотация. Дунё тилиунослигида тилдаги муайян миллий-маданий белгилар орқали инсонда ижтимоий, маданий, диний омиллар таъсирида шаклланган тушунчалар, тасаввур ва эътиқодлар ўртасидаги тафовутларни ўрганиш лингвомаданий аспектдаги тадқиқотларнинг марказий муаммоларидан бири саналади. Ушбу мақолада Нацумэ Сосэкининг "Қалб" асарида келган "天" сўзининг трансфер ҳамда унинг натижасида таржима ўқувчисидаги ассоциация масаласи ўрганилди.

Калит сўзлар: маданият, трансфер, ассоциация, реалия, бадиий асар таржимаси.

Аннотация. В мировой лингвистике изучение различий между понятиями, представлениями и убеждениями, сформировавшимися у человека под влиянием социальных, культурных и религиозных факторов, через специфические национально-культурные признаки в языке считается одной из центральных проблем исследований в лингвокультурологический аспект. В данной статье изучался перенос слова « \mathcal{F} » из «Сердца» Нацумэ Сосэки и его ассоциация у читателя перевода.

Ключевые слова: культура, передача, ассоциация, действительность, перевод художественного произведения.

Abstract. In world linguistics, the study of the differences between the concepts, ideas and beliefs formed in a person under the influence of social, cultural, and religious factors through specific national-cultural signs in the language is considered one of the central problems of research in the linguistic and cultural aspect. In this article, the transfer of the word "\mathcal{T}" from Natsume Soseki's "Heart" and its association in the reader of the translation were studied.

Key words: culture, transfer, association, reality, translation.

Бошқа динга мансуб халқлар адабиёти таржимасида соҳа мутахассислари учун ҳамиша турли муаммо ва ўзига хос мураккабликлар туғдириб келган. Бунда таржимон меҳнати икки

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

баробар кўпаяди: бир вактнинг ўзида таржимада аслият мазмунини тўлаконли акс эттириши ҳамда ўкувчига матнни тушунарли қилиш масаласини ҳал қилиш керак бўлади. Чунки, бошқа динга хос — истилоҳ тушунчалар таржимаси ўкувчи учун мушкуллик туғдирмаслиги баробарида, у эътиқод қилувчи диний таълимотга зид ҳам келмаслиги лозим. [5, 8]

билан Диний реалиялар таржимаси боғлик макола ва диссертациялар билан танишиш натижасида, таржималарда диний атамалар, эътикодий тушунчалар, пайғамбар ва авлиёлар номи, улар билан боғлиқ мўъжиза ва вокеаларга ишоралар таржимасида кўплаб хато-камчиликларга йўл қўйилиши маълум бўлди. Ф.Сапаеванинг "Махтумкули шеърлари ўзбекча таржималарининг киёсий тахлили" номли филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) унвонини олиш учун ёзилган диссертациясида диний-маърифий мазмундаги шеърлари таржималарида таржимонлар томонидан қуйидаги айрим йўл қўйилгани кузатилганлигини камчиликларга "мафкура таъсирида диний мазмундаги банду байтларни кискартириб кетиш; хукмрон мафкура туфайли матнларни ўзгартириш; диний атама-тушунчаларни тушунмай нотўгри талкин этиш; илохий китоб, пайғамбарлар, авлиёлар фаришта, ва диний шахслар таржимада хато бериш; шеърлардаги айрим нотўғри таржима қилинган сўзларга хаволада хам хато изохлар бериш ва бошқалар. Бундай нуқсонларни, биринчидан, мафкуравий тазйиқлар кучайган адабий шўро замонидаги сиёсат билан, иккинчидан таржимонларнинг ислом динига доир таълимотни пухта эгаллаш учун имкониятлари бўлмагани билан хам изохлаш ўринли бўлади."[4, 19-20]

- Р. Х. Ширинова эса ўз диссертациясида диний реалиялар таржимасидаги хато-нуксонларнинг келиб чикиш сабаблари асосан 4 хил деб хулоса килади:
- 1. бошқа халқларнинг диний эътиқоди ва урф одатларини етарли даражада билмаслик, мазҳабий тафовутларни фарқламаслик;
- 2. таржима ўкувчиси савиясини назарда тутиб, аслият матнини атайлаб соддалаштиришга уриниш;

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

- 3. ҳар қандай динга хос истилоҳ-тушунчаларни барча динлар учун умумий бўлган атамалар билан ифодалаш ёки бундай ўринларни таржима жараёнида қисқартириб кетиш;
- 4. таржима асарини ўзбек ҳаётига мослаштириш, миллийлаштириш натижаси ўлароқ бошқа динга мансуб истилоҳтушунчаларни ҳам исломий атамалар билан алмаштириш [5, 122].

Дархақиқат, диний тушунча ва реалияларни таржимада бериш талаб махоратни Айникса таржимондан қилади. катта реалияларни тўгри ифода қилишда лисоний бирликнинг услубий вазифасини аниклаш керак бўлади. Бирок, аслият ва таржима тили, миллати, дини умуман бир-биридан фарқли бўладиган адаптацияни четлаб ўтишнинг имкони йўк. Хаттоки, таржиманинг адаптация услуби бундай холатларда, бадиий асарнинг умумий ғоясига таъсир ўтказмаса, таржима асарида коммуникатив эффектни сақлаб қолишга ёрдам беради ҳам. Тадқиқотда, диний реалиялар таржимасидаги хато-нуксонларнинг келиб чикиши ёки тахлили эмас, балки таржима қилинган тайёр матнда амалга ошган маданият трансферига қаратилди. Албатта таржимашунослик мутахассиси сифатида таржима сифатига хам ўз фикримизни билдириб ўтамиз.

Маълумки, асар қахрамонлари яшаган Японияда синтоизм ва буддавийлик таълимоти кенг тарқалган. Айниқса, синтоизм улар учун хам тарих, хам анъана, хам бутун ҳаёт тарзи демакдир. Буддавийлик таълимотида "ягона яратувчи олий илоҳ"нинг борлигига шубҳа ва ишончсизлик билдирилади [2, 60]. Синтоизм динида ҳам шу ақида илгари сурилиб, у аждодлар руҳига ва табиатга сиғинишга ўргатади [2, 83]. Таҳлил қилинаётган "Қалб" асарида ҳам юқоридаги фикрларга далил бўладиган бир қанча мисоллар учради.

Қуйидаги мисолда маънонинг силжиганини кузатиш мумкин:

「天罰だからさ」と伝えて高く笑った。[8,24]

[`Tenbatsudakara sa' to tsutaete takaku waratta.]

" $\underline{Xyдонинг\ жазоси}!$ — жавоб берди устозим ва қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди." [3, 15]

Япон тилига даоцизм, конфуцийлик ва буддизм ғоялари асосида кириб келган хитой тилидаги $\lceil \Xi \rfloor$ тушунчаси "осмон устидаги олам", "қўриқчи худо" ва шу каби бошқа маъноларни ўзига ичига

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

олган [9, 975]. Ушбу ғоялар (даоцизм, конфуцийлик, буддизм) ва Япониядаги қадимги 日神 – "қуёш худоси" эътиқоди натижасида кўпхудолик мавжуд бўлиб [9, 976], япон тилида 「天」 [ten] деганда "осмон", "осмон устидаги олам" ва у билан боғлиқ худолар назарда тутилади. Япон тили матнидаги 天罰だからさ [tenbatsu dakara sa] жумласи "самодан юбориладиган жазо" сифатида тушунилиб, 天罰 [tenbatsu] сўзи илохий кучнинг жазосини назарда тутади. Ва яна буддизмда "бошқа динлардан фарқли равишда ҳеч бир ўзгармас нарса йўк, хатто худо хам ўзгарувчан, деб уктирилади [6, 233]. Ўзбек миллатида илохий куч фақатгина Яратган билан боғлиқ деган маънода, таржима матнида "худонинг жазоси" деб берилган. Яъни турличалиги "худо" тушунчасининг тилдаги китобхоннинг асарни ўкиш жараёнида жазонинг ким ёки нима ассоциацияси берилиши хакидаги томонидан турличадир. тасаввур томонга силжигани натижасида таржимада маънонинг конкретизация амалга ошганини кўрсатади.

Маданият трансфери китоб ўқиш жараёнида ҳам содир бўлади деган ғояга мана шу юқоридаги намунани ҳам мисол қилиб келтириш мумкин. Яъни, китобхон ўзининг дунё ҳақидаги тасаввури орқали асарни англайди, тушунади. Н.К.Гарбовскийнинг баён қилишича, инсонларга она сути билан кирган тил ва шу тилга сингган маданият ҳукмронлик қилади. Ва мана шу ҳукмрон тил ва маданият призмаси орқали бошқа тилдаги маънолар тушунилади, ўзга маданият фактлари идрок қилинади [1, 11]. Аслида бу мавзу ҳам алоҳида маданият трансферининг тадқиқ қилинишга муҳтож доираси ҳисобланади. Бироқ, мақола мавзусидан четга чиқмаган ҳолда ушбу мавзуни кейинги ишларда тадқиқ қилинади.

かえってそれを今まで通り積み重ねて行かせようとしたのです。 それが道に達しようか、天に届こうか、私は構いません。[8, 41]

[Kaette sore o imamadedōri tsumikasanete ikaseyou to shita nodesu. Sore ga michi ni tasshi-yō ga, ten ni todokouga, watashi wa kamaimasen.]

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

"Аксинча уни ўзи тўгри деб билган йўлга қайтаришга ҳаракат қилдим. Бунда у Олий мақсадга эришадими ёки самога етиб борадими – менга бунинг аҳамияти йўқ эди" [3, 109]

Аслиятдаги 今まで通り積み重ねて[imamade dōri tsumikasanete] жумласи ўзбек тилига сўзма-сўз "уни аввалгидек тўплаб" деб таржима қилиниб, таржима матнида "уни ўзи тўғри деб билган йўлга" деб берилган. Бу ерда "йўл"нинг ўзбек тилидаги кўчма маъноси муқобил сифатида ишлатилган. Мисолнинг кейинги жумласида буддизмга оид 道[michi] (йўл) сўзи келиб, ўзбек тилига аввалгидек "Олий мақсад" сифатида таржима қилинган ва шу орқали сўзнинг диний ахборотини сақлашга ҳаракат қилган.

Таҳлилга тортилган юқоридаги мисолнинг иккинчи қисмида 天 に届こうか [tenni todokouka] бирикмаси ўзбек тилига "самога етиб борадими" деб таржима қилинган. 「天」[ten] сўзи аввалги таҳлил қилинган мисолда контекстдан келиб чиққан ҳолда "худо" деб таржима қилинган ва ушбу мисолда "само" деб берилган. Чунки, 「天」 [ten] сўзи япон тилида, хусусан буддизмда кенг маънода ишлатилиб, ўзбек тилида аниқ эквиваленти мавжуд эмас. 「天」 [ten] сўзи асосан буддизм таълимотига оид Рокудога оид биринчи даражали олам хисобланади. Япон тили катта изохли луғатида, Ер устини қуршаған мовий фазо. Кенг, қат-қат баланд осмон. Само. 2) Еру-осмон хукмдори. Яратувчи. 3) Табиий белгиланган такдир. Туғилиш ва қайтиш. 4) Буддизмга оид. а) Ўлимдан кейинги энг яхши натижаларга эришганлар яшайдиган олам, Рокудо оламларидан бири. Шунингдек, жаннат, осмон устидаги дунё. б) Қуёш худоси, ой худоси каби оламни химоя қилувчи осмон худоси маъноларини ўзида жамлайди. Тахлил қилинаётган жумладаги 「天に届こうか」 [tenni todokouka] бирикмаси буддизм динига эътикод килувчи дўстига нисбатан айтилган бўлиб, изохли луғатдаги буддизмга оид қисмидаги а) бандига маъносига тўғри келади. Ушбу бирикма таржима матнида "самога етиб борадими" деб таржима қилинган. Ўзбек тили изоҳли луғатида "само" сўзи бир маънода "осмон, фалак" [7, 435] деб изохланган. Араб тилидан ўзлашган "само" сўзи ўзбек тилида илохий маънони англатмаса-да, матн контекстидан келиб чиккан холда унинг

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

нимага ишора қилаётганини тушуниш мумкин. Бироқ, япон тилида, хусусан буддизмда чуқур маънога эга 「天」 [ten] сўзи кенг маъноли коннотацияга эга бўлса-да, таржима матнида ўз диний ахборотини йўқотиб оддий сўзга трансфер бўлиши натижасида ассоциация доираси торайганини кузатамиз.

сўзни контекстдан келиб чикиб Бир икки ХИЛ таржима китобхонида килингани таржима бошка-бошка тасаввурларни уйғотади. Таржимада диний сўзларнинг маъноси торайиб оддий сўзларга трансфер бўлиши сўзларни сўзма-сўз таржима қилинганида, реалияларнинг диний маъноси изохини баён килинганда, адаптациянинг тушириб қолдириш усулидан фойдаланиб таржима Бунда оширилганда кузатилди. сўзларнинг коннотацияси камайиб, жумлада оддий фалсафий маъноларни ифода қилиши кузатилди.

Фойдаланилган адабиётлар.

- 1. Гарбовский Н.К. Теория перевода, М.: Изд-во Моск. ун-та, 2007. С. 11.
- 2. Диншунослик. Тошкент: Мехнат, 2004. Б. 60.
- 3. Нацумэ Сосэки. «Қалб». Жахон адабиёти, № 7(194), 2013. Б. 94-122.
- 4. Сапаева Ф.Д. Махтумкули шеърлари ўзбекча таржималарининг киёсий тахлили. автореф.дис. ...фил.фан.бўйича фалсафа доктори (PhD): 10.00.06 / Сапаева Феруза Давлатовна. Тошкент, 2018. Б. 19-20.
- 5. Ширинова Р.Х. Диний реалияларни бадиий таржимада қайта яратишнинг айрим тамойиллари (Француз адабиётининг ўзбек тилидаги таржималари мисолида). дис. ... фил.фан.номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Тошкент, 2002. Б. 122.
- 6. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2-жилд. Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2001. Б. 233.
- 7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 3-жилд. ЎзР ФА Тил ва адабиёт ин-ти. Тошкент: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2006. Б. 435.
- 8. 夏目漱石.「こころ」. Printed in Japan, Shinchousha,1952. P. 260.
- 9. 日本大百科全書(ニッポニカ) Shogakukan, 1994. P. 975.
- 10. Shamsieva, B. (2022). THE TERM OF TRANSFER IN THE FIELD TRANSLATION STUDIES. In РАЗВИТИЕ НАУКИ, ТЕХНОЛОГИЙ, ОБРАЗОВАНИЯ В XXI ВЕКЕ: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ, ДОСТИЖЕНИЯ И ИННОВАЦИИ (pp. 99-102).

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

11. Fatxutdinova, I. A. (2021). TARJIMADA EKVIVALENTLIKNING MULOQOT MAQSADINI IFODALASH VOSITALARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(Special Issue 2), 140-149.
12. qizi Umarova, M. A. (2021). UZBEK KINSHIP WORDS AND THEIR TRANSLATION INTO URDU LANGUAGE. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES* (2767-3758), 2(05), 113-116.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

BEBAHO XAZINA ("Turkiy adabiyot durdonalari" tilimizda)

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-271-277

Filol.f.d. Abdurahim MANNONOV

TDSHU professori, Toshkent, Oʻzbekiston. Tel: +998 98 1252265;

mannonova@gmail.com

Filol.f.d. Xayrulla HAMIDOV

TDSHU dotsenti, Toshkent, Oʻzbekiston

Tel: 90 960 06 23; E-mail: hamidovx@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada 2022 йил 10-11 ноябрь кунлари Самарқанд шахрида бўлиб ўтган Туркий давлатлар ташкилотининг I Саммити арафасида нашр этилган, ушбу ташкилотга аьзо ва кузатувчи мамлакатлар адабиётининг сара намуналаридан иборат юз жилдли "Туркий адабиёт дурдоналари" тўплами хусусида сўз боради.

Kalit soʻzlar: Turkiy davlatlar tashkiloti, turk adabiyoti, oʻzbek adabiyoti, adabiy aloqalar, badiiy tarjima.

Аннотация: В данной статье речь идет о стотомном сборнике «Шедевры тюркской литературы», который был издан в преддверии 1-го Саммита Организации тюркских государств, который прошел в Самарканде 10-11 ноября 2022 года.

Ключевые слова: *ОТГ*, *Турецкая литература*, узбекская литература, литературные связи, художественный перевод.

Abstract: The This article is about the creation of a hundred-volume collection "Masterpieces of Turkic Literature", which was published on the eve of the 1st Summit of the Organization of Turkic States, which was held in Samarkand on November 10-11, 2022.

Key words: Organization of Turkich states, Turkich literature, Uzbek literature, literary connections, literary translation.

Til – inson tafakkurining shaffof koʻzgusidir. Bunday bebaho xazinani nafaqat asrab-avaylash, balki toʻxtovsiz takomillashtirib borish davlat, undan ham ziyoda jamiyatning sharafli, ham mas'uliyatli vazifasidir. Darhaqiqat, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 21 oktyabrda oʻzbek tilining davlat tili sifatida qabul qilingan kun munosabati bilan matbuotda e'lon qilingan Oʻzbekiston xalqiga yoʻllagan tabrigida inson uchun ona Vatan, ota-ona qanchalik aziz boʻlsa, uning ma'naviy

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

olamini belgilaydigan ona tili ham shunchalik mo'tabar ekanligi alohida ta'kidlangan. Ushbu tabrikda o'zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotining sara namunalari xorijiy tillarga tarjima qilinib, chet ellik kitobxonlarning ham e'tiborini qozonayotgani, xususan iste'dodli olim va ijodkorlarimiz qalamiga mansub ilmiy va badiiy asarlar nufuzli xalqaro mukofotlarga adabiyot sazovor boʻlayotgani, golaversa ona "Turkiy tilimizda jildlik durdonalari" nomli yuz muhtasham to'plam nashrdan chiqayotganiga alohida urg'u berilgan edi. Oradan bir necha kun o'tib, 2022 yilning 10-11 noyabr kunlari **Turkiy** anigrog'i tashkilotining Samarqandda o'tkazilgan I sammiti arafasida ana shu "yuz jildlik" kitoblar turkumi nashrdan chiqdi.

Shu o'rinda **Davlatimiz** rahbarining 2019 vil 15 oktyabr shahrida o'tkazilgan Turkiy Ozarbayjonning Boku kuni hamkorlik kengashining navbatdagi sammitida tashkilotga a'zo davlatlar adabiyotining eng sara namunalaridan tashkil topgan "Turkiy adabiyot durdonalari" nomli yuz jildlik to'plamni har bir mamlakatning ona tilida nashr etish tashabbusini ilgari surganini eslash joiz. Ana o'sha tashabbus asosida ilk bor O'zbekistonda "Yuz jiltlik" tayyorlanib, lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosida, ona tilimizda chop etildi. Jamlanmaga umumturkiy adabiyotning eng sara namunalari, o'zbek, qoraqalpoq, turk, ozarbayjon, gozog, girg'iz, turkman va venger adabiyotining XI-XXI asrlarga mansub 629 nafar atoqli shoir, adib va mutafakkirlarining asarlari kiritilgan.

Majmuaning 17 jildi turk adabiyoti, 16 jildi ozarbayjon, 10 jildi qozoq, 9 jilddan qirgʻiz va turkman adabiyoti, 5 jildi qoraqalpoq va 1 jildi venger adabiyoti vakillarining turli yillarda oʻzbek tiliga tarjima qilingan asarlaridan iborat.

Ushbu bebaho xazina nafaqat Markaziy Osiyo, balki butun turkiy tilli davlatlar orasida ilk bor roʻyobga chiqarilgan yirik adabiy loyihaning natijasi, shu bilan birga ona yurtimizda madaniyat va san'atga koʻrsatilayotgan muhim e'tibor, xalqimizning qardosh xalqlar va ularning soʻz san'atiga boʻlgan yuksak ehtiromi ramzidir,

Ushbu turkumni tayyorlash uchun 200dan ortiq tarjimon, 100 dan ziyod adabiyotshunos olim, adib va muharrirlar jalb etilgan boʻlib, "Oʻzbekiston" nashriyotida chop etildi.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Qadim turkiy tilimizni ilk bor ilmiy asosda tadqiq etgan buyuk alloma Mahmud Koshgʻariy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Ahmad Yassaviy, Sulaymon Boqirgʻoniy va Nosiriddin Rabgʻuziy asarlarini oʻz ichiga olgan besh jildlik "Umumturkiy adabiyot namunalari" bilan boshlangan majmuaning 6-33 jildlar "Oʻzbek adabiyoti namunalari"dan iborat boʻlib, undan Alisher Navoiydan boshlab to bugungi kunga qadar qalam tebratib kelayotgan oʻzbek adabiyoti namoyandalarining durdona asarlarini oʻz ichiga olgan. Qolgan jildlarni esa qoraqalpoq, turk, ozarbayjon, qozoq, qirgʻiz va turkman tillaridan ona tilimizga oʻgirib turli yillarda nashr etilgan va endi ilk bor chop etilayotgan durdona asarlar tashkil etadi.

durdonalari" "Turkiy adabiyot nomli yuz jildlik to'plamning sharqshunoslik universiteti yaralishida Toshkent davlat o'qituvchilari, magistrant va talabalarining ham salmoqli hissalari bor. Jumladan, universitetimiz professorlaridan Boqijon Toʻxliyev ushbu "yuz jildlik"ning 3-jildi (Yusuf Xos Hojib. "Qutadg'u bilig"), Abdurahim Mannonov 45-jildi (Turkiy adabiyot durdonalari. Yashar Kamol. 45-jild. Adabiy-badiiy nashr. - Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2022. - 320 b.)ga so'z boshi yozgan, Adhambek Alimbekov 44-jildi (Umar Sayfiddin, Sabohiddin Ali. Hikoyalar) va 52-jildi (Tariq Bug'ro. "Usmon G'ozi". Roman) uchun mas'ul bo'lgan va bir necha jildga so'zboshi yozgan. Universitet dotsentlaridan Xayrulla Hamidov 45-jild (Turkiy adabiyot durdonalari. Yashar Kamol. 45-jild. Adabiy-badiiy nashr. - Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2022. - 320 b.) va 51-jild (Turkiy adabiyot durdonalari. Xolida Adib Adivar. Chorasoz (qissa va hikoya). Said Foiq Abasiyoniq. Eftalikus qahvaxonasi (hikoyalar). 51-jild. Adabiy-badiiy nashr. – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2022. – 344 b.) larini nashrga tayyorlagan hamda bir necha asarni ona tilimizga tarjima qilgan, Ergash Ochilov 32-jild (O'zbek mumtoz adabiyoti antologiyasi. Saylanma) va 59jild (Fuzuliy. "Devon"dan she'rlar (tabdil)lar uchun mas'ul, so'zboshi muallifi), Olimjon Davlatov 6-jild (Alisher Navoiy. Saylanma gʻazallar) uchun mas'ul, o'qituvchi Shermurod Subhonov 42-jild («Mavlono» romani, «Manas» asari, «Sharqning eng buyuk hukmdori Temur» romani) va 53-jild (Turk shoirlari she'riy to'plamlari tarjimasi: 1."She'rlar, Dostonlar"; 2. "She'rlar")ga so'zboshi yozgan.

273

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Atoqli turk adibi Yashar Kamol asari jamlangan alohida jildga adibning "Ogʻritogʻi nolasi" romani (Tarjimon: Xayrulla Hamidov), "Ilonni oʻldirsalar" qissasi (Tarjimon: Lola Aminova), "Tunuka" qissasi (Tarjimon: Xayrulla Hamidov) va "Manzara" nomli ilmiy risola kiritilgan (Lola Aminova).

Turkiyalik mashhur adiba Xolida Adib Adivarning "Chorasoz" qissasi (Tarjimon: Xayrulla Hamidov) va "Choʻqqiga quvilgan qashqir" hikoyasi (Tarjimon: Kamola Rasulova) hamda hikoyanavis adib Said Foiq Abasiyoniqning 50 dan ziyod hikoyalari (Tarjimonlar: Miad Hakimov, Rustam Komilov, Mirvali A'zam, Xayrulla Hamidov, Poshshajon Kenjayeva, Kamola Rasulova, Sayyoraxon Hamidova, Dilfuza Shodmonova, Malohat Yoqubjonova, Sevara Bahodirova, Shahrullo Qurbonmurodov, Shohista Yazdanova, Nargiza Sultanova, Nozimaxon Valiyeva va b.) jamlangan 51-jild yaqin kunlarda oʻzbek kitobxonlariga tuhfa qilinadi.

E'tiborli jihati shundaki, Said Foiqning 50dan ziyod hikoyalaridan 2 tasi bundan 65 yil ilgari (Miad Hakimov va Rustam Komilovlar tomonidan), 25 tasi 42 yil ilgari (Mirvali A'zam tomonidan) amalga oshirilgan boʻlsa, 24 ta hikoya soʻngi 3-4 yil ichida TDSHUning Tarjimashunoslik kafedrasida X.Hamidov va talabalari tomonidan tarjima qilindi.

Yurtimizda til va adabiyot masalasida olib borilayotgan davlat siyosati, xususan "Turkiy adabiyot durdonalari"ni xalqimiz orasida keng targʻib etish ishida universitetimiz professor-oʻqituvchilarining begʻaraz hissalari bizni benihoya quvontiradi. Mamlakatimizda istiqomat qilayotgan turli millat va elatlarning tili, madaniyati va qadriyatlari asrabavaylab hamda rivojlantirib kelinayotgan bir davrda ushbu yoʻnalishda olib borayotgan ishlarda universitetimiz mutaxassislarining ham hissalari borligidan faxr va iftixor tuyamiz.

Yana bir narsaga e'tibor qaratmog'imiz kerak: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev 2022 yil 10-11 noyabr kunlari Samarqand shahrida bo'lib o'tgan Turkiy davlatlar tashkilotining I Sammitida so'zlagan nutqida "Biz yaqinda tashkilotimizga a'zo va kuzatuvchi mamlakatlar adabiyotining sara namunalaridan iborat yuz jildli "Turkiy adabiyot durdonalari" to'plamini o'zbek tilida nashr qildik. Ushbu

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

bebaho ma'naviy xazinani barcha a'zo va kuzatuvchi davlatlar tillarida ham chop etsak, qardosh ellarimizni, avvalo yosh avlodlarni o'zaro yaqinlashtirish uchun mustahkam zamin yaratgan bo'lar edik" — deya alohida ta'kidladi. Darhaqiqat, "Turkiy sivilizatsiyaning yangi davri: umumiy taraqqiyot va farovonlik sari" shiorining o'zi barcha a'zo davlatlarning aholisiga, ayniqsa, yoshlariga yangi izlanishlar, imkoniyatlar, ilmiy tadqiqotlar koʻprigini ochib beradi. Demak, universitetimizning turkshunos tarjimonlari oldiga yana bir sharafli vazifa qoʻyilmoqda: bu oʻzbek adabiyoti durdonalarini istiqbolda turk tiliga tarjima qilib Turkiyada Respublikasida nashr etish vazifasidir. Biz bunday sharafli vazifani bajarishga tayyor turmogʻimiz kerak.

Xalqlarimiz tarixi, oʻtmishi va buyuk kelajagini ma'naviy rishtalar sifatida bogʻlab turadigan, turkiy dunyo xalqlari – ulugʻ ajdodlar qoldirgan kelajak davomchilari buyuk meros vorislari, sifatida O'zbekistonning ma'rifatli iamiyat zamonning sari jahon va umumbashariy yutuqlariga erishishiga yoʻl ochib beradigan "Turkiy sivilizatsiyaning yangi davri: umumiy taraqqiyot va farovonlik sari" mavzusidagi sammiti barchaning e'tiborida bo'ldi. "Zero. madaniyatimiz, hatto buyuk merosimiz ham yaqindir. Ushbu sammit ma'naviy va ma'rifiy ishlarimizning yuksalishida yangi qadam sifatida barchamizga ruhiy tetiklik, bir olam quvonch baxsh etgani bilan tarixga muhrlanadi. Zero, bu kabi muhim tadbirlar nafaqat xalqlarimizning ulugʻ ijodkorlari qoldirgan boy ma'naviy merosni keng targʻib etadi, balki ularni asrab-avaylashga, chuqur o'rganishga ham da'vat etadi." - deb yozadi TDYuU professori F.Muhitdinova o'zining "Turkiy xalqlar xazinasi" nomli maqolasida [3].

Darhaqiqat, nashr etilgan mashhur "yuz jiltlik"ning milliy adabiyotimizda tutgan oʻrni va tarixiy ahamiyati haqida avvalo shuni aytish kerakki, Oʻzbekistonimiz Markaziy Osiyoning qoq oʻrtasida joylashgan mamlakat va u har sohada markaziy mavqeni egallashi tabiiy. Shu nuqtai nazardan "yuz jildlik"ning ilk oʻlaroq Oʻzbekistonda nashr etilgani yarashiqli boʻldi va turkiy davlatlar oʻrtasidagi mavjud adabiy aloqalarimizni yanada mustahkamladi, deb oʻylaymiz.

Ta'bir joiz bo'lsa, "yuz jildlik" "Turkiy dunyo nigohi — 2040" konsepsiyasi hamda bugungi kunda qabul qilinayotgan Turkiy davlatlar

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

tashkilotining besh yillik strategiyasi doirasida amalga oshirilgan ilk qadam, 170 milliondan ortiq aholi yashaydigan ulkan mintaqani oʻz ichiga olgan Tashkilot nufuzini yanada mustahkamlash, qardosh xalqlarimiz va davlatlarimiz o'rtasidagi hamkorlikni yuksak pog'onaga olib chiqish niyatimizning ilk roʻyobidir. Zero adabiyotshunos olimlarimiz orasida "Shaxslar do'st bo'lmaganuncha adabiyotlar do'st bo'lmaydi, adabiyotlar do'st bo'lmaguncha davlatlar do'st bo'la olmaydi" degan bir hikmatli gap yuradi. Darhaqiqat, ilgari oʻzbek yozuvchilari bilan xorijlik yozuvchilar, xususan sobiq ittifoqda ijod qilgan shoir va yozuvchilar orasida do'stlik aloqalari, mustahkam ijodiy munosabatlar boʻlgan. Masalan, Abdulla **Qahhorning** Konstantin Simonov bilan, Odil Yoqubov, Oripovlarning Chingiz Aytmatov bilan, Omon Matjonning Ye.Evtushenko bilan, shoirlarimizning Rasul Hamzatov kabi mashhur shoir va yozuvchilar bilan do'stona, ijodiy aloqalari xalqlarimiz o'rtasidagi adabiy aloqalarga oʻzining jiddiy ta'sirini koʻrsatgan.

Yana bir masalaga e'tibor qaratmoqchimiz. Nazarimizda, bugungi kunda turkiy xalqlar adabiyotlarining har biri o'z qobig'iga berkinib olgan holda rivojlanayotganga o'xshaydi. Yozuvchilar, tarjimonlar orasida hamkorlik munosabatlari uncha sezilmaydi. Ba'zan yosh tarjimonlar bir asarni tarjima qilmoqchi bo'ladilar, lekin ertaga "muallif huquqi"ni poymol qilib qo'ymasmikanman, degan hadik ularni "niyatidan qaytaradi". Nashr etilgan "100 jildlik" adabiyotlarimiz, ijodkorlarimiz o'rtasida adabiy aloqalarimizni yanada mustahkamlash bilan bir qatorda yuqoridagi anglashilmovchiliklarning ham barham topishiga ko'mak beradi, deb o'ylaymiz.

Shu bilan birga, fursatdan foydalanib quyidagilar taklif etmoqchimiz:

- nashr etilgan "100 jildlik" adabiyot durdonalarini keng targʻib etish maqsadida ushbu asarlarni oliy va oʻrta maxsus ta'lim muassasalarida oʻtgan oʻquv yilidan boshlab oʻtilayotgan "Oʻzbek adabiyoti" darslari oʻquv dasturlariga kiritish;
- ushbu yoʻnalishda toʻplangan tajribalar asosida yaqin kelajakda Oʻzbekistonda "Turkiy xalqlar folklori" deb nomlangan yangi "100 jiltlik"ni nashrga tayyorlash ishlarini boshlab yuborish;
- kelajakda boshqa turkiy davlatlarda bunga oʻxshash "yuz jildlik" toʻplamlar nashr etiladigan boʻlsa, oʻsha turkiy davlat tiliga oʻzbek tilidan

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

oʻgiriladigan asarlarni tanlash, ularni tarjima qilish ishiga alohida e'tibor qaratish, bunga davlat boshqaruv idora vakillari, arboblaridan koʻproq soha mutaxassislari, iqtidorli tarjimonlarni jalb etish;

– oʻzaro yaqin, qardosh tillardan badiiy va ilmiy tarjimalar ustida tadqiqotlarni kuchaytirish, ularda milliylik va badiiylikni aks ettirish usul va vositalari, ekvivalentlik va lisoniy adekvatlik, mualliflar qoʻllagan badiiy san'atlarning tarjimada berilishi barobarida bugungi kun tarjimashunosligida koʻp duch kelinayotgan tarjimaning lingvomadaniy aspektlari, muqobilsiz leksika, badiiy tarjimaning psixolingvistik xususiyatlari va kognitiv asoslarini ham ilmiy oʻrganishga bagʻishlangan dissertatsiyalarni kun tartibiga qoʻyish va b.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1] Turkiy adabiyot durdonalari. Yashar Kamol. 45-jild. Adabiy-badiiy nashr (toʻplovchi va nashrga tayyorlovchi: Xayrulla Hamidov). Toshkent: "Oʻzbekiston" nashriyoti, 2022. 320 b.
- [2] Turkiy adabiyot durdonalari. Xolida Adib Adivar. Chorasoz (qissa va hikoya). Said Foiq Abasiyoniq. Eftalikus qahvaxonasi (hikoyalar). 51-jild. Adabiy-badiiy nashr (toʻplovchi va nashrga tayyorlovchi: Xayrulla Hamidov). Toshkent: "Oʻzbekiston" nashriyoti, 2022. 344 b.
- [3] Oʻzbekiston adabiyoti va san'ati, 2022-yil 16-noyabr / № 43 (4702) "Turkiy xalqlar xazinasi" nomli maqola, 4-bet.
- [4] https://uza.uz/uz/posts/turkiy-adabiyot-durdonalari-ona-tilimizda_418782
- [5] https://zarnews.uz/d71

277

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

MUMTOZ ADABIYOT NAMUNALARI TARJIMASI MUAMMOLARI

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-278-285

F.f.n., dots. Ergash OCHILOV,

Oʻzbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Oʻzbek tili, adabiyoti va folklori instituti katta ilmiy xodimi, filologiya fanlari nomzodi Tel: +998946204764;

E-mail: e-ochilov@mail.ru.

Annotatsiya. Maqola qardosh xalqlar mumtoz adabiyoti namunalari tarjimasidagi muhim muammolardan biri — arabcha-forscha soʻz va iboralar tarjimasi bilan bogʻliq xato-kamchiliklar tahliliga bagʻishlangan.

Kalit soʻzlar: mumtoz adabiyot, tarjimon, tarjima, soʻz, ibora, tusmol ekvivalent. Аннотация. Статья посвящена анализу одной из важных проблем перевода образцов классической литературы братских народов — анализу ошибок и недостатков которые связанных с переводом арабо-персидских слов и словосочетаний.

Ключевые слова: классическая литература, переводчик, перевод, слово, фразеологизм, приблизительный эквивалент.

Abstract. The article devoted to the analysis of one of the important issue such as common mistakes in the translation of Arabic-Persian words and phrases which were used in the cognate nations classic literature

Key words: classical literature, translator, translation, word, phrase, idiom equivalent.

Mumtoz asarlar tarjimasi bilan bogʻliq muammolar koʻp boʻlib, ularning aksariyati hali tadqiqot mavzusiga aylanmay, ochiq qoʻriq boʻlib yotibdi. Mazkur maqolada biz ulardan bittasi — qardosh xalqlar mumtoz adabiyoti namunalari tarjimasidagi arab va fors tillaridan kirgan soʻz va iboralar tarjimasi bilan bogʻliq muammolar xususida fikr yuritmoqchimiz.

Ma'lumki, turkiy xalqlar adabiyoti asrlar davomida arab va fors tillari hamda adabiyotining kuchli ta'siri ostida rivojlangan. Binobarin, xuddi Navoiy, Bobur, Mashrab, Munis, Ogahiy asarlari kabi ularning tilida ham arabcha va forscha so'z va iboralar ko'p uchraydi. Aksar tarjimonlarimiz esa turk, ozar, turkman, qozoq, qirg'iz, tatar, boshqird, qoraqalpoq tillarini bir qadar bilganlari holda, mazkur asarlarda qo'llangan arabcha va forscha

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

soʻzlarni tushunmaydilar. Natijada aksar taxmin asosida ish koʻradilar. Bu tarjimalarda xato talqinlarning koʻpligi shundan. Bunday qusurlarni yaqin tillardan tarjima qiladigan deyarli barcha tarjimonlarimiz faoliyatida kuzatamiz. Jumladan, atoqli turkman shoiri va mutafakkiri Maxtumquli, mashhur ozar soʻz san'atkorlari Nasimiy va Voqif, qoraqalpoq yozma adabiyoti asoschisi Berdaq asarlarining barcha tarjimalarida shunday xatokamchiliklarni koʻramiz. Xuddi shu narsa bizni ayni muammoni koʻtarishga undadi.

Mumtoz va zamonaviy adabiyot tarjimasining oʻziga xos tafovutlari bor. Mumtoz soʻz san'ati namunalari tarjimasiga qoʻl uradigan tarjimon asliyat tilidan tashqari, yana arab va fors tillari, din va tasavvufdan ham muayyan darajada xabardor boʻlishi taqozo qilinadi. Chunki mumtoz adabiyot namunalarida arabcha va forscha soʻzlar koʻp qoʻllanibgina qolmay, ular diniy va tasavvufiy istiloh va tushunchalardan ham xoli emas.

Yaqin tillardan tarjimada arabiy va forsiy soʻzlar tarjimasida toʻrt holatni kuzatamiz: birinchisi — oʻzi tushunmagan soʻzni bilib-bilmay notoʻgʻri talqin qilish, ikkinchisi — oʻquvchiga tushunarlitushunarsizligidan qat'i nazar soʻzlarni hech qanday sharhu izohsiz aynan qoldirish, uchinchisi — tarjimonning oʻzi tushunmagan soʻzlarni saqlab qolib, ularga izoh berishi, toʻrtinchisi — asrlar davomida ma'no doirasini toraytirgan yo kengaytirgan, ba'zida hatto oʻzgartirgan soʻzlarni oʻzicha qoldirish orqali oʻquvchini chalgʻitishdir.

Oʻtgan asr oʻrtalaridayoq Maxtumquli asarlarini birinchi boʻlib oʻzbek tiliga tarjima qilgan yirik tarjimashunos Jumaniyoz Sharipov uning "Yaman ishdir bugʻz bolmak er erden", ya'ni "Mardning mardga kek saqlashi yaxshi emas" ma'nosidagi misrasi tarjimasida kek, gina, adovat, dushmanchilik ma'nosidagi arabcha "bugʻz" soʻzini "boʻgʻoz" deb tushunib, "Yomon ishdir boʻgʻoz boʻlmoq er erdan" tarzida mantiqsiz va bema'ni tarjima qilgan edi. M.Ahmad esa ipak, shohi, nafis mato ma'nosidagi arabcha "qumosh" soʻzini "qamish" deb talqin qiladi: "Duzak turar al kumashың, sim zeriң" — "Aldash-chun olib chiq qamish, simzaring". Koʻrinib turibdiki, bu yerda qamishning siymu zar (kumush va oltin) bilan sira ham aloqasi yoʻq. Aslida bu misra quyidagicha tarjima qilinishi kerak: "Tuzoq qurar mol-mato, siymu zaring".

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Muzaffar Ahmad turkman tilini boshqa tarjimonlarga qaraganda birmuncha yaxshi bilsa-da, fors-tojik tili va islomiy istilohlardan yetarli darajada xabardor emasligi uning tarjimalarida ham qator xatolarning kelib chiqishiga sabab bo'lgan. Chunki Maxtumquli she'rlarida forsiy-arabiy so'z va iboralar ham, diniy atama va tushunchalar ham nihoyatda ko'p ishlatilgan. "Xaydari safdar Alы – shiri Xudanы gөrdүm-ә" misrasi tarjimasida esa "sher" so'zi tushib qolishi natijasida Haydar Ali Xudoga aylanib qolgan: "Haydari safdori Ali Xudoni koʻrdim". Bu yerda "safdar" so'zi ham "safdor" tarzida noto'g'ri qo'llangan bo'lib, u dushman safini tor-mor qiluvchi, majozan esa pahlavon, jangovar ma'nosini bildiradi va misraning mazmuni "Dushmanning dodini beruvchi Haydarni – Xudoning sherini koʻrdim" tarzidadir. Haydar – Hazrat Alining laqabi boʻlib, "sher" ma'nosini bildiradi. Bundan tashqari, M.Ahmad "hazoron" (minglarcha) soʻzini – "hozirun", "margʻzor" (koʻkalamzor)ni – "murgʻzor" (qushzor), "kishti kor" (ekinzor)ni – "kasbu kor", "taht us-saro" (er osti)ni – "taxti saro", "besh" (ortiq, ziyoda)ni - "pesh", "muqaddar" (taqdir qilingan, belgilangan)ni – "miqdor", "mekem" (maqom)ni – "mahkam" deb noto'g'ri talqin qiladi va hokazo.

Maxtumqulining "koʻngul" radifli gʻazali tarjimasida M.Kenjabek "baxtim qorasidir" mazmunidagi "bagtыm siyasidir" jumlasini "boqtim: siyosiydir" deb oʻzbekchalashtiradi:

Necha məxrem binovalar tapdыlar andan nova, Manыg eden andan meni bagtыm sыyasыdir, kөnul.

> Necha mahram benavolar topdilar andin navo, Man' edan andan meni boqdim siyosiydir, koʻngul.

Holbuki, bunda forscha "siyoh" — "qora" soʻziga "i" egalik qoʻshimchasi qoʻshilib, "siyosi" — "qorasi" koʻrinishini olgan. Tarjimon esa uni "siyosiy" deb tushungan. Baxtning siyosiy yoki ijtimoiysi ham boʻladimi?

Bu yerda "mahram" soʻzi ham notoʻgʻri qoʻllangan — mantiqan u "mahrum" boʻlishi kerak. Oʻshanda baytning oʻzbekchasi quyidagicha jaranglaydi:

Necha mahrum benavolar topdilar undan navo, Menga man' etgan uni baxtim qarosidir, koʻngil.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Tarjimonlar oʻzlari tushunmaganlari tufayli oʻxshashiga nisbat berib, mana bu ma'noni anglatsa kerak deb taxmin bilan tarjima qiladigan soʻzlarni Z.Isomiddinov "tusmol ekvivalentlar" deb ataydi [3,161–163].

"Xayyat" – "bichiqchi" degani. Barcha tarjimonlar uni "hayot" deb noto'g'ri talqin qiladilar. Bu holni Abdumo'min Jumaev va Jumanazar Zulpiev tarjimalarida ham koʻramiz: "Ma'ni bozorinda hayotga (?) do'ndim, Shirin g'azal to'nin bichdim, yoronlar". Bu tarjimonlar tarjimasida koʻplab arabcha va forscha soʻzlar yo tarjimasiz qoldirilgan, yo buzib tarjima qilingan. Misol uchun, "so'nggi, oxirgi" ma'nosida kelgan "xotam" (xatam) so'zini Hotam deb kishi nomiga aylantirib yuboradilar. Hotam – saxiyligi bilan dong taratgan arab qabila boshliqlaridan biri. She'rda esa Muhammad alayhissalom xususida so'z borib, uning payg'ambarlarning so'nggisi ekanligi aytilmoqda. Yoki arab tilidagi "saqar" (uchinchi do'zaxning nomi) so'zini "sahar", "madd" (arab yozuvidagi harflarning ustiga qoʻyiladigan choʻziqlik belgisi)ni – "matn" deb tarjima qilishadi. "Qolu maqol" ("galmagal") - "gap-so'z, bahs, tortishuv, janjal" ma'nosini bildirib, uni bir marta ham to'g'ri tarjima qilishmagan: "toshqin sel", "ozurda hol", "bemahal" deb har gal noto'g'ri talqin etishgan. Forscha "zer" (ost, tag, tub)ni - "zirh", ""marg'zor" (murgzor) – "maysazor, ko'kalamzor" ma'nosidagi so'zni "murg'zor" – "qushzor (tovuqzor)" deb berishadi. "Kohi" ("gexi") - "somoni" so'zini "gohi" deb oʻgirishadi va hokazo.

A.Boyqoʻziev Voqifning quyidagi baytida "roʻy" — "yuz" soʻzini "ruh" deb oʻqigan:

Hasratinda za'farona do'nsa ro'yim, yo'x ajab, Qo'ymush hijronda mani, bir gul'uzorim galmamish.

> Hasratida za'farona do'nsa ruhim, ne ajab, Kuydirib hijron o'tida guluzorim kelmamish.

Baytda hijronda qolgan oshiqning diydor hasratida yuzi za'faronga aylanishi, ya'ni sarg'ayib, so'lg'in bir holga kelishi tasvirlangan. Tarjimada esa "yuz" o'rnini "ruh" egallaydi. Ruh esa moddiy narsa bo'lmay, uning sarg'ayishi mumkin emas.

Quyidagi misrada yashnab turgan, tarovatli gul ma'nosidagi "guli serob" birikmasini tushunmay "guli sir ob" tarzida qo'llaydiki, undan bir

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

narsani tushunib bo'lmaydi: "Orazing istar, guli serobi go'rmaz go'zlari" – Orazing istar, guli sir obni ko'rmas ko'zlari".

Tarjimada talqin va soʻzning oʻrni beqiyos: oʻzing ma'nosini toʻgʻri anglab ololmagan matnni oʻquvchiga toʻgʻri yetkazib berolmaysan. Birgina topib qoʻllanilgan soʻz uzukka mos koʻzday matnning husnini ochib borishi, notoʻgʻri ishlatilgan soʻz esa mazmunni xiralashtirishi, hatto butunlay buzib yuborishi mumkin. Mumtoz shoir sifatida Maxtumquli oʻz asarlarida koʻplab arabiy, forsiy soʻzlarni qoʻllaganki, ularni tarjimasiz aynan qoldirish oʻzini oqlamaydi:

Magtыmgulы aydar Xaka setayыsh, Xer myshgil ishime sen-sen kyshayыsh, Gijeyu-gyndizge berip nemayыsh, Xurshыt ile maxы-taban yaratdы.

Mirzo Kenjabek tarjimasi:

Maxtumquli aytar Haqqa sitoyish, Har mushkul ishimga sensan kushoyish, Kechayu kunduzga berib namoyish, Xurshid bilan mohitobon yaratdi.

boʻlib kelgan "sitoyish", qofiya Bu verda "kushovish" "mohitobon" so'zlarining birortasi hozirgi o'quvchiga tushunarli emas, yana hech bir zaruratsiz "xurshid" soʻzini ham aynan qoldirgan – qofiya bo'lib kelmagani uchun uni bemalol "oftob" yoki "quyosh" so'zlaridan biri bilan almashtirish mumkin edi. Bundan tashqari, bu yerda "namoyish" soʻzi ham biz tushungandan boshqacha ma'noda kelayapti: kechayu kunduzni shu holda yaratdi, bir-biriga bogʻliq qilib qoʻydi va hokazo. Bunday hollarda qofiyalarni almashtirish, ya'ni ularni o'zbekchalashtirish taqozo qilinadiki, bu butun bandning tuzilishini o'zgartirish, boshqacha aytganda, she'rni chinakamiga tarjima qilish degani bo'ladi. Bu esa, tabiiyki, ter to'kish, zahmat chekish, ijodiy izlanishni talab etadi [11,74]. Qardosh tillardan tarjimada tarjimonlarimiz koʻpincha ana shu oddiy haqiqatni tushunib yetmaydilar yoki istamaydilar, balki buni ortiqcha, keraksiz ish deb hisoblaydilar. Holbuki, mana bunday "tarjima" qilib, har bir tushunarsiz soʻzga matn ostiga izoh bergandan koʻra, asliyatning oʻzini zarur sharhu izohlar bilan nashr etgan yaxshi emasmi?

Bir tөrt atlы geldi, barы sebzebaz,

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Asalarы yashыl, atы teblebaz...

Mirzo Kenjabek tarjimasi:

Toʻrtta otliq keldi, bari sabzaboz,

Asolari yashil, oti tablaboz...

Koʻrinib turganidek, bu yerda bor-yoʻgʻi ikkitagina soʻz oʻzbek oʻquvchisiga tushunarsiz boʻlib, tarjimon esa oʻshalarni ham tarjima qilish oʻrniga aynan qoldirib, matn ostida izoh bergan: sabzaboz — yashil kiyimli, tablaboz — oʻynoqi.

"Agar yaqin tillardan tarjima — matnda mavjud barcha **tanish** soʻzlarni oʻz tilimizga oʻtkazib, **notanish** soʻzlarni satr ostida "izohlash"dan iborat boʻlsa, oʻz-oʻzidan, tarjimaning bu turi nuqul nusxa koʻchirishdan iborat ekan, degan xulosa kelib chiqadi. Basharti, chindan ham shunday boʻlsa, yaqin tillardan tarjima qilib oʻtirishga hech qanday zarurat qolmaydi, desa ham boʻladi. Aslida esa, bunday emas. Qardosh tillar bilan ish koʻrganda ham, qardosh boʻlmagan tillarga murojaat etganda ham tarjimaning qoidasi bitta: asl nusxani boshqa tilga oʻtkazib — qayta yaratish" [11,73].

Afsuski, M. Kenjabek tarjimasi uchun bu xos xususiyat: u koʻplab fors-tojikcha, arabcha va qadim turkiy soʻzlarni aynan qoldirib, matn ostida ularga izoh berib ketaveradi.

Nasimiyning birgina "sig'mazam" radifli mashhur g'azali tarjimasida esa lomakon, kavnu makon, farsh, kofu nun, absam, bidoyat, zann, asanji, hashr, qumosh, raxt, bahr, muhiti a'zam, kun-fakon, Tur, dahr, anjum, chor, panj, shash, shams, qamar, barot, ruhi ravon, tir, pir, javon, jovidon kabi 33 ta tushunarsiz so'z o'zbekchaga o'girilmay aynan qoldirilgan. Chunonchi, quyidagi baytu misralarni tarjima deb bo'larmikan:

Arsh ila farshu kofu nun, manda bilindi jumla chun,

Kes soʻzingni va absam oʻl, sharhu bayona sigʻmazam.

Ham sadafam, ham injuyam, hashru sirot asanjiyam,

Buncha qumoshu raxt ila man bu do 'kona sig 'mazam.

Zarra oʻzim, quyosh oʻzim, **chor** ila **panju shash** oʻzim...

Tir oʻzim, kamon oʻzim, pir oʻzim, javon oʻzim...

Voqifning "Qurboniman men" nomli mashhur she'ri tarjimasida ham ""siyah mo'yli". "oftob ro'yli", "jannat ko'yli". "yuzi sharli", "gulzor barli", "kun tal'atli" iboralari na o'zbekcha, na o'quvchiga tushunarli. Bu tarjima emas, transliteratsiya bo'lgan, ya'ni bir yozuv harfidan boshqasiga

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

oʻtkazib qoʻyilgan. Holbuki, bu she'r hofizlar soziga tushib, ularning repertuaridan mustahkam oʻrin egallagan. Oʻynoqiligi va jarangdorligi uchun xalq ham bu qoʻshiqni sevib tinglaydi.

Bu boradagi muammolardan yana biri shundaki, bir qator soʻzlar mumtoz adabiyotda boshqa, hozirgi tilimizda boshqa ma'nolarda keladi. Tarjimada bu omilni hisobga olish kerak bo'ladi. Masalan, "mehnat" soʻzini biz hozir asosan ish ma'nosida qoʻllaymiz, holbuki, oʻtmishda u aynan shu ma'nosida deyarli ishlatilmagan, balki mashaqqat, qiyinchilik; dard, g'am; tashvish, balo ma'nolarida istifoda etilgan. Xuddi shunday "hunar" so'zi ham hozirgiday faqat "kasb" emas, balki fazilat, xislat ma'nolarini ham bildirgan. "Yaqin" so'zi esa haqiqat, to'g'ri, ishonchli degani, ya'ni biz hozir tushunadigandek, uzoqning ziddi emas. "G'ayrat" rashk, hasad ma'nolarini bildiradi. "G'ash" so'zi gard, g'ubor; bulg'anch, iflos ma'nolarida qo'llanadiki, biz uning faqat ko'ngildagi noxushlik, dardu iztirob ma'nolarini bilamiz. Tarjimonlarimiz esa masalaning shu tomoni bilan koʻpda hisoblashmay, oʻz tarjimalarida ularni tarjima qilmay, oʻziday qoʻllab ketaveradilar. Jumladan, Maxtumquli she'rlari tarjimasida J.Jabborovning har gal "mehnat" so'zini aynan qoldirishi shoir fikrining noto'g'ri talqin qilinishiga sabab bo'lgan. Masalan: "Birovga beribdir qayg'u-g'am, mehnat..." - "Qayg'u, mehnat bilan chiqadi joni..." Koʻrinib turibdiki, har ikki oʻrinda ham gʻam va qaygʻuga ma'nodosh soʻz qoʻllanishi kerak. M.Ahmad tarjimalarida ham bu holni ko'ramiz ("Pes xotin boshga mehnatdir"). Yoki "e'tibor" so'zi hozir obro', qadr-qimmat ma'nosida tushuniladi. Holbuki, mumtoz she'riyatda u ko'pincha ishonch, e'timod ma'nosida keladi. Shunday ekan, Maxtumqulining "Өmre ыgtыbar yok, nege yatыр sen?" misrasini "Umrga e'tibor yo'q, nega yotibsan?" (M.Ahmad) tarzida emas, balki "Umrga e'timod yo'q, nega yotibsan?" deb tarjima qilgan maqsadga muvofiq. Yoki "haromi" so'zi o'tmish adabiyotida "g'oratgar, yo'lto'sar, hiylagar" ma'nosida qo'llanib, hozirgi o'quvchi uni deyarli "zino mahsuli bo'lgan bola" ma'nosida tushunadi va haqorat so'z deb biladi. Shunday ekan, tarjimada bu soʻzni aynan qoldirish oʻzini oqlamaydi:

Yej badi-səba, məndən ilət jarə səlami, Shol gəmzələriəerbədəчи, yejni hərami.

Ey bodi sabo, mandan elit yora salomi,

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Ul gʻamzalari shu'badachi, koʻzi haromi.

Tahlillar mumtoz adabiyot namunalari tarjimasi bilan bogʻliq muammolarni sinchiklab oʻrganish va ularni hal qilish yoʻllarini koʻrsatish muhimligini koʻrsatadi.

Xulosa. Ma'lumki, qardosh xalqlar so'z san'atidan faqat zamonaviy adabiyot namunalari emas, balki mumtoz adabiyot namunalari ham tarjima qilinadi. Mumtoz adabiyotga oid asarlar tarjimasiga qo'l uradigan tarjimon esa asliyat tilidan tashqari arab va fors tillarini ham bir qadar bilishi, mumtoz poetika asoslari, xususan, aruz vazni va badiiy san'atlardan ham u yoki bu darajada xabardor bo'lishi, islom ta'limoti va tasavvuf falsafasidan ham ozmi-ko'pmi tasavvur hosil qilishi, bugina emas, o'zbek mumtoz adabiyotini ham yaxshi bilishi va yana hammasidan muhimi, uning o'zida mumtoz adabiyot ruhi bo'lishi taqozo etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1. Вокиф. Танланган асарлар (Миртемир, Шухрат, Ж.Жабборов таржималари). Тошкент, 1969.
- 2. Имадэддин Нэсими. Сечилмиш эсэрлэри. Баки, 1973.
- 3. Исомиддинов 3. "Алдокчи сўзлар" билан бахс \\ Таржима санъати (Маколалар тўплами). 5-китоб. Тошкент: F. Fyлом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980.
- 4. Махтумкули. Танланган асарлар (Ж.Шарипов таржимаси). Тошкент: "Фан", 1958.
- 5. Махтумкули. Сайланма (М.Кенжабек таржималари). Тошкент, 2004.
- 6. Махтумкули. Дунё ўтиб борадир (Ж.Шарипов, Ж.Жабборов, М.Кенжабек, М.Аҳмад, Э.Очилов таржималари). Тошкент: "Шарқ", 2007.
- 7. Махтумкули. Сайланма (А.Жумаев, Ж.Зулпиев таржималари). Тошкент: "Ўзбекистон", 2008.
- 8. Магтымгүлы. Шыгырлар. Үч томлүк Ашгабат, 1992–1994.
- 9. Мулла Панох Вокиф. Сечилмиш эсерлари (араб ёзувида). Баку, 1968.
- 10. Насимий. Асарлар (Миртемир, Х.Расул ва А.Қосимовлар таржималари). Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1977.
- 11. Саломов Ғ. Таржима назариясига кириш. Тошкент: "Ўқитувчи", 1978.
- 12. www-kh-davron.uz
- 13. Khudoyorovich, K. K., Rasuljanovna, I. N., Khalmuratovna, R. Z., & Eshkobilovna, K. D. (2020). The Issues of Word Choice in Fiction Translation. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(04).

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

"BOBURNOMA" DA EKVIVALENT SO'ZLAR MASALASI VA INGLIZCHA TARJIMALARI XUSUSIDA

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-286-292

filol.f.d. Ziyodaxon TESHABOYEVA

Alisher Navoi nomidagi oʻzbek tili va adabiyoti universiteti dotsenti, Toshkent, Oʻzbekiston.

Tel:+998903459746;
teshaboyevaz@mail.ru.
Gulsanam ABDAZOVA
II-bosqich magistranti abdazovag@mail.ru.

Annotatsiya. Zahriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asari oʻzidagi nodir ma'lumotlar bilan butun dunyoga ma'lum va mashhurdir. Mumtoz asarning oʻttizdan ortiq dunyo tillariga tarjima qilinishi mamlakatning badiy aloqalarida muhim rol oʻynaydi. Ushbu maqolada asarda qoʻllangan leksik va frazeologik birliklarning koʻlami va ekvivalentligi, inglizcha tarjimalari tahlilga tortilgan. "Boburnoma"da oʻlmoq, oʻldirmoq leksik semantic maydonidagi muallif tomonidan qoʻllangan frazeologik birliklarning tarjimalari ochib beriladi. Mumtoz asar tarjimasida tarjimaning muhim ahamiyati va tarjima metodlari ochib berilgan.

Kalit soʻzlar: leksik semantic maydon, asliyat, tarjima, frazeologik birlik, soʻz birikmasi, metod.

Аннотация. Произведение "Бабурнаме" известно на весь мир своими редкими сведениями. Перевод классического произведения более чем на тридцать языков мира играет значительную роль в художественных отношениях страны. В статье анализируется объем и эквивалентность лексических и фразеологических единиц и их перевод на английский язык. Выявлены лексико-семантические переводы фразеологизмов "умереть" и "убивать" использованных автором. Выявлена важность перевода и их методы в переводах классических произведений.

Ключевые слова: лексико-семантическое поле, подлинность, перевод, фразеологические единицы, словосочетание, метод.

Abstract. Zahiriddin Muhammad Babur's work "Baburname" is well-known throughout the world for its rare information. The classical work translated into more than thirty languages of the world and plays a significant role in the artistic relations of the country. The article analyzes the words and equivalence of lexical and phraseological units and their translation into English. Lexical and semantic translations of phraseological units "to die" and "to kill" used by the author are

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

revealed. The importance of translation and their methods in translations of classical work are discovered.

Key words: *lexical and semantic field, authenticity, translation, phraseological units, phrase, method.*

Tarjimalar tarixini boshidan kechirgan asar "Boburnoma" xorijiy va oʻzbek olimlari tomonidan oʻrganilgan va oʻrganib kelinmoqda. Mumtoz asar tarjimasi ustida bir necha olimlar ilmiy taqqiqot olib borganlar, ayniqsa chet el tarjimonlari ushbu asar tarjimasiga kirishishdan avval yillab psixologik tayyorgarlik koʻrgan. Xususan, hozirgi kunda yashab ijod qilayotgan tarjimon Vilyer Tekston "Boburnoma"ning ham forsiy, ham turkiy variantlarini puxta oʻrganib chiqqan va oʻqigan tarjimonlardan biridir.

"Boburnoma" oʻzida juda koʻp fan uchun ma'lumotlarni jamlaganki, undan har bir sohadan misol keltirish mumkin. Shunday ekan, filologik, tarjimashunoslik nuqtai nazardan yondashgan holda undagi "soʻz" ummonidan bir nechasinigina tahlilga tortishga harakat qilamiz.

Gap tarjima ustida borar ekan, biroz fikrni jamlagan holda ekvivalent soʻzlar "Boburnoma" asarida qanday qoʻllangan va ular tarjimada qay tarzda aks etgan, degan masalaga oydinlik kiritishga harakat qilamiz.

Asarda *oʻlmoq* va *oʻldirmoq* leksik semantik maydoniga kirgan soʻz birikmasi va frazeologik birliklar ham mavjudki, ularni birma bir misol tariqasida keltirish lozim boʻladi:

- 1. shunqor bo'lmoq [4, 37] gave up a ghost [10, 8];
- 2. Tengri rahmatig'a boribtur [4, 38] had gone to God's mercy [8, 12];
- 3. shahid bo'lmoq [4, 40] killed [10, 16];
- 4. o'z amaliga giriftor bo'lmoq [4, 47] he fell prey to his own action [10, 30];
- 5. bu olamdin o'tmoq [4, 38] passed away [10, 11];
- 6. dunyoyi foniyni vido qilmoq [4, 39] bade farewell to this mortal world [8, 14];
- 7. olami foniyni vido qildi [4, 43] he bade farewell to the mortal world [10, 22];
 - 8. olamdin bordi [4, 46] departed this world [10, 27];
 - 9. olamdin kechti [4, 47] passed from this world [10, 30];
 - 10. olamdin naql qildi [4,113]. (he) left this world [10,218];
- 11. juvonmarg boʻldilar [4, 48] died young of shamed immoderation and debauchery [10, 31];

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

- 12. (Samarqand shahrida) boʻynigʻa urdurdi [4, 50] had him beheaded (in Samarkand) [10, 35];
 - 13. siyosatqa yetkurdi [4, 54] he was sentenced to death [10, 45];
- 14. Ko'ksaroyga chiqardilar [4, 54] "They have taken the prince to the Kok Saray," meant that they had killed him [10, 45];
 - 15. yomon ot bila bordi [4, 78] departed with a bad name [10, 95];
 - 16. zoye bo'ldi [4, 57] loosing many of his men [10, 51];
 - 17. vafot qilg'on ekandur [4, 86] passed away [10, 112];
- 18. (ushbu baliya bila-oʻq) olamdin naql qildi [4, 135] he passed from this world with this affliction [10, 209];
 - 19. qatlg'a boribtur [4, 162] were put to death [10, 265];
- 20. Marakai juvonmardi zohir gardonidand o'lim sharobini totdi. [4, 228] to taste the poison of death [4, 178, 391];
 - 21. naql qildi died [10, 201];
 - 22. rixlat qildi he bade farewell to the world [8, 264];
 - 23. Tengri hukmini butkarmish –she had fulfilled God's will [1, 268, 269].
 - 24. qasosg'a yetkurmoq [4, 182]. he was put to death in retaliation [8,284].
 - 25. qatlg'a borur [4, 246].— were put to death [10, 429].
 - 26. qilichqa borib edi [4, 141]. were slain by the sword [8, 200].
 - 27. suvg'a g'arq bo'lur [4, 257]. were drowned, [8, 417].
 - 28. tirt-pirt qildilar [4, 96]. dragged away [115].
 - 29. shahid qilg'on ekandurlar [4, 220]. put them to death [10, 378].
 - 30. zoye' bo'ldi [4, 57]. perished there [1, 70].

Yuqorida keltirilgan misollardan koʻrinadiki, *oʻlmoq* va *oʻldirmoq* semantik maydonidagi leksik va frzazeologik birliklar ingliz tiliga nisbatan oʻzbek tilida koproq. Agar e'tibor qaratilsa oʻzbek tilidagi misollar rang barang boʻlishi bilan birga ingliz tiliga tarjimaning kalka, yani soʻzma soʻz tarjima metodi orqali aks ettiriladi. Xosh, ularning qaysi biri ekvivalent boʻla oladi? Frazeologik va leksik birliklar oʻzbekchasida 30ta topilgan boʻlsa inglizchasida ham shuncha, lekin bir birini mazmunan qoplay olmaydi, chunki har biri butunlay boshqa boshqa hodisalarni tasvirlab keladi: suvga choʻkib oʻlmoq, qilich yeb yoki qilich ostida qolib oʻlmoq, jang maydonida behuda oʻlib ketmoq, pinhona oʻldirilmoq, jazosiga yetkazmoq kabi. Deman asarning ruhiyatini tarjimada saqlash uchun tashviriy vositalar orqali ham aks ettirish maqsadga muvofiq boʻlar ekan.

"Boburnoma" dan bir misol keltiraylik:

Darvesh Muhammad tarxon Buxorodin kelib, Sulton Ali mirzoni Qarshidin kelturub, podshoh koʻtarib, Bogʻi navgʻa keldilar. Boysungur

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

mirzoni tutqun yo'sunluq qilib navkar, savdvridin ayirib arkka kelturdilar. Ikkala mirzoni bir yerda o'lturg'uzdilar. Kech namozi digar Boysunqur mirzoni **Ko'ksaraoyg'a chiqorur xayoli qildilar** [4, 54].

Ushbu misolda etnografik joy nomi *Ko'ksaraoyg'a chiqorur* frazeologik iboradir bo'lib, o'ldirur degan ma'noni anglatadi va uch turdagi inglizcha J.Leyden-V.Erskin (1926), A.S.Beverij (1921), V.Tekstonda (1996) tarjimalarda quyidagicha aks etadi.

misolinging Yuqoridagi asliyat J.Leyden-V.Erskin (1926)tarjimasida: ... so that in the end Dervish Muhammed Terkhan leaving Bokhara, brought Sultan Ali Mirza from Karshi, proclaimed him king; and advanced along with him to Samarkand to the New Garden, where Baiesanghar Mirza then resided. Having seized that prince by stratagem, they separated him from his servants and retainers, conducted him to the citadel, and put the two Mirzas in one place. About afternoon prayers, they had a consultation, and came to the severe resolution of sending the Mirza to Gokserai [8; 39]. – ... oxir-oqibat Darvesh Muhammad Tarxon Buxorodan chiqib, Sulton Ali Mirzoni Qarshidan olib kelib, podshoh deb e'lon qiladi; shoh; va u bilan birga Samarqandga, o'sha paytda Baysang'ar mirzo istiqomat qiladigan yangi boqqa yoʻl oladi. Oʻsha shahzodani hiylanayrang bilan qoʻlga olib, uni xizmatkorlari va qoʻriqchilaridan ajratib, qal'aga olib borib, ikki mirzoni bir joyga qo'yadilar. Peshin namozi haqida maslahatlashib, Mirzoni Go'ksaroyga jo'natish to'g'risida qat'iy qarorga kelishadi.

Ushbu tarjimadagi *came to the severe resolution of sending the Mirza to Gokserai* –*Mirzoni Goʻksaroyga joʻnatish toʻgʻrisida qat'iy qarorga kelishadi*, tarzida tarjima qiladi. Asliyat matni A.S.Beverij (1921)da quyidagicha berilgan:

Darwesh Muhammad Tarkhan went from Bukhara to Qarshi, brought SI. 'Ali Mirza to Samarkand and raised him to be supreme. People then went to the New Garden where Baisun-ghar Mirza was, treated him like a prisoner, parted him from his following and took him to the citadel. There they seated both mirzas in one place, **thinking to send Bai-sunghar Mirza to the Guk Sarai** close to the Other Prayer [1; 62]. – Darvesh Muhammad Tarxon Buxorodan Qarshiga ketdi, SI (ya'ni Sulton Ali) Ali mirzoni Samarqandga olib kelib, uni oliy darajaga ko'tardi. So'ngra

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

odamlar Boysungʻar mirzo boʻlgan Yangi boqqa borib, unga mahbusdek munosabatda boʻlishdi, uni ergashuvchilardan ajratib, qoʻrgʻonga olib kelishdi. U yerda ikkala mirzoni bir joyga oʻtirgʻisdilar va Bay-sungʻor Mirzoni boshqa ibodat qiladigan yaqin joy **Guk saroyga joʻnatmoqchi boʻldilar**. Ushbu Susanna Beverij tarjimasida nafaqat ajratib koʻrsatilgan birikmalar va boshqa soʻzlarning tarjimasi ham biror oʻzgarib borgan. Asliyatdagi *Koʻksaraoygʻa chiqorur xayoli qildilar* — thinking to send Bai-sunghar Mirza to the Guk Sarai — Guk saroyga joʻnatmoqchi boʻldilar, deya aks ettirgan. Bu joyda *thinking to send* — *joʻnatmoqchi* kabi maqsadni aks ettiruvchi gerundiy orqali tarjima qilinadi.

Asliyat matni V.Tekstonda (1996) quyidagicha tarjima qilinadi: The Tarkhan begs and some of the Samarkand begs were offended by this, and Darwesh Muhammad Tarkhan came from Bukhara, had Sultan-Ali Mirza brought from Karshi, made him padishah, and went with him to the Baghi-Naw, where Baysunghur Mirza was. Making Baysunghur Mirza a sort of captive, they separated him from his liege men and servants and took him to the citadel. There both mirzas were made to stay in one place. They thought of taking Baysunghur Mirza to the Kok Saray late that afternoon [10; 44]. – Tarxon beglari va ba'zi Samarqand beglari bundan ranjidilar va Darvesh Muhammad Tarxon Buxorodan kelib, Sulton Ali mirzoni Qarshidan olib kelib, uni padishoh qilib, u bilan Bogʻ-i-Navga, Boysung'ur Mirzoga boradi. Boysung'ur Mirzoni o'ziga xos asirga aylantirib, uni o'z qo'shinlari va xizmatkorlaridan ajratib, qo'rg'onga olib kelishdi. U yerda ikkala mirzo ham bir joyda turishga majbur qilingan. Oʻsha kunning ikkinchi yarmida Boysungʻur mirzoni Koʻk saroyga olib ketish haqida oʻylashdi.

They thought of taking Baysunghur Mirza to the Kok Saray – Boysung'ur mirzoni Ko'k saroyga olib ketish haqida o'ylashdi. V.Tekston ham tarjima meyorlarini buzmagan holda yarim kalka, yani **thought of taking ... to the Kok Saray – Kok Saroyga olib borish (haqida) o'lashdi,** tarzida aks ettirgan.

Yana shunday iboralar mavjudki asliyatda *Marakai juvonmardi zohir* gardonidand ya'ni bu o'zbek tilida o'lim sharobini totdilar [43, 228] deb beriladi. Uni ingliz tilida tasted the poison of death – o'lim zahrini totdilar,

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

deb oʻgiriladi, chunki contrast ma'no sharob ichmoq yoki oʻlim sharobi oʻzbek tili leksikasida mavjud boʻlib tasavvuf ilmida kop bora qoʻllangan.

"Boburnoma"da mavzuga aloqador 40 va 50dan ortiq leksik va frzazeologik birliklarni topish mumkin, bu esa yanada chuqur va jiddiy, alohida tadqiqot mavzusidir. Xulosa sifatida aytish mumkinki, agar ekvivalent soʻz oʻlmoqqa mos kelishini nazarda tutsak u neytral holatdagi soʻz to die va frazeologik birlik to pass away 30ta keltirgan misolga teng keladi deyish mumkin. Bundan anglashiladiki asliyat mazmunan boy tarjima esa tasviriy boʻlib qolishi mumkin. Lekin shunday boʻlsa-da, bosqichma-bosqich olib borilgan tarjimalardan ham juda kop narsani oʻrganish mumkin.

Bobur leksikasining oʻziga xosligi aynan bir marta qoʻllangan frazeologik birliklar qayta ifodalanmay, kelgusi matnda uning bir necha muqobillari ifoda etiladi va bu koʻrinish inglizcha tarjimalarda ham oʻz aksini topgan. *Oʻlmoq* leksik maydoniga kiruvchi *Tengri rahmatiga bormoq* frazeologik birliklarning yigirmadan ortiq muqobillari mavjudliga amin boʻlamiz.

Har qanday til belgisi odatda uch xil munosabatni o'zida mujassam etadi. Ular semantik va pragmatik munosabatlar bo'lib, birinchisi – til belgisining u anglatadigan predmet bilan aloqasini aks ettiradigan, ikkinchisi – til belgisini mazkur tizimga aloqador boshqa belgilar bilan bog'lab turadigan va uchinchisi – til belgisi bilan muloqot jarayonida undan foydalanuvchi shaxslar oʻrtasidagi aloqani muayyan qiladigan munosabatlardir. Til belgisi semantik (denotativ), sintaktik va pragmatik ma'nolari bilan ajralib turadi. Pragmatik omillar ekvivalentlikning tarkibiy unsuri hisoblanib, ularning qayta yaratilishi tarjimaning mosligini vujudga kommunikativ to'la-to'kis keltiradi. Tillararo munosabati kommunikatsiyani amalga oshirish bilan pragmatika muammolari yuzaga kelar ekan, tarjimonning vazifasi tarjima jarayonining maqsadini to'g'ri anglagan holda, uni tarjima tili talabi, me'yori asosida qayta yaratishdan iboratdir.

Asardagi frazeologik birliklarning inglizcha uch xil koʻrinishdagi tarjimalarini tadqiq etish orqali asliyatdagi frazeologik birliklar mazmuni va oʻrni yoʻqolmay, balki uning ekvivalentlarida yuzaga chiqqanligini koʻrishimiz mumkin. Shu bilan bir qatorda uning asar tarjimalaridagi uslub,

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

yondashuv va oʻziga xoslikni ham oʻrganish mumkin. frazeologik birliklar tarjimasining bir emas bir necha muqobillari mavjudligini ham guvohi boʻlamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1. Annamaria Shimmel. "The empire of the great mughals". London, 2004. 351p.
- 2. Beveridge, Anette Susannah. The Babur-nama in English. Emperor of Hindustan Babur. London, 1921. 880 p.
- 3. Zahiriddin Muhammad Bobir. Bobirnoma. Shamsiev P, Mirzaev S. T.: Oʻz SSR Fan nashriyoti., 1960. 514 b.
- 4. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. T.: Sharq, 2002. 335 b.
- 5. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. –T.: Oʻqituvchi, 2008. –287 b.
- 6. Zahiriddin Muhammad Bobur ensiklopediyasi T.: Sharq, 2017. 688 b.
- 7. Eugene A. Nida. Toward a science of translating. Leiden. E. J. Brill. 1964. 170 pp.
- 8. Leyden John. Memoirs of Zehir-Ed-Din Muhammed Baber: Babur Emperor of Hindustan. London., 1826. 432 p.
- 9. Nida E. "Towards a Science of Translating" 1964, P.170.
- 10. Thackston Wh.M. The Baburnama. Memoirs of Babur, Prince and Emperor. New York, 1996. 554 p.
- 11. qizi Umarova, M. A. (2021). UZBEK KINSHIP WORDS AND THEIR TRANSLATION INTO URDU LANGUAGE. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES* (2767-3758), 2(05), 113-116.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

ПОЭЗИЯ МАРИНЫ ЦВЕТАЕВОЙ В ПЕРЕВОДЕ ВАРЬЯМА СИНГХА НА ХИНДИ

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-293-298

К.ф.н. Гюзэль СТРЕЛКОВА,

Старший научный сотрудник отдела Литератур Южной Азии Института Востоковедения Российской Академии Наук.

Тел: + 7 919 993 36 35, Email: gstr@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются особенности перевода поэзии Марины Цветаевой на язык хинди, выполненные индийским литературоведом и специалистом – русистом Варьямом Сингхом. Эти переводы опубликованы как в печатном, так и электронном виде.

Ключевые слова: поэзия Марины Цветаевой, перевод на хинди.

Abstract. The article discusses the features of the translation of Marina Tsvetaeva's poetry into Hindi, performed by the Indian literary critic and specialist in Russian, Varyam Singh. These translations are published both in printed and electronic form.

Keywords: Marina Tsvetaeva's poetry, Hindi translation.

Annotatsiya. Maqolada Marina Svetyaeva she'riyatini hind adabiy tanqidchisi va rus mutaxassisi Varyam Singx tomonidan hind tiliga tarjima qilish xususiyatlari muhokama qilinadi. Ushbu tarjimalar bosma va elektron shaklda nashr etilgan.

Kalit so'zlar: Marina Svetayeva she'riyati, hind tiliga tarjima.

Поэзия выдающейся русской поэтессы Марины Цветаевой давно покинула пределы России, её знают и ценят читатели во всём мире. В переводе индийского специалиста по русскому языку, поэта и переводчика Варьяма Сингха стихи её стали известны и читателям хинди. Знаток русского языка и литературы, сам поэт, уроженец долины Кулу, Варьям Синх, профессор Университета им. Дж. Неру (в отставке), член Литературной Академии Индии, перевёл и продолжает переводить стихи многих русских поэтов, но творчество Марины Цветаевой ему особенно дорого. Еще в 1987 году он выпустил сборник её стихов «Ауедаа din kavitaaon ke» (Придёт день стихов), в известном, престижном издательстве Раджкамал пракашан. Очевидно, в качестве заглавного произведения этого сборника было выбрано стихотворение «Моим стихам, как драгоценным винам,

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

настанет свой черёд». Эти стихи относятся к ранним, крымским стихам Марины Цветаевой. Кроме этого, в 1992 году проф. Варьям Сингх стал редактором-составителем и переводчиком сборника "Kuchh chiTThiyan, kuchh kavitaayen", в который вошли переводы писем, адресованных Василию Розанову, Максу Волошину, Петру Эфрону, Борису Пастернаку, Анне Ахматовой и некоторым другим адресатам. В сборнике представлены также отрывки из избранных статей Марины Цветаевой, а также 29 стихотворений, дающих представление о её эволюции как поэта – с 1909 («Мольба/Молитва» Рraarthnaa) до 1941 (Duhraatii hoon pehlee panktee –«Повторяю первую строку»).

Стихи эти представлены и в печатном, и электронном виде. Это богатый существует очень возможным потому, ЧТО стало электронный сайт www.kavitakosh.org «Кавита кош» (Сокровищница поэзии/стихов), который поддерживает Анил Джайн Виджай, постоянно пополняя его поэтическими текстами. Один из разделов «Переводы поэзии на хинди мировых языков». Рассматриваемые в данной статье выложены стихи на ЭТОМ электронном сайте.

Эти изданные на языке хинди переводы стихов Марины Цветаевой, на мой взгляд, наглядно демонстрируют диапазон её творчества и таланта. Благодаря таким переводам можно проследить творческую эволюцию великой русской поэтессы. Очевидно, в какойто мере отбор стихов определялся и индивидуальными вкусами переводчика, и его стремлением наиболее полно отразить разные черты её творчества, разнообразие тем и стилистические особенности ее поэзии, а также дать представление о мотивах, сюжетах и своеобразии этой поэзии. В этот сборник переведённых на хинди стихов Марины Цветаевой входит 96 произведений. В данной статье рассматриваются особенности перевода Варьяма Синха, а также предпринимается попытка определить степень точности передачи (и смысловой, и художественной) оригинала, а также определить утраты и приобретения, возникающие во время перевода высокой поэзии на иностранный язык.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Марина Цветаева не только писала великолепные стихи, но еще и сама была прекрасной переводчицей, и имела свою концепцию перевода: «...перевожу по слуху, по духу вещи...» (Саакянц, Жизнь Цветаевой, с. 788). И она переводила не просто «слово», но именно дух поэзии, полагая, что оригинал и перевод - это «две вариации на одну тему, два видения одной вещи». (М.В. Цветаева. Собрание сочинений. Т.5, стр. 433). То есть поэт, становясь переводчиком, воспринимает процесс перевода как акт творения, при котором переводчик обладает правом на свободу выражения, передачу собственного видения прочитанного, воспринятого и отобранного для переложения на другой язык того, что было создано другим поэтом. Она, как великий поэт, могла позволить себе смелость настаивать на том, что «...я, прежде всего, выправляю смысл, то есть довожу вещь перевожу её из царства случайности необходимости». (Цветаева. Неизданное. Семья. История в письмах. C. 428).

Стихи Марины Цветаевой были переведены на многие европейские языки – французский, английский, немецкий, шведский, итальянский, чешский, польский и другие. Постоянно организуются конференции, посвященные ей и её творчеству, конкурсы переводов её поэзии, создаются художественные отклики – послания в ответ на цветаевские стихи. Эти переводы становятся объектом исследования, что отражается не только в предисловиях к сборникам переводовеё стихов, но и целых исследованиях, таких, как коллективная книга статей зарубежных русистов, изданная в Голландии, А Companion to Marina Cvetaeva: Approaches to Major Russian Poet. Sibelian Forrester. BRILL, 2016.

Насколько мне известно, о переводах поэзии М. Цветаевой на хинди практически не писали, поэтому хотелось бы поделиться своими наблюдениями, касающимися переводов поэзии Марины Цветаевой на хинди — один из самых распространённых языков мира. На этом языке и его диалектах говорит более 600 миллионов человек, поэтому если даже небольшое число образованных индийцев прочтёт эти переводы, то эффект будет очень большим, и можно предположить, что круг читателей и слушателей русской поэзии в

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Индии, вероятно, куда больше, чем у нас в отечестве. Поэзию и Марины Цветаевой, как и других русских поэтов, действительно, более ПО собственному читают. того. опыту образованными индийцами знаю, что эти стихи любят в Индии – во всяком случае, в среде индийской интеллигенции с европейским образованием. Подтверждением этому - высказывания выдающихся литераторов хинди старшего поколения – например, прозаика и драматурга Кришны Балдева Вайда и поэта Кунвара Нараяна, Прамода Парикха и многих университетских преподавателей и молодых людей, которые проявляют интерес к России и культуре нашей страны. Возможности для знакомства с русской поэзией у индийцев есть, так как уже в течении многих лет она издаётся в переводах на хинди. Один из ведущих переводчиков, проф. Варьям Сингх, который был и одним из первых выпускников Центра русских исследований Университета им. Дж. Неру, опубликовал несколько книг переводов русской поэзии, среди них и антология русской поэзии, в которую вошли многие произведения, начиная от «Слова о полку Игореве», стихов М.В. Ломоносова и А.С. Пушкина до современных поэтов. Варьям Сингх также опубликовал два сборника переводов стихов Марины Цветаевой. Один из них, как упоминалось, назван по первым строкам её раннего стихотворения «Моим стихам, написанным так рано...» Второй сборник назван в переводе на хинди «Придут/настанут дни тех стихов...». Он предваряется кратким вступлением TOредакции» выдающегося литературоведа, литературного критика хинди, профессора Намвара Сингха, а также включает в себя небольшую статью (с краткой биографией Марины Цветаевой), написанную переводчиком, Варьямом Синггхом, - о её творчестве. Сам сборник включает в себя 101 стихотворение, начиная с заглавного "Ayenge din kavitaaon kee", и завершается стихами «वे जो गा नहीं सकते» (Те, кто не могут петь) и राष्ट्र)'मार्च' कविता-क्रम से) -«Государство (Из цикла «Март»). Добавим, что есть еще несколько стихов Марины Цветаевой в переводе Рамеша Каушика, который переводил с английского языка. Действительно, первоначально творчество русских поэтов Серебряного века становилось известно индийским читателям в английских переводах, но, на наш взгляд,

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

более аутентичными являются переводы, выполненные непосредственно с языка оригинала. Поэтому предлагаю вашему вниманию перевод Варьяма Сингха на хинди нескольких стихов Марины Цветаевой, их последовательный обратный перевод и краткий анализ самого перевода.

आएंगे दिन उन कविताओं के

आएंगे दिन उन किवताओं के Придут/настанут дни тех стихов जिन्हें लिखा मैंने छोटी उम्र में Которые написала я в малом возрасте मैं किव हूँ- Я поэт जब स्वयं को भी नहीं था मालूम यह।Когда и мне самой не известно было это आएंगे दिन राकेट के अंगारों Придут дни в искрах ракет और फव्वारों से छूटते छींटों-सी किवताओं के। И из фонтанов бьющих маленьких стихов...

Приведем эту строфу в оригинале: «Моим стихам, написанным так рано,/ Что и не знала я, что я — поэт, / Сорвавшимся, как брызги из фонтана, / Как искры из ракет...» При внимательном чтении и сопоставлении оригинала и перевода, находим следующее: сразу же становится ясно, что ритм и рифма изменены или же сохранены лишь Добавляется дополнительная строка में किव हैं- \mathcal{S} $no_{\mathcal{S}}m$. частично. Меняется грамматическая конструкция: сравнение - «как» (как брызги из фонтана) меняется на определение И из фонтанов бьющих Ритм и рифма отчасти – своеобразно маленьких стихов. сохраняются, но также изменяются: конечная рифма сочетается с рифмой начала первой и третьей строки कविताओं के, обрамляющая начальная आएंगे दिन. Происходит смысловая трансформация, иногда частичная (1. Настанет свой черёд – Придут /настанут дни. 2. Рано в малом возрасте. 3. ... не знала я, что я - поэт/ Когда и мне самой не известно было это) или же радикальная, искажающая смысл оригинала, например, «В храм пробравшимся малышам-посланцам богов подобным...» вместо «Ворвавшимся, как маленькие черти, В святилище, где сон и фимиам)» ध्प और आलस के नशे में झमते В жаре и лени дремлющие मंदिर में घुस आए शिश्-देवद्तों-सी В храм пробравшимся малышам – посланцам богов подобным यौवन और मृत्यु की Юности и смерти

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

जो पढ़ी नहीं गई 4mo eue 4mo moe4moeдни тех стихов/Ворвавшимся, как маленькие черти,/В святилище, где сон и фимиам,/ Моим стихам о юности и смерти,/— Нечитанным दकानों धुल में बिखरी हुई стихам! пыли магазинов разбросанные/рассыпанные ख़रीदारों की उपेक्षा की शिकार Покупателей npe3peнья жерmвы/добыча महंगी शराब की तरह Дорогому вину nodoбноमेरी कविताओं के भी दिन आएंगे । U моим cmuxam дни npudym/нacmaнym. Bоригинале эти стихи звучат так: «...Разбросанным в пыли по магазинам/ (Где их никто не брал и не берет!),/ Моим стихам, как драгоценным винам,/ Настанет свой черед». Таким образом, есть определённые разночтения между оригиналом стихотворения и его переводом на хинди, это объяснимо прежде всего тем, что переводчик вкладывает своё понимание текста в перевод, стараясь донести его до читателя.

Примечательно, что многие поэты Серебряного века увлекались Индией, посвящали ей стихи, так или иначе отражали свой интерес к ней, например, Николай Гумилёв в стихотворении «Прапамять» (1917/Сб. «Костёр») и развивал эту тему позже, в стихотворении «Память», опубликованном в 1919 году. В одном из последних и, по загадочных стихотворений» Николая многих, «самых Гумилёва «Заблудившийся трамвай» говорится о билете «в Индию духа», то есть отношение поэта к Индии всегда было окрашено налётом мистицизма, предчувствия тайны, возможности постичь истину. В стихах Марины Цветаевой Индия упомянута лишь однажды, как далёкая страна, лежащая за «синеющим водным путём», она манит любимого, а саму героиню лишает возлюбленного. И попросить его можно лишь об одном: «Из Индии пришлите камни», очевидно, без надежды на встречу: «Когда увидимся? - Во сне». А у индийцев - любителей поэзии и тех, кто интересуется русской поэзией благодаря переводчику Варьяму Сингху есть возможность познакомиться с ней познакомиться.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

HALDUN TANERNING "MOTORLI KEMACHADAGI SARGUZASHT" HIKOYASI TARJIMASIGA DOIR

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-299-304

Filol.f.n. **Lolaxon AMINOVA**, TDSHU dotsenti. Toshkent, Oʻzbekiston Tel: 97 761 65 56; E-mail: lolahonim@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqola Turk yozuvchisi Haldun Tanerning "Motorli kemachadagi sarguzasht" hikoyasining tarjimasiga bag'ishlangan. Tarjima maqola avtori tomonidan amalga oshirilgan. Maqolada tarjimonning mahorati, tarjima qilinayotgan til, ya'ni turk tilidagi ba'zi bir sohalarga oid so'zlarning o'zbek tilida muqobilini berilishi haqida alohida to'xtalingan. Qolaversa, badiiy asar tarjimasining o'ziga xos murakkab jihatlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit soʻzlar: geografik xususiyatlar, kema, paluba, atama, uslub, sheva, milliy adabiy meros.

Аннотация. Эта статя посвящается переводу истории турецкого писателя Халдуна Танера «Приключение в моторной лодке». Перевод был произведен автором стати. В стате акцентируется внимание на умениях переводчика, на переводимом языке, то ест на предоставлении узбекских алтернатив словам, относящимся к некоторым областям турецкого языка. Кроме того, были обсуждены уникалные сложные аспекты перевода художественного произведения.

Ключевые слова : географические особенности, корабл, палуба, термин, стил, диалект, наtsioнanнoe литературное наследие.

Abstract. This article is devoted to the translation of the story of the Turkish writer Haldun Taner "adventure on a motor ship". The translation was carried out by the article author. The article separately discusses the skill of the translator, the language being translated, that is, the provision of an alternative in the Uzbek language of words related to certain areas of the Turkish language. In addition, there is an opinion about the specific complex aspects of the translation work.

Keywords: geographical features, ship, deck, term, style, dialect, national literary heritage.

"Badiiy asarlar tarjimasi xususiyati shundaki, u chinakam nafis narsadan bahramand etishdan tashqari, xususan, estetik tuyg'uni oʻstirishga, did paydo qilishga va nafis narsa toʻgʻrisida haqqoniy tushuncha tarqalishiga xizmat qiladi" – deydi Gʻ. Salomov [1,11].

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

millatlarni, Ma'lumki, tarjima asarlari xalqlarni bir-biriga yaqinlashtiradi. Biror bir tildan oʻzbek tiliga tarjima qilingan asarlarni oʻqir ekanmiz, oʻsha xalqning tarixi, urf-odatlari, geografik xususiyatlari, qo'llayotgan iborayu maqollari haqida ko'plab ma'lumotga ega bo'lamiz. Shu bilan bir qatorda oʻsha asarni qadrlab oʻz milliy adabiy xazinamizga qo'shib ham qo'yamiz. Demak asarlar qaysi tilda yozilmasin, tarjima qilingandan soʻng boshqa xalqning adabiy merosiga aylanadi. Lekin bu tarjimonning xizmati begiyosdir, Fagat iarayonda albatta. tarjimongina asarning qiymatini oshiradi. Bu borada G'. Salomov ham quyidagicha fikrlarni bayon etgan. "Tarjimon ikki milliy adabiyot oʻrtasidagi aloqachi. Voqealar oqimini asar muallifi qanday tasavvur qilsa, u ham shu oqim ichiga avtor singari kirib borishi lozim" [2,142].

Asar qanchalik yaxshi yozilmasin, tarjimon uni maromiga yetkazib oʻgira olmasa, asar yaxshi baholanmaydi. Shuning uchun koʻpgina magistrlik, nomzodlik dissertatsiyalarida ham bir tildan boshqa tilga tarjima qilingan asarlarni tadqiq qilish masalalari dolzarb mavzulardan biri deb qaralmoqda.

Azaldan oʻzbek kitobxoni turk yozuvchilarining asarlarni oʻzbek tilida zavq bilan oʻqib kelishgan. Va koʻpgina turk adiblarining roman va qissalari oʻzbek xalqi tomonidan juda sevib qabul qilingan. Hozirgi kunda esa, oʻzimizning eng sara asarlar ham turk va boshqa tillarga muvafaqqiyatli oʻgirilib, juda koʻp yozuvchilarimiz chet davlatlarda tanilib ham ulgurdi. Shu oʻrinda aytish joizki, tarjima masalalariga davlatimiz tomonidan ham juda katta e'tibor qaratilmoqda, yaxshi sharoitlar yaratilib, qoʻllab quvvatlanmoqda. Garchi shunday ekan, chet tili mutaxassislari shunday imkoniyatlardan oqilona foydalangan holda tarjima ishlarini samarali yoʻlga qoʻyishlari lozim.

Tarjima jarayonida, hoh u badiiy asar tarjimasi boʻlsin, hoh publisistik yoki she'riy matn tarjimasi boʻlsin, tarjimonning til bilish mahorati oshadi, qalami oʻtkirlashib soʻzlari sayqallashadi. Chunki inson yashar ekan, har kuni yangi narsa oʻrganadi, kechagi kunga nazar solib oʻzining kamchiliklarini payqaydi. Garchi shunday ekan, amalga oshirgan tarjimalarimiz natijasida oʻsha chet tilini yanada mukammalroq oʻrganar ekanmiz. Azaldan ustozlarimiz bekorga aytishmagan "koʻp kitob oʻqisang, soʻz boyliging oshadi" deb.

300

December 2022

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Ushbu kichik tadqiqot ishimizda turk yozuvchisi Haldun Tanerning "Motorli kemachadagi sarguzasht" (Bir motörde dört kişi) nomli hikoyasining tarjimasi va tarjima jarayonida duch kelgan muammoli jihatlarga e'tibor qaratmoqchimiz.

Avvalo aytish kerakki, ushbu hikoyaning hajmi kichik boʻlsada, asar barcha badiiy vositalar, syujet, kulminatsiya va yechim kabilarni oʻz ichiga olgan. Asarda voqealar bayoni juda chiroyli boshlanib, hikoya oʻz mazmun mohiyatini ochib bergan holda hotima topadi.

Ma'lumki, Turkiya uch tomonlama dengiz bilan o'ralgan, geografik nuqtai nazardan oʻziga xos davlat hisoblanadi. Shunday ekan, ushbu geografik xususiyatlar istar-istamas tilda ham o'z aksini topadi, albatta. Misol uchun, dengiz bilan bog'liq so'zlarda turk tilining lug'aviy koʻpligini alohida e'tirof etmasak bo'lmaydi. Lekin boyligining O'zbekistonda dengiz bo'lmaganligi sababli shu sohaga oid so'zlarning qo'llanish doirasi juda ozdir. Masalan, o'zbek tilidagi "kema" so'zining turk tilida bir qancha sinonimlari qoʻllaniladi. Ular nafaqat sinonim, balki bajarayotgan vazifasiga koʻra ham farqlanadi. "Kema" soʻzining turk tilidagi muqobili "gemi" soʻzi boʻlib, ushbu soʻz barcha dengiz transportlarining umumiy nomi bo'lishi bilan bir qatorda, eng katta kema uchun ham qo'llaniladi. Masalan, "titanic" kemasini turk tilida "gemi" deb atash mumkin. "Gemi" ning vazifasi ham insonlarni hamda katta yuklarni tashish hisoblanadi. Endi "vapur" so'ziga to'xtalsak, ushbu so'z ham o'zbek tiliga "kema" deb o'giriladi. Lekin "vapur" ning "gemi" dan farqi uning biroz kichikroqligida va faqat yoʻlovchi tashish uchun xizmat qilishidadir. Bundan tashqari, turk tilida "tekne", "motor", "yat" kabi so'zlar mavjud bo'lib, bularning hammasini ham "kema" deb tarjima qilishga majbur boʻlamiz. Bu kabi soʻzlar sinonimining yetishmasligi matn tarjimasida tarjimonni biroz chegaralab qoʻyadi. Ushbu jarayonni hikoya misolida tahlil qilamiz.

"Dördü de son vapuru kaçırmış, bu uykulu kaptanın istediği beşer lirayı hemen verip motöre atlamışlardı". [3. Haldun Taner. Bütün hikayeleri.- Ankara. Bilgi yayınevi. Üçüncü baskı. 1983. – 140s.]

"Toʻrttalovi ham oxirgi yoʻlovchi kemaga ulgurolmay, uyqusirab yotgan kema kapitaniga besh liradan berib, uni motorli kemachada yoʻlga tushishga koʻndirishgan edi".

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Ushbu parchadagi "vapur" soʻzini "yoʻlovchi kema", "motor" soʻzini esa "motorli kemacha" deya o'girildi. Vaholangki, ushbu ikki so'zning dengizda avtobus farqlidir. "Vapur" vazifasini yo'lovchilarni manziliga elitsa, "motor" dan esa ko'pincha baliqchilar Hikoyadagi foydalanishadi. qahramonlar yoʻlovchi motorli ulgurolmaganliklari uchun kemachaga maibur o'tirishga bo'lishgan. Oʻzbek tilida ushbu ikki so'z uchun alohida bo'lmaganidan, ularni faqat sifatlariga ko'ra, ya'ni "yo'lovchi kema" va "motorli kemacha" deya aniqlashtirib oʻgirishga toʻgʻri keldi.

Yana bir parchaga e'tibor qaratamiz: "Güverteyi aydınlatan hüzünlü ampülün ışığında dört kişiydiler" [3,140]. "Kema palubasini yoritib turgan nursiz shamchiroq yorug'ligida to'rt kishi ketardilar".

Yuqoridagi "güverte" soʻzi kemaning ochiq qismi, ya'ni ayvonchasini bildirib, rus tilidagi "paluba" soʻziga toʻgʻri keladi. "Paluba" soʻzi oʻzbek tilida qoʻllansada, uning sof oʻzbekcha muqobilining yoʻqligi tarjimonni biroz qiynaydi. Chunki badiiy asarni oʻzbek tiliga oʻgirar ekanmiz, uning har bir parchasini sof oʻzbekcha boʻlishini hohlaydi kishi. Avvaliga ushbu soʻz "kema ayvonchasi" deya oʻgirildi. Lekin bu soʻz birikmasi orqali oʻquvchi darrov palubani tushunishi mushkulroq boʻlgani sababli, hamda ma'nodan yiroqlashmaslik maqsadida "güverte" soʻzini ruscha atama bilan, yani kema palubasi deya tarjima qilishga qaror qildik. Xuddi shunga oʻxshash bir vaziyat: "Bordoya vuran küçük dalgaların serpintisi ara sıra muşamba şilteleri ıslatıyordu" [3,140].

"Kema bortiga urilayotgan kichik toʻlqinlar yerga toʻshalgan sholchalarni ham hoʻllayotgan edi".

Yuqoridagi "bordo" soʻzi kemaning bort qismini bildirmoqda. Kemaning bu qismining ham oʻzbekcha nomi yoq afsuski. Parchadagi "muşamba" soʻzi rus tilidagi "linolium" soʻziga toʻgʻri keladi. Lekin tarjimada ushbu soʻzni oʻzbek tiliga "linolium" deya oʻgirmay, "yerga toʻshalgan", yani kemaning "yer" qismi deya tarjima qilishni afzal deb topdik. Chunki hikoyadagi birgina gapning oʻzidayoq ham "bort", ham "linolium" kabi ruscha atamalarning qoʻllanilishi, oʻzbek tilini buzib gapirganday fikr tugʻdirib, tarjimaning qiymatini tushuradi chamamizda.

Ma'lumki badiiy asar uslubi boshqa uslublardan ancha farq qiladi. Asarlarda qo'llaniladigan so'zlar, atama va iboralar kundalik hayotda ko'p

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

ham ishlatilavermaydi. Yozuvchilar har bir soʻzni tarozuda tortib, chertib-chertib ishlatadilar. Bundan tashqari ba'zi sohaga oid soʻzlarning koʻpini yaxshi bilmaymiz ham. Masalan, chorvadorlikka oid soʻzlarning koʻpini kundalik hayotda koʻp ham qoʻllayvermaymiz. Faqat oʻsha soha vakillarigina har bir soʻzning ma'nosini aniq bilishadi. Shu oʻrinda hikoyadagi quyidagi parchaga e'tibor qaratmoqchimiz: "Kasaba gelince o hem fistik yiyor, hem toptancının yolladığı son faturayı düşünüyordu. "Hadi karamana yüz elli yazdığı neyse ne, fakat dağlıcı ne demeye yüz seksenden hesap ediyor herifçioğlu" [3,140]. "Qassobga kelsak, u yong'oq yeb, ulgurji savdogarning yuborgan fakturasini tahlil qilardi. "Hop mayli, katta yog'li qoʻy uchun bir yuz elli lira yozibdi, lekin duragay qoʻyni qanaqasiga bir yuz saksondan hisoblayapti, u muttaham!".

Yuqoridagi parchada "karaman" so'zi qo'llanilgan bo'lib, bu so'zning turk tili izohli lug'atida quyidagicha ochiqlamasi berilgan. "Karaman -Oʻrta Onadoʻlida yetishtiriladigan, dumi katta boʻlgan yogʻli bir qoʻy turidir". O'zbek tilida aynan shu sifatlarga to'g'ri keladigan qo'y nomini topa olmadik. Balki soha vakillarining bilishi ehtimoldan holi emasdir, lekin oddiy xalq soʻzlashuv tilida ushbu qoʻy turining nomlanishini bilmaydi. Shuning uchun tarjimada "karaman" so'zining muqobili sifatida "katta yog'li qo'y" birikmasini berishga to'g'ri keldi. Vaholangki, o'zbek tilida "hisori qo'y" atamasi ham mavjud. Lekin bu safar ushbu atamaning oʻzbek izohli lugʻatida ochiqlamasini topa olmadik. yuqoridagi sifatga toʻgʻri kelish yoki kelmasligi xavotiri bilan, qolaversa, oddiy o'quvchining osonroq tushunishi niyatida "katta yog'li qo'y" deya oʻgirdik. Yana aynan shu parchada "dağlıç" soʻzi ham keltirilgan boʻlib, buning turk tili izohli lug'atidagi ma'nosi quyidagicha: "Dağlıç" – jingalak junli qo'y bilan katta yog'li qo'yning chatishmasidan tug'ilgan qo'ydir. Oʻzbek tilida ham aynan shu sifatga toʻgʻri keladigan "duragay qoʻy" atamasi mavjud. Oʻzbek tilining izohli lugʻatida: "Duragay – irsiy belgilari farqlanuvchi ikki yoki undan ortiq organizmni o'zaro iihatidan chatishtirish, duragaylash yo'li bilan olingan nasl, chatishma, gibrid", deya izohi keltirilgan. Ushbu izohga tayangan holda "dağlıç" so'zining tarjimasini "duragay qo'y" deb berdik.

"Milliylik – adabiyotshunoslik muammosi. Biroq bir milliy adabiyotga mansub san'at asarini boshqa tilga tarjima qilganda bu muammo tamomila

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

yangilik, "originallik" kasb etadi. Adabiy til, uslub, she'riyat va boshqa masalalar xususida ham shuni aytish kerak" iuda koʻp E.Ochilovning ushbu fikrining davomi sifatida aytish mumkinki, ba'zi asarlarda faqat oʻsha millatgagina xos boʻlgan soʻzlar, atamalar, taom yoki kiyim kechak nomlari keltiriladi. Bunday soʻzlarni tarjimada berish juda qiyin. Bu kabi soʻzlarni tarjima qilmay "original"ida berib, havolada ochiqlamasi keltirilgan koʻpgina asarlarga duch kelganmiz. Ushbu tahlil qilayotgan hikoyamizda ham shunga o'xshash vaziyat mavjud. Hikoya turk adabiy tilida yozilgan bo'lsada, bir o'rinda kema kapitanining "qora dengizlilar" shevasida gapirgan nutqi bor. Kapitanning soʻzlarini yozuvchi ataylab, adabiy tilda emas, balki o'z shevasida beradi. Bu esa hikoyaga oʻzgacha fayz bergan. Chunki qora dengiz hududida yashovchi turklarning shevasi o'zgacha shiralidir. Lekin bu hududning o'ziga xos bo'lgan tilini tarjimada berish imkonsiz, afsuski.

" – Teprenmeyun be! Ne oliysiniz? Motörü paturacaksınız" " - To'pillamang, ey baraka topkurlar, kemani cho'ktirib yuborasizlar!".

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, tarjima — bu zargarlik ishi kabidir. Tarjimonning mashaqqatli mehnati natijasida zargarlik mahsuloti kabi bebaho asarlar dunyoga keladi. Zero, bu dunyoda har bir narsani koʻpchilik bilan baham koʻrishlik eng afzal ishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

- 1. Саломов G'. Адабий анъана ва бадиий таржима. Тошкент: Фан, 1980.
- 2. Саломов G'. Таржимон маһорати. Тошкент: Фан, 1979.
- 3. Haldun Taner. Bütün hikayeleri. Ankara. Bilgi yayınevi. Üçüncü baskı. 1983.
- 4. Очилов Э. Таржимашуносликнинг назарий масалалари. Тошкент, 2014.
- 5. Kayumova, M. (2022). Methodological Commonality in Uzbek and Turkish Drama. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 9(3), 230-238.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784

SJIF 2022: $5.947 \mid ASI Factor = 1.7$

OYBEKNING "NAVOIY" ROMANI TARJIMALARIDA MATAL VA MAQOLLARNING BERILISHI

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-305-311

Filol.f.n. Rustam SHARIPOV

TDSHU dotsenti, Toshkent. Oʻzbekiston.

Tel: +998 99 819 51 04;

e-mail: rustamsh@gmail.com

Kamola RASULOVA,

TDSHU 2-kurs magistranti,

Tel: +998 93 386 63 05;

E-mail: rasulovakamola0120@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada atoqli oʻzbek adibi Oybekning "Navoiy" romani tarjimalarida matal va maqollarning berilishi masalasi, romanning iste'dodli turk tarjimonlari Ahsan Botur va Shuayip Qoraqosh tomonidan amalga oshirilgan tarjimalar misolida koʻrib chiqiladi.

Tayanch soʻzlar: roman, badiiy tarjima, frazeologizm, maqol, obrazli koʻchma ma'no.

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос придание слов и пословиц в романе выдающегося узбекского писателя Айбека "Наваи" в турецком языке, которая была переведён талантливыми переводчиками Ахсан Ботур и Шуайип Каракаш.

Ключевые слова: роман, художественный перевод, фразеологизм, пословица, метафорическое значение.

Abstract. The present article, the issue of giving words and proverbs in the translations of the famous Uzbek writer by Aybek novel "Navoi" in Turkish translations made by talented translators Akhsan Botur and Shuayip Karakash.

Key words: story, literary translation, phraseological unit, proverb, metaphorical meaning.

Madaniyatning ajralmas qismi, tilning muhim qatlamini tashkil etuvchi, asrlar osha hayotda sinalib, sayqallanib, avloddan avlodga oʻtib kelayotgan, xalqning muayyan voqea-hodisa haqida xulosasi, adolatli hukmi mujassam boʻlgan maqollar bebaho ma'naviy boylik sifatida insoniyat tarixining barcha davrlari uchun mutlaq haqiqat, donolikning eng oliy nuqtasi hisoblanadi [1,9].

Bizning xalqimizda qadimdan paydo boʻlgan va u shaklan qisqa, lekin m'anoli otalar soʻzi [5,569] sifatida qoʻllanilib kelinadi. Tadqiqotimizning

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

asosiy manbaasi hisoblangan ushbu romanda ham bir qancha maqollarni uchratdik. Ulardan ayrimlari gap bilan tarjima qilingan boʻlsa, ba'zilari asliyatda maqol boʻlmasada, mutarjim tomonidan maqol bilan oʻgirilganligini guvohi boʻldik.

Maqol xalq ogʻzaki ijodi janrlaridan biri boʻlgan maqollar ham lingvopoetik vosita sanaladi. Maqol – (arabcha "qavlun" (so'z) fikr aniq, lo'nda, tugal, mantiqiy izchil, xulosa tarzida bayon qilingan janr. Maqolning turkiy sinonimi "otaso'z" (ataso'z)dir. Dastlabki 300 ga yaqin turkiy maqollar Mahmud Koshgʻariyning "Devonu lugʻatit turk" asarida keltirilgan. Gulxaniyning "Zarbulmasal" kitobida 400 dan ortiq maqol keltirilgan.1980-yillarda O'R FA Til va adabiyot inistitutida 13000 ga yaqin maqol to'plab nashr etildi. Alisher Navoiy maqol atamasini "masal" tarzida ishlatgan. Ana shu atama XX asrning birinchi yarmigacha qo'llangan. O'zbek tilida bir qancha maqollar to'plamlari nashr etilgan: "O'zbekcha otalar so'zi"(1924), "Maqollar va hikmatli so'zlar"(1939), "Otalar so'zi-aqlning ko'zi" (1947), "O'zbek xalq maqollari" (1978), "O'zbek xalq maqollari" (ikki jildlik, 1987-1988). Xalq maqollarini tadqiq etgan va nashrga tayyorlagan olimlardan Hodi Zaripov, G'ozi Olim, G'ulom Zafariy, Zubayda Husayinova, Bahodir Sarimsogov, Asgar Musaqulov va boshqalar. Maqollar va matallar xalqning tarixiy, ogʻzaki va yozma ijodi mahsuli hisoblanib, xalqning koʻp asrlik tajribalari, turmushidagi turli voqea-hodisalarga munosabatining ifodasidir.

Madaniyatning ajralmas qismi, tilning muhim qatlamini tashkil etuvchi, asrlar osha hayotda sinalib, sayqallanib, avloddan avlodga oʻtib kelayotgan, xalqning muayyan voqea-hodisa haqida xulosasi, adolatli hukmi mujassam boʻlgan maqollar bebaho ma'naviy boylik sifatida insoniyat tarixining barcha davrlari uchun mutlaq haqiqat, donolikning eng oliy nuqtasi hisoblanadi [1,9].

Misol tariqasida romanda jumla ichida keltirilgan muallif tomonidan juda oʻrinli qoʻllanilgan maqol tarjimasiga e'tiborimizni qaratadigan boʻlsak:

Asliyat: - Anov uloqchi? – Toʻgʻonbek uzoqda oʻt chimtib yurgan oriq echkini koʻrsatdi.

- Bolam u qoʻshniniki... - Ishontirishga kirishdi kampir.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

- Na zarari bor? <u>Tuya koʻrdingmi — yoʻq!</u> — Zaharxanda qildi Toʻgʻonbek [2, 62].

Ahsan Botur tarjimasi: - Ya şu oğlak ne? - Doğanbey uzakta otlamakta olan keçiyi gösterdi.

- -Balam o komşununki.. İhtiyar onu inandırmaya çalıştı.
- -Ne farkeder? Komşu malı ortaklık! Diye çıkıştı Doğanbey [3, 54].

Shuayip Qoraqosh tarjimasi: "Peki, ya şu oğlak?" Toganbek uzakta otlayan zayıf bir keçiyi işaret etti. "Balam, o komşunun..." İnandırmaya çalıştı yaşlı kadın.

"Ne zararı var? <u>Deve gördün mü, yok!"</u> baktı Toğanbek [4, 74].

Yuqoridagi "Tuya koʻrdingmi — yoʻq" maqolining mazmuni "Hech narsani koʻrmaganlik, bexabarlik" boʻlib, birinchi tarjimonimiz Ahsan Botur mazkur maqolning aynan muqobili boʻlmagani uchun uni quyudagicha: "*Komşu malı ortaklık!*" yani "Qoʻshni moli oʻrtada"deb tarjima qilgan. Bu tarjima asliyatdagi maqolning oʻrnini bosa olmagan va tarjima muallifning fikrini ochib bera olmagan. Ikkinchi tarjimon Shuayip Qoraqosh esa turk mentalitetida bu kabi maqolning oʻzi mavjud boʻlmasada, soʻzma-soʻz tarjima qilingan. Bu oʻzbek xalqiga xos boʻlgan maqol turk kitobxoni uchun tushunarsiz boʻlishi mumkin.

Bir tilga xos maqol, matal, idiomalarning boshqa tildagi muqobili bilan oʻgirish yoki soʻzma-soʻz tarjima qilish ma'qul emasligini uqtirgan Gʻ. Salomov, bunday birliklarni ularning formal tomondangina muvofiq keladigan shakldosh varianti bilan yoki u qanday boʻlsa aynan shunday tarjima qilinsa, xato kelib chiqishi mumkinligini aytadi.

Maqol xalq orasida kun sayin tugʻilib qolganidek, uni badiiy matnda, yani qalam yordamida yoritilayotgan asarda qoʻllash masalalari paydo boʻldi. Chunki asarda berilayotgan timsol yoki voqea-hodisani toʻlaroq bayon etish uchun albatta maqol va matallarga murojaat qilinadi.

"Agar mendan: "Tilda ham moʻjizalar boʻladimi?" – deb soʻrasalar, men: "Agar boʻlsa, tilning "moʻjizasi" – undagi maqol, matal va idiomalardir", - deb javob qilgan boʻlar edim", - deydi taniqli tarjimashunos olim Gʻaybulloh as-Salom. Chindan ham, gapning qaymogʻi, shirasi, olam-olam ma'no beradigani va, shu bilan birga, loʻndasi – maqol va matallardir.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Maqol soʻzining koʻrki, nutqning oʻtkir quroli, xalqning donishmandligidadir. Har bir xalqning tarixi, tafakkuri va ruhiy holatlari maqol, matallarda oʻz ifodasini topadi. Har bir maqolda shu maqolni yaratgan xalqning timsoli, xalqning milliy madaniy merosi namoyon boʻladi.

Endi e'tiborimizni quyidagi yana bir maqolga qaratmoqchiman:

Asliyat: "Ilm igna bilan quduq qazish" degan qadimgi fikrga hujralarning andozasi yorqin misol boʻlsin, deb bir zamonlar me'moriy san'atida tolibi ilmlar uchun shu andozani qabul qilgan boʻlsalar ehtimol...[2, 7].

Ahsan Botur tarjimasi: Kimbilir, "ilim, iğneyle kuzu kazmaktır" şeklindeki kadim görüşe hücrelerin endâzesine tipik bir örnek olsun diye mimarlar tâlib-i ilimlere ancak bu tip odaları münâsip görmüşlerdi.. [3, 6].

Shuayip Qoraqosh tarjimasi: "İlim, iğne ile kuyu kazmaktır" şeklindeki eski fikre hücrelerin ölçüsü parlak bir misal olsun, diyerek bir zamanlar mimarlık sanatında talebeler için bu ölçüyü kabul etmiş olmalıdırlar. [4, 32].

Mazkur maqol turkchaga ikki tarjimon tarafidan ham soʻzma-soʻz tarjima qilingan. Yuqoridagi milliy mentalitetimizga xos boʻlgan maqolning aynan ekvivalenti turkchada mavjud ekanligi tarjimaning yutugʻidir. Maqollar aslida maqol bilan tarjima qilinsa, badiiy matn boʻyoqdorligini oshiradi. Chunki, maqol uchun asos boʻlgan soʻz tarjima qilingan chogʻda ham fikr umumiyligida chalgʻishlar yuzaga keladi.

Maqol, matallarda Vatanni sevish, mehnat qilib yashash gʻoyalari maqol mohiyatida salmoqli hissalar qoʻshib keladi.

Badiiy matn matallarda esa maqollar va matallarda oʻgirish jarayoni alohida oʻrin egallaydi. Bu yerdan tarjimondan oʻtkir ziyraklik va katta matonat talab qilinadi. Chunki aynan maqol va matallarning tarjimasini toʻliq yoritib berolmaslik badiiy asar mazmuniga putur etkazishi mumkin. Toʻgʻri, har bir maqol va matal ham ma'no, ham shakl, ham xususiyatga ega. Lekin bularga umumiylik masalasi ham ahamiyatlidir. Shuni aytib oʻtish kerakki, koʻplab maqollarning har xil tillardagi shaklllarida ham shaklan, ham mano jihatidan yoki umumiy bajarayotgan funktsiyalaridan oʻhshashlik topsa boʻladi.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

"Navoiy" romanida shunday chuqur ma'noga ega maqollar borki, ular xatto xozirgi kunda nutqda ham kam uchraydi. Ulardan biri:

Asliyat: - So'fi so'g'on⁸⁸ yer, topilsa yo'g'on yer, deganday, endi podshohdan bir nima yulmoqchimisizlar! [2, 15].

Ahsan Botur tarjimasi: - Súfi soğan yer, bulursa yağlı da yer dedikleri gibi, şimdi siz bu pâdişâhtan bir şeyler koparmak niyetindesiniz! [3, 12].

Shuayip Qoraqosh tarjimasi: Sofu soğan yemez; bulursa kabuğu nu bile yer, dedikleri gibi şimdi Padişah'tan bir şey mi koparmak istiyorsunuz [4, 37].

Mazkur maqol xozirda xalq orasida keng qoʻllanilmasa-da, lekin oʻzining ma'no mazmuniga ega. Romandagi mazkur jumla ham maqol ham oʻxshatishga misol boʻladi. Maqol asliyatda "Soʻfi piyoz yeydi, topilsa (boʻlsa), boʻkkuncha yeydi" maʻnosida ishlatilgan. Maqolning turkchaga tarjima qilgan Ahsan Botur.... Shuayip Qoraqosh tomonidan oʻgirilgan mazkur maqol teskari oʻgirilsa, quyidagi shaklni oladi: Soʻfi soʻgʻon yemas, topsa hatto (piyozning) poʻstini ham yer, deganday endi podshohdan bir nima yulmoqchimisizlar!

Yuqoridagi ikki mutarjimning tarjimalariga qaraydigan boʻlsak, ikki tarjimon ham maqolning asl ma'nosini tushunmasdan notoʻgʻri tarjima qilganliklarini koʻrishimiz mumkin.

Maqol obektini hamisha saqlash koʻp hollarda goʻzalliklarga olib kelsa-da, uni milliy an'anviy birikmalar bilan alishtirishda ham asardagi ma'lum komponentlarni buzib yuborish ehtimoliga olib keladi. Toʻgʻri, milliy sayqal berish ba'zida samara beradi, asar jozibasini oshirishga imkon yaratadi, boʻyoqdorligini kengaytiradi. Lekin milliy sayqallikni oshirib yuborilishi ba'zi xollarda tarjimani bachkanalashishiga sabab boʻlib qolishi mumkin. Shunday boʻlsa-da, badiiy matn tarjimasida sayqal va boʻyoqdorlik shart va zaruriydir.

Maqollarni tarjimada qoʻllash, ular orqali matn badiiy saviyasini oshirish ijodkorga ham, oʻquvchiga ham zavq baxsh etadi. Maqollarning asarlarda ishlatilishi asarning qadr qimmatini yanada oshirib beradi.

309

December 2022

www.oriens.uz

⁸⁸ Сўғон - шв, пиёз (Ўзбек тилининг изохли луғати: 80000 дан ортик сўз ва сўз бирикма 260 си. Ж. III. Н-Тартибли/Тахрир хайъати: Т.Мирзаев (рахбар) ва бошк. ЎзР ФА Тил ва адабиёт ин-ти. - Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2006.-688)

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Tarjimon esa o'z mehnati natijasini tarjima qilishdan asarning sof va mazmunan boyligida ko'radi.

Tarjima nazariyasining bir qancha matal, idiomalarni bir tildan boshqa tilga tarjima qilish muammosi ham gʻoyat katta ahamiyat kasb etadi. Frazeologiya masalalari va turli tillarda soʻzlarning har xil birikishiga oid problema, tarjima praktikasi bilan birga, tarjima nazariyasi uchun ham gʻoyat katta ahamiyat kasb etadi. Chunki turli tillarda moddiy manosi bir xil boʻlgan soʻzlarning mano va uslub funktsiyalari bir-biridan tafovut qilishi turli tillarda bunday soʻz birikmalarining farq qilganligi uchun, tarjima praktikasida katta mushkullik tugʻdirib, nazariy jihatdan ham juda katta qiziqish uygʻotadi.

Maqol, matal va idiomatik iboralar badiiy asarda avtor tilida hamda unda tasvirlangan personajlar nutqida koʻp uchrashi sababli ular badiiy adabiyot uchun juda harakterlidir. Biroq A.V.Fyodorovning fikricha, nutq vositalarining bu kategoriyasi faqatgina badiiy adabiyotning xususiy mulki boʻla olmaydi. Chunki frazeologik iboralar publistikada va qisman ilmiy adabiyotlarda ham ishlatiladi. Shuning uchun ularga faqat badiiy adabiyotga taalluqli masala deb emas, balki juda muhim til masalasi deb qaramoq kerak. Tarjimada muallif uslubi va milliy kaloritni aks ettirish, aniq va erkin tarjima tushunchasi, obraz va personajlarning til xususiyatlarini tarjimada berish adekvat badiiy tarjima yaratish va boshqa oʻnlab jumboqlar maqol, matal va idiomatik iboralarni tarjima qilish masalalari bilan chambarchas bogʻliqlir. Koʻpgina yozuvchi, shoir va olimlarning asarlarida maqol, matal va idiomalarni bir tildan boshqa tarjima qilish muhim va murakkab ish ekanligi alohida takidlab oʻtiladi.

Badiiy asar tilida ifodalangan milliy ruhni aks ettirishda maqollarning roli katta.Maqol, matal va idiomalarni buzib tarjima qilish asar tilini nursizlantiradi. Va uning badiiy qimmatiga putur etkazadi.

Asliyat: - Arzi dodimni kimga aytayin, quloq sol bolam! – muloyimlanib gapirdi kampir.

-Koʻp soʻz eshakka yuk... [2, 62].

Ahsan Botur tarjimasi: - Derdime kulak sal oğlum, kime anlatayım derdimi sen dinlemezsen! – Diye karşılık verdi ihtiyar yalvarmaklı bir eda ile. - Fazla söz eşeğe yük... [3, 54].

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Shuayip Qoraqosh tarjimasi: "Ben derdimi kime söyleyeyim, kulak ver, balam!" mülayim bir sesle cevap verdi yaşlı kadın. "Çok söz eşeğe <u>yük...</u> [4, 74].

Bu oʻzbek xalqi maqoli turk tilida mavjud boʻlmagani uchun ikki tarjimon ham soʻzma - soʻz tarjima qilgan. Ammo shunday boʻlsa ham tarjimalar oʻrinli va chiroyli oʻgirilgan. Bizda bir qancha maqol, matal va idiomalar turli asarlarda turlicha tarjima qilishda roʻy berayotgan chalkashliklar tanqid qilinar ekan. Bundan ayni bir frazeologik iborani hamma tarjimonlar muqarrar ravishda uning bir xil shtamp ekvialenti yoki muqobil tarjima qilishlari shart degan xulosa kelib chiqmaydi. Koʻp tarjimonlar frazeologik birikmalarni aniq ekvialentini topolmay har xillikka yoʻl qoʻygan chogʻlarida ham bari-bir asarni keyingi nashrlarda yoki boshqa asarni tarjima qilganlarida oʻzbek tilidan oʻsha birikmalarni magʻzini ochadigan muqobil birikmalar topib ishlatishga harakat qilganlar. Bu esa ularning adekvat tarjima yaratish yoʻlida sidqidil mehnat qilganliklarni koʻrsatadi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkin-ki, biz yuqoridagi misollarni yana bir qanchasini keltirishimiz, ikki tarjimaning ijobiy va salbiy tomonlarini ochiqlashimiz mumkin. Bularning barchasi oxir-oqibatda tarjimalarning yutuq va kamchiliklardan xoli emasligini koʻrsatadi. Ikki mutarjimning goh asliyatga yaqinlashib, goh asliyatdan uzoqlashib qilgan tarjimalari Oybekning "Navoiy" romanini qayta yaratishga harakat qilganliklarini koʻrsatib turibdi. Tarjimonlar tomonidan yoʻl qoʻyilgan kamchiliklar tarjimalarning qimmatini aslo kamaytirmaydi, aksincha boʻlgʻusi yangidan-yangi tarjimalar uchun faqatgina oʻrnak boʻladi xolos.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1. Hamidov X. Maqol va idiomalar tarjimasi muammolari. T., 2017. 128 b.
- 2. Oybek, Navoiy, roman, / «Asr oshgan asarlar» turkumi // Tahrir hay'ati: Bobir Alimov va b. –Toshkent: «Sharq», 2004, 496 b.
- 3. Aybek, M.T. Nevai, Çev. Ahsen Batur. İstanbul: 1995. 447 s.
- 4. Aybek. Nevâyi, Roman, Türkiye Türkçesine aktarma ve İnceleme Prof. Dr. Şuayip Karakaş. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2019. 461 s.
- 5. Ўзбек тилининг изохли луғати. 5 жилдли. 2-жилд. –Т., 2006-2008. –569 b.
- 6. Shamsieva, B. (2022). The term of transfer in the field translation studies. In развитие науки, технологий, образования в ххі веке: актуальные вопросы, достижения и инновации (pp. 99-102).

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

YUMORISTIK JANRLAR TARJIMASIDA MENTALLIK

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-312-318

PhD. Maxfuza ARTIKOVA

TDSHU katta oʻqituvchisi, Toshkent,Oʻzbekiston Tel: +99893 5136468; martikova@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada oʻzbek hamda ispan mediamakonidagi anekdotlar tarjimasida mentallik masalalari, jumladan urf-odat, an'ana, kundalik turmush tarzining ta'siri, zamonaviy xalqaro jurnalistika sohasida tarjima jarayonining oʻziga xosligi, tarjimonning jurnalist vazifasini bajarishi, lingvomadaniy muammolari tahlil etilgan.

Kalit soʻzlar: mentallik, jurnalistik matn, lisoniy va madaniy norma, yumoristik janr, OAV tili.

Аннотация. В статье анализируются вопросы менталитета при переводе анекдотов в узбекских и испанских СМИ, в том числе влияние обычаев, традиций, повседневной жизни, своеобразие переводческого процесса в сфере современной международной журналистики, лингвокультурологические проблемы, и роль переводчика как журналиста.

Ключевые слова: ментальность, журналистский текст, лингвокультурная норма, юмористический жанр, язык СМИ.

Abstract. The article analyzes the issues of mentality in the translation of jokes in the Uzbek and Spanish media, including the influence of customs, traditions, life, the originality of the translation process in the field of modern international journalism, linguistic and cultural problems, and the role of the translator as a journalist.

Keywords: mentality, journalistic text, linguocultural norm, humorous genre, media language.

Garchi tarjimashunoslikka oid bilimlar doirasida ommaviy axborot vositalari (OAV) tarjimasiga yetarlicha e'tibor qaratilmagan bo'lsa-da, jurnalistik tarjima tarjimondan har tomonlama professionallikni talab etishi tayin. Zero, OAV tarjimasi nafaqat tarjimonlik mahoratini, balki jurnalistik ko'nikmalarni egallashni ham talab etadi.

Ernandes Gerreroning qayd etishicha [1, 159], jurnalistik matn tarjimoni voqea-hodisani jurnalist sifatida anglay olishi bilan bir qatorda

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

www.oriens.uz

tarjimonlik ishini ham puxta bajarishi, tarjima qilayotgan matnini siyosiy, ijtimoiy va mentallik xususiyatlarini toʻliq anglab yetishi lozim.

Jurnalistik matnlar muallifning dunyoqarashi, mentaliteti, kommunikativ jarayondagi lisoniy va madaniy normalarini tashish xarakteriga ega. Shu sababdan ham OAV tarjimoni bir vaqtning oʻzida jurnalist ham sanaladi. Xorijiy tildan ona tiliga yoki aksincha tarjima qilish mobaynida tarjimon matn asliyati muallifi, u mansub boʻlgan millatning oʻy-fikri, tafakkuri, kundalik tashvishlari, milliy oʻziga xosligini tushunishi zarur boʻladi. Yuqoridagi sifatlarni esa yumoristik janrdagi matnlar aks ettiradi.

Oʻzbek va ispan mediamakonida umummilliy tarzda qoʻllanadigan hazil-mutoyiba janrlari, jumladan, anekdotlar, parodiyalar, yumoristik telehamda radiodasturlar keng auditoriyaga egaligi bilan ajralib turadi. Ma'lumki, biror milliy bayram, sayil hamda yig'inlar hazil-mutoyibasiz o'tmaydi. Shunday davralarda aynan qanday latifalardan foydalanilishi, ularning qahramonlari va voqealar rivoji oʻsha millatning milliy oʻziga xosligi, an'analari, turmush tarzini namoyon etadi. Kulguga boy matnlar koʻpchilik tomonidan qabul qilinish uchun moʻljallangan. Yumorga biror gilinganda, albatta, mashhur murojaat inson voki to'xtalinadi. Bu kishilarni parodiya qilinganda ham yuz beradi. Kishilarni kuldirish uchun esa hammaga birdek tushunarli voqea yoki obrazlarga ishora qilish kerak bo'ladi.

Shu ma'noda, G.G. Slыshkin umummilliy ahamiyat kasb etgan hazil-mutoyibalarga, xususan, anekdotlar pretsedentlik xususiyatiga egaligini ta'kidlaydi [3, 56]. Darhaqiqat, aynan yumoristik janr, unda ko'tarilayotgan muammo, kishilarga bo'lgan munosabat, hazil ostiga olinayotgan insonning holati, xatti-harakatlari muayyan millatning madaniyati, tarixi, bugungi turmush tarzi va qiziqishlarini aks ettiradi.

Lingvomadaniy axborotni oʻzida jamlagan anekdotlar yirik kognitiv qimmatga ega. Zero, anekdot auditoriya tomonidan yaxshi qabul qilinishi uchun avvalambor unda ilgari surilgan gʻoya, undan anglashiladigan mazmun, anekdotdagi voqea kishilarga yaxshi tanish boʻlishi darkor.

Fikrimizcha, anekdotlar kishilar kayfiyatini koʻtarish, ularga xush kayfiyat ulashish maqsadidagina yaratiladi va ijro etiladi, deyilsa, xato boʻladi. Zero, mazkur janrga mansub aksariyat asarlarda kulgu ortiga

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

yashiringan muammo mavjud. Bugungi kunda millionlab latifalar kishilar orasida tarqalib ulgurgan. Ammo ularning hammasidan ham OAVda, keng davralarda foydalanib boʻlmaydi, oila a'zolariga soʻzlab berilmaydi. Demak, oilaviy davralarda, turli tadbirlarda, doʻstlar davrasida aynan qaysi latifaning aytilishi, ularning qahramonlari kimlar boʻlishi hamda voqea qay tarzda rivoj topishi va yakunlanishi oʻsha millat vakillarining mentaliteti, dunyoqarashi, an'analari, turmush tarzi, qiziqishlariga bogʻliq boʻladi.

xalqining latifaga oʻrinda oʻzbek hamda ispan munosabatiga to'xtalib o'tish lozim. Bizningcha, o'zbek hamda ispan latifalarini solishtirishda latifalar qahramonlari xarakterini qiyoslash bilan ham millat xarakterining ba'zi bir o'ziga xos jihatlarini o'rganish mumkin, chunki aynan latifa qahramonlari xarakterida milliy hamda madaniy oʻziga xoslik namoyon boʻladi. Masalan, latifa gahramonlari (oʻzbeklarda) hamda Manolo (ispanlarda)ning xarakteri, ular bilan roʻy beradigan hodisalar, har ikki millatning oʻziga xos dunyoqarashidan dalolat beradi. Ma'lumki, o'zbek latifalari qahramoni Nasriddin Afandi (Xoʻja Nasriddin) - oʻta zukko, hozirjavob, aqlli, ishbilarmon kishi. Uni aldamoqchi bo'lganlarni, birovning haqiga xiyonat qilganlarni, xalqqa azob berganlarni boplab adabini beradigan, haqiqatni yoqlaydigan Afandi latifalardagi voqealar davomida oʻzgalarni aldab ketishi va boshqalarni tanqid qilishi, ustidan kulishiga guvohi boʻlamiz. Masalan, Afandi Buxoroi sharifga borib oʻqidi. Oʻqishni tugatib uyga qaytgach, otasi uning arabchadan olgan bilimini sinab koʻrish niyatida soʻradi: — Xoʻsh, arablar sovigan oshni nima deb atasharkan? — Arablar sovigan oshni koʻrishsa, indamay yeyaverishadi. Shuning uchun ham unga nom qoʻyib oʻtirishmagan.

Ispanlarning Manolosi esa tamomila Afandiga qarama-qarshi xarakterdagi personaj boʻlib, sodda va goʻlligi sabab aksariyat hollarda noqulay ahvolga tushib qoladi. Manolo oʻzgalarning ustidan kulmaydi, vaziyatdan ustalik bilan chiqib keta olmaydi, aksincha, oʻzi tang ahvolga tushib, kulguga qoladi. Atrofdagilar Manoloni masxaralab keladi. U ham oʻzgalarga qoʻshilib, oʻz ahvolidan zavqlanib kuladi: *Manolo se casó con Pilar. Él no lo sabía, pero Pilar había pasado de mano en mano antes de conocerlo. La noche de bodas estuvieron en el hotel del pueblo. Como los*

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

lugareños eran muy chismosos se amontonaron junto a la puerta de la habitación de Manolo y Pilar para oír que pasaba. Lo primero que escucharon fue que Manolo decía: - Ahora voy a besarte como nadie lo ha hecho, Pilar. Afuera se corrió el rumor: - ¡La va a besar! ¡La va a besar! - Ahora voy a abrazarte como nadie lo ha hecho, Pilar. - ¡La va a abrazar! ¡La va a abrazar! - Y ahora voy a hacerte lo que nadie le ha hecho antes, Pilar. - ¡La va a matar! ¡La va a matar!

Yuqoridagi matnlardan koʻrinib turibdiki, har ikki mamlakat yumoristik qahramonlari timsolida kishilarning milliy xarakteri, oʻziga xos jihatlari namoyon boʻlgan. Shu oʻrinda misol tariqasida televizion tokshoularni keltirishimiz mumkin. Oʻzbek tok-shoularida muammo oʻrtaga tashlanadi va u yuzasidan turli kasb egalari, xolis ekspertlar oʻz tanqidiy fikrlarini bildirishadi. Hazil aralash tanqid qilinadi, ammo hech kim oʻzoʻzini tanqid qilmaydi, balki oʻzgalarning xatti-harakatlari, yurishturishlari kulgu ostiga olinadi.

Oʻzbekistonda tok-shouga qahramon sifatida tanlab olingan inson noqulay vaziyatlardan ham ustalik, hozirjavoblik bilan chiqib ketishga harakat qiladi. Biroq Ispaniyadagi tok-shoularda buning aksi. Ispan shoumenlari quyidagi mezonlar asosida tok-shoulari uchun qahramon tanlaydi: qahramonning kuchli bilimga egaligi, shiddatkorligi va eng asosiysi, oʻz-oʻzini tanqid qila olishi, oʻz ustidan kula olishi.

Demakki, Manolo obrazi bu ispan xarakteridan kelib chiqqan hamda ularning tarixiy rivojlanib kelayotgan milliy xarakterining namunasi, desak xato boʻlmaydi. Shuningdek, latifalarni xalq yaratadi va ularning muallifi anonim. Shu bois ham anekdotlarda koʻtarilgan muammo, ulardagi fikrlar rivoji, qarashlar xolis boʻladi.

Bugungi kunga kelib, oʻzbek mediamatnlarida turli mavzudagi latifalar uchraydi. Ularning aksariyatini oilaviy (er-xotin, qaynona va kelin munosabatlari) mavzular tashkil etadi.

Oʻzbek va ispan mediamatnlarini kuzatish natijasida har ikki mamlakat mediamakonida keltiriladigan latifalar mavzularida oʻxshashlik va farqlar kuzatildi. Jumladan, har ikki mamlakat gazetalarida ham ayollarni kulguga olish: "Ayollar fevralda kam gapirishadi. Chunki fevral eng kalta oy. Erkaklar esa mart oyining boshida ayollarga fevralda kam gapriganliklari uchun sovgʻalar berishadi" ("Darakchi"); "..¿En qué se

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

parece una mujer a un perro? – En que a veces parece que te entienden..." ("AVS"); erkaklarning e'tiborsizligini ko'rsatuvchi: "– Xotin, senmisan?! Ha, yaxshi yuribman. Mashina joyidami? Yangilik deysanmi? Mashinaga ikkita fara oldim, motor oldim. – Mashinangiz qursin, bolalarni so'ramaysiz ham. – Darvoqe, bolalarni mashinaga yaqinlashtirma, bo'yog'ini ko'chirib, chizib tashlashmasin" ("Darakchi"); "¿Cómo le ayuda el hombre a la mujer en la cocina? – Levantando a pies que barra" ("AVS"); er va xotin o'rtasidagi ziddiyatli vaziyatlarga doir: "Er o'lim to'shagida yotibdi. Xotin esa uning tepasida turib, ko'z yosh to'kmoqda: – Nega meni yolg'iz tashlab ketyapsiz? Sizsiz qanday yashayman?! Yo'q, agar ketsangiz, ortingizdan tezda yetib boraman! – Shoshilma, – deya xirilladi er. – Men u yerda biroz nafasimni rostlab olay!" ("Darakchi"); "¿En qué parece un hombre a un microondas?.. En que al principio pensas que sirve para todo y al final sólo para calentar" ("AVS") kabi mavzulardagi anekdotlar beriladi.

Har ikki mamlakat gazetalaridan oʻrin olgan yumoristik matnlarda har ikki xalqning urf-odatlari, dunyoqarashi va milliy-madaniy oʻziga xosligi farqli jihatlar ham kuzatildi. Masalan, ispan uchramaydigan mavzular qatorida qaynona va kelin munosabatlariga doir: "Qaynotalar nega kelinlariga mehribon bo'lishlarini bilasizmi? Chunki ikkovlari ham bir odamdan qoʻrqishadi" ("Mushtum"); xalq orasida tarqalgan irimlarga doir: "Bugun ishdan qaytayotganimda qora mushuk yoʻlimni kesib oʻtdi, keyin birdan qaytib oldingi tomonga oʻtdi. U qarorini oʻzgartirdimikan yoki ta'sirini ikki barobar oshirmoqchi boʻldimi?" ("O'zAS"); milliy urf-odatni eslatadigan: "O'zbek xonadoniga xorijdan mehmon kelibdi. Birpasda palov pishibdi, choy qaynabdi. Dasturxon yozilibdi. Mezbon choy damlab, qaytara boshlabdi: bir, ikki, uch... Keyin choy qaytargan piyolasiga choy quyib oʻzining oldiga qoʻyibdi. Yangi piyolaga choy quyib, ogʻaynisiga uzatibdi. Mehmonning afti norozi bujmayibdi. Mezbon soʻrabdi: Ogʻayni, seni xafa qildimmi? -Ha. - Nima qilib? - Axir oʻzingning piyolangni uch marta chayib tashlagan choydan menga quyding-ku!.." ("Darakchi").

Ispan gazetalaridagi milliy oʻziga xos yumoristik matnlar qatoriga millat vakillarining turmush tarzi bilan bogʻliq boʻlgan qiziqarli voqealarni gavdalantiruvchi: ... 'Está la fiesta a su máximo, y en eso llega Jaimito, se

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

acerca a una chica y le pregunta:- ¿Vas a bailar?- ¡Sí! - le responde la chica con gran entusiasmo.- Buenísimo! Me llevo tu silla entonces" ("AVS"); Ispaniyaning turli millatga xos boʻlgan xalqlarining kulguga olinishi orqali milliy xarakter kasb etgan: "¿Por qué en Galicio no hacen cubitos de hielo? — Porque se murió la vieja que sabía la receta" ("AVS"); "Estaba un catalán en su casa y le da un ataque cardíaco, avisan a la ambulancia, lo montan en la camilla, lo suben en la ambulancia y de camino el médico le dice a su ayudante: -¡Rápido, póngale la mascarilla! Y el catalán: -¡No, por favor, póngame la más baratilla!" ("ABC"); "Un vasco aparece en el Guiness como la persona que ha comido mayor cantidad de huevos seguidos, un periodista le pregunta: -Y como consiguió comer usted tantos huevos seguidos? -Ya ve, a fuerza de pan" ("AVS").

Har ikki tildagi mediamatnlardagi latifalar tahlili mazkur turdagi matnlarning zamon muammolari, kundalik tashvishlari, qiziqishlarini aks ettirishini koʻrsatdi.

Ta'kidlash kerakki, ba'zi o'zbek gazetalari chop etayotgan latifalar xorijiy ommaviy axborot vositalari (asosan, rus manbalari)dan tarjima qilib beriladi. Shu sababdan ham bu turdagi hajviy matnlar millat turmush tarziga "begonaligi" bilan ajralib qoladi: "Kuyov shifoxonada o'lim bilan olishib yotgan qaynonasini ko'rib kelibdi va xotiniga o'shqira ketibdi: — Oying otdek sog'lom, erta-indin kasalxonadan chiqadi va biznikida turadi! — Yo'g'-e, do'xtir axir menga "Oyingiz o'ladi", degandi —ku?! — Senga nima deginini bilmadimu, menga "Eng yomon holatga tayyor bo'lib turing", dedi" ("Darakchi").

Oʻzbek xalqida azaldan qaynona-kelin munosabatlari hazilga olingan. Bunga sabab esa oʻgʻil farzandlarning oʻz ota va onasi bilan yashashidir. Bunda tabiiyki, kelin va qaynona munosabati yuqori planga chiqadi. Qaynona hamda kuyov munosabatlaridagi ziddiyatlar oʻzbek millatiga xos emas.

Ma'lumki, kishilar boshqa bir lingvomadaniyatga mansub odamlar bilan o'zaro nutqiy munosabatga kirishganda o'z madaniyatini tahlil qila boshlaydi. Aynan mana shu paytda turli tushunmovchiliklar, inkor etish hisi paydo bo'ladi [2, 6]. Demak, bu kabi ziddiyatli vaziyatlar ham anekdotlar uchun yaxshi mavzu hisoblanadi.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Bu kabi ziddiyatli vaziyatga oʻzbek milliy udumlaridan hisoblangan "choy quyish" haqidagi yoki Ispaniyadagi turli etnik qatlamlarning kulgu ostiga olinishi bilan bogʻliq yuqorida keltirilgan anekdotlar ham misol boʻla oladi.

Xullas, latifalar zamirida jiddiy lingvomadaniy muammolar yashiringan boʻlib, ularda hayotiy voqealardan andaza olinadi. Oʻzbek va ispan gazetalaridan oʻrin olgan yumoristik janrlar tarjimasida har ikki millat mentaliteti, dunyoqarashi, xarakteri namoyon boʻladi. Jumladan, oʻzbek gazetalaridagi hajviy janrdagi matnlarda mutoyibaga tortiluvchining zukko, topqir ekaniga ishora qilinsa, ispan gazetalarida mazkur shaxsning sodda, goʻl, noqulay vaziyatlardan uddaburrolik bilan chiqib ketish xarakteriga ega boʻlmasligining guvohi boʻlamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1. Hernández Guerrero, M. J. La traducción periodística. Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2005. 159
- 2. Завьялова К.В. Функционирование прецедентного текста и прецедентного имени: сказка "Золушка" в русской, американской, испанской и венгерской лингвокультурах: Дисс. ...канд. филол. наук. М., 2007.
- 3. Слышкин Г.Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. М.: Академия, 2000.
- 4. "Ўзбекистон адабиёти ва санъати", "Ҳордиқ", "Даракчи", Сўғдиёна", "АВС", "El mundo" газеталари.
- 5. "Муштум" журнали.
- 6. Artikova, M. (2015). Los problemas culturales de aprender: La lengua española por los estudiantes uzbekos. In La enseñanza del español en el contexto de las artes y la cultura: actas del XLIX Congreso Internacional de la Asociación Europea de Profesores de Español (AEPE), celebrado en Ávila (España), del 21 al 25 de julio de 2014 (pp. 127-132). Asociación Europea de Profesores de Español (AEPE).

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

UMAR SAYFIDDIN HIKOYALARI TARJIMALARIGA DOIR

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-319-327

Filol.f.d. Xayrulla HAMIDOV

TDSHU dotsenti, Toshkent, Oʻzbekiston

Tel: +998 960-0623:

E-mail: hamidovx@gmail.com

Afro'za TOJIYEVA.

TDSHU magistranti, Toshkent, Oʻzbekiston

Tel: +998 946674556;

E-mail: tojiyevaa07029@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada atoqli turk adibi Umar Sayfiddinning turk hikoyachiligida tutgan oʻrni va ahamiyati, xususan adib hikoyalarining oʻzbek tiliga tarjimalari, bunda tarjimonlar erishgan yutuq va yoʻl qoʻyilgan kamchiliklar, tarjimalarning badiiy saviyasi xususida soʻz boradi.

Kalit soʻzlar: turk hikoyachiligi, frazeologik birliklar, milliy adabiyot, grammatik shakl, ekvivalent, "Til va tarjima"

Аннотация. В данной статье речь идет о роли и месте известного турецкого писателя Умара Сайфиддина в турецкой новеллистике, особенно о переводах рассказов писателя на узбекский язык, достижениях узбекских переводов его рассказов и недостатках переводчиков в процессе художественного перевода.

Ключевые слова: турецкая новеллистика, фразеологические единицы, национальная литература, грамматическая форма, эквивалент, «Язык и перевод».

Abstract. This article deals with the role and place of the famous Turkish writer Umar Sayfiddin in Turkish short stories, especially the translations of the writer's stories into Uzbek, the achievements of Uzbek translations of his stories and the shortcomings of translators in the process of literary translation.

Key words: Turkish novelistics, phraseological units, national literature, grammatical form, equivalent, "Language and Translation"

Har bir xalq, har bir millatning o'ziga xos madaniyati, urf-odatlari, tarixi va shu bilan birga o'zining milliy adabiyoti bo'ladi. Adabiyot millat ruhi, uning dardlarini aks ettiruvchi vosita hisoblanadi. Xuddi shunday turk adabiyoti jahonda o'z o'rniga ega adabiyotlar sirasiga kiradi. Millatning adabiyotini jahon adabiyoti darajasigacha chiqaradigan narsa yozuvchi va shoirlardir.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Turk adabiyotining zabardast, atoqli, juda oz vaqt ijod qilgan boʻlsada, turk adabiyoti ixlosmandlarining qalbida chuqur joy egallagan yozuvchilardan biri Umar Sayfiddindir. XX asr boshlarida Usmoniylar imperiyasining inqirozga yuz tutib, xalq boshiga behisob kulfatlarning yogʻilishi yosh yozuvchining ichki dunyosiga qattiq ta'sir koʻrsatadi va bularni u oʻzining hikoyalarida ham aks ettiradi. Yozuvchi hikoyalarini yozishda koʻpincha xalq tarixi, milliy madaniyati va Onadolu afsonalaridan keng foydalangan.

Usmoniylar imperiyasidagi ijtimoiy hayot muammolarini dadillik bilan oʻrtaga tashlagan, asarlari jamiyatda turli bahs-munozaralarga sabab boʻlgan buyuk iste'dod sohibi — Umar Sayfiddinning ayrim hikoyalari Oʻzbekistonda oʻtgan asrning 70-yillarida jurnallarda e'lon qilingan. Biroq yozuvchi ijodiga boʻlgan qiziqish 90-yillar oxiri, ya'ni Oʻzbekiston Respublikasi Mustaqilligi yillarida yanada ortdi. Soʻnggi 10-15 yil ichida adibning oʻnlab hikoyalari taniqli tarjimonlar va havaskor ijodkorlar tomonidan ona tilimizga oʻgirilib, respublika jurnal va gazetalari, tarjima toʻplamlarida nashr etilib, turk adabiyoti ixlosmandlariga armugʻon etildi. Chunonchi, 2012 yilda adib hikoyalari taniqli tarjimon Boboxon Muhammad Sharif tomonidan oʻzbekchaga agʻdarilib, "Yangi asr avlodi" nashriyotida chop etildi [1]. Ushbu toʻplamga adibning "Tutqun", "Ont", "Kamalak", "Vasiyatnoma", "Valine'mat", "Pushti dur toʻn", "Ajinali koʻshk", "Oq yuz", "Jasorat", "Chanoqqal'adan soʻng", "Xari", "Doʻstu nodoʻstlarimiz", "Afroʻz bey", "Farmon" va boshqa hikoyalari kiritilgan.

Bugungi kunga kelib U.Sayfiddin hikoyalarining salmoqli qismi oʻzbekchaga tarjima qilib boʻlindi, desa boʻladi. Bunda Toshkent davlat sharqshunoslik institutida ijod qilayotgan mutaxassislar va havaskor tarjimonlarning ham hissalari bor [2]. Adib asarlariga boʻlgan ehtiyoj hisobga olinib institutda tuzilgan yangi toʻplamga uning Turkiyada mashhur boʻlgan yigirmadan ortiq hikoyasi tarjimasi kiritildi. Hikoyalarning asosiy qismi institutda 2014-2017-yillarda nashr etilgan kam adadli "Bu qadimiy san'at" tarjima maktabi talabalari almanaxi"ning 1-4-sonlarida berib borilgan.

Soʻz borayotgan toʻplamdan joy olgan tarjimalarning ayrimlari 2014-2017-yillarda M.Yusuf ijtimoiy fondi qoshidagi "Oltin qalam" gazetasi sahifalarida chop etilib, jahon adabiyoti ixlosmandlari, tarjimashunos

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

tadqiqotchilar, tanqidchilar e'tiboriga havola qilindi. Adib hikoyalarining ayrimlari "O'zbekiston" radiokanali to'lqinlari orqali ("Jahon adabiyoti" rukni ostida) 2016-2017-yilda tinglovchilar e'tiboriga ham havola qilindi. Tarjimalarning qayta nashr etilayotgani havaskor ijodkorlar va talabalar ijodi namunalarining respublikamiz miqyosida keng tarqalayotganligidan dalolat beradi.

Millatlar orasida madaniy va ma'naviy aloqa quroli bo'lgan badiiy tarjima vositasida dunyo xalqlarining ma'naviy boyliklari, insonlarning ko'p asrlik orzu-armonlari, g'oya va qarashlari mujassam bo'lgan asarlar o'zga til sohibi bo'lgan xalqlarga etkaziladi, kitobxonlar jahon adabiyotining sara namunalari vositasida dunyo xalqlarining boy madaniyati, milliy an'analari bilan yaqindan tanishadilar.

Oʻtgan asrning 90-yillari oxiri va 2000-yillardan boshlab adib asarlariga boʻlgan qiziqish shunchalik kuchaydiki, ulardan ayrimlari qayta tarjima qilindi. Masalan, tarixiy, qahramonlik mavzusiga bagʻishlangan, oʻziga xos uslubi, frazeologiyasi bilan ajralib turuvchi "Pembe incili kaftan" ("Pushti marjonli chakmon") hikoyasi qisqa davr ichida ketma-ket ikki marta tarjima qilindi. Ushbu asar tarjimon Boboxon Sharif tomonidan "Pushti dur toʻn" deb, Davronbek Tojialiyev tomonidan "Qizil durli koʻylak" deb oʻgirildi.

Hikoyaning ilk jumlasi: "Büyük kubbeli serin Dîvan, bugün daha sakin, daha gölgeliydi". Jumla Boboxon Sharif tarjimasida "Baland qubbali salqin devon bugun yanada sokin, yanada sersoya edi" deb oʻgirilgan boʻlsa, D.Tojialiyev uni "Katta gumbazli devonxona binosi har kungidan sokin, har kungidan salqin edi" shaklida tarjima qilgan. Birinchi tarjimada kubbe soʻzi "qubba", dîvan soʻzi "devon" deb, D.Tojialiyev tarjimasida — "gumbaz", "devonxona binosi" shaklida sal oʻzgartirib berilgan.

Yoki, "Sadrazamın sağındaki, deminden beri, bir mezar taşı gibi hareketsiz duran, kırmızı tuğlu kavuk yerinden oynadı. Yavaş yavaş sola döndü" jumlasi birinchi tarjimada "Sadra'zamning o'ng tomonida halidan beri qabr toshi singari jim-jit, beharakat o'tirgan qirmizi ukparli salla o'rnidan turdi. Astagina chapga yuzlandi" deb, ikkinchi tarjimada esa "Vaziri a'zamning o'ng tomonidagi vazirlardan biri bosh kiyimining yunglarini silar ekan, chapga o'girilib..." shaklida berilgan. Birinchi

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

tarjimada sadrazam (sadri a'zam, ya'ni "bosh vazir") so'zi "sadra'zam", ikkinchisida esa "vaziri a'zam" deb o'girilgan. "Bir mezar taşı gibi hareketsiz duran" ("bir qabr toshi kabi harakatsiz turgan") birikmasi birinchi tarjimada "qabr toshi singari jim-jit, beharakat o'tirgan" shaklida berilgan bo'lsa ("jim-jit" so'zi ortiqchaga o'xshaydi), ikkinchi tarjimada ushbu birikma tushirib qoldirilgan. Bundan tashqari, jumlaning ikkinchi tarjimasi tushunarsiz bo'lib qolgan.

Turk va oʻzbek tillarida iboralar asosan bir-biriga oʻxshash, koʻpchiligi o'z ekvivalentiga ega. Ammo ayrim iboralarni tarjimada berishda tarjimonlar ibora obrazli asosini oʻzgartirishni ma'qul koʻradilar. U.Sayfiddinning "Afro'z bey" asaridan olingan quyidagi parchaga e'tibor beramiz: Babası nesi var nesi yok, bu kadına bırakmıştı. Lisanı gibi tabiatını da değiştirmeyen bu köylü Çerkez, sineği sıkıp yağını çıkaracak derecede muktesitti [35-b]. Parchada ikkita ibora qo'llanilgan. Birinchisi, "bor budi", "butun mulki" ma'nosidagi "nesi var nesi yok" (so'zma-so'z: nimasi bor, nimasi yo'q) iborasi va "o'ta tejamkor", "haddan tashqari hisob-kitobli" ma'nosidagi "sineği sıkıp yağını çıkaracak" (so'zma-so'z: "chivinni siqib yogʻini chiqaradigan") iborasidir. Ushbu parchani B.Sharif quyidagicha oʻgirgan: Otasi bor-yoʻgʻini xotiniga tashlab ketgandi. Tili singari fe'l-atvori ham o'zgarmagan bu qishloqi cherkes ayol oshqovoqni siqib yoʻgʻini oladigan darajada ziqna edi [187]. M.Sharif tarjimasida turkcha iboralar muvaffaqiyatli berilgan. Ayniqsa, ikkinchi ibora oʻrniga Tilimizda "chivinni siqib yogʻini chiqaradigan" iborasi tushgan. bo'lmagani uchun tarjimon uning muqobilini topa olgan. Turk tilida "chivindan yog' chiqarib bo'lmagani" singari, o'zbek tilida oshqovoqdan yogʻ chiqarish qiyinligiga urgʻu berilib, kishining oʻta tejamkor, haddan tashqari hisob-kitobli ekani, hatto ziqna, xasisligi obrazli ifodalangan.

"Afro'z bey" asaridan olingan yana bir misolga e'tibor qaratamiz: Çekirdekten yetişme tam bir Babıali mahsulü olan köse mümeyyiz, sanki hiç bilmiyormuş gibi sordu. Ma'lumki, har qanday daraxt, nihol yoki qalamchadan o'sib unadi. Ayrim daraxtlar esa urug'dan undiriladi. Urug'dan undirilgan niholning mustahkam, sog'lom daraxtga aylanishi ko'p vaqt, mehnat talab qiladi. Yuqoridagi jumlada qo'llanilgan çekirdekten yetişme (urug'dan unib chiqqan) sifat birikmasi insonga nisbatan qo'llanilganda frazeologik ma'no kasb etib uning "sog'lom,

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

zuvalasi pishiq" ekanligini, asliyat jumlasidagi çekirdekten yetişme tam bir Babiali mahsulü birikmasining ma'nosi "tug'ma davlat xizmatchisi", "byurokratlik suyak-suyagiga singib ketgan devonxona xodimi", "davlat amaldori", ya'ni "o'z kasbida uzoq yillar ishlab, tajribasi, mahorati oshib ketgan", o'z kasbining ustasi bo'lgan ma'mur demakdir. Ana shu asliyat jumlasini tarjimon o'zbekchaga Tuxumdan chiqqanidan boshlab hukumat idorasida yetishgan Koʻsa musahhih, goʻyo hech narsa bilmaydigandek, soʻradi shaklida oʻgirgan. Holbuki, qap borayotgan kishi "tuxumdan chiqqanidan boshlab hukumat idorasida yetishgan" emas. Bu yerda muallif kuchli o'xshatish, mubolag'a usulini qo'llagan. Bundan tashqari, degani "musahhih" emas, "davlat mümeyyiz ham "devonxona xodimi", "amaldor" demakdir.

U.Sayfiddinning koʻpchilik hikoyalari tarixiy, qahramonlik mavzulariga bagʻishlanganining sababi shu ediki, u oʻz asarlarida turk davlatining kuch-qudratini koʻrsatish, tarixiy shaxslar, qahramonlarni tanitish, ularning yuksak ma'naviy fazilatlarini madh etishni maqsad qilib qoʻygan edi ("Farmon", "Afsungar", "Qizil olma qaerda", "Badal" hikoyalari). Ularda milliy shuurga quvvat berish, mamlakatning tiklanishini tezlashtirish orzusi sezilib turadi.

Bundan tashqari voqelikni yanada yorqinroq koʻrsatish, tashqi dunyo va qahramonlar ruhiyatini uygʻunlikda tasvirlash bobida yangilik olib kirgan adib oʻz davri dolzarb masalalarini qalamga olgan va jamiyat hayotiga xos ziddiyatlar, murakkabliklarni mahorat bilan ochib bergan. Shu bois uning asarlariga nafaqat Turkiyada, balki dunyoning koʻp mamlakatlarida ham qiziqish katta va ular xorijiy tillarga, jumladan oʻzbek tiliga ham tarjima qilinib nashr etilgan.

U.Sayfiddin uslubi turk tadqiqotchilari tomonidan salkam yuz yildan buyon tortishilib kelinadi. Kimdir tanqid qilsa, kimdir uni davrning novator yozuvchisi sifatida yoqlaydi. Bu borada adibning oʻzi shunday degan edi: "Hamma mening uslubimni "ochiq-sochiq" deb tanqid qiladi. Chunki men tabiiy tilni oʻrnak olaman. Tabiiy til deganda nutqda faol qoʻllaniladigan til tushuniladi. Eski nasrga arabcha, forscha va boshqa ajnabiy tarkiblardan oʻzlashib qolgan qovushqoqlik tabiiy tilga yot narsadir. Chunki sof turkchada jumlalar, asosan, qisqa, loʻnda, salmoqli boʻladi. Turklar soʻzlashuvda qisqa jumlalar qoʻllaydilar. Men ana

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

shunday lison qoʻllaganim uchun hammani hayron qoldirdim. Koʻpchilik mualliflarning asarlarini eski tarkibli, ogʻir uslubda yozilganligi uchun yoqtirishadi. Men esa buni bir kamchilik, nuqson deb bilaman. Bu fikrim bilan haqlimanmi, yoʻqmi, kelajak koʻrsatadi" [3,11]. Bu soʻzlar adibning oʻzi boshlagan ulkan, mashaqqatli ishning berajagi natijadan qanchalik ishonchi komilligini koʻrsatadi.

Shu oʻrinda adibning "Koʻrichak" nomli hikoyasining boshlanish qismidan olingan bir parchaga e'tibor qaratamiz: "Kechki ovqatda olxo'ri kampoti bor edi. Kompot ichida suzib yurgan kichik va sargʻish olxoʻrilar shunchalar mazali ediki, shoshib-pishib yer, lekin har birining danagini chiqarishni unutmasdim. Nihoyat kosaning tagida qolgan toʻrt dona olxoʻrini qoshigʻimga solib, ogʻzimga olib bordim. Birpasda ogʻzimda erib, nordon danaklari tilimning ustida qoldi. Sekingina chiqarib oldimda turgan likopchaga uchtasini tashladim. Holbuki, ogʻzimga solgan olxoʻrilar soni toʻrtta edi. Tavba, bilmasdan bir donasini vutib yubordimmi, deb oʻyladim. Yoʻq, yutganimda sezgan boʻlardim. Yo bo'lmasa, olxo'rining bittasi danaksizmidi? Qahvadan ho'plar ekan oʻylanib qoldim. Olxoʻri boʻladi-yu, danagi boʻlmaydimi? Kechasi uxlay olmadim... Hammasi tushunarli, bitta danakni yutib yuborganman..."[4] Ushbu parchani oʻqigan oʻzbek kitobxoni asarni oʻzbek tilida yozilgan deb oʻylashi tayin. Asliyatni oʻqigan kishi esa U.Sayfiddinning sodda uslubi, so'z tanlash mahorati va adibning haqiqatdan ham "yangi lison" vakili ekaniga tan beradi: "Akşam yemeğinde erik hoşafı vardı. Küçük ve sarı taneler o kadar leziz idi ki... Acele acele yiyor, fakat çekirdeklerini muntazaman çıkarıyordum. En nihayet kâsenin dibinde kalan dört taneye kaşığa doldurdum. Ağzıma birden götürdüm. Hepsi bir lokmada eridi. Kendilerinden daha ekşi ve daha serin olan çekirdekleri dilimin üzerinde kaldı. Yavaşça önümdeki tabağa bıraktım. Bunlar üç çekirdek idi... Hâlbuki ağzıma dört erik tanesi koymuştum. Kendi kendime: "Acaba bir tanesini haberim olmadan yuttum mu?" dedim. Hayır... Bunu mutlaka hissedecektim. O hâlde eriğin birisi çekirdeksizdi! Kahvemi içerken düşündüm, hiç çekirdeksiz erik olur mu? Gece yatakta uyuyamadım ve karar verdim ki, ağzımdan eksik çıkan bu hain çekirdeği ben yutmuşum"[3,124].

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Yangi bir milliy tilni shakllantirmoq lozimligini ta'kidlagan U.Say-fiddin eski tilning xasta, uni tuzatish uchun bir qator choralar koʻrmoq lozimligi, xalq bilmaydigan, ishlatmaydigan arabcha va forscha grammatik qoidalarga, soʻzlarga, imkon boricha, oʻrin bermaslik zarurligi, adabiy tilda faqat milliy grammatik qoidalar qoʻllanilmogʻi kerakligini aytadi va bunga oʻz ijodida imkon qadar amal qiladi.

U.Sayfiddin hikoyalarining bir qismi bolalik, yoshlik xotiralari, adibning yoshligida eshitganlari asosida yozilgan ("Ont", "Qashlag'ich" va b.). Bu mavzudagi hikoyalarda bolalar hayoti, ular orasidagi do'stlik, sadoqat mavzulari koʻtarib chiqilgan. Tadqiqotda adibning "Ont" nomli hikoyasidan ayrim parchalar tahlilga tortildi. Hikoyaning oʻzbek tiliga uch marta, ilk B.Sharif, keyinchalik Z.Hamidova va yaqinda talaba A.Olimjonova tomonidan amalga oshirilgan tarjimalaridan olingan misollarga e'tibor qaratamiz. Misollardan tarjimalarning belgilash qiyin emas: "...ona birçok: «Hayırdır inşallah» dedirtirdim. Ve tabir ederken benim büyük bir adam, büyük bir bey, büyük bir paşa olacağımı, bana kimsenin fenalık yapamayacağını temin ettikçe yalan söylediğimi unutur, ne kadar sevinirdim". Ushbu jumla birinchi tarjimada "...unga bir necha bor "inshoolloh, xayrli bo'lsin" deb ayttirardim. Onam aytgan tushimni ta'birlarkan, mening katta odam, ulugʻ bir general bo'lishimni, hech kim menga yomonlik qilolmasligini aytar, buni eshitib, boshim osmonga yetar, yolg'on so'zlaganimni unutardim" deb, ikkinchi tarjimada "Yahshilikka bo'lsin insholloh" degizardim. Onam tushimning ta'birini aytar ekan, mening kelajakda ulug' kishi, buyuk bek, mashhur olim bo'lishimni, menga hech kimning yomonlik qila olmasligini aytib yolg 'on zamon toʻqiganimni unutar, tasalli bergani sevinardim!" deb, uchinchi tarjimada esa "U bir necha marotaba "Yaxshilikka boʻlsin, inshoolloh!" deb tushimni yaxshilikka yoʻyib, mening kelajakda buyuk odam, buyuk bey, buyuk lashkarboshi bo'lishim, hech kim yomonlik qila olmasligiga meni ishontirishga harakat qilardi. Men ham yolg 'on gapirganimni unutar, rosa sevinar edim'' deb berilgan.

Jumlalarni tahlil qilishdan oldin shuni ta'kidlash joizki, o'tmish va o'zi yashagan davr orasidagi farqni yaxshi bilgan zamonaviy yozuvchi o'tmishni jonlantirish yoki uni mavjud davr bilan qiyoslashga urinmaydi, boshqa yozuvchilarga o'xshab o'tmishni sog'inib tushkunlikka berilmaydi.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Tarixiy shaxslarni namunali inson modellari sifatida oʻz asarlarida aks ettiradi. Ana shunday ruhda yozilgan kichik bir hikoya oʻzbek tiliga uch marotaba oʻgirilgan. Bunga sabab, tarjimonlarning oʻzlaridan oldingi tarjimalardan bexabarliklari boʻlsa kerak. Jumla tarjimalari tahliliga qaytadigan boʻlsak, hikoyaning uchala tarjimasi ham talabga javob beradi. Faqat uchinchi tarjimada (A.Olimjonova) bironta soʻz e'tibordan chetda qoldirilmagani, muallif uslubi toʻla saqlanganini koʻramiz. Birinchi va ikkinchi tarjimada ayrim grammatik shakllarning (degizardim) til me'yorlariga amal qilmasdan qoʻllanilgani, soʻzlarning aniq tarjimasi berilmagani (qarang: paşa — general, bey — bek, paşa — olim, temin — tasalli) koʻzga tashlanadi. Chunki, paşa degani harbiy boshliq, lashkarboshi, bey — bey, temin — kafolat demakdir.

"...Tarjimon xalqining didi, saviyasi, xarakteri va talabini qat'iy suratda hisobga olgan holda tarjima qilishi lozim" — deb yozgan edi Gʻ.Salomov oʻzining "Til va tarjima" [5] nomli kitobida. Darhaqiqat, tarjimani oʻqiyotgan kitobxon asarning tarjima ekanligini xayoliga ham keltirmasligi kerak. Buning uchun tarjimon ijodiy mehnat jarayonida asl nusxa nafosatini ifodalovchi soʻzlar, frazeologik birliklar zamirida yashiringan ma'no nozikliklarini mohirona ilgʻay olishi, ularni ilmiy asosda tahlil qilib, asarning butun murakkabligi bilan oʻz tiliga oʻgirishi kerak. Shundagina tarjima milliy adabiyot mulkiga aylana oladi.

Xulosa shuki, XX asr boshi turk adabiyotining yirik vakili, yuzdan ziyod hikoyalari bilan turk tilining soddalashuvi va milliy tilga aylanishida jonbozlik koʻrsatgan atoqli adib – Umar Sayfiddin qisqa umri davomida oʻzi orzu qilgan durdona asarlarning barchasini yozib tugatishga ulgurmagan boʻlsa-da, yozgan asarlari bilan vafotidan keyin, mana salkam yuz yildan buyon dunyo klassik adiblari orasida sanalib, nafaqat Turkiyada, balki dunyoning koʻplab mamlakatlarida ma'lum va mashhur boʻlib kelmoqda. Adib asarlarini tarjima qilar ekan, turk va oʻzbek xalqlari turmush tarzlarining qanchalik oʻxshashligi, buning natijasida koʻpgina mushtarak so'z va frazeolofik birliklarning yuzaga kelganligi ma'lum bo'ladi. Asarlar frazeologiyasining o'zbek tiliga tarjimalarda qayta ifodalanishi, mushtarak, ya'ni bir-biriga to'la ekvivalent bo'lgan matal va asarlarning oʻzbek kitobxoni ongiga aslivatdagi muhrlanishini ta'minlaydi. Bu bilan bog'liq masalalarning hal etilishi

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

oʻzbek tarjimashunosligi oldida turgan vazifalardan biri boʻlib qoladi. Shu bilan birga, turk va oʻzbek xalqlari badiiy tafakkuri, hayot tajribasining asosan oʻxshashligi, shunga qaramay ular orasida ayrim farqli jihatlarning ham borligi aksariyat hollarda millatning ruhi, mentaliteti, turmush-tarzini namoyon qiluvchi frazeologik birliklarni talqin qilishda muammo keltirib chiqarishi tabiiydir. Shunga koʻra, asl nusxa va tarjima tilidagi birliklarning oʻziga xosliklarini qiyosiy oʻrganish, ular orasidagi mazmuniy-uslubiy muvofiqlik holatlarini aniqlash va tarjima jarayonida ularning birini ikkinchisi vositasida talqin etish yoʻllari va imkoniyatlarini belgilash toʻlaqonli tarjima yaratish uchun zamin hozirlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1. Умар Сайфиддин, Бадал. Хикоялар. Жахон адабиёти хазинасидан. Тошкент, "Янги аср авлоди", 2012. 248 б.
- 2. Turk adabiyotining sara asarlari. 1-qism. Umar Sayfiddin (hikoyalar). T., 2017.-132 δ .
- 3. Seyfettin, Ömer, Bütün Eserleri, Hikâyeler 1. Dergâh Yayınları, İstanbul, Ocak 1999.
- 4. Sayfiddin Umar, "Koʻrichak", hikoya, turkchadan H.Asatova tarjimasi, "Bu qadimiy san'at" tarjima maktabi talabalari almanaxi, Toshkent, ToshDShI, 2015, 47-49-b.
- 5. Саломов F., Тил ва таржима. –T.: Фан, 1966.
- 6. Hamidov, X., & Abduraximova, D. (2019). Приведение фразеологизмов в переводе с японского на узбекский. *Sharqshunoslik*, *4*(4), 100-112.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784

SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

ХАЛДУН ТАНЕР ХИКОЯЛАРИНИНГ ТАРЖИМАДАГИ ТАЛКИНИ

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-328-335

PhD. **Мехринисо КАЮМОВА**

ТДШУ катта ўкитувчиси, Тошкент, Ўзбекистон, Тел: +99899 885 44 18: kayumovamehriniso@gmail.com

Аннотация. Халдун Танер ХХ аср турк адабиётининг таникли намояндаларидан бири бўлиб, у замонавий турк драматургиясининг ривожига улкан хисса қўшган ва дунёга танитган ёрқин сиймолардан бири хисобланади. Ёзувчининг асарлари ўзбек, рус, инглиз, немис, чех, югослав, қозоқ, озарбайжон ва грузин тилларига таржима қилинган. Мақолада драматургнинг "Изниклик лайлак" номли хикоянинг рус ва ўзбек тилидаги таржимаси оригинал матн билан тадқиқ этилиб, бадиий таржимадаги рухий яқинлик ва услубий муштаракликка алохида эътибор қаратилган. Шунингдек, асарларидаги фразеологизмларнинг рус ва ўзбек тилига қилинган таржимаси мисоллар асосида тахлил қилинган.

Калит сўзлар: Турк адабиёти, Халдун Танер, бадиий таржима, услубий муштараклик, рухий якинлик, фразеологизм, оригинал матн.

Аннотация. Халдун Танер – один из самых известных деятелей турецкой литературы ХХ века. Он внес большой вклад в развитие современной турецкой драматургии и представил ее миру. Произведения автора переведены на узбекский, русский, английский, немецкий, чешский, югославский, казахский, азербайджанский и грузинский языки. Рассматриваются русский и узбекский переводы рассказа «Изникский аист» и сопоставляются с оригинальным текстом, подчеркивается их духовная близость и стилистическая общность, в художественном переводе. Также на примерах анализируются русские и узбекские переводы фразеологизмов в произведениях Танера.

Ключевые слова: турецкая литература, Халдун Танер, художественный перевод, стилистическая общность, духовная близость, фразеология, оригинальный текст.

Abstract. Khaldun Taner is one of the most famous figures in Turkish literature of the 20th century. He made a great contribution to the development of modern Turkish drama and introduced it to the world. The author's works have been translated into Uzbek, Russian, English, German, Czech, Yugoslav, Kazakh, Azerbaijani and Georgian. Russian and Uzbek translations of the storie "The Stork from Iznik" is considered and compared with the original text, their spiritual

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

closeness and stylistic commonality are emphasized in literary translation. Also, Russian and Uzbek translations of phraseological units in Taner's works are analyzed using examples.

Keywords: Turkish literature, Khaldun Taner, literary translation, stylistic commonality, spiritual closeness, phraseology, original text.

Халдун Танер, XX аср турк адабиётининг таниқли намояндаларидан бири бўлиб, у турк драматургиясининг ривожига улкан хисса қўшган ва дунёга танитган ёрқин сиймолардан бири хисобланади. Мақолада драматургнинг асарлари таржимасининг умумий таҳлили ўрин олган.

Халдун Танер турк адабиётида машхур ёзувчи ва драматург сифатида тан олинган ижодкорлардан бири хисобланади. Хусусан, Танер драматик асарларида турк инсонининг оламинитурли аспектларда ёритишга харакат қилади, инсон инсониятга бўлган чуқур севгисини ифодалайди. Шунингдек, жамият, табиат ва ўз ички оламида ўралашиб қолган инсон фожеасини хам кўрсатиб беради. Тез ўзгарувчан ва шахс сифатида шаклланаётган характерлар, кекса инсонлар, аёллар, алданган эркаклар, инсонлар, касб вакиллари... асарларнинг турли типик характерларидир.

Халдун Танер асарларида ижтимоий ўзгаришларга ҳам катта аҳамият қаратган. Ижодкор ижтимоий, сиёсий, иқтисодий қонунларга параллел тарзда ўзгарган турк жамиятининг ҳолатини акс эттиради. Ёзувчи бу ўзгаришнинг турк жамиятида юзага келтирган турли салбий ҳолатлари ҳақида маълумот беради. Ғарб маданияти ва санъатининг бундай ўзгариши қандай кечган деган саволга жавоб қидиради ва бу ўзгариш асносида оқсаган жиҳатларни ҳажвий йўл билан танқид қилади. Драмаларида ижтимоий ўзгаришнинг маънавий томонини оғриқли нуқта сифатида акс эттиради. Ҳалдун Танернинг асарларида танқидий қараш муҳим аҳамият касб этади.

1950 йиллар Туркияда сиёсий ва ижтимоий ўзгаришлар оғир кечгани, бунга параллел равишда адабиётда ҳам ўтмиш билан ҳисоблашиш, Ғарб таъсири остида янгиланиш жараёни кузатилади. Ҳалдун Танер асарларида ижтимоий ўзгаришларга ҳам катта аҳамият ҳаратган. Ижодкор ижтимоий, сиёсий, иҳтисодий ҳонунларга

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

параллел тарзда ўзгарган турк жамиятининг холатини акс эттиради. Ёзувчи бу ўзгаришнинг турк жамиятида юзага келтирган турли салбий холатлари хакида маълумот беради. Ғарб маданияти ва санъатининг бундай ўзгариши қандай кечган деган саволга жавоб кидиради ва бу ўзгариш асносида оксаган жихатларни хажвий йўл билан танкид килади. Драмаларида ижтимоий ўзгаришнинг маънавий томонини огрикли нукта сифатида акс эттиради.

Халдун Танернинг асарларида танқидий қараш муҳим аҳамият касб этади.

Шунга қарамай, унинг асарларида пессимистик рух сезилмайди. Ёзувчи фақатгина тасвирлайди ва аччиқ ҳақиқатни юмор билан юмшатади. "Ҳалдун Танер Туркияда эпик драмаларнинг асосчиси деб баҳоланади",-деб таъкидлайди М.Карабулут [2; 56].

Танернинг табиат ва табиийлик ҳақида тўхталишининг боиси ҳам севгини табиийлик ва тўғриликдан топганлигидадир. Ёзувчи кичик инсонлар ва кичик ҳаётни танлаши асосида фақат севги ётади. Ўтмишга назар солишида ҳам севги муҳим аҳамиятга эга. Чунки гўзалликларни ва севгини ҳамиша ўтмишдан олади.

Ёзувчининг асарларида макон сифатида, асосан, Истанбул ва Олмония тилга олинади. Шунингдек, Истанбул эски ва янги қиёфаси билан тасвирланиб унга таърифлар келтирилади. Олмония эса бошқача маданият тарзини кўрсатиш учун қаламга олинади. Ёзувчи инсонга ва жамиятга маданий назар орқали ёндашади. Бу учун ёзувчи жуда яхши билган иккита маданиятни қиёслайди. Олмонлар ва турклар ўртасидаги ижод, адабиёт, қийматлар, бегона ишчи, бегоналашиш муаммоларини ҳамиша маконлар воситасида тасвирлайди.

Халдун Танер яшаган даврдаги ижод оқими ва фикрлари доираси чегарасидан ўтиб махаллий ёзувчи бўлишга харакат қилади. Глобаллашишга хам шу йўл орқали эришиш мумкинлигини билади. Ўзидан олдинги ифодага урғу берган ва халқ оғзаки ижодидан таъсирланган ёзувчилардан ўрнак олади. Аҳмад Митҳат афанди, Эмин Ниҳат анъаналарига боғлиқдек кўринса-да, ҳикояларида сўзлашув ва аския анъаналаридан таъсирланиш жиҳатидан улардан ҳам юқори даражага эришганлиги сезилади. Аҳмад Расим ва Ҳусайн

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Рахми Гурпинар каби ёзувчиларнинг Истанбул шевасини хикояга киритиш амалиётига у яна хам махорат билан ёндашишга харакат килади. Иборалардан кенг кўламда фойдаланади, хусусан, монолог ва диалог воситасида ёзган хикояларида муваффакиятга эришади.

Ёзувчининг "Яшасин демократия" (1949), "Туш" (1951), "Шишхонага ёмғир ёғарди" (1953), "Ой нуридаги шовқин" (1954), "Ўн иккига бир дақиқа қолди" (1954), "Кўнчиналар" (1967), "Санчонинг тонгги сайрлари" (1969), "Қизил сочли амазонка" (1970), "Сохилда тонг" (1983) сингари ҳикоя тўпламлари бор. Бу тўпламларнинг барчаси таржима қилинган. Ҳалдун Танер асарлари рус, инглиз, немис, чех, югослав, қозоқ, озарбайжон ва грузин тилларига таржима қилинган. Адибнинг қатор ҳикоялари П.Кенжаева томонидан ўзбек тилига ўгирилган.

Халдун Танер хикоялари рус тилига энг кўп уни яқиндан таниган рус адиби Л.Н.Старостов томонидан таржима қилинган бўлиб, улар якка кўринишда илмий журналларда хамда алохида тўпламлар сифатида эълон қилинган: Танер Халдун "По вечерам в аптеке" (1963) [7;90], "Меч и перо"(1964) [7;25], "Без одной минуты двенадцать"(1965) , "Маde in USA"-Любовные письма. Турецкая сатира и юмор(1966), "Дождь на улице Шишхане" (1969) [7;54], "Недотепа" (1969) [7;97], "Рассказы" (1971), "Санчо на утренней прогулке" (1976) [7;185], "Избранное. Новеллы" (1984).

Танер асарлари рус тилига қуйидаги муаллифлар томонидан ҳам таржима қилинган:

Л.Алькаева томонидан "Allegro ma non troppo" [7;38] (асар айни сарлавҳа билан таржима қилинган), "С восьми до девяти" [7;46]; "Статуя" "Без [7;31], томонидан А.Баскаков одной двенадцать" [7;113]; "Аукцион" [7;147], "Нога" [7:123], томонидан "Четверо на Н.Голубева катере" [7;221]; Л.Н.Старостов тахрири остида Н.Пирвердян томонидан "Изникский аист" [7;142] таржима қилинган.

Халдун Танернинг ўнлаб очерклари рус тилига Л.Старостов томонидан таржима қилинган. Лекин адибнинг драмалари рус тилига таржима қилинмаган.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Энг кўп тилга таржима қилинган сахна асари "Кешанлик Али достони" хисобланади. У инглиз,немис, чех, югослав, козок, ва грузин тилларига таржима килинган. Халдун Танернинг улкан муваффакият қозонган бу саҳна асари йигирмага яқин давлатларда саҳна юзини кўриб, Туркиянинг ўзида 1425 марта ижро этилган. Бу пьеса замонавий эпик театр ва халк театри ўзаро уйғунлашган янги услубдаги драматик асардир. Халдун Танернинг асарлари "Кешанлик Али достони" дан бошлаб ташвикот мазмунини касб эта бошлади [1;177].

Асар ўзбек тилига 2021 йилда М.Каюмова томонидан таржима килинган.

Халдун Танернинг машхур "İznikli Leylek" ("Изниклик лайлак") асари ўзбек тилига адабиётшунос олим П.Кенжаева томонидан таржима қилинган бўлиб, мақоламизда уни Н.Пирвердяннинг рус тилига таржимаси билан қиёслаб таҳлил қилишни ўз олдимизга вазифа қилиб қўйдик.

"Изниклик лайлак" асари сюжетига кўра, янги тухумдан ёриб чиқкан лайлак боласи ўз онаси томонидан қасддан (учта полапони бўлгани учун отикча сифатида) инидан тушириб юборилгач, бахтли тасодиф туфайли симга илиниб тирик колади. Афсуски, лайлак боласи қаноти лат егани туфайли учолмайди. У Изникда одамлар орасида яшаб ўрганиб колади, лекин ҳар сафар бошқа лайлаклар ёнига учиб келиб, уни чорлаганларида парвоз қилишга қанча уринмасин, уча олмай қолиб кетаверади. Буни кузатаётган Изникка турист сифатида келган одамлар унга ачиниш ва турли мулоҳазалар билан қарайдилар.

Асарда келтирилган фразеологизмларнинг рус ва ўзбек тилига қилинган таржимасини кўриб чиқамиз. Аслиятда шундай берилган:

Dili biraz kesilip törpülenecek olsa, saksağanın papağandan çok daha güzel konuşacağı rivayet olunu [3;47].

Русча таржимада юқоридаги гап мазмунига мос равишда қуйидаги иборадан фойдаланилган:

Говорят, если сороке **немного подрезать язык**, то в искусстве красноречия **она заткнет за пояс и попугая** [7;142].

Ўзбек тилига қилинган таржима эса қуйидагича:

332

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Тили жиндеккина кесилиб равонлашган бўлса, загизгон тутидан хам бийрон гапирадиган бўлади деган гаплар юрарди [4;254].

Лайлакнинг ташқи кўринишини таърифлар экан, Танер шундай ибораларни қўллайди:

Zaten hali, tavrı, yürüyüşü, iki üç adımda bir durup düşünüşü, dini bütün bir Müslümandan çok, şüpheci ve kötümser bir filozofu andırıyordu. Bu leyleğin ermişlerle değil, herhalde Voltaire'ler, Schopenhaure'lerle bir akrabalığı olacaktı [3;48].

Н.Пирвердян бу таърифни рус тилига қуйидагича ўгирган:

Его вид, манера ходить и, размышляя, останавливаться через два-три шага скорее напоминали во всем сомневающегося философапессимиста, нежели мусульманина. Этот аист был похож не на святого, а, пожалуй на последователей Вольтера или Шопенгуэра. [7;143]

П.Кенжаева ушбу таърифни қуйидаги шаклда таржима қилган:

Унинг ҳолати, ҳатти-ҳаракати, юриши, ҳар икки-уч ҳадамда бир туҳтаб уйланиб ҳолиши мукаммал мусулмондан кура купроҳ шубҳачи ва бадбин файласуфни эслатади. Бу лайлакнинг авлиёлар билан эмас, нари борса Волтерлар ⁸⁹, **Шопенгауэрлар** ⁹⁰ билан ҳариндошлиги булган булса, ажаб эмас [4;255].

Таржимон Н.Пирвердян лайлакнинг ўзини тутиши, юриштуришини "Вольтер ёки Шопенгуэр издошларига ўхшайди" деб таржима қилган бўлса, П.Кенжаева уни аслига мувофик равишда "Волтерлар, Шопенгауэрлар билан қариндошлиги бўлган" дея таржима қилади.

(Şoför:) "Kanadı kırık da ondan uçamaz fakir. Yavru iken anası yuvadan atmış buncağızı."[3;49] Жумласининг русча таржимасида лайлакка ачиниш ҳиссини янада кучайтириш учун берилган "buncağız" сўзининг таржимаси келтирилмаган:

"Крыло сломано, вот **бедняга** и не может подняться в воздух. Давненько, когда птенцом еще был, мать выбросила его из гнезда." [7;145]

¹ Француз маьрифатпарварларининг энг йирик намояндаси.

² Буюк немис файласуфи.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Ўзбек тилида ҳам бу сўз жумлада такрорланиш бўлмаслиги учун тушириб қолдирилган. Сабаби, бундан олдинги жумладаги "fakir" сўзи ҳам "buncağız" сўзига маънодош ҳисобланади:

"Қаноти синган, шу сабабдан **бечора** учолмаяпти. Полапонлигида уни онаси уясидан пастга ирғитиб юборган." [4;257]

Яъни аслиятда келтирилган икки сўз ўрнига таржимонлар бир сўзни беришни афзал кўрдилар.

Бадиий таржиманинг қоидаси битта — таржима қилинаётган асарнинг рухини бериш. Асар шундай таржима қилиниши керакки, ўкувчи уни аслият муаллифи қандай ёзган бўлса, таржимаси ҳам худди шундай ўкилиши керак. Ҳар бир таржима ўз ўкувчисига аслиятни ўкиган китобхонда қолдирганчалик таассурот қолдириши керак. Ҳалдун Танернинг "Изниклик лайлак" асари ўзбек ва рус тилига юқори савияда таржима қилинган бўлиб, таржимонлар аслият рухини тўлиқ бера олган.

Бадиий таржима ўз мураккаблиги ва мушкуллигига кўра бадиий ижод билан қарийб бир мавкеда туради. Сабаби, муаллиф истеъдоди ва махорати махсули бўлган бадиий асарни мутаржим бошка тил воситалари билан аслига мувофик кайта яратиши талаб килинади. Бунинг учун бадиий санъатлар, тасвир воситалари, муаллиф услуби, миллий колорит, персонажлар нутки, асарнинг грамматик-услубий курилиши, фразеологизм, шакл ва мазмун бирлиги каби кўпдан-кўп муаммоларни хал килишга тўгри келади.

Маълумки, ҳар қандай таржима муайян даражада ижодий иш ҳи-собланади. Бадиий асарлар таржимаси эса алоҳида ёндашувни талаб этиши, маҳорат ва санъаткорликни тақозо қилиши жиҳатидан санъат иқлимидир. Бу масалани ўзбек таржимашунослик фанининг дарғаси Ғайбулла Саломов шундай асослайди:

"Таржима жараёнининг мохияти асл нусхада акс этган шакл билан мазмуннинг бирлигини, яхлитлигини сақлаш учун бўлак тилдан муқобил воситалар қидириб топишдан иборат. Бундан ташқари, асл нусха мазмунини бошқа тилда беришнинг мавжуд бир нечта имкониятлари орасида энг муқобил ва мувофик вариантини танлаш ҳам адекват таржиманинг асосий талабларидан бири ҳисобланади. Ана шу муқобил тил воситаларини қидириб топиш ва

334

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

мувофик вариант танлаш ижодий характерга эга бўлиб, таржима килувчи киши, яъни таржимондан онгли меҳнатни талаб этади. Бундай таржима санъат жумласига киради" [5;149].

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, Халдун Танернинг "Изниклик лайлак" асари ўзбек тилига П.Кенжаева ва рус тилига Н.Пирвердян таржима улкан билан килинган томонидан махорат бадиий жозиба, таржималарда Танерга xoc таъсиранлик хусусиятлар тўла сақланган холда ўзбек ва рус китобхонига етказиб берилган. Таржимонлар аслиятдаги сифатлаш, ўхшатиш, тасвирий ифода ҳамда ибораларни ўз ўрнига қўя олган; сўзларнинг бадиий, услубий, миллий ва эстетик вазифасини хисобга олганлар.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1. Ibrohimova Sh. Turk dramaturgiyasi. TDSHI, 2016.
- 2. Karabulut M. Edebiyatın Sosyolojik İmkanı Açısından Keşanlı Ali Destanı'nın İncelenmesi, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2012, Ocak, Sayı 8.
- 3. Taner, Haldun, On İkiye Bir Var. Ankara: Bilgi Yayınevi, 3.basım, 1988.
- 4. Елўқ С., Кенжаева П. Кутилмаган меҳмон. Akademnashr, 2011.
- 5. Саломов Ғ. Таржима назариясига кириш. Тошкент: "Ўқитувчи", 1978.
- 6. Танер Халдун. Рассказы.М.,1971.
- 7. Халдун Танер. Избранное. Новеллы и публицистика. Пер. с тур. Л.Н.Старостова .М., Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1984.
- 8. Kayumova, M. (2022). Methodological Commonality in Uzbek and Turkish Drama. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 9(3), 230-238.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784

SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

O'ZBEK VA TURK TILLARIDAN TARJIMA QILISH VOSITALARINI AVTOMATLASHTIRISH: MUAMMOMI YOKI **OULAYLIK?**

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-336-346

Filol.f.d. Zilola Xudaybergenova, Bartin universiteti professori, Bartin, Turkiya

Tel: +998 90 174 16 99; e-mail: aloliz74@mail.ru

Annotatsiya. Fan va texnologiyaning jadal rivoji adabiyot til, tarjimashunoslik sohasiga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Tarjimashunoslikda ham mashina tarjimasi tushunchasi bilan bir qatorda bu yangi yoʻnalish bilan bogʻliq yutuqlar va muammolar yuzaga keldi. Ushbu maqolada elektron lugʻat va tarjimaning avtomatlashtirilgan ilovalarining foydalari va zararlari oʻzbek va turk tillari misolida bahsga tortiladi.

so'zlar: Kalit tarjima, mashina tarjimasi, elektron lugʻatlar, avtomatlashtirilgan tarjima ilovalari.

Аннотация. Стремительное развитие науки и техники оказывает непосредственное влияние на область языковедения, литературоведения и переводоведения. В переводоведении, наряду с концепцией машинного перевода, были достижения и проблемы, связанные с этим новым направлением. В данной статье рассматриваются польза и вред электронных словарей и приложений для автоматизированного перевода на примере узбекского и турецкого языков.

Ключевые слова: перевод, машинный перевод, электронные словари, приложения для автоматического перевода.

Abstract. The rapid development of science and technology has a direct impact on the field of linguistics, literary criticism and translation studies. In translation studies, along with the concept of machine translation, there were achievements and problems associated with this new direction. This situation creates certain problems, as well as facilitates the work of the person associated with the translation. The article discusses the benefits and harms of electronic dictionaries and applications for automated translation on the example of the Uzbek and Turkish languages.

words: translation, machine translation, electronic dictionaries, applications for automatic translation.

O'zbek va turk tillarini biladiganlar yoki o'rganadiganlar ish jarayonida yoki oʻqish paytida ma'lum darajada tarjima qilishlariga toʻgʻri keladi. Yangi axborot texnologiyalari va kompyuter texnologiyalarining natijasida turli xil elektron dasturlar hamda ilovalar taraggivoti

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

yaratilmoqda va takomillashtirilmoqda. Bu dasturlar va ilovalarning maqsadi nafaqat professional tarjimonga, balki oddiy foydalanuvchiga ham amaliy yordam berishdan iborat. Kitob shaklidagi lugʻatlar oʻrnini elektron lugʻatlarga boʻshatib bermoqda, zamonaviy kompyuter dasturlari xorijiy matn bilan ishlash yoki kerakli ma'lumotlarni chet tiliga tarjima qilish imkonini yaratib bermoqda.

Xoʻsh, elektron lugʻat nima? Bu shunchaki nashr etilgan lugʻatning zamonaviy qulay qobigʻimi yoki leksikografiya rivojlanishining yangi bosqichimi? Kompyuter tarjimasiga ishonish mumkinmi? Elektron tarjimon chet el matnining barcha nozikliklarini qanchalik toʻgʻri yetkazishi mumkin? Kompyuter dasturi yordamida istalgan matnni darhol toʻgʻri va ishonchli tarjima qilish mumkinmi? Xususan, elektron lugʻatlar va elektron tarjima dasturlari yordamida gʻarb va sharq tillaridan tarjima qilishda foydalanish nechogʻliq oʻzini oqlaydi? Bu kabi savollarga javob izlashga harakat qilamiz.

Ma'lumki, tarjima eng muhim ijtimoiy funksiyalardan birini bajaradi va insonlarning tillararo va madaniyatlararo muloqot qilishiga imkon yaratadi. Ya'ni tarjima — bu, chet tilida kommunikativ ekvivalent matn yaratish orqali asl nusxadagi matni mazmunini boshqa tilga o'tkazadigan lingvistik vositachilik turi.

(kompyuter) tarjimasi tarjimashunoslik sohasida alohida Mashina o'rinni egallaydigan, ham tarjimashunoslik, ham kompyuter lingvistikasi sohasi bilan bog'liq bo'lgan ilmiy va ayni paytda texnologik fan. Amaliy tilshunoslikning boshqa koʻplab tarmoqlari singari tarjimashunoslik fani koʻpincha fanlararo fan bo'lib, nafagat tilshunoslik. fanlar, adabiyotshunoslik, kognitiv madaniy antropologiya va mamlakatshunoslik fanlari bilan ham aloqada bo'ladi[10:34].

Kompyuterning paydo bo'lishi tarjimashunoslik faoliyati uchun ham eng foydali yutuq bo'ldi. Matn muharriri, elektron lugʻat, barcha kerakli hujjatlarni kompyuter xotirasida saqlash imkoniyati tarjima jarayonini sezilarli darajada tezlashtirish va uning sifatini oshirishga yordam berdi. Kompyuter texnologiyalarining rivojlanishi bilan leksikografiyada yangi tarmoq - kompyuter leksikografiyasi paydo bo'ldi. Kompyuter leksikografiyasini "har xil turdagi va janrdagi kompyuter lug'atlarini yaratishning nazariy va amaliy masalalari, shuningdek, bu masalalar bilan

337

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

bogʻliq muammolarning barchasiga aloqador nazariy va amaliy masalalarni tadqiq etuvchi leksikografiya sohasi"[9 : 42] deb ta'riflash mumkin. Kompyuter lugʻati - bu an'anaviy "kitob" lugʻatga mos keladigan elektron ma'lumot manbai [11: 44].

Tarjima qilinadigan matn miqdoriga ko'ra, kompyuterlarning tarjimon dasturlarini ikki turga bo'lish mumkin[12:4]:

- elektron lug'atlar
- alohida gaplardan boshlab ma'lum bir hajmdagi ega o'zaro bog'langan matnni tarjima qiluvchi elektron tarjima dasturlari.

Quyida biz ushbu turdagi dasturlarni ko'rib chiqamiz.

Bugungi kunda eng mashhur va ehtiyoj seziladigan elektron ilovalardan biri elektron lug'atlardir va kelajakda ham shunday bo'lib qolishi aniq. Zamonaviy hayotning jadal rivojlanishi tilda bevosita aks etmoqda: yangi so'zlar, atamalar va iboralar paydo bo'lmoqda, eski so'zlarning ma'nosi o'zgarmoqda. An'anaviy "kitob" lug'atlar bu o'zgarishlarga "etisha olmayapti". "Qog'ozdagi" leksikografiyaning asosiy qarama-qarshiliklari quyidagilardan iborat:

- 1. Lugʻatning hajmi qanchalik katta boʻlsa, lugʻaviy ma'nolarning tavsifi shunchalik toʻliq boʻladi, undan foydalanish shunchalik qiyin boʻladi.
- 2. Lugʻatlarda leksik ma'nolar qanchalik toʻliq va chuqurroq tavsiflansa, bunday lugʻatlar hozirgi lingvistik va madaniy vaziyatga shunchalik kam mos keladi.

Boshqacha qilib aytganda, fundamental "kitob" lugʻatlarni yaratishning uzoq sikli lugʻat mazmunining dolzarbligini yoʻqotishiga olib keladi. Oʻtgan asrning oʻrtalarida lingvistik muhitda shakllangan koʻplab lugʻatlar eskirganligini qabul qiish zarur. Ular soʻzlarning yangi zamonaviy ma'nolarini koʻrsatmaydi va koʻplab neologizmlar yoʻq. Bu baho, ayniqsa, soʻzlashuv lugʻati uchun toʻgʻri keladi

Ushbu ziddiyatlarni elektron lug'atlar orqali hal qilish mumkin.

Elektron lug'atning yangicha xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. Lugʻat maqolasi mazmunini kengaytirilgan holda koʻrsatish imkoni, shuningdek, turli mezonlar boʻyicha an'anaviy lugʻatlarda qoʻllanilmaydigan turli xil grafik vositalar yordamida qisman koʻrsatish imkoniyati.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

2. Turli lingvistik texnologiyalardan foydalanish, masalan, morfologik va sintaktik tahlil qilish, to'liq matnni qidirish, tovushni aniqlash va sintez qilish va boshqalar[11: 48]

Elektron lug'atlar kabi ommaviy dasturiy mahsulotlar versiyalarning tez-tez o'zgarishi va minglab foydalanuvchilarning fikr-mulohazalariga qarab, doimiy yangilanib turishi bilan ajralib turadi. Shuning uchun kompyuter leksikografiyasi muqarrar ravishda dolzarb leksikografiya hisoblanadi. Elektron lug'atlarni yaratishda nafaqat dasturchilar, balki til mutaxassislari - tilshunoslar va leksikograflar ham ishtirok etadilar. Shu tufayli elektron lug'atda keng qo'llanilgan har bir yangi so'z, ibora yoki frazeologik iboralar, shuningdek, tanish so'z va tushunchalarning yangi ma'nolari kiritiladi.

Matnlarni avtomatik tarjima qilish vazifasi odamlar tomonidan hisoblash qurilmalariga yuklashga harakat qilingan ilk vazifalardan biri bo'lgan[4]. 19-asrning 40-yillari boshlarida, taniqli britaniyalik matematik Charlz Bebbij Britaniya hukumatidan so'zlashuv nutqini avtomatik ravishda tarjima qila oladigan hisoblash mashinasi yaratish bo'yicha tadqiqotini qo'llab-quvvatlashni so'ragan. Biroq, Bebbijning loyihasi prototip bosqichida to'xtab qoldi va uning g'oyalari yuz yil davomida qogʻozda qoldi.

Boshqa ixtirochilar ham kompyuter asrining boshlanishidan oldin mexanik tarjima qurilmalarini yaratishga harakat qilishgan. Masalan, 1933 yilda rus olimi P.P. Smirnov-Troyanskiy "bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilishda so'zlarni tanlash va chop etish mashinasi" uchun patent oldi. Bu olimning katta xizmati shundaki, u avtomatik ikki tilli lug'at va tillararo grammatik ekvivalentlar uchun kodlash sxemasini taklif qilgan, ammo bu taklif faqat "sintetik" esperanto tili uchun edi.

Biroq, zamonaviy mashina tarjimasining asosiy tamoyillari faqat 1947 yilda Rokfeller jamg'armasining Tabiiy fanlar bo'limi direktori Uorren Uiver tomonidan yaratilganligi e'tirof etiladi. Matnlarni bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilishni shifrlash texnikasining bir sohasi sifatida ko'rgan Uorren Uiver shunday deb yozgan edi: "Mening ko'zim oldida rus tilida yozilgan matn bor, lekin men uni aslida juda g'alati belgilar bilan kodlangan ingliz tilida yozilgan matn deb tasavvur qilaman. Menga kerak

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

bo'lgan narsa – faqatgina matndagi ma'lumotlarni olish uchun kodni buzish."[11:38].

1950-yillarning boshlariga kelib, AQSh va Evropada ko'plab tadqiqot guruhlari mashina tarjimasi sohasida ishlay boshlashdi. 1954 yilda IBM tomonidan Jorjtaun universiteti bilan birgalikda ishlab chiqilgan birinchi to'liq dasturiy ta'minotli mashina tarjimasi tizimi - IBM-701 taqdim etildi. Bu voqea tarixga Jorjtaun eksperimenti nomi bilan kirdi [3:52].

Bu borada rus tilshunos olimlari I.A.Melchuk va Yu.D.Apresyan (Moskva)ning ETAP lingvistik protsessorini yaratish borasidagi ishlarini alohida ta'kidlash lozim. 1960 yilda Leningraddagi Matematika va mexanika ilmiy-tadqiqot instituti tarkibida mashina tarjimasi uchun eksperimental laboratoriya tashkil etildi, keyinchalik u Leningrad davlat universitetining matematik tilshunoslik laboratoriyasiga aylantirildi[8:94].

Yuqori sifatli avtomatik tarjima tizimlarini yaratish uzoq emasdek tuyuldi. Ushbu tadqiqotlarga katta mablag 'sarflandi, ammo natijalar tez Texnik investorlarni hafsalasi pir qildi. cheklovlar tashlanganligi sababli, matnni bir tabiiy tildan boshqa tilga tarjima qilish tubdan qayta kodlashga mostirilmagani ma'lum bo'ldi. Aksariyat so'zlar bir nechta ma'noga ega bo'lganligi sababli, tarjima qilishdagi asosiy qiyinchilik to'g'ri ma'noni tanlashda kuzatildi. Buning uchun odam hayotiy tajribasidan va atrofidagi dunyo kontekstdan, bilimlaridan foydalanadi, ularni rasmiylashtirish va kompyuterga yuklab olish deyarli imkonsiz. Natijada, dastlabki mashinali tarjima tizimlari matnlarni sintaktik va semantik yaxlitliksiz soʻzma-soʻz tarjima qilishga moslashtirildi.

1966 yilda AQSh Milliy Fanlar Akademiyasining Tillarni avtomatik qayta ishlash bo'yicha maslahat qo'mitasi mashina tarjimasi istiqbollari haqida juda pessimistik hisobot taqdim etdi. Natijada, bu sohadagi deyarli barcha ishlar 70-yillarning oxirigacha nafaqat AQShda, balki SSSRda va Evropaning aksariyat mamlakatlarida to'xtatildi.

90-yillarda kompyuter va axborot texnologiyalari bozori jadal rivojlandi, xalqaro va tobora ko'p tilli bo'lib borayotgan Internetning keng qo'llanila boshlandi. Mashina tarjimasi dasturari yana kompyuter sanoatini rivojlantirishning ustuvor yoʻnalishlaridan biriga aylandi va yangi sifat darajasiga koʻtarildi. Larri Childs mashina tarjimasi dasturari ning tasnifini

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

taklif qildi, bu tasnif bugungi kunda ham dolzarbdir. U barcha "elektron tarjimonlarni" uch guruhga ajratdi:

- FAMT (Fully-Automated Machine Translation) to'liq avtomatlashtirilgan mashina tarjimasi vositalari. Bunday tizimlar hali ham ishlab chiqilmoqda, chunki "jonli" matnlarni avtomatik tushunish, tarjima qilish va sintez qilish muammolari hali hal etilmagan va bu yaqin kelajakda sodir bo'lishi dargumon. FAMT-dasturlarining turlaridan biri allaqachon og'zaki nutqni tarjima qilish uchun mavjud tizimlardir. Ammo ularning imkoniyatlari hali ham juda cheklangan.
- •HAMT (Human-Assisted Machine Translation) inson ishtirokida tarjimasi bajariladigan, matnlarni avtomatlashtirilgan mashina tarjimasi uchun ilovalar; Bundan tashqari, ushbu guruhga TM va MT dasturlaridan "o'sib chiqqan" dasturlar ham, boshqa tamoyillarga statistik, frazeologik va boshqalarga va kompleks yechimlarga asoslangan dasturlar kiradi. HAMT tizimlari kam sonlidir va universal emas, chunki ularni amalga oshirishga bir qator ob'ektiv omillar to'sqinlik qiladi.
- MAHT (Machine-Assisted Human Translation) inson tomonidan amalga oshiriladigan tarjimasiga kompyuter vositasida yordam beradigan vositalar. MAHT ilovalari toifasi bugungi kunda ham dasturiy ta'minot shaklidagi, ham onlayn ishlaydigan "elektron tarjimonlar" va kompyuter lug'atlarining katta qismini o'z ichiga oladi[1: 44.].

To'g'ridan-to'g'ri Internetda avtomatik tarjimonlar xizmatlaridan alphaWorks, PROMT`s Online Translator, LogoMedia.net va boshqalardan foydalanish imkoni paydo bo'ldi.

Mashina tarjimasi dasturlari keng jamoatchilik tomonidan insonni tez orada butunlay almashtirmoqchi bo'lgan universal vosita sifatida qabul qilinadi. Biroq, mutaxassislar bu holatning haqiqatdan uzoq ekanligini tushunishadi. Hatto ushbu dasturlarni ishlab chiqaruvchilar ham mashina tarjimasi bo'lgan matnni "o'qiladigan" matn sifatida olish uchun inson aralashuvi zarurligini inkor etmaydilar va bu vaziyatda ayni aralashuvchi shaxs malakali tarjimon bo'lishi va mashina tarjimasi matnini tahrirlash uchun ko'p vaqt sarflashi kerak.

Mashina tarjimasi oʻzi nima?

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Mashina (avtomatik, kompyuter, elektron) tarjimasi - bu bitta tabiiy tildagi matnni boshqa tabiiy tildagi mazmunan ekvivalent matnga aylantirish harakati, shuningdek, bunday harakat natijasidir[9:32].

Mashinali tarjima tizimining dasturiy majmuasi tarjima uchun zarur boʻlgan grammatik ma'lumotlar (morfologik, sintaktik va semantik) bilan ikki tilli lugʻatlarni, shuningdek, grammatik tahlil vositalarini oʻz ichiga oladi. Bundan tashqari, uch yoki undan ortiq tillarda tarjima qilish uchun moʻljallangan avtonom tarjima tizimlari mavjud, ammo ular hozirda eksperimental bosqichda hisoblanadi[6:64]. Tarjima jarayoni qanday amalga oshiriladi? Mashina tarjimasi tizimida tahlil va sintezni ta'minlaydigan quyidagi operatsiyalar ketma-ketligi eng keng tarqalgan:

- 1. Birinchi bosqichda matn kiritiladi va tarjima qilinadigan tilning lugʻatidan ma'lum grammatik shakldagi soʻzlar izlanadi. Qidiruv morfologik tahlil bilan birga olib boriladi, bunda berilgan soʻz shaklining ma'lum leksemaga (lugʻat birligi sifatidagi soʻz) tegishliligi aniqlanadi.
 - 2. Keyingi bosqich quyidagilarni o'z ichiga oladi:
- berilgan sohaga oid idiomatik iboralar, frazeologik birliklar yoki qoliplarning tarjimasi . Masalan, turkchadan oʻzbekchaga tarjimada "alçak gönüllülük" iborasi bitta – so'z "kamtarlik" bilan tarjima qilinadi. Yoki o'zbek bulgular" termin birikmasi tiliga "arxeologik topilmalar" deb beriladi. Bular to'g'ri tarjimalar uchun misollardir, biroq mashina tarjimasi bir qator kamchiliklar kuzatiladi. Masalan, "bakımsız kalmak" iborasi aslida "qarovsiz qolmoq" deb tarjima qilinadi, elektron tarjimada "e'tiborsizlik" deb o'giriladi. O'zbek tilidan turk tiliga elektron tarjimaga diqqat qarataylik. "o'lim to'shagida yotmoq" iborasi turk tiliga to'g'ri, ya'ni "ölüm döşeğinde yatmak" deb tarjima qilinadi. Iboralarning bu kabi tarjimalarida mazmunan toʻgʻri ekvivalentliklar mavjud: "hayal kırıklığına uğramak" – "umidsizlikka tushish, kalbinin sesini dinlemek" – "yuragingga quloq sol". Lekin algoritm yanglish kiritilganligi sababli birinchi ibora -(i)sh harakat nomi shaklida, ikkinchisi buyruq mayli shaklida beriladi.

Oʻzbek va turk tillaridagi farqli madaniy unsurlarga asoslangan holda yuzaga kelgan iboralarning tarjimasida soʻzma-soʻz tarjimalar kuzatiladi: mürekkep yalamış iborasi "oʻqigan, savodi boʻlgan odam" ma'nosini anglatadi. Bu iboraning kelib chiqishi tarixi quyidagichadir:

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Qoʻlyozmalarning varaqlari tayyorlanayotganda dagʻallik yoʻqolsin, qalam yozganida tekis sirgʻalsin deb pergamentlar ahar degan suyuqlik bilan sayqallangan. Ahar - tuxum oqi va kraxmaldan tayyorlangan va qogʻozda qatlam hosil qiluvchi kremga oʻxshash moddadir. Kitoblarning himoya vositasi boʻlgan ahar aslida suv teginsa eriydi. Aharning mana shunday xususiyati tufayli eski zamon xattotlari yoki kitoblarni nusxalash yoʻli bilan koʻpaytiraganlar xatoga yoʻl qoʻyganlarida (hali siyoh oʻchirgichi ixtiro qilinmagan) barmoqlarining uchlarini yalab namlashgan. notoʻgʻri harf yoki soʻz usti nam barmoq bilan ishqalansa, ahar tarqalgan, ahar bilan xato ham oʻchgan.

Turk tilidagi "sakalı ele vermek" iborasi mazmunan "boshqaruvni birovga berib qoʻymoq" degan ma'noni ifoda etadi. Bu ibora ham turk tilidagi bir latifadan kelib chiqqanligi ta'kidlanadi. Rivoyatga koʻra, bir oʻrta yooʻli odamning ikki rafiqasi bormish, biri yosh, biri katta yoshli ekan. Katta xotinining yoniga borsa, soqolidagi qora tuklarni moʻychinak bilan terarmish. Yosh xotinining oldiga kirsa, soqolidagi oq tuklarni moʻychinak bilan yularmish. Xullas, oxirida odam soqolsiz qolibdi. Koʻchaga chiqqanida, koʻrganlar savolga tutsa: "Ağalar, sakalı ele verdik bir kere! Işte böyle sakalı ele verdin mi, sakalından olursun."/ "Ogʻalar, soqolni bir marta qoʻlga berdik! Mana shunday, soqolni qoʻlga berdingmi, soqolingdan ajralasan!" degan ekan. Ana shu latifa sababli, "sakalı ele vermek" iborasi ommalashgan. Bu ibora ham oʻzbek tiliga "soqolni bering" shaklida beriladi. Aslida "boʻyinturugʻini berib qoʻymoq" frazeologizmining muqobili boʻlishi lozim.

- matnni kiritish tilidagi matni elementlarining asosiy grammatik (morfologik, sintaktik, semantik va leksik) xususiyatlarini (masalan, ushbu matndagi otlar soni, fe'l zamoni, so'z shakllarining sintaktik vazifalari va boshqalar) aniqlash; leksemalarning leksik tahlili va tarjimasi. Odatda bu bosqichda monosemantik so'zlar polisemantik so'zlardan ajratiladi.
- 3. Yakuniy grammatik tahlil. Bu bosqichda tarjima tilining ma'lumotlarini hisobga olgan holda zarur grammatik ma'lumotlar aniqlanadi (masalan, fe'llarning zamon va mayl shakllari, otlarning kelishik qoʻshimchalari, egalik qoʻshimchalari va h.). Lekin bu oʻrinda oʻzbek va turk tillaridan tarjimada bir qator nomutanosibliklar oʻrtaga chiqadi. Misol uchun, "büyük katkıda bulunmak" iborasi oʻzbek tiliga

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

avtomatik tarjimada "katta hissa qoʻshing" shaklida beriladi. Yoki "göze almak" frazeologizmi "jur'at et" shaklida tarjima qilinadi. Mazmunan toʻgʻri tarjimada grammatik nomutanosiblik mavjud.

4. Tarjima tilida so`z shakllari va umuman gaplarning sintezi[5: 84-87].

Hozirgi vaqtda mashina tarjimasi tizimlari, ishlash printsipiga ko'ra, ikki toifaga bo'linadi: MT-dasturlar (Machine Translation dan - "mashina tarjimasi") va TM-dasturlar(Translation Memory dan - "tarjima xotirasi"). MT dasturlari hujjatni aniq tarjima qilish uchun emas, balki faqat uning mexanik proyeksiyasi uchun ishlatiladi. Dastur noto'g'ri grammatik aloqalari bilan bogʻlangan birikmalar va tavsiya etiladigan ma'nolari to'plamini yaratadi. Aniqroq tarjima qilish uchun: birinchidan, tarjima qilingan matn mavzusiga mos keladigan maxsus lug'atlarni ulash, ikkinchidan, tarjimon dasturini o'rnatish kerak (masalan, "Microsoft" kabi so'zlar yoki "Windows" ni tarjima qilish shart emas). Bundan tashqari, natijada yaratilgan "tarjima" matni batafsil tahrir etilishi i kerak. Bu vazifani maktabda chet tilini o'rgangan shaxs emas, balki yuqori malakali tarjimon amalga oshirishi kerak, aks holda muqarrar ravishda matnda xatolar yuzaga keladi. Dasturni sozlash va uning faoliyati natijalarini shunchalik ko'p vaqtni talab qiladiki, MT-dasturlaridan tahrirlash foydalanish haqiqatan ham katta hajmli va juda ko'p takroriy joylarga ega matnlarni tarjima qilgandagina foyda keltiradi[4:2].

Dasturning mutlaqo boshqa turi TM-dasturlaridir. Bu dasturlar bir matnni ikki marta tarjima qilmaslikka imkon beruvchi tarjima zaxirasidan (Translation Memory) foydalanishga asoslangan.

Tarjima zaxirasi — bu, tarjimonning o'zi tomonidan ish paytida yaratilgan ma'lumotlar bazasining maxsus turi. Albatta, tarjima zaxiralari kamchiliklarga ega. Avvalo, bu baland narx (ming dollar yoki undan ortiq), shuningdek, ma'lum standartning yo'qligi bilan xarakterlanadi[6:74].

Shunday qilib, MT dasturlari (mashina tarjimasi) va TM dasturlari (tarjima xotirasi) o'rtasidagi asosiy farq quyidagicha:

MT-dasturlar tayyor lugʻatlarga asoslanadi va shuning uchun ulardan darhol foydalanish mumkin, TM-dasturlar sotib olingan paytida boʻsh zaxiradan iborat boʻladi. Tarjima xotirasidan samarali foydalanishni boshlash uchun disk tegishli iboralar bilan toʻldirilishi kerak va yangi

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

mavzudagi matnlarga o'tishda yangi xotirani yangi iboralar bilan to'ldirishga harakat qilish kerak. Shu sababli, MT dasturlari, birinchi navbatda, "havaskor" tarjimani amalga oshiradigan odamlar uchun mo'ljallangan, TM dasturlari esa, asosan, mavzu va tuzilish jihatidan o'xshash takrorlanuvchi matnlarni tarjima qilishda kompyuter yordamida o'z ishini qisman avtomatlashtirishning afzalliklarini tushungan professional tarjimonlar tomonidan qo'llaniladi[12:2].

Kompyuter lugʻatlari va mashina tarjimasi dasturlarida koʻplab kamchiliklar bilan bir qatorda ijobiy tomonlari ham mavjud.

Tarjima dasturlarining afzalliklari:

- tarjima ishining yuqori tezligi, ko'p sahifali hujjatni tarjima qilish soniyalarni oladi;
 - matnning umumiy ma'nosini tez anglay olish;
- Mutaxassisliklar boʻyicha lugʻatlarning mavjudligi, bir vaqtning oʻzida bir nechta tarjima variantlarini koʻrish imkoniyati;
 - o'z foydalanuvchi lug'atini yaratish imkoniyati;
 - turli tillardan tarjima qilish imkoniyati;
- kompaktlik, kompyuterda deyarli cheksiz miqdordagi ma'lumotlarning mavjudligi;

Tarjima dasturlarining kamchiliklari:

- lugʻat-tarjimonlar grammatik, uslub va leksik qoidalariga amal qilmaydi, soʻz oʻyinlarini, badiiy uslublarni hisobga olmaydi;
- ko'pincha matn tarjimonlari polisemantik so'zning kontekstga mos kelmaydigan

ma'nolaridan birini tanlaydi;

- lug'atda boʻlmagan so'zni tarjima qilmaydi;
- Elektron lugʻat-tarjimonlar koʻpincha u yoki bu leksik muvofiqliklarning farqini tushuntirmasdan, soʻzni boshqa tilga tarjima qilishning bir nechta variantlarini taqdim etadi, bu esa bu kontekstda u yoki bu muvofiqliklarni tanlashni qiyinlashtiradi.

Mashina tarjimasidan, odatda, koʻp narsani kutmaslik kerak. Biroq, kompyuter tarjimasi, albatta, vaqt ziqligi stilistik aniqlikdan muhimroq boʻlgan holatlarda yordam beradi. Hatto bunday sifatsiz tarjima ham tarjima qilinmagandan yaxshiroq koʻrinadi.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

mashina tarjimonlari shunday Balki ertami kechmi, darajaga professional yetisharki, tarjimon tarjimani fagat haqiqiy bu takomillashtirib, tahririni amalga oshiradi. Ammo hozir bu haqda gapirishga vaqt erta, zero, mashina tarjimasidagi qo'pol xatolar darhol koʻzga tashlanadi. Kompyuter tarjimaning shakliy qismini juda tez o'zlashtirdi, lekin shu paytgacha ijodiy qismni to'g'ri tarjima qilishni to'liq uddalay olmadi. Shu sababli, bugungi kunda kompyuter lug'atlari va tarjima dasturlari biron bir janrdagi adabiyotni tarjima qilish sohasida odamning o'rnini bosa olmaydi, lekin ular tarjimon ishini sezilarli darajada osonlashtirishga va biz kabi oddiy foydalanuvchilarga chet tilidagi matnning asosiy mazmunini tushunishga yordam berishga qodir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1. Martínez Lorena Guerra. Human Translation versus Machine Translation and Full Post-Editing of Raw Machine Translation Output. Dissertatin of MA. -Dublin, 2003.
- 2. Бельская И.К. Язык человека и машина. -Москва, 1969.
- 3. Беляева Л.Н., Откупщикова М.И. Автоматический (машинный) перевод. Сборник "Прикладное языкознание". -Санкт-Петербург, 1996.
- 4. Евдокимов А. Искусство машинного перевода. //<u>Hard'n'Soft.</u> –февраль. 2008.
- 5. Каничев, М. Шаг в автоматизации перевода // Мир ПК. 2001 № 10 С. 84-87.
- 6. Кноп К. Переведутся ли переводчики? // Мир Internet. -№ 8. -2002.
- 7. Комисаров В.Н. Теория перевода. Москва, 1990.
- 8. Мандрикова Г.М. Учебное компьютерное лексикографирование в теоретическом и прикладном рассмотрении. –Новосибирск: НГТУ, 1994.
- 9. Марчук Ю.Н. Проблемы машинного перевода. -Москва, 1983.
- 10. Нелюбин Л.Л. Компьютерная лингвистика и машинный перевод. -Москва, 1991.
- 11. Роберт И.В., Лавина Т.А. (Сост.) Толковый словарь терминов понятийного аппарата информатизации образования. -Москва: ИИО РАО, 2009.
- 12. Сокирко А. Будущее машинного перевода// Компьютер. №21.-05.06 2002.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784

SJIF 2022: $5.947 \mid ASI Factor = 1.7$

ТРУДНОСТИ ПЕРЕВОДА МЕДИЦИНСКИХ ТЕРМИНОВ С РУССКОГО НА УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫК

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-347-353

Д.п.н. Розанна АБДУЛЛАЕВА,

проф. Ташкентская медицинская академия, Ташкент, Узбекистан.

Тел: +998 90 955 83 67 rosanna 67@mail.ru

Annotatsia: Maqolada rus tilidan oʻzbek tiliga oʻz tuzilishi jihatidan juda murakkab model boʻlgan, adekvat tarjimani talab qiladigan tibbiy terminologiyani tarjima qilish xususiyatlari muhokama qilinadi. Tibbiyot terminlari sifatida ishlatiladigan sintaktik modellarning xususiyatlari tavsifi berilgan, lotin tilidan analog yordamida rus tilidan oʻzbek tiliga tibbiy atamalarni adekvat tarjima qilishdagi qiyinchiliklarning lingvistik sabablari koʻrsatilgan.

Kalit so'zlar: tarjima, tibbiy atama, sintaktik model, substantiv komponent, umumiy tibbiy atama, yuqori ixtisoslashgan atama.

Bстатье рассматриваются Аннотация. особенности перевода медицинской терминологии, с русского на узбекский, являющейся по своей структуре очень сложной моделью, требующих адекватного перевода. Дается описание особенности синтаксических моделей, употребляемых в лингвистические медицинских терминов, показаны причины трудностей адекватного перевода медицинских терминов с русского на узбекский язык с использованием аналога из латинского языка.

Ключевые слова: перевод, медицинский термин, синтаксическая модель, субстантивный компонент, узкоспециальный термин

Abstract. The article discusses the features of the translation of medical terminology from Russian into Uzbek, which is a very complex model in its structure, requiring adequate translation. The description of the features of syntactic models used as medical terms is given, the linguistic reasons for the difficulties in adequately translating medical terms from Russian into Uzbek using an analogue from the Latin language are shown.

Keywords: translation, medical term, syntactic model, substantive component, general medical term, highly specialized term.

Основная часть. Медицинские понятия и термины в процессе обучения вводятся путем прямого перевода, чтоне дает ожидаемых результатов, так как ни прагматический, ни семантический аспекты не будут в полной мере реализованы, если студенты-медики, изучающие русский язык не имеют представления о смысловых

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

различиях эквивалентных слов, вызванных своеобразием лексики, Традиционно совпадающей основном значении. научной литературе под термином язык специальности понимается прежде профессиональная лексика, В частности совокупность профессиональных терминов и терминологических сочетаний, а относящиеся сфере профессиональной деятельности К фразеологические единицы, пословицы и поговорки. [1, 167]

Термин является лексическим словом или словосочетанием, какое-либо понятие научной практической обозначающим деятельности и выполняющим номинативную функцию: термин как элемент лексической системы языка науки представляет собой знаки иной семиотической природы, OCHOBY которой «взаимооднозначное соответствие знака и означаемого», и, которая «регламентирует свойства языкового знака, делая его термином», то есть, говоря иными словами, «термин – это не особое слово, а слово в особой функции, под данной функцией понимается номинативная функция термина» [2.132].

Медицинская терминология по своей структуре очень сложная, она включается в себя как медицинские, так и парамедицинские термины, которые в сумме составляют несколько сотен тысяч. Многочисленность медицинской терминологии объясняется несколькими причинами, прежде всего она связана со структурно-алгоритмическим характером процессуального прохождения практики врачевания.

Изучение медицинских терминов представляет определенную трудность, связанную с наслаиванием на вызывающие сложность парадигматико-синтагматические особенности функционирования русского слова терминологических нюансов их значения. Трудности также вызываются типологическими различиями в грамматическом строе узбекского и русского языков, с одной стороны, и с другой стороны – разным выражением изучаемого медицинского термина в родном и русском языках. В-третьих, трудность в изучении русских медицинских терминов может обусловливаться их различными валентными свойствами в узбекском и русском языках. И вчетвертых, определенная трудность может порождаться проявлением

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

полисемантического разветвления в структуре термина в одном из сопоставляемых языков. [3, 376-381]

Многочисленность медицинских терминов в области таких клинических дисциплин, как терапия, хирургия, акушерство и гинекология, педиатрия, неврология и др. непосредственно вытекает из числа обозначений специальных понятий, выражающих:

- 1) симптомы (признаки болезней);
- 2) синдромы;
- 3) перечень и классификацию нозологических форм болезней;
- 4) названия операций;
- 5) названия методов обследования и лечения; названия медицинских приборов, инструментов и т.п.

Медицинская терминология представлена терминами, морфологические образования обозначающими: И процессы, характерные для организма человека в норме и при патологии на различных стадиях его развития; болезни и патологические состояния человека; формы их течения и признаки (симптомы, синдромы); возбудители и переносчики болезней; факторы окружающей среды, влияющие положительно ИЛИ отрицательно на человеческий организм; показатели их гигиенического нормирования и оценки; диагностики, профилактики терапевтического методы И болезней; оперативные доступы хирургические В операции; лечебно-профилактической организационные формы оказания санитарно-эпидемиологической помощи населению службы; И аппараты, приборы, инструменты и другие технические средства, оборудование, мебель медицинского назначения; лекарственные средства, сгруппированные по принципу их фармакологического действия или терапевтического эффекта; отдельные лекарственные средства, лекарственные растения, лекарственное сырье и т.д. [4, 32]

Медицинские термины преимущественно представлены следующими моделями:

- сущ. Им.п. + сущ. Р.п.: болезнь Дауна, симптом Абади, пластика матки, инфаркт миокарда, аденома гипофиза;

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

- прилагательное (причастие) + существительное Им.п. + существительное Р.п.: болевая адаптация рецепторов, открытый перелом голени; псевдомуцинозная аденокарцинома яичника;
- существительное Им.п. + прилагательное (причастие) + существительное Р.п.: выпадение прямой кишки, невралгия тройничного нерва, аппарат мембранного гемодиализа, замена аортального клапана;
- существительное Им.п. + существительное Р.п. + существительное Р.п.: аддитивность действия генов, разрыв мениска колена, рак связки гортани.[6]

При этом «в роли субстантивного компонента могут выступать: существительные русского происхождения (бугорок, отложение, камень, вкладки, прикус); существительные греко-латинского происхождения (стоматит, одонтома, индекс, адентия); существительные, заимствованные из других языков (эмаль, пломба, гайморит)» [5].

Верный перевод терминов как ключевых единиц медицинского текста является обязательным условием точности перевода всего текста. У неспециалистов возникают сложности, связанные с верным пониманием и переводом терминов. "... С одной стороны, (перевод) предполагает оптимальное овладение ьтакими навыками, как чтение, аудирование, письмо и говорение, но, с другой, - требует, во-первых, специфического их сочетания и совмещения во времени, и во-вторых, постоянной координации двух языковых систем и параллельных языковых действий на двух языках – иностранном и родном" [6, 336]

В узбекском языке заимствования в медицинской терминологии имеют различное происхождение, однако самый большой класс составляют термины, пришедшие из латинского через русский язык, что обусловлено как экстралингвистическими причинами, так и статусом, и влиянием русского языка на различные области медицинской литературы.

Наиболее часто встречаемые - это переводческие приемы и лексико-семантические трансформации А.Ф. Архипова. [6, 336]

Он различает следующие:добавление слов, словосочетаний и предложений; опущение лексических элементов; лексическое

350

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

развертывание, т.е. замена слова словосочетанием; лексическое свертывание, т.е. замена словосочетания словом; смещение, т.е. замена видового понятия другим в рамках общего; транскрипция, т.е. фонетическая имитация слова и транслитерация, т.е. буквенная имитация.

Среди лингвистических причин трудностей адекватного перевода можно выделить следующие:

1.отсутствие в родном языке эквивалента для обозначения нового предмета или понятия: псориаз, каспазы, ген, лазер, плазма и т.п.);

2.склонность к употреблению описательного словосочетания вместо одного заимствованного слова: *агония* —*ўлим талвасаси,* водолечение- сув билан даволаш, гидроцефалия — бош мия истискоси, дальнозоркость — яккинни кўра олмаслик

3.невозможность образовать от исконно русского термина производные слова, в то время как от заимствованного слова данные производные образуются легко: например: повитуха — эначи — акушер — акушерлик, грудная клетка — кўкрак қафаси - thorax — грудная клетка, зуб-тиш — dens-дентальный, сердце — юрак- сог — кардиальный, пересадка — кўчириб ўтказиш — transplantatia-трансплантация.

Грамматическая замена (например, прилагательное в форме определения на существительное в форме дополнения) также является типичным приемом при переводе медицинских терминов с русского на узбекский язык, что обусловлено устоявшейся языковой традицией. Например: нервные болезни — асаб касалликлари, шеечная беременность — бачадон бўйнидаги хомиладорлик, базарная муха — бозор пашшаси, детская хирургия - болалар жаррохлиги.

Анализ текстов показал некоторые особенности, которые приводят к трудностям перевода. В русском и узбекском языках существуют этимологически совпадающие пары терминов. Например:

1.узб.: гастрэктазия- Бушар касаллиги - меъда кенгайиши рус.: гастрэктазия - болезнь Бушара - расширение желудка 2. узб.: копростаз — колостаз — нажас туриб қолиши рус.: копростаз — каловқй стаз - колостаз;

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

3.узб.:кретинизм — туғма атиреоз — туғма гипотиреоз — Фагге касаллиги

рус.: кретинизм — врожденный атиреоз - врожденный гипотиреоз

болезнь Фагге.

Выводы. Говоря о переводческих трудностях, связанных с грамматическим строем языка, стоит отметить, что в узбекском языке отсутствует категория рода, поэтому в узбекском языке при переводе часто используют аналог латинского языка.

Узбекские медицинские термины могут состоять из нескольких частей:

- 1. -соединительная буква -о- в сложносоставных терминах, например: кардиология, невропатолог, радиобиология.
- 2. существительное+существительное (в форме дополнения), например: аёл жинси женский пол, болалар инжиклиги детская капризность, милк жияги- краевая десна, мушак кутби мышечный полюс.
- 3. существительное+существительное+существительное, например: буйрак етишмаслиги почечная недостаточность, жамоа химоя воситалари средства защиты коллективные, нафас маркази фалажи паралич дыхательного центра.
- 4. этимологически узбекское существительное, например: ажал смертный час, акашак тоническая судорога, балғам мокрота, говмичча ячмень, думгаза крестец, кўкйўтал- коклюш, кўксув-глаукома.

Важнейшей проблемой перевода медицинских текстов является терминологический параллелизм, существующий во многих языках. К примеру, существует множество терминов, заимствованных из других языков, имеющих латинское либо греческое происхождение, однако при этом для номинации этого же явления существуют и исконные слова, например: акне -угревая сыпь — хуснбузар (бўжама), абстинентный синдром — похмелье - хумор, стенокардия - грудная жаба —нафас қисиш) и многие другие. Различные проблемы, возникающие при адекватном переводе медицинских текстов часто

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

вызваны не столько отсутствием многих специальных терминов, сколько культурными различиями между языковыми общностями.

Список использованной литературы:

- 1. Абдуллаева Р.М. Сетевые технологии обучения русской терминологии студентов медицинских вузов Республики Узбекистан. Диссерт....докт.пед наук.- Т.,2021, .C67
- 2. Дмитриева Д. А., Еремеева А.П. Коммуникативно-деятельностная направленность в обучении терминологии на занятиях по русскому языку в поликультурной школе. Наука и Школа № 3'2017. С.132.
- 3. Abdullayeva R. Russian languages in the paradigm of language education in medical universities. Clarivate Analytics. International Scientific Journal Theoretical & Applied Science e-ISSN: 2409-0085 (online):2020, Issue: 02.Volume: 82.P.376-381
- 4. Даниленко В.Н. Мир терминологии. M.:2000. –Вып.20. C.32
- 5. Кузнецова Н.А., Самойленко Т.А. Некоторые проблемы перевода медицинского текста/ Н.А.Кузнецова, Т.А. Самойленко [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.rusnauka.com/ONG/Philologia/6 kuznecova%20n.a.%20samoylenko%20.doc.htm/. http://biofile.ru/bio/5564.html.6
- 6. Архипов А.Ф. Письменный перевод с немецкого на русский язык./ Книжный дом «Университет».-М.:2008 - С.336

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784

SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

THE PROBLEM OF ELECTRONIC TRANSLATION INTO AZERBAIJAN LANGUAGE IN THE ERA OF INFORMATION **TECHNOLOGIES**

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-354-357

Eldost IBRAHIMOV

Lecturer of Urdu Department of the Oriental Studies of Baku State University, Baku, Azerbaijan Tel: +994502899144, e-mail: eibrahimov@bsu.edu.az

Abstract. Active integration of countries into the world information space in modern times, our culture, science, language, history, etc. in this space. translation studies and ICT in the field of translation have a special role to ensure that it takes its rightful place. As in all fields, the new achievements of ICT in the field of translation, especially translation programs, should always be improved, their quality, information load, design, and flexibility should be improved.

Key words: information technologies, translation studies, programming, linguistics.

Annotatsiya. Zamonaviy davrda mamlakatlarning jahon axborot makoniga faol integratsiyalashuvi, madaniyatimiz, fanimiz, tilimiz, tariximiz va h.k. Bu bo'shliqda. Tarjimaning munosib oʻrin egallashida tarjimashunoslik va tarjima sohasidagi AKT alohida oʻrin tutadi. Barcha sohalarda boʻlgani kabi tarjima sohasida ham AKT sohasidagi yangi yutuqlar, ayniqsa, tarjima dasturlari doimo takomillashtirib ularning axborot dizayni, borilishi. sifati, yuklanishi, moslashuvchanligi takomillashib borishi zarur.

Kalit so'zlar: axborot texnologiyalari, tarjimashunoslik, dasturlash, tilshunoslik. Аннотация. Активная интеграция стран в мировое информационное пространство в современности, наша культура, наука, язык, история и т.д. В этом пространстве. переводоведение и ИКТ в сфере перевода играют особую роль в обеспечении того, чтобы перевод занял подобающее ему место. Как и во всех областях, новые достижения ИКТ в области перевода, особенно программы перевода, всегда должны совершенствоваться, улучшаться их качество, информационная нагрузка, дизайн, гибкость.

Ключевые слова: информационные переводоведение, технологии, программирование, лингвистика.

In our era, information technologies and computers, which affect human life and all spheres of activity, have a special role. The rapid development of information technologies has covered the field of

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

translation as well as other professions. From this point of view, it is impossible to imagine the field of translation without computers. In the era of rapid information exchange, the demand for large-scale informative translation has increased. Today, custom translation texts are required to be correctly compiled on the computer in the right form and size with high quality. Thus, the acceptance of texts in the form of manuscripts is already being forgotten.

Previously, translated texts were written on typewriters, but nowadays typewriters are replaced by modern desktop computers, notebooks, and netbooks. It can be noted that a computer has many advantages compared to a typewriter (storing translated texts in computer memory, using translation programs, speeding up many processes, etc.).

In general, there is no need to delete and rewrite repeated phrases and sentences when compiling the translated text on the computer. At this time, the user can write the necessary phrases or sentences in the memory from the available place and place them in a certain place of the text whenever he wants. This allows the translator to complete the work on time and save time. Another advantage of the computer is that the translator has the ability to easily switch from one language to another, use any font, and insert a picture, table or graph into the text while compiling the translated text on the computer. Grammatical and spelling errors in the text are automatically corrected. The translator knows exactly the volume of the text he collects on the computer, the number of signs, words and lines. He can deliver the text he wrote to the desired place by saving it on a diskette or flash card. In addition, today the translator has the opportunity to send the translated text to any address in a short time in the form of an "attachment to a letter" through the Internet, that is, through an electronic mailbox - "e-mail", without traveling long distances and without going to the post office. The translator can use the computer not only for work opportunities, but also as a source of knowledge: he connects with colleagues by visiting their websites, shares his ideas, uses electronic dictionaries to find the necessary words, and acquires new information in his field. All of the above shows that the computer has become an indispensable tool in the field of translation. It can be noted that the

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

translator needs to acquire computer knowledge in depth in his work and further improve his knowledge in this field.

The situation in the digitalization of the Azerbaijani language is rather problematic. So, when we try to translate the sentences in some foreign language, the text into Azerbaijani using the translation programs available on the Internet, we receive sentences that do not correspond to the rules of our language. This creates problems for the citizens of Azerbaijan in many areas.

In fact, digitization begins with language, that is, with the creation of a digital language. English is the mother tongue of digitization, but each country had to create a digital version of its own language to successfully join this process. Most countries have done this successfully, for example Japanese, Russian, European, Korean, etc.

There is little movement among Muslim countries in Turks and Kazakhs. It was necessary to create an Azerbaijani language. A digital Azerbaijani language textbook should be created (on the condition that it be placed on all networks with web and mobile additions).

A perfect digital alphabet should be established (including the alphabets used in Azerbaijan throughout history and their conversion). At the same time, a perfect digital spelling and grammar system had to be established. Just as the program corrects mistakes when writing on a computer (in Russian or other digital languages), it should be corrected in digital Azerbaijani. In addition, a quality translation program had to be developed.

According to S. Mammadov, the translation program currently used in networks performs translation using several Google translation programs. A sub-application program that can automatically translate all the information flow on the Internet into Azerbaijani language should be developed so that an Azerbaijani can read any material in his native language, as well as in all alphabets, the southern - Arabic-Persian alphabet, the Russian Azerbaijani - Krill alphabet, and we use the Latin alphabet. At the same time, every foreign language speaker should be able to convert and use any material in the Azerbaijani language into his native language. Web and mobile applications of these applications should be deployed on all networks. The digital Azerbaijani language is not only for

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

the 10 million Azerbaijan Republic, but for the 50 million Azerbaijanis of the world, it is important for the integration of the whole nation.

Director of "Multimedia" Information Systems Technologies Center, President of Azerbaijan Internet Forum, Osman Gunduzun notes that there are serious problems in the field of electronic translation of the Azerbaijani language into foreign languages. A project called "Dilmanc" (Dilmanj) is being implemented in Azerbaijan in this field. The Ministry of Transport, Communications and High Technologies is implementing this project. A translation program called "Dilmanc" was also created within the project. Microsoft, Windows itself has its own spelling programs, and it makes some corrections in the Azerbaijani language. Full if not, at a certain level. But there are problems in the field of translation, the results obtained in the existing translation programs are low. From this point of view, there is a need to carry out work in this field with the support of the state. According to O. Gunduz, what is said about the lack of richness of our language is the reason for the poor quality of translations into the Azerbaijani language in translation programs, does not reflect reality. The problems in translation are not related to whether our language is rich or not. It's just that great work should be done in this area. Azerbaijan's IT market is small from a business point of view. Therefore, from a commercial point of view, it is not profitable to develop a product for this market. It is not realistic for any company to invest here and receive income. For this reason, it would be more appropriate to realize this as a social project at the expense of the state."

References

- 1. Abdullayeva F. Peşəkar tərcümənin əsasları. Bakı. 2010. 217 s.
- 2. Bayramov Q. Tərcümə sənəti. Bakı. 2008. 251 s.
- 3. Dr. Ayfer Altay. Problems and Difficulties Encountered in Translating Legal Texts Between English and Turkish. İllinois. 2002.
- 4. Gündüz O. İKT və dil problemi, Bakı, 2018.
- 5. Rəsulov Ə. İzahlı türkcə Azərbaycanca yalançı ekvivalentlər lüğəti. Bakı. 2015. 128 s. 9)
- 6. Rəsulov Ə. Tərcümə nəzəriyyəsi və təcrübəsi. Bakı. 2015. 160 s.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ВОЕННО-ТЕХНИЧЕСКИХ АУТЕНТИЧНЫХ ТЕКСТОВ (на материале языка хинди)

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-358-366

К.ф.н.Сафармо ТОЛИБИ,

Военный учебный центр при Московском государственном институте международных отношений (Университет) МИД России, Москва, Российская Федерация Tel: +7 926 399 82 55; s.tolibi@inno.mgimo.ru

Ahhotauna. Maqola nutq faoliyati turlaridan biri sifatida hind tilidan rus tiliga harbiy-texnik asl matnlarni tarjima qilishning o'ziga xos xususiyatlariga bag'ishlangan. Hind tilidan rus tiliga matnlarning tarjimalari tahlili harbiy kontekstda atamalar va terminologik iboralarning haqiqiy va toʻgʻri tarjimasini aniqlash maqsadida amalga oshirildi.

Kalit so'zlar: harbiy tarjima, harbiy terminologiya, haqiqiylik, haqiqiy matn, hind tili.

Аннотация. Статья посвящена особенностям перевода военнотехнических аутентичных текстов с языка хинди на русский как один из видов речевой деятельности. Проведен анализ переводов текстов с языка хинди на русский с целью определения аутентичного и правильного перевода терминов и терминологических словосочетаний в военном контексте.

Ключевые слова: военный перевод, военная терминология, аутентичность, аутентичный текст, язык хинди.

Abstract: the article is devoted to the peculiarities of the translation of military-technical authentic texts from Hindi into Russian as one of the types of speech activity. The analysis of translations of texts from Hindi into Russian was carried out to determine the authentic and correct translation of terms and terminological phrases in a military context

Keywords: military translation, military terminology, authenticity, authentic text, Hindi language.

Актуальность использования аутентичных материалов в процессе обучения военному переводу занимает особое место и становится все более востребованным. Аутентичные материалы — это богатый источник лингвистической и страноведческой информации, составленный носителем языка для передачи информации в процессе коммуникативной практики носителей языка. Аутентичные тексты

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

содействуют пробуждению познавательной мотивации у студентов, повышая при этом практическую ценность владения иностранным языком и развитию переводческим навыкам.

Военный перевод как проявление практической деятельности – это один из видов специального перевода, объектом работы которого являются разнообразные военные материалы. Все военные материалы отличаются от любых других материалов насыщенностью специальной военной лексикой. широким использованием научной и военной терминологии, устойчивых словосочетаний, характерных только для военной сферы общения, номенклатуры специальных военной сокращений обилием использующихся обозначений, условных материалах. Как учебная дисциплина военный перевод изучает (терминология, военного подъязыка фразеология, синтаксис, стиль) и вытекающие из них принципы и технику перевода военных материалов, задачей имея своей студентам необходимых переводческих навыков.

В предлагаемой статье представляется методические рекомендации для организации работы с аутентичными материалами на занятиях по военному переводу языка хинди.

В области военного перевода важнейшей проблемой является проблема перевода термина, которая в общелитературном переводе, как правило, не возникает. Своеобразие проблем специального перевода в некоторых случаях обуславливает и своеобразие методов работы.

Методика работы аутентичными текстами достаточно сложная. Основными задачами при работе с ними на занятиях по военному переводу языка хинди являются: создание условий для понимания в целом содержания основного текста урока, ознакомление организацией, вооружением, принципами применения вооруженных сил Индии, с военными реалиями языка хинди и основами последовательного и двустороннего переводов, формирование умение пользоваться основными переводческими трансформациями, выполнение зрительно-письменного и зрительноустного перевода, работой с военным словарем.

359

December 2022

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Типовой урок, как правило, включает основной аутентичный текст, раскрывающий учебные вопросы и содержащий основную военную и военно-техническую терминологию и фразеологию, а также упражнения для формирование, развитие переводческих навыков как в переводе с языка хинди на русский, так и русского на хинди.

Основной текст урока в методическом плане рассматривается как материал для выполнения различных практических упражнений по переводу с языка хинди. Большую часть уроков занимают упражнения, которые подразделяются на вводные (подготовительные), языковые (предпереводческие) и переводческие (практические) упражнения.

Вводные упражнения выполняются на предтекстовом этапе и восприятию предназначены подготовки учащихся ДЛЯ К материала, кроме того, они помогают тематического усвоению вводимой предыдущем разделе терминологии. характер упражнения носят языковой И терминологии, характерные для данного урока грамматические явления. Языковые и переводческие упражнения выполняются в посттекствовым этапе, т.е. после зрительно-устного основного аутентичного текста урока. К языковым упражнениям в основном относятся: упражнения в трансформации (перевод замен); использованием синонимических упражнения автоматизированное употребление военной лексики; упражнения в работе с прецизионными словами; упражнения на перевод реалий. Данные виды упражнений преследуют двойную цель: во-первых, научить понимать числительные хинди и названия реалий при восприятии устной речи языка хинди; во-вторых, способствовать развитию навыка переключения с одного языка на другой.

Переводческие упражнения отличаются от языковых тем, что они носят практический характер, т.е. повторяют тот или иной вид перевода и отрабатывают не отдельные операции или элементы операций в переводе, а определенный вид переводческой деятельности в целом. Перевод с листа — зрительно-устный перевод без предварительной подготовки; абзацно-фразовый перевод —

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

последовательный перевод, в котором развивается навык восприятия на слух (аудирования), а также навык как слухового, так и смыслового запоминания и двусторонний перевод, который является разновидностью абзацно-фразового перевода, отличающейся от последнего необходимостью регулярно менять направление перевода (то с русского языка на хинди, то с языка хинди на русский) можно отнести к основным переводческим упражнениям:

Военный перевод обладает специфическими чертами, связанными с особенностями стиля, лексики и грамматики языка иностранных военных материалов. В военном переводе большое значение имеет точность перевода, так как переведенный материал может служить основой для принятия важных решений, проведения военных операция и т.д. Поэтому адекватность перевода военных материалов предполагает не только точную передачу содержания материала, но и более тщательную передачу его структурной формы, следования частей порядка И расположения последовательности изложения и ряд других факторов, которые могут казаться ненужными, формальными, но имеющими большое значение для военного специалиста [Нелюбин Л.Л.; 1981, с.12].

Особое внимание при переводе военных материалов следует обращать на правильную передачу единиц измерения (веса, длины, калибра, т.е. футов, ярдов, дюймов, фунтов и др., выраженных в переводе на русский язык в метрических единицах), точность передачи дат, времени, координат, географических названий, нумерация и наименование частей и подразделений и другие данные. В противном случае грубые смысловые искажения подлинника неизбежны.

Ниже рассмотрим некоторые особенности языковых средств и перевода военных аутентичных материалов языка хинди, на основе учебного пособия, составленное нами по основам военного перевода При работе переводом языка хинди. \mathbf{c} военно-техническими следует аутентичными текстами языка обратить внимание некоторые приведенные ниже особенности:

Военным термином может быть любая лексическая единица, если она приобретает терминологическую функцию. К примеру, слово कवच

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

означает панцирь, кольчуга, кожура, амулет, а в военной терминологии принимает значение броня, броневое покрытие, от которого легко образуется производные и семантически с ним связанные термины такие, как तलीय कवच донная броня, अम्नीय कवच лобовая броня, ऊपरी कवच верхняя броня, बग़ली कवच бортовая броня, पिछाड़ी कवच кормовая броня, कवच संरक्षण броневая защита, कवचित यान боевая броневая машина.

Многие военные термины языка хинди, соответствуют определенным русским терминам. Тем не менее, нельзя не учитывать роль контекста, которая помогает определить, в каком из своих значений употреблен многозначный термин в каждом конкретном случае. К примеру термин सेना – основное значение армия, войска: थल सेना сухопутные войска; कवचित सेना бронетанковые войска. Зачастую термин सेना означает сухопутные войска, армия как один из видов вооруженных сил или оперативное объединение сухопутных войск, состоящее из нескольких корпусов и дивизий, — армия. В этом случае объединения, используют, обозначения оперативного правило, термин नियमित सेना регулярная армия. Термин может также переводиться как силы, например, सशस्त्र सेनाएँ вооруженные силы; नौ सेना военно-морские силы वाय सेना военно-воздушные силы, В качестве препозитивного определения термин означает принадлежность либо к сухопутным войскам सेना मुख्यालय штаб сухопутных войск, либо в широком значении военный: सेना विभाग военное управление, सेना चिकित्सक военный врач.

Или же при переводе заимствованного из английского языка термина 'कोर' в различных сочетаниях следует обратить внимание на следующее: а) при обозначении войсковых единиц он передается в своем основном значении корпус: आर्मी कोर армейский корпус; б) при переводе наименований родов войск и служб, как правило, принимаются во внимание традиционные аналогичные названия в русском языке с терминами войска или служба: अभियंत्रण कोर инженерные войска, सिग्नल कोर войска связи, सेना आयुध कोर артиллерийско-техническая

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

служба, सेना सेवा कोर служба тылового обеспечения CB, सेना डाक सेवा военно-СВ; в) служба при отсутствии почтовая В русском языке эквивалентных реалий используется термин корпус: सेना चिकित्सा कोर корпус медицинского обслуживания, सैन्य पुलिस कोर корпус военной полиции, в последнем случае корпус может опускаться, слово переводиться соответственно, как военная полиция.

Сокращения имеют большое распространение в военнотехнических материалах на языке хинди. Они пишутся двумя способами: отдельно, при помощи точек, и слитно — без точек: एम.बी.टी или же एमबीटी मुख्य यद्धक टैंक основной боевой танк.

Сокращения делятся на две основные группы: а) сокращения, созданные на основе военно-терминологических словосочетаний собственно хинди; б) сокращения, заимствованные из других языков (как правило, английского).

Примерами первой группы служат такие сокращения, как लो.स.से लोक सहायक सेना *Народно-вспомогательная армия*, भा.नौ.पो भारतीय नौ (सैनिक) पोत боевой корабль Индии.

Что касается второй группы, в основном они заимствованы из английского языка и широко употребляются начальными буквами начальными слогами полных наименований. При произношении английские буквы воспроизводятся В Зачастую для контекстуального уточнения английского языка. значения подобного рода сокращений нередко приводится в скобках либо их расшифровка на английском языке, либо (реже) дублетный термин языка хинди: आरटी रेडियो परिक्षण (RT — Radio Tests) испытание на излучение радиоволн, आईएनएसएएस भारतीय राष्ट्रीय लघु शस्त्र प्रणाली (INSAS — Indian National Small Arm System) Индийская национальная система стрелкового оружия.

Система написания десятичных дробей применяется при обозначении калибров оружия. В хинди и русском написаниях десятичных дробей и целых чисел имеется существенное различие. Десятичные дроби хинди на письме передаются цифрами, расположенными в ряд. Обязательным словом в словосочетании

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

выражающем десятичные *дроби*, является слово दशमलव (в разговорной речи может заменяться словом बिन्दु), непосредственно следующее за количественным числительным, обозначающим целое число, например: शून्य दशमलव सात (\circ . \circ) — ноль целых семь десятых (0,7); तीन दशमलव चार तीन (\circ . \circ) — три целых сорок три сотых (3,43).

При обозначении калибров оружия в случае отсутствия целых чисел, ноль перед десятичными знаками может не ставиться, т. е. калибр оружия .30 означает 0,30 дюйма, или в переводе на метрические 7,62 мм. Наряду со словом इंच *дюйма* в языке хинди в качестве знака дюймов используется двойной штрих " (кавычки): .४५ इंच или .४५", иногда используется английская система обозначения калибров орудий по весу снаряда, т.е. не в дюймах или миллиметрах, а в фунтах — पौंड, например, २५ पौंड = 94 мм.

Перевод безэквивалентной лексики, не имеющий эквивалентных соответствий в языке перевода, происходит либо путем калькирования, либо с помощью транслитерации, либо описательным путем. Примерами могут служит следующие термины, такие как: नायक, हवलदार, स्बेदार, ब्रिगेडियर при переводе которых используется метод транслитерации: наик, хавалдар, субедар, бригадир. Термин वॉरंट अफ़सर уорент-офицер переводится методом транскрибированием, सेकन्ड लेफ़्टिनेन्ट второй лейтенант методом дословного перевода.

Перевод слов с помощью калькирования, т.е. образование новых терминов и терминологических словосочетаний путем заимствования лексико-семантических и лексико-синтаксических моделей другого языка и заполнения их морфемами данного языка, например: बहुखंडीय एकेट многоступенчатая ракета (बहु- 'много' + खंडीय 'ступенчатый' + एकेट ракета — англ. 'multistage rocket'), или а) калькирование английских слов: Militarization — सैनिकीकरण военизация, милитаризация, б) устойчивых словосочетаний: эпчп स्थित чрезвычайное положение; शीत युद्ध холодная война; शांति शक्तियाँ миротворческие силы; в) технических, военно-технических словосочетаний: эпч непавических увичы межконтинентальная ракета, सुदूर नियंत्रण дистанционное управление.

364

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Лексическая сочетаемость очень важна при переводе, так как нормы сочетаемости слов отличаются в разных языках. Используемые при переводе с языка хинди на русский и наоборот лексические единицы должны соответствовать нормам сочетаемости, принятым в переводном языке: русский глагол «вводить» в зависимости от сопровождающих его существительных передается в хинди по-разному: вводить военное положение — मार्शल लॉ लगाना, вводить комендантский час — कर्म्यू लगाना.

Следует отметить, что значение «вводить» для многозначного глагола लगाना в хинди-русском словаре не зафиксировано.

В последнее время в военных текстах хинди широкое распространение получил глагол जताना, который употребляется вместо глагола करना: विरोध जताना протестовать, दबाव जताना оказывать давление: विद्रोहियों पर दबाव जताने के लिए для оказания давления на повстанцев. Вместо глагола करना, зачастую используется глагол बनाना, например: किसी को बंधक बनाना брать кого-либо в заложники.

В ряде случаев некоторые глаголы необходимо употреблять с существительными, семантика которых в какой-то мере ограничена. Глагол बरतना (употреблять, применять, пускать в дело) — сопровождается строго определенными существительными абстрактной семантики: सख़्ती बरतना проявлять строгость, सावधानी बरतना проявлять осторожность. Глагол मचाना: तहलका (भगदड) मचाना поднимать панику, धूम मचाना поднимать шум, устраивать беспорядки, तबाही मचाना разрушать, производить разрушение.

При переводе аутентичных текстов необходимо обращаться не только к хинди-русскому словарю, но и к толковым — русскорусскому и словарю хинди-хинди, что дает возможность понять и отразить в переводе различные значения и оттенки значения слова и его употребления. Это особенно важно при выявлении контекстуального значения слова, когда бывает необходимо выявить синонимический ряд лексических единиц, например: परिशुद्धता हथियार, परिशुद्धता निर्देशित हथियार, सटीक हथियार высокоточное оружие.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Таким образом проведенный анализ показал, что военным особенности, материалам присущи такие отличительные как: обозначений, широкое использование **УСЛОВНЫХ** специальной терминологии, которая относится как к военному делу, так и к различным областям техники, используемой в армии; а также четкая манера изложения материала при отсутствии эмоционально элементов. Поэтому при переводе окрашенных аутентичных материалов следует учитывать основные реалии вооруженных сил Индии, национальные особенности, отраженные в соответствующей военной терминологии, характеризующие военный подъязык в целом. Следовательно, военному переводчику предъявляются требования, включающие не только свободное владение родным и иностранным языками и умение точно передать материал перевода, но и безукоризненное знание военной лексики, военного дела и организации армии соответствующих стран.

Список использованной литературы:

- 1. Нелюбин Л.Л. Учебник военного перевода / Л.Л. Нелюбин, А.А. Дормидонтов, А.А. Васильченко. М.: Воениздат, 1981. С.444.
- 2. Носонович Е.В. Методическая аутентичность в обучении иностранным языкам // Иностранные языки в школе. 1999. № 1.С. 11–16.
- 3. Шевченко М.А. Роль профессионального подъязыка в обучении военному переводу/ М.А. Шевченко. А.А. Игнатов, С.К. Гураль//Язык и культура. М: 2015. № 4 (32). С.164-172.
- 4. MacDonald, M. N. & Badger, R. Dasli, M. (2006). Authenticity, culture and language learning. Language and Intercultural Communication Vol. 6, No. 3&4. Pp 250-26.
- 5. Morrow K. Authentic Texts in ESP / K. Morrow, S. Holden (Ed.) // English for specific purposes. London: Modern English Publications. 1977. PP. 13–16.
- 6. सिच्चदानन्द शर्मा और सत्येदेव नारायण शर्मा 'आधुनीक सैन्य-विज्ञान'। नई दिल्ली, भारत, १९७८। 'इंडियन मिलटरी रिव्यू'। गुडगाँव, भारत, दिसंबर, २०१९-२०२०।

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

SOʻZ, FIKR, AXBOROT ERKINLIGIGA OID XALQARO-HUQUQIY HUJJATLARNING OʻZBEK TILIGA TARJIMALARI: TARIXI VA TAHLILI

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-367-377

G'ulom MIRZAEV,

Oʻzbekiston Respublikasida xizmat koʻrsatgan jurnalist, Inson huquqlari boʻyicha Oʻzbekiston Respublikasi Milliy markazi tadqiqotchisi +998 99 485 55 48 (mobil)

info@nhrc.uz nhrc-matbuot@umail.uz

Annotatsiya: Mustaqillik yillarida Oʻzbekiston qoʻshilgan xalqaro shartnomalar va konvensiyalarning oʻzbek tiliga tarjima qilinishi va nashr etilishi tarixi haqida muxtasar soʻz yuritilgan. Ushbu xalqaro shartnomalardagi soʻz, fikr va axborot erkinligiga doir qoidalarning mazmuni, ahamiyati tahlil etilgan.

Kalit soʻzlar: xalqaro huquq, xalqaro konvensiyalar, tarjima, xalqaro gumanitar huquq, bolalar huquqlari, fikr va axborot erkinligi.

Аннотация. Кратко рассмотрена история перевода и издания на узбекский язык международных договоров и конвенций, подписанных Узбекистаном в годы независимости. Анализируются содержание положений о свободе слова, мнений и информации в этих договорах.

Ключевые слова: международное право, международные конвенции, перевод, права детей, свобода мнений и информации.

Abstract. The history of the translation and publication into Uzbek of international treaties and conventions signed by Uzbekistan during the years of independence is briefly considered. The content of the provisions on freedom of speech, opinion and information in these agreements is analyzed.

Keywords: international law, international conventions, translation, children's rights, freedom of opinion and information.

Istiqlol yillarida mamlakatimiz koʻplab muhim xalqaro shartnomalar va konvensiyalarga qoʻshildi. Xalqaro huquq va umumbashariy qadriyatlar yurtimizda qonuniy asosda ustuvor maqomga ega boʻldi. Shu taxlit mustaqillikning ilk davridanoq adolatli fuqarolik jamiyatining huquqiy poydevorini yaratishga jadallik bilan kirishdik. Natijada bugungi kunda inson huquqlarini xalqaro darajada himoya qilish masalalari, asosan, BMT Nizomi, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Inson huquqlari toʻgʻrisidagi xalqaro paktlar kabi qariyb 80 ta hujjatda oʻz aksini topgan

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

boʻlsa, Oʻzbekiston inson huquqlari sohasiga doir 70 dan ziyod koʻptomonlama xalqaro shartnomaga qoʻshilgan. Oʻzbekiston ana shu xalqaro-huquqiy hujjatlardan aksariyatining rus tilidagi matnini ratifikatsiya qilgan.

Agar rus tili BMTning oltita ishchi tilidan biri ekani inobatga olinsa, oʻz-oʻzidan, bu tabiiydir. Ayni chogʻda, keng qamrovli islohotlar talabi, shuningdek, oʻzbek tili davlat tili maqomiga ega ekanligi va shu bois mazkur Konvensiyalar va ularga qoʻshimcha Protokollar ijrosiga aloqador milliy tashkilotlarda oʻzbek tilida ish yuritilayotgani tufayli yuqorida qayd etilgan xalqaro hujjatlar tarjimasiga boʻlgan ehtiyojning yuzaga kelishi natijasi oʻlaroq, ana shu hujjatlarning davlat tilidagi matnini yaratish dolzarb hayotiy zaruratga aylandi.

Mamlakatimiz qoʻshilgan xalqaro-huquqiy hujjatlardagi ayrim murakkab norma va atamalarning davlat tilida emasligi joylarda ushbu hujjatlar ijrosida muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltirdi. Yana bir muammo – turli soha mutaxassislari oʻz ma'ruza va maqolalarida ana shu xalqaro-huquqiy hujjatlarga havola qilish asnosida, tegishli normalarni har kim oʻz bilganicha erkin tarjima qilishi oqibatida oʻsha qoidalarga doir turlicha talqinlar koʻpayib bordi.

Shu nuqtai nazardan, akademik Akmal Saidov Oʻzbekiston qoʻshilgan xalqaro-huquqiy hujjatlarni oʻzbek tiliga tarjima qilish tashabbusi bilan chiqdi. Tarjima qilganda ham — ruscha matnni shunchaki oʻzbekchalashtirish emas, balki Oʻzbekiston qoʻshilgan tegishli xalqaro-huquqiy hujjatlarning davlat tilidagi asliyatga toʻlaqonli mos boʻlgan rasmiy matnlarini yaratish talabi ilgari surildi.

Tarjimonu muharrir maqomida bu ulkan vazifaning dastlabki ijrochisi boʻlishdek sharafli va mas'uliyat kaminaning ham zimmasiga yuklandi. Avvalambor, mamlakatimiz ishtirokchisi boʻlgan xalqaro shartnomalar orasida mazmun va hajm jihatdan anchayin keng, tili esa nihoyatda murakkab boʻlgan Jeneva konvensiyalari va ularga qoʻshimcha Protokollarni oʻzbekchalashtirishga kirishildi.

Bu oʻrinda1949 yil 12 avgustda qabul qilingan toʻrtta:

1) Harakatdagi qurolli kuchlardagi yaradorlar va bemorlarning qismatlarini yengillashtirish toʻgʻrisidagi;

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

- 2) Dengizdagi qurolli kuchlar tarkibidan boʻlmish yaradorlar, bemorlar va kema halokatiga uchragan shaxslarning qismatlarini yengillashtirish toʻgʻrisidagi;
 - 3) Harbiy asirlar bilan qilinadigan muomala toʻgʻrisidagi;
- 4) Urush vaqtida fuqaro aholini himoya qilish toʻgʻrisidagi Jeneva konvensiyalari;

shuningdek, 1977 yilda imzolangan ikkita qoʻshimcha bayonnoma — Xalqaro qurolli mojarolar qurbonlarini himoya qilishga taalluqli I Protokol va Xalqaro boʻlmagan tusdagi qurolli mojarolar qurbonlarini himoya qilishga taalluqli II Protokol haqida gap bormoqda.

Shu tariqa Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Xalqaro ishlar va parlamentlararo aloqalar, Demokratik institutlar, nodavlat tashkilotlar va fuqarolarning oʻzini oʻzi boshqarish organlari qoʻmitalari hamda Normativ-huquqiy atamalar komissiyasining 2002 yil 3 apreldagi qoʻshma majlisi tavsiyasi asosida "Xalqaro gumanitar huquq: Jeneva konvensiyalari toʻplami" oʻzbek tilida nashrdan chiqdi[1].

Akademik A.Saidovning ushbu xalqaro hujjatlarni oʻzbek tiliga tarjima qilish g'oyasi yana bir jihatdan asosli bo'lib chiqdi. Gap shundaki, Jeneva konvensiyalari toʻplamining oʻzbekcha va ruscha matni Xalqaro Qizil Xoch Qo'mitasining Markaziy Osiyodagi mintaqaviy vakolatxonasi mutaxassislari bilan hamkorlikda ingliz tilidagi rasmiy matnga solishtirib chiqilganda, hujjatlarning ruscha variantida muayyan noaniqliklarga yoʻl qoʻyilganligi aniqlandi. Birinchi guruh noaniqliklar hujjatlar nomi bilan bogʻliq boʻlsa, ikkinchi guruh noaniqliklar hujjatlarda uchraydigan so'z va iboralar, ayrim atamalarning noto'g'ri berilishiga taalluqli. O'zbek tilidagi tarjima matniga, shuningdek, inglizcha asl matn asosida oʻzbekcha tarjima uchun asos qilib olingan ruscha matnda mavjud bo'lmagan bir qancha o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi. Tabiiyki, buning hisobiga hujjatlarning tilidagi matnini mazkur davlat asliyatga yanada muvofiqlashtirishga erishildi.

Oʻz navbatida, 2002 yilda "Oʻzbekiston Respublikasi va inson huquqlari boʻyicha xalqaro shartnomalar" toʻplami uch qismdan iborat etib tuzildi[2]. Birinchi qismga — BMTning inson huquqlari boʻyicha universal shartnomalari (10 ta shartnoma); ikkinchi qismga — XMT qabul qilganva insonning mehnat qilish huquqlarini roʻyobgachiqarishdamuhim

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

ahamiyat kasb etadigan xalqaro konvensiyalar (16 ta konvensiya); uchinchi qismga – YuNESKO qabul qilgan 2 ta xalqaro hujjat jamlandi.

Toʻplamning oʻzbekcha tarjima matni, albatta, tegishli davlat va nodavlat tashkilotlar ekspertlarining sinchkov nazaridan oʻtkazib olindi. Barcha taklif va tavsiyalar asosida maromiga yetkazilgan toʻplam matni tahrir hay'ati a'zolari tomonidan nashr etish uchun ma'qullandi. Ushbu toʻplam Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Xalqaro ishlar va parlamentlararo aloqalar, Demokratik institutlar, nodavlat tashkilotlar va fuqarolarning oʻzini oʻzi boshqarish organlari qoʻmitalari hamda Normativ-huquqiy atamalar komissiyasining 2002 yil 28 avgustdagi qoʻshma majlisi tavsiyasi asosida nashr etildi.

Oʻtgan bir necha oylik nihoyatda qisqa davrda turli sohalarga doir xalqaro-huquqiy hujjatlarni alohida toʻplam holida jamlash, tarjima qilish va nashr etish borasida muayyan tajriba shakllandi. Bu, oʻz navbatida, bevosita bolalar huquq va manfaatlari himoyasini koʻzda tutuvchi xalqaro-huquqiy hujjatlardan iborat navbatdagi nashr — "Balogʻatga yetmagan bolalar huquqlariga oid xalqaro hujjatlar" toʻplamini tayyorlash imkonini berdi[3].

Ushbu toʻplamdan 5 ta xalqaro-huquqiy hujjat joy olgan. Ya'ni:

- 1) BMTning 1989 yilgi Bola huquqlari toʻgʻrisida konvensiyasi;
- 2) BMTning Balogʻatga yetmagan bolalarga nisbatan odil sudlov yuritishga doir minimal standart qoidalari (BMTning 1984 yilgi "Pekin qoidalari");
- 3) BMTning Balogʻatga yetmagan bolalar oʻrtasida jinoyatchilikning oldini olishga qaratilgan dasturiy prinsiplari (BMTning 1988 yilgi "Ar-Riyod dasturiy prinsiplari");
- 4) BMTning 1990 yilgi Ozodlikdan mahrum etilgan balogʻatga yetmagan bolalarni himoya qilishga doir qoidalari;
- 5) BMTning Qamoqda saqlash bilan bogʻliq bshlmagan choralarga doir minimal standart qoidalari (BMTning 1990 yilgi "Tokio qoidalari") kabi muhim hujjatlarning davlat tilidagi tarjimalari ilk bor yaxlit kitob holida chop etilgan.

Shu oʻrinda balogʻatga yetmagan bolalar huquqlariga oid ushbu hujjatlarning ahamiyatini ularda soʻz va fikr erkinligi, ommaviy axborot

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

vositalari va jurnalist faoliyatiga doir tegishli qoidalar mavjudligi nuqtai nazaridan tahlil etib koʻraylik.

Bola huquqlari toʻgʻrisida konvensiyaning 13-moddasi birinchi bandida qayd etilishicha, "Bola oʻzining fikrini erkin ifodalash huquqiga ega: bu huquq har qanday turdagi axborotni, chegarasidan qat'i nazar, ogʻzaki, yozma yoki bosma shaklda, san'at asari koʻrinishida yoki bolaning tanloviga koʻra boshqa vositalar yordamida izlash, olish va uzatish erkinligini oʻz ichiga oladi"[3].

Mazkur moddaning ikkinchi bandida bunday huquqning amalga oshirilishi ba'zi bir cheklashlarga duch kelishi mumkinligi koʻzda tutilgan. Ayni chogʻda ular faqat qonunda koʻzda tutilgan cheklashlardan iborat boʻladi. Bunday cheklashlar: a) boshqa shaxslarning huquqlari va sha'nini hurmat qilish uchun hamda b) davlat xavfsizligi yoki jamoat tartibini, aholining sogʻligʻi yoki ma'naviyatini muhofaza qilish uchun zarur.

BMTning Balog'atga yetmagan bolalarga nisbatan odil sudlov yuritishga doir minimal standart qoidalarida (ushbu hujjat "Pekin qoidalari" deb ham yuritiladi) balog'atga yetmagan bolaning maxfiylikka taalluqli huquqini ta'minlash, xususan, bola haqida axborot tarqatish bilan bogʻliq holatlarga va ifoda usullariga jiddiy e'tibor asosida yondashish nechogʻli muhim ekani ta'kidlangan qoidalar mavjud. Zero, yoshlar oʻz obro'siga yetkazilgan ziyondan ayniqsa qattiq ranjiydi. Obro'ga ziyon yetkazish masalasi yuzasidan o'tkazilgan kriminologiya tadqiqotlari nisbatan munosabatda natijalari dalolat berishicha, o'smirlarga "huquqbuzar" yoki "jinoyatchi" kabi ta'riflarning muntazam ravishda ishlatilishi turli xil salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin ekan.

Shu ma'noda, "Pekin qoidalari"ning 8-qoidasi "Maxfiylikning ta'minlanishi" deb nomlangan. Unda, jumladan, balogʻatga yetmagan bolalarni oʻz ishi haqidagi ma'lumotlarning (masalan, gumondor yoki sudlangan balogʻatga yetmagan huquqbuzar bolalar ismlarining) ommaviy axborot vositalarida chop etilishi bilan bogʻliq salbiy oqibatlardan himoya qilish muhim ekani ta'kidlandi.

Ushbu qoidaning birinchi bandida: "yosh o'g'il yoki qiz bolaga keraksiz oshkoralik tufayli ziyon yetishidan yoxud ular obro'siga putur yetkazishdan saqlanish uchun balog'atga yetmagan bolalarning maxfiylikka taalluqli huquqi barcha bosqichlarda hurmat qilinishi zarur",

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

deb uqtiriladi. Mazkur qoidaning ikkinchi bandi yanada qat'iy va aniq ifoda etilgan bo'lib, "Prinsipga ko'ra balog'atga yetmagan huquqbuzar bolaning shaxsini ko'rsatishga sabab bo'ladigan biror-bir axborot chop etilmasligi kerak".

"Pekin qoidalari" talabiga koʻra shaxs manfaatlari imkon qadar himoya qilinishi va kafolatlanishi lozim. Shu jihatdan 8-qoidada bayon etilgan umumiy me'yorlar 21-qoidada yanada aniqlashtirilgani e'tiborga loyiqdir. "Protokollar" deb ataluvchi ushbu qoidada ish protokollari yoki materiallari bilan bogʻliq nizoli manfaatlar, aynan: politsiya, prokuratura organlari va boshqa organlar manfaatlari oʻrtasida nazorat qilish funksiyasini va balogʻatga yetmagan huquqbuzar bola manfaatlari ijrosini yanada takomillashtirish maqsadidan kelib chiqib, muvozanat oʻrnatishga harakat qilinadi.

Masalan, 21-moddaning birinchi bandida: "Balogʻatga yetmagan huquqbuzar bolalar ishi materiallari qat'iy ravishda maxfiy saqlanishi zarur va uchinchi shaxslarga berilishi mumkin emas. Bunday materiallarni foydalanish uchun ruxsat etilgan shaxslar doirasi mazkur ishni bevosita oʻrganayotgan shaxslar yoki tegishli vakolatga ega boshqa shaxslar bilan cheklangan boʻlishi shart" deb ta'kidlangan.

Albatta, bu yerda qoʻllanilgan "Tegishli vakolatga ega boshqa shaxslar" iborasi odatda boshqa shaxslar qatorida tadqiqotchilarni ham anglatishini eslatish joiz. Shu bilan bir qatorda, balogʻatga yetmagan huquqbuzar bolalar ishi materiallari katta yoshdagi huquqbuzarlar ishini oʻrganish paytida xuddi oʻsha huquqbuzar bilan bogʻliq boʻlgan keyingi hollarda foydalanilmasligi kerak.

Boshqa bir hujjat – BMTning Balogʻatga yetmagan bolalar oʻrtasida jinoyatchilikning oldini olishga qaratilgan dasturiy prinsiplarida ("Ar-Riyod dasturiy prinsiplari") "Ommaviy axborot vositalari" degan alohida boʻlim koʻzda tutilgan. Bu boʻlim beshta (39,40,41,42 va 43-) prinsipni oʻzida qamraydi.

Xususan, 39-prinsipga muvofiq, ommaviy axborot vositalarining oʻsmirlarni axborotlar va turli milliy va xalqaro manbalar materiallari bilan ta'minlanishi ragʻbatlantirilishi lozim. 40-prinsipda ommaviy axborot vositalarining yoshlarning jamiyatda tutgan ijobiy rolini yoritishi ragʻbatlantirilishi lozimligiga ham urgʻu beriladi. Ommaviy axborot

372

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

vositalari orqali jamiyatda yoshlar uchun tegishli xizmatlar va imkoniyatlar mavjudligi haqidagi ma'lumotlarning keng yoyilishi ragʻbatlantirilishi kerakligi esa 42-prinsipda aks etgan.

"Ar-Riyod dasturiy prinsiplari"da ommaviy axborot vositalarini toʻlaligicha hamda qisman televidenie va kinematografiyani pornografiya, giyohvandlik va zoʻravonlik bilan bogʻliq materiallarni koʻrsatishni kamaytirishi, zoʻravonlik va ekspluatatsiyani salbiy tasvirlashi, shuningdek, bolalar, ayollar va shaxsiy munosabatlarni qadr-qimmatni haqoratlaydigan shaklda koʻrsatishdan ayniqsa ehtiyot boʻlishi va teng huquqlilik prinsiplarini targʻib etishi uchun ragʻbatlantirish lozim ekaniga ham e'tibor qaratiladi (42-prinsip).

Bundan tashqari, mazkur hujjatning 43-prinsipiga koʻra, ommaviy axborot vositalari oʻzining ulkan ijtimoiy roli va javobgarligini, shuningdek, koʻpincha yoshlarning giyohvand moddalar va spirtli ichimliklar bilan bogʻliq suiiste'molliklari haqidagi axborotlarni tarqatish yoʻli bilan koʻrsatadigan tegishlicha ta'sir etish imkoniyatini his etish zarur. Ular muvozanatli yondashuvga asoslangan tegishli axborotlarni uzatish yoʻli bilan giyohvandlikning oldini olishda oʻzining ana shu imkoniyatlarini ishga solish darkor. Barcha bosqichlarda giyohvand moddalarning zarari haqida axborot tarqatish boʻyicha samarali kampaniyalar oʻtkazishga koʻmaklashish lozim.

BMTning qamoqda saqlash bilan bogʻliq boʻlmagan choralarga doir minimal standart qoidalarida ("Tokio qoidalari"da) ham — mazkur hujjat maqsad-muddaolaridan kelib chiqqan holda — biz koʻrib chiqayotgan mavzuga aloqador qoidalar mustahkamlab qoʻyilgan. Jumladan, 22-qoidaning birinchi bandida belgilanishicha: "qamoqda saqlash bilan bogʻliq boʻlmagan choralarni qoʻllash topshirilgan xizmatlar, jinoiy odil sudlov tizimining boshqa organlari, ham hukumatga qarashli, ham nohukumat ijtimoiy taraqqiyot va ta'minot muassasalari oʻrtasida sogʻliqni saqlash, uy-joy qurilishi, ta'lim va bandlik, shuningdek, ommaviy axborot vositalari sohalarida oʻzaro aloqa oʻrnatishga koʻmaklashish uchun turli darajalarda tegishli mexanizmlar yaratilishi kerak".

Koʻrinib turibdiki, balogʻatga yetmagan bolalar huquqlariga oid xalqaro hujjatlardagi – tavsiflab oʻtilgan – qoida va prinsiplardan xabardor boʻlish ommaviy axborot vositalari va jurnalistlar uchun bir qator

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

qulayliklar tugʻdiradi. Ya'ni, bola huquqlariga oid xalqaro andazalardan xabardorlik avvalo ushbu me'yorlarga amal qilish, ularni buzmaslik sharti ijobatini ta'minlaydi. Oʻz galida, bu boradagi huquqiy xabardorlik bola huquq va manfaatlari himoyasidek oʻta nozik, ayni chogʻda, muhim mavzuni samarali va oqilona yoritish imkoniyatlarini izchil kengaytiradi.

Bundan tashqari, 2005 yili "Evropada Xavfsizlik va hamkorlik tashkilotining insoniylik mezonlari bo'yicha hujjatlari" to'plami o'zbek tilida nashr etildi[4]. Ushbu nashr Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi va YeXHTning Toshkentdagi Markazi sa'y-harakatlarining natijasidir.

Akademik A.Saidov YeXHTning inson huquqlariga qaratilgan hujjatlarini rus tilidan oʻzbek tiliga tarjima qilish jarayonida duch kelingan qiyinchiliklarga toʻxtalar ekan, xalqaro hujjatlar tilining murakkabligi, oʻzbek tili tabiatiga zid oʻlaroq ularda qisqartma soʻzlarning koʻp qoʻllanilishi, xalqaro atamalarni qoʻllash masalasi, hamma soʻzlar hamma vaqtda ham toʻgʻridan-toʻgʻri tarjima qilinmasligi kabi oʻziga xos jihatlarni misollar yordamida ilmiy izohlaydi. Xususan, rus tilidagi "chelovecheskoe izmerenie" soʻz birikmasini tarjima qilishda bir necha variantlar mavjud edi: "insoniy mezon", "insoniy oʻlchovlar", "insoniylik mezonlari". Lekin oxirida mantiqan toʻgʻri hisoblangan "insoniylik mezonlari" soʻz birikmasida toʻxtaldik, deydi olim.

Darhaqiqat, tilimizda har bir soʻz, soʻz birikmasi, ibora va atamalarning toʻgʻri qoʻllanilishi gʻoyat muhim ahamiyatga ega. Ayonki, birgina "insoniylik mezonlari" soʻz birikmasi zamirida inson huquqlari va asosiy erkinliklarining hurmat qilinishini toʻla ta'minlash, YeXHT ishtirokchi davlatlari kabi qonun ustuvorligi, demokratiya prinsiplarini ta'min etish va shu munosabat bilan bagʻrikenglik muhitini qaror toptirish yuzasidan mamlakatimiz oʻz zimmasiga olgan keng qamrovli majburiyatlar demokratik institutlarni mustahkamlash va himoyalash, shuningdek, YeXHT mintaqasida mujassam topgan.

Bu oʻrinda soʻzlarning har qanday muvaffaqiyatsiz yoxud notoʻgʻri qoʻllanilishi avvalo ana shunday zalvorli vazifalar miqyosini anglab olishga, teran his etishga xalal bergan, soʻz shakliga singdirilgan mazmun mohiyatiga ziyon yetkazgan boʻlur edi.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Kitob sahifalaridan 1975 yilda Xelsinkida qabul qilingan Yevropada Xavfsizlik va hamkorlik kengashi yakunlovchi hujjati, YeXHK ishtirokchi davlatlari vakillarining 1983 yilgi Madrid uchrashuvi va 1989 yilgi Vena uchrashuvi yakuniy hujjatlari, 1990 yilgi YeXHKning insoniylik mezonlari boʻyicha konferensiya Kopengagen Kengashi hujjati, Yangi Yevropa uchun Parij xartiyasi kabi oʻndan ortiq xalqaro hujjat matni joy olgan. Toʻplamga Yevropada Xavfsizlik va hamkorlik tashkilotining 1996 yilgi Lissabon uchrashuvi hujjati hamda Istanbul uchrashuvi deklaratsiyasi ham kiritilgan.

Bularning barchasi istiqlol yillarida mamlakatimizda inson huquqlari va erkinlari sohasida keng axborot-ma'rifiy faoliyat amalga oshirilayotganidan dalolatdir. Oʻtgan davrda inson huquqlari boʻyicha 130 tadan ziyod asosiy xalqaro-huquqiy xujjat oʻzbek tiliga tarjima qilindi va nashr etildi. Bu jarayon izchil davom etmoqda.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, xalqaro huquqqa ko'ra, so'z erkinligi fundamental huquqlar sirasiga kiradi. Shunga qaramay, so'z erkinligi mutlaq, absolyut huquq emas. Inson huquqlari sohasida qabul qilingan BMTning — 70 ga yaqin, YuNESKOning — 60 dan ortiq, Yevropa Kengashining — 160 dan ziyod, Yevropada xavfsizlik va hamkorlik tashkilotining — 30 dan ortiq xalqaro konvensiya, deklaratsiya hamda paktlarida so'z va fikr erkinligi sohalari ham xalqaro-huquqiy tartibga solingan.

Bugungi kunda Oʻzbekistonda xalq bilan muloqot, odamlarning orzuintilishlari, dardu tashvishlari bilan yashash davlat siyosati darajasiga koʻtarilgani juda muhim. Yanada muhimi, har bir ommaviy axborot vositasi chinakam muloqot maydonchasiga, erkin fikr minbariga aylanish uchun astoydil intilmoqda.

2020 yil 22 iyunda **Inson huquqlari boʻyicha Oʻzbekiston Respublikasi Milliy strategiyasi**ning qabul qilinishi xalqimiz uchun ulkan ahamiyatga ega tarixiy voqea boʻldi. Ushbu strategik hujjatni qabul qilishdan koʻzlangan bosh maqsad — Oʻzbekistonda inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlash boʻyicha izchil olib borilayotgan davlat siyosatini amalga oshirishning asosiy vazifalari va yoʻnalishlarini belgilab olish.

Milliy strategiyada nazarda tutilgan 14 ta asosiy vazifadan ikkitasi ayni shu mavzudadir. Ya'ni, sakkizinchi va o'n ikkinchi vazifa "so'z va

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

fikr erkinligi, ma'lumot olish... sohalarida huquqni qo'llash amaliyotini yanada takomillashtirish" hamda "inson huquqlari sohasida axborot-ma'rifiy faoliyatning sifati hamda manzilliligini yaxshilash"dan iborat[5].

Inson huquqlari boʻyicha Oʻzbekiston Respublikasi Milliy markazi mazkur vazifalar ijrosi doirasida **"Inson huquqlari kutubxonasi"** turkumida huquqiy adabiyotlar nashr etmoqda. Ushbu nashrlar aholining barcha qatlamlarini qamrab olib, yurtimizning eng chekka hududlarigacha yetib boradi va aholining huquqiy madaniyatini oshirishga xizmat qiladi.

2021 yilda chop etilgan "So'z, fikr va axborot erkinligi: xalqarohuquqiy asoslar" toʻplami ushbu yoʻnalishdagi nashrlardan biridir[6]. Mazkur toʻplamda bir qator xalqaro va mintqaviy tashkilotlar doirasida qabul qilingan 48 ta xalqaro-huquqiy hujjatning soʻz, fikr va axborot erkinligiga doir qoidalari jamlangan.

Kitob ommaviy axborot vositalari xodimlari, xalqaro mavzuni yoritadigan jurnalistlar va ushbu soha faoliyati bilan qiziquvchi barcha kitobxonlar uchun foydalidir. Toʻplamning oʻziga xos xususiyatlariga muxtasar toʻxtalamiz.

Birinchidan, toʻplamning birinchi bobida Birlashgan Millatlar Tashkiloti, YuNESKO va Xalqaro Qizil Xoch Qoʻmitasining inson huquqlari boʻyicha xalqaro shartnomalaridagi soʻz, fikr va axborot erkinligiga doir normalardan namunalar keltirilgan.

Uchta muhim xalqaro-huquqiy hujjat — Raqamli texnologiyalar davrida fikrni ifoda etish va saylovlar erkinligi toʻgʻrisidagi qoʻshma deklaratsiya, Xalqaro raddiya huquqi toʻgʻrisidagi konvensiya hamda Mustaqil va plyuralistik Afrika matbuotini qoʻllab-quvvatlash toʻgʻrisida Vindxuk deklaratsiyasi esa toʻliq holda va ilk bor oʻzbek tilida chop etilmoqda.

Ikkinchidan, toʻplamning ikkinchi bobida Yevropada xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti, Yevropa Kengashi, Amerika davlatlari tashkiloti, Afrika davlatlari tashkiloti va Mustaqil Davlatlar Hamdoʻstligi mintaqaviy hujjatlarining soʻz, fikr va axborot erkinligi bilan bogʻliq normalari taqdim etilgan.

Bunda Yevropa Kengashining Fikrni ifodalash va axborot erkinligi toʻgʻrisidagi deklaratsiyasi, Inson huquqlari toʻgʻrisidagi Amerika konvensiyasi, Inson va xalqlar huquqlari toʻgʻrisidagi Afrika xartiyasi,

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

shuningdek MDHning Inson huquqlari va asosiy erkinliklari toʻgʻrisidagi konvensiyasidagi soʻz, fikr va axborot erkinligiga doir normalar kitobxon e'tiboriga havola qilingan.

Uchinchidan, toʻplamning uchinchi bobida nohukumat yoʻnalishdagi xalqaro anjumanlar va nodavlat tashkilotlar qabul qilgan soʻz, fikr va axborot erkinligiga taalluqli xalqaro-huquqiy hujjatlar jamlangan.

Ayniqsa, Iogannersburg prinsiplari, Sofiya Deklaratsiyasi, Talluar Deklaratsiyasi kabi xalqaro hujjatlar, bir tomondan, fikrni ifodalash va axborot erkinligi borasidagi muhim qoidalari bilan mashhur boʻlsa, ikkinchi tomondan, ushbu hujjatlarning matni birinchi marta oʻzbek kitobxoniga davlat tilida taqdim etilayotgani ahamiyatlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1. Xalqaro gumanitar huquq: Jeneva konvensiyalari toʻplami / Kirish soʻzi muallifi va mas'ul muharrir A.X.Saidov. T.: "Adolat", 2002.
- 2. Oʻzbekiston Respublikasi va inson huquqlari boʻyicha xalqaro shartnomalar. Inson huquqlari boʻyicha universal shartnomalar / Mas'ul muharrir A.X.Saidov. T.: "Adolat", 2002.
- 3. Balogʻatga yetmagan bolalar huquqlariga oid xalqaro hujjatlar / Kirish soʻzi muallifi va mas'ul muharrir A.X.Saidov. T.: Inson huquqlari boʻyicha Oʻzbekiston Respublikasi Milliy markazi, 2002.
- 4. Yevropada Xavfsizlik va hamkorlik tashkilotining insoniylik mezonlari / Mas'ul muharrir A.X.Saidov. T.: "Adolat", 2002.
- 5. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining "Inson huquqlari boʻyicha Oʻzbekiston Respublikasining Milliy strategiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida"gi Farmoni // Oʻzbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi // https://lex.uz/docs/4872355/
- 6. Soʻz, fikr va axborot erkinligi: xalqaro-huquqiy asoslar. Huquqshunos-jurnalistlar uchun qoʻllanma//Tuzuvchi Gʻ.Mirzo; soʻzboshi muallifi va mas'ul muharrir A.X.Saidov. T.: Inson huquqlari boʻyicha Oʻzbekiston Respublikasi Milliy markazi, 2021.
- 7. Sharipov, R., & Hasanova, S. (2021). The ideological basis of the jadidist movement. *Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR)*, 10(1), 265-270.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SHE 2022: 5 047 | A SI Factor = 1.7

SJIF 2022: $5.947 \mid ASI Factor = 1.7$

JURNALISTIK MATN TAHRIRI: TIL VA MAHORAT

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-378-384

Filol.f.d. **Dilfuza TESHABAEVA**,

Oʻzbekiston davlat jahon tillari universiteti professori, Toshkent, Oʻzbekiston. Tel: +998 (90) 907 72 74); (dilfuza_bonu@mail.ru

Filol.f.n. Mukaddas ISRAIL,

Oʻzbekiston davlat jahon tillari universiteti professori, Toshkent, Oʻzbekiston. +998 (90) 905 20 84); (israil19mukaddas@gmail.com

Annotatsiya. Jurnalistik matnning kommunikativ funksiyasi muharrirdan adresat bilan aloqa oʻrnatuvchi usullar hamda filologik bilim asosida muharrirning

ijtimoiy muloqot tizimidagi rolini anglash imkonini beradi. OAVdagi muharrirning ijodiy mehnatning jamoaviyligi, har bir jurnalist uchun zarur kasbiy malakalar hamda lingvistik bilimlar borasidagi mahorati uning oʻz tahriri borasidagi shahsiy fazilatlarni talab qiladi.

Kalit soʻzlar: media tili, tahrir mahorati, jurnalistika, mediamatn, publitsistik uslub.

Аннотация. Коммуникативная функция журналистского текста даёт возможность редактору осознать его роль в системе социальной коммуникаtsiu на основе способов установления коммуникаtsiu с адресатом, также филологических знаний. Коллективность творческого труда редактора в СМИ, профессиональные навыки, необходимые для каждого журналиста, мастерство использования лингвистических знаний требует личностных качеств в области редактирования.

Ключевые слова: язык медиа, мастерство редактирования, журналистика, медиатекст, публицистический стиль.

Abstract. The communicative function of a journalistic text enables the editor to realize his role in the system of social communication based on the ways of establishing communication with the addressee and philological knowledge. The collectivity of the creative work of the editor in the media, the professional skills necessary for each journalist, as well as the mastery of the use of linguistic knowledge requires personal qualities in the field of editing.

Keywords: media language, editing skills, journalism, media text, journalistic style.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Ommaviy axborot va targʻibot vositalari ijtimoiy ongni shakllantirish va aks ettirishning muhim quroli hisoblanadi. Mamlakatda bir iqtisodiyijtimoiy munosabatlardan boshqasiga oʻtish, jamiyatimiz barcha sohalarida chuqur islohotlarni amalga oshirish, kuchli huquqiy davlatdan fuqarolik jamiyati tomon borish inson huquqlari toʻliq kafolatlangan demokratik tuzumni barpo etish borasidagi davlat siyosatini keng targʻib qilishda ularning xizmati beqiyosdir. Ular hokimiyat idoralarining keng xalq ommasi bilan bogʻlovchi vazifasini oʻtaydi, adabiy tilning rivojiga ulkan hissa qoʻshadi, mazmuni, bayoni bilan publitsistik uslubni uning rangbarang leksik, frazeologik, grammatik va uslubiy qirralarini yaqqol namoyon etuvchi soha hisoblanadi.

Adabiy tahrir — maqsadi va tabiatiga koʻra boshqa amaliy filologik bilimlar sohasi qatoridan oʻrin olgan yosh amaliy fanlardan biri hisoblanadi. U ham mazkur sohaga oid boshqa fanlar kabi an'anaviy tarzda, ya'ni matn bilan xususiy usullar orqali muayyan vaziyat va amaliy masalalarni hal etish bilan bogʻliq tarzda ishlash, mazkur ishlash usullarini tizimlashtirish va ilmiy anglash asosida shakllanib kelgan. Jurnalist yozish san'atini, mazkur san'at namunalarini, nazariyasini sinchiklab oʻrganib, oʻz fikr va niyatlarini chiqishlari matnlariga tatbiq etib, butun hayoti davomida oʻrganib boradi. Shu bilan birga, har bir jurnalistning faoliyatida boshqa mualiflar tomonidan bitilgan turli materiallar bilan ishlash, ya'ni muharrirlik ishi ham asosiy oʻrin egallaydi.

Nashr sohasidagi «tahrir» tushunchasining turlicha talqini mavjud. Tahrir ishi deganda, avvalo, ijtimoiy-adabiy va mafkuraviy faoliyat tushuniladi. Bu faoliyat nashriyot, matbuot, radioeshittirish va telekoʻrsatuv organlari bilan bogʻliqdir.

Tahrir arabcha - xarrara: qutqarmoq, ozod qilmoq ma'no ifodasini beradi. Nashr sohasidagi «tahrir» tushunchasining turlicha talqini mavjud. Tahrir ishi deganda, avvalo, ijtimoiy-adabiy va mafkuraviy faoliyat tushuniladi. Bu faoliyat nashriyot, matbuot, radioeshittirish va telekoʻrsatuv organlari bilan bogʻliqdir.

Adabiy tahrirni qisqacha gʻoyalar, tushunchalar, muallif fikrlarini asoslovchi ishonarli dalillarni yanada aniqroq soʻzlar, ifodalar orqali yetkazish uchun olib boriladigan izlanishlar jarayoni, deb atash mumkin.

379

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Muharrir kasbi azaldan oʻz an'analariga ega boʻlgan, zero dastlab tahrirlash, muharrirlik matnni adabiy qayta ishlash zaylida olib borilgan.

Adabiy muharrir nashrga tayyorlangan materialning mazmuni va adabiy tuzilishiga javob beradi. Bu muallif bilan ishlashda muharrir, birinchi navbatda, publikatsiya mavzusining tanlanishiga e'tiborni qaratishi kerak. Bunda muharrir tomonidan materialning baholanishida uning mavzusining dolzarbligi, ishonchliligi va aniqligi asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi.

Til va uslub tahlili, umuman aytganda, adabiy tahrir amaliy uslubiyat bilan bogʻliq. Bunday tahlil ega va kesimning toʻgʻri joylashtirilishi, ikkinchi darajali boʻlaklarning oʻrni va hokazolarnigina nazarda tutmaydi, balki, agar maxsus qoʻllash taqozo etilmasa, bir xil soʻzlardan yoki oʻzakdosh soʻzlardan takror foydalanish maqbul emasligini, tildagi tasviriy vositalar, garchi ular nutqning jozibadorligini oshirsa-da, koʻplab ishlatishlik salbiy natija berishini va bermasligini oʻrgatadi. Muharrir adabiy tahrir va amaliy uslubiyat tufayli ega - kesim mosligi, qanday hollarda bir soʻzni takror qoʻllash mumkin yoki oʻrinli ekanligini, jumla tuzish qoidalari hamda me'yorlarini bilib oladi.

Adabiy tahrir til me'rlari bilan chambarchas bogʻliq boʻlib, tahrir jarayonida nutqiy xatoliklar tipologiyasi mavjud. Xatoliklar tipologiyasi adabiy til me'yorlarini (fonetik, leksik, orfografik, stilistik va h.k.) oʻz ichiga oladi. Nutqning toʻgʻriligi bu — jurnalist va oʻquvchining oʻzaro anglashuvini ta'minlovchi asosiy kommunikativ xususiyatdir. Zero, toʻgʻri nutq bu nutqning kommunikativ sifatlariga toʻla amal qilishdir.

Jurnalist nutq faoliyati davomida koʻzlangan kommunikativ maqsadlarga erishish uchun nutqning kommunikativ sifatlariga amal qilishi, oʻz nutqini aniq, toʻgʻri, mantiqiy, oʻrinli qura olishi va uning sofligini ta'minlashi lozim. Tahrir ijodiy jarayon boʻlib, muxarrirdan nutqiy mahorat va adabiy til me'yorlari boʻyicha bilim va koʻnikmalarga ega boʻlishni talab qiladi.

Xatolar va ularning turlariga oid tadqiqotlarda ularning turlicha tasniflash hollari kuzatildi. Nutqni grammatik jihatdan toʻgʻri qurish, ya'ni soʻz yasash, soʻz oʻzgartirish, soʻz birikmalari va gaplardagi toʻgʻri grammatik bogʻlanishlarning buzilishi grammatik xatolar sifatida tan olinadi. Nutqiy xatolar, grammatik xatolardan farqli oʻlaroq, til

380

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

birliklarining tarkibi yoki tuzilishida emas, balki ularni qoʻllashda, aniqroq aytganda, koʻproq toʻgʻri tuzilgan soʻz va soʻz birikmalarini notoʻgʻri, nooʻrin, nojoʻya qoʻllashda kuzatiladi.

Endi tahririyat faoliyati tushunchasiga to'xtalib o'tamiz. Tahririyat faoliyati – bu nashrlar matnlarining majmuaviy tekshiruvlarini qamrab matnning tushunarliligi, mantiqiyligi, va'ni: dolzarbligi, samaradorligi, aniqligi va tekshirilish nuqtai nazaridan nashr yoki OAV konsepsiyasiga uslubiy va mafkuraviy muvofiqligi nuqtai nazaridan nashr etish uchun tayyorlanadigan harakatlar majmuasidir. Amalda har bir muharrir nashr qilish, dastur uslubi, tahrir qilish usuli hamda o'z g'oyalariga tayanib ish ko'radi. Ta'kidlash joizki, sotsiologlarning fikricha, tahririyat va jurnalistlar oʻrtasida koʻpincha paradoks holat yuzaga keladi: jurnalist va tahririyatning g'oyaviy qarashlari bir-biridan keskin farq qiladi [1, 165]. Bu koʻproq xodimlarning tahririyat ish faoliyati bilan aniq tanishmaganliklaridan kelib chiqadi. Bunda jurnalistlar asosan gazeta va jurnal sonlarini tanlov asosida o'qib, e'lon qilingan maqolalarning natijalari bilan yaxshi tanishmaydi. Shuning uchun tahrirlash usulida eng asosiy e'tibor davriy tuzatishni talab qiladi.

OAVda nashr etish uchun moʻljallangan matnlarni tahrir qilish eng avval janr nuqtai nazaridan tahlil qilishni oʻz ichiga oladi. Matbuot janrlarning tipologiyasiga koʻra u an'anaviy uch yoʻnalishni qamrab oladi: axborot, tahliliy, badiiy-publitsistik. Soʻnggi oʻn yillikda amalga oshirilgan tadqiqotlarga koʻra an'anaviy gazeta janrlari klassifikatsiyasi tubdan oʻzgardi [2,49]. Biroq, jurnalistik matnlarni tahrir qilishda koʻproq standart yondashuv, an'anaviy janrlarga mos keladi. Har qanday matnning tipologik xususiyati bu matnning kategoriya toifasidan kelib chiqib, oʻzida mantiqiy bogʻliqlikni aks ettiradi [3, 17]. Tadqiqotchilarning fikriga koʻra, matn quyida berilgan toifalarga boʻlinadi:

- 1. Matn ketma-ketligi tamoyiliga koʻra til birliklari, unsurlardan tashkil topgan chiziqli kategoriya.
- 2. Umumiy semantika va matn funksiyalariga bilan birlashtirilgan turli xil lisoniy til birliklari bilan boyitilgan, shuningdek til tarkibiy qismlarini tashkil qiluvchi matn maydoni kategoriyasi.
- 3. Hajm kategoriyasi matnning butun mohiyati muallif xohishistaklarini toʻliq aks ettiradi. Matnni tahlil qilishdagi bunday yondashuv

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

tabiatan lingvistikadan sintaktik-kompozitsiyaviy darajagacha boʻlgan barcha darajalarni qamrab oladi [4, 81]. Ammo fikrimizcha, jurnalistik materialni tahlil qilishda, uning funksional yoʻnalishiga alohida e'tibor qaratib, matnning kommunikativ maqsadini aniqlashtirish kerak. Matn tarkibidagi til birliklarining funksiyalari va yoʻnaltirilgan maqsadi kommunikativ birlik sifatida matnning keyingi vazifalariga erishishdagi ikkinchi yoʻnalishdir. Bunda uning janrga mos kelishini hisobga olish zarur.

Til vositalarini tanlashda shaklning murakkabligi bilan baholanib, bu janrlar oʻrtasidagi chegaralarning yoʻqolishiga olib keladi. Fikrimizcha, ushbu holatdagi janrga boʻlgan qarash matn tahlilini oʻzgartirmaydi. Matn tahriri ustida ishlashga tayyorlanish algoritmi quyidagicha ifodalanishi mumkin: ma'lumotlar sababi →janr tanlash →funksiyani aniqlash →maqsadni aniqlash →ma'lumotni qidirish va tekshirish →matn ustida ishlash.

Muallifning pozitsiyasi minimal shakldan matnning asosiga qadar oʻzgarishi mumkin. Muallifning jurnalistikadagi roli xilma-xil: korrespondent va muxbirdan to feletondagi niqobli komik shaxsgacha. Reportajdan tashqari barcha axboriy janrda muallif pozitsiyasining aks etishi voqelikdagi haqiqat omilini tanlash va unga voqea maqomini berish bilan cheklanadi.

Odatda, matnda muallifning fikri va bahosi mavjud boʻlmaydi, chunki jurnalistning asosiy maqsadi tinglovchilarga tezkor, aniq va ob'ektiv ma'lumotlarni berish va xabardor qilishdir. Tahliliy matnlarda to'g'ridan-to'g'ri iurnalistning nuqtai nazari nafaqat oʻzinikigina emas, balki manfaatdor tomonlarning dalillarini tanlashda ham namoyon bo'ladi. Ta'kidlash joizki, barcha tahliliy janrlar ichida tahliliy yozishmalar janrdagi matn eng ob'ektiv shakl bo'lib, bu muallifning mavqeiga bogʻliq boʻlmaydi, chunki muallif emas, balki voqea yoki hodisaning mantig'i talab etiladi. Bu, ehtimol, muammo emas, balki hodisaga asoslangan yagona tahliliy janrdir [7, 467]. Albatta u ijtimoiy hodisa yoki mavjud muammolar haqida xabar beradigan va boshqa birbiriga bogʻliq oʻzaro mutanosib hodisalarni koʻrib chiqadi. Qolaversa, tahliliy janrdagi matnlarni tayyorlashda maqolaga qaraganda ancha kam vaqt sarflanadi. Axborot bazasi ham qat'iy tartibga solinadi: agar axborotni

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

yozishda axborot agentligining nomi kifoya qilsa, tahliliy korrespondensiyada uning manzili, ma'lumotlarning aniq manbalari topilishi lozim. Axborotni yigʻish usullari janr nuqtai nazaridan qat'iy farq qiladi.

Muharrir matnda ma'lumot to'plash usullarining to'g'ri bajarilishini kuzatishi kerak. Masalan, hujjatlardagi vakolatli shaxslarning unsurlari tahlil qilishning ma'lum bir atributlari bilan aks ettiriladi: "mutaxassislar fikriga ko'ra..."; "so'nggi statistik ma'lumotlarga ko'ra" va boshqalar. Jurnalist kuzatuvlari natijalari turli xil va darajadagi matnlarning ifodalanish usuli: kirish, kiritilgan sintaktik tuzilmalar, baholovchi leksika, frazeologik ifoda usullari va h.k.da ifodalanadi.

Shubhasiz, har qanday matndagi ma'lumotlar bazasi har tomonlama tugal boʻlishi kerak. Mantiqiy gʻaliz matnlarga kelsak, ular shartli ravishda kontekstual va assotsiativ bogʻlanganligini ta'kidlaydi.

Shunday qilib, jurnalist nutq faoliyati davomida koʻzlangan kommunikativ maqsadlarga erishish uchun nutqning kommunikativ sifatlariga amal qilishi, oʻz nutqini aniq, toʻgʻri, mantiqiy, oʻrinli qura olishi va uning sofligini ta'minlashi lozim. Tahrir ijodiy jarayon boʻlib, muharrirdan nutqiy mahorat va adabiy til me'yorlari boʻyicha bilim va koʻnikmalarga ega boʻlishni talab qiladi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1. Социология журналистики. // Под ред. С.Г. Корконосенко. СПб.: Аспект-Пресс, 2004.
- 2. Коньков В.И. Речевая структура газетных жанров : учебное пособие. СПб. :Роза мира, 2004.
- 3. Ванников Ю.В. К обоснованию общей типологии текстов, функционирующих в сфере научно-технического перевода. // Текст как объект лингвистического анализа и перевода. М., 1984.
- 4. Матвеева Т.В. Функциональные стили в аспекте текстовых категорий. Свердловск, 1990.
- 5. Накорякова К.М. Литературное редактирование материалов массовой информации. М.: МГУ, 1994.
- 6. Тертычный А.А. Аналитическая журналистика: познавательно-психологический подход. М.: Аспект Пресс, 2005.
- 7. Тешабаева Д.М., Бакиева Г.Х., Исраил М.И., Тошмухамедова Л.И., Нуритдинова М.Ч. Журналистика. III жилд. Медиалингвистика ва тахрир. Т.: O'zbekiston, 2019.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

8. Artikova, M. (2015). Los problemas culturales de aprender: La lengua española por los estudiantes uzbekos. In *La enseñanza del español en el contexto de las artes y la cultura: actas del XLIX Congreso Internacional de la Asociación Europea de Profesores de Español (AEPE), celebrado en Ávila (España), del 21 al 25 de julio de 2014* (pp. 127-132). Asociación Europea de Profesores de Español (AEPE).

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784

SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

MILLIY DAVLATCHILIKNI RIVOJLANTIRISHDA OMMAVIY KOMMUNIKATSIYANING AHAMIYATI

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-385-392

Filol.f.n. Muhabbat SALIYEVA TDSHU dotsenti. Toshkent. Oʻzbekiston Tel. +998 97 714 24 90. muhabbat2962@mail.ru.

Annotatsiya. Maqolada Davlat boshqaruvida zamonaviy bosqichdagi ommaviy kommunikatsiya tizimi rivojlanib borayotgan bir davrda ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy jihatlarni keng targ'ib etish, shu qadar jiddiy ahamiyatga ega bo'lgan axborotlashuv darajasi, nihoyatda murakkab va serqirra jarayonga daxldor muammolarni oʻrganish tadqiq qilish va tegishli xulosalar chiqarishga bagʻishlanadi.

Kalit soʻzlar. Davlat, siyosat, kommunikatsiya, administratsiya, huquq, jamiyat, gadriyatlar, kafolat, huguq, tafakkur, tamoyil.

Аннотация. Статья посвящена исследованию проблем, связанных с развитием системы массовых коммуникаций современного этапа пропагандой государственного широкой общественноуправления, политических, экономических и духовных аспектов, уровнем серьезное значение, чрезвычайно сложный и сложный процесс, и сделать соответствующие выводы.

Ключевые слова. Государство, политика, общение, управление, право, общество, ценности, гарантия, право, мышление, принцип.

Abstract. The article is devoted to the study of problems associated with the development of the mass communication system of the modern stage of public administration, the widespread promotion of socio-political, economic and spiritual aspects, the level of serious importance, an extremely complex and complex process, and draw the appropriate conclusions.

Keywords. State, politics, communication, management, law, society, values, guarantee, right, thinking, principle.

rivojlantirish Davlat boshqaruvi tizimini tamoyillari, boshqaruvida, zamonaviy dunyoqarashni shakllantirish masalalari huquqiy, ommaviy kommunikatsiyaning bir shakli sifatida rivojlanib boryapti. Bugungi davr talabiga xos davlat va jamiyat boshqaruvining zamonaviy vazifalari xalq forovonligi yoʻlida, davlatning tinchligi, osoyishtaligi hamda obodligi, kishilarning yangi hayotga bo'lgan qiziqishlarining ortib borishining asosiy omili bo'lmoqda. Shu o'rinda davlat va jamiyat in'ikosi bo'lgan inson huquq va erkinliklarining oliy darajada qadrlanayotganligi,

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

qonunlarning yanada takomillashtirila-yotganligi zamirida inson kamoloti ulugʻlanayotganligi aks etishini alohida taʻkidlash lozim. Prezident Sh.Mirziyoyev e'tirof etganidek: "Ayni paytda biz asosiy Qonunimiz talablarini toʻliq amalga oshirish borasida hali oldimizda ulkan vazifalar turganini yaxshi bilamiz, Ya'ni xalqimiz hayot darajasi va sifatini yaxshilash, inson huquq va manfaatlarini amalda ta'minlash bo'yicha hali koʻp ish qilishimiz kerak. Eng avvalo, odamlarimiz islohotlar samarasini kelajakda emas, balki bugun o'z hayotida his etishlari zarur" [1. 7.]. O'zbekistonda demokratik davlat qurishning muhim shartlari shaxsning huquq va erkinliklarini himoya qilishdan iborat. huquqlarining kafolatlari tizimini yaratishda fuqarolik jamiyati va davlat manfaatlari yo'lidagi siyosiy kuchlarning konsentratsiyalashuvining demokratiya sub'ektlari faoliyati, kelishuvi, sivilizatsiyasida plyuralizmni ta'minlashdan iboratdir. Insonning huquqiy maqomini hal qilish, jamiyatni rag'batlantirish – davlat qarorlarini ishlab chiqish zarur. Qarorlarni qabul gilishda, xalqni maqbul xizmat bilan ta'minlash, hamda jamoatchilik fikri va fuqarolar faoliyatining (qarorlar, buyruqlar, xatlar, bayonnomalar va boshqalar orqali), yozma kommunikatsiya shakllari davlat bilan xalq o'rtasidagi alogalarning mustahkamligini kengroq ta'minlash imkoniyatlari yaratilganligi bu fikrimizning isbotidir.

Masalan, keyingi yillarda "Davlat boshqaruvi tizimida yangi zamonaviy gʻoyalarni tatbiq etish maqsadida Prezident devoni, hukumat ijro etuvchi tuzilmasi qayta koʻrib chiqildi. 18 ta vazirlik, idoralarning vazifa va funksiyalari takomillashtirildi, hamda 24 ta davlat va xoʻjalik boshqaruvi organlari, boshqa tashkilotlar qayta tashkil etildi" [2.15]. Bugungi yangilanishlar davrida, davlat boshqaruvi tizimining tez fursatda rivojlanib borishi oʻziga xos xarakterga ega. Jamiyatni yangilash, demokratlashtirish, mamlakatni modernizatsiya va isloh etish jarayonida qonun xujjatlarining ijrosi va mazmun-mohiyatini aholiga yetkazishda huquqiy kommunikatsiya muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Davlat va jamiyat boshqaruvida, davlat va xalq muloqotlari masalasida huquqiy kommunikatsiya oʻziga xos xarakterga egadir. Ayniqsa, islohotlarning huquqiy asoslarini nafaqat tushunish, balki ularni xalq amaliyotiga tatbiq etishda ahamiyatlidir. Davr talabi boʻlgan rivojlanish, yuksalish, hamda dunyoning eng ilgʻor mamlakatlari qatoridan joy olish darajasiga erishish

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

yoʻlida Oʻzbekiston bugungi kunda ma'naviy-ma'rifiy, iqtisodiy, siyosiy jabhalarda shahdam qadamlar bilan oldinga intilmoqda. "Bugungi kungacha davlat xizmatlari koʻrsatilishini maqbullashtirish borasida elektron davlat xizmatlarining soni 33 taga yetkazildi, ulardan 75 ming fuqaro foydalanmoqda. Tadbirkorlar uchun 40 ta faoliyat turi boʻyicha 61 xil litsenziyalar olish uchun onlayn ariza yuborish imkoniyatlari yaratildi" [3.15] "Davlat tizimi faoliyati oʻzining ochiqligi, xalq bilan doimo hamnafas tarzda siyosat yuritayotganligi, inson huquq va erkinliklari yuzasidan yangi qonunlarning paydo boʻlishi, tadbirkorlik uchun imtiyozlar yaratilganligi bilan xalqning ishonchiga sazovor boʻlmoqda.

Mamlakatda davlat xizmatlari koʻrsatish tizimini izchillik bilan takomillashtirilib, modernizatsiya qilinmoqda. Shu orqali aholining hayot sifati, investitsiya iqlimi, ishchanlik muhitini yaxshilash va biznesni rivojlantirish imkoni oshirilmoqda" [4.15-16]. Demokratik huquqiy davlat va adolatli fuqarolik jamiyatida iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va ma'naviy sohalarda o'zaro uyg'un aloqadorlik, jamiyat hayotini oliy darajadagi ijtimoiy tizim sari yetaklaydi. Qonun ustuvorligi, huquqiy me'yorlar, siyosiy munosabatlarni tartibga soluvchi vosita sifatida fuqarolik jamiyati barqarorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Fuqarolar huquqiy madaniyatini shakllantirish darajasi aynan qonunlarning jamiyat hayotida tutgan oʻrni va davlat idoralari tomonidan fuqarolar va xoʻjalik yurituvchi sub'ektlarning huquq va manfaatlarini himoya qilinishiga uzviy bogʻliqdir. Fuqarolarning o'z huquqlarini erkin amalga oshirishlari va burchlarini bajarishlari, eng avvalo, aholining ma'naviy-axloqiy kamoloti namoyon bo'lgan kuchli fuqarolik jamiyatidagi huquqiy kommunikatsiya tizimi sharoitidagina real voqelikka aylanadi. Bugungi davr talabi, davlat xizmatlarini taqdim etishning milliy shakli bo'lgan yangi tizimga o'tishga asoslangan holda ba'zi muammolarni bartaraf etish magsadida 2017 yil 12 dekabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Aholiga davlat xizmatlari koʻrsatishning milliy tizimini tubdan isloh qilish chora - tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni va "O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Davlat xizmatlari agentligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi qarori [5. 16] qabul qilindi.

Ma'lumki, qabul qilinayotgan yangi qonunlar aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirish uchun xizmat qiladi. Bunda ommaviy-huquqiy

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

kommunikatsiyaning samarali faoliyati, yangi qonunlarning mohiyatini anglash, inson manfaatlari ustuvorligini ta'minlash davlat ahamiyatiga molik eng muhim masalalardandir. Demokratiya — ommaviy-huquqiy kommunikatsiyaning siyosiy tizimdagi shakli bo'lib, u davlatchilik, siyosiy tuzilmalar, ijtimoiy-siyosiy hayot va jamiyatning barcha tarmog'ini qamrab oladi. U aholining savodxonligini oshirishga bo'lgan sayharakatlar, inson shaxsining huquqiy jihatdan kafolatlanganligi, siyosiy jamiyat, ya'ni huquqiy davlatning mavjudligini anglatadi. Keyingi ikki-uch yillik qisqa davr ichida zamonaviy yangilanishlarni o'zida mujassam etgan, demokratik jarayonlar, huquqiy kommunikatsiya tizimining yangi bir shakli sifatida — fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari faoliyatida samaradorlikni oshirish, hamda mahalla institutini aholiga yaqin va xalqchil tuzilmaga aylantirishda katta rivojlanish davri bo'ldi.

Mustaqil davlatning asosiy vazifalaridan biri oʻz fuqarolarining demokratik huquq va erkinliklarini taʻminlash hamda uni qoʻriqlashdir. Bu vazifa Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida oʻzining huquqiy ifodasini topgan. Ayni paytda, asosiy Qonunimizning X bobi inson huquqlari va erkinliklarining kafolatlariga bagʻishlangan. Bosh Qomusimizning 43-moddasida: "Davlat fuqarolarining Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlangan huquqlari va erkinliklarini ta'minlaydi" [6.16], deyilgan. Shu nuqtai nazardan, Oʻzbekiston Konstitutsiyasida fuqarolarning asosiy huquqlari va erkinliklariga bagʻishlangan moddalar aniq va ravshan ishlab chiqilgan va birmuncha kengaytirilganligini koʻrish mumkin.

"Oʻzbekiston Respublikasining barcha davlat organlari, jamoat birlashmalari va mansabdor shaxslari fuqarolarga ularning huquq va manfaatlariga daxldor boʻlgan hujjatlar, qarorlar va boshqa materiallar bilan tanishib chiqish imkoniyatini yaratib berishi lozim" (30-modda) kabi muhim huquqlar mustahkamlab qoʻyilgani yaxshi. Konstitutsiyamizning 32-moddasiga muvofiq fuqarolarimiz jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita, hamda oʻz vakillari orqali ishtirok etish huquqiga egadir. Bunday ishtirok etish oʻzini oʻzi boshqarish, referendumlar oʻtkazish va davlat organlarini demokratik tarzda tashkil etish, shuningdek, davlat organlarining faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini rivojlantirish va takomillashtirish yoʻli bilan amalga oshiriladi. Mamlakatimizda

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

fuqarolar o'z ijtimoiy faolliklarini O'zbekiston Respublikasida qonunlariga muvofiq mitinglar, yigʻinlar va namoyishlar shaklida amalga oshirish egadirlar. Hokimiyat organlari xavfsizlik faqat nazaridangina bunday tadbirlar o'tkazilishini to'xtatish yoki taqiqlash huquqiga ega (Konstitutsiya 33-modda). Bundan tashqari, fuqarolarimiz uyushmalariga, siyosiy partiyalarga va boshqa birlashmalariga uyushish, ommaviy harakatlarda ishtirok etish huquqiga egadirlar (34-modda). Demokratik islohotlar va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish tizimida boshqaruv huquqini yanada yuksaltirish, siyosiy tizimni takomillashtirish, xalqning ma'naviyati va huquqiy bilimlarini davlat tomonidan ishlab chiqilayotgan qonunlarga mulohazalarini erkin bildirish kabi ta'limiy manbalar borki, xalq buni ongli ravishda anglay bilishi, tushunishi dolzarb masaladir. Jamiyatdagi har bir kishi huquqiy oʻrinda OAVning ahamiyati katta. jarayonlarni tushunmas ekan, uning ongida insoniylikka zid boʻlgan g'oyalarga ergashish moyilligi kuchayadi. Oqibatda bu turli xil tutruqsiz safsatalarga ishonish ishtiyoqining paydo boʻlishiga olib keladi. Shuni nazarda tutgan holda, xalqimiz bir yoqadan bosh chiqarib faoliyat olib borishi uchun "O'zbekistonda mustaqil va kuchli davlat qurishdan asosiy maqsad inson, uning huquq va erkinliklari oliy qadriyat hisoblanadigan va hurmat qilinadigan adolatli jamiyat barpo etishdir" [7]. Insonning aksariyat erkinliklari aynan fuqarolik iamiyati doirasida mujassamlanganligi, demokratik taraqqiy etgan mamlakatda fuqarolik jamiyati institutlari qonun doirasida qo'llab-quvvatlanishi kommunikatsiya tizimi tarmoqlarining uzviy ravishda davlat va xalq oʻrtasidagi zanjirlarni mustahkamlashiga xizmat qilishi bu fikrimizning puxta asosi hisoblanadi. Davlat va jamiyat boshqaruvida qadim zamonlardan to bugungi kungacha insonlar o'rtasidagi ilk muloqotlardan hisoblangan ramzlar ommaviy kommunikatsiyaning Qadimda insonlar bir-birlarining kimligini ulardagi shakllaridan biridir. ramzlar orqali tanishganligi tarixiy asarlardagi manbalarda keltirilgan. Bugungi kunda bu ramzlar yangi shakl, tushunchalarda huquqiy davlatning koʻzgusi sifatida namoyon boʻlmoqda. Binobarin, akademik Akmal Saidov qayd etganidek: "Davlatning asosiy qonuni va qonunlar to'plami - Oliy iroda sub'ekti maqomini ustuvor me'yorlar sifatida ifodalaydigan oliy

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

yuridik hujjatlar instituti shaklidagi davlat ramzi" [8. 42]. Bugungi texnologiyalarning samaradorligi zamonaviy innovatsion huquqiy kommunikatsiya tizimining yaxshi yoʻlga qoʻyilganligi bilan oʻlchanadi. Demokratiya, huquqiy davlatchilik va fuqarolik jamiyati parallel holda taraqqiy topadigan hamda bir-birini taqozo qilgan jarayondir. Insonning aksariyat huquq va erkinliklari, aynan, fuqarolik jamiyati doirasida mujassamlangan. Shuning uchun demokratik ham taraqqiyotdagi mamlakatlarda fuqarolik jamiyati institutlari qonun doirasida qo'llabquvvatlanadi va himoya qilinadi. Davlat va jamiyat boshqaruvi sohasidagi muhim vazifa – bu qonunchilik hokimiyati boʻlmish parlamentning roli va ta'sirini kuchaytirib borishdan iborat deb hisoblanadi. Qonunlarga rioya qilish, ularni ijro etish va qonun normalari bilan tartibga solishga ehtiyoj tugʻilayotgan jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni aniqlash, amaldagi qonun xujjatlarini hayot talablari bilan muntazam uygʻunlashtirishda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari tomonidan amalga oshiriladigan parlament nazorati muhim ahamiyat kasb etadi. qomusimizning har bir moddasi biz uchun dasturulamalga, hayotimiz qoidasiga aylanishi zarur [9. 30]. Huquqiy kommunikatsiya deganda, Respublikasi konstitutsivasi O'zbekiston xalgning tomonidan belganlangan huquqlariga asosan, soʻz erkinligi, fikri, ovoz berish erkinligi, tanlov erkinligi, fuqarolarning oʻzini himoya qilish maqsadida davlat qonunlari moddalarida belgilangan o'z huquqlaridan foydalanish erkinligi kabi tamoyillar borki, bular yozma va ogʻzaki kommunikatsiya (muloqot) shakllari sifatida ta'riflanadi. Kommunikatsiyaning yozma turlariga kitob va risolalar (tarixiy asl qoʻlyozmalar, sharhlar va tarjimalar)ni ma'muriy xujjatlarni, hamda xatlarni misol keltirish mumkin. Ogʻzaki kommunikatsiya esa kengash, suhbat, maslahat, shakllarida amalga oshiriladi.

Davlat boshqaruvining har xil usullari va ular haqidagi ma'lumotlarni ommaga yetkazish zarurligi yuzasidan aytilgan fikrlar asarda bayon etilgan manbalarga hamohang tarzda rivojlanib boradi: masalan u shunday bayon etiladi, "Fozillar shaharining birinchi boshligʻi shu shahar aholisiga imomlik qiluvchi oqil kishi boʻlib, u tabiatan oʻn ikkita xislat-fazilatni oʻzida birlashtirgan boʻlishi zarur. Fozillar shahri hokimi avvalo toʻrt muchchasi sogʻ-soʻlim boʻlib, oʻziga yuklangan fazilatlarni bajarishida biror a'zosidan nuqson halal bermasligi lozim, aksincha, u sogʻ-salomatligi

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

tufayli bu vazifalarni oson bajarishi lozim. Ikkinchidan, hokim tabiatan nozik farosatli boʻlib, suhbatdoshining soʻzlarini, fikrlarini tez tushunib, tez ilgʻab olishi, shu sohada umumiy ahvol qandayligini ravshan tasavvur qila olishi zarur. Uchinchidan, u anglagan, koʻrgan, eshitgan, idrok etgan narsalarini xotirasida toʻla-toʻkis saqlab qolishi, barcha tafsilotlarini unitmasligi zarur. Toʻrtinchidan, u zehni oʻtkir, zukko boʻlib, har qanday narsaning bilinar-bilinmas alomatlarini va u alomatlari nimani anglatishini tez bilib, sezib olishi zarur. Beshinchidan, oʻz fikrini ravshan tushuntira olish maqsadida chiroyli soʻzlar bilan ifodalay olishi zarur.

Oltinchidan, u (ustozlardan) ta'lim olishga, bilim ma'rifatga havasli boʻlishi, oʻqish oʻrganish jarayonida sira charchamaydigan, buning mashaqqatidan qochmaydigan boʻlishi zarur. Yettinchidan, taom yeyishda, ichimlikda, ayollarga yaqinlik qilishda, ochofat boʻlmasligi, aksincha, idora qila olish qobiliyatiga ega bo'lishi (qimor yoki boshqa) oʻyinlardan zavq, huzur olishdan uzoq boʻlishi zarur. Sakkizinchidan, u odil, xaqgoʻy odamlarni sevadigan, yolg'onchilarni yomon ko'radigan bo'lishi zarur. (U o'z qadrini biluvchi va nomus - oriyatli odam boʻlishi, pastkashliklardan yuqori turuvchi, ulug', oliy ishlarga olivhimmat boʻlishi, intilishi tug'ma O'ninchidan, bu dunyo mollariga dinor va dirhamlarga qiziqmaydigan (mol-dunyo ketidan quvmaydigan) boʻlishi zarur. Oʻn birinchidan, tabiatan adolatparvar bo'lib, odil odamlarni sevadigan, istibdod va jabr-zulmni, mustabid va zolimlarni yomon koʻruvchi, oʻz odamlariga ham, begonalarga ham haqiqat qiluvchi, birinchi bo'lib adolatga chaqiruvchi, nohaq jabrlanganlarga madad beruvchi, barchaga yaxshilikni va o'zi suygan goʻzalliklarni boshqalarga ham ravo koʻruvchi boʻlishi zarur. Oʻzi haq ish oldida o'jarlik qilmay, odil ish tutgani holda har qanday haqsizlik va razolatlarga yoʻl qoʻymasligi zarur. Mana shu barcha xislatlarning bir odamda jamlanishi amrimahol, zero bunday tugʻma fazilatlar sohibi bo'lgan odamlar juda kam uchraydi va ular nodir insonlardir. Mabodo shahrida barkamol inson topilib qolsa, unda yuqoridagi fozillar fazilatlardan oltitasi, yoki beshtasi kamol topganida xam, u aql va zakovatda benazirligi tufayli fozillar shahriga rahbarlik qila oladi" [13.41] - deyiladi asarda. Muallif sohibi qonunning xislatlarini sanar ekan, oʻn ikkita xislatga ega bo'lishi zarurligini aytadi, yana o'zi bunga fikr

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

bildiradiki, talab qilinayotgan oʻn ikkita fazilatning bir kishida jamlanishi amri mahol ekan. Haqiqatdan ham bu fikrlar bugungi kun uchun ham juda dolzarb masaladir.

Xulosa qilib aytganda, bugun mamlakatda olib borilayotgan islohotlar, hamda yangilanishlarning tub mohiyatini anglab yetish, ularni yanada chuqurroq o'rganish, sohalarni mutaxassislar boshchiligida amaliyotda qoʻyilmoqda. etish masalalari Shuningdek, mamlakatni ioriy ijtimoiy-siyosiy, sotsial-iqtisodiy, madaniy-gumanitar rivoilantirishda rivojlantirishning konseptual masalalari kiritilganligini, hamda shu bilan strategiyasini rivoilantirish harakatlar birgalikda maqsadida joriylanayotgan islohotlarning samaradorligini tubdan oshirish, davlat va jamiyatning har tomonlama jadal sur'atlarda rivojlanishini ta'minlash shart-sharoitlar keng imkoniyatlar yaratish uchun va masalalari, hayotning modernizatsiyalash mamlakatni va barcha sohalarini erkinlashtirishdan iborat ekanligi ta'kidlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1. Mirziyoyev Sh. Konstitutsiya erkin va farovon hayotimiz, mamlakatimizni yanada taraqqiy ettirishning mustahkam poydevoridir. T.: Oʻzbekiston, 2018.
- 2. Mirziyoyev Sh. Harakatlar strategiyasi. 2017-2021 yil sarhisobi. T.: Adolat, 2018.
- 3. Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: Oʻzbekiston, 2017.
- 4. Saidov A. X. Konstitutsiya va davlat ramzlari. T.: Choʻlpon, NMIU, 2017. 42 b.
- 5. Aflotun. Qonunlar. Tarjimon Urfon Otajon. T.: Yangi asr avlodi, 2008. 161 b.
- 6. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shaxri Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashryoti, 2004. 2012. –41 b.
- 7. Салиева, М. К. (2021). РОЛЬ МАССОВОЙ КОММУНИКАЦИИ ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ ГОСУДАРСТВА. Вестник науки и образования, (5-1 (108)), 37-48.
- 8. Салиева, М. К. (2020). ПРИНЦИПЫ ИНФОРМАЦИОННО-ПРАВОВОЙ СВЯЗИ И ШКОЛЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ. European Journal of Humanities and Social Sciences, (4), 10-18.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

ARAB MEDIA MATNLARI TARJIMASI MUAMMOSI

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-393-396

Dilshoda MUBARAKOVA.

TDSHU oʻqituvchisi, Toshkent, Oʻzbekiston Tel: +998 99 407 29 35; Email: drmubarakova@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada hozirgi vaqtdagi arab media matnlarining oʻziga xos jihatlari, arab media matinlari tarjimasi usullari va tarjima muammolari tahlil qilinadi.

Kalit soʻzlar: arab, oʻzbek, media, matn, tarjima

Аннотация. В данной статье анализируются особенности современных арабских медиатекстов, методы перевода арабских медиатекстов и проблемы перевода.

Ключевые слова: арабский, узбекский, СМИ, текст, перевод

Abstract. This article analyzes the features of modern Arabic media texts, methods of translation of Arabic media texts and translation problems.

Keywords. arabic, uzbek, media, text, translation

Kirish

Fan va texnologiyaning rivojlanishi, ommaviy axborot vositalarining keng qoʻllanilishi, xalqaro turizmning ahamiyati, madaniy va savdo aloqalarining oshishi dunyo xalqlari oʻrtasida aloqani ta'minlashda mamlakatlar tillaridan foydalanish zarurati, ikkinchi yoki hatto uchinchi tilni oʻrganish zarurati tugʻildi. Bugungi kunda arab tili jahon tillari orasida oʻz ahamiyati va ta'sirchanligini oshirib borayotgan tildir. Mamlakatimizning keyingi yillarda tobora arab davlatlari bilan savdo, siyosiy va iqtisodiy aloqalari kuchayib bormoqda. Arab tili yigirma ikki arab davlatida ona tili va aksariyat musulmon mamlakatlarida ikkinchi til hisoblanadi. Arab tili ʻngliz, xitoy va ispan tillaridan keyin eng koʻp gapiriladigan til sifatida toʻrtinchi oʻrinda turadi.

Ommaviy axborot vositalari shunchalik kengki, ular yozishdan tortib to bugungi axborot-kommunikatsiya texnologiyalarigacha. Matn esa tuzuvchi muayyan voqea-hodisa yoki narsa, shaxs haqida hikoya qilish, ularni tasvirlash yoki ular haqida muhokama yuritish kabi maqsadlarni ko'zda tutadi. O'zaro va tarkiban bog'langan gaplar ketma-ketligidan iborat yozma yoki og'zaki shakldagi yaxlit birlik matn sanaladi.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Media matni va tili leksikasi eng tez oʻzgaruvchi va jamiyat tomonidan eng samarali qabul qilinuvchi sath hisoblanadi. Bu ustunlik (yoki imtiyoz) nashrlarning davriy ekanligi tufaylidir. Keling, arabcha gazeta materialini oʻzbek tiliga tarjima qilishning oʻziga xos xususiyatlarini koʻrib chiqaylik, lekin birinchi navbatda qadimgi Sharq haqiqatini eslaymiz: arabcha harfni oʻqish uchun siz unda nima yozilganligini bilishingiz kerak. Ishni boshlashda tarjimon tarjima qilingan matn muallifining muhiti va hayoti haqida yaxshi tasavvurga ega boʻlishi kerak. Gazeta tilining oʻziga xosligi oʻquvchiga yangi, dolzarb ma'lumotlarni qisqa, toʻgʻri va aniq etkazishdir. Media - bu dolzarb voqealar haqida materiallarni berib boradi.

Arab tili oʻzbek tilidan butkul farq qiladi. Bu farq sintaksisda aniq ifodalangan: arabcha gapdagi soʻz tartibi oʻzbek tiliga qarama-qarshidir: - unlilar koʻrsatilmaydi

- nuqtalar faqat ohang orqali ham beriladi
- bosh harflar yoʻq

Agar tarjimon arab grammatikasini yaxshi bilmasa, tarjima gʻaliz chiqadi. Muayyan arabcha matnning talqini ustida ishlayotgan kishi avvalo quyidagilarni tayyorlashi kerak:

- =mavzu yoki tasvirlangan hodisani chuqurroq bilish.
- =butun matnni ko'rib chiqing va materialning tabiati haqida umumiy tasavvurga ega bo'ling.
- =uni paragraflarga, jumlalarga va hatto ritmik guruhlarga, sintagmalarga bo'lish kerak.
 - =Har bir jumlada asosiy a'zolarni topishingiz kerak: ega va kesim.
- =gapning ikkinchi darajali boʻlaklari ustida ishlashda ularning gapdagi o'rni muhim rol o'ynaydi;
 - =kirish soʻzlarning roli va oʻrnini aniqlang.
 - =siz ohangni his qilishingiz kerak.
 - =modallik darajasini belgilashga ishonch hosil qiling,
 - =shuningdek, fe'llarning zamon va maylini aniqlang.

Har qanday tildan tarjima qilishning muhim xususiyati - bu gapdagi barcha soʻzlarning ma'nosini tushunish. Agar ba'zi soʻzlar va iboralar aniq boʻlmasa, ularning ma'nosi lug'atlar bilan aniqlanadi.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Gazeta maqolalarida jumla boshida ko'rsatilgan harakat vaqti (kecha, bugun, keyingi yil) va voqea sanasi ko'rsatiladi.

في ديسمبر/كانون الاول عام 2000، قامت الامم المتحدة بمراجعة نسبة التقييم للميزانية السلام المنتظمة وحفظ السلام

2000 yil dekabr oyida BMT kelasi yil byudjetini tasdiqladi va tinchlikparvar kuchlarga qo'shimcha mablag' ajratdi.

Ijtimoiy-siyosiy matnlar xabar va espressiv funksiyalariga ega. Epitet, metafora va turg'un iboralar yordamida matnning obrazlilik va hissiy boyoqdorligiga erishish mumkin. Agar media matnini tarjima qilish ketma-ketligi haqida gapiradigan boʻlsak, biz bir necha bosqichlarni ajratib koʻrsatishimiz mumkin [3,20].

- · Sarlavha.
- Terminlarga aniqlik kiritish.
- Termin tarjimasida konkretlik.
- Frazeologik birikmalar, majoziy ifodalar yoki emotsional boyoqdor leksikani aniqlash.
 - Sintaktik tuzilmalar.

Maqolaning sarlavhasidan boshlaylik. Sarlavhalar ikki tomonlama funktsiyaga ega: ular ham ma'lumot, ham reklamadir.

Arabcha sarlavha eganing mavzuning inversiyasi bilan tavsiflanadi. Agar ruscha sarlavhada nominal jumlalar koʻproq boʻlsa, arab tilida – ogʻzaki. Shuningdek, arabcha unvonlar vaziyatga qarab oʻziga jalb qiladi. Umuman olganda, sarlavhalar oʻz rolini bajaradi - maqolaning mazmuni haqida umumiy fikr berish. Terminlar tarjimaning aniqligi va toʻgʻriligini talab qiladi. [4,12]

Ammo agar tarjima tilida ushbu soʻzga yoki asl nusxaning ruhiga zid boʻlmagan aniqroq mos keladigan soʻzlar birikmasi boʻlsa, undan foydalanish mumkin. Arab tilidan tarjima qilishda asosan jumla oxiridan boshlab tarjima qilish maqsadga muvofiqdir.

2758 الذي ينص على استبدال حكومة جمهورية الصين بحكومة جمهورية الصين الشعبية كالحاكم القانوني والممثل الشرعي للصين في الامم المتحدة وكأحد الأعضاء الخمسة الدائمين في مجلس الامن.

25 oktabrda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi Xitoy bo'yicha 2758-sonli qarorni qabul qildi. Endi Birlashgan Millatlar Tashkilotida Xitoy Respublikasi hukumati emas, balki Xitoy Xalq

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Respublikasi hukumati Xavfsizlik Kengashining besh doimiy a'zosidan biri sifatida qatnashadi.

Uzun va murakkab arabcha jumlalarni tarjima qilish uchun boʻlinish texnikasidan foydalanish tavsiya etiladi, ya'ni axborot oqimining dinamikligini va uni idrok etish qulayligini saqlash uchun bitta katta jumlani bir nechta oddiy jumlalarga taqsimlash.

بلغت نفقات الامم المتحدة على حفظ السلام ذروتها بين عامي 1994 و1995. في نهاية عام 2000 قرابة 1995 كانت التكلفة الكلية أكثر من 3.5 مليار دولار. بينما بلغت هذه النفقات عام 2000 قرابة 2.2 مليار دولار، من ضمن ذلك العمليات التي مولت من ميزانية نظام الأمم المتحدة، بالإضافة إلى ميزانية حفظ السلام. عام 1988 استلمت قوات حفظ السلام التابعة للأمم المتحدة جائزة نوبل للسلام.

Ikki yil ichida (1994 va 1995) BMT tinchlikni saqlashga 3,5 mlrd. Va 2000 yilda u tinchlikparvar harakatlar uchun qo'shimcha ravishda byudjetdan2,2 milliard dollar ajratdi. 1988 yilda BMT Qurolli Kuchlari tinchlik bo'yicha Nobel mukofotiga sazovor boʻldi.

Tarjimon nashr ma'nosiga ko'nikishga, asl so'zning ifoda kuchini saqlab qolishga harakat qilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda keltirilgan ma'lumotlar asl nusxaning ma'nosini toʻliq tushunish va toʻgʻri etkazish asl matndan ogʻishmasdan, narsa va hodisalarni benuqson belgilash orqali toʻgʻri va sifatli tarjima qilish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1. Arab World English Journal, Special Issue on Translation No.3, 2014. 266p.
- 2. Juliane House-Translation as Communication across Languages and Cultures-Routledge (2015) (1) https://www.academia.edu/38151758/.pdf
- 3. Reisigl, M. Rhetoric of Political Speeches. In R.Wodak and V. Koller (Eds), Handbook of Communication in Public
- 4. Khodjayeva, N. (2021). The issues of stylistics on translation of historical costumes. *ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH*, *10*(4), 534-543.
- 5. Mubarakova, D. A., & Yunusova, N. K. (2021). A study of translation science initiating gender bias index and gender quotas. *ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH*, *10*(5), 797-806.

KOMMUNIKATSIYA IJTIMOIY MEZON SIFATIDA

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

DAVLAT VA JAMIYAT BOSHQARUV TIZIMIDA OMMAVIY

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-397-404

Filol.f.n. **Muhabbat SALIYEVA**, TDSHU dotsenti, Toshkent, Oʻzbekiston Tel. +998 97 714 24 90. muhabbat2962@mail.ru

Annotatsiya. Zamonaviy taraqqiyot yoʻlida borayotgan Oʻzbekiston Respublikasi davlat boshqaruvidagi demokratik islohotlar, innovatsion texnologiyalar davrining boshlanishi, jamiyatdagi axborot va huquqiy aloqalarning oʻrni muhim. Oʻzbekiston va xorijiy mamlakatlar tajribasiga koʻproq eʻtibor qaratish, jamiyatda huquqiy madaniyatni rivojlantirish rejalashtirilgan.

Kalit soʻzlar: huquq, aloqa, innovatsiya, demokratiya, yuridik xizmat, jamiyat, davlat, qaror, buyruq, protokol.

Аннотация. Демократические реформы в государственном управлении республики, начало эры инновационных технологий, роль информационноправовых отношений в жизни обшества. Планируется болше внимания уделять опыту Узбекистана и зарубежных стран, развивать правовую културу в обшестве.

Ключевые слова: право, коммуникация, инновация, демократия, юридическая служба, обшество, государство, решение, приказ, протокол.

Abstract. Democratic reforms in the public administration of the republic, the beginning of the era of innovative technologies, the role of information and legal relations in the life of society. It is planned to pay more attention to the experience of Uzbekistan and foreign countries, to develop a legal culture in society.

Key words: law, information and legal, communication, innovation, democracy, legal service, society, state, decision, order, protocol, interest.

Adolatli davlat boshqaruvini joriy qilish va tushuntirish, huquqiy targʻibot tartibi bilan shugʻullanadigan shaxslarga baho berish hamda qonunlarning mazmuni va ahamiyati toʻgʻrisidagi ma'lumotlarni ommaga yetkazish muhim masala hisoblanadi. Qonun eng avvalo ma'naviy, tarbiyaviy, axloqiy kuchga ega boʻlgandagina xalq uni qabul qiladi. Binobarin Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev e'tirof etganidek, "Jahon miqiyosida raqobat tobora kuchayib borayotgan bugungi keskin bir davr, barchamizdan yangicha ishlash va fikrlashni, yuqori darajada safarbarlikni talab etmoqda. Oldimizda turgan ana shu ulkan vazifalardan kelib chiqib, mamlakatimiz taraqqiyotini yangi bosqichga

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

koʻtarish maqsadida 2017-2021 yillarda Oʻzbekiston Respublikasini rivoilantirishning beshta yoʻnalishi bo'vicha ustuvor strategiyasi ishlab chiqildi. Ushbu Strategiyada davlat va jamiyat qurilishini takomillashtirish, qonun ustuvorligini ta'minlash va sud-huquq tizimini isloh qilish, iqtisodiyot va ijtimoiy sohani yanada rivojlantirish, xavsizlik millatlararo totuvlik va diniy bagʻrikenglikni taʻminlash, haqida chuqur o'ylangan, o'zaro manfaatli va amaliy ruhdagi tashqi siyosatni taraggiyotimizning izchil davom ettirish kabi masalalar yoʻnalishlari sifatida belgilab olindi. Harakatlar strategiyasida "Xalq davlat idoralariga emas, balki davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak" [1.3], degan davlat siyosatining eng ustuvor yoʻnalishlaridan biriga albatta bejiz emas"[2.161]. Davlat rahbari tomonidan avlangani koʻrsatilgan konsesiya tamoyillari fuqarolarning har tomonlama himoya qilinishini ta'minlashga asoslanadi. Huquqiy davlatda fuqarolik jamiyati qurishning zaruriy sharti qonunlarning adolatli tarzda bajarilishidir.

Oonunga riova qilish, eng avvalo uning borligi va undan ko'pchilik xabardor bo'lishiga bog'liq, bu esa targ'ibot-tashviqotga, ya'ni huquqiy kommunikatsiyaga asoslanadi. "Qachonki qonunlar yaratilsa, ularga rioya qilish ta'minlansa, keng omma o'rtasida huquqiy madaniyat shakllanadi" [3. 161]. Bugungi zamonaviy yashash tarzining dolzarbligi shundaki, hayotga oqilona yondashuvni davrning oʻzi taqozo etmoqda, bunday keskin talablardan aslo voz kechish mumkin emas. Shunday ekan uygʻotish mustaqil fikr zaruriyati odamlarning ongida "Qonunchilik tizimining asosiy vazifasi - huquqiy me'yorlarning mazmun-mohiyatini aholiga yetkazishda huquqiy kommunikatsiya alohida O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Konstitutsiyasi xalqimiz siyosiy-huquqiy tafakkurining namunasidir. U hech kimga qaram bo'lmasdan, erkin va ozod, tinch va osoyishta, farovon yashashning qonuniy kafolati bo'lib kelmoqda" [5.5]. Demokratik islohotlar va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish, siyosiy tizimni takomillashtirish, xalqning ma'naviyatini huquqiy bilimlar bilan oshirish, davlat tomonidan ishlab chiqilayotgan qonunlarga oʻz fikr mulohazalarini bildirish kabi tarbiyaviy manbalar borki, xalq buni ongli ravishda anglay bilishi, tushunishi dolzarb masaladir.

398

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Konstitutsiya asosida mamlakatimizda milliy qonunchilik tizimi, davlat organlari, fuqarolik jamiyati institutlari shakllandi. Bugungi kunda barcha jabhalarda keng koʻlamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ijtimoiyiqtisodiy, siyosiy va harbiy salohiyatimiz yuksalib, fuqarolarimizning dunyoqarashi tobora oʻsib bormoqda. Bularning barchasi, eng avvalo, Bosh Qomusimizning hayotbaxsh kuch-qudrati natijasidir [6.6]. Davlat va jamiyat boshqaruvining zamonaviy tizimlarini yaratish masalalari bugungi kunning yuqori darajali dolzorb vazifalaridan boʻlgan jiddiy masala hisoblanadi.

Davlatimiz rahbari oʻzining birinchi ish kunidan yangi qonunlar, farmonlar ijrosini juda qisqa muddatda boshlab yuborganligi, davlat boshqaruvining barcha jabhalarida uzluksiz muloqotlar, aholi bilan uchrashuvlar, yozma va ogʻzaki muloqot turlari, vizual shakllaridagi aniq va ravshan koʻrsatmalari asosida ish olib borilayotganligi va bajarilayotgan vazifalar toʻgʻrisida xalq oldida hisobot berib borilayotganligi buning isbotidir. Mamlakat taraqqiyotining zamonaviy bosqichida keng koʻlamli islohotlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi, davlat boshqaruvining mutlaqo yangi samarali faoliyat yurituvchi tizimini yaratishni talab qiladi 6]. Davlat va jamiyat boshqaruvida ijtimoiy hayot va komil inson masalasi, inson shaxsining qadrlanishi, uning jamiyatdagi o'rni, madaniy ma'naviy dunyoqarashining shakllanishida, zamonaviv hamda texnikaviy ilmlarni qunt bilan o'rganishi, o'z fikrlarini, o'z qarashlarini erkin ifodalashi, saylov huquqiga egaligi, jamiyatda inson huquqlari kafolatlari konstitutsiyaviy qonunlari bilan belgilangani e'tiborlidir.

Davlat taraqqiyotining yangi davri va bosqichi, eng avvalo, davlat boshqaruvi tizimini bugungi va ertangi kun talablaridan kelib chiqib, yanada takomillashtirishni taqozo etadi. Eng avvalo davlat va jamiyat qurlishini tubdan isloh qilishga qaratildi. Shuning uchun ham ushbu vazifa birinchi ustuvor yoʻnalish sifatida belgilab olindi va "Kuchli davlatdan-kuchli fuqarolik jamiyati sari" konsepsiyasi qoidalarini toʻliq oʻzida aks ettiradi [8.14]. Inson huquqlari jahonda yetakchi maqomga ega. Har qanday rivojlangan demokratik fuqarolik jamiyatini barpo etishda inson huquqlari roliga yetarli baho bermaslik mumkin emas. Inson huquqlari — har bir davlatning demokratik taraqqiyoti darajasini koʻrsatuvchi muhim mezondir.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Insonning davlat bilan munosabatidagi huquqiy maqomini, iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va madaniy sohalardagi imkoniyatlari hamda talablarini amalga oshirish, fuqarolik jamiyati va huquqiy davlatning asosiy belgilaridan biridir. Demak, bu kabi izchil demokratik xarakterga qonun ustuvorligi, demokratiya va inson huquqlari prinsiplariga sodiqlik Oʻzbekistonning konstitutsiyaviy demokratik davlat sifatida rivojlanishini taʻminlaydi. Konstitutsiya "Oʻzbek modeli" ning huquqiy asosidir [9.10]. Respublikaning konstitutsiyaviy rivojlanishida ikki mustaqil bosqichni ajratish mumkin, ularning har biri mamlakatning huquqiy tarixida alohida oʻrin egallaydi. Konstitutsiya huquqiy, mamlakatning asosiy va oliy qonuni sifatida uning roli asosiy va samarali hisoblanadi.

Bugungi kunda ushbu rolni saqlab qolish uchun Konstitutsiyaning dinamikligi, ayniqsa, muhimdir. Yarim asrdan koʻproq vaqtni nishonlagan Yevropaning urushdan keyingi konstitutsiyalari misolida ularning dinamikligi ushbu davlatlarning huquqiy rivojlanishida muhim omil boʻldi. Demokratiyaning asosi sifatida inson huquqlari va erkinliklarini hurmat qilishdagi normaga aylanishi uchun fuqarolar:

- -birinchidan, oʻzlarining huquq, erkinliklaridan xabardor boʻlishi;
- -ikkinchidan, bu sohada ma'lum bilimlarga ega bo'lishi;
- -uchinchidan, boshqalarning huquq,qadr-qimmatini hurmat qilishi;
- -toʻrtinchidan, ularni himoya qilish sohasida amaliy koʻnikmalarga ega boʻlishlari lozim

huquqlari madaniyatining Bularning barchasi inson elementlari va inson huquqlari madaniyatining yuqori darajasi, oʻz fugarolarning konstitutsiyaviy huquqlarini navbatida. ta'minlash Jamiyatning ma'naviy madaniyatining kafolatidir. muhim qismlaridan biri huquqiy madaniyatdir. Inson huquqlari madaniyati konstitutsiyaviy demokratiya, inson huquqlari va erkinliklari qiymatlaridan shakllantirilmaydi [10.51]. Inson huquqlari kafolatlari sohasidagi yangilanishlar davrida bosh mezon davlat bilan inson o'rtasidagi inson huquq va erkinliklarini himoya qilish borasida vujudga keladigan huquqiy munosabatlarni oʻrganishdan iboratdir.

Oʻzbekiston Respublikasi oʻzining ichki va tashqi siyosatida BMTning ikkinchi Umumjahon konferensiyasida 1993 yilda tasdiqlangan. "Inson huquq va erkinliklarining universalligi" talablariga qat'iy rioya etib,

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

davlat qonunchilik tizimida uni muhofaza qilish va ta'minlashga oid normativ-huquqiy bazani shakllantirildi [11. 51]. Davlat ichki va tashqi munosabatlarda inson huquqlariga oid xalqaro xujjatlarga qoʻshilishi hamda huquqni huquqni himoyalovchi maxsus mexanizmlarni yaratish yoʻllari bilan inson huquq va erkinliklarining kafolatlarini ta'minlaydi. Jumladan, 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishga yoʻnaltirilgan qonun va qonunosti xujjatlarida "Islohot – islohot uchun emas, avvalo inson uchun" degan eng muhim tamoyilni amalga oshirish asosiy maqsad qilib olinganligi yaqqol namoyon boʻlmoqda. Davlatni samarali boshqarish uchun to'g'ri va aniq axborotdan foydalanish talab qilinadi. Ayni bugungi demokratik davlat qurilishi rivojlanayotgan bir davrda, qonunchilik tizimining yetakchi vazifasi -huquqiy me'yorlarni xalqqa tushuntirishdan iborat. "Davlat va jamiyat boshqaruvi tizimini takomillashtirish jarayonida "Kuchli davlatdan-kuchli fuqarolik jamiyati sari" konsepsiyasining amalda joriy etilishi, "Kuch - adolatda" tamoyilini amalga oshirish orqali, jamiyatda qonun ustuvorligini ta'minlash, amalga oshirilayotgan barcha islohotlar samaradorligining kafolatidir. Aholi turmush darajasini oshirish, mamlakatda tinchlik, totuvlik va barqarorlikni ta'minlashning eng muhim omilidir" [12. 91].

Davlat va jamiyat boshqaruvida huquqiy kommunikatsiya tizimining qonuniy tamoyillar asosida rivojlanib borishini tahlil qilar ekanmiz, inson manfaatlarini ta'minlashga yoʻnaltirilgan bugungi yangilanishlar eng avvalo odamlar bilan muloqot qilishga tayanishni ta'kidlash lozim. Xalqning dardu-tashvishlari, hayotiy muammo va ehtiyojlarini yaxshi bilish va hal qilish maqsadida Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining Virtual va xalq qabulxonalari tashkil etilgan. Oʻtgan davr mobaynida Virtual va Xalq qabulxonalariga jismoniy va yuridik shaxslardan 2 milliondan ziyod murojaat tushgan. Har bir ariza va shikoyatning qonun doirasida koʻrib chiqilishi nazoratga olingan, murojaatlar mazmunan hal etilib, xalqning ehtiyojlari qanoatlantirilgan.

Mamlakatning demokratik davlat sifatida shakllanishi va rivojlanishi jarayonlariga huquqiy kommunikatsiya tizimining alohida katta ahamiyatli jihati shundagi bugunshi soat sayin rivojlanib borayotgan Oʻzbekistonning qaysi bir jabhasini kuzatmang barcha sohalarda eng yangi va zamonaviy talablarga javob beradigan yangilanishlar mavjud boʻlib Oʻzbekiston

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Respublikasining huquqiy tizimiga kiritilgan. "Jamiyatda mustaqil fikrlovchi, hurfikr, talabchan, didli, ma'naviyati yuksak odamlar qancha koʻp boʻlsa, ommaviy madaniyatning bozori shuncha kasod boʻladi. Aqlli, talabchan, faxm-farosatli odamlar oʻzlari iste'mol qiladigan, kiyadigan, eshitadigan, koʻradigan, oʻqiydigan narsalarga yuksak talab qoʻyadilar" [14. 14]. Mukammal ishlab chiqilgan qonunlarni adolatli targʻibot qilinsa, faqat o'shandagina davlat va jamiyat hayotini yaxshi tashkil etishning imkoniyatlari rivojlanib boradi. Oʻzbekistonda demokratik jamiyat qurish tamoyillari davlat, mamlakat hamda fuqarolarni kelajakka da'vat qiladigan ma'naviy ehtiyoj, taraqqiyotga undaydigan omillardan biri tarzida yuzaga keladi, kishilarni boshqarish vazifasini bajarayotgan siyosiy partiyalar, rahbar shaxslar agl- zakovati hamda salohiyatini oʻzida ifodalaydi [15.14]. Bugungi ishlab chiqilayotgan qonunlarni joriy etishning oʻzi kifoya qilmaydi balki uning mazmuni va uning ahamiyatini tushunish, ushbu ma'lumotlarni xalqqa to'lig'icha yetkazin zarur bo'lib, bunda asosan huquqiy yoʻnalishdagi ommaviy aloqalar yordamida amalga oshiriladi. Mamlakatim siyosiy hayotining barcha sohalarini, davlatt va jamiyat qurilishini erkinlashtirish, aholining siyosiy faolligini oshirish, unda milliy qadriyatlarga asoslangan siyosiy madaniyatni umumbashariy va shakllantirish. Bu jarayonda demokratiya, fikr va vijdon erkinligi, plyuralizm va inson haq-huquqlarini ta'minlash, gumanizm va insoniy qadriyatlarga rioya qilib yashash tamoyilini jamiyat hayotining asosiy mezoniga aylantirish [16. 14].

Jamiyatda olib borilayotgan islohotlar va oʻzgarishlarning asosiy huquqiy jamiyat boʻlgan demokratik davlat, ustuvorligini ta'minlash uchun xizmat qiladi. Shunga ko'ra xalqimiz va mamlakatimizning bugungi va kelgusi taraqqiyotini mustaqillik yillarida shakllanib, rivojlanayotgan milliy g'oya muhim o'rin tutadi. Milliy g'oya tamoyillari demokratik jamiyat qurish tamoyillari bilan uygʻunlikda mamlakatning ichki hayotini boshqarishning asosiy mezonlaridan biri bo'lish bilan birga, tashqi siyosatda davlatning hamjamiyati salohiyatini koʻrsatadigan, uning jahon obro'-e'tiborini namoyon qiladigan ma'naviy maydondagi me'zonlarini, inson huquqlari, fuqarolarning imkoniyatlari, umumbashariy qilish istiqbollari muammolarni qay tarzda amaliyotga hal

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

aylanayotganligini bildiradigan omil boʻlib xizmat qilishi mumkin [17.14]. Demokratik jamiyatning shakllanishi mavjud ijtimoiy-siyosiy munosabatlarning barqarorligi va ular rivojlanishining asosiy shartlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatimizda bu jarayonning izchil, tizimli va ob'ektiv amalga oshirilishida davlat hamda jamoat tashkilotlari, siyosiy partiyalar, harakatlarning pirovard maqsadlarini ifodalaydigan mafkuraviy jarayonlar ham muayyan oʻrin egallaydi [18.14].

Davlat boshqaruvi tizimida yangi zamonaviy gʻoyalar tadbiq etish maqsadida aksariyat vazirlik va idoralarning vazifa va funksiyalari qayta koʻrib chiqildi, ayrimlari qayta tashkil etildi. Tegishli sohalarda toʻplanib qolgan muammolarni samarali hal etish maqsadida bir qator yangi vazirlik va idoralar tuzildi [19. 479].

Huquqiy kommunikatsiyaning vazifasi, aholining talab istaklarini, ehtiyojlarini aniqlash, davlat idoralari va xalq oʻrtasidagi muhim vositachisi sifatida demokratiya koʻzgusiga aylanishdan iborat. Shunday ekan huquqiy kommunikatsiya jamiyat va davlatning huquqiy tamoyillarinini strategik maqsadini kishilarga, ommaga yetkazishga qaratilgan ma'rifiy, ma'rifiy va huquqiy usullarni oʻz ichiga oladi.

aytish joizki, Bugungi shuni Xulosa o'rnida Oʻzbekistonda demokratik jamiyatni shakllantirish jarayonida erishilgan ijobiy natijalar ma'naviy yuksalishning hayotiy, ilmiy va amaliy ahamiyatga ega ekanligining yorqin ifodasidir. Bugungi Oʻzbekistonning demokratik huquqiy davlat sifatida rivojlanishning yangi bosqichiga oʻtmoqda. Mamlakatning turli nuqtalarida ochilgan Xalq qabulxonalari faoliyati bilan bir qatorda davlat boshqaruvi organlari, idora va tashkilotlar faoliyatida ham ochiqlik, shaffoflik sezilayapti. OAV, NNT, ijtimoiy faol aholi muammolar yechimini topishda ishtirok etmoqda. Rahbarlar xalqqa yaqinlashayapti. Bu oʻzgarishlar esa xalqning ishonchi, e'tiborini kuchaytirib, umidini oshirmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yoʻlimizni qatʻiyat bilan davom ettirib, yangi boqichga koʻtaramiz. t1. –T.: "Oʻzbekiston", 2018. 500 b.
- 2. Harakatlar strategiyasi 2017-2021. 2017 yil-shiddatli islohotlar yili. –T.: "Adolat", 2018. 14 b.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

- 3. Mirziyoyev Sh.M. Konstitutsiya-erkin va farovon hayotimiz, mamlakatimizni yanada taraqqiy ettirishning mustahkam poydevoridir. –T.: "O'zbekiston", 2018. 6 b.
- 4. Saidov A.X. Konstitutsiya Respubliki Uzbekistan. Provavaya osnova nezavisimogo razvitiya. –T.: "O'zbekiston". 2012. 51 b.
- 5. Turayev T. Xusainov U. Ilhomjonov B. Bobojonov O. Nodirov A. Huquqiy yetuklik-barkamolikka eltadi. –T.: Oʻzbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi "Adolat" nashriyoti, 2011. 91 b.
- 6. Aflotun. Qonunlar. –T.: Yangi asr avlodi. 2008. 161 b.
- 7. Sharipov, R., & Hasanova, S. (2021). The ideological basis of the jadidist movement. *Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR)*, 10(1), 265-270.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

"青凤" "ЧИНФЕН" НОВЕЛЛАСИНИ ТАРЖИМА ҚИЛИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-405-420

Сабохат ХАШИМОВА

Филология фанлари доктори DSc, доцент Тошкент давлат шаркшунослик университети

e-mail: <u>sabohat15@mail.ru</u> Tel: +998977105033

Abstract: This article is devoted to the peculiarities of the translation of the novel "青凤". Acquaintance of the student of our country with the creative heritage of Pu Sungling begins with V.M. Alekseev's translations, which are still considered the best among Chinese scholars. P.M.Ustin, who started translating these novellas and new ones, took the baton. But the translation is now a new work, and something is lost in it. In the original, the novella sounds like a rhythmic and short prose, but after being translated into a foreign language, in terms of artistic and stylistic aspects, it now reflects a work in a certain foreign language, "because ... each language has its own laws." Things that are inevitable according to the laws of a foreign language, which sound light and natural in this language, often become superfluous in a foreign language.

Юртимиз ўкувчисининг Пу Сунглинг ижодий мероси билан танишуви В.М.Алексеевнинг ⁹¹ таржималаридан бошланиб, улар хозирги кунгача хитойшунослар орасида энг яхшиси деб хисобланади. Эстафетани шу новеллаларнинг ўзи ва янгиларини таржима қила бошлаган П.М.Устин олди. Бирок таржима бу энди янги асар бўлиб, унда нималардир йўколган бўлади. Оригиналда новелла ритмик ва киска проза бўлиб янграса, чет тилига таржима килингач, бадиийстилистик борада у энди маълум бир чет тилидаги асарни акс эттиради, "чунки...хар бир тилнинг ўз конунлари бор. Бегона тил конунлари бўйича бўлиши мукаррар бўлган, шу тилда енгил ва табиий янграйдиган нарсалар, чет тилида кўпинча ортикча нарса бўлиб колади. Бизнинг сўзларимиз одатда узунрок — демак сўзма-сўз

405

 $^{^{91}}$ Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжая о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева – М.: Худож. лит., 1983. – С. 72–79.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

таржима қилинса, бутун ибора анча узун ва мужмал бўлиб қолади. Ўқувчи таржимани оригинал ўз юртида қабул қилинганидек қабул қилиши учун ниманидир ташлаб юбориш, ниманидир қайта тузиш, ниманидир соддалаштириш керак бўлади"⁹².

Синологлар В.М.Алексеев таржималарининг мукаммаллигига эътиборни қаратишган. «Василий Михайлович Алексеев ва унинг Ляо Жай» мақоласида машхур хитой тили ва адабиётининг билимдони Л.З.Эйдлин академик В.М.Алексеевнинг нафақат хитойча менталликни, балки матннинг иероглифлик "намойишкорлиги"ни ҳам яхши билишига ишонарли далил келтиради: "...Ляо Жай ҳикояларида эгнига "э гуань" кийиб олган одамлар пайдо бўлади, бу «баланд қалпоқлар"ни англатади. Аммо "э" иероглифининг маъноли қисмини ўкувчига муайян образни тасвирловчи тоғ ифодалайди, таржимон шундай деб ёзади: "бир зумда баланд, тоғдек чўққайиб турган қалпоқ кийган тўрт ёки беш киши пайдо бўлди ..." "93".

Хитой ёзма нуткига нисбатан бундай ажойиб зийраклик, нафакат мазмунининг нозик томонларини, балки иероглифли ёзувнинг эмоционал таъсири хусусиятларини ҳам саклаб қолишга бўлган интилиш, В.М.Алексеевнинг барча таржималарига хос. Олим бегона тилда ёзилган асарни абсолют равишда таржима қилиб бўлмаслигини яхши тушунган. У, "таржимон — бу факат таржимон, у иборалар, сўзлар, баъзан образлар билан ишлайди, лекин Пушкиннинг таржимони Пушкин эмас, Ляо Жайнинг таржимони эса Ляо Жай эмас" деб ёзган. Мазкур ишда биз Пу Сунглинг новелласи "青风" ва унинг В.М.Алексеев таржимасидаги варианти "Гўзал Чинфэн" материалида таржиманинг айрим аспектларини кўриб чикмокчимиз. Бу Пу Сунглинг ёзувининг бадиий услуби хусусиятларини тўларок ва чукуррок очиш имконини беради. Таржимани ажратиб турувчи биринчи нарса - бу номи бўлиб, унда В. М.Алексеев қахрамон

⁹² Галь Н. Слово живое и мертвое. – М.: Издательский дом «София», 2003. – С. 222.

 $^{^{93}}$ Эйдлин Л.З. Василий Михайлович Алексеев и его Ляо Чжай // Пу Сунлин Рассказы Ляо Чжая о чудесах. – М.: Худож. лит, 1973 – С. 8.

 $^{^{94}}$ Алексеев В.М. Предисловие переводчика // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжая о необычайном. – М.: Худож. Лит., 1983. – С. 26.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Цинфэн 青凤 нинг исмига "гўзал" сўзини қўшади. Бундай услуб унинг кўпттаржималарида кузатилади. Сабаби оддий — Пу Сунглинг новеллалари кўпинча бош қахрамон номлари билан аталади, чет элликлар учун "Чинфэн" сўзи хеч қандай маъно англатмайди, "гўзал" атамасининг қўшилиши эса ўкувчига маъно беради: ҳикояда талабанинг ҳаётида қиз пайдо бўлади.

"门户素所习识,竟拨蒿蓬,曲折而入" ибораси "У дарвоза ва эшикларнинг жойлашшишини жуда яхши биларди ва ёввойи бурган оралаб йўлкадан гох у ёққа, гох бу ёққа шахдам юра бошлади. Нихоят у катта уйга кирди"95 деб таржима қилинган. Бу ерда битта боғланган қўшма иккита гапнинг содда гапга грамматик трансформацияланишини кузатиш мумкин, лекин қизиғи шундаки, 蒿蓬 ("қуюқ бурган ўтлари") "ёввойи бурган" деб таржима қилинган, яъни таржимон бу холда маънонинг генерализацияланиш усулини қўллаган. Сабаби бу ерда "бурган" ёки "ёввойи бурган" – унча ахамияти йўқ, ёки сюжетнинг ривожланишида бу образ иштирок этмайди ва рамзий вазифани ўтамайди.

Пу Сунглингда қуйидагини ўқиймиз: "东向一少年,可二十许; 右一女郎,裁及笄耳". Таржимаси қуйидагича: "Чапга қараганда ёши йигирмалардан сал ошган йигит, ўнгга қараганда эндигина сочини турмаклай бошлаган қиз"⁹⁶. Оригиналда йигит (少年) юзини шарққа буриб ўтиради (东向).

Анъанавий хитойликлар йўналишни дунё томонларига боғлаб кўрсатадилар. Аксарият чет эллик ўкувчи учун бундай кўрсатиш шарт эмас. Қахрамон қизнинг ёшлигини кўрсатувчи "裁及笄耳" "эндигина сочини турмаклай бошлаган" ибора эса — матнга мумкин ва зарур бўлган киритма бўлиб ҳисобланади. Бу энди - оёқни бинт билан ўраш каби миллий хусусият, шунинг учун чет тили матнига ҳам ўгирилади. Бу ибора қиз эндигина 15 ёшга кирганини англатади.

 $^{^{95}}$ Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжая о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева – М.: Худож. лит., 1983. – С. 61.

 $^{^{96}}$ Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжая о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева – М.: Худож. лит., 1983. – С. 73.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Пу Сунглинг новеллаларига берган изохларида В.М.Алексеев мазкур ходиса талқинини келтиради. Чинфэннинг оёқларига бинт ўрашгани, биз уни учратганимизда унинг оёқлари "тўғри" ой каби ўроксимон шаклга киргани ҳам новеллада зикр этилади: "生隐蹑莲钩,..." бунга таржимада: "Талаба, аста, сездирмасдан, зимдан унинг лотос илгагига босди,..." ибора мос келади, — бу ерда 莲钩 айнан "лотос илгаги" нинг ўзи бўлиб ҳисобланади. Шуниси диққатга сазоворки, таржимада оригинал метафораси сақлаб қолинган.

Ўз новелласида Пу Сунглинг шундай ёзади: "谁何入入闺闼?" Ушбу иборани В.М.Алексеев бундай таржима қилади: "... Бировнинг уйига келган ким", бунда талаба "бировнинг" уйига кириб келганлигига шаъма қилинади. Ёзувчида эса асарнинг диққат марказда — оила аъзоси бўлмаган эркакларга кириш ман этилган "уйнинг аёллар қисми" 闺 семаси туради. Шундай қилиб талаба Чюйбин 去病 нафақат бировнинг уйига, балки бегона эракак 外人 сифатида унинг кириши ман этилган уйининг аёллар қисмига кириб боради.

Оригиналда шундай ўқиймиз: "乃揖生入,便呼家人易馔". Таржимада: "Айтди, талабага бош эгди ва хизматкорларга бошқатдан дастурхон ёзишни буюриб, талабани хонага бошлаб кирди". Бу ерда кўзга биринчи навбатда ташланадиган (ёки қулоққа чалинадиган) нарса — таржима қилишда оригинал ритмика йўқолиши. Шуни таъкидлаш керакки, бундай ҳол бутун Пу Сунглинг таржималарига хос. Юқорида келтирилган ибора — фақат хусусий ҳол, яққол мисол бўлиб, унда феълни ишлатиш билан ритмикани сақлаб қолишга уриниш қилинган.

Пу Сунглинг Чинфэнни анъанавий поэтик пассажлар билан таърифлайди: "弱态生娇,秋波流慧", уларни В.М.Алексеев, рус тилида келтирилган фразеологизм учун худди шундай киска ва маъноли бирлик бўлмаганлиги сабабли, куйидагича таржима килишга мажбур: "...жозибани туғдирувчи нафис шакллар, кузги тўлкинлар мисоли мусаффо кўзлар ва барк уриб турган акл" (秋波 – сўзма-сўз

 $^{^{97}}$ Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжая о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева – М.: Худож. лит., 1983. – С. 74.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

"кузги тўлқинлар" — қизнинг чиройли кўзларини таърифловчи анъанавий хитойча поэтик образ. Ляо Жайда "秋波流慧" метафорасининг сўзма-сўз таржимаси "кузги тўлқинлар ақлни балқитади", В.М.Алексеевда — эксплицит солиштирма — "кўзлари мусаффо, бамисоли кузги сувлар ва ақли балқиб туради". Бунда лексик-грамматик трансформацияни кузатамиз: бунда таржимага "мусаффо" сўзи кўшилган ва сўзма-сўз "ақлни балқитади" ўрнига 流慧 "ақлни балқитаётган" иборани ўқиймиз. Тўртта иероглиф "秋波流慧" билан яратиладиган образ хитойча менталлик учун тугатилган хисобланади.

"青凤" новелласидан олинган қуйидаги ибора ҳам шу тартибда: "吳致敬曰: "久仰山斗!", — унинг маъносини таржимада қуйидагича ўгириш мумкин: "Қария талабага эҳтиром билан салом бериб деди: Мен анчадан буён бу ҳурматли жанобга таъзимимни қалбимда олиб юрибман! Алексеевда мазкур ибора қуйидагича таржима қилинган: «Шунда қария, унга эҳтиром билан салом бериб, деди: Сизни анчадан бери танийман. Одамлар Чўмич юлдузларига ёки Тай тоғига қарагандек, Сизга завқ-шавқ, ҳурмат билан қарайман"98.

Оригиналнинг қисқалиги ва маънодорлиги, шунингдек ритмикаси йўқолганлиги ойдек равшан — икки тилнинг хусусиятлари туфайли таржимада йўқотишлар муқаррар. Бунда таржимада образлилик йўқолдими? Келинг шуни кўриб чиқамиз.

Биринчидан, В.М.Алексеев келтирилган гапнинг юқоридаги диалог билан мантикий боғланишини кўрсатиш учун оригиналда бўлмаган "шунда" боғловчи сўзни қўллайди. Вэньянь учун бу шарт эмас.

Иккинчидан, 致敬 феъли "эҳтиром билан салом берди" деб таржима қилинади, бу 致敬 сўзининг иккита ташкил этувчисини адекват таржима қилиш бўлиб ҳисобланади: а) одамларга салом бериш; б) одамларга ўз эҳтиромини билдириш 99. Хитойлик ўқувчи

 $^{^{98}}$ Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжая о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева – М.: Худож. лит., 1983. – С. 73.

⁹⁹现代汉语词典 (第五版). - 北京: 商务印书馆, 2006年. - 1759页.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

учун бу иккала маъно ҳам 致敬 феълининг семантик қисмига имманент тарзда хос бўлиб, у умумий ҳолда лексик бирлик сифатида айнан шу икки маънони ифодалайди. Рус тилида эса бундай лексема йўк, шу боис 致敬 сўз англатадиган маъно икки сўз билан ифодаланиб, улар фақат бирга 致敬 лексемага мос келади.

Учинчидан, "久仰山斗!" саломлашиш иборасида унда имплицит равишда мавжуд бўлган коннотатив-ассоциатив маънолар чет тилида эксплицит иборага айланади, бунга сабаб қуйидагилар. Хитой ўкувчиси ўз тараккиёти жараёнида зарур бўлган билимларга (маданий, ижтимоий, тарихий ва х.к.ларга) эга бўлади, улар туфайли тилининг у ёки бу иборалари у учун маънога тўлади. Масалан, қандайдир бир киши борасидаги айтилган фикрни солиштиринг: "Вой, Геракл, Гераклнинг ўзи-я!" – агар биз Геракл тўғрисидаги афсоналарнинг хеч бўлмаганда бир қисмини билсак, сўзлаётган одам адресатнинг жисмонан бақувватлиги хақида гапираётганлигини борасида юқоридаги Хитой ибора тушунамиз. ТИЛИ ченъюйлар ёки фразеологик бирликларга 成语 хослигини таъкидлаш керак. Алексеев мўлжаллаган ўкувчи эса, масалан, мана бу иборани тушуниш учун Хитой маданиятига тегишли асосий билимларнинг шундай захирасига эга эмас: "О Тайшань тоғи, о Катта айиқ юлдузи, Сизга анчадан бери таъзим қилиб келаман!" Ха, ўкувчи мурожаат услубининг қандайдир кўтаринкилигини хис этади, аммо мухтарам хамсухбатни қандайдир тоғ ва хатто Катта Айиқ юлдузи ўхшатиш ортида нима туради, деган савол қолади. Бошқа томондан, "久仰山 斗! "иборани (қария Ху талабаға ўз эҳтиромини билдиришини кўрсатиш учун) функционал тарзда шундай таржима қилиш мумкин: "Сизнинг сиймонгизда доим донишмандлик манбаидан бахраманд бўлишни орзу қилар эдим", бу маданий-тил анъанасига яқинрокдир. Аммо образлилик йўколади! Алексеев имкон қадар етказишга ҳаракат қилган хитойча специфика йўқолади 100. Келинг, "久仰山 斗! "ибораси нимани англатишини тушуниб оламиз. «久仰» –

 $^{^{100}}$ Эйдлин Л.З. Василий Михайлович Алексеев и его Ляо Чжай // Пу Сунлин Рассказы Ляо Чжая о чудесах. – М.: Худож. лит, 1973 – С. 8.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

мурожаат қилишда ҳушмуомалалик шакли "Сизнинг олдингизда анчадан бери таъзим киламан" маъносини ифодалайди, одатда сухбатдошлар биринчи марта учрашганда айтилади. морфемали конракция йўли билан хосил килинган мураккаб қисқартирилган сўз бўлиб, унда 1-чи ва 3-чи компонентлар тушириб қолдирилган 101. "泰山北斗" иборасидан ҳосил бўлган мазкур сўз эса юқори ахлоқли ва кенг машхур ёки буюк ютуқларга эга бўлган барчанинг хурматига сазовор бўлган кишини ифодалаш метафораси Бундай бўлиб хисобланади. метафоранинг пайдо хитойликлар тоғ ва юлдузлар туркумига берадиган ўша мухимлик ва муқаддас характер сабаб бўлади.

"Қиз бола уйининг муқаддас қоидалари" ¹⁰² ибораси ўзига эътиборни қаратади. Оригиналда: "叔闺训严", бу ерда 严 – "қатъий", 训 – "кўрсатма / ўгит / насихат", 闺 – бизга таниш бўлган "уйнинг аёллар қисми", 叔 эса – "амаки" маъносига эга. Кейинчалик, Чинфэн талабага Ху Ичюнь унинг ўз отаси эмаслигини айтади, уни айнан 叔 деб атайди. Унда Ляо Жай иборасининг маъноси рус тилига қуйидагича ўгирилиши мумкин: "Амакимнинг уйнинг аёллар қисми асосан турмушга чиқмаган қиз сифатида менинг аҳлоқим ўгитлари қатъий ва қаттиқ". Яъни Чинфэн нотаниш борасидаги учрашмаслиги, билан улар билан сухбатлашмаслиги керак ва х.к.. Аммо В.М.Алексеев бундай катта ва поэтик бўлмаган иборани бадиий асар матнида қолдира олмасди. У сўзма-сўз таржимани эмас, балки новелланинг маъноси кайфиятини етказишга харакат қилди. Шунинг учун хам таржимон бирмунча ўзгачароқ "Қиз бола уйининг муқаддас иборасини яратади.

Биз учун, шунингдек, қуйидаги иборанинг таржимаси ҳам қизиқарли: "生曰: "楼下之羞, 耿耿在念, 他事不敢预闻。必欲仆效绵薄,非青凤来不可!" В.М.Алексеев қуйидаги вариантни таклиф

 $^{^{101}}$ Горелов В.И. Лексикология китайского языка. – М.: Просвещение, 1984. – С.88.

 $^{^{102} \}Pi y$ Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжая о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева — М.: Худож. лит., 1983. — С. 75.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

этади: "Биласизми, – деб жавоб берарди бунга талаба, – мен ўшанда бошимдан кечирган шармандагарчилик ва хакорат қалбимни оловдек ёндиряпти. Бошка нарсалар тўгрисида гапиришга йўл кўймайман, лекин сиз буни истасангиз, сизга бундай химматни кўрсатар эдим, фақат бу ерда менинг ёнимда Чинфэн бўлади" 103. Хитойча матннинг ихчамлигини яна бир бор таъкидлаб ўтиб, муносиб-ибораларнинг структур-мазмунли хусусиятларининг тахлилига ўтамиз. Бошқа шунга ўхшаш кўпгина холлардаги каби 生日 (сўзма-сўз "талаба деди" деб таржима қилинади) нейтрал иборага В.М.Алексеев контекстга мос келадиган вариантни танлайди, яъни – "...бунга жавоб берарди талаба...". Вэньяньдан фаркли равишда рус тилида боғланган матнда кўчирма гапни таржима қилиш учун муаллиф нимани, қандай аташининг турли-туман шаклларининг мавжудлиги норма бўлиб хисобланади. Бундан ташқари бу ерда Алексеев "бунга" сўзи билан ўкувчига олдинги гап билан мантикий боғланишга ёрдам беради. Вэньяньда бу боғланиш имплицитдир, у минимум лексик ва расмийграмматик кўрсаткичларига эга.

"S ⊟"тур гаплардаги, бу ерда S – "⊟" ("сўзламок/ айтмоқ") ҳаракат субъекти, ⊟ сўзларни таржима қилиш масаласини кўтариб, кўриб чиқилаётган матнлардан олинган тилларо мувофикликларни танлашни ўтказиш лозим деб ҳисоблаймиз.

танлашни утказиш лозим део хисоолаимиз.					
清凤		Гўзал Чинфэн			
1.	生曰	1.	жавоб берди талаба		
2.	生曰	2.	деди Гэн		
3.	叟曰	3.	деди қария		
4.	叟曰	4.	дер эди қария		
5.	叟曰	5.	қария деди		
6.	女曰	6.	у (қиз) дер эди унга (йигитга)		
7.	女曰	7.	Чинфэн ҳикоя қиларди		

 $^{^{103}}$ Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжая о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева – М.: Худож. лит., 1983. – С. 77.

412

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

8.	女曰	8.	дер эди қиз
9.	孝儿曰	9.	< - > (фақат Сяоэрнинг кўчирма
		гапи бор)	
10.	生曰	10.	бунга жавоб берарди талаба
11.	生曰	11.	рози бўларди талаба

Жадвалдан кўриниб турганидек, В.М.Алексеев, ҳам контекстни, ҳам рус тили анъаналарини инобатга олган ҳолда, таржимага ижодий ёндашган. 女 ("аёл") сўзини таржима қилиш учун "у", "Чинфэн", "қиз", сўзларини танлаб, улар мазкур матнда эквивалент бўлди. (生) Талаба "жавоб берарди", "сўзларди", "рози бўларди" ва "айтди" мисолларни кўришимиз мумкин.

Қаралаётган иборага қайтиб, солиштириб чиқамиз. "楼下之羞"ни Алексеев шундай таржима қилган: "мен ўша вақтда бошимдан кечирган ўша шармандагарчилик ва ҳақорат", талабанинг кўчирма "биласизми" бошидаги сўзни хам Алекссев боғланишни таъминлаш учун киргазган. Шу билан бирга "楼下之羞" "биринчи/ пастки қаватнинг шармандагарчилиги" деб сўзма-сўз новелласидаги таржима Сунглинг бу килинади. Пу Матннинг экан? шармандагарчилик нима юқорироғига назар ташласак, куйидаги иборани кўришимиз мумкин: "妻不从, 生乃自 往, 读于楼下. 夜方凭几, ..."104. Талаба шу ерда – "биринчи қаватда" ўтказган тунда нима содир бўлди? Маълумки Ху Ичюнь талаба ва Чинфэннинг сухбатлашиб ўтирганини кўриб қолади, ғазабга миниб қизни олиб чиқиб кетади, Гэнни яна учрашиш умидидан махрум қилиб, ёлғиз қолдиради. Талаба "楼下之羞" деганида айнан шу вазиятни назарда тутади. Бу иборани Алексеев тили қоидалари ва новелланинг контекстига мувофик таржима килади.

羞 ("шармандагарчилик, уят") икки маънода берилган: «шарманадагрчилик ва ҳақорат», бу билан "мен ўшанда бошимдан кечирган уят" дейишга нисбатан кўпроқ ифодалилик ва сюжетга кўпроқ мувофикликка эришилган, чунки бу уят кимнингдир ножўя

413

 $^{^{104}}$ Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжая о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева — М.: Худож. лит., 1983. — С. 75.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

ҳатти-ҳаракати, ёки талабанинг ўзининг ножўя аҳлоқидан келиб чиққан бўлиши мумкин. "Бошимдан кечирдим" сўзи билан Алексеев вэньяньнинг олий тил услубини етказишга ҳаракат қилади.

Хитойча вариантда "楼下之羞" гап бошига олиб чикилган ва вергуль билан ажратилган. Бу ерда мазкур гап 念 феълига воситасиз тўлдирувчи вазифасида келади. У кўрсатилган тарзда ажратилган бўлиб, мантикий урғу вазифасини ўтайди. Таржимада ушбу холат инобатга олинади: "ўша" кўрсатиш олмоши ва тегишли синтаксик қўлланган: "ўша шармандагарчилик конструкция қайсики...". "Шундай ёнадики" сўзлари тилга олинган вокеалар бундан уч йил муқаддам содир бўлган бўлса хам, талаба уларни кечагидек эслашини, бундан ташқари қалбидаги шармандагарчилик ва алам хисси уч йилдан бери яшаб келиши ва хозир хам сўзларни камаймаганлигини англатади. Ушбу киритиш Алексеев ниманингдир хозирги вактда мавжудлигини англатиб, бу хитойча матнда «在» равиши орқали ифодаланган. Боз устига бу ерда хозирги замон ўтган замон холати билан боғлиқлиги на лексик, на грамматик акс этмаган бўлса хам, назарда тутилган. структурага келсак, таржима қилинганда у трансформацияланади. "楼 下之羞,耿耿在念" – эгаси аник гапларга тегишли бўлган кўшма гап бўлаги бўлиб, мустақил икки бўлакли гапга модификацияланган: "Биласизми, мен ўшанда бошимдан кечирган шармандагарчилик ва хақорат, қалбимда шундай ёнадики". Агар биз хитойча гапни, сўзларни уларнинг бевосита келиш тартибида жойлаштириш учун трансформациялайдиган бўлсак, у холда куйидагича гап хосил бўлади: "耿耿在念楼下之羞", бу ерда 耿耿 – ҳолат равиши («ёрқин/ равшан/ жонли»), 在 – вақт равиши, 念 – феъл-предикат (ўйламоқ бирор кимса, бирор нарса тўғрисида), 楼下 - 羞 тўлдирувчига аникловчи, \angle – атрибутив муносабатлар кўрсаткичи. сўзма-сўз қуйидаги таржима хосил бўлади: "Хозир равшан (тасаввур килмокдаман) **ўйламокдаман** бино пастидаги шармандагарчилик тўғрисида", – бу албатта сўзма-сўз таржима, бадиий таржима эмас. Алексеев эса тил қоидаларидан ташқари, матннинг иероглифлик "кўриниши" ҳам инобатга олинган, чунки 念

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

сўзи маъноли қисми сифатида 心 "юрак", графемасига эга, юрак бу қалб тўри деганидир 105 .

Ундан кейин кўриб чикилаётган ибора (талабанинг сўзлари) Алексеев таржимасида лексик-грамматик трансформацияланган. Гап шундаки, "楼下之羞,耿耿在念,他事不敢预闻" – ибораси расмийграмматик кўрсаткичлари бўйича боғловчисиз, муносабатларни характери бўйича сабаб-оқибатлидир. У қуйидагига трансформацияланиши мумкин: "因为我耿耿在念楼下之羞,所以他 事不敢预…" – унинг маъноси қуйидагича: "чунки қалбимда ўша пастки этаждаги, шармандагарчилик яшамоқда, шунинг учун бошқа масалани ҳал қилишга журъат этолмасдим". Кейинги гапни: "必欲仆 效绵薄,非青凤来不可!" – қуйидагича таржима қиламиз: "албатта шу майда ва осон ишда ёрдам бермокчиман, аммо албатта Чинфэн келиши керак". Яъни жумлани ўзгартириб қуйидагини хосил қиламиз: "Фақат бу ерда Чинфэн бўлсагина, менда сизга бу арзимас хизматни кўрсатиш истаги пайдо бўлади". Кўриб труганимиздек, В.М.Алексеев "他事不敢预闻" ва "必欲仆效绵薄, 非青凤来不可!" кисмларни битта эргашган қушма гапга бирлаштиради, бу маъно жихатидан ўзини оқлайди.

敢 феълининг тавсифига мурожаат қиламиз. Пу Сунглингда типик хушмуомалалик иборасини кўрамиз: "бирор-бир бошқа масаланинг муҳокамасида иштирок этишга журъат этолмасдим ("他事不敢预闻"), аммо бунисида майли, ёрдам берганим бўлсин, фақат бир шарт билан — ҳозир кўз олдимда Чинфэн пайдо бўлади". Алексеев маъноси «敢» га яқин бўлган , аммо бошқачароқ феълни — "рухсат этаман" феълини танлади. Кўриб чиқилаётган контекстда уни икки хил маънода тушуниш мумкин: 1) бошқа одамларга рухсат этмайман ва 2) ўзимга йўл қўймайман, — бунда биз иккинчи талқинни танлаймиз. Турли сабабларга кўра ўзига йўл қўймаслик мумкин, жумладан журъат этмаган ҳолда ҳам . Шундай қилиб, Алексеев бу ерда ҳам таржимага тўғри вариантни топган.

December 2022

 $^{^{105}}$ Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжая о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева – М.: Худож. лит., 1983. – С. 76.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Қуйида Алексеев оригинал ритмикасини қандай етказишга ҳаракт қилганлигига алоҳида эътиборни қаратмоқчимиз. Юқорида айтиб ўтганимиздек, вэньянь — юқори даражада иероглифли, қисқача тил. Унда барча ортиқча нарсалар ташлаб юборилади. Лўнда, сермазмун иборалар қолиб, улар бирга, арзимас деталларга эътибор бермаган ҳолда аниқ ривожланаётган воқеалар таассуротини қолдирувчи ритмик матнни ташкил қилади. Ҳикоя жонли бўлиб, доим олдинга интилади¹⁰⁶.

Буни яхши тушунган Алексеев, рус тилида ифода этишнинг тегишли шаклини – феълли шаклини топади. Унинг таржималари (хусусан "Гўзал Чинфэн" новелласи ҳам) феълларнинг тез-тез ва мунтазам қўлланиши билан ажралиб туради. Гарчи таржимада сифатдош ва равишдошли бирикмалар хам мавжуд бўлсада, улар хикояни секинлаштириши мумкинлиги туфайли, таржимон феълнинг инфинитив ва шахсли шаклларини афзал кўриб, уларни имкон қадар камроқ ишлатишга ҳаракат қилади. "Чинфэн" новелласида феъл билан ифодаланган предикатга эга бўлмаган гаплар деярли йўк. Масалан, қуйидаги гапни олайлик: "Деди, талабага таъзим қилди ва уни хонага бошлаб кирди", буни қуйидагича ҳам таржима қилиш мумкин: "деди ва талабага таъзим килганча уни хонага олиб кирди." Шу билан бирга В.М. Алексеев сифатдошли ва равишдошли оборотларини қўллашдан воз кечмайди, чунки бу холда, масалан, мана бу гаплардаги асосий харакат билан кечадиган харакатни (равишдошли оборотни) қандай ифодалаш мумкин : "Уша қиз, ўзида бу нигохни хис этиб, бошини эгди."- "女觉之, 辄俯其首"; "Уйга келгач, Чинфэнни хеч бўлмаганда яна бир бор кўриш умидида, у ўз хотинига бутун мол-мулкини олиб ўша ерга бориб яшашни таклиф қила бошлади, аммо хотини кўнмади" – "归与妻谋,欲携家而居之, 冀得一遇。妻不从"; "Кутилмаганда талабани кўриб қолиб, қиз қўрқиб кетди ва кетидан иккала эшикни тез ёпиб, орқага қараб кетди" - "骤见生,骇而却退,遽阖双扉。"¹⁰⁷

 $^{^{106}}$ Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжая о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева – М.: Худож. лит., 1983. – С. 77.

 $^{^{107}}$ Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжая о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева — М.: Худож. лит., 1983. — С. 75.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Охирги мисолда Чинфэннинг ички дунёсини характерлайдиган ҳаракатларнинг тезлиги ҳам синтаксик, ҳам лексик ("кутилмаганда", "шу заҳоти") конструкциялар ёрдамида ифодаланади. Ушбу матнни унинг хитойча варианти билан солиштириш натижалари эътиборга лойик бўлиб, уларда ҳам ҳаракатнинг тезлиги, бир зумлигини ифодалашнинг лексик воситалари мавжуд (骤 – "бирдан, тўсатдан", 達 – "зудлик билан; шошилинч"), синтаксик борада эса гап вэньянь услубига хос бўлган намунани акс эттиради. Биринчидан, ҳаракат субъекти (Чинфэн)ни ўкувчининг ўзи мустақил равишда қўйиши керак. Бу борада В.М.Алекссев хитойча матнни анча аниқ таржима қилишга муваффақ бўлган. Солиштириб кўринг:

Гўзал Чинфэн 青凤 бу Чинфэн 视之,则青凤也。骤见生, Қараса келаётибди. Талабани 骇而却退,遽阖双扉。 кутилмаганда кўриб колиб, қўрқиб захоти кетди ва ШУ ортидан иккала ЭШИКНИ ёпиб, орқага кетди.

Иккинчидан, вэньяньга хос бўлган лексемалар ва шу ёки бошқа лексемалар тўплами билан ифодаланувчи тушунчалар мавжуд, яъни сўзлар ва гап бўлаклари орасидаги муносабатларнинг расмийграмматик кўрсаткичлари йўк. Лексема ва тушунчаларни бир бутун тасвирга бирлаштириб, ўкувчи вазият тўгрисида муайян образни хосил қилади.

骤见生	кутилмаганда талабани кўриб
	қолди
骇而却退	қўрқиб кетди ва ортга тисарилди
遽阖双扉	шошилганча икки тавақа ортига

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Кўриб турибмизки, "遽阖双扉" ибораси равиш холи сифатида феълини аниклаб келади, байхуадан фаркли равишда у 却退 грамматик жихатдан расмийлаштирилмаган. Яна шуни таъкидлаш керакки, В.М.Алексеев равишдошли бирикмани қушиб, уюшиқ кесимлардан иборат бўлган содда гап сифатида сақлаб қолган. В.М.Алексеев оригиналнинг ритмикаси ва қисқалигини етказиш учун шунингдек эллиптик ("Менга ҳам шундай хотин бўлганда эди!", тўликсиз ("Бўлмаса-чи, ...!" ёки кўшма эргаш гаплар ўрнига боғловчисиз ("Юраги эса шундай айландики, шундай айландики – у Чинфэнга бўлган ўз хиссиётларини унута олмади", "Қараса – бу Чинфэн келаётибди") гапларни ишлатган. Чинфэн сўзларини эса В.М.Алексеев мана бундай таржима қилган: "今已卜居他所,一家皆 移什物赴新居" – "Энди бошқа жойга кўчиб ўтишга қарор қилдик, бутун оила лаш-луши билан ўша ерга кўчиб ўтди". Аслида эса, "今已 卜居他所" – шунчаки, "энди бошқа ерга кўчиб ўтишга қарор қилдик" эмас, балки "энди эса фол (卜居) ёрдамида яшаш учун бошқа жойни танладик" деб таржима қилиниши керак Уша даврларда Хитойда йўлга чиқишда, бирор нарса қуриш, ёки бирор кимсани дафн этишда – олий кучлар тўғри жой ва вақтни кўрсатиши учун доим фол очиш маросими ўтказиларди. Бу хитой хакикатининг реалияси. Чинфэн бу хакда оддий хол сифатида сўз юритади. Сюжетнинг ривожланишига бу детальнинг йўклиги таъсир этмайди, бирок бизнинг назаримизда таржимада фақат шу мамлакатга хос бўлган реалиялардан бири сифатида, масалан, оёққа бинт ўраш маросими каби, сақланиб қолиши мумкин эди.

Шундай қилиб, Пу Сунглинг новеллаларини таржима қилишнинг айрим аспектларининг таҳлили шуни кўрсатадики, яхши таржимон нафақат икки тилни, балки икки халқнинг тарихи ва маданиятини ҳам яхши билиш керак. Таржимаси кимларга мўлжалланганлигини тасаввур қилиб, у қаерда зарур бўлган хитойча реалияни қолдириш, қаерда оригинал тасвир берилиши кераклигини, ўша ёки ўхшаш ассоциацияларни келтириб чиқарадиган, қаерда тилдаги

418

December 2022

 $^{^{108}}$ Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжая о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева – М.: Худож. лит., 1983. – С. 77.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

эквивалентини киритиш кераклигини белгилай олиши керак. Лекин шу ерда ҳеч қандай таржима оригиналнинг бутун жозибасини тўлиқ ҳис этиш имконини бермаслигини эслатиб ўтамиз¹⁰⁹.

Тахлил жараёнида таржимон ўзи истаган натижага эришиш учун қуйидаги усул ва услубларни қўллагани аниқланди: ўқувчига гап ким хакида боришини маълум килиш максадида, асар номидаги кахрамон исмига кўшимча қилиниши; хитой тилининг идеографик "кўринишини" етказиш учун таърифловчи конструкцияларнинг қўлланиши; оригиналнинг эмоционал таъсир хусусиятларини сақлаб қолиш учун китоб услубидаги лексиканинг қўлланиши; оригиналнинг сиқиқлиги ва ритмикасини етказиш мақсадида инфинитивлар, боғловчисиз, тулиқсиз ва эллиптик гапларнинг қулланиши; хитойча спецификани етказиш мақсадида хитойча фразеологизмлар ва турғун сўз бирикмалари образлилигининг сақланиши; вэньяньда кўчма гапни ифодалаш учун муаллиф томонидан сўзларида мунтазам \Box ("сўзламок") феълининг қўлланадиган тилда турли эквивалентларга алмаштирилиши аникланди.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати:

- 1. Алексеев В.М. Предисловие переводчика // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжая о необычайном. М.: Худож. Лит., 1983.
- 2. Алексеев В.М. Из жизни старого русского китаиста // Алексеев В.М. Наука о Востоке. М.: Наука, 1982.
- 3. Галь Н. Слово живое и мертвое. М.: Издательский дом «София», 2003.
- 4. Горелов В.И. Лексикология китайского языка. М.: Просвещение, 1984. Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжая о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева М.: Худож. лит., 1983.
- 5. Чжай // Пу Сунлин Рассказы Ляо Чжая о чудесах. М.: Худож. лит, 1973.
- 6. Эйдлин Л.З. Василий Михайлович Алексеев и его Ляо Чжай // Пу Сунлин Рассказы Ляо Чжая о чудесах. М.: Худож. лит, 1973.
- 7. Hashimova Sabohat Abdullaevna. International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding. <u>Peculiarities of Making Nouns Using Suffixes in Chinese (On the Example of Suffixes 家 "Jia" and 者 "Zhe")</u>.

December 2022 www.oriens.uz

_

 $^{^{109}}$ Алексеев В.М. Из жизни старого русского китаиста // Алексеев В.М. Наука о Востоке. — М.: Наука, 1982.-C.304.

R VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 **SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7**

- 8. Хашимова С.А. Sharq ma'shali <u>ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ОБРАЗОВАНИЯ</u> МЕСТОИМЕНИЙ С ПОМОЩЬЮ АФФИКСАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ
- 9. 现代汉语词典 (第五版). 北京: 商务印书馆, 2006年.

420

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

СВОЙСТВА ГЛАГОЛОВ АКТИВНОГО ВОСПРИЯТИЯ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-421-423

Индира Рустам кизи НАРКУЛОВА,

доктор философии по педагогическим наукам (PhD), старший преподаватель кафедры «Изучение языков» Университета общественной безопасности Республики Узбекистан

Аннотация: В данной статье рассмотрена роль глаголов активного восприятия при изучении русского языка курсантами Университета общественной безопасности Республики Узбекистан. Так как глаголы этого класса неоднородны по своему характеру и могут возникнуть трудности при изучении русского языка. Одни из них выражают зрительное восприятие (включающее в себя совокупность процессов построения зрительного образа окружающего мира), слуховое восприятие (способность получать и интерпретировать информацию, которая достигает наших ушей через волны звуковых частот, передаваемые по воздуху или иным образом), а также тактильное восприятие (ощущение давления, тепла, холода, возникающее при прикосновении кожи к чему-нибудь) и обоняние (способность к восприятию и различению запахов).

Ключевые слова: глаголы активного восприятия, русский язык как иностранный, актантная структура.

Глаголы восприятия – это глаголы, описывающие способы окружающей действительности. человеком перцептивное значение данных глаголов 'воспринимать кого-либо, что-либо'. Кроме ΤΟΓΟ, семантические структуры дифференциальных восприятия включают И несколько 'способность восприятия', перцептивного 'постоянное способности', 'обладание функционирование перцептивной способностью', 'каузирование этой способности' [Белова 2012]. Глаголы восприятия обозначают пять подсистем человеческого восприятия (зрение, слух, обоняние, вкус, осязание), каждая которых включает определенное количество глаголов, обозначающих все виды восприятия.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

В современном русском языке глаголы восприятия делятся на две группы: слова со значением пассивного и активного восприятия. Активным называется восприятие, при котором субъект восприятия специально нечто делает для того, чтобы воспринимать объект. Предикаты со значением пассивного восприятия в современном русском языке https://studbooks.net/2094305/literatura/predikaty_znacheniem_passivnog o vospriyatiya sovremennom russkom yazyke]. К глаголам, обозначающим активное восприятие относят пробовать (на вкус), щупать, нюхать, слушать, смотреть и их производные. Для каждого вида активного восприятия существует парный глагол, обозначающий пассивное действие: смотреть - видеть, слушать слышать, нюхать - обонять, щупать - осязать.

Рассмотрим глаголы, обозначающие активное восприятие:

Пробовать что-то на вкус - «есть или пить для определения вкуса, готовности чего-либо; делать так, чтобы небольшое количество вещества (пищи, жидкости) и язык касались друг друга, для того чтобы воспринимать вкус» [Современный толковый словарь русского языка 2000]. Например: Повар **пробует** суп.

Щупать - «прикасаться к кому-нибудь или чему-нибудь рукой, пальцами для того, чтобы ощущать, распознавать, исследовать». Например: **Врач <u>шупает</u> утопленнику пульс, начинает делать ему искусственное дыхание.**

Нюхать - «вдыхать через нос с целью ощутить, распознать запах; обонять для распознавания запаха». Например: **Но когда мать** увидела, как сынок <u>нюхает</u> и слизывает кровь со своей разбитой коленки, то забрала его из секции и отвела к психиатру.

Глаголы **нюхать, пробовать и щупать** описывают конкретные физические действия. А глагол **слушать** не указывает ни на какие подобные физические действия. Смысловые компоненты, входящие в значение глагола **слушать**:

- 1. 'направлять слух'
- 2. 'направлять слух в звуковое пространство'
- 3. 'направлять слух на объект в звуковом пространстве'

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

4. 'направлять слух на формальный или пропозитивный объект в звуковом пространстве'

Например: **Бутонов зашел** к нему и поговорил с ним о Маше. <u>Григорий слушал</u> его внимательно.

Ю.Д. Апресян толкует глагол **смотреть** через компонент 'направлять взгляд, чтобы увидеть'. Например: **Георгий с** удовольствием <u>смотрел</u> вверх.

Все перечисленные глаголы активного восприятия сочетаются с наречиями цели (нарочно, специально, назло, умышленно, неумышленно и т.д.), что говорит об актуализации в семантической структуре данных глаголов семы 'контролируемость' (Я специально не смотрел на нее. Я нарочно не слушал его. Я назло попробовал суп, который она приготовила).

Литература:

- 1. Ёкубова Индира Рустам Кизи, Халилов Назарбек Олимжон Угли Особенности изучения актантных структур глаголов восприятия в современном русском языке // Вестник науки и образования. 2019. №20-1 (74). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-izucheniya-aktantnyh-struktur-glagolov-vospriyatiya-v-sovremennom-russkom-yazyke (дата обращения: 08.12.2022).
- 2. Маматкулов Хуршид Абдурашидович, Ёкубова Индира Рустам Кизи Развитие самостоятельной педагогической компетенции по английскому языку с помощью компьютерных технологий // Hayka и образование сегодня. 2019. №11 (46). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/developing-self-study-competence-of-pedagogies-in-english-languages-by-computer-technologies (дата обращения: 08.12.2022).
- 3. Ёкубова И. Р. Роль синтаксической сочетаемости глаголов восприятия при изучении русского языка в высших военных учебных учреждениях // International scientific review. 2019. №LXIV. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/rol-sintaksicheskoy-sochetaemosti-glagolov-vospriyatiya-pri-izuchenii-russkogo-yazyka-v-vysshih-voennyh-uchebnyh-uchrezhdeniyah (дата обращения: 08.12.2022).
- 4. Ёкубова И. Р. СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ ОБЪЕКТА В ВЫСКАЗЫВАНИЯХ С ГЛАГОЛАМИ ВОСПРИЯТИЯ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ //LBC 72 Modern science International scientific journal, № 04, Vol. I, 2019. 2019. С. 307.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

"КРАСОТА" КАК КОННОТАТИВНОЕ ПОНЯТИЕ КОНЦЕПТА "СЧАСТЬЯ" В КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-424-428

Валиева Ноиба Аббасхоновна докторант ТГУВ, naying1564@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqola doirasida xitoy xalqining zamonlar osha an'anasi, qadriyatlari va urf-odatlarida oʻz aksini topgan "baxt" konseptining freymilaridan biri goʻzallik haqida yoritilgan. Quyida keltirilgan frazeologik birliklardan goʻzallik ham baxtning bir boʻlagi va u ham ruhan, ham jismonan yetuklikka erishish kerakligini ifodalaydi.

Аннотация. В данной статье рассматривается понятие «счастье», которое с течением времени отражается в традициях, ценностях и обычаях китайского народа. В данной статье речь идет о красоте, одной из фреймов концепта «счастье», которая находит свое отражение в древних традициях, обычаях китайского народа. Из приведенных иенностях красота является фразеологизмов и частью счастья, средством достижения как духовной, так и физической зрелости, усовершенствования.

Annotation. This article discusses the concept of "happiness", which over time is reflected in the traditions, values and customs of the Chinese people. This article is about beauty, one of the frames of the concept of "happiness", which is reflected in the ancient traditions, values and customs of the Chinese people. Of the following phraseological units, beauty is both a part of happiness and a means of achieving both spiritual and physical maturity, improvement.

Kalit soʻzlar. Kognitiv tilshunoslik, konsept, freym, felisitiologiya, goʻzallik. Ключевые слова. Когнитивная лингвистика, концепт, фрейм, фелицитология, красота.

Keywords. Cognitive linguistics, concept, frame, felicitology, beauty.

Вопрос понятия «счастья» издавна интересовал человечество. Древнегреческие мыслители искали ответы на такие вопросы - что такое счастье, как его можно почувствовать и как люди становятся счастливыми.

Изучение понятия «счастья» получило широкое распространение в США с 1960-х годов. В США и Европе проводили

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

опросы о «счастье» и удовлетворенности людей, М. Аргайл, Х. Кантрил, Н. Брэдберн, А. Кэмпбелл, П. Конверс, В. Роджерс и др. в "Social Indicators Research", "Personality and Individual Differences" и в других журналах регулярно публикуют статьи по изучению «счастья» [7, 6c]. Развитие исследований «счастья» в Китае началось в 1980-х годах [2, 5c]. Как отмечал В. В. Татаркевич, один из авторов нескольких монографических исследований феномена счастья, «исследований о счастье за две тысячи лет очень много, но до сих пор не создана книга, полностью освещающая проблему изучения счастья, всеобъемлющей работы, которая обобщала бы все ее аспекты и предлагала решение. Этот факт необходимо учитывать» [6, 53c]. Это определение предполагает, что исследования концепции «счастья» все еще продолжаются и единого мнения нет.

Сложность изучения «счастья» состоит в том, что очень трудно определить специфику предмета, потому что слово употребляется в разных смыслах. По Татаркевичу, слово «счастье» можно разделить на два основных значения: 1) объективное и 2) субъективное. В первом смысле «счастье» относится к радостным событиям, происходящим с конкретным человеком, а во втором — к субъективному, то есть к состоянию сильной радости, счастья или наслаждения, которое испытывает каждый человек. В первом случае человек говорит непосредственно о чувствах окружающих, во втором случае человек говорит о том, что пережил лично, и многие связывают субъективное счастье с объективным. В результате у всех одинаковый стержень, но разные компоненты понятия «счастья». Изучение феномена счастья привело к возникновению направления «фелицитология» (лат. Felicitas — счастье) — учение о выдвинутое в середине XX века неопозитивистом О. Нейратом [10,1c]. Однако, «несмотря культурнона СВОЮ психологическую значимость, концепт «счастье» до конца не изучен в области языкознания» [3, 35c].

Именно понятие счастья является одним из понятий, выражающих мировоззрение нации. Всем известно, что когнитивная лингвистика изучает ЯКМ (языковая картина мира) того или иного народа, а фразеологизмы как одно из средств выражения ЯКМ. В

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

продолжение нашего мнения даем следующее определение, данное фразеологизмам, 成语 chéngyŭ наряду с другими китайской фразеологии выполняют функцию наиболее выразительных средств современного китайского необычайно метко, живо и в краткой, отточенной форме отображают обычные понятия, фиксируют наиболее значительные типичные случаи, ситуации, констатируют те или иные жизненно важные наблюдения над природой и человеком, обобщения и выводы из опыта прошлого [8, 98с].

В данной статье материалом для семантического анализа послужили следующие примеры фразеологических единиц (далее ФЕ) концепта «Счастье».

国色天香 guó sè tiān xiāng краса Китая и небесный аромат (обр. о пионе), необычайная красавица

牡丹,是中国传统的名花,兼有 色、香、韵三者之美,令人倾倒。《本草纲目》:"群花品中,以牡丹第一。"唐·李正封诗云:"国色朝酣酒, 天香夜染衣。"从此牡丹便有了"国 色天香"之美誉。后来, 多以此称誉妇人之雍容华贵。

Mǔdān, shì zhōngguó chuántŏng de míng huā, jiān yǒusè, xiāng, yùn sān zhě zhīměi, lìng rén qīngdǎo. "Běncǎo gāngmù": "Qún huā pǐn zhōng, yǐ mǔdān dì yī." Táng·lǐ zhèng fēng shī yún: "Guó sè cháo hān jiǔ, tiānxiāng yè rǎn yī." Cóngcǐ mǔdān biàn yǒule "guó sè tiānxiāng" zhī měiyù. Hòulái, duō yǐ cǐ chēngyù fù rén zhī yōngróng huáguì.

Пион, традиционный китайский цветок, обладает красотой цвета, аромата и ритма. В «本草纲目» говорится: «Среди цветов пион — первый». В стихотворении Тан Ли Чжэнфэна сказано: «Утром пьянит национальный колорит, а ночью окрашивается аромат». С тех пор пион имеет репутацию «национального колорита и небесного аромата». Позже его часто использовали для восхваления грации и великолепия женщин.

Китайцы — большие эстеты. В их видении мира красота природы неотделима от внутренней красоты человека. В образах цветов они видят то благородство и ту душевную высоту, к которой должен стремиться человек [9, 187c]. В их мировоззрении красота —

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

это природа и человек, а их внутренняя красота неразделима. Поскольку значение фразеологизма представляет собой не простой набор значений, характерных для входящих в него лексем, а построенное на нем новое значение, возникает разрыв между выражением и содержанием. Таким образом, это значение не вытекает непосредственно из значения лексем во фразе. По этой причине из данного фразеологизма видно, что «красота» также является лексемой периферии, передающей коннотативное значение понятия «счастье». Можно видеть, что в древнекитайской эстетике существовало два направления восприятия красоты в даосизме и конфуцианстве. В первом понятие красоты связано с отношением к природе и совершенной целостности, а во втором преобладает общественно-политическая точка зрения. Они считают, что хорошее воспитание должно осуществляться на эстетической основе и что оно ведет к счастью. Отсюда следует, что счастье и красота неразрывно связаны, как внутренне, так и внешне.

三纲五常 sān gāng wǔ cháng три устоя (см. 三纲) и пять незыблемых правил (см. 五常)

"三纲五常"是中国封建社会的"礼",也泛指旧礼教和伦理道德,是汉董仲舒根据

孔子的学说提出的。"三纲"即"君为臣纲,父为子纲, 夫为妻纲。""五 常"即"仁、义、礼、智、信。"

Sāngāngwǔcháng" shì zhōngguó fēngjiàn shèhuì de "lǐ", yĕ fàn zhǐ jiù lǐjiào hé lúnlǐ dàodé, shì hàn dŏngzhòngshū gēnjù kŏngzǐ de xuéshuō tíchū de. "Sān gāng" jí "jūn wèi chén gāng, fù wèi zi gāng, fū wèi qī gāng.""Wǔcháng" jí "rén, yì, lǐ, zhì, xìn."

«Три кардинальных проводника и пять постоянных» — «ритуал» китайского феодального общества, также относящийся к старому этикету и этике, был предложен Хань Дун Чжуншу на основе теории Конфуция. «Три кардинала» означает «правитель руководит министрами, отец — сыновьями, а муж — женами», «пять постоянных» означают «доброжелательность, праведность, благопристойность, мудрость и вера».

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Конечно, исходя из представления о том, что «каждая нация, культура народа развивается на основе своей религии и верований», можно увидеть, что понятие «счастье» в китайской нации имеет и религиозный, божественный смысл. То есть хорошие нравы, долг, мудрость, доверие и уважение являются основными периферийными элементами счастья.

Заключение. Концепт «счастье» в китайском языке представляется не только понятием 福 fú «счастье» и что для передачи понятие «счастье» не обязательно наличие иероглифа 福 fú. Данное понятие счастье можно передать и другими вышеупомянутыми единицами. Из приведенных фразеологизмов видно, что красота, т.е. внутреннего и внешнего стоит в периферии понятия «счастья», является одним из коннотативных значений.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ (REFERENCES)

- 1. 黄全信,中华五福吉祥图典,华语教学出版社,-北京 2003.,-C.245.
- 2. 近年来关于幸福感研究的文献综述 李立 中南民族大学民族学与社会学学院,武汉-2013.
- 3. Воркачев С.Г. Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа- Краснодар КТУ, 2002.-142 с.
- 4. Nasirova, S. A. (2020). Modification of semantics of social terms of the modern Chinese languane. Opcion: Revista de Ciencias Humanas y Sociales, 260-273.
- 5. Насирова С.А. Генезис общественно-политической терминологии китайского языка через призму истории китаской дипломатии.- Китайская лингвистика и синология 3, 384.
- 6. Татаркевич В. О счастье и совершенстве человека. М., 1981, с-53.
- 7. Тан Аошуан. Китайская картина мира. Язык, культура, ментальность, М-2012, с-187
- 8. Торопов А. А. Чэньюй и их свойства // Спорные вопросы китайского языка. М., 1965. С. 111
- 9. Мишутина Е.А. Социально-философский анализ феномена счастья, автореф. дис...канд.филол. наук. –Новочеркасск-2009.
- 10. Китайско-русский словарь /Сост. Фу Чонг. Шанхай, 2004. 1249 с.
- 11. Ошанин И. М. (ред.) Большой китайско-русский словарь.Т. 1-4. М.: Hayka, 1983-1984. С.1062.
- 12. Словарь по этике: http://moralphilosophy.ru/pg/feliciotologiya.htm
- 13. http://chengyu.t086.com/c_b4f4
- 14. http://xh.5156edu.com/html5/79339.html

December 2022 www.oriens.uz

428

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ – ВАЖНОЕ ПРЕИМУЩЕСТВО БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-429-434

Умарова Ф.З.

К.п.н., доцент кафедры изучения языков Университета общественной безопасности РУз

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak mutaxassisning eng muhim afzalligi kommunikativ kompetensiyani shakllantirish ekanligi muhokama qilingan.

Аннотация. В данной статье рассматривается, что важнейшим достоинством будущего специалиста является сформированность коммуникативной компетентности.

Abstract. In this article, it is discussed that the most important advantage of a future specialist is the formation of communicative competence.

Kalit soʻzlar. Mutaxassis, SPOD, kommunikativ kompetensiya, VUCA, ijtimoiy va emotsioanal intellect, ta'lim jarayoninig yangi modeli

Ключевые слова. Эксперт, SPOD, коммуникативная компетентность, VUCA, социально-эмоциональный интеллект, новая модель образовательного процесса

Keywords. Expert, SPOD, communicative competence, VUCA, social and emotional intellect, new model of educational process

В настоящее время на всех уровнях системы образования реализуется переход от знаниевой к личностно-деятельностной (компетентностной) парадигме. Новая образовательного модель предполагает создание процесса педагогических условий компетенций. формирования ключевых Компетенция «круг деятельности, полномочий, сфера В которой ЛИЦО обладает необходимыми знаниями и опытом» [4, с.41].

Специалисты утверждают, что «люди, которым доведется жить в супериндустриальных обществах, должны будут получить навыки в трех основных областях: образовании, установлении контактов с другими людьми и совершении выбора. Поэтому роль образования в широком смысле этого слова состоит в том, чтобы создать возможность приобретения таких навыков» [1, с.68].

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Сегодня все чаще говорят о том, что мы движемся от привычного SPOD-мира (S — Steady — устойчивый; Р — Predictable — предсказуемый; О — ordinary — простой; D — definite — определенный) к VUCA-миру (V — volatility — изменчивость, нестабильность; U — uncertainty — неопределенность; С — сотрехіту — сложность; А — ambignity — неоднозначность). И в этом VUCA-мире главное не знания, а креативное мышление.

Эксперты Института будущего, Общества мирового будущего и научного журнала The Atlantic называют качества, которые будут востребованы в 2025 году в рамках потребностей инновационной экономики [5]:

- ☑ социальный и эмоциональный интеллект;
- ☑ кросс-культурные компетенции;
- ☑ владение новыми медиа-платформами;
- ☑ способность обучаться на протяжении всей жизни;
- ☑ адаптивность;
- □ способность к вычислительному уму (умение управлять большими объемами данных);
- ☑ умение видеть/вычленять смыслы из множества этих данных;

Установление контактов с другими людьми требует наличия компетенции. Коммуникативная коммуникативной компетенция, своей универсальности, ввиду относится ключевых ряду образовательных компетенций, которыми должен обладать современный человек, полноправный член общества: (а) ценностносмысловые, (б) общекультурные, (в) учебно-познавательные, (г) информационные, (д) коммуникативные, (е) социально-трудовые, (ж) компетенции личностного самосовершенствования [6].

Современный специалист должен быть готов не только занять какую-то социальную ступеньку, но и быть способным решать нестандартные жизненные, профессиональные и производственные задачи. Следовательно, содержание образования, технологии, которые применяются в образовательном процессе, должны

430

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

ориентироваться на подготовку выпускников, способных легко адаптироваться к меняющимся условиям производства и рынка труда.

Как раз об этом говорил Президент Республики выступлении на торжественной церемонии вступления в должность на совместном заседании палат Олий Мажлиса: «Для формирования фундамента Третьего Ренессанса в нашей стране нам необходимы современные знания и воспитание. Повторю: знания и воспитание. нужны высококвалифицированные учителя И профессора и преподаватели, настоящая интеллигенция, способные взять на себя ответственность за наше нынешнее и завтрашнее развитие, судьбу молодежи» [3]. По его словам, и впредь в центре нашего внимания будут находиться реализация справедливой социальной политики, обеспечение качественного образования и важнейшего фактора воспитания как развития человеческого капитала.

Реализация названного Президентом Узбекистана наиважнейшей задачи требует, в первую очередь, перестройки системы образования, ее гуманизации. Гуманизация образования призвана повысить личную активность обучащегося в его устремленности к знаниям. Она предполагает преимущественное формирование у молодежи ценностного отношения к знанию, потребности в нем, способности и возможности личного творческого поиска знаний. В образовании, основанном на гуманизме, человек, развиваясь в целостную личность, получает основания и механизмы личностно-социальной самореализации.

Образование, в полной мере отвечающее требованиям глобальной экономики, невозможно получить раз и на всю жизнь. Такое образование нуждается в периодическом возобновлении или углублении, и должное его качество связано с обретением человеком способности конструктивно изменяться, формировать самого себя, сообразуясь с динамической ситуацией на рынке труда и учитывая как императивы культуры, так и реалии современной жизни. Отсюда необходимость перехода от установки «образование на всю жизнь» к «образованию через всю жизнь».

431

December 2022

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Поскольку реализация компетенции происходит процессе разнообразных выполнения видов деятельности ДЛЯ решения теоретических и практических задач, то в структуру компетенции помимо деятельностных знаний, умений и навыков, входят также эмоционально-волевая сферы. Мотив служит мотивационная и основанием деятельности и выполняет ряд важных функций – побудительную, направляющую, регулятивную, оценочную, смыслообразующую.

формирование Успешное коммуникативной компетенции предполагает наличие внутренней мотивации учебной деятельности, потребности в овладении данной компетенцией. Известно, что коммуникация осуществляется за счет обмена информацией между участниками речевого акта: (а) трансмиссор – участник языковой выражающий мысль, отраженную коммуникации, результате воздействия на внешних объективных факторов, сознание внутренних ощущений с помощью различных языковых средств другому участнику; (б) языковые (коммуникативные) единицы, вызывающие в сознании адресанта понятия и связи, адекватные сообщаемым сведениям, обеспечивающие доступность информации и выступающие как связующее звено взаимопонимания между людьми; (в) реципиент – участник языковой коммуникации, воспринимающий выраженную адресатом мысль, посредством языковых раскрывающих их смысл и значение.

Коммуникация несколько этапов осуществления: имеет порождение информации – выражение информации – передача информации – восприятие информации – ответ на информацию. На всех этих этапах информация играет главную роль. Поэтому сегодня обучающийся чтобы овладел навыками информацией. Обучающийся погружен в некую информационную среду, в которой он должен научиться ориентироваться, использовать элементы этой среды в различных целях. Сама по себе эта среда ничему не учит. Значит, задача педагога заключается в том, чтобы помочь студентам эту информационную среду в образовательноинформационную научиться осмысленно И использовать возможности.

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

Для успешного формирования коммуникативной компетенции студентов в группах с нерусским языком обучения необходимо наличие внутреннего мотива. Мотив порождает намерение (интенцию), т.е. путь, который позволит достичь цели. Выбрав путь, говорящий реализует намерения в определенных речевых высказываниях или неречевых действиях.

Эффективность коммуникации обеспечивается на личностно значимом занятии, построенном на диалоге, где обучающиеся овладевают необходимыми для дальнейшей профессиональной деятельности знаниями, навыками и умениями целенаправленно.

Можно привести ряд примеров использования интерактивных технологий, методов направленных формирование на компетенции. Это коммуникативной И чтение c пометками («Инсерт»), и SWOT-анализ, различные квесты, ролевые и деловые игры, кинотехнологии, сторителлинги, создание диалогов через комиксы, чтение в ролях, а также инсценирование, театрализация, декламации и многое другое.

Эффективно и следующее задание: студенты знакомятся с содержанием текста без концовки (например, «Цена благородства», «Плата за смекалку», «Предприимчивый старец», «Волшебство доброго слова» и другие). Студенты должны придумать конец истории, то есть сделать определенные выводы и обобщения. Это очень интересный вид работы. Каждый вариант ответов обсуждается, в работу вовлекается вся аудитория. И, наконец, он отвечает требованиям индуктивного метода обучения, когда из определенных примеров вытекает вывод или правило.

Применение обратной связи, рефлексии на занятиях помогает ускорить процесс овладения русской речью обучающимися, для которых русский язык является неродным. Ведь через субъективный «пропущенная» свой ОПЫТ информация превращается в индивидуальное знание, а из него формируется компетенция.

Коммуникативная компетенция, подразумевающая умение решать коммуникативные задачи речевыми средствами, напрямую связана с уровнем развития мышления. Мышление не только основа

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

коммуникации, но и всего существования человека. Таким образом, языковая коммуникация – реализация человеческого мышления посредством языка и речи, служащая для установления определенных Процесс общественных отношений. языковой коммуникации динамическом находится развитии, отражая постоянном непрерывную связь между мышлением и речью, и свойственен только человеку.

В заключение следует отметить, что успешное формирование коммуникативной компетенции происходит при субъектной позиции обучающегося. Именно при субъектной позиции у студентов постепенно формируется устойчивая потребность в самообразовании, отношение к познанию как к ценности, готовность к преодолению трудностей и интеллектуальная активность.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ (REFERENCES)

- 1. Герлач Р. Непрерывное образование с точки зрения сбалансированного развития. /Образование через всю жизнь: Непрерывное образование для устойчивого развития: тр.междунар.сотрудничества. Т.7. /сост.Н.А.Лобанов. СПб.: ЛГУ им. А.С.Пушкина, 2009. С.67-72.
- 2. Кукушин В.С. Современные педагогические технологии. Начальная школа. Пособие для учителя (Серия «Школа развивающего обучения). Ростов н/Д.: Феникс, 2003. 448 с.
- 3. Мирзиёев Ш.М. Мы решительно продолжим курс демократических реформ на основе стратегии развития Нового Узбекистана: Выступление вновь избранного Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на торжественной церемонии вступления в должность на совместном заседании палат Олий Мажлиса //Правда Востока, 6 ноября 2021 года. <a href="https://yuz.uz/ru/news/yangi-ozbekiston-taraqqiyot-strategiyasi-asosida-demokratik-islohotlar-yolini-qatiy-davom-ettiramiz?view=shavkat-mirziyoev-ozbekiston-respublikasi-prezidenti-lavozimiga-kirishdi
- 4. Педагогический словарь: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Под ред. В.И.Загвязинского, А.Ф.Закировой. М.: Академия, 2008. 352 с.
- 5. Хан В. Каким быть школьному образованию //Газета.уз. https://www.gazeta.uz/ru/2018/07/26/school-education/

Хуторский А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты /A.В.Хуторский //Эйдос: интернет-жур. http://eidos.ru/journal/202/0423.htm

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

КОМПЕТЕНТЛИК ТУШУНЧАСИ ВА УНИНГ ХАРБИЙ ПЕДАГОГЛАР ФАОЛИЯТИДАГИ ЎРНИ

https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-435-442

Г.Х.Жарылкасынова,

Жамоат Хавфсизлиги Университети ўқитувчиси

Аннотация. Мақолада курсантларнинг ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган қолда хорижий тил буйича касбий компетентлигини ошириш муаммолари ва ахборот-таълим муҳитини яратиш шарт-шароитлари ёритилган.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы повышение уровня профессиональной компетентности курсантов по иностранному языку с применением информационно-коммуникационных технологий и условия создания информационно- образовательной среды.

Abstract The article discusses the content of normative model of military cadet's competency, displaying scientifically based composition of professional knowledge and skills and here we can see pedogogical condition and developing level of professional competence of foreign languages teachers.

Асосий тушунчалар: инновация, Интернет-ресурс, интеграция, компетенция, компетентлик, касбий компетентлик, коммуникация, масофавий таълим.

Ключевые слова: инновация, Интернет-ресурс, интеграция, компетенция, компетентность, профессиональная компетентность, коммуникация, дистанционное обучение.

Key words: innovation, Internet resource, integration, competence, professional competence, creativity, linguistics, distance learning, pragmatics sociolinguistics.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 10 декабрдаги "Чет ўрганиш тилларни тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўгрисида"ги ПҚ-1875-сонли қарорида мамлакатда чет тилларга ўкитишнинг комплекс тизими, яъни уйғун камол топган, ўқимишли, замонавий фикрловчи ёш авлодни шакллантиришга, республиканинг жахон хамжамиятига янада интеграциялашувига йўналтирилган тизим яратилганлиги шунингдек, Мустақиллик йилларида республикамизда 51,7 минг

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

ўқитувчилари тайёрланганлиги, нафардан зиёд чет тиллар умумтаълим мактаблари ўкувчилари учун инглиз, немис ва француз тиллари бўйича мультимедиа дарсликлари, бошланғич синфларда инглиз тилини ўрганиш бўйича электрон ресурслар тайёрланганлиги хамда умумтаълим мактаблари, касб-хунар коллежлари ва академик лицейларда мингдан кўпрок лингафон кабинетлари жихозланганлиги қайд этилган.

Шу билан бирга, таълим стандартлари, ўкув дастурлари ва дарсликлар замон талабларига, хусусан, илғор ахборот ва медиатехнологиялардан фойдаланиш борасидаги талабга тўлик жавоб бермаслиги, таълим асосан анъанавий услубларда олиб борилиши таъкидлаб ўтилган.

Ушбу қарорнинг туб мохияти, - "Замонавий педагогик ва ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ўкитишнинг илғор услубларини жорий этиш йўли билан, ўсиб келаётган ёш авлодни чет тилларга ўкитиш, шу тилларда эркин мутахассисларни сўзлаша оладиган тайёрлаш **ТИЗИМИНИ** такомиллаштириш хамда бунинг негизида, уларнинг жахон цивилизацияси ютуклари хамда дунё ахборот ресурсларидан кенг кўламда фойдаланишлари, хамкорлик мулокотни халқаро ва ривожлантиришлари учун шарт-шароит ва имкониятлар яратиш"га қаратилган. 110.

Мазкур йўналишдаги устувор вазифаларни бажарилишини **У**збекистон Республикаси максадида Вазирлар таъминлаш Махкамасининг 2013 йил 8 майдаги "Узлуксиз таълим тизимининг бўйича давлат таълим стандартини чет тўғрисида"ги 124-сонли қарори қабул қилинишини мамлакатда олиб борилаётган ушбу йўналишдаги ислохотларнинг мантикий давоми сифатида қараш мумкин. 111.

Таълим ва фан соҳасида юқори даражаларга эришиш, шу йўналишда ислоҳотлар самарадорлигини ошириш кўп жиҳатдан ва таълим муассасалари интеллектуал салоҳиятдан унумли

436

December 2022

¹¹⁰ "Халқ сўзи" газетаси, 11.12.2012 йил., 240 (5660)-сон.

¹¹¹ Ўзбекистон Республикаси қонун хужжатлари тўплами, 2013 йил., 20-сон, 251-модда

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

фойдаланишга ҳамда педагог кадрлар касбий компетентлигини оширишга боғлиқдир.

Шунинг учун, таълим тизимининг барча боскичларида чет тилларни узлуксиз ўрганишни ташкил килиш, ўкитувчилар малакасини ошириш хусусан, хорижий тил ўкитувчиси компетентлигини ошириш хамда таълим жараёнини замонавий ўкувуслубий материаллар билан таъминлашни янада такомиллаштириш мухим ахамиятга эга.

Педагог кадрлар касбий компетентлигини ошириш ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, кадрлар салохияти, таълим муассасалари моддий техника базаси, мавжуд ички имконият - ишлаб чикариш ва объектларининг инфратузилма мавжудлиги жойлашишига бевосита боғлиқ бўлади. Бу эса, мазкур йўналишни устувор ривожлантиришга нисбатан алохида ёндашувини такозо этади. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг 2013 йил 8 майдаги "Узлуксиз таълим тизимининг чет тиллар буйича давлат таълим стандартини тасдиклаш тўғрисида"ги 124-сонли карори асосланган холда чет тилини, хусусан инглиз тилини ўрганишга табақалашув асосида ёндашиш, уни ўрганишни турли босқичларга бўлиб, европа таълим тизимида қўлланадиган тизимга мослаштириш ўкитувчи касбий компетентлигини оширишда кулай имкониятлар яратади.

Тадқиқотлар тахлили шуни кўрсатадики, педагог кадрлар касбий компетентлигини ошириш масалалари турли даврларда хорижий олимлари ва мамлакатимиз томонидан хар хил йўналишларда ўрганилган.

Умуман, "компетентлик" ва "компетенция" тушунчалари мазмун-мохияти ўрганилар экан, ушбу тушунчаларни айнан ўхшаш, ўзаро боғлиқ бўлган тушунчалар сифатида қўлланилиши ҳамда дифференциал ва интеграл хусусиятлари билан фарқланиши педагог олимлар томонидан таъкидлаб ўтилган. Бир қатор илмий ишларда "компетентлик" ва "компетенция" тушунчаларининг психологик, педагогик моҳияти, компетентли ёндашув, профессионал компетентликни ривожлантириш масалалари атрофлича ўрганилган.

Жумладан, А.Хуторский "компетентлик" тушунчасининг

амалиётга киритилиш талабларига назарий билимлар тўпламини эгаллаб, аник вазифа ёки холатларни хал килишда, уларни жорий килишда дуч келадиган жиддий кийинчиликларни хал килишда катта ахамият касб этади, - деб хисоблайди.

В.Д.Щадриков илмий изланишларида ўқитувчининг шахсий сифатлари, фаолият мақсад ва вазифаларини белгилаш, ўқув фаолияти мотивацияси, ахборот компетентлиги, касбий фаолият дастурларини ишлаб чиқиш ва ўқув жараёнини ташкил қилиш каби сифатларни киритган ҳолда компетентлик тушунчасига ёндашиш масалаларига кенг эътибор қаратилган

И.А.Зимняя эса, компетентликнинг асосий учта гурухини ажратиб кўрсатади:

- ҳаёт фаолияти субъекти ҳисобланувчи шахснинг ўзига тааллуқли бўлган компетентлиги;
- инсоннинг бошқалар билан ўзаро алоқаларига тааллуқли бўлган компетентлиги;
- инсон фаолиятининг барча турлари ва шаклларида намоён бўладиган компетентлик.

Харбий педагоглар ўзи яшаб турган мамлакат халқларининг анъана ва урф-одатларидан хабардор бўлиши, ишлаб чиқариш тараққиёти ва хусусиятлари тўгрисидаги ахборотларга эга бўлиши ва уларни билиши, шу билан биргаликда ушбу ахборотлардан ўзининг таълим-тарбиявий ишларида фойдаланиши зарур.

замонавий ахборот-коммуникация тенологиялари Таълимда ютукларидан фойдаланиш, ўз навбатида мавжуд тўпланган маълумот, ахборотлар устида ишлаш, уларни тахлил қилиш, тушунтириш ҳамда ундан фойдаланишни билиши керак. Компетентли ёндашувнинг яна бир мухим томони глобаллашув жараёнида ўкитувчининг ўз устида ишлаши, доим мустақил ахборот коммуникацияхар технологияларининг сўнгги янгиликларини муттасил ўзлаштириб бориши керак бўлади.

Таълимда замонавий ахборот ва коммуникация технологияларини кенг жорий этилиши: фан сохаларини ахборотлаштиришни, ўкув фаолиятни интеллектуаллаштиришни, интеграция жараёнларини чукурлаштиришни, таълим тизими

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

инфратузилмаси ва уни бошқариш механизмларини такомиллаштиришга олиб келади.

Таълимни ахборотлаштириш деганда – таълим-тарбиянинг мақсадларини психологик-педагогик оширишда амалга замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиш, ахборот-таълим мухитини тизимида электрон ташкил этиш, ахборот-таълим сохасининг электрон ресурсларини таълим яратиш, компьютер технологияларини жорий қилиш амалиёти ва методологияси билан таъминлаш назарда тутилади.

Харбий педагоглар касбий компетентлигини хозирги замон талаблари даражасида ривожлантириш, уларда зарурий билим, кўникма ва малакаларни, замонавий педагогик ва ахборот-коммуникация технологияларидан унумли фойдаланган холда шакллантириш мухим вазифалардан биридир. Хорижий тил ўкитувчиси касбий компетентлигини ривожлантиришнинг узлуксиз ахборот-методик таъминотини ишлаб чикиш муаммоларига доир тадкикотга мурожаат этиш узлуксиз таълим тизими шароитида ўкитувчиларнинг касбий компетентлигини такомиллаштириш йўлларини излаб топиш шунингдек, ўкитувчиларга услубий ёрдам кўрсатиш йўлида ахборот-коммуникацион технологиялари ролининг ўсиб бораётганлиги билан изохланади.

Хозирги вақтда ўқитишнинг замонавий техник воситалари (компьютерлар, мультимедияли ўқитиш дастурлари, интернетресурслар)ни ахборот маълумотлари эхтиёжларига мос равишда қўлланилиши таълим самарадорлигини оширишга ҳамда уни янги сифат даражаларига олиб чиқишга имконият яратиб бермоқда.

Замонавий таълим тизими талаблари асосида ўкитувчилар фаолиятини ташкил этиш шакл ва методларини такомиллаштиришда АКТ имкониятларидан фойдаланиш мухим ахамият касб этади. Жумладан, АКТ воситалари асосида масофавий таълимни ташкил этиш каби ўкитишнинг янги шакллари шулар жумласидандир. Таълим муассасаларини янги замонавий техника воситалари билан таъминланиши ва таълим тизимини ахборотлаштирилиши педагогик кадрларни тайёрлаш хамда уларнинг мазкур техник воситалардан

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

фойдаланиш бўйича компетентлигини оширишга хам алохида ёндашишни талаб этади.

Е.С.Полат илмий изланишларида, XXI асрнинг бошларида мехнат бозорида ўз фаолиятида ахборот-коммуникацион технологиялар имкониятларида юкори даражада фойдалана оладиган, компетентли "масофавий таълим ўкитувчиси" касбига талаб жуда юкори бўлиши башорат килинади.

Бирок, масофавий таълим тизими учун педагог кадрлар тайёрлаш масаласи бугунги куннинг асосий муаммоларидан бири хисобланади. Узлуксиз педагогик талим тизими учун мутахассислар тайёрлаш йўлларидан бири бу, ўкитувчиларнинг Интернет тармоклараро касбий мулокотларини ташкил этиш деб қараш мумкин. Шу боис, бугунги кунда жамият учун касбий компетентлик даражаси юкори ва айникса, ахборот-коммуникация технологиялари бўйича базавий компетенцияга эга бўлган мутахассислар зарур бўлади.

Интернет харбий педагогларига мамлакатимиз ва чет эл таълим тизимига доир хар хил маълумотлар, масофавий курслар, виртуаль конференциялар, касбий мулокот, тажриба алмашиш каби таълимтарбия жараёни билан боғлиқ маълумотларни олиш хамда улар беради. имкониятларини Лекин, кўпчилик устида ишлаш ўқитувчилар керакли маълумотларни қандай, қайси йўл билан топиш ва интернет ресурсларидан касбий фаолиятида қандай фойдаланишни билмайдилар. Шунинг учун Интернет тармоқларидан фойдаланиш кўпгина тадбирлар бўйича баъзи холларда таркок ва тизимлаштирилмаган характерга эга бўлади.

Умуман, ҳарбий педагогларнинг тармоқдаги фаолияти, уларнинг яратилган ахборот-методик ресурсларидан фойдаланиш ишлари ҳали етарли ташкил этилмаган. Жамиятнинг бугунги асосий талабларидан келиб чиқиб, ҳарбий педагогларнинг касбий компетентлигини такомиллаштиришга йўналтирилган ахборот-методик тизим шаклланмаган ва илмий-методик жиҳатдан асосланмаган.

Шу боис, узлуксиз таълим тизимида АКТ имкониятларидан фойдаланган холда харбий педагогларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш зарурияти хамда уларнинг касбий компетентлигини такомиллаштиришга йўналтирилган ва илмий-методик жихатдан

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

асосланмаганлиги билан боғлиқ муаммоларни ҳал этиш мақсадида ўқитувчиларининг тармоқдаги хорижий ахборот-методик ТИЛ тизимини ишлаб чикиш мухим ахамиятга эга. Хозирги вактда ахборотлар таъсир доирасининг тезлик билан ўсиши, инсонларнинг хар томонлама ўз устида ишлаши хамда уларнинг рақобатбардош, кўникувчан ва талабчан кадрлар бўлишини ўз-ўзидан талаб этмокда. Шу нуқтаи назардан, дунёдаги ривожланган мамлакатлар сингари мамлакатимиз таълим тизимида фаолият юритаётган кадрлар хам сиёсий хаётда ижтимоий, иктисодий ва юкори бўлишлари хамда хар томонлама компетентли бўлишлари зарур.

Замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ютукларидан фойдаланиш, ўз навбатида мавжуд тўпланган маълумот, ахборотлар устида ишлаш, яъни уларни тахлил килиш, тушунтириш хамда ундан фойдаланиш ёки фойдаланмаслик хакида карор кабул килишни билиш хорижий тил ўкитувчиси компетентлигини ривожлантиришга таъсир этувчи омиллардан хисобланади. Компетентли ёндашувининг яна бир мухим томони глобаллашув жараёнида ўкитувчининг ўз устида мустакил ишлаши, ахборот коммуникация технологиялари сўнги янгиликларини муттасил ўзлаштириб бориши керак бўлади.

Юқорида таъкидланган фикрларни таҳлил қилсак, касбий компетентлик – ўқитувчининг шахсий сифатлари, фаолият мақсади ва вазифаларини белгилаш, ўз навбатида уларнинг қаторига замонавий ахборот коммуникация тенологияларни қўллай олиш, ўзига хос тадқиқотчилик қирралари ҳам кўшилиши, мазкур тушунчанинг моҳиятан тўлиқ изоҳланишига имкон беради.

Харбий педагоглар компетентлигини оширишда методик таъминотининг ахамияти ва унинг ўзига хос хусусиятлари тадқиқ қилинар экан, "Харбий педагогларнинг касбий компетентлиги - унинг касбий билим кўникмаси, шахсий сифатлари, фаолият мақсад ахборот вазифаларини белгилаш, замонавий коммуникация қўллай технологияларини ОЛИШ кобилияти профессионал ва тайёргарлигини белгиловчи сифат кўрсаткичидир" – деб, ифодалаш мақсадга мувофиқ бўлади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР (REFERENCES)

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

- 1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 декабрдаги "Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-1875-сонли қарори.
- 2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йил 8 майдаги "Узлуксиз таълим тизимининг чет тиллар бўйича давлат таълим стандартини тасдиқлаш тўғрисида"ги 124-сонли қарори.
- 3. Маматкулов Х.А. Харбий педагогларда хорижий тиллар бўйича касбий компетентликни ривожлантиришнинг ахборотметодик таъминотини такомиллаштириш. Монография. Тошкент вилояти: Harbiy-texnik instituti bosmaxonasi, 2018. 240 б.
- 4. Зимняя И.А. Психология обучения неродному языку. М.: Русский язык, 1989, 220 с.
- 5. Полат Е.С. Теория и практика дистанционного обучения: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2004. 416 с.
- 6. Хуторский А.В. Деятельность как содержание образования // Ж. Народное образование. Москва, 2003. № 8. С. 107-114.
- 7. Маматқулов Х.А. Ҳарбий педагогларнинг инглиз тили бўйича касбий компетентлигини ривожлантиришда мустақил таълимнинг ўзига хос ҳусусиятлари // ТДПУ ахборотнома. Тошкент, 2019. № 1. Б. 216-221.

R VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 **SJIF 2022: 5.947 \mid ASI Factor = 1.7**

MUNDARIJA

Toshkent day	vlat sharqshunoslik universiteti rektori	4		
Gulchehra S	havkatovna Rixsiyevaning Kirish soʻzi			
Oʻzbekistonda xiz	mat koʻrsatgan fan arbobi, xalqaro bobur mukofot	i		
sovrindori, filologiya fanlari doktori, professor Gʻaybulla Salomov				
	ining 90 yilligiga bagʻishlangan maqolalar			
Akmal Saidov	Qiyosiy adabiyotshunoslik tizimida tarjimashu-	7		
	noslik (professor Gʻ.Salomov ilmiy faoliyati			
	misolida)			
Zuhriddin	Salomov saboqlari	18		
İsomiddinov				
Zohidjon Sadiqov	Oʻzgalar baxtini oʻz baxtidan ustun bilgan inson	24		
Ergash Ochilov	Zamona luqmoni	28		
Хуршида Маматова	О профессоре Гайбулле Салямове	37		
Tajimashunoslik tarixi	va XX asr ikkinchi yarmi tarjimachiligining rivojl	anish		
	tamoyillari			
Дусмамат	Старинные скорописные русские переводы	50		
Кулмаматов	писем XVII в. из переписки хивинского			
	царевича Авганмухаммеда			
Shuhrat Ko'chimov	Oʻzbekistonda qonun tarjimashunosligining	58		
	dolzarb masalalari			
Фания Ахмедшина	Из истории становления и развития перевода	65		
Baxtiyor Fayzulloyev	Istiqlol davri tarjimalari	75		
	(tajik va oʻzbek yangi tarjimalarga bir nazar)			
Tarjima st	ilistikasi va tanqidi hamda tahrir masalalari			
Asha S Nair	The problems of translation - special reference to	82		
	'charaka paitrikam'			
Qosimjon Sodiqov	Mahmud koshgʻariy keltirgan uygʻur alifbosi:	87		
	Harf va tovush munosabatlari			
Xolida Alimova	Dariy tilidagi modal tuzilmalarning oʻzbek tiliga	101		
	tarjimasi xususida (خوانده ميتوانم xânda mêtawânam			
	tipi misolida)			
Jasur	Xitoy tilidagi badiiy asarlarda oʻziga xos muallif	108		
Ziyamuxamedov	uslubi (Lyao Jayning gʻaroyibotlar haqidagi			
	hikoyalari" misolida)			
Dilfuza Ahmedova	Fors tili publitsistik uslubida ot va sifat soʻz	117		
	turkumlarining uslubiy - funksional xususiyatlari			
	va ularning tarjimada berilishi			
Динара	Некоторые стилистические особенности	125		
Азимджанова	употребления глагольных синонимов			

R VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 **SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7**

Nodir Nuriddinov	Kopulyativ qoʻshma soʻzlar va erkin kopulyativ soʻz birikmalarining semantik jihatdan farqlari va	132
	tarjimada berilishi	
Sevara Mahmudova	Ibrohim Gʻafurovning soʻz yaratish mahoratiga doir	139
Dilfuza Xatamova	Ekvivalentlik adekvatlikning bosh mezoni	146
Ma Xuemei	Analysis on the translation methods of chinese proper nouns in uzbek	153
Kamola	Sharq tillari tipologiyasining dolzarb muammolari	158
Raxmatjonova	xususida	100
	aviy nasr va she'riy tarjima muammolari	
Abdurahim	Uygʻonayotgan adabiyot (afgʻoniston oʻzbeklari	163
Mannonov	adabiyotiga doir)	103
Улфатхон Мухибова	Бҳакти шеърияти таржимасидаги муаммолар	171
	Challenges in translating hindi folklore into	179
Shiv Singh	english – a case study of premchand's eidgah	179
Хуррам Рахимов	Гётенинг "Фауст" фожианомаси ўзбек тилида	182
Safiya Karimova	Oʻzbek shoiralari ijodida Zebunnisobegim she'riyati an'analari	190
Shavkat Aripov	"Navoiy" romanining arabcha tarjimasida	197
	personajlar nutqining berilishi	
Madaniyatlararo mu	ıloqot va badiiy tarjimaning lingvomadaniy aspektl	ari
Саодат Насирова	Неологизмы как «языковая реакция» на динамичное развитие политической концепции КНР	204
Nilufar Xodjayeva	Hindiy tilidan frazeologizmlar tarjimasida variantlilik	212
Ozodjon Ochilov	Zamonaviy xitoy adabiyotining paydo boʻlishi va rivojlanishida tarjimaning oʻrni	217
Nargiza	Chet tiliga oʻrgatishda tarjimani oʻquv jarayonida	224
Ismatullayeva	qo'llash masalasi	
Xayrulla Hamidov	Turkcha marosim nomlari va ularning tarjimasiga doir	230
Dildora Xodjayeva	Madaniy diplomatiyada tilning qudratli imkoniyatlari	238
Татьяна Храмченко	Перевод в контексте межкультурного диалога	245
Jo Min Young	Limitations in translating of korean words	256
	'정[jeong]' and '한[han]' into uzbek language	200

R VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 **SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7**

· · · · · · · · · · · · · · · · · · ·	munalarini sharq xalqlari tillariga va sharq adabiy	oti
	zbek tiliga tarjima qilishning dolzarb masalalari	T
Abdurahim	Bebaho xazina ("turkiy adabiyot durdonalari"	271
Mannonov, Xayrulla	tilimizda)	
Hamidov		
Ergash Ochilov	Mumtoz adabiyot namunalari tarjimasi	278
	muammolari	
Ziyodaxon	"Boburnoma" da evivalent so'zlar masalasi va	286
Teshaboyeva	inglizcha tarjimalari xususida	
Гюзэль Стрелкова	Поэзия Марины Цветаевой в переводе Варьяма	293
•	Сингха на хинди	
Lolaxon Aminova	Haldun Tanerning "Motorli kemachadagi	299
	sarguzasht" hikoyasi tarjimasiga doir	
Rustam Sharipov,	Oybekning "Navoiy" romani tarjimalarida matal va	305
Kamola Rasulova	maqollarning berilishi	
Maxfuza Artikova	Yumoristik janrlar tarjimasida mentallik	312
Xayrulla Hamidov,		319
Afro'za Tojiyeva	Cinar Sayiraam mkoyaran tarjimalanga don	
Мехринисо	Халдун Танер хикояларининг таржимадаги	328
Каюмова	талкини	320
	va ilmiy-texnikaviy tarjima sohalarini rivojlantiris	h
Smaron, Kema-kee	masalalari	111
Zilola	Oʻzbek va turk tillaridan tarjima qilish	336
Xudaybergenova	vositalarini avtomatlashtirish: muammomi yoki	
·	qulaylik?	
Розанна	Трудности перевода медицинских терминов с	347
Абдуллаева	русского на узбекский язык	
Eldost Ibrahimov	The problem of electronic translation into	354
	Azerbaijan language in the era of information	
	technologies	
Сафармо Толиби	Особенности перевода военно-технических	358
Samparo I ominon	аутентичных текстов (на материале языка	
	хинди)	
Xalnaro	jurnalistikada tarjima va tahrirning oʻrni	<u> </u>
G'ulom Mirzaev	So'z, fikr, axborot erkinligiga oid xalqaro-huquqiy	367
G ulvin mil Lacy	hujjatlarning oʻzbek tiliga tarjimalari: tarixi va	301
	tahlili	
Dilfuza Taghahaaya	Jurnalistik matn tahriri: til va mahorat	270
Dilfuza Teshabaeva		378
Muhabbat Saliyeva	Milliy davlatchilikni rivojlantirishda ommaviy	385
	kommunikatsiyaning ahamiyati	

R VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 **SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7**

Dilshoda	Arab media matnlari tarjimasi muammosi	393
Mubarakova		
Muhabbat Saliyeva	Davlat va jamiyat boshqaruv tizimida ommaviy	397
	kommunikatsiya ijtimoiy mezon sifatida	
Сабохат	"青凤" "Чинфен" новелласини таржима қилиш	405
Хашимова	хусусиятлари	
Индира	Свойства глаголов активного восприятия в	421
Наркулова	современном русском языке	
Валиева Ноиба	"Красота" как коннотативное понятие концепта	424
	"счастья" в китайском языке	
Умарова Ф.	Коммуникативная компетенция – важное	429
	преимущество будущего специалиста	
Г.Х.Жарылкасынова	Компетентлик тушунчаси ва унинг харбий	435
	педагоглар фаолиятилаги ўрни	

VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 28 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7

"TARJIMASHUNOSLARI FORUMI – 2022" (Xalqaro ilmiyamaliy anjuman materiallari) 1-KITOB. –Toshkent: TDSHU, 2022. – 447 b.

Tuzuvchi va mas'ul muharrir: filol.f.d., dotsent **Xayrulla Hamidov**

Konferensiya tashkilotchilari:

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti huzuridagi Konfutsiy nomidagi oʻzbek-xitoy instituti

Tashkiliy qo'mita:

Prof. G.Rixsiyeva - rais

dots. X.Hamidov dots. N.Xodjayeva dots. R.Sharipov dots. v.b. N.Ismatullayeva

Taqrizchilar:

dots. Ergash Ochilov

dots. Nilufar Xodjayeva

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti Kengashining 2022-yil 03-noyabrdagi 4-sonli qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

Muallif fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin. Toʻplamdan oʻrin olgan maqolalarning saviyasi, sifati va ilmiy dalillarning haqqoniyligi hamda mazmuni uchun mualliflar mas'uldirlar.

- © Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
- © TDSHU huzuridagi Konfutsiy nomidagi oʻzbek-xitoy instituti